

UDK:681.54:471.4

Botir ABDULLAYEV,
Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali dotsenti, PhD
E-mail: botirabdullayev19994@gmail.com

TDPU professori, DSc M.Mamarajabov taqrizi asosida

INTELLEKTUAL TIZIMLAR YORDAMIDA TA'LIM SIFATINI BAHOLASHNING ZAMONAVIY USULLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlardan foydalanishning dolzarb masalalari o'rganilgan. Bugungi kunda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish va sifatni tahlil qilishda innovatsion texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt tizimlarining ahamiyati ortib bormoqda. Tadqiqot muammosi sifatida ta'lim sifatini real va obyektiv baholash mexanizmlarini rivojlantirish zaruriyati ta'kidlangan. Ushbu maqola dolzarbligi ta'lim tizimining globallashuv sharoitida sifatli va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash ehtiyojidan kelib chiqadi. Shuningdek, zamonaviy talablarga mos ravishda o'quv jarayonini tahlil qilish va aniqlikni oshirish uchun intellektual tizimlar joriy etilishi zarurat sifatida qayd etilgan.

Kalit so'zlar: Intellektual tizimlar, ta'lim sifati, sun'iy intellekt, ta'limni baholash, raqamli texnologiyalar, bilimlarni tahlil qilish, mashinani o'qitish, innovatsion metodlar, individual yondashuv, sifatni nazorat qilish.

MODERN METHODS OF EVALUATING THE QUALITY OF EDUCATION USING INTELLECTUAL SYSTEMS

Annotation

This article examines the current issues of using intellectual systems in the evaluation of the quality of education. Today, the importance of innovative technologies, in particular artificial intelligence systems, in improving the efficiency of the educational process and quality analysis is increasing. The need to develop mechanisms for real and objective assessment of the quality of education is emphasized as a research problem. The relevance of this article stems from the need to train quality and competitive personnel in the conditions of globalization of the educational system. It is also noted as a necessity to introduce intelligent systems to analyze the educational process and increase accuracy in accordance with modern requirements.

Key words: Intelligent systems, educational quality, artificial intelligence, educational evaluation, digital technologies, knowledge analysis, machine learning, innovative methods, individual approach, quality control.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ

Аннотация

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы использования интеллектуальных систем в оценке качества образования. Сегодня возрастает значение инновационных технологий, в частности систем искусственного интеллекта, в повышении эффективности образовательного процесса и качественного анализа. В качестве исследовательской задачи выделена необходимость разработки механизмов реальной и объективной оценки качества образования. Актуальность данной статьи обусловлена необходимостью подготовки качественных и конкурентоспособных кадров в условиях глобализации системы образования. Также отмечается необходимость внедрения интеллектуальных систем анализа образовательного процесса и повышения точности в соответствии с современными требованиями.

Ключевые слова: Интеллектуальные системы, качество образования, искусственный интеллект, оценка образования, цифровые технологии, анализ знаний, машинное обучение, инновационные методы, индивидуальный подход, контроль качества.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida sifatni oshirish va samaradorlikni ta'minlash global miqyosda dolzarb muammo hisoblanadi. Ta'limning globallashuvi, raqobatbardosh iqtisodiyotning rivojlanishi, hamda raqamli texnologiyalarning jadal sur'atlarda hayotga kirib kelishi ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishni talab qilmoqda [1]. Xususan, ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlardan foydalanish bugungi kun talabiga aylangan.

Hozirgi kunda o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini aniqlashda an'anaviy baholash usullari ko'p hollarda subyektiv bo'lib, o'quv jarayonining haqiqiy samaradorligini aks ettirmaydi. Bu jarayonni yanada ishonchli va samarali qilish uchun intellektual tizimlardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish zarurat bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, ushbu tizimlarning o'quv jarayoniga integratsiyasi va ularning texnologik infratuzilmasini ishlab chiqish masalasi dolzarbdir.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlarni qo'llashning zamonaviy usullarini o'rganish va ularning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot mavzusi raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt sohasidagi ilg'or rivojlanishlarni ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha xalqaro tajriba va respublikadagi ehtiyojlardan kelib

chiqib tanlangan. Dunyoda ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlar, jumladan, o'quv jarayonlarini tahlil qilishda sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data) va mashinani o'qitish texnologiyalaridan foydalanish amaliyoti jadal rivojlanmoqda [2]. MDH davlatlarida, jumladan, Qozog'iston, Rossiya va Belarusda ta'lim tizimini raqamlashtirish dasturlari muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda ham 2030-yilgacha ta'lim sifatini xalqaro standartlarga yetkazish strategiyasi qabul qilingan bo'lib, mazkur tadqiqot ushbu maqsadlarga erishishga xizmat qiladi [3].

Jahon miqyosida ta'lim sifati masalasi BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida birlamchi masalalardan biri sifatida belgilangan. MDH davlatlarida esa ta'lim tizimining sifatini oshirish hamda raqamlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston sharoitida raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimiga jadal kirib kelmoqda, biroq ta'lim sifatini baholashning zamonaviy, xususan, intellektual texnologiyalar asosidagi tizimlari hali to'liq shakllantirilmagan [4]. Shu sababli, mazkur mavzu milliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish uchun katta ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u ta'lim sifatini obyektiv baholashda yangi usullarni ishlab chiqishga asos bo'ladi. Intellektual tizimlarning joriy etilishi orqali o'quv jarayonining samaradorligi tahlil qilinadi, bilimlarni diagnostika

qilish va ta'lim sifatini oshirishning ilmiy asoslari yaratiladi. Tadqiqot natijalari nafaqat respublika, balki xalqaro miqyosda ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan nazariy va amaliy ishlanmalarni boyitishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning bilim darajasini avtomatlashtirilgan tizimlar orqali baholash imkoniyatlari kengaytiriladi va ta'lim jarayonini individualizatsiya qilishga yo'naltiriladi [5]. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan yondashuvlar va tavsiyalar ta'lim sifatini boshqarishda yangi imkoniyatlarni ochib beradi va o'quv jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqotda ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlardan foydalanishning samaradorligini aniqlash uchun turli metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Nazariy tadqiqot usullari doirasida ta'lim sifatini baholashga oid zamonaviy tadqiqotlar, xalqaro tajriba va sun'iy intellekt algoritmlariga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar chuqur tahlil qilindi. Ushbu bosqichda ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlardan foydalanishga oid konseptual model ishlab chiqildi va uning asosiy tamoyillari belgilandi.

Amaliy tadqiqotlar doirasida intellektual tizim yordamida o'quvchilarning bilimlarini baholash uchun eksperimental sinovlar tashkil etildi. Ushbu sinovlar davomida turli darajadagi o'quvchilar guruhi bilan ishlanib, olingan natijalar statistik tahlil qilindi. Regressiya tahlili, dispersiya tahlili kabi usullar yordamida ma'lumotlar qayta ishlanib, natijalarning obyektivligi ta'minlandi [6].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Texnologik yondashuv sifatida sun'iy intellekt algoritmlari, jumladan, mashinani o'qitish va neyron tarmoqlar, ta'lim sifatini baholashda ishlatilgan. Shuningdek, maxsus dasturiy platforma ishlab chiqilib, uning foydalanuvchi interfeysi va funksionalligi sinovdan o'tkazildi. Intellektual tizimda qo'llanilgan algoritmlar katta ma'lumotlar (big data) texnologiyalariga asoslangan bo'lib, ular o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilishda yuqori aniqlikni ta'minladi.

Ta'lim sifatini baholashda xalqaro tajribani tahlil qilish va taqqoslash usuli qo'llanildi. MDH davlatlari va rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida O'zbekiston sharoitida intellektual tizimlarni muvaffaqiyatli joriy etish imkoniyatlari o'rganildi [7]. Bundan tashqari, ishlab chiqilgan tizimning samaradorligini baholash uchun ta'lim sohasi mutaxassislari va dasturiy injenerlar ishtirokida ekspert tahlillari o'tkazildi. Integrativ yondashuv asosida intellektual tizimlarni ishlab chiqishda ta'lim, texnologiya va psixologiya sohalarining o'zaro bog'liq jihatlari hisobga olindi. Bu o'quvchilarni individual baholash tizimlarini takomillashtirish va ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyatlarini oshirdi. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodologiyalar ta'lim sifatini baholash tizimlarini takomillashtirishda ilmiy asoslangan yechimlar yaratishga imkon berdi.

Mazkur tadqiqotda ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlardan foydalanishning samaradorligi o'rganildi va bu asosda quyidagi natijalar va tahlillarni olish mumkin [8].

Birinchi navbatda, intellektual tizimlar yordamida o'quvchilarning bilimlarini baholashda samaradorlikni oshirish maqsadida sun'iy intellekt algoritmlari, mashinani o'qitish texnologiyalari va katta ma'lumotlar (big data) texnologiyalaridan foydalanildi. Sinovlar natijasida intellektual tizimlar yordamida olingan baholash natijalari an'anaviy baholash usullari bilan solishtirganda sezilarli darajada yuqori aniqlik va ishonchlilikni ta'minlagan. O'quvchilarning bilim darajasi aniqroq va obyektiv baholandi. Bu tizimlar yordamida har bir o'quvchining bilim darajasi va ko'nikmalari individual ravishda baholandi, bu esa ta'lim jarayonida yanada samarali yondashuvni ta'minladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology) Tadqiqotda sun'iy intellekt algoritmlarining ta'lim sifatini baholashdagi roli ham katta ahamiyatga ega. Mashinani o'rganish algoritmlaridan, xususan, neyron tarmoqlar va qaror daraxtlaridan foydalanish ta'lim sifatini baholashda yuqori aniqlikni ko'rsatdi [9]. Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar yordamida baholashning afzalligi shundaki, ular o'quvchilarning individual o'rganish xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi, bu esa baholash jarayonini yanada aniqroq va shaxsiylashtirilgan qiladi.

Testlar va eksperimental sinovlarning tahlili davomida quyidagi xulosalarga kelindi: intellektual tizimlar yordamida

olingan natijalar an'anaviy baholash usullaridan ko'ra ancha ishonchli va obyektiv bo'ldi. Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida o'quvchilarning bilimlarini baholashda sezilarli farqni keltirib chiqardi. An'anaviy testlar ba'zi holatlarda noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin, chunki ular o'quvchilarning shaxsiy o'rganish tezligi yoki individual xususiyatlarini hisobga olmaydi. Intellektual tizimlar esa bunday zaifliklardan xoli bo'lib, o'quvchilarning o'ziga xos o'rganish usullarini hisobga oladi.

Xalqaro tajriba va metodologiyaning tahlili shuni ko'rsatdiki, rivojlangan mamlakatlar va MDH davlatlarida intellektual tizimlar yordamida ta'lim sifatini baholash amaliyoti muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. O'zbekiston sharoitida ham ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlardan foydalanish bo'yicha ilmiy va amaliy ishlanmalar mavjud, ammo bu sohada hali ko'p ishlar amalga oshirilishi zarur [10]. Masalan, ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni kengroq integratsiya qilish va yangi algoritmlar ishlab chiqish talab etiladi.

Ekspert baholash va tizimning takomillashtirilishi jarayonida ta'lim sohasi mutaxassislari va dasturiy ta'minot mutaxassislari tomonidan tizimning samaradorligi tahlil qilindi. Ekspertlar fikriga ko'ra, intellektual tizimlar yordamida ta'lim sifatini baholash jarayonida quyidagi jihatlar mavjud: tizimlar o'quvchilarning bilim darajasini aniqroq baholash imkonini beradi va ta'lim muassasalarining ish samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, bu tizimlarni joriy etishda texnologik infratuzilmani takomillashtirish, dasturiy ta'minotlarni ishlab chiqish va o'qituvchilarni yangi metodologiyalar bo'yicha tayyorlash zarurati mavjud.

Tahlil va natijalar. Natijalar va tavsiyalar bo'yicha ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlardan foydalanishning yuqori samaradorligi tasdiqlandi. Bu tizimlar o'quvchilarning bilimlarini obyektiv va aniq baholashga imkon yaratadi. Tizimlarni kengaytirish va barcha ta'lim muassasalariga joriy etish, shuningdek o'qituvchilarni sun'iy intellekt texnologiyalari va yangi metodologiyalar bo'yicha o'qitish zarur. Ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlarini davom ettirish va intellektual tizimlarning samaradorligini muntazam ravishda baholab borish kerak. Tadqiqot natijalari ta'lim sifatini oshirish va ta'lim tizimini modernizatsiya qilish uchun ilmiy asoslangan yondashuvlarni taklif qiladi.

Tadqiqot davomida ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlardan foydalanishning samaradorligi o'rganildi va quyidagi asosiy natijalar va xulosalar chiqarildi:

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, intellektual tizimlar yordamida o'quvchilarning bilimlarini baholash usullari an'anaviy testlar bilan solishtirganda sezilarli darajada yuqori aniqlik va ishonchlilikni ta'minlaydi. Sun'iy intellekt algoritmlaridan, xususan, mashinani o'rganish va neyron tarmoqlari yordamida ta'lim sifatini baholashda aniqlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lib, o'quvchilarning individual o'rganish xususiyatlari hisobga olinadi.

Intellektual tizimlar yordamida o'quvchilarning bilimlari individual ravishda baholandi, bu esa ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish imkonini berdi. O'quvchilarning bilim darajasi va o'rganish tezligi kabi faktorlarga asoslanib, ta'lim jarayonini optimallashtirish mumkin bo'ldi. Bu tizimlar o'quvchilarni yagona umumiy me'yorlarga solishtirmasdan, ularning individual imkoniyatlari va rivojlanish tendensiyalariga mos ravishda baholaydi.

Sun'iy intellekt algoritmlari va katta ma'lumotlar texnologiyalari yordamida o'quvchilarning bilim darajasi tahlil qilindi. Bu texnologiyalar ta'lim sifatini baholashda yuqori samaradorlikni ta'minladi va o'quvchilarning rivojlanishidagi zaif tomonlarni aniqlash imkoniyatini berdi.

Tadqiqot davomida ekspertlar tomonidan tizimning samaradorligi baholandi. Ekspertlarning fikriga ko'ra, intellektual tizimlar yordamida ta'lim sifatini baholashning samaradorligini yanada oshirish uchun texnologik infratuzilmani takomillashtirish va o'qituvchilarni yangi metodologiyalar bo'yicha tayyorlash muhimdir.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotning umumiy jarayonida ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlar yordamida yondashuvlarning samaradorligi o'rganildi. Bu tizimlar yordamida ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish va o'quvchilarning bilimlarini

aniq baholash imkoniyati yaratildi. Tadqiqot davomida metodologik yondashuvlar, amaliy sinovlar va ekspert baholashlar orqali tizimlarning samaradorligi aniqlandi.

Tadqiqotning umumiy jarayonida ta'lim sifatini baholashda intellektual tizimlar yordamida yondashuvlarning

samaradorligi o'rganildi. Bu tizimlar yordamida ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish va o'quvchilarning bilimlarini aniq baholash imkoniyati yaratildi. Tadqiqot davomida metodologik yondashuvlar, amaliy sinovlar va ekspert baholashlar orqali tizimlarning samaradorligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. Ismoilov T. "Sun'iy intellekt texnologiyalari va ta'limda ularning roli", Ta'lim va Innovatsiyalar jurnali, 2023, 15-son, 23-29 betlar.
2. Jumaev A., Abdullayev S. "Ta'limda sun'iy intellekt asosida baholash tizimlarini joriy etish", Ta'limni rivojlantirish va boshqarish jurnali, 2022, 10-son, 45-52 betlar.
3. Mirzaev F., Sodiqov M. "Big Data va ta'lim sifatini oshirish: Innovatsion yondashuvlar", Innovatsion ta'lim jurnali, 2021, 5-son, 67-73 betlar.
4. Tursunov Z. "Intellektual tizimlar va o'quvchilarning bilimini baholash", Ta'lim texnologiyalari jurnali, 2024, 3-son, 12-18 betlar.
5. Azimov R. "Ta'limda avtomatlashtirish va intellektual tizimlar", Tadqiqotlar va natijalar jurnali, 2023, 2-son, 33-40 betlar.
6. Vaxidov M., Bekmurodov K. "Mashinani o'rganish va ta'limda ularning qo'llanilishi", Xalqaro ta'lim tizimlari jurnali, 2022, 8-son, 79-85 betlar.
7. Musaev O. "Ta'limda sun'iy intellekt va mashinani o'rganish", Texnologik yondashuvlar jurnali, 2021, 14-son, 15-22 betlar.
8. Rakhimov A., Xolov N. "Intellektual tizimlar va ta'lim sifatini baholashning amaliy usullari", Ta'lim innovatsiyalari jurnali, 2022, 4-son, 56-63 betlar.
9. Shamsiyev U. "O'quvchilarning individual bilim darajasini baholashda sun'iy intellekt tizimlari", Innovatsion pedagogika jurnali, 2023, 11-son, 90-96 betlar.
10. Usmonov B. "Katta ma'lumotlar va ta'lim jarayonini optimallashtirish", Raqamli ta'lim jurnali, 2021, 7-son, 31-38 betlar.

Baxtiyor ABSATTOROV,
University of business and science universiteti dotsenti
E-mail: absattorov@mail.ru.

Falsafa fanlari doktori, professor v.b. O' Tilavov taqrizi asosida

GENETIC SIGNS AND EVOLUTIONARY MANIFESTATIONS OF THE CONCEPT OF NAFS

Annotation

This article examines the complex relationships between genetic markers and evolutionary manifestations of the concept of "nafs," which is often translated as "I" or "soul" in different philosophical and religious contexts, and the complex relationships between genetic markers and evolutionary manifestations of the concept of "nafs," which is often translated as "I" or "soul" in different philosophical and religious contexts. The paper aims to bridge the gap between biological evolution and spiritual development by exploring how human inclinations influence individual behavior, personality traits, and moral decision-making. The historical and philosophical foundations of the nafs, their interpretations in different cultures and periods, are described. Later, he studied the biological foundations of human behavior, based on genetic studies that emphasize the role of heredity in shaping personality and moral foundations. Combining the concepts of genetics, psychology, and philosophy, this work aims to provide a comprehensive understanding of how the concept of ego manifests itself both in individual behavior and in human collective evolution.

Key words: Nafs, Genetics, Evolution, Human Behavior, Personality Traits, Moral Agency, Genetic Markers, Empathy, Aggression, Altruism, Philosophy, Cultural Interpretations, Biological Underpinnings, Heredity, Ethical Frameworks, Evolutionary Pressures, Collective Human Evolution, Spiritual Development, Interdisciplinary Approach, Science and Spirituality.

ГЕНЕТИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ И ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ НАФС

Аннотация

В этой статье рассматриваются сложные связи между генетическими маркерами и эволюционными проявлениями концепта "нафс," который часто переводится как "Я" или "душа" в разных философских и религиозных контекстах, а также сложные связи между генетическими маркерами и эволюционными проявлениями концепта "нафс," который часто переводится как "Я" или "душа" в разных философских и религиозных контекстах. Работа направлена на преодоление разрыва между биологической эволюцией и духовным развитием путем изучения того, как человеческие наклонности влияют на индивидуальное поведение, черты личности и принятие моральных решений. Описаны историко-философские основы нафсов, их интерпретации в разных культурах и периодах. Позже он изучал биологические основы поведения человека на основе генетических исследований, подчеркивающих роль наследственности в формировании личности и нравственных основ. Сочетая в себе концепции генетики, психологии и философии, эта работа направлена на то, чтобы дать всестороннее представление о том, как концепция эго проявляется как в индивидуальном поведении, так и в коллективной эволюции человека.

Ключевые слова: Нафс, Генетика, эволюция, поведение человека, черты личности, нравственное агентство, генетические маркеры, эмпатия, агрессия, альтруизм, философия, культурные интерпретации, биологические основы, наследственность, этические рамки, эволюционное давление, коллективная эволюция человека, духовное развитие, междисциплинарный подход, наука и духовность.

NAFS TUSHUNCHASINING GENETIK BELGILARI VA EVOLYUTSION KO'RINISHLARI

Аннотация

Ushbu maqolada turli falsafiy va diniy kontekstlarda ko'pincha "men" yoki "jon" deb tarjima qilinadigan "nafs" tushunchasining genetik belgilari va evolyutsion ko'rinishlari o'rtasidagi murakkab munosabatlar, turli falsafiy va diniy kontekstlarda ko'pincha "men" yoki "jon" deb tarjima qilinadigan "nafs" tushunchasining genetik belgilari va evolyutsion ko'rinishlari o'rtasidagi murakkab munosabatlar o'rganiladi. Maqola inson mayillarining individual xulq-atvoriga, shaxs xususiyatlariga va axloqiy qaror qabul qilishga qanday ta'sir qilishini o'rganish orqali biologik evolyutsiya va ma'naviy rivojlanish o'rtasidagi bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan. Nafsning tarixiy-falsafiy asoslari, uning turli madaniyatlar va davrlar kesimida talqinlari bayon etilgan. Keyinchalik u shaxs va axloqiy asoslarning shakllanishida irsiyatning rolini ta'kidlaydigan genetik tadqiqotlarga asoslanib, inson xulq-atvorining biologik asoslarini o'rganadi. Genetika, psixologiya va falsafaning tushunchalarini birlashtirib, bu ish nafs tushunchasining individual xulq-atvorda ham, insonning jamoaviy evolyutsiyasida ham qanday namoyon bo'lishini har tomonlama tushunishni ta'minlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Nafs, genetika, evolyutsiya, inson xulq-atvori, shaxs xususiyatlari, axloqiy agentlik, genetik markerlar, empatiya, agressiya, altruizm, falsafa, madaniy talqinlar, biologik asoslar, irsiyat, axloqiy asoslar, evolyutsion bosimlar, jamoaviy inson evolyutsiyasi, ma'naviy rivojlanish, fanlararo yondashuv, fan va ma'naviyat.

Kirish. «Nafs» so'zining lug'aviy ma'nosi biror bir narsaning mavjudligi, haqiqati, zoti va o'zligi demakdir. Ma'lumki, «nafs» insonning o'zligiga daxldor bo'lgan, inson joni va qalbi ma'nolarini anglatuvchi tushuncha hisoblanadi. O'zbek tilining izohli lug'atida qayd etilishicha bu ibora arab tilidan olingan bo'lib, "qalb, ko'ngil, inson, maqsad, itilish, g'urur, mag'rurlik"[1] kabi ma'nolarni ifoda etadi.

Arab etimologik lug'atlarida "nafs" atamasi ishtiyok – degan ma'noni ham anglatadi deya izohlanib, bu odamni muhim ob'ektga yoki istalgan narsaning miqdoriga ega bo'lganda, biror tuyg'uni qondiradigan holatga olib keladigan psixologik kuchdir

deb ta'rif berilgan. Arabcha nafs so'zi (anfus, nufus) Qur'oni Karimda "o'zlik" (inglizcha "self"ga o'xshash) aniq olmosh sifatida keng ifodalangan bo'lib, u grammatik jihatdan kimga tegishli ekanligini bildirsada va o'ziga xos nominal ma'noga ega emas. Nafsning tarjimasi va talqini bilan bog'liq muammolar, aksariyat kontekstlarda o'zlik (anfusana) ma'nosida qo'llanilmasligidan kelib chiqqan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bir qator kontekstlarda nafs "ruh"ni - umumiy ma'nodagi nozik materiyani ham, qandaydir yovuz ruhiy shaxsiyat sifatida ifodalanadi. Nafsni ikki xil ma'nosini talqin qiladigan bo'lgan ko'plab tarixiy qarashlar

ham mavjud. Masalan “Islom ensiklopediyasida atama Qur’oni Karimning 64:16-oyati nafsning “ruh” umumiy ma’nosida qo’llanilishi keltirib o’tilgan”[2]. Rus arabshunos olimi akademik I.Yu.Krachkovskiy ham o’z tarjimasida xuddi shu talqina amal qilib, Muhammad (s.a.v)ning barcha insonlar ruhiga qaratilgan da’vatini hisobga olib: “Allohdan qo’rq, tingla, itoat et va qalbing (anfusikum) uchun nafaqa qil! Kim nafsining baxilligidan (nafsihiy) omon bo’lsa, bas, ular baxtli dirlar!”[3] mazmunida keltirib o’tgan. Biroq rus, yevropa va fors tillarida qilingan boshqa tarjimalarda birinchi holatda “anfus”, ikkinchi holatda nafs tushunchalarida to’liq nomuvofiqliklar uchraydi, “o’zlik” va “jon”ning turli birikmalari sifatida g’oyalari taklif qilingan. Rossiyalik islomshunos va sharqshunos, arabshunos G.Sablukov “jonning farovonligi” deb tarjima qiladi, ammo “ziqnalikdan ehtiyot bo’ling”, Amerikalik islomshunos olim A.Arberi inglizcha tarjimasida – aksincha, “o’zingiz uchun sarflang” va “qalbning ochko’zligi” ma’nosida tarjima qilgan, Abu Rida va italyan sharqshunosi Pikkardoning nemis tilidagi tarjimasida ikkala marta ham “o’zimni”, “bizniki” (“es wird fur euch selbst besser sein”, “wer vor seiner eigenen Habsucht bewahrt is”); “cio e un bene per voi stessi”ni versiyasi tanlagan, “saranno konservati dalla loro stessa avidita”), qirg’iz dramaturgi va tarjimoni O.Osmonov ham har ikki holat (nemis va italyan tillari)da, nafsni («o’z manfaat uchun sarfla», «ziqnalik») ma’nolarida tarjima qilingan deb hisoblaydi. Ko’rib turganingizdek, atamani qo’llash kontekstida nafs tushunchasining aynan “o’ziga murojaat qilish” va “ruh” o’rtasidagi chegaralarning beqarorligini hisobga olish kerak. Arab manbalarini tarjima qilish va o’zlashtirish jarayonida lug’aviy va terminologik ma’no o’rtasida tanlov qilishda xatolikka yo’l qo’yilgan.

Taniqli sharqshunos olim Krachkovskiy I.Yu. Yana arabcha (habl al-varid) atamasi “bachadon bo’yni arteriyasi” yoki “bo’yinbog’ venasi” haqidagi (Qur’on, 50:16) oyatni quyidagicha tarjima qiladi: “Biz insonni allaqachon yaratganmiz va ruh unga (nafs) nima shivirlashini bilamiz. Biz unga bachadon arteriyasidan ham yaqinroqmiz”[4]. Qur’oni Karimda nafs-ruh, kategorik tasnifni oladi: “u “yomonlikka undaydi” (ammara bi-susu) (12:54) va ehtiroslar bilan bog’liq (50:16), uning ochko’zligidan qo’rqing (59:9), u (o’zini) “ta’na qiluvchi” – lavvama (75:2); “Orom oluvchi jon” (mutma’inna) ham bor: “Ey orom oluvchi jon! Robbingga rozi bo’lib qayt!» (89:27-28)”[5]. Bu tasnif musulmonlarning axloq haqidagi ta’limoti, tasavvuf psixologiyasining asosini tashkil etdi.

Hakim Termiziy nafs haqida quyidagi fikrlarni keltirib o’tgan. “Qalb bilan o’pka orasiga bir idish (muqova) qo’ydi. Unda kezuvchi guvillagan bir havo, bir shamol topilur, esur. Tomirlarda qon oqqanday oqur. Nafs bir narsani eslab, bu idishdagi havoni, shamolni esdirganda buni his etur (sezur). Shu tariqa, bu havo bilan alanga tutashur. Nafas makoni – o’pkadur, lekin keyin butun badanga yoyilur. Ruhning maskani–boshda unda ham tiriklik – hayot ruhi bor”[6]. Hakim Termiziy ham nafsni insonni yurak va o’pka orasiga joylangan qora tugun ekanligini qayd etib o’tgan.

«Nafs insonning moddiy o’zligi, «men»ligidir. Bizning botinimizga bir idora etuvchi, jismimizni, moddiy borlig’imizni, hayot uchun zaruriy manfaatlarimizni qo’riqlash va qo’llash maqsadida faoliyat ko’rsatuvchi ma’naviy bir borliq nafsdur»[7]. Tabiiy zarurat tufayli nafsning istaklari mavjud. Nafsni tarbiyalash va yomon illatlardan poklash va nazorat qilib, turish shart. Tabiiy istaklari ijobat bo’lavermagach, u haddidan oshadi va jilovlab bo’lmaydigan holatga keladi.

Nafs tushunchasini tasavvufshunos olim Djavad Nurbaxsh shunday izohlaydi: «Al-Nafs»: Bu arabcha-forscha atama ko’p ma’noga ega va shuning uchun tarjima qilinmay boshqa tillarga Al-Nafs tarzida ko’chib o’tgan. «Nafs» so’zi: mohiyat (narsa), ruh, ruhiyat, aql, jonli mavjudot, shaxs, individuallik, xohish, shaxsiy ishonch degan ma’nolarni bildiradi. Refleksli shaxs olmoshlari mavjud bo’lmagan Arab tilida, nafsning o’rnini ayn va nafs (o’z, o’zlik) so’zlari ishlatiladi[8]. Nafs tushunchasining mohiyatini to’liq qamrab oladigan atamani yevropa falsafasida ham, yoki rus falsafiy tafakkurida va falsafaga oid lug’atlarida uchratmaymiz. Ularda nafs kategoriyasini qisman anglatuvchi komponent-larnigina ko’rishimiz mumkin. Jumladan, fransuz tilida «ate concupiscente» (shahvat), lotin tilida «cupido

libido» (ochko’zlik), «luxuc» (shahvat), ispan tilida «Exuberance» yoki «Abundance» (shahvatparastlik), rus tilida «strast» (ehtiros) kabi kichik va tor doiradagi atamalar bilan ifodalangani.

Tadqiqot metodologiyasi. «Nafs» – “insonga uning kamolga yetishmog’i uchun berilgan vosita. Agar nafs berilmaganida edi, inson farishtaga o’xshab bir maqomda qolar, unda yuksalish yoki quyiga tushish hodisalari bo’lmas edi. Shu sababdan Alloh taolo Zariyat surasining 56-oyatida[8]:

لَيُعَذِّبُونَ إِلَّا وَالْإِنْسَانَ خُلُقًا وَمَا

«Nafs» – nozik mohiyat, inson u tufayli turli jismoniy harakatlar qiladi. Nafs insonning moddiy olamga qaratilgan intilishlari, istaklaridir. Shaxsning ehtirosdari, riyokorlik, takabburlik, baxillik, hasad, bema’nilik kabi salbiy sifatlar ham nafs deyiladi. Insonning ichki mohiyati haqida so’z yuritilganda ruh (ruh) tushunchasidan ham foydalaniladi. Islom ilohiyotchisi Abu Homid al-G’azzoliy “Kimyo saodat” kitobida inson ikki narsadan yaratilganligini yozadi. “Ulardan biri tana deb ataladigan va tashqi ko’z bilan ko’rish mumkin bo’lgan tashqi qobiqdur. Ikkinchisi esa botiniy mohiyat bo’lib, u goho ruh (ruh), ba’zan (nafs)”[9] deb ataladi. Tana qismlardan iborat, uning o’lchami bor, lekin ruhning hajmi va miqdori yo’q. Shuning uchun u bo’linmas va abadiydir. Ruh insonning asosidir. Qur’oni Karimda Ruh haqida: “Sendan ruh haqida so’rarlar. Aytin: “Ruh Parvardigorimning amridandir va sizlarga u haqida oz bilim berilgandir”. (Isro surasi, 85 oyat).

Tahlil va natijalar. Yurak – bu tananing chap tomonida sternum (ko’krak qafasi) ostida joylashgan go’sht bo’lagidir. U doimiy o’zgarishda bo’lib, venoz va’ni qonning o’zgarishidan tortib nozik qon tomirlarida qonning aylanishini tartibga solib inson xatti-harakatini ta’minlab beradigan inson organi hisoblanadi. Yurak qonni arteriyalar orqali yuboradi va tomirlarda qon oqishini (aylanishini) ta’minlaydi, bu jarayon qonni tozalash uchun zarurat hisoblanadi. Yurakni biz insonning jismoniy a’zosi sifatida ta’riflayapmiz. Xo’sh yurakni inson ma’naviy borlig’i va ruhiyati bilan qanday aloqasi bor? Bir kishi [muallifdan]: «Bizga yurakning xususiyati to’g’risida gapirib bering», deganida, u shunday javob berdi: «Yurak bir parcha go’shtdir. Uning ichida yana bir parcha bo’lib, uni fuad (qalb), deb ataydilar. Nurning manbasi yurak bo’ladi. Arablarda pishirilgan nonni «fa’id» فائدة deb atashadi. Chunki u cho’g’da pishadi. Ba’zida yurakning tashqi bo’lagini ham fuad deb atashadi»[10]. Yurakning «yurak» deb atalishining sababi shundaki, u doimo o’zgarishda bo’ladi. Ya’ni «yurak» so’zining arabcha muqobili «qalb» so’zining aylanish, o’zgarish, bir ko’rinishdan ikkinchi ko’rinishga o’tish ma’nosida ishlatishi nazarda tutilmoqda. Har bir insonning hayoti uning yuragining urishi bilan bog’liq, agar u shikastlansa, inson kasal bo’lib qoladi. Agar yurak to’xtab qolsa, inson jismonan o’ladi. Insonning ma’naviy hayoti uning ruhi va qalbi bilan bog’liq. Agar inson nafs ta’siriga tushib qolsa, unda yomon hulq paydo bo’ladi. Qalb nafsning yomon xulqlarini qabul qilib ruh yordamida uni poklansa yomon hulqlar hislat va fazilatga aylanadi. Mana shu nozik voqeilik nafsning illat va fazilatlarini chegaralovchi chiziq aslida yurakdan o’tadi.

Nafs insonning mohiyatidir va insondan alohida mavjud holatda bo’la olmaydi. «Nafsdan kuch-quvvat, biror narsaga ishtiyoq, istaklar va turli xil ko’plab ehtiyojlar mavjud»[11]. Inson o’zini anglab yetsagina, nafs o’z mohiyati va tabiatiga ko’ra komillikka intilib boradi.

Taniqli mutasavvif olim Komiljon Raximov “nafs”ning genetik belgilariga to’xtalar ekan “U o’zi istagan narsasiga yeta olmaslikdan qo’rqsa, barchani o’ziga bo’ysundiradi. Darvoqe, u odamlarni qanday qilib bo’ysundirish yo’llarini biladi. Ya’ni, birinchidan, o’z hukmronligi va kuch-qudratini ko’rsatish orqali odamlarda qo’rquv uyg’otish, ikkinchidan, o’zini maqtash, ziynatlash va ulug’ qilib ko’rsatish orqali odamlarda o’ziga nisbatan ulug’lash, hurmat va muhabbat uyg’otish va shu yo’l bilan ularning qalblarini zabt etish va o’ziga bo’ysundirishi mumkin”[12] deb izohlaydi. Bizning fikrimizcha “nafs” bularning barchasini o’zidagi istaklar va hirlarga erishish maqsadida qiladi. U shu tariqa o’zi istaganiga erishadi, g’alaba qiladi. U o’zining bu g’alabasi bilan quvonadi, mag’rurlanadi va manmanlikka beriladi. U bunday g’alabaga erishmagan taqdirda esa, to’ o’z tanidagi istaklar va hirlarga erishmagunga qadar odamlarning qalblarini

zabt etish uchun ularni bo'ysundirishga bo'lgan urinishlarini to'xtatmaydi.

Nafs qanday nazorat qilinadi degan savolni javobini aynan Hakim Termiziy: "Alloh mo'minlarga aql nurini berdi, buni boshga – miyaga joylashtirdi. Nurlari ko'ngil ko'zlarini yoritdin, deya inson miyasidan qalbiga ochiluvchi eshik (boruvchi yo'l) yaratdi. Qalb bu nur ila ishlarni idora etur. Harakalarning go'zali va chirkini bir–biridan ajratir"[13]. Inson aqli aynan bilimlarni qismlarga ajratib beruvchi ekanligini, qismlar taqsimlanganda nafsni yo ma'rifati, yo illat ekanligi ajralib qoladi.

Rus olimi Ivan Pavlov psixofiziologiya va ekperimental psixologiya asoschisi o'tkazgan tajribani eslash o'rinli hisoblanadi. Nafs insonni aynan "Pavlovning iti" kabi holga ham tushiradi. Pavlov "instinktli refleks tushunchasi orqali izohladi va instinktlar murakkab reflekslardan tashkil topganini aytib o'tadi. Chiroq yonadi, ya'ni ovqat keladi va tupurik oqadi"[14]. Bugun reklama sohasida faoliyat yurituvchi va talabni o'rganuvchi mutaxassislar o'z reklama roliklarida insonning ongiga emas, balki uning reflekslariga murojaat qilishlari bejiz emas. Pavlov shartli reflekslar bilan odamlarda g'urur va tarbiya kabi hodisalarni tushuntirib berdi. Shu tariqa reflekslar aqlni bloklaydi degan xulosaga kelish mumkin.

Nafs tushunchasi insonning ma'naviy, psixologik va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutadi. "Nafsning genetik belgilari va evolyusion ko'rinishlari insonning rivojlanishida, psixologiyasida va ijtimoiy munosabatlarida aniq namoyon bo'ladi. Nafsning genetik belgilari insonning biologik asoslari, ya'ni a) irsiyat, b) nevrologiya va v) psixofiziologiya bilan bog'liqdir"[15]. Nafsning ba'zi xususiyatlari irsiyat bilan bog'liq bo'ladi, insonning xulq-atvori, emotsional holati va psixologiyasi ot-onalardan meros bo'lib qoladi. Genetik tadqiqotlar nafsning muayyan xususiyatlarini, masalan, stressga chidamlilik, ijtimoiy munosabatlarga munosabatini aniqlashda yordam beradi.

Nafs insonning ruhiy va jismoniy tabiatini ifodalaydigan tushuncha bo'lib, u insonning xatti-harakati va qarorlariga ta'sir qiladi. Genetik belgilar esa insonning irsiyatida saqlanib, nasldan-naslga o'tadi. Nafsning genetik belgilari haqida gapirganda, nafsning ba'zi jihatlari irsiy xususiyatlarga bog'liq bo'ladi. "Insonning temperament turi (masalan, sangvinik, xolerik, melanxolik, flegmatik) qisman genetik omillarga bog'liq"[16]. Bu xususiyatlar insonning nafsini boshqarishga ta'sir ko'rsatadi. Emotsional reaksiyalarga stressga javob, qo'rquv yoki qoniqlik hissi kabi emotsional holatlar ham genetik asosga ega holat hisoblanadi. Irodaviy xususiyatlar orqali insonlarning irodasi (kuchli yoki kuchsiz) bo'lib, ular nafsini boshqarishda ishtiroki etadi. Insonning bioritmlari uyqu va uyg'oqlik sikllari, energiya darajalari va boshqa fiziologik xususiyatlar nafsning muayyan jihatlarga ta'sir qiladi. Ijtimoiy xulq "nafs"ning ijtimoiy aspektlari, masalan, empatiya, agressiya yoki hamdardlik darajasi ham qisman irsiy genlarga bog'liq bo'ladi. "Nafs"ning shakllanishida faqat genetik omillar emas, balki atrof-muhit,

tarbiya, tajriba va diniy-axloqiy qadriyatlar ham muhim ahamiyatga ega. Genetik omillar nafsning "asosi"ni tashkil qilsa, tarbiya va shaxsiy qarorlar uning "yo'nalishini" belgilab beradi.

"Miyaning strukturasi va funksiyalari nafsning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Miyaning muayyan hududlari (masalan, limbik sistema) emotsional holatlar va nafsning ichki konfliktlarini boshqarishda ishtirok etadi"[17]. Nevrologik tadqiqotlar nafsning nevrobiologik asoslarini aniqlashga yordam beradi, bu esa insonning psixologiyasi va xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi.

Nafsning jamiyat formatsiyalarida evolyusion rivojlanishi va uning o'zgaruvchan mohiyatidagi tendensiyalari murakkab falsafiy, psixologik va sotsiologik masalalarni qamrab oladi. Bu jarayon insonning o'z-o'zini anglash darajasi, jamiyatning sotsial-iqtisodiy sharoitlari va madaniy qadriyatlariga bog'liq ravishda rivojlanib boradi.

Nafs (insonning ichki dunyosi, ehtiyojlari, orzu-umidlari va motivlari) jamiyat rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Jamiyat formatsiyalarining evolyusion rivojlanishi davomida inson nafsining o'zgarishi, uning turli bosqichlarda nafsning holati qanday shakllangani va bu o'zgarishlarning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilib chiqqanimizda quyidagi xulosaga keldik.

Xulosa va takliflar. Tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, nafsning o'zgaruvchan mohiyati individual darajada, shaxs o'z-o'zini anglab borishi va rivojlanishi bilan nafsning shakli va ko'rinishi o'zgaradi.

Jamiyat darajasida esa, nafs jamiyatning umumiy qadriyatlarini va ideallariga mos ravishda o'zgaradi. Masalan, o'tgan asrlardagi axloqiy tamoyillar bugungi kunning progressiv ideallaridan farq qiladi. Virtual muhitning kengayishi bilan inson nafsining yangi shakllari yuzaga keladi. Virtual avlodlarda o'z-o'zini anglash masalalari, real va sun'iy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatlarda muvozanatni topish bilan birgalikda kechayotganligi ahamiyatli holat hisoblanadi. Nafsning evolyusion rivojlanishi va uning o'zgaruvchan tendensiyalari insoniyat tarixida ko'p jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir jarayon. Nafs nafaqat shaxsiy jihatlarda, balki ijtimoiy va madaniy kontekstlarda ham o'zgarib borgan. Bu o'zgarishlar, shuningdek, insonlar o'rtasidagi munosabatlar, jamiyatlar va butun insoniyat uchun muhim xarakterli masalalar bilan bog'liq holat hisoblanadi.

Nafsning genetik belgilari va evolyusion ko'rinishlari o'rtasidagi aloqa insonning psixologiyasi, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarini shakllantiradi. Genetik faktorlar nafsning muayyan xususiyatlarini belgilasa, evolyusion jarayonlar ularning rivojlanishini ta'minlaydi. Nafs tushunchasining genetik belgilari va evolyusion ko'rinishlari inson hayotida muhim o'rin tutadi. Genetik asoslar nafsning muayyan xususiyatlarini belgilasa, evolyusion jarayonlar ularning rivojlanishini ta'minlaydi. Ushbu aspektlarni o'rganish nafsni to'g'ri yo'naltirish va inson hayotidagi ijobiy o'zgarishlarga erishish uchun muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент.: 2007; Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 3-жилд. – Б.26.
2. Calverley E.E. Nafs. In: The Encyclopaedia of Islam. Leiden: E. J. Brill, 1993. Vol. 7, pp. 880-883.
3. Крачковский И. Ю. (ред.). Коран. 2-е изд. М.: Наука, ГРВЛ; 1986.
4. Крачковский И. Ю. (ред.). Коран. 2-е изд. М.: Наука, ГРВЛ; 1986.
5. Абдулазиз Мансур. Куръони Карим маъноларининг таржима ва тафсири. 4-кайта нашр. –Тошкент.: "Шарқ" НМАК, 2012.
6. Нафс тарбияси: диний–маърифий нашр / Ҳаким Термизий. Таржимон Й.Эшбек. Тошкент.: "Янги аср авлоди", 2024. – Б. 6-7.
7. Наврӯзова Г. Ҳожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва маънавий мероси. – Тошкент.: "Фан", 2021. – Б. 127.
8. Javad Nurbakhsh. The Psychology of Sufism (Del Wa Nafs). – London, 1992. –P. 3.
9. Абдулазиз Мансур. Куръони Карим маъноларининг таржима ва тафсири. 4-кайта нашр. –Тошкент.: "Шарқ" НМАК, 2012.
10. Ўзбек тилида «юрак» ва «қалб» сўзлари маънода ҳисобланса-да, «юрак» деганда кўпроқ инсоннинг тана аъзоси, «қалб» деганда эса инсоннинг руҳий ёки маънавий дунёси ҳамда ички хис-туйғулар маркази тушунилади. Лекин араб тилида «қалб» сўзи ҳар иккала маънода ҳам ишлатилади. Ал-Ҳаким ат-Термизий эса «Адаб ан-нафс» асариде инсоннинг тана аъзоси сифатида «қалб» ва инсоннинг руҳий ёки маънавий дунёси ҳамда хис-туйғулари маркази сифатида «фуад» сўзларидаги маъноларида фарқланган.
11. Чалисова Н. Ю. «Сила моя от голода, а слабость - от сытости»: жите Сахла Тустари. // Журнал Школы актуальных гуманитарных исследований. 2016; 2: – С. 258.
12. Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Али ал-Ҳаким ат-Термизий "Адаб ан-нафс". Таржимон ва изоҳлар муаллифи. Комилжон Рахимов. – Тошкент.: "Ношир", 2015 – Б. 98.

13. Нафс тарбияси: диний–маърифий нашр / Ҳаким Термизий. Таржимон Й.Эшбек. Тошкент.: “Янги аср авлоди”, 2024. – Б. 8.
14. Павлов И.В. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных – условные рефлексы. (Статьи, доклады, лекции, речи). – 1949. – С.303.
15. Малых С.Б. Генетика поведения: количественный анализ психологических и психофизиологических признаков в онтогенезе. – М., 2005. – С.232.
16. Крючкова М.В. Способность к адаптации в зависимости от темперамента // Международный студенческий научный вестник. – 2016. – № 5-1.
17. Juebin Huang. Обзор функций долей головного мозга. Department of Neurology, University of Mississippi Medical Center. 2023.

UDK:159.9(575.1)

Yulduzxon ABULKASIMOVA,
Teacher, Department of Foreign Languages Tashkent University of Information Technologies
E-mail: yulduzxonabulkasimova@gmail.com

TUIT Docent, Based on the review by N.A. Ibragimova Doctor of Philological Sciences DSc

CYBERSECURITY TERMINOLOGY AND LANGUAGE LEARNING: BRIDGING THE GAP CYBERSECURITY

Annotation

Cybersecurity is an ever – expanding and critical field that requires specialized knowledge and a strong command of technical language, primarily in English. For non-native English speakers, mastering cybersecurity terminology is a significant barrier to success in the industry. This thesis explores the challenges faced by students in learning cybersecurity terms and highlights the impact of language barriers on their education and professional development. Through a detailed examination of language acquisition strategies, including Content and Language Integrated Learning (CLIL), interactive learning platforms, vocabulary mapping, and AI-driven tools, the thesis proposes innovative methods to bridge the gap between language proficiency and technical knowledge.

Key words: cybersecurity, technical english, language learning, cybersecurity terminology, content and language integrated learning.

ТЕРМИНОЛОГИЯ И ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКОВ В ОБЛАСТИ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ: ПРЕОДОЛЕНИЕ РАЗРЫВА В КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

Кибербезопасность – это постоянно расширяющаяся и критически важная область, требующая специальных знаний и уверенного владения техническим языком, в первую очередь английским. Для тех, кто не является носителем английского языка, освоение терминологии кибербезопасности является существенным препятствием на пути к успеху в отрасли. Эта диссертация исследует проблемы, с которыми сталкиваются студенты при изучении терминов кибербезопасности, и подчеркивает влияние языковых барьеров на их образование и профессиональное развитие. Посредством детального изучения стратегий изучения языка, включая интегрированное обучение предмету и языку (CLIL), интерактивные обучающие платформы, составление словарных карт и инструменты на основе искусственного интеллекта, диссертация предлагает инновационные методы для преодоления разрыва между языковой компетентностью и техническими знаниями.

Ключевые слова: кибербезопасность, технический английский, изучение языка, терминология кибербезопасности, интегрированное обучение предмету и языку.

KIBERXAVFSIZLIK TERMINOLOGIYASI VA TILNI O‘RGANISH: BO‘SHLIQNI BARTARAF ETISH KIBER XAVFSIZLIK

Annotatsiya

Kiberxavfsizlik – bu doimiy ravishda kengayib borayotgan va muhim soha bo‘lib, u ixtisoslashgan bilim va texnik til, birinchi navbatda, ingliz tilida kuchli bilimlarni talab qiladi. Ingliz tili ona tili bo‘lmaganlar uchun kiberxavfsizlik terminologiyasini o‘zlashtirish sohada muvaffaqiyatga erishish yo‘lidagi muhim to‘siqdir. Ushbu tezis talabalarning kiberxavfsizlik atamalarini o‘rganishda duch keladigan muammolarini o‘rganadi va til to‘siqlarining ularning ta‘limi va professional rivojlanishiga ta‘sirini ta‘kidlaydi. Kontent va Tilni Integratsiyalashgan O‘rganish (CLIL), interaktiv o‘quv platformalari, lug‘at xaritasi va sun‘iy intellektga asoslangan vositalar, shu jumladan til o‘rganish strategiyalarini batafsil o‘rganish orqali tezis til bilimi va texnik bilim o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun innovatsion usullarni taklif qiladi.

Kalit so‘zlar: kiberxavfsizlik, texnik ingliz tili, til o‘rganish, kiberxavfsizlik terminologiyasi, kontent va tilni integratsiyalashgan o‘rganish.

Introduction. The global digital landscape has made cybersecurity one of the most critical fields in modern society. However, the complexities of cybersecurity not only demand technical expertise but also require proficiency in the English language, which is the dominant medium for cybersecurity resources. As non-native English speakers enter this field, mastering technical English and cybersecurity terminology becomes imperative. This thesis explores the unique challenges of learning cybersecurity language, the implications of terminology gaps, and offers innovative strategies to overcome these challenges through integrated teaching methods and advanced technological tools.

1. The Importance of Language in Cybersecurity

Cybersecurity is a multi-disciplinary field that spans areas such as computer science, law, network management, and even psychology. The majority of resources, including research papers, official standards, and documentation, are written in English. For students in non-English-speaking countries, the lack of familiarity with the specific lexicon can significantly hinder their ability to succeed in the field [1].

1.1 The Language Barrier in Cybersecurity Education

Despite cybersecurity's universal relevance, English remains the primary language in which security frameworks, certifications, and industry standards are expressed. This dominance of English in cybersecurity resources means that proficiency in the language is as crucial as technical skills for anyone looking to build a career in the field. Without understanding the specialized vocabulary, students are at a severe disadvantage when it comes to reading documentation, engaging in global discussions, or passing certification exams[2].

1.2 Cybersecurity Terminology A Specialized Vocabulary
Cybersecurity terminology comprises words and phrases that carry specific technical meanings. Terms like “firewall”, “malware”, “phishing”, and “encryption” are not merely casual expressions but represent complex concepts that require precise understanding. Many of these terms are metaphorical or derived from other fields (e.g., “phishing” from fishing), which complicates their understanding for those not fluent in both English and the technical concepts they describe[3].

2. The Challenges in Learning Cybersecurity Terminology

Learning cybersecurity terminology involves navigating both the complexities of the field itself and the intricacies of the English language. Non-native English speakers face several challenges:

2.1 The Ambiguity and Complexity of Technical Terms

Many cybersecurity terms are highly specialized and require an in-depth understanding of various related fields such as cryptography, network protocols, and threat analysis. The ambiguity of terms in different contexts and the lack of standardized translations in other languages often leaves learners struggling[4]. For instance, a term like “encryption” not only involves cryptography but also intersects with legal and ethical issues, adding layers of complexity for learners[5].

2.2 Lack of Equivalents in Native Languages

In non-English-speaking countries, many cybersecurity terms do not have direct translations. For example, terms such as “botnet”, “phishing”, or “zero-day” have no straightforward counterparts in languages like Uzbek, Russian, Chinese, or Arabic, forcing learners to adopt English terms in their professional vocabulary [6]. This reliance on English can create inconsistencies and lead to confusion when learners attempt to communicate in non-English contexts.

2.3 The Cognitive Load of Learning Both Technical Content and Language

Simultaneously acquiring technical cybersecurity knowledge and learning the language of the field increases cognitive load. Students must not only memorize the technical content but also become comfortable with using English to communicate complex ideas. This dual challenge often leads to slower learning and the risk of misunderstanding critical concepts if language barriers persist[7].

Effectiveness of Interactive Learning in Improving Both Technical and Language Skills

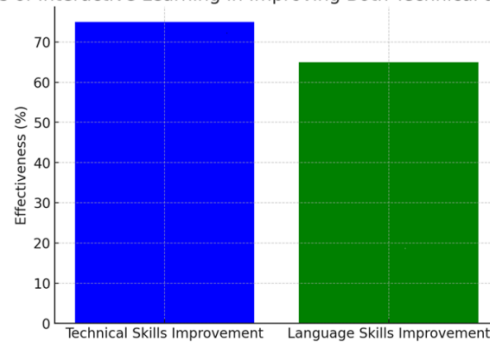

Fig.1.

Here is a diagram illustrating the effectiveness of interactive learning in improving both technical and language skills. The bar chart shows that interactive learning significantly improves technical skills (75%) and language skills (65%), demonstrating its value in a combined educational setting.

3.3 Vocabulary Mapping and Contextual Learning

Another key method is explicit vocabulary instruction. Students should be encouraged to map out the meanings of key cybersecurity terms and learn them within context. Vocabulary mapping can include defining terms, understanding their use in sentences, and applying them in scenarios. This technique allows students to move beyond memorization and fosters a deeper understanding of both the terminology and the concepts it represents.

Example: “Phishing” might be mapped with definitions, examples, and different contexts in which it is used, such as “email phishing”, “phishing attacks”, and “phishing simulations”.

3.4 Technology Assisted Language Learning

Technological tools such as AI-driven language platforms and speech recognition software can also aid in learning cybersecurity terminology. AI-based platforms like Duolingo and

3. Bridging the Gap Language Acquisition Strategies

To overcome the barriers of learning cybersecurity terminology in English, effective language learning strategies need to be implemented. Several pedagogical approaches can be adopted to address the linguistic challenges in cybersecurity education.

3.1 Content and Language Integrated Learning (CLIL)

One of the most effective strategies is Content and Language Integrated Learning (CLIL). This approach integrates language instruction with content learning, meaning that cybersecurity terminology is taught alongside technical skills[8]. CLIL enables students to learn cybersecurity concepts in a language-learning context, enhancing both their technical and linguistic capabilities. For example, students could participate in case studies where they solve real cybersecurity problems while simultaneously acquiring the relevant English terminology.

Example: In a CLIL-based cybersecurity course, students might be tasked with responding to a simulated security breach scenario. They would learn how to identify and mitigate the breach, all while learning the English terms and phrases necessary to describe and document the process[9].

3.2 Interactive Learning with Real World Applications

Interactive learning methods are also essential for bridging the gap. Online platforms such as Hack the Box and TryHackMe combine practical cybersecurity exercises with English-language content. These platforms allow students to engage in hacking simulations and penetration testing while reinforcing their understanding of English-language cybersecurity terms in real-world contexts[10].

Rosetta Stone, when adapted for specialized language learning, can create personalized pathways for students, ensuring they acquire the language alongside technical skills. These platforms can also help students practice pronunciation and usage in authentic cybersecurity contexts.

Fig. 2.

Here is the diagram illustrating the role of AI-driven learning platforms in improving technical English proficiency. The pie chart highlights key components of AI learning platforms that contribute to enhancing language skills:

AI-driven Personalization: Customizes the learning experience to fit individual student needs.

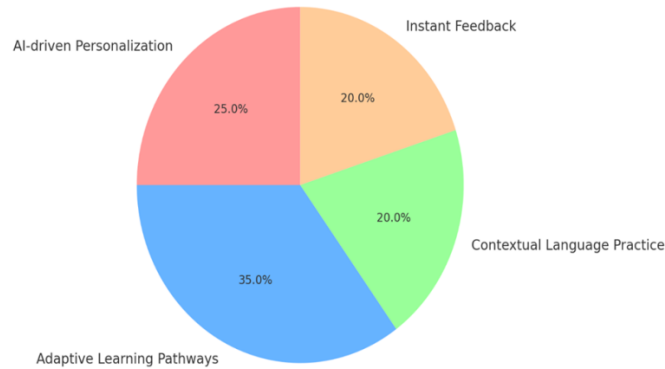
Adaptive Learning Pathways: Adjusts the learning path based on student performance and progress.

Contextual Language Practice: Provides real-world scenarios for practicing technical vocabulary.

Instant Feedback: Offers immediate corrections and suggestions to help improve language use.

This diagram demonstrates how AI can support a tailored and interactive approach to learning technical English, particularly in the field of cybersecurity.

The Role of AI-driven Learning Platforms in Improving Technical English Proficiency

Conclusion. The need for effective integration of language learning with technical cybersecurity education is clear. By employing strategies such as CLIL, interactive learning, vocabulary mapping, and leveraging technology, students can overcome the challenges of learning both cybersecurity terminology and English. These approaches not only make

cybersecurity education more accessible to non-native English speakers but also foster a deeper understanding of both the field and its language. As the cybersecurity industry continues to evolve, these educational innovations will play a critical role in preparing the next generation of cybersecurity professionals.

REFERENCES

1. Aydin, C. (2015). "Integrating English language teaching with Information Technology education: A case study in the context of Turkey." *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 2287–2295. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.963>
2. Bangert-Drowns, R. L., & Pyke, S. (2019). "The effectiveness of language learning technologies: A review of research." *Journal of Educational Computing Research*, 57(5), 1221–1245. <https://doi.org/10.1177/0735633118808691>
3. Chapelle, C. A. (2010). *The Nature of Technology-Enhanced Language Learning*. In: *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*, 125-147. Routledge.
4. Dziuban, C. D., & Moskal, P. D. (2013). "Improving learning in the global digital age." *The Internet and Higher Education*, 16(4), 151–156. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2013.04.001>
5. Hegelheimer, V., & Fisher, C. (2006). "The role of grammar in language learning." *System*, 34(3), 443-452. <https://doi.org/10.1016/j.system.2006.03.008>
6. Jones, S., & Malesky, L. (2020). "Bridging the gap: English proficiency and cybersecurity education." *International Journal of Cybersecurity and Education*, 8(3), 47-61.
7. Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
8. O'Connor, M. (2017). "The integration of technical English and cybersecurity skills: A multidisciplinary approach". *Cybersecurity Education Review*, 15(2), 128–135.
9. Peng, J. E. (2013). "Content and Language Integrated Learning: Benefits for teaching and learning languages". *Educational Technology Research and Development*, 61(2), 183-194. <https://doi.org/10.1007/s11423-013-9317-5>
10. Sunnatilayevna A.Y., 2024. "The Innovative Method Of Learn Foreign Languages In Different Countries", *Journal of Computational Analysis and Applications (JoCAAA)*, 33(5), pp. 744-747.

Sarvar ADILOV,

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti, DSc

E-mail: Adilov.uzdits@mail.ru

Oriental universiteti dotsenti, PhD K.Murodov taqrizi asosida

SPORT KURASHIDA “MUBIN ZASK” INTELLEKTUAL SENSOR TEXNOLOGIYASI ASOSIDA KURASHCHILARNING TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARINI BAHOLASH

Аннотация

Ushbu maqolada sport kurashida “MUBIN ZASK” intellektual sensor texnologiyasi asosida kurashchilarning texnik-taktik harakatlarini baholash tahlili hamda sport kurashi musobaqalariga tayyorgarlik jarayonini masofaviy tahlil qilish va sportchilarning individual xususiyatlariga oid uslublarni tanlash, keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tayyorgarlik, tajriba va nazorat guruhi, sensor tizimlari, masofaviy tahlil, texnik va taktik harakatlar, qiyosiy tahlil.

ОЦЕНКА ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ БОРЦОВ В СПОРТИВНОЙ БОРЬБЕ НА ОСНОВЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СЕНСОРНОЙ ТЕХНОЛОГИИ «MUBIN ZASK»

Аннотация

В данной статье проведен анализ оценки технико-тактических действий борцов на основе интеллектуальной сенсорной технологии «МУБИН ЗАСК» в спортивной борьбе, а также дистанционный анализ процесса подготовки к соревнованиям по спортивной борьбе и выбора стилей, связанных с индивидуальностью. Приводятся характеристики спортсменов.

Ключевые слова: Физическая подготовка, экспериментально-контрольная группа, сенсорные системы, дистанционный анализ, технико-тактические действия, сравнительный анализ.

ASSESSMENT OF TECHNICAL AND TACTICAL ACTIONS OF WRESTLERS IN WRESTLING BASED ON INTELLIGENT SENSOR TECHNOLOGY “MUBIN ZASK”

Annotation

In this article, the analysis of evaluation of technical and tactical actions of wrestlers based on "MUBIN ZASK" intellectual sensor technology in sports wrestling, as well as remote analysis of the preparation process for sports wrestling competitions and the selection of styles related to the individual characteristics of athletes, are mentioned.

Key words: Physical training, experimental and control group, sensor systems, remote analysis, technical and tactical actions, comparative analysis.

Kirish. Dunyoda sport kurashi davlatlar va sportchilar orasidagi kuchli raqobat sababli faol rivojlanib, Olimpiya o‘yinlarida ishtirok etadigan davlatlar orasida tobora ommalashib kelmoqda. Jahon sport kurashlarida raqobatning kuchayishi ushbu sport turlarida musobaqa faoliyati ko‘rsatkichlarini tezkor tahlil qilish va koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish hamda samaradorligini oshirish yo‘llarini izlab topish talabini qo‘ymoqda. Jahonning yetakchi mamlakatlarida sport kurashlari bo‘yicha sportchilar tomonidan ko‘rsatilayotgan yuqori sport natijalarining o‘zida borishida asosiy omillardan biri sifatida tayyorgarlik strategiyasini ishlab chiqish va uni tizimli boshqarishga qaratmoqda, bu bilan o‘z navbatida dunyo arenalarida raqobat o‘zida bormoqda. Zamonaviy sport kurashi industriyasida ilg‘or uslublar va ma‘lumotlarni tahlil qilish orqali sport ko‘rsatkichlarini yaxshilashga yordam beradigan omillar, jumladan, musobaqa faoliyati ko‘rsatkichlarini intellektual sensor tizimlari yordamida masofaviy tahlil qilish asosida sportchilarni musobaqalarga maqsadli tayyorlash kabi vazifalarni hal etish masalasini talab etmoqda [10].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda ushbu mavzu bo‘yicha ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida sportchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini oshirish muammolari bir qator mualliflarning ilmiy ma‘lumotlari asosida hal etilayotgani aniqlandi. Jismoniy tayyorgarlik va texnik-taktik harakatlarni rivojlantirishning ilmiy, nazariy va uslubiy asoslari bir qator tadqiqotlarda (A.N.Abdiyev, N.N.Azizov, S.V.Bagayev, F.A.Kerimov, F.M.Pulatov, R.Mathesius, R.Petscnig, R.Baron, D. Pamin, M.Latyshev) yoritilgan. Shu bilan birga, kurashchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish va texnik-taktik harakatlari samaradorligini oshirish texnologiyasini ishlab chiqishning ilmiy-nazariy va uslubiy-texnologik asoslari tizimli

tartibda shakllantirilgan [A.A.Karelin, N.A.Kerimov, A.A.Ruziyev, B.I.Tarakanov, A.S.Todorov, Y.A.Shaxmuradov, M.Ersegan, Y.A.Shaxmuradov, D.Curby, G.Korobeynikov].

Tadqiqot metodologiyasi. Sport kurashida malakali sportchilarning koordinatsion va texnik-taktik harakatlarini “MUBIN ZASK” intellektual sensor texnologiyasi yordamida operativ tahlil va nazorat qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. sport kurashida sportchilar tayyorlashni kompleks nazorat qilish asosida koordinatsion qobiliyatlar va texnik-taktik harakatlar integratsiyasini ishlab chiqish orqali natijalarning ahamiyati pedagogik eksperimentda kurashchilarni tayyorlashni maqsadli takomillashtirishning yangi vositalari bilan dasturlaridan foydalangan holda, shuningdek ularni qo‘llash samaradorligini aniqlashda sinovdan o‘tkazildi hamda sport mashg‘ulotlari bosqichlarini rejalashtirishda murabbiy va sportchi o‘rtasida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish darajasini oshirish uchun o‘quv jarayonini boshqarishning integratsiyalashgan tizimini qo‘llash muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Tahlil va natijalar. Sport kurashida “MUBIN ZASK” intellektual sensor texnologiyasi asosida kurashchilarning sport tayyorgarligini boshqarish tizimi joriy etildi. Shu bilan birga, koordinatsion va texnik-taktik harakatlarini takomillashtirish masalalari quyidagicha o‘rganildi:

Mazkur 1-jadvalda “MUBIN ZASK” intellektual sensor texnologiyasidan foydalangan holda natijalar ko‘rsatilgan. Shuningdek, tadqiqot boshida samarali texnik-taktik harakatlar oralig‘idagi vaqt (soniya) tajriba guruhida 36,02±3,99 va nazorat guruhida 35,44±3,85 bo‘ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz ($P>0,05$). Tadqiqot yakunida tajriba guruhida 29,99±3,91 va nazorat guruhida 32,89±3,88 bo‘ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$). Shu bilan birga, texnik-taktik usullar bo‘yicha o‘rtacha baho (ball) tajriba guruhida 1,04±0,16 va nazorat

guruhida $1,06 \pm 0,15$ bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz ($P > 0,05$).

1-jadval

Tadqiqot boshida va yakunida tajriba hamda nazorat guruhi kurashchilarining "Mubin ZASK" intellektual sensor texnologiyasi asosida aniqlangan natijalari (n=48)

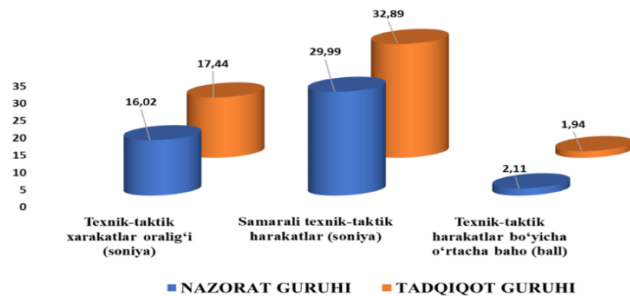
T.r	Ko'rsatkichlar	Tadqiqot	Tajriba guruhi			Nazorat guruhi			t	P
			X1	σ	V%	X2	σ	V%		
1	Texnik-taktik harakatlar oralig'idagi vaqt (soniya)	Boshida	21,22	2,19	10,32%	20,92	2,25	10,76%	0,458	>0,05
		Oxirida	16,02	2,11	13,17%	17,44	2,11	12,10%	2,282	<0,05
2	Samarali texnik-taktik harakatlar oralig'idagi vaqt (soniya)	Boshida	36,02	3,99	11,08%	35,44	3,85	10,86%	0,502	>0,05
		Oxirida	29,99	3,91	13,04%	32,89	3,88	11,80%	2,525	<0,05
3	Texnik-taktik usullar bo'yicha o'rtacha baxo (ball)	Boshida	1,04	0,16	15,38%	1,06	0,15	14,15%	0,437	>0,05
		Oxirida	2,11	0,28	13,27%	1,94	0,18	9,28%	2,449	<0,05

Tadqiqot yakunida tajriba guruhida $2,11 \pm 0,28$ va nazorat guruhida $1,94 \pm 0,18$ bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P < 0,05$) ko'rsatdi. Tadqiqot boshida va yakunida tajriba va nazorat guruhi kurashchilarining "MUBIN ZASK" smart texnologiyasi bo'yicha quyidagi ko'rsatkichlar aniqlangan. Jumladan:

1. Texnik-taktik harakatlar oralig'i (soniya) tahlil qilib, biz quyidagi xulosalar chiqarishimiz mumkin: dastlab tadqiqot

boshidagi natijalar (21.22 va 20.92) tadqiqot yakuni (16.02 va 17.44) o'lchov natijalariga nisbatan kichikroq standart xatolikga ega. So'ngra ikkala natijalar to'plami ham bir xil kuzatuvlar soniga ega (n=48) va standart og'ish (b) deyarli teng. Bu ko'rsatkichda ham dastlabki tadqiqot uchun t-qiyamati (10,32% va 10,76%) yakuniy tadqiqotga nisbatan kattaroq (13,17% va 12,10%), bu boshlang'ich tadqiqotdagi natijalar orasidagi farqlar oxiridagiga nisbatan sezilarliroq ekanligini ko'rsatadi.

1-rasm. Tadqiqot boshida va yakunida tajriba hamda nazorat guruhi kurashchilarining natijalari "MUBIN ZASK" intellektual sensor texnologiyasi asosida olingan ko'rsatkichlari

Olingan ma'lumotlarga ko'ra ilk tadqiqot uchun ahamiyatlilik darajasi ($P > 0,05$) natijalar orasidagi farqlar statistik ahamiyatga ega emasligini, ya'ni farqlar tasodifiy degan nol gipotezani rad etishga asos yo'qligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, oxirgi ahamiyatlilik darajasi ($P < 0,05$) natijalar orasidagi farqlarning statistik ahamiyat dolzarb ekanligini ta'kidlaydi, ya'ni nol gipotezani rad etish uchun asos bor. Shunday qilib, biz yakundagi tadqiqot o'lchov natijalari ishonchliroq va ular orasidagi farqlar boshidagiga qaraganda ancha muhim degan xulosaga kelishimiz mumkin birinchi rasmga qarang.

2. Samarali texnik-taktik harakatlar (soniya) shuni ko'rsatadiki, ushbu tadqiqotni o'rganish qatorlarida tasvirlangan ikkita ma'lumotlar to'plamining statistik tahlili natijalari keltirilgan. Har bir qatorida o'rtacha (x), standart og'ish (b), tanlama kattaligi (n), o'zgarish koeffitsienti, t-qiyamati va ahamiyatlilik darajasi kabi asosiy ko'rsatkichlar keltirilgan. Student t-qiyamatining ahamiyatlilik mezoni va uning kritik qiymati ham ko'rsatilgan. Jadval natijalarini sharhlash jarayonida, tadqiqot boshida o'rtacha 36,02 va 35,44, mos keladigan standart og'ishlar 3,99 va 3,85 tanlama kattaligi n=48. O'zgarish koeffitsientlari 11,08% va 10,86%, t-qiyamati 0,458 va ahamiyatlilik darajasi 0,05 dan katta. Tadqiqot nuqtai nazarida oxiridagi o'rtacha 29,99 va 32,89, mos keladigan standart og'ishlar 3,91 va 3,88, tanlama o'lchamlari esa n=48. O'zgarish koeffitsientlari 13,04% va 11,80%, Student t-qiyamati 2,525 va ahamiyatlilik darajasi 0,05 dan kam. Tahlil asosida jadvalning statistik tahlili natijalari shuni ko'rsatadiki, tadqiqotimizning oxiridagi vositalar o'rtasida sezilarli farq bor, lekin boshidagi vositalar o'rtasida sezilarli farq yo'q. Bu natijalar qaror qabul qilish va kelajakdagi tadqiqotlarni loyihalash uchun muhim ma'lumotlarni berishi mumkin. Avvalgi testlar qatorida tadqiqot boshida amaliy tavsiyalar: statistik tahlildan foydalanish, ayniqsa, ikki guruh o'rtasida farq bor yoki yo'qligini aniqlash zarur

bo'lgan tadqiqotlar kontekstida mazmunli xulosalar va tavsiyalarga erishishga yordam beradi. Bu namunalar hajmini, o'lchash texnikasini, shuningdek natijalarga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan boshqa omillar hisobga olingan.

3. Sport kurashlari mashg'ulot jarayoni tajriba oxirida (tadqiqot guruhi) hamda nazorat guruhida (nazorat guruhi) kuzatilgan texnik-taktik harakatlarning o'rtacha bal ko'rsatkichlari kurashchilarning rahbarligi bo'yicha tadqiqot natijalarini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotlarning ahamiyati shuni ta'kidlaydiki, tajriba va nazorat guruhlari uchun pedagogik tadqiqotdan oldin ahamiyati va ishonchlilik darajasi mavjud emas. Shuningdek, Student t-qiyamati bo'yicha pedagogik tadqiqot oldidan tajriba va nazorat guruhlari o'rtasidagi statistik farqning ahamiyatli ko'rsatkichi Student t-qiyamati bo'yicha 0,05 dan kam, bu farqlar 0,05 ahamiyatlilik darajasida statistik ahamiyatga ega emasligini anglatadi. Tadqiqot nihoyasi shuni ko'rsatadiki, pedagogik tadqiqotdan keyin tajriba va nazorat guruhlari bo'yicha Student t-qiyamati ($P < 0,05$) sportchilarning natijalarini o'zgarishiga olib keldi. Tajriba va nazorat guruhlari orasidagi farqlar pedagogik tadqiqotdan oldin statistik ahamiyatga ega emas, lekin pedagogik tadqiqotdan keyin ($P < 0,01$) ahamiyatlilik darajasida statistik ahamiyatga ega. Taqdim etilgan ma'lumotlardan keyingi tadqiqotlar va sportchilar uchun individual o'quv mashg'ulot dasturlarini ishlab chiqishda asos bo'ladi. Natijalar tajribali soha mutaxassislari rahbarligida olib borilayotgan, o'quv yig'in mashg'ulotlarida yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki sport kurashi musobaqalariga tayyorgarlik jarayonini masofaviy tahlil qilish va sportchilarning individual xususiyatlariga oid uslublarni tanlash, o'quv-mashg'ulot dasturlarini belgilashda vositalarni to'g'ri qo'llash, sportchilarning musobaqa faoliyati ko'rsatkichlarini sensor tizimlari orqali tahlil etish, jismoniy va

texnik-taktik tayyorgarlik samaradorligini integratsiyalash hamda maxsus sport uskunalaridan foydalanish yo'li bilan tadqiqotlar o'tkazilgan. Bundan tashqari, ushbu tadqiqot davomida o'quv dasturlarini optimallashtirish, sportchilarning raqobatbardosh faoliyati ko'rsatkichlarini masofaviy tahlil qilish, yuqori malakali kurashchilarning jismoniy, koordinatsion va texnik-taktik harakatlarining tayyorgarligini integratsiyalashda maxsus sport

jihozlaridan foydalanish meyorlari ishlab chiqilgan. Shu o'rinda, mazkur o'tkazilgan tadqiqot ishlarida musobaqa faoliyati tahlili asosida intellektual sensor tizimlaridan foydalangan holda sport kurashida sportchilarning koordinatsion va texnik-taktik harakatlarining integratsiyasi bo'yicha pedagogik kuzatishlar bilan bog'liq ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish zaruriyatlarini keltirib o'tilgan.

ADABIYOTLAR

1. Adilov S.Q. Erkin kurashchilarning koordinatsion qobiliyatlarini va texnik-taktik tayyorgarligini "ZS" sport uskunasi orqali takomillashtirish samaradorligini oshirish // Fan-sportga ilmiy-nazariy jurnali 2020/5, Issn: 2181-7804 B. 28-30.1983[13.00.00 № 5].
2. Adilov S.Q. Increasing basics of the efficiency of competition activity and developing technical and tactical preparation // Mental enlightenment scientific-methodological journal Volume 2022 / Issue 6 Issn: 2181-6131 P.51-64. SJIF-7.623
3. Adilov S.Q. Sport kurashida koordinatsion qobiliyatlar va texnik-taktik tayyorgarliklarni maxsus mashqlar orqali takomillashtirishning samaradorligini oshirish // Fan-sportga ilmiy-nazariy jurnali 2022/5, Issn: 2181-7804 B. 10-12. [13.00.00 № 5].
4. Adilov S.Q. Kurash turlarida koordinatsion qobiliyat va texnik-taktik tayyorgarliklarni takomillashtirishni rejalashtirish // Xalqaro ilmiy-metodik jurnal.- Buxoro, 2022/№10. Issn: 2181-1709 (P). B. 108-115. [13.00.00 № 10].
5. Adilov S.Q. Malakali sambochilarning jismoniy tayyorgarligi va uning qiyosiy tahlili // O'zMU xabarlari. Ijtimoiy-gumanitar fanlar turkumi. – Toshkent, 2022 [1/11/1] Issn: 2181-7324. B. 61-63. [13.00.00 № 11].
6. Adilov S.Q. Sport kurashida mashg'ulot jarayonini optimallashtirish // NamDU ilmiy axborotnomasi – 2022-yil 11-son. Issn: 2181-0427. B. 731-736. [13.00.00 № 11].
7. Adilov S.Q. Kurash turlarida koordinatsion qobiliyatlar va texnik-taktik tayyorgarliklarni maxsus mashqlar orqali takomillashtirish samaradorligining qiyosiy tahlili // Fan-sportga ilmiy-nazariy jurnali 2023/2, Issn: 2181-7804 B. 78-83. [13.00.00 № 2].
8. Adilov S.Q. Sport kurashida sportchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash texnologiyasi // Ta'limda innovatsion tadqiqotlar 2023/10, ISSN: 2181-1709 (P). B. 73-78. [13.00.00 № 10].
9. Adilov.S.Q. Malakali sambochilarning jismoniy tayyorgarligi va uning qiyosiy tahlili // "Jismoniy tarbiya va sport talimi muammolar istiqbollari" nomli Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman to'plami. Ch.:2023. – B.265-268. Керимов Н.А., Недорезов А.И., Рузиев М.А., Рузиев А.А., Система планирования и контроля учебно тренировочных нагрузок в вольной борьбе //Олимпиада харакатини ривожлантириш, олимпиада таълимотини жорий этиш ва Сиднейда ўтказиладиган XXVI Олимпиада ўйинларига тайёргарлик масалаларига бағишланган: III Республика илмий-амалий анжумани муаммолар тўплами. 27 апрел 1999. - Тошкент. – Б. 113-116.
10. Бакиев З.А. Керимов Ф.А. Инновационны е технологии в подготовке квалифицированных борцов на основе системного анализа деятельности спортсменов и тренеров с учетом уровня их спортивного мастерства// //Шаг в науку// Материалы IV научно-практической конференции молодых ученых (II всероссийской) г. Москва, 18 декабря 2020. – С. 328-334.
11. Верхошанский Ю.В. Горизонты научной теории и методологии спортивной тренировки //Теория и практика физической культуры. - Москва, 1998.- №7. – С. 41-54.
12. Годик М.А. Совершенствование физической подготовленности спортсменов //Современная система спортивной подготовки. – Москва, 1995. – С.136-138.
13. Shakhmuradov, Y. & Podlivaev, B. "Raising the level of technical-tactical actions in standing by including leg actions as subsidiary elements", in International Journal of Wrestling Science, 1, (2011). – P. 16-23.
14. Ягелло В., Ткачук В. Особенности этапа сохранения спортивных достижений лучшими дзюдоистами мира //Теория и практика физической культуры. - Москва, 2003. -№7. – С. 32-37.

Nozimjon ALIYEV,
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nozimjonoff@gmail.com

TDTU professori, f.f.d J.Ramatov taqrizi asosida

FAN-TEXNIKA TARAQQIYOTINING IJTIMOYIY-MA'NAVYI MUHITGA TA'SIRI

Annotatsiya

Mazkur maqolada fan-texnika taraqqiyotining ijtimoiy-ma'naviy muhitga ta'siri turli jihatlar bilan tahlil qilinadi. Avvalo, jamiyat hayotining barcha sohalariga kirib kelayotgan texnologik yangiliklar natijasida odamlar o'rtasidagi muloqot, mehnat taqsimoti hamda axborot almashuvi tobora o'zgarib borayotgani ta'kidlanadi. Kompyuterlashtirish, internet tarmog'ining rivojlanishi va turli innovatsion dasturlar hayotimizni osonlashtirish bilan birga, ayrim ma'naviy qadriyatlar va ijtimoiy aloqalar shakliga ham yangicha tus bermoqda. Shu bilan birga, texnika taraqqiyoti ijtimoiy muhitda individualizm, ma'lumotlarning haddan tashqari ko'pligi va tezkor axborot yetkazish kabi jarayonlarni keltirib chiqarishi mumkin. Natijada odamlar o'rtasida do'stona muloqotning kamayishi yoki shaxsning atrof-muhitdan uzoqlashishi kabi muammolar vujudga kelishi ehtimoli kuchayadi. Biroq, bu jarayon faqat salbiy oqibatlar bilangina cheklanmasligi lozim. Zero, rivojlangan texnologiyalar tibbiyot, ta'lim, ilm-fan, madaniyat kabi ko'plab sohalarda katta ilgarihlarni ta'minlashi, inson kapitalini boyitishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Fan-texnika taraqqiyoti, ijtimoiy muhit, ma'naviy qadriyat, globallashuv, texnologik innovatsiya, axborot almashuvi, madaniy xilma-xillik, individualizm, internet, virtual hamjamiyat, milliy an'ana.

ВЛИЯНИЕ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА НА СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНУЮ СРЕДУ

Аннотация

В данной статье анализируются различные аспекты влияния научно-технического прогресса на социально-духовную среду. Прежде всего, подчеркивается, что в результате технологических инноваций, проникающих во все сферы жизни общества, все больше меняется общение между людьми, разделение труда и обмен информацией. Компьютеризация, развитие интернета и различные инновационные программы не только облегчают нашу жизнь, но и придают новый вид некоторым духовным ценностям и формам социальных связей. В то же время технический прогресс может вызвать такие процессы, как индивидуализм, информационные перегрузки и быстрая передача информации в социальной среде. В результате повышается вероятность возникновения таких проблем, как уменьшение дружеского общения между людьми или дистанцирование человека от окружающей среды. Однако этот процесс не должен ограничиваться только негативными последствиями. Ведь передовые технологии могут обеспечить большой прогресс во многих областях, таких как медицина, образование, наука, культура, служить обогащению человеческого капитала.

Ключевые слова: Научно-технический прогресс, социальная среда, духовная ценность, глобализация, технологические инновации, обмен информацией, культурное разнообразие, индивидуализм, интернет, виртуальное сообщество, национальные традиции.

THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND TECHNOLOGY ON THE SOCIO-SPIRITUAL ENVIRONMENT

Annotation

This article analyzes the impact of the development of Science and technology on the socio-spiritual environment in various aspects. First of all, it is noted that as a result of technological innovations entering all spheres of society's life, communication between people, the division of Labor and the exchange of information are increasingly changing. Computerization, the development of the internet and various innovative programs, in addition to facilitating our lives, also give a new touch to some form of spiritual values and social interaction. At the same time, the development of technology can provoke processes in the social environment, such as individualism, overabundance of information and rapid information delivery. As a result, there is an increased likelihood that problems such as a decrease in friendly communication between people or an individual's distance from the environment will arise. However, this process should not be limited to knowing only the negative consequences. After all, advanced technologies can provide great advances in many areas, such as medicine, education, science, culture, serve to enrich human capital.

Key words: Development of Science and technology, social environment, spiritual value, globalization, technological innovation, information exchange, cultural diversity, individualism, internet, virtual community, national tradition.

Kirish. Fan-texnika taraqqiyoti insoniyat hayotining barcha jabhalarini tubdan o'zgartirib yubordi. Ayniqsa, so'nggi asrda yuz bergan yirik kashfiyotlar, yangi texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda axborot-kommunikatsiya vositalarining ommaviy tarzda qo'llanilishi tufayli jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy muhiti keskin yangilanish jarayonini boshdan kechirmoqda. Albatta, taraqqiyot bilan bog'liq ijobiy o'zgarishlar son-sanoqsiz. Shuningdek, uning ba'zi nojo'ya ta'sirlarini ham inkor etib bo'lmaydi. Zero, insoniyat fan-texnika taraqqiyoti tufayli qulayliklar, resurslarga ega bo'lish, hayot sifatini yaxshilash kabi imkoniyatlarni qo'lga kiritgan bo'lsa-da, ayni vaqtda chuqurlashib borayotgan individualizm, global madaniy unifikatsiya, an'anaviy qadriyatlarining zaiflashuvi kabi xatarlar ham paydo bo'ldi.

Ushbu maqolada fan-texnika taraqqiyotining ijtimoiy-ma'naviy muhitga ta'siri tizimli ravishda, turli olimlarning fikrlari va tadqiqotlari yordamida tahlil etiladi. Bunda, avvalo, ilm-fan kashfiyotlarining turli ijtimoiy qatlamlarga qanday ta'sir o'tkazayotgani, milliy va global qadriyatlarga bo'lgan munosabatni qanday o'zgartirayotgani, shuningdek, zamona-viy texnologiyalarning jamiyat ma'naviy hayotiga olib kirayotgan yangiliklari xususida mulohaza yuritiladi. Shu bilan birga, taraqqiyot va ma'naviyat o'rtasidagi uyg'unlikka qanday erishish mumkinligi ham muhokama qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Insoniyat tarixi davomida ilm-fan doimo taraqqiyot manbai sifatida ko'rilgan. Qadimgi Sharq madaniyatidan boshlab, Yunon-Rim davrlaridagi ilmiy kashfiyotlar, Uyg'unish davridagi evolyutsion sakrashlar –

bularning barchasi avvaliga mahalliy, so'ngra dunyo miqyosida madaniy-ma'naviy muhitga katta ta'sir o'tkazgan. Ammo XIX-XX asrlarga kelib, muhandislik-fan yutuqlari, kimyo-texnologiya, tibbiyot, informatika sohasidagi ulkan yutuqlar ijtimoiy hayotni butkul o'zgartirib yubordi.

Misol uchun, telefon, radio va televideniya ixtirolari informatsion sohada inqilob yasagan bo'lsa, keyinchalik kompyuter texnologiyalari va internet tarmog'i odamlar o'rtasidagi masofani yaqinlashtirib, global axborot maydonini vujudga keltirdi. Bunday jarayonlar, shubhasiz, o'zbek jamiyatida ham sezilarli o'zgarishlar qilmoqda. Jumladan, ko'plab sohalarda avtomatlashtirish, elektron xizmat ko'rsatish tizimlari joriy etilishi, masofadan o'qitish va ishlash imkoniyatlari kabilar taraqqiyotning ijobiy jihatlari sifatida e'tirof etiladi.

Ayni paytda, fan-texnika taraqqiyotining tub ildizlariga nazar tashlasak, jamiyatning har bir inqilobiy bosqichida muayyan madaniy-ma'naviy o'zgarishlar yuz berganini ko'ramiz. Taniqli olim Alvin Toffler innovatsion sakrashlarning jamiyatdagi munosabatlarga ta'sirini o'z asarlarida bir necha bor tilga oladi. Uning fikriga ko'ra, "har bir texnologik to'lqin dastlab ijtimoiy hayotni qisqa muddatga izdan chiqaradi, keyin esa jamiyat o'zini qaytadan topib, yangi texnologik realitetga moslashadi" [1]. Bu fikr hozirgi davrda ham dolzarbligini yo'qotgan emas.

Ijtimoiy-ma'naviy muhit deganda, avvalo, jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlar, ularning axloqiy-me'yoriy qarashlari, madaniy va ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan yondashuvi, ijtimoiy institutlarning funksiyalari kabilar tushuniladi. Bu muhitda fan-texnika taraqqiyoti – asosiy omillardan biri bo'lib, ma'lum darajada dunyoqarashni, turmush tarzini, hatto milliy urf-odatlarini qayta shakllantirib yuborishi mumkin.

Tarixan, qachonki jamiyatda muhim kashfiyot yoki ixtirolar paydo bo'lsa, u avvaliga tor doirada qo'llanilar edi, keyinchalik esa keng ijtimoiy qatlamlar tomonidan e'tirof etilishi bilan ijtimoiy-ma'naviy muhitda o'zgarishlar yuzaga kelardi. Masalan, bosma dastgohning ixtiro qilinishi ilm-ma'rifatga bo'lgan ehtiyojni oshirib, kitob mahsulotlarini keng ommaga taqdim etdi. Natijada kitobxonlik madaniyati rivojlandi, adabiy va ilmiy meros ommalashdi, madaniy munosabatlar yangilandi. Bunday salmoqli o'zgarishlar madaniy jarayonlarga ham jiddiy ta'sir ko'rsatgan.

O'zbek olimi T.Raximov "Fan taraqqiyoti va jamiyat ma'naviy modernizatsiyasi" nomli tadqiqotida shunday deydi: "Qachonki ilm-fan rivojlanishi jamiyatning barcha qatlamlariga teng ta'sir o'tkazadigan ko'lamda bo'lsa, o'shanda ijtimoiy-ma'naviy muhitda uyg'unlik va taraqqiyparvarlik sezilarli darajada kuchayadi" [2]. Bunda, albatta, davlat siyosatidan tortib, oddiy fuqarolargacha bo'lgan manfaatdorlik va ishtirok hal qiluvchi omil bo'ladi.

XXI asr boshidan buyon butun dunyoni qamrab olgan global internet tarmog'i ijtimoiy munosabatlarga misli ko'rilmagan ta'sir o'tkazmoqda. Endilikda, odamlar vaqt va makondan qat'i nazar, onlayn muloqot qilish, elektron tijorat bilan shug'ullanish, ta'lim olayotgan o'quvchi-talabalar esa turli platformalarda bilimlarini oshirish imkoniga ega bo'lib qolishdi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarning o'sishi jamiyatdagi siyosiy va madaniy faollikni kuchaytirdi. Chunonchi, odamlar o'z fikrlarini tezkor va ommaviy tarzda bayon etish, ijtimoiy xodisalarga munosabat bildirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Biroq, bu jarayonning ayrim salbiy oqibatlarini ham ko'rish mumkin. Jumladan, yolg'on xabarlar tarqalishi, odamlar orasida ijtimoiy ziddiyatlar kelib chiqishi va hattoki millatlararo nizolar keltirib chiqarish ehtimollari mavjud. Pedagog olimi L.V.Savelyevning fikriga ko'ra: "Internet va ijtimoiy tarmoqlar odamlarning hayot tarziga qo'shib yuborilgan bo'lsa-da, uni boshqarish, xavfsizlikni ta'minlash, odamlarning ma'naviy ehtiyojlarini inobatga olish masalalari haligacha to'liq yechimga ega emas" [3].

Avtomatlashtirish va robototexnika sohasidagi ilg'or yutuqlar ko'plab sohalarda inson mehnatini mashina yoki dasturlar bilan almashtirib yuborish imkonini berdi. Natijada yangi kasb-hunarlar paydo bo'ldi. Biroq, an'anaviy kasblar ayrimlari "yo'qolib ketish" xavfi ostida qoldi. Mehnat bozorida texnik malakaga ega bo'lmagan xodimlar ikkilamchi ahamiyat

kasb etishi mumkin. Demak, fan-texnika taraqqiyoti tufayli inson kapitaliga bo'lgan talab har qachongidan ham ortib bormoqda.

Iqtisodiy munosabatlarda esa elektron to'lovlar, onlayn savdo platformalari, kriptoaktivlar kabi masalalar dolzarb ahamiyat kasb etdi. Bu yangiliklar bir tomondan iqtisodiy tezkorlik, qulaylik va shaffoflikni ta'minlasa, boshqa tomondan, texnik savodsizlik yoki axborot xavfsizligi masalalariga e'tiborsizlik odamlarning moliyaviy zarar ko'rishiga ham olib kelishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Amerikalik faylasuf Herbert Markuze ilm-fan va texnikaning inson ongiga ta'sirini o'rganib, "zamonaviy texnika rivoji insonning o'zi va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni qayta belgilovchi ahamiyatini oshirishi yoki bo'lmasa bu mezonni yo'qotishi mumkin" [4], deb ta'kidlagan edi. Demak, jamiyatning ma'naviy muhitini saqlab qolish, qadriyatlar uzluksizligini ta'minlash, an'anaviy urf-odatlar va ilmiy-texnik rivoj o'rtasida barqaror muvozanat shakllantirish zarur.

Globalashuv sharoitida ilm-fan va texnologiyalarning rivoji mintaqalar o'rtasidagi madaniy chegaralarni yorib o'tmokda. Turli davlatlar o'rtasida tezkor transport aloqalari, onlayn konferensiyalar, xalqaro ta'lim dasturlari va madaniy tadbirlar tufayli madaniy almashinuv muttasil ravishda ortib bormoqda.

Bir tomondan, bunday jarayon madaniy boyish, turli millat vakillarini o'zaro anglash, bag'rikenglik va hamkorlikni kuchaytirsa, boshqa tomondan, ommaviy madaniyat degan hodisaning ortib ketishi, milliy urf-odatlarining silliqlashuvi, ayrim bir ekzotik qadriyatlarining "tovarga" aylanishi xavfni tug'dirmoqda.

Texnika taraqqiyoti badiiy ijodkorlikka ham ta'sir o'tkazmoqda. Kompyuter grafikasi, raqamli musiqa, video-texnologiyalar san'atning yangi shakllarini kashf etdi. Endilikda rassomlar, bastakorlar, rejissyorlar va yozuvchilar o'z ijodini raqamli dasturlar yordamida butkul yangicha uslubda yaratishi mumkin. Bu o'z-o'zidan ijod erkinligiga keng imkoniyat berishi bilan birga, badiiy did va ijodkorlarning mahoratini ham qayta ta'riflashga olib keladi.

Bu borada rus olimi M.S. Kagan "jamiyatda san'atning texnik vositalar bilan uyg'unlashuvi natijasida yangi badiiy ifoda usullari paydo bo'ladi, ammo shu bilan birga, klassik ko'rinishdagi san'at turlari ham o'z o'rnini saqlab qolishga harakat qiladi" [5], deya e'tirof etadi. Demak, bu ham bir sharafli raqobat, ham san'atning doimiy yangilanish jarayonidir.

Texnologiyalarning rivoji natijasida dunyoning turli burchaklaridagi odamlar o'zaro yaqinlashdi, madaniy-ma'naviy hodisalarga qiziqish ortdi. Natijada muayyan qadriyatlar, diniy-falsafiy qarashlar, turli e'tiqodlar, san'at turlari umumbashariy maydonga chiqdi. Bu jarayon, albatta, boyish, bir-birini to'ldirish jarayoni bo'lishi mumkin. Lekin shu bilan birga, mahalliy madaniy o'zlik, milliy urf-odatlar, an'analar kamayib, ayrim hollarda global standartlar ichida "yo'q bo'lib ketishi" xavfni ham tug'diradi.

Shunday sharoitda, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, ularni yangi davr talablariga mos tarzda takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu borada o'zbek tadqiqotchisi Sh.Asqarov bu borada "zamonaviy texnologiyalarni milliy til va madaniyatni rivojlantirish yo'lida ma'rifiy vositaga aylantira bilish – jamiyatning ma'naviy immunitetini oshiradi" [6], deb ta'kidlaydi.

Tahlil va natijalar. Barchamizga ma'lum, fan-texnika taraqqiyoti zamirida raqobat muhim o'rin tutadi: davlatlar, kompaniyalar va hatto alohida olimlar o'rtasida kashfiyotlar, patentlar, bozor segmentlari uchun kurash ketadi. Bu jarayon iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatish bilan birga, pirovard natijada inson manfaatlariga xizmat qilishi lozim. Biroq, kompaniyalar yoki davlatlar o'z manfaatlari yo'lida turli ma'naviy me'yorlarni chetlab o'tishi, inson qadri birlamchi emas, balki ikkilamchi darajaga tushib qolishi xavfli oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Masalan, qurol-yarog' sanoati, kimyoviy yoki biologik qurollar, ayrim sun'iy intellekt texnologiyalarining suiste'mol qilinishi nafaqat atrof-muhit, balki butun insoniyat taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan xoli emas. Bir qator xalqaro konvensiyalar, huquqiy tartibga solish va ma'naviy cheklolvar aynan shu xavflar oldini olishga xizmat qiladi.

Butunjahon miqyosida innovatsion texnologiyalar ekologik muammolarni bartaraf etish, energiya manbalaridan oqilona foydalanish, smart shaharlar barpo etish, kambag'allikka qarshi kurashish kabi masalalarda ham qo'llanilmoqda. Demak, fan-texnika taraqqiyoti inson faoliyatining istiqbolli va dolzarb sohalariga bevosita kirib bormoqda.

Bunda har bir davlat barqaror rivojlanish maqsadlarini ko'zlab, texnologiyalarni eko-dizayn, "yashil iqtisodiyot" va ijtimoiy himoya bilan uyg'unlashtirishga intilmoqda. G'arbdagi yetakchi texnoparklar, Osiyodagi ilg'or inshootlar bu borada katta ijobiy tajriba to'plashgan. Ayni jarayonning ma'naviy-ma'rifiy muhitga ta'siri, asosan, "yashil qadriyatlar" ruhida namoyon bo'ladi, bu esa inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni mustahkamlashga, keksa avlodlar merosini asrab-avaylashga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim jamiyatning kelajak istiqbolini belgilab beradi. Shu bois, maktab, kollej va universitetlar o'quv dasturlariga ilm-fan yangiliklarini joriy etish barobarida, ma'naviy tarbiya, milliy g'oya, sharqona urf-odatlar va universal insoniy qadriyatlarni ham singdirishi zarur. O'quvchilar va talabalarda tanqidiy fikrlash, ijodiy izlanish, mas'uliyatli fuqarolik hissi, axborot xavfsizligi madaniyati kabi ko'nikmalarni shakllantirish ham asosiy vazifalardan biridir.

Pedagog-olim G. Umarov shunday deb yozadi: "Zamonaviy ta'lim, avvalo, texnik bilimlar va ko'nikmalarni takomillashtirishi zarur, ammo bu bilan cheklanib qolmasdan, har bir shaxsda ma'naviy barkamollik va insonparvarlikni ham rivojlantirishi dardor" [7]. Shuning uchun ham, bugungi o'qituvchining roli shunchaki fan o'rgatuvchi bo'lish emas, balki keng dunyoqarashli, zamonaviy texnologiyalarni yaxshi o'zlashtirgan va shu bilan birga, tarbiyaviy jarayonni boshqara oladigan mutaxassis bo'lishdir.

Matbuot, televideniye, radio va ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar keng jamoatchilikka tezkor axborot yetkazish bilan birga, ma'lum ma'noda odamlarning e'tiborini shakllantiradi, ularning qiziqishlarini belgilab beradi. Shunday ekan, fan-texnika taraqqiyotining ijtimoiy-ma'naviy muhitga bo'lgan ta'siri ko'p jihatdan ommaviy axborot vositalari faoliyatiga ham bog'liq. To'g'ri yo'naltirilgan media kontent yosh avlodni ilmiy izlanishga, ijtimoiy mas'uliyat va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashi mumkin. Aksincha, sarlavhalar, sifatsiz materiallar yoki etnik-diniy ziddiyatlarni avj oldiruvchi ma'lumotlar tarqalishi jamiyatda qarama-qarshilikni kuchaytirib, ijtimoiy-ma'naviy muhitni izdan chiqarishi mumkin.

Jamiyatda turli ma'rifiy va madaniy markazlar, jamoat tashkilotlari, ilmiy-jamoat fondlari faoliyati ham fan-texnika taraqqiyotining ongli va bosqichma-bosqich qabul qilinishiga xizmat qiladi. Bunday tashkilotlar texnologiyalarni tanqidiy o'rganish, ulardan foydalanish bo'yicha uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish, aholiga tushuntirish, "aqlli" iste'mol madaniyatini targ'ib qilish ishlarini olib boradilar.

Kelajakda fan-texnika taraqqiyoti yanada shiddatli tus olishi, xususan, sun'iy intellekt, kvant hisoblash, gen muhandisligi, virtual va qo'shimcha reallik, kosmik sohalar bo'yicha yirik yutuqlar kutilishi mumkin. Bu esa jamiyat ijtimoiy-ma'naviy hayotini, shubhasiz, yangi bosqichga ko'taradi. Xususan, dunyo hamjamiyati sun'iy intellektning huquqiy me'yorlarini, insoniy qadriyatlarga zid kelmaydigan darajadagi rivojlanishini ta'minlashga jiddiy e'tibor bermoqda.

Xulosa va takliflar. Bir so'z bilan aytganda, fan-texnika taraqqiyoti bugungi davrda jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy muhitini har qachongidan ham tezroq va chuqurroq o'zgartirmoqda. Bu jarayon ijobiy samara berishi uchun, avvalo, zamonaviy texnologiyalarni inson manfaatlari va ma'naviy qadriyatlarga mos tarzda yo'naltirish talab etiladi. Jumladan, ilm-fanning yutuqlarini o'quv jarayonlariga joriy qilish, ishlab chiqarish sohalarini raqamlashtirish, shaxslarning axloqiy-irodaviy kamolotini kuchaytirish, milliy merosni dunyoga tanitish kabi ko'plab imkoniyatlar mavjud.

Shu bilan birga, taraqqiyot natijasida yuzaga keladigan illatlar – ijtimoiy tengsizlik, texnik savodsizlik, ommaviy madaniyatning salbiy oqibatlar, axborot xurujlari, milliy an'analar zaiflashuvi singari xavflarga ham ko'z yuma olmaymiz. Bunday salbiy holatlar qay darajada kamaytirilishi davlat siyosati, jamoatchilik nazorati, fuqarolik jamiyati rivoji hamda har bir shaxsning ongli faoliyatiga bog'liq.

Shunday qilib, fan-texnika taraqqiyoti jamiyat ravnaqiga xizmat qilish bilan birga, ma'naviy maydonni ham boyitishi yoki izdan chiqarishi mumkin. Barcha ijobiy va salbiy ta'sirlar inobatga olingan holda, zamonaviy texnologiyalarni ongli ravishda boshqarish, milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan holda jadallashtirish – XXI asr jamiyatining dolzarb masalalaridan biridir. Texnika taraqqiyoti va ma'naviy komil inson tarbiyasi o'rtasidagi uyg'unlikka erishish barcha davlatlar va xalqlar oldida turgan eng muhim vazifa sifatida doimiy ahamiyatga ega bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Toffler A.. Future Shock. – New York: Random House, 1970. pp. 99.
2. Raximov T.. Fan taraqqiyoti va jamiyat ma'naviy modernizatsiyasi. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2015. – 47-bet.
3. Савельева Л.В.. Интернет-социология и медиа-культура. - Москва: Просвещение, 2019. – с. 66.
4. Herbert Marcuse. One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society. – Boston: Beacon Press, 1964. pp. 133.
5. Каган М.С.. Философская культура (Philosophical Culture). - Ленинград: Наука, 1974. – с. 212.
6. Shermuhammedov Sh.. Milliy merosni asrab-avaylashda innovatsion texnologiyalarning o'rni. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2020. – 90-bet.
7. Umarov G'.. Pedagogik innovatsiyalar va ma'naviy-ma'rifiy jarayon. – Toshkent: "Universitet", 2018. – 58-bet.
8. Aliyev N.. Ilmiy-texnik taraqqiyot jamiyatga ta'sir qiluvchi muhim omil sifatida. Turkiy davlatlarning o'zaro manfaatli integratsiyasi – barqaror taraqqiyot kafolati. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (Toshkent, 29-30 mart 2024 y.) – T.: TDTrU, 2024. 586-592-betlar.
9. Dildora, Jabborova. "XX asr-ilmiy texnika taraqqiyoti va ilmiy-texnika inqilob." In international scientific innovation research conference, vol. 1, no. 3, pp. 44-47. 2024.
10. Eshqulova D. (2022). Zamonaviy ilm-fan va ularning jamiyatdagi o'rni. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 1(28), 469-473.

*Manzura ALMAMATOVA,
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti*

Pedagogika fanlari falsafa doktori Sh.Abdurazzakova taqrizi asosida

INTERACTIVE TECHNOLOGIES AND PLAYFUL APPROACHES TO DEVELOP MOTIVATION IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING OF NON-PHILOLOGY STUDENTS

Annotation

The process of learning English by non-philology students is important in the modern education system. English is recognized as a language essential for global communication and professional success. Non-philology students often work in technical and scientific fields, so learning English provides them with the necessary skills to succeed in their fields. However, the process of learning English can be difficult and boring for many students. Therefore, interactive technologies and gamified approaches are very important to develop motivation.

Key words: Non-philology students, English language, interactive methods, lessons, motivation, modern technologies, discussion, role-playing games, online platforms.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИГРОВЫЕ ПОДХОДЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ В ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА У СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Аннотация

Процесс изучения английского языка студентами нефилологического профиля имеет важное значение в современной системе образования. Английский признан языком, необходимым для глобального общения и профессионального успеха. Студенты, не являющиеся филологами, часто работают в технических и научных областях, поэтому изучение английского языка дает им необходимые навыки для достижения успеха в своих областях. Однако процесс изучения английского языка может быть трудным и скучным для многих студентов. Поэтому интерактивные технологии и геймифицированные подходы очень важны для развития мотивации.

Ключевые слова: Студенты-нефилологи, английский язык, интерактивные методы, уроки, мотивация, современные технологии, дискуссия, ролевые игры, онлайн-платформы.

NOFILOLOGIK YO'NALISH TALABALARINING INGLIZ TILINI O'RGANISHIDA MOTIVATSIYANI RIVOJLANTIRISH UCHUN INTERFAOL TEXNOLOGIYALAR VA O'YINLASHGAN YONDOSHUVLAR

Аннотация

Nofilologik yo'nalish talabalarining ingliz tilini o'rganish jarayoni, zamonaviy ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Ingliz tili, global kommunikatsiya va professional muvaffaqiyat uchun zarur bo'lgan til sifatida tanilgan. Nofilologik yo'nalish talabalari, ko'pincha texnik va ilmiy sohalarida faoliyat yuritishadi, shuning uchun ularga ingliz tilini o'rganish, o'z sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun zaruriy ko'nikmalarni taqdim etadi. Biroq, ingliz tilini o'rganish jarayoni, ko'plab talabalar uchun qiyin va zerikarli bo'lishi mumkin. Shuning uchun, motivatsiyani rivojlantirish uchun interfaol texnologiyalar va o'yinlashgan yondoshuvlar juda muhimdir.

Kalit so'zlar: Nofilologik yo'nalish talabalari, ingliz tili, interfaol metodlar, darslar, motivatsiya, zamonaviy texnologiyalar, muhokama, rolli o'yinlar, onlayn platformalar.

Kirish. Ingliz tili, hozirgi kunda dunyo bo'ylab eng ko'p tarqalgan tillardan biri sifatida, ko'plab sohalarida, jumladan, ta'lim, biznes, ilm-fan va madaniyatda muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilini o'qitish jarayoni esa, talabalar uchun nafaqat tilni o'rganish, balki ularning shaxsiy va professional rivojlanishlari uchun ham juda muhimdir. Ingliz tilini o'qitishda interfaol yondashuvlar talabalar o'rtasida faol ishtirokni rag'batlantiradi. Ushbu yondashuvlar darslarni qiziqarli va samarali o'tkazishga yordam beradi. Masalan, rolli o'yinlar, guruhli muhokamalar va simulyatsiyalar orqali talabalar real hayotdagi vaziyatlarga tayyorlanadilar. Bu usullar, talabalar o'rtasida muloqotni oshiradi va ularning o'z fikrlarini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Zamonaviy texnologiyalar ingliz tilini o'qitishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Multimedia materiallar, masalan, videolar, audio materiallar va interfaol taqdimotlar, o'quv jarayonini boyitadi. Bu materiallar talabalar uchun yanada qiziqarli va tushunarli bo'lib, ularning motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, onlayn ta'lim platformalari orqali talabalar darslarni istalgan joyda va vaqtda o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lishadi. O'yinlashgan yondashuvlar, o'qitish jarayonini qiziqarli va samimiy qilishda samarali vosita hisoblanadi. O'yinlar orqali o'qitish, talabalarni darsga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, o'yinlar yordamida talabalar o'z bilimlarini sinab ko'rishlari, raqobatni his qilishlari va bir-birlari bilan muloqot qilishlari mumkin. Bu yondashuv, o'z navbatida, o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Har bir talabaga individual

yondashuv, ularning o'ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olishda muhimdir. O'qituvchilar, talabalar bilan shaxsiy suhbatlar o'tkazib, ularning qiyinchiliklarini aniqlashlari va ularga mos ravishda o'qitish strategiyalarini ishlab chiqishlari kerak. Bu yondashuv, talabalar o'rtasida o'z-o'zini anglash va o'z bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nofilologik yo'nalish talabalariga ingliz tilini o'qitish, zamonaviy ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ingliz tili nafaqat akademik sohalarida, balki professional hayotda ham muhim rol o'ynaydi. Nofilologik yo'nalish talabalarining ko'plab sohalarida, masalan, texnika, iqtisodiyot, muhandislik va boshqa ilmiy yo'nalishlarda faoliyat yuritishi, ularning ingliz tilini bilishlarini talab etadi. Shuning uchun, ingliz tilini o'qitish jarayoni, talabalar uchun zaruriy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Ingliz tilini o'qitish jarayonida, avvalo, talabalar qiziqishini oshirish zarur. O'qituvchilar, darslarni qiziqarli va interfaol o'tkazish orqali talabalarni faol ishtirok etishga undashlari mumkin. Masalan, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, multimedia materiallar va onlayn platformalar orqali darslarni yanada qiziqarli qilish mumkin. Bu jarayon, talabalarni o'qish jarayoniga jalb etish va ularning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi[1].

Nofilologik yo'nalish talabalarining ingliz tilini o'rganishida amaliyotga e'tibor berish muhimdir. Ingliz tilini o'rganish jarayonida, talabalar o'z sohalariga oid materiallar bilan

ishlashlari kerak. Masalan, texnik hujjatlar, ilmiy maqolalar yoki professional muloqot materiallari orqali talabalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, ularning o'z sohalarida ingliz tilidan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, o'qituvchilar talabalar bilan o'zaro aloqalarni kuchaytirish uchun guruhli ishlashni tashkil etishlari zarur. Guruhli faoliyatlar, talabalar o'rtasida fikr almashish va bir-birlariga yordam berish imkoniyatini yaratadi. Bu, talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishga va ularning o'zaro motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar, rolli o'yinlar, muhokamalar va boshqa interfaol faoliyatlarni qo'llash orqali, darslarni yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin. Ingliz tilini o'qitishda, talabalarni rag'batlantirish ham muhimdir. O'qituvchilar, talabalar muvaffaqiyatlarini e'tirof etish, ularni rag'batlantirish va o'z bilimlarini rivojlantirishga undash orqali, ularning motivatsiyasini oshirishlari mumkin. Bu, talabalar uchun o'z maqsadlariga erishish yo'lida muhim ahamiyatga ega. Nofilologik yo'nalish talabalariga ingliz tilini o'qitish jarayoni, qiziqarli va interfaol yondashuvlar bilan boyitilishi lozim. O'qituvchilar, talabalarni amaliy faoliyatlarga jalb etish, ularning qiziqishini oshirish va o'zaro aloqalarni rivojlantirish orqali, ingliz tilini o'rganish jarayonini samarali qilishlari mumkin. Bu, talabalar uchun kelajakdagi professional faoliyatlarida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Interfaol texnologiyalar, talabalarni o'qish jarayoniga faol jalb etish imkoniyatini yaratadi. Bu texnologiyalar, darslarni yanada qiziqarli va samarali o'tkazishga yordam beradi. Masalan, multimedia materiallar, video darslar, interaktiv dasturlar va onlayn platformalar orqali talabalar ingliz tilini o'rganish jarayonida ko'proq ishtirok etishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, ularning motivatsiyasini oshiradi. Talabalar, o'zlarini qiziqadigan mavzularni o'rganish va interfaol materiallar bilan ishlash orqali, darslarni yanada qiziqarli va foydali deb his qilishadi. O'yinlashgan yondoshuvlar, ingliz tilini o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishda muhim rol o'ynaydi [3].

O'yinlar, talabalar o'rtasida raqobatni kuchaytiradi va ularning o'zaro aloqalarini rivojlantiradi. Masalan, ingliz tilida so'z o'yinlari, viktorinalar va rolli o'yinlar orqali talabalar tilni o'rganish jarayonida ko'proq ishtirok etishlari mumkin. Bu o'yinlar, talabalar uchun o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash va yangi so'zlarni o'rganish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, o'yinlar orqali talabalar, o'zlarining muvaffaqiyatlarini ko'rish va baholash imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa ularning motivatsiyasini yanada oshiradi. Nofilologik yo'nalish talabalarining ingliz tilini o'rganishda motivatsiyani rivojlantirish uchun, o'qituvchilar o'z darslarini interfaol va o'yinlashgan yondoshuvlar bilan boyitishlari zarur. O'qituvchilar, talabalarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash uchun turli xil metodlarni qo'llashlari mumkin. Masalan, guruhli ishlash, muhokamalar, rolli o'yinlar va boshqa interfaol faoliyatlar orqali talabalar o'zaro fikr almashish va bir-birlariga yordam berish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishga va ularning o'zaro motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Ingliz tilini o'rganish jarayonida talabalar uchun qiziqarli va foydali materiallarni tanlash muhimdir. O'qituvchilar, talabalar qiziqishlariga mos keladigan mavzularni tanlash orqali, ularning darslarga bo'lgan qiziqishini oshirishlari mumkin. Masalan, talabalar uchun zamonaviy madaniyat, texnologiya, sport yoki san'at kabi mavzularni tanlash, ularning ingliz tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. O'qituvchilar, shuningdek, talabalar uchun qiziqarli va interfaol materiallar tayyorlash orqali, ularning o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishlari mumkin[4].

Bundan tashqari, ingliz tilini o'rganishda talabalar o'rtasida raqobatni kuchaytirish ham muhimdir. O'yinlar va musobaqalar orqali talabalar o'z bilimlarini sinab ko'rish va bir-birlari bilan raqobatlashish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, ularning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar, turli xil o'yinlar va musobaqalar tashkil etish orqali, talabalarni o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashga undashlari mumkin. Masalan, ingliz tilida so'z o'yinlari, viktorinalar yoki rol o'yinlari orqali talabalar o'z bilimlarini rivojlantirishlari mumkin. Ingliz

tilini o'rganish jarayonida motivatsiyani oshirish uchun, o'qituvchilar talabalarni doimiy ravishda rag'batlantirishlari zarur. Bu, talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishga va ularning o'zaro motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar, talabalar muvaffaqiyatlarini e'tirof etish, ularni rag'batlantirish va o'z bilimlarini rivojlantirishga undash orqali, ularning motivatsiyasini oshirishlari mumkin. Bu, talabalar uchun o'z maqsadlariga erishish yo'lida muhim ahamiyatga ega. Nofilologik yo'nalish talabalarining ingliz tilini o'rganishda interfaol texnologiyalar va o'yinlashgan yondoshuvlar, ularning motivatsiyasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu yondoshuvlar, talabalarni o'qish jarayoniga faol jalb etish, ularning qiziqishini oshirish va o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. O'qituvchilar, o'z darslarini interfaol va o'yinlashgan yondoshuvlar bilan boyitish orqali, talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish va ularning motivatsiyasini oshirishga yordam berishlari mumkin [5].

Tahlil va natijalar. Ingliz tilini o'rganish jarayonida talabalar uchun doimiy ravishda qiziqarli va foydali materiallarni taqdim etish, ularning o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Bu, talabalar uchun o'z bilimlarini rivojlantirish va kelajakdagi professional faoliyatlarida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. O'qituvchilar, talabalarni rag'batlantirish va ularning motivatsiyasini oshirish orqali, ingliz tilini o'rganish jarayonini yanada samarali qilishlari mumkin. Nofilologik yo'nalish talabalarining ingliz tilini o'rganishda motivatsiyani rivojlantirishda xorij tajribasidan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda globalizatsiya jarayonlari va xalqaro aloqalarning kuchayishi, ingliz tilini bilishning ahamiyatini yanada oshirdi. Talabalar, o'z sohalarida muvaffaqiyatga erishish uchun ingliz tilini o'rganishga intilishlari zarur. Shu sababli, xorij tajribasidan foydalanish, o'qitish jarayonini yanada samarali qilish va talabalarni motivatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Xorijda ingliz tilini o'qitish metodikalarini o'rganish, o'zimizda qo'llash uchun ko'plab imkoniyatlar yaratadi. Masalan, AQSh, Kanada va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda ingliz tilini o'qitish jarayoni ko'plab innovatsion yondashuvlar bilan boyitilgan. Ushbu mamlakatlarda o'qituvchilar talabalarni faollashtirish va ularning qiziqishini oshirish uchun interfaol usullarni keng qo'llaydilar. Bu usullar, talabalarni darsga jalb qilish, ularning fikrlarini ifoda etish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi[6].

Xorij tajribasida, talabalar uchun amaliy mashg'ulotlar va loyiha asosida o'qitish usullari keng tarqalgan. Masalan, talabalar o'z sohalariga oid muammolarni hal qilish uchun guruhlarga bo'linib, birgalikda ishlaydilar. Bu jarayonda, talabalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar va bir-birlari bilan tajriba almashadilar. Bunday yondashuv, talabalarni o'z sohalarida ingliz tilidan foydalanishga rag'batlantiradi va ularning motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, xorij tajribasida o'qituvchilarning roli juda muhimdir. O'qituvchilar, talabalar bilan ochiq va samimiy muloqot o'rnatish orqali, ularning ishtiroqini oshirishlari mumkin. O'qituvchilarning talabalarni rag'batlantirishdagi roli, ularning muvaffaqiyatlarini e'tirof etish, qiyinchiliklarga duch kelganda yordam berish va o'z bilimlarini rivojlantirishga undashda ko'rinadi. Bunday yondashuv, talabalar o'rtasida ishonchni rivojlantiradi va ularning o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini oshiradi. Xorij tajribasida ingliz tilini o'rganishda talabalar uchun qiziqarli va hayajonli muhit yaratish ham muhimdir. O'qituvchilar, darslarni qiziqarli va interfaol o'tkazish uchun zamonaviy texnologiyalarni qo'llashlari mumkin. Masalan, multimedia materiallar, onlayn platformalar va virtual sinflar orqali talabalar dars jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, talabalar uchun o'qish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Ingliz tilini o'rganishda talabalar uchun xorijiy tilni o'rganishning ahamiyatini tushuntirish ham muhimdir. O'qituvchilar, talabalar bilan ingliz tilining hayotdagi o'rnini, uning professional sohalardagi ahamiyati haqida suhbatlar o'tkazishlari kerak. Bu, talabalarni o'z maqsadlariga erishish uchun ingliz tilini o'rganishga undaydi va ularning motivatsiyasini oshiradi[7].

Xorij tajribasida muvaffaqiyatli o'qitish usullaridan yana biri, talabalarni o'z qiziqishlariga mos ravishda o'qitishdir.

Talabalar, o'z sohalariga oid materiallar bilan ishlash, o'z qiziqishlariga mos mavzularni tanlash orqali, o'qish jarayoniga qiziqishlarini oshiradilar. Bu, talabalarni o'z bilimlarini rivojlantirishga va ingliz tilidan faol foydalanishga undaydi. O'qituvchilar, talabalar qiziqishlarini inobatga olib, dars dasturini moslashtirishlari zarur. Bundan tashqari, xorij tajribasida talabalar uchun ingliz tilida muloqot qilish imkoniyatlarini yaratish ham muhimdir. O'qituvchilar, talabalarni ingliz tilida muloqot qilishga rag'batlantiradigan muhit yaratishlari kerak. Masalan, ingliz tilida suhbatlar, muhokamalar va rolli o'yinlar orqali talabalar o'z fikrlarini ifoda etish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Bu jarayon, talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishga va ularning o'zaro motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Xorij tajribasidan foydalanish, o'qituvchilarga talabalar bilan ishlashda yangi yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. O'qituvchilar, xorijiy mamlakatlardagi o'qitish metodikalarini o'rganib, o'z darslarida qo'llashlari

mumkin. Bu, o'qituvchilarning professional rivojlanishiga yordam beradi va o'qitish jarayonini yanada samarali qiladi. O'qituvchilar, xorijiy tajribalarni o'rganish orqali, talabalar uchun yangi va qiziqarli o'qitish metodlarini yaratishlari mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, nofilologik yo'nalish talabalarining ingliz tilini o'rganishida motivatsiyani rivojlantirish uchun interfaol texnologiyalar va o'yinlashgan yondoshuvlar juda muhimdir. Bu yondoshuvlar, talabalarni o'qish jarayoniga faol jalb etish, ularning qiziqishini oshirish va o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. O'qituvchilar, o'z darslarini interfaol va o'yinlashgan yondoshuvlar bilan boyitish orqali, talabalar o'rtasida ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish va ularning motivatsiyasini oshirishga yordam berishlari mumkin. Talabalar, ingliz tilini o'rganish jarayonida qiziqarli va foydali materiallar bilan ishlash orqali, o'z bilimlarini rivojlantirish va kelajakdagi muvaffaqiyatlariga erishish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonova, N. "Interactive methods in teaching English." Tashkent: Ministry of Education of the Republic of Uzbekistan. 2021 21-25-p
2. Kadirova, M. "Teaching through games: An effective way to learn English." Tashkent: National University of Uzbekistan. 2020 14-17-p
3. Kholmatova, D. "Interactive technologies and their importance in the educational process." Tashkent: Tashkent State Pedagogical University. 2022 109-111-p
4. Karimov, S. "Increasing motivation through playful approaches." Tashkent: Journal of Education of Uzbekistan. 2021 12-14-p
5. Tashpulatova, L. "Modern technologies in teaching English." Tashkent: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. 2022 19-23-p.
6. Nurmatova, A. "Motivation and teaching: The case of English." Tashkent: State University of Physical Education of Uzbekistan. 2020.76-78-p
7. Murodova, F. "Interactive teaching methods: New opportunities for students." Tashkent: Center for Educational Innovations. 2021 112-115-p
8. Safarov, R. (2023). "Play and Learning: Importance in English Language Learning." Tashkent: Ministry of Education of the Republic of Uzbekistan. 178-181-p
9. Kadirov, E. "Teaching English using interactive technologies and games." Tashkent: Tashkent State University of Oriental Studies. 2022 65-68-p
10. Rakhmanov, O. "The role of games in increasing student motivation." Tashkent: National University of Uzbekistan. 2021 191-194-p

UDK: 650/351(575.1)

Nodir ASRAKULOV,

Head Quarter of Thermal Power Plants MBA Master of Business Administration

E-mail: asrakulovnr@gmail.com

Karakalpak State University f.f.f., associate professor

STRATEGIK BOSHQARUV VA BIZNESNI RIVOJLANTIRISH

Аннотасија

Bugungi kunda ko‘plab korxonalar, faoliyat hajmi va ko‘lamidan qat’i nazar, dinamik o‘zgaruvchan sharoitlarga osongina va tez moslasha olmaydi, bu esa xarajatlarning oshishiga, foydaning pasayishiga, raqobatchilar orasidagi mavqeini yo‘qotishiga olib keladi va eng yomon holatda kompaniya faoliyatini butunlay to‘xtatadi. Strategik menejment uzoq muddatli istiqbolda korxonalar samaradorligini belgilovchi harakatlarni amalga oshirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Strategik menejment, strategiya, missiya, boshqaruv.

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ И РАЗВИТИЕ БИЗНЕСА

Аннотация

Сегодня многие предприятия, независимо от размера и масштаба деятельности, не могут легко и быстро адаптироваться к динамично меняющимся условиям, что приводит к росту издержек, снижению прибыли, потере позиций среди конкурентов, а в худшем случае компания вынуждена полностью прекратить свою деятельность. Стратегическое управление направлено на реализацию действий, определяющих эффективность предприятия в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: Стратегический менеджмент, стратегия, миссия, менеджмент.

STRATEGIC MANAGEMENT AND BUSINESS DEVELOPMENT

Annotation

Today, many enterprises, regardless of their size and scope of activity, cannot easily and quickly adapt to dynamically changing conditions, resulting in increased costs, decreased profits, loss of positions among competitors, and in the worst case, the company is forced to completely cease its activities. Strategic management is aimed at implementing actions that determine the effectiveness of the enterprise in the long term.

Key words: Strategic management, strategy, mission, management.

Aknoledgment. Nowadays, the specific features of the modern market in our country are the increasing political and economic instability and growing competition, which, in turn, sharply affect the activities of these enterprises. In order for the enterprise to continue its effective functioning and development, the manager must clearly imagine the future state of his company, its prospects and further actions. Therefore, the basis for the development of the enterprise is now strategic management. Strategic management is a management based on human potential, the basis of which is the organization that directs production to the requirements of flexible consumers, responds to external calls in the organization and implements timely changes in the environment and allows the organization to achieve competitive advantages, which together gives the organization the opportunity to survive in the long term, while achieving its goals. The difference between strategic management and traditional management is that in the first case, environmental conditions are analyzed, a strategy is developed and a specific program of actions is implemented to achieve long-term goals [1]. The essence of strategic management is the development and implementation of a strategy aimed at the development of the enterprise. Today, the relevance of this issue is very high, because no enterprise can maintain a stable position in the market for a long time and achieve positive results without seeing its future activities and missions. The strategic vision determines the future image of the enterprise, what it strives for, and the mission, in turn, characterizes the present: what goods (services) are produced, what customers are targeted, what technological and human resources it has.

Strategy development is based on the study of possible directions for the development of the organization's activities, the choice of developed markets, the resources used and attracted, methods of competition and business models [2]. Among the many definitions of the term "strategy" are scientists Mintzberg G,

Alstrand B. and Lampel J. According to them, strategy is a set of five definitions (five "P"): strategy - plan, direction of development; strategy - principle of behavior, adherence to a certain model of behavior; strategy - position, placement of certain goods in certain markets; strategy - perspective, the main method of action of the organization; strategy - a special maneuver to deceive, confuse and deceive competitors [3].

Creating a scientific context:

Currently, the main element of the process of managing enterprises is strategy. The demand for managers who are able to predict and determine the future of the company not only does not lose its relevance in the labor market, but is growing in proportion to the development of scientific and technological progress. Managers analyze the goals of the enterprise, the current and future business profile, the resources and actions required to achieve the goals, after which a strategy is developed and the business model of the organization is built. The role of strategy is to determine the level of productivity, competitive advantage and action plan for the enterprise to meet the needs of the population and gain a stable position in the market. Without a properly formulated strategy, the organization cannot achieve its goals and does not come close to the planned result, because without seeing the future and not taking into account innovations, it is in a state of internal stagnation, competitiveness is lost, and the results of its activities deteriorate. Strategy is the planned reaction of the organization to changes in the external environment, its behavior, and then the actions of top managers aimed at a single coordination and coordination of the interaction of all departments - production, marketing, finance, personnel, research and development, etc. Therefore, if there is no strategy, then there is no single idea of a business model that can ensure profit and a stable position among competitors [4]. In order to clearly imagine the result that a strategy should lead to, the manager must correctly determine the goals of the enterprise, the

tasks of its activities, assess its strengths and weaknesses (SWOT analysis). A huge number of strategies have been developed by specialists in this direction. Practice shows that an enterprise is very rarely limited to only one strategy framework, since in this case it is impossible to take into account all factors of the external and internal environment and quickly respond to emerging changes. To achieve the most beneficial result, it is recommended to use a combination of several strategies at once, since each of them has its own advantages and disadvantages that affect the activities of the enterprise [5]. Without strategic management, the organization is certainly able to function, but in this case, the duration and quality of its work may be called into question. The absence of this type of management makes enterprises vulnerable to competitors and unexpected changes in the environment. Thus, we can conclude that in the conditions of instability of the modern economy, strategic management is the basis of enterprise development, and strategy is a necessary element of this type of management.

Entering the strategic management type, it is necessary to responsibly approach the choice of strategy for the specifics of production and attach great importance to the issue of strategic planning. A correctly selected and implemented strategy allows the company to adapt more quickly to new changes in the environment, strengthen its position in the market and increase its competitiveness, rationally use available resources, and work as efficiently as possible in the long term. The success of the enterprise and its development directly depend on strategic management.

Study of literature related to the research:

Making a strategic choice means tying together business decisions and competitive actions across the company into a single node. When a company develops a strategic vision, it effectively prepares for future challenges by identifying key areas of development and clearly formulating business ambitions.

The term "strategy" comes from military theory, and the Greek word "strategos" translates to "art of the general." In a broad sense, strategy is a detailed plan or course of action aimed at achieving strategic goals in any field. Harvard University was the first institution to offer a course focused on strategic management in 1912.

This course was aimed at identifying optimal solutions to organizational problems. The concept of strategic management was further developed in the academic environment thanks to the 1959 Ford Foundation report recommending the inclusion of this discipline in business school curricula. In the second half of the 20th century, strategic management became a more consolidated and mature direction within management. It began to unite various business disciplines, emphasizing the importance of aligning the strategic direction of an organization with its operational capabilities. Strategic management began to take shape as an academic discipline in the mid-20th century. In the 1950s, Peter Drucker (2002) introduced the concept of "management by objectives", which initiated a systematic approach to business management. The term "strategic management" itself began to be actively used in the late 1960s and early 1970s. Its use was aimed at highlighting the differences between traditional management at the operational level and top-level management related to production processes. The main idea behind the shift from operational to strategic management was the desire of the company's management to take a more active account of the external environment and quickly adapt to changes in it. In the late 1960s, Ansoff developed the concept of the "growth matrix", which allowed managers to better understand the company's various growth strategies. In the 1970s, the works of Michael Porter appeared, who proposed the concepts of "Porter's five forces" and the "value chain", which had a significant impact on the understanding of competitive strategies.

In the 1980s, the concepts of corporate culture and change management were developed, which was reflected in the works of Peters and Waterman (Magret, 2013). In the 1990s, there was a renewed interest in adaptive strategies and organizational adaptation, which was reflected in the works of Hamel and Prahalad (1990). Since 2000, economic development and analysis, to this day, strategic management continues to develop in the

direction of integration with technology, sustainable development and globalization, which is emphasized in the works of Kaplan and Norton (2001). Thus, the initial concept of "strategic management" was associated with the special role of management, which is carried out at the top management level. In general, the creation of this distinctive classification and the recognition of "strategic management" as a separate concept were determined by several main aspects (Popov, 2000):

- *Insufficient information on the financial results of companies' activities;

- * An increase in the number and complexity of management tasks due to constant changes in the internal and external environment of companies;

- * Expanding the geographical boundaries of companies' activities;

- * Increasing instability and dynamism of environmental changes

- * Transition to a post-industrial society

Research methodology. For a comprehensive approach to the study of the history and development of strategic management, taking into account both theoretical foundations and practical aspects, methods of analysis and synthesis of scientific articles, textbooks and monographs on strategic management were used. to obtain a broad understanding of various theories and models. A comparative analysis of various approaches to strategic management was conducted to identify future prospects in the field of strategic management, especially in the context of globalization and technological change.

Materials and methods. There are different approaches to defining the term "strategic management", and the concept of strategic management is associated with the complexity of reflecting various features. The following are characteristic features of strategic management: taking into account the long term; reliance on human potential as the core of the business entity, its main value; focusing activities on consumer needs; implementing a flexible response to changes, etc. Managing a business entity involves understanding the strategic management process and makes it possible to consider the relationship between strategic planning and strategic management.

Taking these factors into account allows you to perform the main functions of strategic planning, namely: identifying the main problems of the business entity; detailed planning for making permanent decisions and creating a basis; ensuring long-term planning compared to other types of planning; contributing to the activation of the work of top management. The strategic planning process is a tool that helps in making management decisions.

Analysis and research results. The main element of strategic management is, of course, strategy, but this concept often causes confusion due to the ambiguity of interpretations. Andrews observed that the understanding of the term "strategy" varies greatly in both business and academic environments (Andrews, 1965). Evered called strategy a key word in management, despite its ambiguity (Evered, 1983). Hambrick and Fredrickson noted the broad and non-specific use of the term, while Markides emphasized that ambiguity contributes to the emergence of new terms and increased confusion among specialists and scholars (Hambrick and Fredrickson, 2001; Markides, 2004). In the post-World War II period, the need to develop strategic approaches in business arose due to the transition from a stable economic environment to a more dynamic and competitive one. Ansoff explained this trend by two main factors: accelerating market changes and the active integration of scientific and technical achievements into management processes (Ansoff, 1965). These rapid changes have increased the importance of the ability to predict, seize new opportunities and respond to threats in a timely manner, which requires management to adopt a more thoughtful and analytical approach to decision-making. In the 1950s, thanks to funding for research on business school curricula by the Ford Foundation and the Carnegie Corporation, a deeper study of strategy in the context of management began. According to a report by Gordon and Howell in 1959, as a result of these studies, it was proposed to expand business management training to include a course in business policy, which was a new step in the

development of academic programs. (Certo and Peter, 1995) In the pre-war period, business schools introduced business policy courses into their programs, which were later updated and further developed with the support of 40 universities.

This led to the expansion of the scope of management training, including the management of corporate programs. In his work "The Practice of Management" (Peter Drucker, 1954), Peter Drucker proposed a new definition of strategy in the context of management, in contrast to the economic interpretation of von Neumann and Morgenstern (von Neumann and Morgenstern, 1947). After the introduction of the first definition of strategy by Peter Drucker in 1954, seminal research in this area was continued by scholars such as Chandler in 1962, Ansoff in 1965, and learned and his colleagues in 1969. Their work laid the theoretical foundation of strategic management and is considered classic in this field.

Prior to these studies, business policy debates, particularly at Harvard University, focused on identifying the key issues facing major companies. A review of the strategy literature identified five major stages in the development of the discipline of strategic management after World War II. Gluck, Kaufman, and Vallek identified these stages as beginning with the three stages of strategic planning, followed by the stage of strategic management (Kaufman and Vallek, 1980). A fifth stage, which developed in the 1980s, gave way to a more flexible approach to strategic thinking in the 1990s, as documented by Stacey and Heraclius (Stacey, 1993 and Heraclius, 1998). Basic financial planning (1950s): focused on short-term financial budgeting, relying primarily on management's knowledge and intuition to formulate strategy with limited formal documentation. Forecast-based planning (1960s). Companies began to use a longer planning horizon, including environmental analysis and multi-year forecasts. During this phase, thinkers such as Chandler, Andrews, and Ansoff contributed, providing broader definitions of strategy and SWOT analysis. Externally Oriented Planning (1970s): characterized by an emphasis on market and competitive analysis, while strategic planning gains popularity. This period also saw the growth of various strategic planning models, but their effectiveness was debated in relation to the performance of companies. Strategic Management Phase (1980s): characterized by a more integrated approach, combining resources to achieve

competitive advantage. This was accompanied by more inclusive planning structures and an emphasis on entrepreneurial thinking and corporate values. Focus on strategic thinking (late 1980s and onwards): Recognizing the limitations of the strategic management process, there was a shift towards a more flexible form of strategic thinking that took into account the importance of organizational culture and internal politics. In the last few years, issues of strategy and strategic management have attracted considerable attention from scholars and researchers. The following table lists the various interpretations of the term "strategic management".

Conclusion and suggestions. A study of the history of strategic management shows that its development can be divided into five main stages. These stages reflect the evolution of concepts and methods in the field of management, adapting to changes in the economic, technological and social environment. Basic financial planning (1950s): a primary focus on short-term budgeting and a reliance on intuitive management strategies. Forecast-based planning (1960s): an expansion of the horizons of just-in-time planning, including environmental analysis and long-term forecasts. Externally oriented planning (1970s): strategic planning reaches its peak of popularity, focusing on market analysis and competition. Strategic management stage (1980s): focusing on combining company resources to achieve competitive advantage, focusing on entrepreneurial thinking. Focus on strategic thinking (1990s and beyond): deepening understanding of the importance of organizational culture and flexibility in strategic management. Each of these stages reflects major trends and changes in management approaches, emphasizing the importance of flexibility and adaptation to changing market and technological conditions.

In studying the problem of the relationship between strategic management and strategic planning, it is necessary to determine the essence and characteristics of strategic management analysis. Strategic business management analysis determines what an economic entity should do now in order to achieve desired results in the future, as well as how to look at the present from the future. In this regard, it is appropriate to analyze some approaches of researchers to the definition of the term "strategic management".

LITERATURE

1. Tovkach N. A. Effektivnoe razvitiye personnela organizatsii // Aktualnye voprosy ekonomicheskikh nauk: sbornik materialov LVI Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii / Pod obshch. ed. S. S. Chernova. – Novosibirsk: Izdatelstvo TsRNS, 2017. S. 116-120.
2. Parakhina V. N. Strategic management: uchebnik / V. N. Parakhina, L.S. Maksimenko, S. V. Panasenko. - M. : KNORUS, 2014.
3. Cavenkin A. A. Strategicheskoe upravlenie predpriyatiem // Aktualnye problemy aviatsii i cosmonautiki [Electronic resource]: materialy XII Mejdunar. nauch.-prakt. conf., posvyashchennoy Dnyu cosmonautiki (April 10-15, 2016, Krasnoyarsk): v 2 t. T. 2. / pod obshch. ed. Yu. Yu. Loginova; Sib. Mr. aerospace. flour – Krasnoyarsk, 2016. S. 495-497.
4. Lyubanova T. P. Strategicheskoe planirovanie na predpriyatiii: uchebnoe posobie dlya vuzov / T. P. Lyubanova, L. V. Myasoedova, Yu. A. Oleynikova. - M. : ICT "MarG"; Rostov na / D: Izdatelsky center "MarG", 2015.
5. Abramova V. V. Motivatsionnaya sostavlyayushchaya sistemy upravleniya personnelom // Proizvodstvennyy management: theory, methodology, practice: sbornik materialov V Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii / Pod obshch. ed. S. S. Chernova. - Novosibirsk: Izd-vo NGTU, 2016. P.37-41. ©

UDK: 1.4.6.45.421

Muyassarxon ACHILDIYEVA,
Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: muyassar1903@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti T.Shokirov taqrizi ostida

KATTA ASHULA – AN'ANA VA ZAMONAVIYLIK

Аннотация

Ushbu maqolada o'zbek musiqa san'atida alohida ahamiyat kasb etadigan musiqiy janr katta ashula borasida qimmatli fikr va mulohazalar aks etadi. Shuningdek, katta ashulaning mazmun mohiyati, tarixiy rivoji, musiqa san'atimizdagi o'rni va mavqeyi xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Katta ashula, "patnis ashula", milliy ruh, ustoz-shogird an'anasi, maqom.

КАТТА АШУЛА – ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Аннотация

В данной статье собраны ценные мысли и мнения о катта ашуле – музыкальном жанре, имеющем особое значение в узбекской музыке. Также речь пойдет о значении, историческом развитии, месте и положении катта ашулы в нашем музыкальном искусстве.

Ключевые слова: Катта ашула, «песня патниса», национальный дух, традиция учитель-ученик, макал.

KATTA ASHULA – TRADITIONS AND MODERNITY

Annotation

This article contains valuable thoughts and opinions about katta ashula – a musical genre that has a special significance in Uzbek music. It will also discuss the meaning, historical development, place and position of katta ashula in our musical art.

Key words: Katta ashula, "patnis song", national spirit, teacher-student tradition, makam.

Kirish. Barcha millatning o'zligini ko'rsatadigan urf-odatlari, rasm-rusumlari, an'analari bo'ladi. Ayniqsa milliylik ruhini madaniyat sohasi, xususan san'at keng ochib beradi. O'zbek halqining madaniyati, birgina ashulachilik an'analari, an'anaviy xonandalarning mahorati orqali bu millatning san'atini, naqadar yuksakligini, boy san'atligini, o'tmish zamonlardan buyon oltin merosga ega ekanligini anglash qiyin emas. Davlatimiz mustaqilligini qo'lga kiritgandan boshlab urf-odatlarimiz, milliy an'ana va qadriyatlarimiz qayta tiklanib ularni hayotga qayta tadbiiq etishga katta imkoniyatlar berildi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Madaniyat, ayniqsa musiqa sohasida ham izlanish, o'rganish uchun imkoniyati eshiklari ochildi. Mumtoz musiqamiz hisoblanmish maqomlarimiz, ashulachilik sohasiga katta e'tibor berilmoqda. Ijrochilik san'atining eng murakkab sohalaridan biri xonandalikdir. Xonandalik uchun musiqa bilan birgalikda she'riyat ham katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa buni an'anaviy xonandalik, hofizlikda ko'rish mumkin. "Xonandalik san'ati – doimo milliy jarayon, o'tmish an'anasiga, zamon ruhiyati va albatta taraqqiyot omili bilan bir safda bo'lib kelgan. Bunga yaqqol misol sifatida allomalar Al-Farobiy, Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy, Najmiddin Kavkabi, Zaynulobiddin Husayniy, Abdurahmon Jomiy, Darvesh Ali Changiylarning yaratgan risolalarini faxr bilan tilga olish mumkin"[1].

Farg'ona vodiysi qadimdan o'zbek an'anaviy yo'llariga musiqa madaniyatimizning boy xazinasiga ega desak adashmagan bo'lamiz. Ana shu xazinadagi yorqin javohir – bu katta ashuladir.

Natijalar. Katta ashula Farg'ona vodiysida shakllanib asrlar davomida rivojlanib, avlodlardan avlodga, ustozdan shogirdga, otadan o'g'ilga o'tib bizning davrimizgacha yetib kelgan og'zaki an'anadagi professional musiqa san'atining to'la qonli asl janri hisoblanadi. Bu janr haqida ilmiy nazariy tadqiqotlar olib brogan san'atshunoslik fanlari doktori, professor, atoqli musiqashunos olim Rustam Abdullayevdir. Olim o'z ishida Farg'ona vodiysi – jumladan Marg'ilon – Yozyovon, Farg'ona, Quvasoy, Andijon, Baliqchi, Qo'qon – Beshariq, Namangan shaharlarida katta ashulachi deb nom taratgan hofizlarning ijodini alohida o'rganib chiqish bilan bir qatorda, bu janrning musiqiy jihatlari ochib beradi.

Katta ashula o'z diapazonining kattaligi (uch oktavaga yaqin), yuqori pardalarda va keng nafasda ijro etilishi o'ziga xos murakkab ijro uslubida ekanligi, ohang rivojining ko'lamligiga qaramasdan kuy asosining rechitativsimonligi hamda metro ritmik erkinligi bilan ajralib turadi. Katta ashula og'zaki an'anadagi o'zbek professional musiqasida qo'shiq janri bo'lib, o'ziga xos ohangi va she'riy tili va ijrochilik uslubiga ega.

Ularni erkin emotsional, kuy rivojlanishining dinamikligi, musiqiy vositalarning ekspressiv va lokallik xosdir. Ushbu janrni musiqashunoslar – hattoki, ijrochilar yaxlit ifodalaganda uni turli tomonlarini belgilab berishgan. Ba'zilar uning shakli jihatdan masshtabiga urg'u bergan bo'lsa, musiqashunos Rustam Abdullayev o'zining tadqiqotida katta ashula haqida Qo'qonlik A.Boboyev, M.Yusupov hamda Farg'onadagi S.Hoshimov, S.Azizov bilan bo'lgan suhbatlarda ko'plab ijrochilar shu janrning o'ziga xos uslublari, kelib chiqishi tarixi va ustozlari, qolaversa halq orasida hozirgi kungacha mavjud va mashhur bo'lib kelayotgan patnis va patnisaki yo'llarini yaratib bergan.

O'z vaqtida "patnisaki ashula" qadimdan nomlangan degan fikrlar bor edi, lekin bu fikrlar noto'g'ri. Chunki "patnis" so'zi rus tilida "padnos" so'zidan olingan holda XIX asrda shunday nomlana boshlagan. Yuqorida keltirilgan nomlari bilan bir qatorda Qo'qon va uning atrofidagi qishloqlarda "patnisaki yalla", "likobi Ushshoq", "likobi Chorgoh" deb nomlangan Qo'qon ashulalari "haqqoniy ashula" nomini olgan.

Bunday deylilishiga sabab uni cholg'u sozi jo'rligisiz, qo'lga patnis yoki likobcha ushlagan holda aytilishidir. Patnis yordamida hofizlar o'zlari uchun o'ziga xos tembr uslubiy fan, yengil usul, qandaydir darajada tovushni boshqarib turish, ayniqsa avj qismida ovoz yo'nalishini o'zgartirishga hamda uni silkitish orqali ovozni to'qinlantirib, qochirilmal qilishga erishadilar. Farg'ona va Marg'ilonida katta ashula ijrochilarini patnisaki ashulachi deb ham atashgan.

Muhokama. Katta ashulaning tarixiy rivojlanishi va kelib chiqish davri o'tmish zamonlarga borib taqaladi. Musiqashunos Rustam Abdullayev o'zining "Katta ashula" nomli maqolasida shunday yo'zadi, "katta ashula janrini paydo bo'lishi qachon va qay tarzda shakllanganligi haqidagi savollarga javob berish

mushkul. Chunki ular haqidagi aniq ma'lumotga ega emasmiz. Bir qancha XIX asrdagi yozma manbalarda katta ashula o'ziga xos bo'lgan unsurlar haqida surishtiriladi, lekin ular boshqa nomlar bilan atalgan. Ular haqidagi ma'lumotlarga ega emasmiz".

Katta ashula odatda yig'irlarda, sayillarda, to'y-tomoshalarda aytilgan. Katta ashulaning obraz tuzilishi an'anaviy she'riyatning lirik falsafiy tarkibi bilan bog'liq bo'lgan. Uning o'tmishdagi namunalari lirik va nasihatimiz g'azallar bilan bir qatorda diniy tasavvuf yo'nalishidagi she'rlar ham kuylangan. Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab, Lutfiy, Xaziniy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Miskin va boshqalarning g'azallari katta ashula janridan alohida o'rin egallagan. Katta ashulada lirika asosiy o'rinni egallagan. Ularning mazmunida inson hayoti, muhabbati va nafrati, sevinch va iztiroblari lirik ifoda topgan. Xalq orasida Navoiyning "Do'stlar", Muqimiyning "Ko'p erdi", "Yolg'iz", "Adashganman", Furqatning "Oh kim", "Rahm aylamas", Miskining "Bir kelsun", "Ey dilbari janonim" kabi katta ashulalari keng tarqalgan.

Habibiy, Chustiy, Kamtar, Charhiy, Sobir Abdulla, Akmal Po'lat, Vosit Sa'dulla, Nasimiy, Erkin Vohidov, O'tkir Rashid va boshqa shoirlarining she'rlari ham katta ashulada sevib ijro etilgan va hozir ham keng omma orasida mashhur bo'lib kelmoqda. Katta ashula ijrochiligidagi badihago'ylik uslubidan keng foydalanilgan. Bu esa undagi rechitativ va ohangdor tuzilmalar bir – biriga mukammal va uzviy bog'lanishini ta'minlangan, ashulani rang – barang musiqa bezaklari bilan boyitgan turli avjlar qo'llanishiga olib kelgan. Katta ashula kuysiz aytilishi ya'ni xanglar tufayli ijro vaqtida badihago'ylik katta yordam bergan. Shuning uchun ham ashulaning kuy tuzilishi xarakteri, ritm va naqsh bezaklari tomonidan ajralib turgan.

Lekin asosiy ohang o'zgarib, ijrochilar katta ashula xarakteriga yangi – yangi variantlar kiritganlar. Hozirgi kunda katta ashula janri O'zbekiston, Tojigiston, Qirg'izistonning juda ko'p tumanlarida mashhurdir.

Katta ashula ijrochisi avvalo an'anaviy "ustoz – shogird" maktabini o'tagan, she'riyat qonunlari ijrochilik an'analari tayangan holda va keng diapozonli baland hamda tik ovoza, mahoratga ega bo'lishi lozim. Bu esa ijrochidan yuksak qobiliyatni malaka va bilimdonlik qolaversa so'zlarni tinglovchiga aniq yetkazishni talab qiladi. Bu xususida san'atshunoslik fanlari nomzodi, professor, musiqashunos olim Otanazar Matyoqubov yozadi. "Katta ashula xonaqodan tashqari ilohiy mavzulardagi ashulalarni mumtoz kuy yo'llariga solib aytish, ular xalq orasida "katta ashula" nomi bilan yuritiladi. Katta ashula erkin vaznda ijro etilishini taqazo etadi. Shu bilan birga, qat'iy tartib va nizomli maqom yo'lidan farqli o'laroq, bu toifa ashulalar "Yovvoyi uslub" deb atalgan. Masalan: "Yovvoyi Ushshoq", "Yovvoyi Chorgoh" kabi kuylar – katta ashulaning cholg'u ko'rinishidir. Bu an'analar Farg'ona – Toshkent vohasining mumtoz uslubi sifatida hanuzgacha davom etib kelmoqda. Sho'ro davrida katta ashulaning eski diniy so'zlari olinib, zamonasoz yangi she'rlar bilan aytish rasm bo'lgan edi".

Katta ashula odatda 2 – 5 hamnafas hofizlar tomonidan ijro etiladi. Katta ashula ijrochilarining ovoz tembri va diapozoni bir – birga mos kelishi kerak. Katta ashula ijro etilayotgan paytda hofizlarga hech qanday soz, hatto usuli ham jo'r bo'lmaydi. Hofizlar odatda bandidagi boshlangich misralarni har birini galma – galdan ijro etib so'nggi misralarga jo'r bo'lib aytadilar.

XX asrning 2 – yarmida katta ashulaning yangi ashula cholg'u yo'llari, yakka hofizga mo'ljallangan turlari yuzga keldi. Mazkur namunalarda cholg'u ansambli hamnafas hofiz vazifani bajargan, ijroda erkin uslub saqlanib qolgan. Katta ashulaning bu uslubiy Jo'raxon Sultonov tomonidan yaratilgan. Rivojlanishi mobaynida katta ashulada hofizlar hamma vaqt musiqa merosimiz namunalari ijrochilari, Farg'ona vodiysida keng tarqalgan og'zaki an'anadagi professional musiqaning nomoyondalari hamdir. Ularning ijodlari maqom yo'llari va katta ashula hamda ashulalar bilan gullab – yashnagan bo'lib, sharq mumtoz she'riyatini va yuksak darajadagi ijrochilik professionalizmi bilan bog'liqdir. Bu san'at ustalari davr sinovlaridan o'tgan o'ziga xos va asl katta ashula ijrochilik maktablarini shakllantirishga sababchi bo'lishgan.

Toshkent-Farg'ona katta ashulachilik an'alaridan bizgacha meros bo'lib kelgan o'lmas durdonalardan biri "Yovvoyi

Chorgoh" katta ashulasidir. Yovvoyi Chorgoh asari katta ashula janrining shoh asari hisoblanadi. "Chorgoh" so'zi fors tilidan olingan bo'lib, "chor" – to'rt, "goh" – joy, o'rin degan ma'nolarni anglatadi. Duvozdah – ya'ni, 12 maqom tizmidagi 24 sho'balardan biridir. Uning tovush qatori 2 butun (204 va 180 sent) va yarim ton (114 sent) oralig'ida joylashgan pardalar tuzilmasiga asoslangan.

"Yovvoyi Chorgoh"ning strukturali sxemasi quyidagicha:

A A1 B C B D E G D A

— + — + — + — + — + — + — + — + — + — + — + — + —

a + a v + a c + a v + a 9 e + e c + e

A tuzilmasi ostidagi 1 xona va butun ashulani ketma-ketligida ham (A, B, C) o'zining turg'unligini saqlab qoladi, hamda takrorlanishi jarayonida bozgo'y funksiyasini bajaradi. Berilgan ohang o'z tuzilishi bo'yicha lakonik va markazlashgan, fraza bo'limlarini umumlashtirib beradi. 1 xona o'tadi (a, b, c) undan so'ng o'zgarib, bozgo'y (a1). Bularning barchasi she'riy matn bilan o'zaro bog'liq. "Yovvoyi Chorgoh"da yaxlit 2 baytli beshlik ishlatiladi.

"Yovvoyi Chorgoh"

Haziniy so'zi

(Patnisaki katta ashula)

Kelo dilimni ravshanisiz ro'shno keling,

Aftodalarni so'rgali bir oshno keling,

Holi tabohining qoshig'a mushkulkusho keling,

G'urbatkashida qullaro ey dilxumo keling

Va qti yodatin so'rab, kulbam kusho keling

Man tashnaman visolingga, ey yor qaydasan?

Ko'nglingda dardu g'aling ag'yoriga aytasan,

O'tluq sharobin berib kuydursa, qaytasan

G'urbatkashida qullararo, ey dilkusho keling

Va qti yodatin so'rab, kulbam kusho keling.

Sabru qarorim qolmadi, yo'lingda ko'z tutib,

Umrum ichinda doimo ishqing bilan o'tub,

Tig'i sitamlaring mani jonimga qasd etub,

G'urbatkashida qullararo, ey dilkusho keling

Va qti yodatin so'rab, kulbam kusho keling.

2-qism (uni shartli ravishda ekanazitsion qism desa ham bo'ladi), yangi mavzuli material g bilan yakunlanadi. 2-qism kengaytirilgan bo'lib, o'z ichiga avjini oladi. (j) bu yerda ham takroriy D va A bo'limlarini takrorlash bilan yakunlanadi. Shu tariqa "Yovvoyi Chorgoh" katta ashulasi 3 qism shaklini hosil qiladi. Bu quyidagilar: tamoyillar asosida g'azalga kelgan.

Muqaddima ekspozitsion qism; - Avj repriza, qarama-qarshiliklar mavzusi bo'yicha bo'lim orasida asosiy kuy matnlari orasida mavjud bo'lib, bularning barchasi o'ziga xos shaklni tashkil qiladi. Bo'limdan-bo'limga o'tishlar yaxlit bo'linma ko'rinishini hosil qiladi, qarama-qarshilik nafaqat qismlar orasidagi mavzular bo'yicha, balki tonal – registrlar metroritmik, templar orasida ham mavjud.

3-qism shakl "Yovvoyi Chorgoh" uslubida ham uchraydi.

Unison muqaddima va ekspozitsiyada uchta ijrochi birga yakkaxonlari almashinishi (avjda badihago'ylik unsurlari bilan navbatma-navbat) va yana reprizada, unisonda (yakunlovchi – furovard).

"Yovvoyi Chorgoh"da avval odatda keng kuylanuvchi va boshqalar kata emotsional ta'sir kuchiga ega. Boshqa tarafflama vocal asarlarda avj muhim shakl yaratuvchi rolni bajaradi. Bu o'sishning eng yuqorisi hisoblanadi.

Katta ashulaning asosiy musiqiy shakllaridan biri "hangdir". U o'z funksiyasi bo'yicha quyidagi turlarga bo'linadi, yetakchi hang yoki boshlovchi hang.

O'tmishda bastakorlar Chorgohning pardalari negizida turli shakl va janrlarda asarlar yaratishgan. Chorgoh hozirgi kunga qadar xilma-xil ijod va ijro uslublari orqali bizgacha yetib kelgan. Muayyan maqom yoki sho'ba tovush – qatorning to'rt pardasi ham Chorgoh deb ataladi. Musiqia ijodkorlari tomonidan har xil maqom va sho'balarga tayangan holda Chorgoh nomida ashula va kuylar bitilgani ma'lum. "Chorgohi Ajam" (Ajam sho'basi Chorgohi kabi). Bu asar o'rta asrlarda 24 murakkabotning biri sanalgan. Ikkinchidan Shashmaqom hamda Xorazm maqomlari

majmuasidagi Dugoh maqomida tarkibiy cholg'u kuy va ashula yo'llari "Muxammasi Chorgoh", "Talqini Chorgoh", "Savti Chorgoh" shular jumlasidandir.

1985-yili Ibrohimjon Isoqov va Musajon Oripov bu asar bilan Amerika diyorida gastrol safarida bo'lganlar. Sobiq Ittifoq yillari oxiridan boshlab 1898-1995-yillar orasida katta ashula janrida biroz to'xtalish bo'lgan. Lekin san'atning bu bebaho janriga alohida e'tibor berilib, katta ashulaning boshqa yangi davomchilari chiqdilar.

Shular jumlasidan Marg'ilonlik "Chorgoh" guruhi qatnashchilari Turdiali Sharipov, Qoravoy Qodirov, Nuriddin Mamajonov va Rustamjon Otaboyevlar "Yovvoyi Chorgoh" katta ashulasi respublika ko'rik tanlovida mahorat bilan ijro etishib, oliy sovringa ega bo'lib kelishmoqda. Hozirda katta ashula janrini davomchilari, jonkuyarlari shu "Chorgoh" guruhi qatnashchilari hisoblanadi.

"Chorgoh" nomidagi katta ashulachilar dastasining tuzilganiga 12-13 yil bo'ldi. Bu dasta 2001-yili Andijon shahrida ustozlar Odiljon Yusupov va Fattohjon Mamadaliyev xotirasiga bag'ishlagan katta ashulachilar ko'rik tanlovida "Yovvoyi Chorgoh" va "So'rmaisan" katta ashulalarni ijro etib faxrli 2-o'rinni egallashgan. 2004-yil Marg'ilon shahrida Jo'raxon Sultonov va Ma'murjon Uzoqov xotirasiga bag'ishlangan tanlovda "e'zoz etdingiz" katta ashula bilan, 2006-yil Urganch shahrida Hojixon Boltayev xotirasiga bag'ishlangan tanlovda

Xoliq g'azali "So'rmaisan" katta ashulasi bilan faxrli 1-o'ringa sazovor bo'lishgan.

Xulosa. Shuningdek, Farg'ona vodiysining Andijon, Namangan, Marg'ilon, Qo'qon hududlarida o'zbek musiqa merosimizning eng qadimiy ildizi, san'atimizning asl boyligi katta ashula janri keng rivojlangan. Buni Marg'ilon shahrida tashkil qilingan "Chorgoh" katta ashulachilar guruhining faoliyatidan bilish mumkin. Qolaversa, ustozlar xotirasiga bag'ishlab o'tkazilayotgan ko'rik tanlovlardan, bu katta ashula janriga qay darajada e'tibor berilayotganidan dalolat beradi. Katta ashula janri ayniqsa "Yovvoyi Chorgoh" katta ashulasi o'lmas shoh asardir. Shunday ekan "Yovvoyi Chorgoh" katta ashula janri va uning ijrochilik yo'llari xalqimiz orasida badiiy merosimizning noyob durdonasi sifatida yashayveradi. Boltaboy hofiz Rajabov, Mamatbuva Sattorov, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Rasulqori Mamadaliyev kabi ustoz hofizlar yaratib ketgan maktab o'zbek milliy san'atining xazinasidir. Bulardan har biri o'z uslubiga ega bo'lib, nafaqat Marg'ilon-Qo'qon maktabi, balki, Farg'ona-Toshkent an'anaviy ijro yo'lining asoschisi bunyod etgan va ushlab turgan ustunlari edilar. O'ylaymizki ustozlarning bu ulug'vor maktabini davomchilari, "Chorgoh" katta ashulachilar guruhi ijrochilari o'sib kelayotgan yosh avlod vakillariga ushbu janr borasida chinakam ma'noda ijodiy maktab bo'lib xizmat qilishiga ishonch bildiramiz.

ADABIYOTLAR

1. Zokirov A. "Hofizlar silsilasi" T.2006 magistrlik dissertatsiyasi 4-s.
2. Абдуллаев Р. «Жанр катта ашула и его носители» (Монография), Ташкент.: 1988 г.
3. Abdullayev R.. O'zbek mumtoz musiqasi. Toshkent.: 2007 y.
4. Абдуллаев Р.. Катта ашула. (мақола). Ўзбекистон санъати. Тошкент 1989 й.
5. Абдуллаев Р.. Шедевры культурного наследия. Мозийдан садо. 1(45) Тошкент.: 2010 й.
6. «Музыка народов Азии и Африки» выпуск V Москва.:1978 г.
7. "Shashmaqom saboqlari" II kitob, Toshkent.: 2005 y.
8. Matyayubov O.. "Maqomot" Toshkent.: 2004 y.
9. Matyayubov O.. Og'zaki an'anadagi professionol muzika asoslariga kirish. Toshkent.: 1983 y.
10. Zokirov A. "Hofizlar silsilasi". (Magistrlik dissertatsiyasi) Toshkent.: 2006 g.
11. Mannopov S.. "So'nmas navolar" (ommabop badiiy risola):. 2002 y.
12. Audio yozuv M.Tojiboyev bilan bo'lgan suhbat. T.: 2007 y.
13. Andijon san'ati fidoyilari. Toshkent.:2018 y.
14. Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. Toshkent.:1995 y.
15. O'Rta Osiyoda An'anaviy Ijro: Farg'ona Hofizlari. Tushuntirish So'zlari:San'atshunoslik Kandidati R.Abdullayevniki. Gost 5289-80, (Mono) M30 48513 007. (2 Plastinka), Tashkentskiy Zavod Im. M.T.Tashmuhammedova, 1986 G.
16. Keksa San'at Ustalari:Jo'raxon Sultonov. Gost 5289-80, (Mono) M30 46735 001 46735, 46736 Tashkentskiy Zavod Im. M.T.Tashmuhammedova, 1986 G.
17. Keksa San'at Ustalari: Ma'murjon Uzoqov. Gost 5289-80, (Mono) M30 41 223, 41224 Tashkentskiy Zavod Im. M.T.Tashmuhammedova, 1982 G.
18. O'zbek Xalqi Muzika Merosidan: Katta Ashula. Gost 5289-80, (Mono) M30 45093002, 45094 Tashkentskiy Zavod Im. M.T.Tashmuhammedova, 1983 G. (1956-1983 Yil Yozuvlari).

Abror ASHUROV,

University of business and science universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: abrordavrontemur@gmail.com

Din ishlari qo'mita raisi o'rinbosari, falsafa fanlari doktori, professor M.Qaxxorova taqrizi ostida

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE BALANCE OF ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL INTERESTS

Annotation

This article analyzes the balance between economic and environmental interests from a socio-philosophical perspective. The article presents the concepts of economic and environmental interests, their historical development, modern approaches, and successful examples. The importance of combining economic and environmental interests through concepts such as sustainable development and closed-loop economy is emphasized. The short-term economic benefits and lack of political will are also considered as obstacles to achieving balance. The need to develop education and technological innovations is highlighted as future prospects. The article proposes a comprehensive approach aimed at protecting the environment while preserving economic well-being.

Key words: Economic interests, environmental interests, sustainable development, closed-loop economy, environmental design, industrial revolution, environmental movements, education and awareness, technological innovations.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ БАЛАНСА ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ

Аннотация

В данной статье анализируется баланс между экономическими и экологическими интересами с социально-философской точки зрения. В статье представлены понятия экономических и экологических интересов, их историческое развитие, современные подходы и успешные примеры. Подчеркивается важность объединения экономических и экологических интересов через такие концепции, как устойчивое развитие и экономика замкнутого цикла. Также рассматриваются препятствия для достижения равновесия, такие как краткосрочные экономические выгоды и отсутствие политической воли. В качестве перспектив будущего отмечается необходимость развития образования и технологических инноваций. Статья предлагает комплексный подход, направленный на защиту окружающей среды наряду с сохранением экономического благосостояния.

Ключевые слова: Экономические интересы, экологические интересы, устойчивое развитие, экономика замкнутого цикла, экологический дизайн, промышленная революция, экологические движения, образование и информированность, технологические инновации.

IQTISODIY VA EKOLOGIK MANFAATLAR MUVOZANATINI IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL QILISH

Annotatsiya

Ushbu maqola iqtisodiy va ekologik manfaatlar o'rtasidagi muvozanatni ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Maqolada iqtisodiy va ekologik manfaatlar tushunchalari ta'riflanadi, ularning tarixiy rivojiga e'tibor qaratiladi. Zamonaviy yondashuvlar o'rganiladi, mavzuga oid tahlillar qilinadi, u asosida xulosaga kelinadi va tegishli tavsiyalar beriladi. Barqaror rivojlanish va yopiq sikl iqtisodi kabi konseptlar orqali iqtisodiy va ekologik manfaatlarni birlashtirishning ahamiyati bugungi kun nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Shuningdek, qisqa muddatli iqtisodiy foydalar va siyosiy iroda yetishmasligi kabi muvozanatga erishishda to'siqlar ko'rib chiqiladi. Kelajak perspektivalari sifatida ta'lim va texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish zarurligi qayd etiladi. Maqola iqtisodiy farovonlikni saqlash bilan birga atrof-muhitni himoya qilishga qaratilgan kompleks yondashuv zaruriyatini taklif qiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy manfaatlar, ekologik manfaatlar, barqaror rivojlanish, yopiq sikl iqtisodi, ekologik dizayn, sanoat inqilobi, ekologik harakatlar, ta'lim va xabardorlik, texnologik innovatsiyalar, muvozanatga erishish to'siqlari.

Kirish. Globallashuv va texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida iqtisodiy va ekologik manfaatlar o'rtasidagi muvozanat masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Zamonaviy jamiyat bu ikki jihatni uyg'unlashtirish zaruriyatiga duch kelmoqda, bu esa chuqur ijtimoiy-falsafiy tahlilni taqozo etadi. Ushbu maqola iqtisodiy va ekologik manfaatlarning o'zaro ta'sirini o'rganishga, shuningdek, ularni muvozanatli rivojlantirishning mumkin bo'lgan yo'llarini aniqlashga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iqtisodiy va ekologik manfaatlar o'rtasidagi muvozanatni tahlil qilishda bir qator muhim adabiyotlar va tadqiqotlar mavjud. Ushbu adabiyotlar iqtisodiy rivojlanish, ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolat kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Quyida ushbu mavzu bo'yicha asosiy adabiyotlar va ularning tahlili keltirilgan. "Our Common Future" "Bizning umumiy kelajagimiz" (Brundtland Report, 1987). Ushbu hisobot barqaror rivojlanish tushunchasini tadqiqot ishlariga kiritdi va unda iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarni birlashtirish zarurligi ta'kidlandi. U iqtisodiy manfaatlar va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash uchun global hamkorlikning ahamiyatini ko'rsatib berdi. "The Limits to Growth" - "O'sish chegaralari" (Meadows et al., 1972). Ushbu hisobotda resurslarning cheklanganligi va ularning iqtisodiy

o'sishga ta'siri tahlil qilingan. Mualliflar - Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Yorgen Randers va Uilyam V. Behrens III iqtisodiy o'sishni davom ettirish uchun ekologik cheklolarga e'tibor berish zarurligini ta'kidlagan. "Ecological Economics: Principles and Applications" - "Ekologik iqtisod: tamoyillari va qo'llanilishi" (Herman Daly va Joshua Farley). Ushbu asarda ekologik iqtisodiyotning nazariyasi va amaliyoti ko'rib chiqilgan. Mualliflar iqtisodiy va ekologik manfaatlarni birlashtirish uchun yangi yondashuvlarni taklif etgan, shu jumladan yopiq sikl iqtisodi va resurslarni boshqarish masalalarini tahlil qilgan. "Steady-State Economics" - "Barqaror iqtisodiyot" (Herman Daly). Olim Dely barqaror iqtisodiy tizimni yaratish zarurligini ta'kidlaydi. U iqtisodiy o'sishni cheklash va resurslardan oqilona foydalanishni taklif etadi, bu esa ekologik manfaatlarni himoya qilishga yordam beradi. "The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone" - "Ruh darajasi: nima uchun tenglik hamma uchun yaxshiroq" (Richard Wilkinson va Kate Pickett). Ushbu ilmiy risolada ijtimoiy tenglik va iqtisodiy farovonlik o'rtasidagi bog'liqlik ko'rib chiqiladi. Mualliflar ijtimoiy adolatning ekologik barqarorlikka ta'sirini tahlil qilib, iqtisodiy manfaatlar va ekologik ehtiyojlar o'rtasida muvozanatga erishish zarurligini ko'rsatadilar. "Capitalism, Socialism and Democracy" - "Kapitalizm, sotsializm va demokratiya" (Joseph Schumpeter). Jozef Shumpeter iqtisodiy

tizimlarning evolyutsiyasini tahlil qilgan. U kapitalizmning ijtimoiy va ekologik jihatlarini o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligini ta'kidlaydi. "Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things" – "Beshikdan beshikka: Biz narsalarni qanday yaratishimizni qayta tiklanishi" (William McDonough va Michael Braungart). Ushbu kitobda ishlab chiqarish jarayonlarini ekologik jihatdan oqilona tashkil etish taklif etiladi. Mualliflar yopiq sikl iqtisodiy konsepsiyasini rivojlantirib, iqtisodiy va ekologik manfaatlarni birlashtirish yo'llarini ko'rsatadilar. "The Circular Economy: A Wealth of Flows" – "Doiraviy iqtisodiyot: oqimlar boyligi" (Ken Webster). Ushbu ilmiy adabiyotda muallif tomonidan yopiq sikl iqtisodiy tamoyillari va ularning iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotchi Ken Webster resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy va ekologik manfaatlarni birlashtirish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi. Ushbu adabiyotlar iqtisodiy va ekologik manfaatlarni o'rtasidagi muvozanatni saqlashning ahamiyatini ko'rsatadi. Barqaror rivojlanish, ekologik iqtisodiyot, ijtimoiy tenglik va yangi innovatsion yondashuvlar orqali iqtisodiy farovonlikni saqlash bilan birga atrof-muhitni himoya qilish mumkin. Kelajakda ta'lim va texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish bu jarayonda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Iqtisodiy manfaatlarni resurslarni ishlab chiqarish, taqsimlash va iste'mol qilish bilan bog'liq ehtiyojlar va maqsadlar yig'indisidir. Ular ham individual, ham jamoaviy manfaatlarni o'z ichiga oladi, ular ijtimoiy kontekstga qarab o'zgarishi mumkin [1]. Ekologik manfaatlarni esa tabiiy muhitni asrash va resurslardan barqaror foydalanish bilan bog'liq. Ular bioxilma-xillikni muhofaza qilish, tabiiy resurslarni boshqarish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirish kabi keng ko'lamli masalalarni qamrab oladi. Mazvuda oidi intervyular, fokus-guruhlarda ishlash va anketalar yordamida ijtimoiy fikrni o'rganish orqali sifatli tadqiqot qilish, statistika va analitik usullar yordamida iqtisodiy va ekologik ko'rsatkichlarni tahlil qilish orqali miqdoriy tadqiqot olib borish, iqtisodiy va ekologik ma'lumotlarni birlashtirib, ularning o'zaro ta'sirini o'rganish bilan bog'liq bo'lgan kompleks tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Davlat statistikasi, xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari, so'rovnomalarni natijalari bilan ma'lumotlarni to'plash, to'plangan ma'lumotlar asosida iqtisodiy va ekologik manfaatlarni o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash hamda iqtisodiy va ekologik manfaatlarni muvozanatlash uchun amaliy qoidalar va strategiyalar ishlab chiqish, tadqiqot jarayonida olingan natijalar asosida umumiy xulosa chiqarish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni belgilash mumkin bo'ladi.

Sanoat inqilobi ishlab chiqarish quvvatlarini sezilarli darajada oshirish va iqtisodiy o'sishning boshlang'ich nuqtasiga aylandi. Biroq, u havoning ifloslanishi, o'rmonlarning kesilishi va tabiiy resurslarning kamayishi kabi keng ko'lamli ekologik muammolarga ham olib keldi. Ekologik vaziyatning yomonlashuviga javoban XX asrda ekologik harakatlar paydo bo'la boshladi, ular iqtisodiy rivojlanish jarayonida ekologik manfaatlarni hisobga olish zarurligi haqidagi savollarni ko'tara boshladilar[2].

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda barqaror rivojlanish konsepsiyasi qaror qabul qilish jarayonida iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarining integratsiyasini nazarda tutadi. Bunday yondashuv iqtisodiy va ekologik manfaatlarga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi sifatida qarash imkonini beradi. Yopiq sikl iqtisodiy tizimida chiqindilar qayta ishlanadigan va qayta ishlatiladigan modellarni taklif qiladi, bu esa atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtiradi va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratadi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini (quyosh, shamol va gidroenergetika) rivojlantirish iqtisodiy va ekologik manfaatlarning muvaffaqiyatli uyg'unlashuviga misol bo'la oladi. Ushbu texnologiyalar nafaqat uglerod chiqindilarini

kamaytirishga yordam beradi, balki biznes uchun yangi ish o'rinlari va imkoniyatlar yaratadi[3]. Ekologik dizayn esa mahsulotlarning hayotiy siklini hisobga olgan holda ishlab chiqishni o'z ichiga oladi, bu esa atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirish va shu bilan birga iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi.

Iqtisodiy va ekologik manfaatlarni muvozanatiga erishishning asosiy to'siqlaridan biri qisqa muddatli iqtisodiy foyda olishga intilish bo'lib, u ko'pincha uzoq muddatli ekologik oqibatlarini e'tiborsiz qoldirishga olib keladi. Siyosiy irodaning yetishmasligi va hokimiyatning turli darajalari o'rtasida muvofiqlashtirishning yetishmasligi iqtisodiy va ekologik manfaatlarni uyg'unlashtirishga qaratilgan tashabbuslarni amalga oshirishni qiyinlashtirishi mumkin. Aholining ta'lim darajasi va barqaror rivojlanishning ahamiyati haqida xabardorligini oshirish iqtisodiy va ekologik manfaatlarni o'rtasidagi muvozanatga bo'lgan ijtimoiy talabni shakllantirishda asosiy rol o'ynovchi omil hisoblanadi [4]. Texnologik innovatsiyalar barqaror rivojlanishga erishish uchun yangi yechimlarni topish imkonini beruvchi o'zgarishlarning katalizatori bo'lishi ehtimoli yuqori. Iqtisodiy va ekologik manfaatlarni o'rtasidagi muvozanat kompleks yondashuvni va jamiyatning barcha qatlamlarining faol ishtirokini talab qiladigan murakkab vazifa hisoblanadi [5]. Faqatgina ushbu manfaatlarni integratsiyalash orqali barqaror rivojlanishga erisha bo'ladi, bu ham iqtisodiy farovonlikka, ham kelajak avlodlar uchun atrof-muhitni saqlashga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Mazvuni ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish jarayonida iqtisodiy va ekologik manfaatlarni muvozanatini jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy manfaatlarni ko'pincha qisqa muddatli foyda olishga qaratilgan bo'lsa, ekologik manfaatlarni esa uzoq muddatli barqarorlik va tabiiy resurslarning saqlanishini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu ikki soha o'rtasidagi muvozanatni topish, ijtimoiy adolat, iqtisodiy o'sish va ekologik barqarorlikni birlashtirishga yordam beradi. Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan, iqtisodiy faoliyatlar ekologik ta'sirlarni hisobga olishi zarur. Buning uchun, ijtimoiy qadriyatlar, aхлоqiy mas'uliyat va kelajak avlodlarga bo'lgan munosabatni hisobga olish lozim. Iqtisodiy va ekologik manfaatlarni o'rtasidagi to'g'ri muvozanat, jamiyatning farovonligini oshirish va tabiiy muhitni saqlashga xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan xulosalar asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, iqtisodiy va ekologik manfaatlarni birlashtiruvchi barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish lozim. Bunda, barqaror energiya manbalaridan foydalanish va resurslarni tejashga qaratilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlash muhimdir.

Ikkinchidan, ijtimoiy mas'uliyatni oshirish lozim. Bunda korxonalar va tashkilotlarga ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga qaratilgan dasturlarni joriy etish kerak bo'ladi. Bu orqali ular o'z faoliyatlarida ekologik xavflarni kamaytirishga va ijtimoiy muammolarni hal qilishga ko'maklashishi mumkin.

Uchinchidan, ta'lim va tarbiya masalasi. Ekologik va iqtisodiy manfaatlarni muvozanatini tushunish uchun ta'lim tizimida yangi dasturlarni joriy etish zarur. Bu o'rinda yosh avlodni ekologik ongli va mas'uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalash juda muhimdir.

To'rtinchidan, innovatsiyalarni rag'batlantirish kerak. Ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik bilan birlashtirishga erishiladi.

Beshinchidan, ommaviy axborot vositalari orqali xabardorlikni oshirish lozim. Ijtimoiy va ekologik masalalar bo'yicha ommaviy axborot vositalarida kengroq ma'lumot berish, bu orqali jamiyatda muvozanatli qarorlar qabul qilish uchun zarur bilimlarni oshirish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Бек, У. Рискованное общество: на пути к другому современному. Москва: Издательство Прогресс, 2006.
2. Giddens, E. Последствия современности. Москва: Издательство Прогресс, 1990.
3. Meynard, K., Xeyl, S. Sustainable development: theory and practice. London: Routledge, 2018.
4. Rifkin, J. Era of Access: New Meaning of Wealth. Москва: Издательство, Alpina Publisher, 2010.
5. Stegmeyer, A., Koster, M. Closed-loop economics: principles and practice. Berlin: Springer, 2019.

Parizod BAYQABILOVA,

Toshkent davlat texnika universiteti Falsafa va milliy g'oya kafedrasida katta o'qituvchisi

E-Mail: shixnazarmadiyorov@gmail.com

Dotsent Q.Olloyorov taqrizi asosida

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING YOSHLAR MA'NAVİYATINI YUKSALTIRISHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ma'naviyatning jamiyat hayotidagi o'рни va ahamiyati, globallashuv sharoitida yosh avlodning ma'naviy rivojlanishi masalalari ko'rib chiqilgan. Pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonida samaradorlikni oshirish va yoshlarning ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishda asosiy vosita sifatida taqdim etilgan. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining yoshlar ma'naviyatiga ta'siri, onlayn platformalar, gamifikatsiya va interaktiv metodlarning ta'limdagi ahamiyati yoritilgan. Ushbu maqola yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, globallashuv, pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, yosh avlod, ta'lim samaradorligi, gamifikatsiya, milliy qadriyatlar, interfaol metodlar, onlayn platformalar.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AND THEIR ROLE IN ENHANCING THE SPIRITUALITY OF YOUTH

Annotation

This article examines the role and significance of spirituality in social life and the issues of spiritual development among the younger generation in the context of globalization. Pedagogical technologies are presented as a key tool for enhancing the effectiveness of the educational process and shaping the moral values of youth. The influence of information and communication technologies on the spirituality of young people, as well as the importance of online platforms, gamification, and interactive methods in education, are highlighted. The article focuses on analyzing the opportunities provided by modern pedagogical approaches in fostering the spirituality of youth.

Key words: Spirituality, globalization, pedagogical technologies, information and communication technologies, younger generation, educational efficiency, gamification, national values, interactive methods, online platforms.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ РОЛЬ В ПОВЫШЕНИИ ДУХОВНОСТИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль и значение духовности в общественной жизни, а также вопросы духовного развития молодежи в условиях глобализации. Педагогические технологии представлены как ключевой инструмент повышения эффективности образовательного процесса и формирования нравственных ценностей у молодежи. Освещается влияние информационно-коммуникационных технологий на духовность молодежи, а также значение онлайн-платформ, геймификации и интерактивных методов в образовании. Особое внимание уделяется анализу возможностей, которые предоставляют современные педагогические подходы для развития духовности молодежи.

Ключевые слова: Духовность, глобализация, педагогические технологии, информационно-коммуникационные технологии, молодое поколение, эффективность образования, геймификация, национальные ценности, интерактивные методы, онлайн-платформы.

Kirish. Ma'naviyat jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. U insonning axloqiy va madaniy rivojlanishini ta'minlab, jamiyatning birligini mustahkamlaydi [1]. Ma'naviyat orqali odamlar o'zaro ishonchni shakllantiradi, axloqiy qoidalarga rioya qiladi va o'z hayotini mazmunli tashkil etadi [2]. Jamiyatda ma'naviyatning mavjudligi madaniyatni rivojlantirish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun asosiy omil hisoblanadi. Ma'naviy qadriyatlar shaxsning o'zini anglashiga yordam beradi va uni mas'uliyatli fuqaroga aylantiradi [3]. Shu bilan birga, ma'naviyat milliy o'zlikni saqlash va global madaniyat sharoitida milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantirishda katta rol o'ynaydi [4]. Axloqiy me'yorlar va ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham ma'naviyatning o'рни beqiyosdir. U insonlarni ijobiy munosabatlarga undaydi va jamiyaddagi barcha qatlamlar o'rtasida muloqotni mustahkamlaydi [5].

Globallashuv davrida yosh avlodning ma'naviy rivojlanishi masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, axborot oqimining tezligi va madaniy almashinuvlar yoshlarning dunyoqarashini kengaytirayotgani bilan birga, ular uchun ma'naviy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin [1]. Globallashuv jarayoni milliy chegaralarni bartaraf etib, yoshlar orasida xalqaro madaniyat va turmush tarzini joriy qilmoqda [2]. Bu esa ularning milliy o'zligini anglash va saqlash ehtiyojini oshirmoqda [3]. Yosh avlod, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va

ommaviy axborot vositalarining ta'siriga ko'proq duchor bo'lib, ularning ma'naviy qadriyatlari global ta'sir ostida shakllanmoqda [4]. Shu sababli, milliy madaniyat va qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish, ularni ma'naviy jihatdan boyitish jamiyatning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi [5].

Pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini tizimli rejalashtirish, boshqarish va baholashga qaratilgan metodlar, vositalar va usullar yig'indisidir [1]. Bu texnologiyalar o'qituvchilarga ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashgan individual yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi [2]. Pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni joriy qilish orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi [3].

Pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u o'qitish va o'rganish jarayonini samarali tashkil etish uchun tizimli yondashuvni ifodalaydi. Ushbu texnologiyalar ta'limning maqsadlarini belgilash, ularni amalga oshirish va natijalarni baholash uchun vositalar va metodlarni o'z ichiga oladi. Pedagogik texnologiyalar faqatgina o'qituvchining bilim va ko'nikmalarini oshirish bilan cheklanmay, balki o'quvchilar uchun qulay va moslashuvchan ta'lim muhitini yaratishga ham xizmat qiladi. Bu texnologiyalar zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan shaxslarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik texnologiyalarni aniqlashda bir qancha yondashuvlar mavjud. Ular umumiy qilib quyidagicha ta'riflar bilan izohlanadi:

Tizimli jarayon: Ta'limning barcha bosqichlarini - rejalashtirishdan tortib, natijalarni baholashgacha bo'lgan jarayonni qamrab oladi.

Vositalar va metodlar yig'indisi: Pedagogik texnologiyalar o'qitish jarayonini samarali qilish uchun turli vosita va metodlardan foydalanadi.

Innovatsion yondashuv: Pedagogik texnologiyalar doimo yangilanib boradi va yangi usullarni ta'lim jarayoniga joriy etishni ko'zda tutadi.

Ma'naviyatni shakllantirishda pedagogik texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Ular yosh avlodning ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarini o'rgatish va tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ma'naviyatni shakllantirish jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. Ma'naviyatni shakllantirish davomiy va murakkab jarayondir. Bu jarayon insonning axloqiy me'yorlarni o'zlashtirishi, ijtimoiy mas'uliyatni his qilishi va jamiyatda faol ishtirok etishi bilan bog'liq.

Pedagogik texnologiyalar ma'naviyatni shakllantirish jarayonida quyidagi jihatlar orqali muhim rol o'ynaydi:

Axloqiy me'yorlarni o'rgatish: Pedagogik texnologiyalar orqali yoshlar axloqiy qoidalar va qadriyatlar bilan tanishtiriladi.

Madaniy merosni o'rgatish: Elektron resurslar va virtual ekskursiyalar orqali milliy madaniyat va tarixga oid bilimlarni o'zlashtirish.

Shaxsiy rivojlanish: Interfaol metodlar va ijodiy loyihalar orqali yoshlarning o'ziga xos qobiliyatlari va fazilatlarini rivojlantirish.

Pedagogik texnologiyalar milliy va umuminsoniy qadriyatlarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu jarayon bir necha yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Milliy qadriyatlarini o'rgatish orqali o'zbek xalqining boy tarixiy merosi, madaniy qadriyatlari va urf-odatlari o'quvchilarga etkaziladi, bunda elektron resurslar va multimedia vositalaridan keng foydalaniladi. Shuningdek, umuminsoniy qadriyatlarini targ'ib qilish xalqaro madaniyat va axloqiy me'yorlarni o'rgatish orqali yoshlar orasida tolerantlik va hurmat ruhini shakllantiradi. Bu jarayon turli xalqaro onlayn kurslar va dasturlar yordamida amalga oshiriladi. Madaniyatlararo muloqot esa turli millatlar va madaniyatlar vakillari bilan muloqot qilish imkoniyatlarini yaratib, yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

Treninglar va seminarlar yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular yoshlarning axloqiy fazilatlarini rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga qaratilgan. Axloqiy qadriyatlarini rivojlantiruvchi treninglar maxsus ma'naviy mavzularni yoritib, yoshlarning axloqiy me'yorlarni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Ijodiy seminarlar esa ijodiy faoliyat va ma'naviy mavzularga oid muhokamalar orqali yoshlarning ma'naviyatga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ota-onalar uchun seminarlar esa ularga farzandlarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha ko'nikmalar berib, ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb etishni ta'minlaydi. Pedagogik texnologiyalarni ma'naviyatni shakllantirishda qo'llash esa yoshlar orasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni shakllantirish, axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish, shuningdek, shaxsiy rivojlanish va ijodiy qobiliyatlarni rag'batlantirish kabi ijobiy natijalarga olib keladi. Ma'naviyatni shakllantirishda pedagogik texnologiyalar zamonaviy yondashuvlarni taqdim etib, ta'lim jarayonini samarali qiladi. Ular orqali yoshlar nafaqat axloqiy va madaniy jihatdan rivojlanadi, balki ijtimoiy faoliyatda ham o'z o'rnini topadi. Shuning uchun pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimida yanada kengroq qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik texnologiyalar milliy va umuminsoniy qadriyatlarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu jarayon milliy qadriyatlarini o'rgatish, umuminsoniy qadriyatlarini targ'ib qilish va madaniyatlararo muloqot orqali amalga oshiriladi. Treninglar va seminarlar yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular yoshlarning axloqiy fazilatlarini rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatini

oshirishga qaratilgan. Axloqiy qadriyatlarini rivojlantiruvchi treninglar maxsus ma'naviy mavzularni yoritib, yoshlarning axloqiy me'yorlarni chuqurroq anglashiga yordam beradi, ijodiy seminarlar esa yoshlarning ma'naviyatga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ota-onalar uchun seminarlar ularning farzandlarni ma'naviy tarbiyalashdagi rolini oshirishga yordam beradi. Pedagogik texnologiyalarni ma'naviyatni shakllantirishda qo'llash yoshlar orasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni shakllantirish, axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish va shaxsiy rivojlanish hamda ijodiy qobiliyatlarni rag'batlantirish kabi natijalarga olib keladi.

Yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalarning o'zni juda katta. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, onlayn platformalar va interaktiv usullar yordamida ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qilish mumkin. Onlayn ta'lim platformalari virtual kutubxonalar va elektron darsliklar orqali yoshlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirib, ularning ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Virtual kutubxonalar yoshlar uchun turli mavzular bo'yicha keng qamrovli ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniyatini yaratadi, elektron darsliklar esa milliy qadriyatlar, madaniyat va axloqiy me'yorlarni o'rganishni qiziqarli va interaktiv qiladi. Masofaviy ta'lim orqali geografik cheklovlarni bartaraf etish mumkin bo'lib, chekka hududlardagi yoshlar ham sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Gamifikatsiya ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini qo'shib, yoshlarning qiziqishini oshirishga xizmat qiladi. Rag'batlantiruvchi o'yinlar, rolli o'yinlar va interfaol mashg'ulotlar orqali yoshlar nafaqat bilim olish jarayonida faolroq bo'ladi, balki axloqiy qadriyatlarini chuqurroq anglaydilar. Gamifikatsiya ijodiy yondashuvni rag'batlantirib, yoshlarning ma'naviy qiyofasini shakllantiradi. Ijtimoiy tarmoqlar esa yoshlarning ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shadigan qudratli vosita bo'lib, ular orqali tarbiyaviy mazmundagi kontentlarni targ'ib qilish, madaniy hamkorlikni rivojlantirish va maxsus onlayn jamoalar orqali milliy va umuminsoniy qadriyatlarini yoyish mumkin. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy texnologiyalar, xususan, onlayn ta'lim platformalari, gamifikatsiya va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning ma'naviy va madaniy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bu vositalardan samarali foydalanish orqali yoshlarni har tomonlama rivojlantirish va jamiyatda faol shaxs sifatida shakllantirish mumkin.

Pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta'lim jarayonida muhim yutuqlarga erishishni ta'minlamoqda. Ular ta'lim samaradorligini oshirib, yoshlarning ma'naviy, axloqiy va intellektual rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonini qiziqarli, qulay va zamonaviy talablarga mos qilib tashkil qilish imkonini beradi. Elektron platformalar, interfaol metodlar va gamifikatsiya kabi texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali qilish, o'quvchilar bilimlarni tezroq va chuqurroq o'zlashtirishga erishmoqdalar. Sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan haqiqat kabi innovatsion texnologiyalar o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularga yangi tajribalar yaratish imkonini bermoqda. Masofaviy ta'lim imkoniyatlari esa onlayn platformalar yordamida geografik masofalarni bartaraf etib, chekka hududlarda yashovchi yoshlar uchun ham sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratmoqda. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarini o'rgatishga qaratilgan trening va seminarlar, shuningdek, tarbiyaviy mazmunli elektron resurslar orqali yoshlarning ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shilmog'da. Ushbu jarayonlarning barchasi jamiyatda bilimli, axloqli va ijodkor avlodni shakllantirishga zamin yaratmoqda.

Pedagogik texnologiyalar yosh avlodning har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Milliy qadriyatlarini targ'ib qilish va axloqiy me'yorlarni o'rgatishga qaratilgan interaktiv darslar va o'yinlar yoshlarning ma'naviy qiyofasini shakllantirishga xizmat qiladi. Elektron resurslar, ijtimoiy tarmoqlar va maxsus onlayn kurslar orqali yoshlar axloqiy me'yorlarni chuqurroq tushunib, ularni hayotda qo'llashni o'rganmoqdalar. Innovatsion texnologiyalar yordamida yoshlar ilm-fan va texnologiya sohasidagi bilimlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Masalan, sun'iy intellekt va robototexnika bo'yicha treninglar yoshlarning qiziqishlarini rag'batlantiradi. Bu texnologiyalarni yanada samarali qo'llash

orqali nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki yoshlar orasida madaniy va axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga erishish mumkin.

Kelgusida pedagogik texnologiyalarning yanada kengroq joriy qilinishi o'quv jarayonini takomillashtirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Texnologik integratsiyani rivojlantirish, moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish va raqamli savodxonlikni oshirish bilan birga, ta'limda virtual hamda

kengaytirilgan haqiqatdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Shuningdek, xalqaro onlayn platformalar orqali chet eldagi ta'lim muassasalari va o'quvchilar bilan muloqot qilish ta'lim jarayonini global miqyosga olib chiqadi. Ushbu yondashuvlar natijasida yoshlar zamonaviy dunyo talablari bilan hamohang bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishadi, bu esa jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva, N. "Ma'naviyat va milliy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligi." Toshkent, 2022.
2. Karimov, Sh. "Ta'limda pedagogik texnologiyalarni qo'llash." Samarqand, 2021.
3. Qodirova, M. "Globallashuv va yoshlar ma'naviyati." Toshkent, 2020.
4. Soliev, O. "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim." Toshkent, 2019.
5. Tursunov, K. "Madaniy merosni saqlashning ahamiyati." Samarqand, 2023.
6. Abdullaeva, N. "Ma'naviyat va milliy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligi." Toshkent: Ma'naviyat, 2022.
7. Qodirova, M. "Globallashuv va yoshlar ma'naviyati." O'zbekiston Milliy Universiteti, 2020.
8. Soliev, O. "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim." Toshkent: AKT Nashriyoti, 2019.
9. Usmonov, A. "Texnologik integratsiya va ta'lim." Qarshi: Ilmiy Nashrlar, 2023.
10. Akhmedov, Y. "Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari." Toshkent: Innovatsiyalar Nashriyoti, 2022.

UDK: 373:37.091.3:811.111

Nigoraxon BAXODIROVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktranti
E-mail: baxodirovanigora94@gmail.com

NamDu dotsenti PhD D.M. Sarimsakova taqrizi asosida

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA INGLIZ TILI PRODUKTIV KO'NIKMALARINI O'QITISHDA PRAGMATIK YONDASHUV

Аннотация

Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida produktiv ko'nikmalarni rivojlantirish uchun pragmatik yondashuvdan foydalanishning ahamiyati tahlil etiladi. Pragmatik yondashuvning produktiv ko'nikmalarni rivojlantirishdagi o'zini tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan holda yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Produktiv ko'nikmalar, gapirish, yozuv, pragmatika, pragmatik yondashuv.

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ПРОДУКТИВНЫМ НАВЫКАМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация

Эта статья показывает, насколько важен прагматичный подход при обучении продуктивным навыкам в средних школах. Поскольку разговорная речь является одним из важных навыков не только для общения, но и для уровня владения языком учащихся. Данное исследование посвящено тому, чтобы показать эффективность данного подхода в обучении говорению на уроках EFL. Для получения надежных результатов использовались методы анализа и синтеза.

Ключевые слова: Продуктивные навыки, говорение, письмо, прагматика, прагматический подход.

PRAGMATIC APPROACH TO TEACHING ENGLISH LANGUAGE PRODUCTIVE SKILLS AT SECONDARY SCHOOLS

Annotation

This article illustrates how pragmatic approach is important in teaching productive skills at secondary schools. As speaking is one of the important skills not only for communication but it can also learners' language proficiency level. This research is devoted to show efficiency of this approach in teaching speaking in EFL classes. Analysis and synthesis research methods have been utilized to provide reliable results.

Key words: Productive skills, speaking, writing, pragmatics, pragmatic approach.

Kirish. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasidan ma'lumki, chet tillarni mukammal bilish nafaqat inson uchun balki yurt iqboli uchun ham ahamiyatlidir. Chunki chet tilini bilish o'rganish inson nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollandi balki, ma'naviy va axloqiy jihatdan ham kamol topib boradi. Chet tillarini o'rganishga mustaqillikka erishganimizdan so'ng har tarflama e'tibor berila boshlandi. Chet tillarini mukammal egallash uchun qator shart-sharoitlar yaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2022-yil 19-yanvarda qabul qilingan "Xorijiy tillarni o'rganishni takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 34-sonli qarori [1] hamda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 20-yanvar kuni maktablarda xorijiy tillar va kasb o'rgatish bo'yicha o'tkazilgan yig'ilishida "Maktabdan kasb va tilni bilib chiqqan bola jamiyatimizning katta yutug'i, bilmagani muammo" deya ta'kidlashlari ham bugungi kunda chet tilini o'rganish va bilish qanchalik ahamiyatli ekanini ko'rsatmoqda.

Chet tillarni o'rganishda produktiv ko'nikmalar o'qitilishi biroz qiyin bo'lgan nutq faoliyati turlaridan ekani sir emas. Mazkur maqola aynan ingliz tilini o'rganish jarayonida produktiv ko'nikmalar: gapirish va yozuv, uning ahamiyati va uni o'rta maktablarda gapirish va yozuv ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Chet tilini o'rganishda produktiv ko'nikmalar o'rgatish ahamiyati va muammolarini ko'plab dunyo va mamlakatimiz olimlari xususan, B. Douglas, D. Nunan, J.Jalolov, O'.Hoshimov, I.Yoqubov [7] va boshqalar; pragmatika va pragmatik yondashuvni o'z asarlarida mufassal yoritgan olimlardan G.N. Leech, S.K. Levinson, N. Ishiara, Ch. Ireland, G.R. Vlasyan, Y.Y. Xlistunova, N.N Ulyanova, Sh.Safarov [11] va boshqalarni misol keltirishimiz mumkin.

Inson hayotini kommunikatsiyasiz tasavvur etish juda qiyin. Gapirish yoki yozish orqali fikrlarini o'z egalari tomon

yo'llash bu har bir kishining hayotiy ehtiyojidir. Chet tillarini o'rganish chog'ida ham gapirish va yozuv atalmish nutq faoliyati turlariga alohida e'tibor beriladi. Negaki, ularni egallash g'oyat muhim bo'lishi bilan birgalikda, bu jarayonda birmuncha qiyinchiliklarni yengib o'tish o'qituvchi va o'quvchidan birday mehnat talab etadi. Metodist olimlar gapirish va yozuv ko'nikmalari produktiv ko'nikmalar, tinglab tushunish va o'qish esa retseptiv ko'nikmalar deya ta'riflaydilar.

Gapirish boshqa nutq faoliyati turlari bilan chambarchas rivojlanadi. "O'quvchi, talabada tinglab tushunish ko'nikmasi qanchalik yaxshi egallanilgan bo'lsa, gapirish ham shuncha tezlik bilan rivojlanadi, aks holda teskarisi bo'ladi. Inglizcha ma'lumotni qabul qila olgan o'quvchi, talaba ingliz tilida uning mazmuniga moslashtirib ma'lumot beradi. O'quvchi, talaba mazmunni tushuna olmasa, javob qaytarishi qiyin. Tinglab tushunishda ma'lumot qabul qilinib, ichki nutq sodir bo'lsa, gapirishdan oldin ichki nutq, so'ng tashqi nutq yuzaga chiqadi" [3]. Bundan kelib chiqadiki, bir nutq faoliyati turini boshqasining yordamisiz rivojlantirish mushkul.

Yozuv fikrlarni izchil ravishda yozma ravishda ifoda etishdir.

"Yozma nutq boshqa reproduktiv nutq faoliyati turi - gapirish zaminida, ya'ni uning lisoniy materiali va mavzulari doirasida shakllanadi. Yozma nutq tegishli xususiy malakalarga asoslanadi. Yozuv (ya'ni yozma nutq) malakalari quyidagi ko'nikmalardan tashkil topadi: (1) husnixat ko'nikmasi; (2) imlo ko'nikmasi; (3) tuzish (yozma fikr bayon etishmaqsadida gaplarni birlashtirish) ko'nikmasi; (4) yozuvning leksik va grammatik ko'nikmalari kabilar"[2]. Har bir nutq faoliyatini o'rgatish chog'ida qandaydir qiyinchiliklar kelib chiqishi tabiiy. Aynan yozuvni o'rgatish jarayonida paydo bo'ladigan qiyinchiliklarni O'.Hoshimov va I.Yoqubovlar quyidagicha tasniflagan(1-rasmga qarang).

Ekstralingvistik qiyinchiliklar quyidagilar:

- O'quvchi, talabalarni yozishga tayyorligi;
- Yozuv o'tkazilayotgan vaziyatni tayyorligi;
- Yozish uchun vositalarning mavjudligi (daftar, ruchka, kitob);
- O'qituvchining tayyorligi;
- O'qituvchining yozishni, ayniqsa, yozma ishlarni o'tkazish metodikasi;
- Mashq, yozma ishlarni o'quvchi, talabaning bili-miga mos holda tuzilganligi.

Lingvistik qiyinchiliklar

- Harflarni bosma yozmachasini to'g'ri yozabilishlik;
- Harf birikmalarini to'g'ri yozabilishlik;
- So'zlarni xatosiz yozish, ularni ma'nosini bilish;
- So'zlar orqali grammatika nuqtai nazaridan gaplar tuza bilishlik.

1-rasm. O'.Hoshimov va I.Yoqubovga ko'ra yozuvni o'rgatish qiyinchiliklari

Gapirish va yozuv ikkisi ham produktiv ko'nikmalar ya'ni fikr ifodalashning ikki usulidir. Biroq, o'xshash taraflari bilan birga ularning fikr ifodalashda farqlari talaygina. Ikkisining ham o'ziga yarasha qiyinchiliklari va imkoniyatlari mavjud.

1-jadval

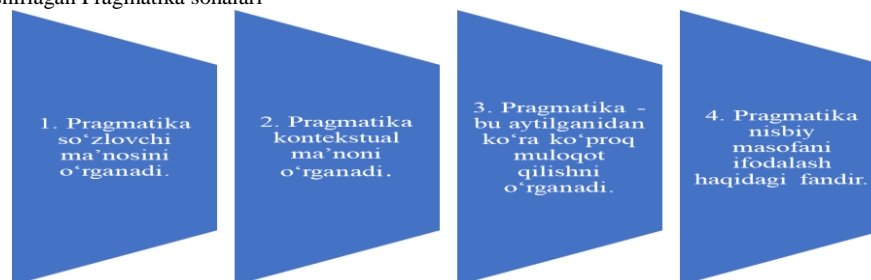
Yozuv va gapirish nutq faoliyati turlarining umumiy farqlari

Gapirish	Yozuv
Eshitiladi	Vizual;
Vaqtinchalik; darhol qabul qilinadi;	Doimiy; kechiktirib qabul qilinadi;
Prosodiya(ritm, urg'u, intonatsiya);	Punktuatsiya;
Darhol fidbek olinadi;	fidbek kechiktirib beriladi yoki umuman yo'q;
Rejalashtirish va tahrirlash imkoniyati cheklangan.	cheksiz rejalashtirish, tahrirlash va qayta ko'rib chiqish imkoniyati.

Tadqiqot metodologiyasi. Chet tili o'qitish metodikasida tadqiqotlar bugungi kunda jadal olib borilmoqda. Bu o'z navbatida uni yanada rivojlantirish imkoniyatini berishi shubhasizdir. Produktiv ko'nikmalar, uning xususiyatlari uni o'qitish va aynan pragmatic yondashuv asosida o'rganish olimlar nazaridan chetda qolmagan. Ushbu maqolada olimlarning mazkur masalalardagi fikrlarini tahlil etish va umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda nafaqat tilshunoslik sohasida balki, chet tili o'qitish metodikasida ham juda e'tibor berilayotgan atamaga aylanib bormoqda. Samarali muloqotga erishish uchun til haqidagi nazariy bilimlarning o'zi yetmasligi

2-rasm. G. Yule tasniflagan Pragmatika sohalari

Ingliz tilini o'qitish jarayonida pragmatik yondashuv o'quvchilarni real-hayot bilan bog'liq jarayonlarga tayyorlash maqsadida tilni kontekstlarda amaliy o'rgatish g'oyasini ilgari suradi. "Og'zaki nutqni o'rgatish jarayonida pragmatik yondashuv o'quvchilarning gapirish ko'nikmalarini yaxshilash maqsadida gapirish amaliyotini ilgari suradi. Bu yondashuv o'quvchilarni til birliklari va iboralarini berilgan vaziyat hamda muloqot jarayoniga munosib qo'llashga o'rgatadi. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar o'quvchilar til nazariyalarini to'g'ridan-to'g'ri og'zaki yoki yozma ravishda turli kontekstlarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. Muloqot jarayonida so'zlovchi, maqsad, kontekst va vositalar so'zlarni tanlashga ta'sir etuvchi omillardan hisoblanadi, shuning uchun ham maktablarda gapirishni o'rgatishga alohida e'tibor berish kerak" [6]. O'quvchilar o'rgangan til birliklarni amaliyotlarda qo'llash orqali ya'ni turli dialoglar, rolli o'yinlar kabilar vositasida mashq qiladilar. Turli nutq aktlari, masalan, so'roq, kechirim so'rash, iltimos, shikoyat qilish kabilarni amalda qo'llaydilar. Allison

Nunan [13] gapirish va yozuvning o'ziga xos bir nech faqlarini o'zining "Amaliy ingliz tilini o'qitish" nomli kitobida keltirib o'rgan (1-jadvalga qarang).

mumkin. Chunki ma'lum vaziyatda so'zlovchining fikrlarini va uning aynan nima demoqchi ekanligini bilish uchun aynan gapirilayotgan vaziyatda bo'lish yoki u haqida habardor bo'lish muhimdir. "Pragmatika -tildan foydalanishga bog'liq holda ma'noni tizimli o'rganadi. Pragmatikaning markaziy mavzulariga implikatura, pressuppozitsiya, nutq aktlari va deyxis kiradi"[8]. Ya'ni so'zlovchi gapirayotgan paytda aniq aytilmagan fikrlarni ham tinglovchi tahmin asosida bilib olishi yoki malum kontekstga mos ravishda eng to'g'ri nutq aktlaridan foydalanishi mumkin. G.Yule[14] pragmatikaning to'rtta sohasi borligini ta'kidlaydi (2-rasmga qarang):

(Irelandda) ta'riflashicha, "yozuvda pragmatik yondashuv kontekstual imkoniyatlar va cheklolarni inbatga olishdir", Ireland esa, "yozuvda pragmatik yondashuvni o'rganuvchiga ma'lum muassasa tomonidan talab qilinadigan normalarga asosan yozishni o'rgatish deb aytadi"[9]. "Til o'rganishda, ayniqsa gapirishni o'rganishda, tegishli til kompetensiyasiga erishish nafaqat tilni tizimli o'rganish orqali amalga oshiriladi, balki tildan tashqarida ko'pincha muloqot jarayoniga ta'sir qiluvchi jihatlarni o'rganish orqali ham amalga oshirilishi kerak. Pragmatik yondashuv bilan talabalar og'zaki va yozma nutqning amaliy shartlariga yaqinlashtiriladi. Shunday qilib, pragmatik yondashuvdan foydalangan holda nutq ko'nikmalarini o'rganish faol ta'limni yaratishda, ayniqsa, sinfda va sinfdan tashqarida o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini oshirishda juda samarali hisoblanadi"[5].

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa qilish mumkinki, insoniyat uchun g'oyat muhim ahamiyat kasb etuvchi gapirish va yozuv ko'nikmalari xorijiy tillarni egallash

chog'ida ham alohida e'tiborga molik. Ularni o'rganish chog'ida bir nechta: tilga bog'liq yoki tilga bog'liq bo'lmagan qiyinchiliklar kelib chiqadi. Ularni oldini olish uchun esa, o'qituvchi to'g'ri yondashuv va metodlarni tanlay olishi lozim. Pragmatik yondashuvdan ya'ni tilni egallashning amaliy

yondashuvdan foydalanish natijasida esa, hayotiy vaziyatlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muloqot qiyinchiliklarini oldini olishga yordam beradi va maqsadli tilni o'rganish chog'ida hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirib borishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 19-yanvardagi "Xorijiy tilarni o'rganishni takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida"gi 34-sonli qarori.
2. Jalalov J.J. Chet tili o'qitish metodikasi Foreign Language Teaching Methodology M. -T.. O'qituvchi, 2012 P.429 236 b.
3. Xoshimov O'., Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. – T.: "Sharq", 2003. P.301 140 bet
4. Safarov S. Pragmalingvistika. -Toshkent , 2008.
5. Al-Pansori, M. J. (2016). Implementasi Pendekatan Pragmatik Dalam Pembelajaran Keterampilan Berbicara Di Sekolah. *Premiere Educandum : Jurnal Pendidikan Dasar Dan Pembelajaran*, 4(02), 216–226. <https://doi.org/10.25273/pe.v4i02.320>.
6. Anita, Selnistia Hidayani, Khairil Razali, Ani Nuraeni Silfani. (2023). A Pragmatic Approach In Teaching Speaking Skills for Vocational High School Students. *Loquen: English Studies Journal*. (67-74). DOI:10.32678/loquen.v16i1.876267.
7. Brown, H. Douglas. (2000) *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. New York: Longman.
8. Huang, J (2007). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
9. Ireland, Ch. J. & Caterall, S.J. (2010). Developing writing skills for international students: Adopting a critical pragmatic approach. *Practice and Evidence of Scholarship of Teaching and Learning in Higher Education*. Vol 5, no.2 (98-114) p.103.
10. Ishihara, N. & Cohen, A. D (2010). *Teaching and Learning Pragmatics: Where Language and culture meet*. Great Britain: Pearson Education Limited.
11. Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. London: Longman.
12. Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
13. Nunan, D. (2003). *Practical English Language Teaching*. Singapore: McGraw Hill. P.342 p. 48
14. Yule G. 1996. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press. P.107 p.3
15. Власян, Г. Р. (2010). Прагматический подход к изучению диалогической речи. *Вопросы когнитивной лингвистики*. № 2(023). (102-110).
16. Хлыстунова Ю.Ю. & Ульянова Н. Н. (2021). Прагматический подход к обучению иностранным языкам. *Актуальные проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков*. Том 15. (280-285)

UDK: 130.1

Sevara BERDALIYEVA,
Lecturer at Alfraganus University
E-mail: sevaraberdaliev54@gmail.com

Based on the review of A. Vakhobov, associate professor of the TSPU, PhD

YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG‘U BILIG” ASARIDAGI KOMIL INSON G‘OYASI AXLOQIY-FALSAFIY TAHLILI
Annotatsiya

Ushbu maqolada Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida keltirilgan komil inson, komil insonni voyaga yetkazish uchun qilinishi kerak bo‘lgan vazifalar, komil insonning belgilari, komil inson bo‘lishning jamiyat va davlat uchun ahamiyati haqida axloqiy-falsafiy qarashlar tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek, komil inson bo‘lib yetishishda tarbiyaning o‘rni, oilada ta‘minlanishi kerak bo‘lgan meyorlar haqida fikrlar ham keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim, tarbiya, me‘yor, jamiyat, davlat, axloq, ilm, komil inson, aql, istak, manfaat, yoshlar, oila.

ЭТИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ИДЕИ СОВЕРШЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ЮСУФА ХОСА ХАДЖИБА “КУТАДГУ БИЛИГ”
Аннотация

В данной статье анализируются моральные и философские взгляды на совершенного человека, задачи, которые необходимо выполнить, чтобы воспитать совершенного человека, признаки совершенного человека и важность быть совершенным человеком для общества и государства, представленные в произведении Юсуфа. Произведение Хоса Хаджиба “Кутадгу Билиг”. В статье также обсуждается роль воспитания в формировании полноценной личности и стандарты, которые следует поддерживать в семье.

Ключевые слова: Образование, воспитание, нормы, общество, государство, мораль, наука, совершенный человек, разум, желание, интерес, молодежь, семья.

ETHICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE IDEA OF THE PERFECT HUMAN IN YUSUF KHOS HAJIB'S WORK “KUTADGU BILIG”
Annotation

This article analyzes the moral and philosophical views on the perfect person, the tasks that must be done to raise a perfect person, the signs of a perfect person, and the importance of being a perfect person for society and the state, as presented in Yusuf Khos Hajib's work “Kutadgu Bilig”. The article also presents thoughts on the role of upbringing in growing up to be a perfect person, and the standards that should be provided in the family.

Key words: Education, upbringing, norms, society, state, morality, science, perfect person, mind, desire, interest, youth, family.

Introduction. Since ancient times, Central Asia has been known as a center of morality, noble ideas and high human qualities. Great people, sages and artists have emerged here throughout the course of historical processes. Their ideas and creativity have made a huge contribution to the spiritual heritage of not only the region, but also all of humanity. With its rich culture, traditions and values, Central Asia leads each generation in understanding its history and developing high human qualities. The ideas that shape our country, our people and its future have been imprinted in this region. “The teachings of Central Asian scholars and thinkers on moral perfection have an important philosophical and scientific content in the philosophical heritage of the people[8:48]”. One of the Uzbek scholars, Abdulkhalik Gijduvani, said the following on the path to achieving moral perfection: “Eat less, talk less, sleep less,” and he calls for obedience to three rules for the soul to reach peace: “The foundation of Islam is in three things, the first is that you should know the knowledge of every act of worship and worship! The second is that you should learn every knowledge and act upon it! The third is that you should do every deed, and do it sincerely! [14]”. Through this, the great scholar calls on everyone, especially the younger generation, to acquire knowledge, to achieve moral maturity, purity, truthfulness and justice. “Kutadgu bilig” is considered the first major work in the history of written literature of the Turkic peoples. The work brought great success to Yusuf Khos Hajib himself and raised the Turkic direction to an extremely high level. As can be seen from the title of the work, “Kutadgu bilig” is knowledge that brings qut (happiness). “The emergence of this work is associated with an extremely strong vital necessity and spiritual need. The collapse of Arab rule in the socio-political arena and the establishment of local independent

states required the renewal and strengthening of its spiritual foundations[1].”

Literature review. The work "Kutadgu Bilig" has not gone unnoticed by world scholars, including A. Jaubert, H. Vamberi, V. Bartold, V. Grigorev, V. Radlov, A. Kononov, S. Malov, O. Pritsak, A. Shcherbak, E. Tenishev, I. Steblova [3:36-39].

Among the scholars of our country, the work "Kutadgu Bilig" has been studied by such researchers as: Q. Karimov, A. Rustamov, G. Abdurakhmonov, S. Mutalibov, Q. Sodikov, Q. Mahmudov, B. Tokhliev, Q. Omonov. As we know, the study of the history, culture, and literature of the Turkic peoples did not leave aside the members of the Jadidist socio-political movement, including the services of the Jadidist scholar, the first Uzbek professor, A. Fitrat. [13] The scholar Q. Omonov, analyzing the work, expresses the following thoughts: "We see the development of the style related to state administration and legislation, one might say, its highest peak in the work "Kutadgu bilig" [12].

In addition, the research of researchers such as F. Hamrokulova's "Knowledge brings happiness"[4], N. Marat and N. Niyazova's "The issue of education in Yusuf Khos Hajib's work "Kutadgu bilig""[5], A. A. Muhamedov's dissertation "Socio-philosophical views in Yusuf Khos Hajib's work "Kutadgu bilig""[11], Q. Karimov[10], Y. D. Jumaboyev, Sh. F. Mamedov[9] are also noteworthy.

Research methodology. In the coverage of the research work, an attempt was made to effectively use the methods of systematic, comparative and statistical analysis, analysis and synthesis. In this case, the information in the research works and works conducted within the framework of the topic was studied in detail, and appropriate conclusions were drawn from them. The

statistical data in the research works were analyzed in depth, the results were summarized, and the set goals and objectives were achieved.

Analysis and results. "Our people should be very proud of the existence of such a moral-didactic, literary-encyclopedic work. "Kutadgu bilig" means knowledge, education that leads to happiness and bliss. Therefore, it is clear from the name of the work that it is a mature educational work that is related to advice, education, and upbringing, educating a well-rounded person. "Kutadgu bilig" is a rare example of the art of words of the 11th century, in which advanced socio-political, spiritual and moral issues of its time are artistically interpreted, and detailed information is provided about the history, culture, science, customs and traditions, lifestyle, and values of the Turkic peoples [6]." By analyzing the moral and ethical qualities presented in the work "Kutadgu Bilig", we can clearly see how much attention the writer paid to the processes of education and upbringing. In his philosophical and moral views, such qualities as truthfulness, justice, trust, loyalty, courtesy, eloquence, generosity, courage, bravery, entrepreneurship, intelligence, honesty and goodness play an important role. These qualities are considered the main principles that serve the spiritual advancement of not only one person, but also the entire society. It is precisely these qualities that are important in educating the younger generation and shaping their character. Yusuf Khos Hajib's ideas introduced innovations in these areas and created an important foundation for the education system. His moral norms and principles are still relevant today, because they promote humanity, justice and goodness. This, of course, helps to ensure prosperity, peace and harmony in society. The main idea of my work is the perfect person. Behind the work "Kutadgu Bilig", the writer embodies in his imagination a truly perfect person who is able to embody the needs of that time. In the moral and educational views of Yusuf Khos Hajib, one can also see that family and child upbringing are also given priority. The thinker states that every person must be worthy of his society. A child, - says the author, - must receive the necessary upbringing from the day of birth, and the upbringing of children must begin very early. After all, only in this way can the younger generation be protected from the influence of harmful habits and foreign ideas. "The scientist considers the following for a person to reach perfection:

1. Intellectual maturity - knowledge and intelligence. Being educated.
2. Moral maturity.
3. Physical maturity"[6].

The recommendations, methods, and actions of the wise men in their growth as mature human beings are expressed through a high level of artistic and aesthetic skill. It is for this reason that the work "Kutadgu Bilig" is distinguished by its high scientific, educational, and educational significance and its extremely relevant character for today. "The legacy of the above-mentioned great and beloved scholars has been studied scientifically and theoretically. The meaning of life is explained correctly, children are taught proper manners, and they are accustomed to good deeds. The work contains a number of educational methods, methods, and tools for raising a harmonious generation and keeping them away from or freeing them from various vices. Our people have used methods such as admonition, example-setting, encouragement, and condemnation for centuries, and the following positive forms of it: explanation, teaching, training, encouraging good qualities and deeds, expressing wishes, praising, applauding, praying, praising, rewarding, rewarding, expressing trust, justifying, and making a will, play an important role in the upbringing of youth [6]."

At the heart of the writer's work is the main issue of human perfection. In the book "Kutadgu Bilig", the issues of a person's duties in social life, duties and responsibilities to the state are recorded with great skill. As one of the researchers who studied the work, B. Tokhliyev, noted, the author "talks about a perfect person, showing a number of signs of perfection. The most important of them is the ability of an individual to break through the circle of his own interests and personal desires, live with the sorrow of others, and be selfless for the benefit of the majority [7]". Indeed, all the verses in "Kutadgu Bilig" serve to educate a

person and lead society towards perfection. If the trainers, taking advantage of this, skillfully show the book to young people during the lessons, connecting it with the life of society and the state, the lessons would be interesting and enjoyable. They say that literature is a lesson in life. Only if we directly connect the topics of literature lessons with the lives of young people, we will be able to achieve the desired result. In addition, there is a saying among the peoples of the East that education and upbringing begin in the family. This wise saying has soul. However, it is necessary to further enrich family upbringing in institutions and turn it into a skill. After all, education is also considered important in upbringing.

The admonitions, examples, and wise words in the poet's masterpiece are just as relevant today, even after almost a thousand years. He cites convincing examples of relationships between powerful individuals capable of solving problems in the state and ordinary citizens. The poet's wise words about the moral qualities of officials are important. In particular, Yusuf Khos Hajib's remarks and instructions on the habits, work procedures, behavior, and ethics of a number of officials, such as ministers, beks, hajibs, palace chiefs, ambassadors, army commanders, chiefs of staff, treasurers, and sarkotybs, can serve as a practical guide for all civil servants. "(If) the princes of the world indulge in drink (lifestyle), the pain (fate) of the people and the people will be bitter. If a person is addicted to pleasure, he will ruin his family, and he himself will become a beggar. Yusuf Khos Hajib opposes arrogance, pride, and arrogance with humility, good-naturedness, and good-naturedness. He also emphasizes that high courtesy, kindness, and sincerity are inherent virtues for officials, whether they are big or small. The true wealth of a person is his contentment with his eyes and heart [6]," the writer believes. It is clear that bribery, the right of others, serves to give rise to negative vices in society.

The writer, caring for the development of science, the development of social life, the rise of humanism, and the spread of noble ideas in the Middle Ages, was able to lay a huge stone in the foundation of world culture. In this regard, it is appropriate to cite the following thoughts of H. Boboev and Z. Gafurov: "Yusuf Khos Hajib is a great thinker who occupies a unique position in the history of the emergence and development of the teachings of the peoples of Central Asia about spirituality and enlightenment. His scientific and philosophical heritage and teachings about spirituality and enlightenment, morality, education and upbringing are of great importance in strengthening the spiritual foundations of the state independence of Uzbekistan, in recognizing our national identity, and in forming the ideology of independence [2]". "The study of the political and legal views of Yusuf Khos Hajib, a public figure and statesman who left an indelible mark on the history of the peoples of Central Asia, the critical use of his ideas, which have not lost their significance even today, in establishing and strengthening national statehood, informing the younger generation about them, and the awareness of identity are of particular spiritual, educational and practical importance in the Republic of Uzbekistan, where self-awareness has risen to the level of state policy[15]."

Yusuf Khos Hajib cites socially necessary tasks such as thinking carefully about people, then starting a family, raising children properly, and constantly improving the material security of the family. "Yusuf Khos Hajib himself recommends a moderate approach to people. Then a friend will not turn into an enemy, and good deeds will be accomplished, he teaches [6]". The work also serves to solve certain problems. This not only arouses more interest in his readers, but also serves to make them more knowledgeable. This method is now called problem-based education. The dialogue between Kuntug'mish (Elig) and Oytoldi in "Kutadgu Bilig" can be taken as an example. In it, the author puts forward the following idea of social significance: "When Elig gives a place to Oytoldi, he does not sit down and says, "There is no place for me near the khan." By putting a ball on the ground and sitting on it, Oytoldi means that the state is not stable like a ball, it does not stand in one place. When Elig looks at him, he closes his eyes, which means that the state is like a blind man, it clings tightly to whoever it clings to. And by hiding his face, he means that all my actions - that is, the state is suffering, do not

trust it, and this shows that a person should not rejoice in the state and happiness, rejoice in them and be too proud, but on the contrary, he should be careful, spend the accumulated things in moderation, not be careless, give in to drinking, and do not squander things [6].”

Conclusion From this it can be concluded that this legacy of the writer is considered an important educational treasure in

bringing members of society to heights in all respects. Therefore, the work "Kutadgu bilig" has not yet lost its spiritual-enlightening, moral-educational value. It can also be noted that the fictional characters presented in the work embody the most noble qualities required by society. Therefore, it can serve as a didactic resource in educating today's younger generation.

REFERENCES

1. 11-sinf adabiyot darsligi. Toshkent -2015 y.
2. Boboev H., G'ofurov Z. O'zbekistonda siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy ta'limotlar taraqqiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001.
3. Hamidov Z. “Yusuf Xos Hojibning falsafiy, ijtimoiy-siyosiy va axloqiy qarashlari”. ADU Ilmiy xabarnomasi, №2, 2017.
4. Hamroqulova F. Bilim – baxt keltirar (“Qutadg'u bilig” asari asosida) // SAI. – 2022. В 7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bilim-baxt-keltirar-qutadg-u-bilig-asari-asosida> (murojaat sanasi: 17.09.2024).
5. N.Maral, N.Niyozova. “Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u Bilig “asarida tarbiya masalasi”. Международный научный журнал № 7(100), часть 1 «Научный импульс» Февраль, 2023.
6. Qosimova M.B. II bosqich magistranti Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU “QUTADG'U BILIG” ASARINING TA'LIMIY-TARBIYAVIY ANAMIYATI. “Экономика и социум” №10(77) 2020 www.iupr.ru.
7. Тўхлиев Б. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари. – Т.: Ўзбекистон, 1991.
8. Аҳмадиев Н.М. Ижтимоий ривожланиш ва ёшлар ахлоқий маданиятининг шаклланишида кекса авлоднинг роли: Фалс. фан. б. фалс. док. ...дисс. – Андижон, 2021.
9. Джумабаев Ю.Д., Мамедов Ш.Ф. Этическая мысль в Средней Азии в IX-XV в.в. – М., 1974.
10. Каримов Қ. Илк бадиий дoston. – Тошкент, 1976.
11. Мухамедов А.А. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асаридаги ижтимоий-фалсафий қарашлар. PhD илмий даражасини олиш учун ёзилган докторлик диссертацияси. – Андижон, 2022.
12. Омонов Қ. Ўзбек ҳужжатчилигининг асослари: Юзага келиши ва тарихий такомилли. – Тошкент, 2016.
13. Орзукулов А.О. Юсуф Хос Ҳожиб маънавий мероси тадқиқотчилар нигоҳида.
14. Садриддин С. Б. Баҳовуддин Накшбанд ёки етти пир. – Тошкент: Наврўз, 2017.
15. Тахиров Курбанбай Хайитбоевич Юсуф Хос Ҳожибнинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари. Юридик фанлар номзодлик диссертация – Автореферат, Тошкент – 2011.
16. Юсуф Хос Ҳожиб. “Қутадғу билиг” (Саодатга йўловчи билим) / Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи: Қ.Каримов. – Тошкент: Фан, 1971.

Xusan BOBONOROV,
Navoiy davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: x.bobonorov91@gmail.com

O‘zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali “Oila psixologiyasi” kafedrasining mudiri, dotsent S.T.Aliqulov taqrizi ostida

SHARQ ALLOMALARINING ILMIIY MEROSI ASOSIDA TALABALARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolada Sharq allomalarining zamonaviy ilm-fan va taraqqiyotga qo‘shgan ulkan hissasi, ma‘naviyat, madaniyat va ta‘lim-tarbiya sohalaridagi yuksalish, iste‘dodli avlodlarning paydo bo‘lishi, talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishdagi ahamiyati haqida ma‘lumotlarni o‘rganish bugungi kunda ma‘naviyat tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchi har bir mutaxassisning vazifasi, yaratilgan ma‘naviy merosni o‘ziga kelayotgan yosh avlod hamda butun xalqimiz poydevori ekanligi alohida ajratib ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Axloq, mas‘uliyat, qadriyat, madaniyat, irodalilik, mehr-oqibatlilik, mas‘uliyatlilik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash.

ЗНАЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ВОСТОЧНЫХ УЧЕНЫХ

Аннотация

В этой статье особо подчеркивается, что изучение сведений об огромном вкладе восточных ученых в современную науку и развитие, подъеме в сферах духовности, культуры и образования, появлении талантливых поколений, их значении в развитии профессиональной компетентности студентов сегодня является задачей каждого специалиста, занимающегося духовным воспитанием, что созданное духовное наследие является фундаментом подрастающего молодого поколения и всего нашего народа

Ключевые слова: Мораль, ответственность, ценность, культура, воля, доброта, ответственность, правовая культура, инновационное мышление.

THE SIGNIFICANCE OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT BASED ON THE SCIENTIFIC HERITAGE OF EASTERN SCHOLARS

Annotation

This article highlights the great contribution of Eastern scholars to modern science and development, the rise of spirituality, culture, and education, the emergence of talented generations, and the importance of developing students' professional competence, as well as the fact that the spiritual heritage created today is the foundation of the younger generation and our entire people

Key words: Morality, responsibility, value, culture, willpower, kindness, responsibility, legal culture, innovative thinking.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida Sharq donishmandlari ta‘kidlaganidek, "Eng katta boylik - aql va bilim, eng katta meros - yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - jaholatdir!" Binobarin, zamonaviy bilim, chinakam ma‘rifat va yuksak madaniyatni egallash barchamiz uchun hayotiy zaruratga aylanishi kerak. Shu bois, raqamli iqtisodiyotga faol o‘tish kelgusi 5 yildagi ustuvor yo‘nalishlarimizdan biri bo‘ladi." Yurtimizning buguni va kelajagi yuksak ma‘naviyatli va ma‘rifatli yoshlarimiz qo‘lida. O‘zbekiston Respublikasida uzluksiz ta‘lim tizimini isloh qilish kelajakda mutaxassislarning yangi avlodi, yuksak kasbiy madaniyat, ijodiy va ijtimoiy faollik, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ishtirok etish qonuniyatlarini shakllantirishga qaratilgan [4].

Kompetensiya atamasi birinchi marta YUNESKO Xalqaro ta‘lim komissiyasining XXI asr uchun hisobotida uning rahbari J.Delors tomonidan qo‘llanilgan: bilishni o‘rganish, bajarishni o‘rganish, birgalikda yashashni o‘rganish va yashashni o‘rganish. Keyin ular yosh avlod egallashi kerak bo‘lgan beshta "asosiy" kompetensiya sifatida taqdim etildi:

- siyosiy va ijtimoiy kompetensiyalar;
- ko‘p madaniyatli jamiyatda yashash bilan bog‘liq kompetensiyalar;
- og‘zaki va yozma muloqotga ega bo‘lish bilan bog‘liq kompetensiyalar;
- jamiyatni axborotlashtirishning o‘sishi bilan bog‘liq kompetensiyalar;
- kasbiy va ijtimoiy hayot kontekstida butun hayot davomida o‘rganish qobiliyati.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sharq G‘arbni o‘zaro bog‘lagan, buyuk sivilizatsiyalar tutashgan yurtimiz hududida ilm-fan, madaniyat azaldan rivojlangan. Ayniqsa, o‘rta asrlarda

ona zaminimizdan minglab olimu shoirlar, buyuk mutafakkirlar yetishib chiqqan. Ularning matematika, fizika, kimë, astronomiya, etnografiya, tibbiyot, tarix, adabiyot, axloq, falsafa kabi ko‘plab sohalariga oid asarlari, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Shahrisabz, Termiz va boshqa shaharlardagi qadimiy obidalar butun bashariyatning ma‘naviy mulki hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek: «tarixiy merosni asrab-avaylash, o‘rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish ham davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir» [1].

Sharqning ulug‘ allomalari va mutafakkirlarining kashfiyotlari zamonaviy ilm-fan va taraqqiyot poydevori. Jamiyat taraqqiyotidagi har qanday o‘zgarishlar, yangiliklar, ayniqsa, insoniyat rivojiga katta turtki beradigan jarayonlar, kashfiyotlar o‘z-o‘zidan yuz bermaydi. Buning uchun avvalo asriy an‘analar, tegishli shart-sharoit, tafakkur maktabi, madaniy-ma‘naviy muhit mavjud bo‘lmog‘i kerak.

Sharq olamida, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari hayotida rivojlangan madaniyatning mavjud bo‘lgani haqida qadimgi baqtriya, so‘g‘d, o‘rxun, xorazm yozuvlarida bitilgan yodgorliklar, devoriy tasviriy san‘at asarlari va haykalchalar, arxitektura namunalari dalolat beradi.

Istiqlol yillarida Mirzo Ulug‘bekning hayoti va faoliyatini o‘rganish borasida ulkan ishlar amalga oshirildi. Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan 1994 yil mamlakatimizda Ulug‘bek yili, deb e‘lon qilindi. O‘sha yili Mirzo Ulug‘bek tavalludining 600 yilligi xalqaro miqyosda keng nishonlandi. Parij shahridagi YUNESKO qarorgohida buyuk allomaning ilmiy merosi va uning ahamiyatiga bag‘ishlangan xalqaro anjuman o‘tkazildi [2].

Mirzo Ulug'bek siyosiy xalqimiz hayotining ajralmas qismiga aylanib qolgan. Yurtimizda Ulug'bek nomi berilgan tuman, ma'naviyat maskanlari, mahallalar, ko'chalar ko'p. Otonalar eng ezgu niyatlar bilan farzandlariga Ulug'bekning muborak ismini qo'yishadi. Bularning barchasi xalqimizning buyuk allomaga cheksiz hurmatidan darak beradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'limni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning zamonaviy tizimi talablar bilan bog'liq ko'plab tadqiqotlarda kompetensiyaviy yondashuv ta'lim mazmuni va usullarini o'zgartirishning yangi bosqichi sifatida qaralgan. Shu nuqtayi nazardan, ko'plab tadqiqotlarda kompetentlik unumli va ijodiy faoliyat uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shaxsiy fazilatlar majmui sifatida talqin qilinadi, kompetentlik esa shaxsning ma'lum bir sohada muammoni hal qilishida zarur bo'lgan kompetensiyani egallashi sifatida talqin qilinadi. Kompetentlik (lotincha "erishmoq, mos kelmoq" ma'nosini anglatadi) - subyektning maqsadlarni qo'yishga va ularga erishish uchun tashqi va ichki resurslarni samarali birlashtirishga tayyorligi, boshqacha aytganda, bu subyektning muayyan kasbiy vazifalarni hal qilish uchun shaxsiy qobiliyatidir.

N.M.Muslimov [7] fikriga ko'ra, "kompetensiya" so'zini tom ma'noda "qobiliyat" degan so'z bilan almashtirsa ham bo'ladi, ammo "kompetensiya" atamasining o'zi bilim, ko'nikma, malaka hamda qobiliyatni ifodalashga xizmat qiladi. O.Hayitov va N.Umarovalar [5] klaster yondashuvi asosida kompetensiyalarni quyidagicha guruhlashni taklif etadilar:

- axborotlar bilan ishlash kompetensiyalari: axborotni to'plash va tahlil qilish, qaror qabul qilish; axborotni o'zgartirish;
- muvaffaqiyat uchun kompetensiya: rejalashtirish va o'zining faoliyatini tashkil etish, natijalarni tahlil qilish;
- odamlar bilan ishlash kompetensiyalari: munosabatlarni boshqarish, jamoada ishlash, boshqalarga ta'sir o'tkazish;
- o'zini o'zi takomillashtirish kompetensiyalari: introspeksiya, kasbiy o'sish, innovatsion mobillik

Kompetensiya turlarini tasniflashda turli xil yondashuvlar mavjud. Xususan, N.A.Muslimov va M.B.Urazovalar kasbiy ta'lim sharoitida kompetentlikni quyidagi turlarga ajratadilar:

- maxsus kompetensiya - kasbiy faoliyatning yetarlicha yuqori darajasiga ega bo'lish, keyingi malaka oshirishni rejalashtirish qobiliyati; ijtimoiy kompetensiya - birgalikdagi kasbiy faoliyat, hamkorlik, o'z ishi natijalari uchun ijtimoiy javobgarlik;

- shaxsiy kompetentlik - shaxsning mustaqil va mustaqil fikrlash qobiliyati, kasbiy kompetensiyalarning bir qancha vositalarini o'zlashtirishi;

- individual kompetentlik - kasb egallashda individuallikni mustaqil qo'llash va shakllantirish usullariga hamda, kasbiy va shaxsiy o'sishga, mustaqil egallashga va mustaqil reabilitatsiyaga tayyorlik;

- asosiy kompetensiyalar moslashuvchanlik va aqliy faoliyat uchun zarur bo'lgan madaniyatlararo va tarmoqlararo bilim, ko'nikma va malakalardir.

Kasbiy kompetentlik - bu o'qituvchi tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirishda zarur bo'lgan bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallash va ularni yuqori darajada qo'llash tushuniladi. Pedagoglar kasbiy kompetentlikka turlicha ta'rif berib o'tganlar. T.M.Sorokinaning fikriga ko'ra, kasbiy kompetentlik o'qituvchilarning nazariy va amaliy kasbiy faoliyatni mustaqil ravishda amalga oshirishda tayyorlik va turli darajadagi muammolarni hal qila olish qobiliyatini anglatadi. M.I.Lukyvanovning ta'kidlashicha, psixologik-pedagogik kompetentlik - bu yuqori darajada kasbiy faoliyat yurita olish va ta'lim jarayoni muhitida talabalar bilan muloqot qilish qobiliyatiga ega o'qituvchining o'ziga xos fazilatlarini birlashtirishdir. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan individual bilim va ko'nikmalarni egallash emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha yuqori bilim va harakatlarni egallashni nazarda tutadi. Kompetentlik, shuningdek, kasbiy va shaxsiy bilimlarni doimiy boyitishni, yangi ma'lumotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy ehtiyojlarni tushunish qobiliyatini, yangi ma'lumotlarni izlash, qayta ishlash va o'z ishida samarali foydalanish qobiliyatini talab qiladi. Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda o'z aksini topadi:

- murakkab jarayonlarda;

- noaniq vazifalarni bajarishda;
- ziddiyatli ma'lumotlardan foydalanilganda;
- favqulodda vaziyatlar rejasiga ega bo'lish uchun kasbiy kompetentlikka ega mutaxassis:

- o'z bilimlarini doimiy ravishda boyitib boradi;
- yangi ma'lumotlarni o'zlashtiradi;
- zamon talablari haqida chuqur tushunchaga ega;
- yangi bilimlarni izlaydi;
- ularni qayta ishlaydi va amaliy faoliyatida samarali qo'llaydi [6]. Bir qator tadqiqotlarda bevosita o'qituvchining kasbiy kompetentligi va uning o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Bu tadqiqotlar orasida. A.K.Markova va B.Nazarovalar tomonidan olib borilgan tadqiqot shular jumlasidandir. A.K.Markova o'z tadqiqotida o'qituvchining kasbiy kompetentligi bir necha komponentlardan iborat ekanligini ta'kidlaydi.

Tahlil va natijalar. Ushbu maqolada tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar predmetli ta'lim mazmuni va tuzilmasi, o'quv-uslubiy ta'minoti va qo'yilgan didaktik vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilishni ta'minlaydigan innovatsion ta'lim muhitining kombinatsiyasi sifatida tushuniladi. Yangi avlodning kompetentli mutaxassisini yaxlit ta'lim makonisiz shakllantirish mumkin emas: umumiy ta'limning turli daraja va bosqichlarda kasbiy ta'lim bilan uzviyligi ta'minlanishi lozim [9]. Uzviylik OTMgacha, OTMd keyingi va OTMd keyingi ta'lim muassasalarida o'qitishning maqsadi, mazmuni, metodlari va shakllari o'rtasidagi izchillikni nazarda tutadi. Bizning fikrimizcha, ta'limning o'zaro aloqadorligi muammosini quyidagi uzluksizlik turlarini amalga oshirish orqali muvaffaqiyatli hal qilish mumkin:

- motivatsion, ta'limiy ehtiyojlar va kognitiv qiziqishlarni rivojlantirishga yordam beradigan;

- mazmunli, talabalarning bilim, amaliy va intellektual ko'nikmalarini, shuningdek, ijodiy faoliyat komponentlari va atrof-muhitga hissiy va qadriyatli munosabatini shakllantirishdan iborat;

- tashkiliy-texnologik - ta'limning har bir bosqichida talabalar o'quv faoliyatini tashkil etishning shakli, metod va metodlarida. Umumta'lim ta'limi doirasida tabiiy fanlarni o'qitish uzluksiz kasbiy ta'lim tizimi orqali quyidagi sxema bo'yicha amalga oshirilishi mumkin: tayanch ta'lim (to'liqsiz umumiy o'rta ta'lim) → oliy ta'limdan oldingi kasbiy ta'lim (boshlang'ich yoki o'rta) → oliy ta'lim.

Kompetensiya turli xil faoliyatlar (bilimlarni o'zlashtirish, o'zgartirish va ulardan foydalanish) orqali amalga oshiriladi, shuning uchun kompetensiya tuzilmasi motivatsion komponentni o'z ichiga oladi [10]. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishda motivatsiya OTMga qadar professional ta'lim muassasasi bitiruvchisi harakatlarining subyektiv, ongli sababidir. Aksiologiya (qadriyatlar falsafiy ta'limoti) nuqtayi nazaridan biz kompetentlikni ta'limiy qadriyat sifatida qaraymiz. Kasbiy faoliyatning ma'lum bir sohasini ongli ravishda tanlagan professional ta'lim muassasalari talabalar uchun qimmatli tomoni shundaki, u o'zini bunday faoliyatga maksimal darajada tayyorlashga imkon beradi.

Universitetgacha bo'lgan kasb-hunar ta'limi muassasalarida (kasb-hunar maktablari, kollejlari, texnikumlar) va universitetlarda, texnikada o'rganish bo'lajak mutaxassislarni rivojlantirishga yordam beradi, tafakkurni rivojlantiradi, dunyo qonuniyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi, atrof-muhit ta'limining muammolarini optimal hal qilish, mehnat va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga hissa qo'shadi [8]. Qadriyatlar shaxsiy ma'nolardir - ular xabar yuborish orqali ham, bevosita material orqali ham shakllantirilishi mumkin emas. Ular shaxsiy tajriba va tajribalar asosida ishlash chiqiladi va tayyor deb qabul qilinishi mumkin emas [11]. Agar shaxs kasbiy kompetentligini "vertikal" ravishda oshirishni rejalashtirsa, ushbu fanni yuqori bilim darajasida o'rganish ushbu fanni o'rganishga bo'lgan motivatsiyani sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, talabaniy maqsadi bor, unga erishish uchun u tashabbus ko'rsatadi.

Ko'rsatilganidek, yangi bilimlar kognitiv qiymatga aylanadi, bu motivatsiya jarayonida determinatsiyaga aylanadi, ehtiyojga aylanadi va yangi bilimlarni egallashga va sifat jihatdan yangi faoliyatga jalb qilishga yordam beradi [15].

Talabalar tabiiy-ilmiy siklning boshqa fanlaridan olingan bilim va ko'nikmalar an'anaviy ta'limdagi kabi ta'lim natijasi emas, balki mutaxassisning kelajakdagi kasbiy va kundalik faoliyatidagi, ta'limni davom ettirishdagi, kasbni diversifikatsiyalashdagi muammolarni hal qilish vositasi hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytish mumkinki, hozirgi davrda yoshlarni ma'naviyatini tarbiyalash bo'yicha barcha tarixiy-madaniy boyliklarning asosiy tomonlarini o'rganish, milliy madaniyatimiz rivoji, taraqqiyot qonuniyatlarini, ma'naviy boyliklarni yaratgan yirik siymolar, donishmand

adiblarning merosini o'zlashtirish, boshqa rivojlangan mamlakat madaniyati yutuqlarini o'rganish, ularga hurmat-izzatda bo'lishni, bu masalalar bo'yicha keng ta'lim, o'qitish ishlarini olib borish talab etadi. Bundan tashqari shuni aytish mumkinki kompetentlikni shakllantirish bosqichma-bosqich va uzluksiz jarayondir. U ta'lim muassasasida boshlanadi va ish joyida mehnat faoliyati davomida tajribali ustozlar nazorati ostida davom etadi. Kasbiy kompetentlik nafaqat bilim darajasi, balki xodimning amaliy ko'nikmalari, hayotiy tajribasi va shaxsiy fazilatlarini jamlanmasidir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi // Xalq so'zi, 2016, 19-oktyabr.
2. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar. T.: "O'qituvchi", 1994. 430 b.
3. Saidov A., Jo'zjoniy A. Sharq sivilizatsiyasi: inson va huquq (o'tmish va hozirgi zamon). – T.: Adolat, 2005. – 272 b.
4. Muslimov Narzulla Alekhanovich, Umarova Fotima Abdurakhimovna Improving the Effectiveness of Education through the Use of Modern Information and Communication Technologies in the Training of Designers Journal La Edusci VOL. 01, ISSUE 05 (006-010), 2020 DOI: 10.37899/journallaedusci.v1i5.253
5. Hayitov O., Umarova N. (2001). Yoshlarda kasbiy o'sishga intilishni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari. - T.: "TURON-IQBOL," - 187 s.
6. Muslimov N.A. va hammual. Professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi // Monografiya.-T.: Fan-texnika nashriyoti, 2013 - 96 b.
7. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.X., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. (2015). Pedagogik kompetentlik va ijodkorlik asoslari. - Toshkent, 199 s.
8. Bazarova G.G., Yuldasheva F.X. (2015) Modernizatsiya sharoitida ta'lim tizimini rivojlantirish. Eurasian Scientific Journal 12: 67-72.
9. Ruzmetova N.V. (2020) O'zbekistonda talabalarining kasbiy kompetentligini shakllantirishning sharti sifatida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi 301: 62-65.
10. Sharipov M.S. Kompetensiyani takomillashtirish usuli sifatida fandan hisoblash masalalarini yechish qobiliyatini kamaytirish. "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani, Buxoro 2015: 20-23.
11. Sharipov M.S., Djiriyeva D. (2021) Akademik litsey va oliy ta'limda fanni o'qitishda kompetentlikni shakllantirish. Dissertatsiya mavzusi bo'yicha xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya: "Kuatbek Readings-1: Lessons of Independence." Qozog'iston Respublikasi 2021: 74-77.

Akmal BOZOROV,
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: akmal_bozorov_1991@mail.ru

Navoiy davlat universiteti dotsenti, DSc U.Mirсанov taqrizi asosida

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCIES IN VISUAL PROGRAMMING

Annotation

This article examines the pedagogical conditions for developing students' competencies in the field of visual programming. The importance of organizing the educational process based on interactive and innovative technologies for fostering these competencies is substantiated. Particular attention is paid to developing students' algorithmic thinking, creative abilities, and practical knowledge through the use of visual programming tools.

Key words: Visual programming, competency development, pedagogical conditions, algorithmic thinking, online platforms, innovative educational technologies, methods and tools, learning effectiveness.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ В ВИЗУАЛЬНОМ ПРОГРАММИРОВАНИИ

Аннотация

В данной статье исследуются педагогические условия формирования компетенций учащихся в области визуального программирования. Обосновывается важность организации образовательного процесса на основе интерактивных и инновационных технологий для развития этих компетенций. Особое внимание уделяется развитию алгоритмического мышления, творческих способностей и практических знаний учащихся посредством использования средств визуального программирования.

Ключевые слова: Визуальное программирование, формирование компетенций, педагогические условия, алгоритмическое мышление, онлайн-платформы, инновационные образовательные технологии, методы и средства, эффективность обучения.

O'QUVCHILARNING VIZUAL DASTURLASHGA OID KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Аннотatsiya

Mazkur maqolada o'quvchilarning vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik shartlari o'rganiladi. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda ta'lim jarayonini interaktiv va innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish muhimligi asoslab beriladi. Vizual dasturlash vositalaridan foydalanish orqali o'quvchilarning algoritmik va ijodiy fikrlash qobiliyatlari hamda amaliy bilimlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Vizual dasturlash, kompetensiyalarni shakllantirish, pedagogik shartlar, algoritmik fikrlash, onlayn platformalar, innovatsion ta'lim texnologiyalari, metodlar va vositalar, ta'lim samaradorligi.

Kirish. Vizual dasturlash texnologiyalari zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida o'quvchilarning mantiqiy va algoritmik fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilar dasturlash jarayonini intuitiv va interaktiv shaklda o'rganib, algoritmik masalalarni mustaqil ravishda yechishga o'rganadilar [1].

Shuningdek, vizual dasturlash ta'limi o'quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va ijodkorlik salohiyatini oshirish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, raqamli iqtisodiyot va texnologik yangilanishlar shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ta'limning zamonaviy ehtiyojlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarning vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirish lozim.

Bunda, o'quvchilarning vizual dasturlashga oid quyidagi kompetensiyalarini shakllantirish muhim sanaladi: algoritmik fikrlash qobiliyati; vizual muhitda dasturlash; loyiha asosida ishlash; tahlil va sinov ko'nikmalari.

Ushbu kompetensiyalarni shakllantirish uchun dastlab, pedagogik shartlarga amal qilish, agar lozim bo'lsa qo'shimcha pedagogik shartlarni ishlab chiqish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogik shartlar samarali o'qitish muhiti, shaxsiylashtirilgan ta'lim, o'quvchilarning faol ishtiroki va mazmunli o'rganish tajribasini rag'batlantiradi [2]. Shu bilan birga, ijobiy sinf muhitini yaratadi va tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyatlari hamda ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Umuman olganda, pedagogik shart-sharoitlar ta'lim samaradorligini maksimal

darajada oshiradigan optimal o'quv muhitini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, o'quvchilarning vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirishda pedagogik shartlarga amal qilish muhim masalalardan biri sanaladi. Shuning uchun o'quvchilarning vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirishda amal qilinadigan pedagogik shartlarni ishlab chiqish lozim. Buning uchun dastlab ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil etish asosida pedagogik shart tushunchasiga aniqlik kiritishni taqozo etadi.

Bu borada, L.S.Vigotskiyning ta'kidlashicha, "pedagogik shartlar – bu bilim va ko'nikmalarni egallashni qo'llab-quvvatlaydigan va soddallashtiradigan o'ziga xos ta'lim muhiti yoki kontekstni bildiradi. U tegishli o'quv materiallari va bilim oluvchilar o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sir kabi omillarni o'z ichiga oladi" [2]. N.E.Qodirovning fikriga ko'ra, "pedagogik shart – bu pedagogik tizimi ishlash samaradorligiga bog'liq omillar, holatlardir" [3]. G.A.Aleksanyanning bildirishicha, "pedagogik shart-sharoitlar pedagogik tizimning tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ushbu tizimning shaxsiy va protsessual jihatlariga ta'sir ko'rsatuvchi hamda uning samarali ishlashi va rivojlanishini ta'minlovchi ta'lim, moddiy-makon muhitining imkoniyatlari yig'indisini aks ettiradi" [4].

Shu bilan birga T.M.Burxonov va S.N.Pavlovlar pedagogik shart-sharoitlarni quyidagicha talqin etgan: "metodlar (loyihalashtirish, integrativ, variativ, tushuntirish, rag'batlantirish, ibrat ko'rsatish, xulq-atvor va faoliyatni tashkil etish, nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish, tajriba, adabiyotlarni o'rganish, rolli o'yinlar, o'quv musobaqalari, test nazorati), vositalar (matnli

vositalar (maxsus adabiyot, tarqatma materiallar), tasvirli vositalar (fotosuratlar, rasmlar), audio va video vositalar illyustrativ rasmlarlar, yordamchi jihozlar, video proyektorlar, kompyuterlar, ommaviy axborot vositalari, shakllar (dars mashg'ulotlari, maxsus kurslar va seminarlar, taqdimot, yakka, juft va guruhlarda ishlash) ga ajratish mumkin" [5].

Keltirilgan nazariy tahlillar asosida aytish mumkinki, ta'lim jarayonida pedagogik shartlar muhim metodik va didaktik funksiyalarini bajaradi. Ular o'qitish va o'rganish jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilar faoliyatini maqsadli yo'naltirish, bilim, ko'nikma, malakalarini rivojlantirish va kompetensiyalarini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, pedagogik shartlar quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi: ta'limiy, motivatsion, rivojlantiruvchi, tarbiyaviy, nazorat va baholash, moslashtiruvchi, texnologik.

Pedagogik shartlar birinchi navbatda, ta'lim jarayonini yaxlit tizim sifatida ko'rishni taqozo etadi, bu esa dasturlashni o'rgatishda o'quvchilarni bir butun sifatida rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, ta'lim imkoniyatlarini aks ettiruvchi maqsadli tadbirlar va metodlar, o'quvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini birlashtirgan holda dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirishda samarali bo'lishi mumkin. Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritish, dasturlash fanining metodik ta'limini zamonaviylashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dasturlash o'quvchilar nuqtai nazaridan eng murakkab fanlardan biri hisoblanadi. Dasturlashni o'rganishda o'quvchilar katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtirish, dasturlash tili sintaksisidan foydalanishdagi qat'iylik, yetarli bo'lmagan bazaviy matematik tayyorgarlik, algoritmik fikrlash darajasining pastligi kabi qiyinchiliklarga duch kelishadi [7]. Dasturlash amaliyotida o'quvchining algoritmik fikrlashini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda o'quvchilar dasturlashga oid berilgan masalaning mohiyatini tushinishga hamda dastur kodiga o'tkazishga oid ko'nikmasi va malakasi shakllanadi. O'quvchilarning dasturlashga bo'lgan qiziqishini oshirishda va kompetentligini rivojlantirishda, dastlab ularga masalalarni algoritmlashni mukammal o'rgatishni taqozo etadi [8]. Shuning uchun, o'quvchilarning vizual dasturlashga doir algoritmik fikrlashini rivojlantirishda quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni hisobga olish maqsadga muvofiq sanaladi:

- bosqichma-bosqich o'qitish: vizual dasturlashning asosiy tushunchalarini o'rgatishdan boshlanib, murakkab muammolarni hal qilishga o'tuvchi tizimli yondashuvni joriy qilish;

- muammoli ta'lim texnologiyalari: o'quvchilarda algoritmik fikrlashni rivojlantiruvchi vazifalar, masalalar va muammoli yechish jarayoniga yo'naltirish;

- amaliy topshiriqlar va loyihalar: real hayotiy masalalarni vizual dasturlash vositalarida yechish orqali o'quvchilarning tajribasini oshirish;

- kollaborativ ta'lim: jamoada ishlash orqali muammolarni birgalikda hal qilish va algoritmik yondashuvlarni ishlab chiqish ko'nikmalarini shakllantirish;

- motivatsiyani oshirish: o'quvchilarning qiziqish va ehtiyojlariga mos keladigan dars mavzulari hamda vositalaridan foydalanish;

- reflektiv tahlil: har bir o'rganilgan mavzu bo'yicha o'quvchilarning natijalarini tahlil qilish va xatoliklar ustida ishlash imkonini yaratish.

Ushbu shart-sharoitlar o'quvchilarning vizual dasturlash bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish va algoritmik fikrlashni rivojlantirishda samarali natijalar beradi.

Shunday qilib, o'quvchilarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish uchun muammoli ta'lim texnologiyalarini qo'llash, amaliy topshiriqlarni hayotiy misollar asosida loyihalash, vizual dasturlash vositalaridan foydalanish, kollaborativ muhit yaratish va motivatsiyani oshirish kabi shart-sharoitlarni tashkil etish muhimdir. Bu kabi vazifalarni amalga oshirishda onlayn platformalardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim sohasida onlayn platformalar, axborot-ta'lim muhitlari asosiy ta'lim vositalari sifatida xizmat qilmoqda. Ular aloqani ta'minlaydi, ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi hamkorlikni qo'llab-quvvatlaydi hamda

o'qituvchilarning pedagogik faoliyati va ularning ta'lim olish jarayonida yangi shakllarni yuzaga keltiradi. Ta'lim tizimining barcha bosqichlarini kompyuterlashtirish sur'atlarining tezligi bolalar va o'smirlarning kompyuter savodxonligini shakllantirish va jadal rivojlantirishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilamoqda.

Bu borada A.A.Sokolova va X.E.Tangirovlarning fikriga ko'ra, "onlayn platformalar foydalanuvchilarning ta'limiy manbalariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan, shaxsiy kompyuterlar, telekommunikatsiya, metodik va tashkiliy muhit bo'lib, u elektron ta'lim resurslariga ega dasturlar, sayt, portallar orqali o'quvchilarga o'quv dasturini to'liq o'zlashtirish imkonini beradi" [9].

Ta'lim jarayonida onlayn platformalardan foydalanishning asosiy maqsadi har bir ta'lim oluvchiga alohida yondashuvni amalga oshirish hamda ularda mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shu bois, onlayn platformalar orqali pedagogik jarayonlarni loyihalashtirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Bu borada N.T.Toshevaning fikriga ko'ra, "onlayn platformalar va axborot-ta'lim muhitidan foydalanish jarayonida o'qituvchi quyidagilarga amal qilishi lozim: o'quvchilarning axborotlarni o'zlashtirishga munosabatlari va bilimlarining mavjud darajasi, o'quvchilarda mavjud bo'lgan o'quv ko'nikmalari va malakalarining darajasi, o'qituvchi bilan o'quvchilarning o'zaro hamkorlikka kirisha olish darajasi, o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro muloqotga kirishish uslublari, o'quvchilar orasidagi o'zaro munosabat va hamkorlikning xarakteri" [11].

Ushbu ko'rsatkichlarning barchasi o'quvchilar bilish faoliyatlarining rivojlanishiga muayyan darajada ta'sir ko'rsatadi, uning o'quv jarayoni va atrof-dagilarga bo'lgan munosabatini belgilaydi.

Onlayn platformalar, axborot-ta'lim muhitlar va ularga joylashtirilgan resurslar global tarmoq orqali foydalanuvchilarga taqdim etiladi. Bu foydalanuvchilarga dunyoning istalgan nuqtasida Internet orqali mavjud o'quv materiallari, kurslari, darsliklari va boshqa resurslardan foydalanish imkonini beradi.

Shu bois, o'quvchilarning dasturlashga, xususan, vizual dasturlashga oid onlayn platformalaridan foydalanish madaniyatini oshirish lozim.

Tahlil va natijalar. Sohaga oid olimlarning tadqiqotlari tahlili asosida aytish mumkinki, zamonaviy raqamli asrda onlayn platformalardan foydalanish pedagogika sohasida keng tarqalmoqda. Bir qator texnologik vositalar va platformalarni o'z ichiga olgan ushbu muhitlar o'qitish va o'rganishni yaxshilash uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etadi. Biroq ular samarali foydalanish uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlarga amal qilish lozim.

Shu bois, tadqiqot doirasida o'quvchilarning vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirishga doir quyidagi pedagogik shartlar ishlab chiqildi:

1. O'quvchilar tayyorgarlik darajasini aniqlash. Dastlabki tayanch bilimlar va ko'nikmalarni aniqlash orqali o'quv jarayonini shaxsga moslashtirish. O'quvchilarning texnik bilim darajasi va algoritmik fikrlash ko'nikmalarini baholash.

2. Bosqichma-bosqich o'qitish modeli. O'quvchilarning o'z bilim darajasi va ehtiyojlariga moslashtirilgan, shuningdek, ularning ijodiy hamda analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradigan bosqichma-bosqich ta'lim modelini qo'llash lozim. Bunda dastlab, Scratch platformasi yordamida boshlang'ich o'rganuvchilarga asosiy tushunchalarini o'rgatish. So'ngra, yuqori sinf o'quvchilari uchun ilg'or dasturlash platformalarini qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu o'quvchilarning vizual dasturlash oid ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi hamda ularda texnologik innovatsiyalarni o'zlashtirishga qiziqish uyg'otadi.

3. Ta'lim mazmunining onlayn platformalarga moslashtirilishi. Onlayn platformalarni samarali qo'llash uchun ta'lim mazmuni modullik va izchillik prinsiplariga asoslangan holda moslashtirilishi lozim. O'quv materiallari vizual dasturlash kompetensiyalarini shakllantirish uchun muammoli vazifalar, real hayotiy loyihalar va multimedia resurslari bilan boyitiladi.

4. O'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan metodlar va vositalar. Vizual dasturlashni o'rganishda interaktiv metodlar, gamifikatsiya va jamoaviy ish usullari yordamida o'quvchilarni faollashtirish muhim. Onlayn platformalarda masofaviy va asinxron ta'lim shakllaridan foydalanish o'quvchilarning qiziqishi hamda ishtirokini oshiradi.

5. Raqamli texnologiyalaridan foydalanish. Onlayn platformalar zamonaviy texnik vositalar va dasturiy ta'minotga asoslanadi. Platformalar tezkor internet, qulay interfeys va vizual dasturlash vositalari bilan ta'minlangan bo'lishi zarur. Bu o'quvchilarga o'z bilimlarini mustaqil rivojlantirish imkonini beradi.

6. Baholash va teskari aloqa tizimi. Onlayn platformalarda avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o'quvchilar faoliyatini real vaqtda monitoring qilish imkonini beradi. Teskari aloqa orqali o'quvchilar o'z ishlari bo'yicha batafsil mulohaza qilib, xatolarini tahlil qilishlari va rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashlari mumkin.

7. Motivatsiya va o'quvchilarning qiziqishini oshirish. O'quvchilarning vizual dasturlashga oid qiziqishini oshirish uchun onlayn platformalar gamifikatsiya, shaxsiy yutuqlarni e'tirof etish va ijodiy loyihalarni qo'llab-quvvatlash kabi mexanizmlarni joriy qiladi. Bu o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

8. Pedagogik qo'llab-quvvatlash. Onlayn platformalarda o'qituvchilarning yo'naltiruvchi roli muhim hisoblanadi. Ular o'quvchilarga texnik va metodik yordam ko'rsatib, muammolarni hal qilishda yo'l-yo'riq ko'rsatib boradi. Shuningdek, o'qituvchilar innovatsion texnologiyalarni qo'llashga tayyor bo'lishlari zarur.

9. Texnologiyadan axloqiy va xavfsiz foydalanish. Onlayn platformalarda shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash muhimdir. Har bir o'quvchi o'z akkauntini xavfsiz boshqarishi va shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish choralaridan xabardor bo'lishi kerak. Bu muhitdagi ishonchni ta'minlaydi va samaradorlikni oshiradi. Onlayn platformalardan xavfsiz va axloqiy tarzda foydalanishni ta'minlash uchun aniq ko'rsatmalar ishlab chiqilishi lozim.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining dasturlashga, shu jumladan vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirishda yuqorida keltirilgan pedagogik shartlarga amal qilish tavsiya etiladi. Ushbu pedagogik shartlar asosida o'quvchilar mustaqil yoki jamoa bo'lib vizual dasturlashni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Buning natijasida o'quvchilarning vizual dasturlashga oid mantiqiy, algoritmik va kreativ fikrlashini rivojlantirishga hamda kompetensiyalarini shakllantirishga erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. Bozorov A.A. O'quvchilarning vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirish muammolari // Elektron ta'lim ilmiy-uslubiy jurnali. ISSN 2181-1199. – Navoiy, 2024. – № 4. Vol. 5 – B. 65-74.
2. Выготский Л.С. и др. Психолого-педагогические условия подготовки детей со значительным снижением интеллекта к поступлению в школу //XIX Всероссийская научно-практическая конференция молодых исследователей образования. – Томский государственный университет, 2020. – С. 851-855.
3. Qodirov N.E. Talabalarga individual yondashuvi asosida kompetensiyasini rivojlantirish // IMRAS. – 2024. – T. 7. – №. 4. – С. 16-20.
4. Алексанян Г.А. Педагогические условия использования облачных технологий в обучении математике студентов СПО //Современные проблемы науки и образования. – 2014. – №. 1. – С. 16-16.
5. Бурханов Т.М. Олий харбий таълим муассасалари курсантларида маънавий-ахлоқий фазилатларни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари // педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Чирчик, 2022. – 52 б.
6. Павлов С.Н. Организационно-педагогические условия формирования общественного мнения органами местного самоуправления: автореф. дис. ... канд. пед. наук / С.Н. Павлов. – Магнитогорск, 1999. – 23 с.
7. Тюлюш М. и др. Педагогические условия успешного восприятия учебного материала в процессе обучения основам программирования (на примере тувинского государственного университета) //Научные труды Тувинского государственного университета. – 2021. – С. 114-116.
8. Jamoliddinovich T. F. Methodology of developing algorithmic thinking of students on programming in higher educational institutions //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – T. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
9. Соколова А.А., Генералова Н.В., Соколова Н.А. Тенденции развития цифровой образовательной среды. в контексте распространения массовых открытых онлайн курсов: Российский опыт //Финансы и бизнес. – 2020. – Т. 16. – №. 4. – С. 111-130.
10. Тангиров Х.Э. Интерактив электрон ахборот-таълим мухитида умумтаълим фанларини ўқитиш методикасини такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Жиззах, 2022. – 49 б.
11. Тошева Н.Т. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини ривожлантирувчи ўқув вазиятларини ташкиллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Нукус, 2019. – 52 б.

UDK:1751

Bahodir BURXANOV,

Senior specialist-methodologist of the Ministry of Internal Affairs and Communications of the Russian Academy of Medical Sciences,
E-mail: bahodir.burkhanov@gmail.com

Researcher of the Ministry of Internal Affairs and Communications of the Republic of Uzbekistan, PhD Y.Sh.Eshmurzaev based on the review

A COMPARATIVE ANALYSIS AND PERSPECTIVE OF IMPROVING READING CULTURE WITH THE HELP OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Annotation

In modern society, digital technologies affect every aspect of our lives. The culture of reading and reading is not left out of this process. Digital technologies, including e-books, online libraries, mobile applications and other interactive platforms, play an important role in the development of reading culture. This article examines the comparative analysis and perspective of enhancing reading culture with the help of digital technologies.

Key words: digital technologies, reading culture, comparative analysis, books, mobile applications, electronic books, electronic libraries, computer technologies.

СПАРНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В современном обществе цифровые технологии влияют на все аспекты нашей жизни. Культура чтения и чтения не осталась в стороне от этого процесса. Цифровые технологии, в том числе электронные книги, онлайн-библиотеки, мобильные приложения и другие интерактивные платформы, играют важную роль в развитии культуры чтения. В данной статье рассматривается сравнительный анализ и перспективы повышения культуры чтения с помощью цифровых технологий.

Ключевые слова: Цифровые технологии, культура чтения, сравнительный анализ, книги, мобильные приложения, электронные книги, электронные библиотеки, компьютерные технологии.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA KITOBXONLIK MADANIYATINI YUKSALTIRISHNI QIYOSIY TAHLILI VA ISTIQBOLI

Аннотация

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar hayotimizning har bir jabhasiga ta'sir ko'rsatmoqda. O'qish va kitobxonlik madaniyati ham bu jarayondan chetda qolmayapti. Raqamli texnologiyalar, jumladan, elektron kitoblar, onlayn kutubxonalar, mobil ilovalar va boshqa interaktiv platformalar kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar yordamida kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishning qiyosiy tahlili va istiqboli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, kitobxonlik madaniyati, qiyosiy tahlil, kitoblar, mobil ilovalar, elektron kitoblar, elektron kutubxonalar, kompyuter texnologiyalari.

Introduction. Digital technologies offer a number of advantages in enhancing reading culture. Digital books and electronic libraries facilitate the reading process. Readers will be able to read books anywhere and anytime. This makes the learning process more free and comfortable. For example, with the help of mobile phones and tablets, readers can read their favorite books anywhere. This is especially important in the conditions of speed and mobility of modern life.

Literature review. With the help of digital technologies, the processes of searching, storing and sharing books and articles are easier. Students can quickly find the information they need on the Internet. This makes the reading process effective and develops reading culture. For example, through online libraries and digital archives, readers have access to millions of books and articles. This expands their knowledge and increases their motivation to study. The process of improving the reading culture with the help of digital technologies can be compared with the traditional reading culture. In the traditional reading culture, books are available in a physical format that requires going to a library or buying them from a bookstore to read them. This process takes more time and effort. However, with the help of digital technology, it is possible to read books and articles online. This speeds up and facilitates the reading process [10].

In traditional reading culture, the reading process is more individual, but with the help of digital technologies, the reading process is interactive and socially enriched. Readers can access videos, audio materials and other interactive elements related to the books. This makes the learning process more interesting and

effective. For example, readers will have the opportunity to exchange ideas about books, discuss and share their experiences. This process serves to develop the reading culture. Reading motivation also plays an important role in improving reading culture with the help of digital technologies. Readers can find interesting and useful materials on digital platforms. This increases their interest in studying. For example, with the help of gamification elements, the learning process becomes more interesting and challenging [9].

Research Methodology. Students will be able to track their progress, collect points and earn rewards. This makes the reading process more interesting and attracts students to reading. There is also an opportunity to individualize the learning process with the help of digital technologies. Students can choose their own study methods and manage their time. This makes the learning process more efficient. Readers can choose books that suit their interests and set their own reading pace[5].

This process helps to develop a reading culture. The prospect of improving reading culture with the help of digital technologies is very wide. Digital libraries and e-books are expected to develop further in the future. This process makes the learning process more convenient and efficient. There is also an opportunity to individualize the learning process with the help of digital technologies. Students can choose their own study methods and manage their time. In addition, it is expected that new platforms and applications will be created for the development of reading culture with the help of digital technologies. These platforms enable students to make the learning process more

interesting and effective. For example, students can be engaged in reading by gamification of the learning process. Students will be able to track their progress, collect points and earn rewards. This makes the learning process more interesting. The process of improving reading culture with the help of digital technologies is also reflected in the field of education [4].

Analysis and results. Educational institutions are trying to increase students' motivation to study by introducing digital technologies into their curricula. With the help of digital platforms, teachers can provide interactive materials to students. This makes the learning process more interesting and effective. Also, with the help of digital technologies, teachers will have the opportunity to monitor and evaluate the learning process of students. By analyzing the results and progress of students, teachers can organize their lessons more effectively. This process helps to improve the quality of education. Digital libraries and e-books have a number of advantages, and they play an important role in the development of reading culture. Digital libraries and e-books allow users to read books anywhere and anytime. Students do not need to spend time to go to the library or buy books, but can quickly find the necessary materials through the Internet. Digital libraries provide access to millions of books, articles, and other resources. It provides students with a wide range of choices and opportunities to acquire knowledge in a variety of subjects. Digital libraries offer users search functions that allow them to quickly find the materials they need. Readers can search by specific author, subject, or keywords. Many digital libraries and e-books have interactive elements. Students can get acquainted with audio and video materials, graphics and other visual materials, which make the learning process more interesting. Digital books save more space than books in physical format. Readers can store many books on one device, making them easy to carry on the go. Digital books are often cheaper than traditional books. Also, many digital libraries offer free or subscription services, which reduce the cost of reading[2].

Digital platforms allow users to track and analyze their learning progress. Readers can view their reading speed, number of pages read, and other statistics to help them improve their reading habits. Digital libraries and e-books are updated quickly. Readers will be notified of new books and materials and have quick access to them. Digital platforms allow authors to present their work to a wider audience. This increases opportunities for publishing and teaching, especially for new authors. Digital books and libraries reduce paper consumption, which is good for the environment. Natural resources are used less in the process of production and distribution of books in digital format. These advantages show how digital libraries and e-books play an important role in modern reading culture. With the help of digital technologies, the learning process is becoming more convenient and efficient[7].

The importance of digital platforms in increasing the motivation to study is huge in the modern education process. Today, the development of technology and the widespread use of the Internet have radically changed the way of education. Digital platforms provide opportunities for students to improve their knowledge, learn new information and interact. This plays an important role in increasing the motivation to study. First, digital platforms allow students to choose materials that match their interests. Every student has unique interests and learning styles. And digital platforms offer resources in a variety of disciplines, topics, and formats. This gives students more motivation to choose materials that interest them and improve their knowledge. The learning process is personalized so that each student can study in his own way. Second, digital platforms enable interactivity. Students can reinforce their knowledge through video lessons, exercises, games and discussions. Interactive elements make the learning process interesting and effective. Students will have the opportunity to compete with each other, help each other and exchange ideas. This, in turn, increases motivation to study because students feel like they are part of a community. Third, digital platforms allow students to track their progress. On multiple platforms, students can view their progress, grades, and changes. This is important for self-esteem and development. Students are motivated to achieve their goals and

have the opportunity to celebrate their successes. Seeing their own success motivates students to do more. Fourth, digital platforms facilitate communication between teachers and students. Teachers can use different platforms to make their lessons more interesting and interactive. Students have the opportunity to directly communicate with their teachers, ask questions and exchange ideas. This interaction is important in increasing students' motivation to study because they have the opportunity to express their opinions and exchange ideas[5].

In addition, digital platforms allow students to manage their time. Students have the ability to create their own study plans, schedule classes, and choose the materials they need to achieve their goals. This, in turn, makes the study process more efficient and comfortable. Students can create study plans that work for them by managing their time. As a result, digital platforms play an important role in increasing the motivation to study. They allow students to choose materials that suit their interests, participate in interactive learning, track their progress, communicate with teachers, and manage their time. All these factors help to increase the motivation of students to study and make the educational process more effective. Digital platforms have become an integral part of modern education and are important in making the learning process interesting and effective for students[1].

Digital technologies have become an integral part of our time. They are affecting every aspect of our lives and this effect may not always be positive. However, the importance of digital technologies is hard to deny. Not only are they changing the way we do business, but they are also creating new opportunities in education, healthcare, communication and our daily lives. First, digital technologies play an important role in speeding up and improving the efficiency of work processes. With computers and the Internet, information can be quickly found, analyzed, and used. This allows enterprises and organizations to be competitive. For example, the process of customer service through online trading platforms is significantly simplified. Second, digital technologies have caused revolutionary changes in the field of education. With the help of distance learning and online courses, everyone has the opportunity to learn at their own time and place. This is a great advantage especially for students living in remote areas. With the help of digital technologies, the educational process is interactive and interesting, which increases the motivation of students. Digital technologies are also important in the health sector. Telemedicine and digital health applications allow patients to monitor their health and communicate with doctors remotely. This is especially important during the pandemic and has helped many patients to take better control of their health. In the field of communication, digital technologies have shortened the distance between people. With the help of social networks, messengers and video calls, people have the opportunity to communicate with each other quickly and easily. It also helps promote intercultural communication around the world. However, there are also negative aspects of digital technology. Their excessive use can weaken personal relationships between people and cause mental health problems. Also, data security and privacy issues are pressing issues. Digital technologies play an important role in our lives. They are changing business processes, education, healthcare and communication. However, it is necessary to use them wisely and responsibly. By channeling digital technologies in the right way, we can get the most out of them.

Conclusion. The process of improving reading culture with the help of digital technologies is important in modern society. Digital books and electronic libraries make the reading process convenient and efficient. Compared to the traditional reading culture, the reading process is faster and more convenient with the help of digital technologies.

In the future, the prospect of developing reading culture with the help of digital technologies is very wide. The creation of new platforms and applications for students provides an opportunity to individualize the learning process. Thus, it is expected that the process of improving reading culture with the help of digital technologies will continue. For the successful implementation of this process, cooperation and interaction between educational institutions, teachers and students is

important. The process of improving reading culture with the help of digital technologies not only expands the scope of knowledge of students, but also develops their ability to think creatively.

Thus, the process of improving reading culture with the help of digital technologies is expected to further develop and change in the future.

REFERENCES

1. Карр, Н. (2010). «Отмели: что Интернет делает с нашим мозгом».
2. Киркпатрик, Д. (2016). «Новый цифровой век: изменение будущего людей, наций и бизнеса».
3. Харрис А. (2012). «Цифровой разрыв: Интернет и социальное неравенство в международной перспективе».
4. Миллер П. (2014). «Будущее чтения: влияние цифровых технологий на чтение».
5. Беннетт С. и Матон К. (2010). «Помимо дебатов о «цифровых аборигенах»: к более глубокому пониманию опыта студентов в области технологий».
6. Роулэндс И. и Николас Д. (2008). «Поколение Google: информационное поведение исследователя будущего».
7. Уилан, Р. (2014). «Роль цифровых технологий в развитии чтения».
8. Лю, З. (2005). «Поведение чтения в цифровой среде».
9. Исследовательский центр Пью (2016). «Будущее книг».
10. Брайен, Х.Л., и Томс, Э.Г. (2008). «Что такое вовлечение пользователей? Концептуальная основа для определения взаимодействия пользователей с технологиями».

Aqida VALIXANOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktranti
E-mail: akidavalixanova@gmail.com

TDPU dotsenti b.f.d I.Azimov taqrizi asosida

IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPING THE BASIC CONCEPTS OF MOLECULAR BIOLOGY OF FUTURE TEACHERS

Annotation

Each curriculum developed in higher education institutions should not only serve as a necessary basis for the education of graduates, but should also be able to give them the qualities of discipline. Disciplinary literacies used in the fields of natural sciences serve for the development of key competencies aimed at the progression of education. The units that make up the concept of literacy in the field of molecular biology are: critical thinking, self-management, communication, information literacy, visual literacy, practical skills, and content knowledge. All of these create a connected metaliteracy that supports the use of evidence-based, robust learning methods.

Key words: Molecular biology, laboratory training, blended learning, educational facilities, higher education, biochemical literacy, scientific literacy, critical thinking.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗРАБОТКИ ОСНОВНЫХ ПОНЯТИЙ МОЛЕКУЛЯРНОЙ БИОЛОГИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

Каждая учебная программа, разрабатываемая в высших учебных заведениях, должна не только служить необходимой основой обучения выпускников, но и быть способной придать им качества дисциплины. Дисциплинарная грамотность, используемая в области естественных наук, служит развитию ключевых компетенций, направленных на развитие образования. Единицами, составляющими концепцию грамотности в области молекулярной биологии, являются: критическое мышление, самоуправление, общение, информационная грамотность, визуальная грамотность, практические навыки и содержательные знания. Все это создает связанную метаграмотность, которая поддерживает использование научно обоснованных и надежных методов обучения.

Ключевые слова: Молекулярная биология, лабораторная подготовка, смешанное обучение, образовательные учреждения, высшее образование, биохимическая грамотность, научная грамотность, критическое мышление.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING MOLEKULAR BIOLOGIYANING ASOSIY TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Oliy ta‘lim muassasalarida ishlab chiqilayotgan har bir o‘quv dasturlari nafaqat bitiruvchilarning ta‘lim olishida kerakli asos bo‘lib xizmat qilishi, balki ularga intizom sifatlarini ham bera olishi kerak. Tabiiy fanlar sohalarida foydalaniladigan intizomiy savodxonliklar ta‘limni progressiyasi uchun yo‘naltirilgan asosiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Molekulyar biologiya sohasida savodxonlik tushunchasini tashkil qiluvchi birliklar quyidagilardan iborat: tanqidiy fikrlash, o‘z-o‘zini boshqarish, muloqot, axborot savodxonligi, vizual savodxonlik, amaliy ko‘nikmalar va mazmunli bilim. Bularning barchasi bir – biriga bog‘langan metasavodxonlikni shakllantiradi, ular dalilga asoslangan, mustahkam o‘rganish usullaridan foydalanishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Kalit so‘zlar: Molekulyar biologiya, laboratoriya mashg‘ulotlari, aralash ta‘lim, o‘quv ob‘yektleri, oliy ta‘lim, biokimyoviy savodxonlik, ilmiy savodxonlik, tanqidiy fikrlash.

Kirish. Bugungi kunda jahon amaliyotidagi ta‘lim muassasalarida talabalarni o‘z qiziqishlari bo‘yicha o‘quv faniga yo‘naltirish va o‘z qobiliyatlaridan kelib chiqib kreativ hamda mantiqiy fikrlay oladigan, o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘zining kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida samarali qo‘llay bilish layoqatlarini o‘zida shakllantirgan, fan mazmunini mukammal o‘zlashtirgan mutaxassislarni tayyorlash bo‘yicha ishlar tobora jadal suratda olib borilmoqda. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta‘lim mazmunini modernizatsiya qilish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar keng qamrovda olib borilmoqda. Bugungi raqamli ta‘lim muhitida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning interfaol ta‘lim texnologiyalari ta‘lim jarayoniga keng qamrovda tatbiq etilmoqda.

Bugungi kunda biologiya fanidagi yutuqlar “Biologiya asri” ga yetib kelganimizni ko‘rsatib turibdi. Mamlakatimizda ham tabiiy fanlar ta‘lim tizimiga so‘nggi yillarda bo‘ljak o‘qituvchilarning bilimlarini mustaxkamlash maqsadida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan interfaol ta‘lim texnologiyalari bilan birga axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga alohida urg‘u berilmoqda. Yurtboshimiz ta‘kidlaganlaridek, “Yangi O‘zbekistonning asosiy ustuni – bilim, ta‘lim va tarbiya bo‘ladi. Maktabda o‘qitish

metodikasi o‘zgartirishga, ta‘lim sifati ham, mazmuni ham, muhit ham o‘zgartirilmaydi”.

Mavzuga doir manbalar tahlili. Mutaxassislarning jahon ta‘lim tizimida zamonaviy o‘quv dasturlari, o‘qitish metodikalarini o‘rganib, yurtimiz umumta‘lim maktablari hamda oliy ta‘limda ham joriy qilish muhimligi ta‘kidlandi. Shu kungacha ushbu o‘quv dasturlari biologiya yo‘nalishlarida yaxshi samara berishni boshlagan, albatta. Ammo molekulyar biologiya fani ko‘pincha faol tadqiqot laboratoriyalarida ishtirok etishdan ko‘ra ko‘proq o‘quv mashg‘ulotlarining bir shakli sifatida foydalaniladi. Shu bilan birga, fanni o‘rganishga bunday yondashuv jarayonga jiddiy kirishishni keskin cheklab qo‘yadi. Molekulyar biologiya mavzularida talabalar asosan mavhum bo‘lgan tushunchalar va laboratoriya texnikalariga yaxshi tushuna olmaslik holatlariga duch kelishadi. O‘tkazilishi kerak bo‘lgan tadqiqotlar foydalaniladigan ilmiy manbalarda talabalarga yetarli darajada yoritilib, tushuntirilib berilmaganligi sababli o‘quvchilarga qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. “Bugungi kunga kelib, internet-texnologiyalarining jadal rivojlanishi o‘z mahoratini oshirishga intilayotgan o‘qituvchilar uchun Butunjahon Internet tarmog‘ini o‘z mazmuni bo‘yicha muqobil manbaga aylantirishga imkon berdi” deydi Boettcher va Konrad o‘z yozmalarida.

Oliy ta'limda molekulyar biologiya fanini o'qitish va o'rgatishni to'ldirish uchun turli kontekstlarda onlayn resurslardan foydalanilayotganligi sababli, talabalar va fan o'qituvchilarini laboratoriya tadqiqotlarini o'tkazish uchun zarur ko'nikmalar, texnikalar va ilovalarni joriy etish bilan mos ravishda tayyorlaydigan ta'lim tashabbuslarini ta'minlash uchun imkoniyatlar doimiy ravishda zarur [1].

Tadqiqot laboratoriyalarida bo'ladigan bir xil o'qitish va ko'rsatmalarni taqdim etish o'qituvchilarga o'z talabalarining ta'limning keyingi bosqichiga o'tishda ularning ehtiyojlarini oldindan bilishga yordam beradi. Laboratoriya mashg'ulotlarini talabalar yaxshi qabul qilishlari uchun, laboratoriya mashg'ulotlarini yanada samarali o'rgatish maqsadida o'quv ob'ektlarini (raqamli va veb-ga asoslangan), shu jumladan, virtual laboratoriyalarni birlashtirgan yangi aralash ta'lim yondashuvi taklif etilmoqda [1]. Ushbu yondashuv yuqori sifatli ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada yaxshilashi kutiladi. Aralashirilgan ta'lim yondashuvining ko'p qo'llanilishi an'anaviy ta'lim, masofaviy ta'lim strategiyalari va o'quvchi va ularning ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash uchun multimediyadan foydalanishning kombinatsiyasi hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'pincha o'quv ob'ektlaridan foydalanish an'anaviy ta'lim yondashuvlarini qo'llab-quvvatlash uchun ishlatiladi. Ruiz, Mintzer va Issenberg, 2006-yilda "Talabalariga masofaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiquvchilar ko'proq yo'naltirilgan ta'limni yaratishga imkon beradi, chunki bu foydalanuvchiga o'z ehtiyojlariga mos keladigan o'quv uslubini qabul qilish orqali o'z ta'lim tajribasini boshqarish imkonini beradi"-deb aytgan edi. Boyle esa, "Har bir o'quv ob'ekti foydalanuvchi tomonidan ko'rib chiqilayotganda uning samaradorligini oshirish uchun tarkib ishlab chiqilayotganda o'quv ob'ektlarini o'quv dizayni misollari sifatida ko'rib chiqish muhimdir" deb ta'kidlagan. Asosiy ta'lim faoliyati uchun o'quv ob'ektlari qanday mo'ljallanganligini ko'rib chiqishdan tashqari, konsepsiyani o'quv maqsadlariga nisbatan qanday o'rgatish tuzilishini ko'rib chiqish muhimdir [1].

Gavai universitetida o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, molekulyar biologiya mavzularini talabalarga o'rgatishda onlayn o'quv materiallari misolida har bir modul bir nechta mavzulardan iborat bo'lgan to'rtta asosiy modulga bo'lingan [1]. Har bir mavzu o'quv maqsadlari, kontent materiallari, animatsiyalar va faol o'yinlarni o'z ichiga olgan kichik mavzularga bo'lingan. Molekulyar biologiya bo'yicha laboratoriya texnikasini ko'rsatadigan turli xil videolar mavjud bo'lib, ularda muayyan texnikalar kontent sohasida tushuntirilgan bir nechta mavzularda joylashgan. Bundan tashqari, har bir modulda har bir mavzu bo'yicha video kirishlar mavjud. Modullar turli xil animatsiyalar, simulyatsiyalar, o'quv qo'llanmalari, virtual laboratoriyalar, videolar va quyida tavsiflangan manbalardan qo'shimcha veb-kontentlarni birlashtirgan [1].

Darsliklarda tez-tez uchraydigan mavhum ma'lumotlar hozirda internetda mavjud, ammo bu tarkib o'rganish ob'ektlari ko'rinishidagi qiziqarli animatsiyalar va interaktiv vazifalarga boy bo'lsa-da, ma'lumot hali ham "mavhum" sifatida qabul qilinadi [1]. Kundalik hayot bilan bog'liqlik yoki olib borilayotgan faol tadqiqotlar yetarli darajada aniq emas.

Ilmiy savodxonlik kategoriyalari:	Ta'riflar:
Ilmiy savodsizlik	Fanga aloqador bo'lmagan yoki o'rinli savolga javob bera olmaydigan talabalar. Ularda savolni ilmiy deb aniqlash uchun lug'at, tushunchalar, kontekstlar yoki kognitiv imkoniyatlar yo'q.
Nominal ilmiy savodxonlik	Talabalar tushunchalarni fan bilan bog'liq deb bilishadi, ammo tushunish darajasi noto'g'ri tushunchalarni aniq ko'rsatadi.
Funksional ilmiy savodxonlik	Talabalar tushunchalarni to'g'ri ta'riflashlari mumkin, lekin u haqida cheklangan ma'lumotga ega bo'lishadi.
Konseptual ilmiy savodxonlik	Talabalar fanning asosiy konseptual sxemalari haqida ba'zi tushunchalarni rivojlantiradilar va bu sxemalarni fan haqidagi umumiy tushunchalari bilan bog'laydilar. Ushbu savodxonlik darajasiga prosessual qobiliyatlar va ilmiy izlanish va texnologik loyihalash jarayonlarini tushunish ham kiradi.
Ko'p o'lahovli ilmiy savodxonlik	Ilmiy fanlar va ilmiy tadqiqot tartiblari tushunchalaridan tashqari chiqadigan fanni tushunishni o'z ichiga oladi. U fan va texnikaning falsafiy, tarixiy va ijtimoiy jihatlarini o'z ichiga oladi. Bu yerda talabalar fan va texnologiyani ularning kundalik hayotlari bilan bog'liqligi to'g'risida ba'zi tushuncha va baholarni rivojlantiradilar. Aniqroq aytganda, ular ilmiy fanlar doirasida, fan, texnologiya va jamiyatni qiyinlashtiradigan kattaroq muammolar o'rtasida aloqa o'rnatishni boshlaydilar.

Yuqorida sanab o'tilgan savodxonlik ta'riflariga asoslanib, biokimyo hamda molekulyar biologiya fani sohasidagi biokimyoviy intizom tushunchalarini o'rganiladi. Intizomiy savodxonlikni tashkil qiluvchi ko'nikma va tayanch bilimlar ularning o'zaro ta'sirlari orqali kelib chiqadi. Ziyoli, intizomli savodli shaxs o'z ta'lim sohasida umrbod ta'lim olish ko'nikmalariga ega va ularning savodxonligi bir nechta asosiy

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalariga ko'ra tajribali biologiya o'qituvchilari quyidagi tadqiqot usullarini bajaraganliklarini ta'kidlaganlar: pipetlash, sentrifugulash, DNK elektroforezi, DNK / plazmidlarni tozalash, DNK ligatsiyasi, oqsillarni tozalash, bakterial transformatsiya, polimeraza zanjiri reaksiyasi, spektrofotometr, immuno-bo'yash, hujayra kulturasi, to'qimalarni kesish va mikroskop. Keyinchalik esa o'qituvchilardan o'z talabalariga bir xil usullarni o'rgatganliklari aniqlangan. O'qituvchilar turli usullarni sinfda amalga oshirmasliklarining asosiy sabablaridan biri sifatida ma'lum usullarni o'rgatishda o'zligiga bo'lgan ishonchsizlikni ko'rsatdilar.

Ishtirokchilar orasida keng tarqalgan yagona usullardan pipetka va sentrifugadan foydalanishni bilishlari bo'lgan. Ilg'or biologiya o'qituvchilari o'z talabalariga asosiy laboratoriya texnikasini bajarish imkoniyatini berishlari uchun o'zlarining ta'lim tajribalarini to'ldirishlari kerak [1]. O'qituvchilarning sharhlaridan kelib chiqqan holda, ular molekulyar biologiya sohasini tushunish muhimligini va bu ularning talabalarining ehtiyojlari bilan qanday bog'liqligini bilishadi [2].

Ma'lumki, asrimizning zamonaviy mehnat bozori bitiruvchilarni erkin fikrlaydigan va moslashuvchan, shu bilan birga talabchan bo'lishini, qiyinchiliklar va o'zgarishlarga to'la soha vakili bo'lishi uchun tayyorlanishi kerakligini anglatmoqda. Mazmunli o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun institutlar o'z bitiruvchilarining kerakli intizomiy fazilatlarini bilan shug'ullanishlari kerak. Maqsadimiz esa so'rash orqali ishtiroqli va o'zlari yoqtiradigan karyerani rivojlantirish uchun moslasha oladigan shaxslarni rivojlantirishdir.

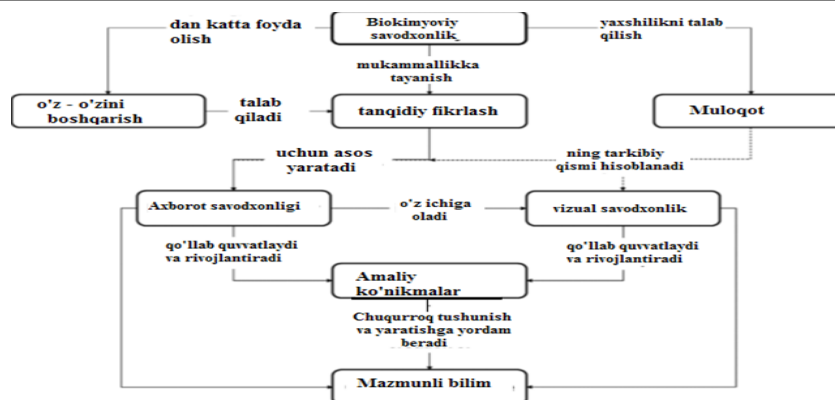
Bakalavriat talabalarini uchun biokimyo oddiygina asosiy ko'nikma va sifatlarni o'rganadigan va rivojlantiradigan kontekstdir. Biokimyo bakalavriat darajasida o'qitiladigan mavzularda aniq cheklovlar mavjud emas - bu institutlar o'zlarining kuchli tomonlarini o'yinshlari va tadqiqotning birinchi qatorida "issiq mavzular" bo'yicha qiziqarli darslarni ishlab chiqarishlari uchun yo'l ochib beradi. Biroq, bakalavriat darajasidagi ba'zi joriy o'qitish amaliyotidan farqli o'laroq, ko'nikmalar intizomga oid bilimlar kontekstida o'rgatilgan bo'lishi kerak [1]. Ko'nikmalar diqqat markazida tushunishni osonlashtiradigan, shu jumladan, mavzular o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish, mustaqil, moslashuvchan o'quvchini yaratish kabilar bo'lishi kerak. Intizomiy bilimlar kontekstida o'qitish ko'nikmalari biokimyoviy bilimlarning o'zaro bog'liqligiga e'tibor qarab, dasturlar doirasida o'rganish uchun dalillarga asoslangan dizaynni qo'llab-quvvatlashi, umrbod ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish va jamiyatda integratsiya va ishtirok etishga tayyor, ochiq fikrli, ishonchli biokimyogarlarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin [2].

Oliy ta'lim sohasida boshqa bir qancha fanlar ham o'z yo'nalishlari bo'yicha savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan tadqiqotlarni amalga oshirganlar. Biokimyoviy savodxonlik asosini tashkil qiluvchi darajalari bilan tanishildi. Bularning barchasi birgalikda biologik savodxonlik modelini tashkil qiladi. Bybee tomonidan taklif qilingan ilmiy savodxonlik shkalasi [1]:

o'zaro ta'sir ko'nikmalarini o'z ichiga oladi, biz ularni quyidagi tarzda guruhladik: [4,5]

•Tanqidiy fikrlash •Aloqa •O'z-o'zini boshqarish •Axborot savodxonligi •Vizual savodxonlik •Amaliy ko'nikmalar •Mazmunli bilim.

Quyidagi jadvalda biokimyoviy savodxonlik asosini tashkil etuvchi asosiy o'zaro ta'sir ko'nikmalarini aks ettiruvchi konsepsiya xaritasi tasvirlangan:

Ushbu xaritada muvofiq, tanqidiy fikrlash, boshqa ko'plab ko'nikmalar singari, oson o'rganilmaydi va zarur aqliy odatlarni shakllantirish uchun muntazam ravishda mashq qilish kerak [6]. Gelder va Ennis tomonidan yana bir bor ta'kidlanganidek, turli kontekst va usullarda mashq qilish mahoratning o'tkaziladigan jihatini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega; bu ilmiy savodxonlikni oshirish umumiy maqsadiga erishish uchun zarur [1]. Shu sababli, laboratoriya tajribalaridan bilim va tushunishni o'rganish va tadqiqot muhitida qo'llash tufayli muammolarni hal qilish biokimyoviy savodxonlikning asosiy elementidir [1].

Axborot turli shakllarda bo'lishi mumkin va manbalar yozma ma'lumotlar bilan cheklanmaydi. Grafiklar va infografika kabi tashqi tasvirlarda taqdim etilgan ma'lumotlarni talqin qilish "vizual savodxonlik" ga asoslanadi. Axborot savodxonligida bo'lgani kabi, axborotning tashqi ko'rinishlarini izohlashga tanqidiy yondashish bilimlarni mazmunli tushunishni shakllantirishga yordam beradi [7]. Molekulyar shakl va funktsiya

o'rtasidagi munosabatlar biokimyogarlarning uchun uning tarkibini tushunish uchun kalit hisoblanadi. Shunday qilib, vizual savodxonlikni rivojlantirish nafaqat tashqi tasvirlarni talqin qilish va yaratish bilan cheklanib qolmasligi, balki 3D dunyosi tushunchalari bilan ham yoritilishi kerak [2].

Xulosa va takliflar. Tushunilgan laboratoriya ko'nikmalari biokimyoviy o'quvchilariga albatta, foyda keltiradi - bu ko'nikmalar dori-darmonlarni kashf qilish, diagnostika xizmatlari va iste'mol tovarlarini (masalan, kosmetika, oziq-ovqat va tozalash vositalari) ishlab chiqishga asoslanadi [1]. Biokimyoviy savodxonlik bugungi kunimizda dolzarb mavzulardan biriga aylanib ulgurdi. Chunki har bir inson eng ko'p o'z tanasi bilan qiziqadi, unda qanday jarayonlar sodir bo'layotganini bilgisi keladi. O'z tanamizni tilini tushunib, qaysi biologik elementlar kerakligini bilgan holda harakat qilish yaxshi natijalar berib kelmoqda. Shunday ekan, biokimyoviy savodxonlikka erishish uchun bir qancha ko'nikmalarga ega bo'lish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Научный метод познания как основа формирования научного типа мышления у обучающихся 8 класса на уроках биологии;
2. Reychel Boulay, Aleks Pariski, Kris Kempbell "Developing teachers understanding of molecular biology: Building a foundation for students", NIH Public Access 2011;
3. Momsen JL, Long TM, Wyse SA and Ebert-May D "Just the facts? Introductory undergraduate biology courses focus on low-level cognitive skills". CBE Life S.Educ, 2010, 435-440;
4. Evers T "Literacy in all Subjects". 2015;
5. Ventura M, Lai E, and Dicerbo K "Skills for Today: What We Know about Teaching and Assessing Critical Thinking". 2017;
6. Mulnix JW "Thinking critically about critical thinking". Educ Philos Theory 44, 2012, pp 464-479;
7. Schönborn KJ and Anderson TR "Bridging the educational research-teaching practice gap: foundations for assessing and developing biochemistry students' visual literacy". Biochem Mol Biol Educ 38, 2010. pp 347-354.
8. Van Gelder T "Teaching critical thinking: some lessons from cognitive science". College Teach 53, 2005 pp 41-48;
9. Ennis RH "Critical thinking and subject specificity: clarification and needed research". Educ Research 18, 2007 pp 4-10;
10. Valixanova A. "Molekulyar biologiya va biotexnologiya mavzularini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish". "Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy yondashuv: Muammo va yechimlar: mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Termiz 2023.

UDK:428.303

Nargiza G'ANIYEVA

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti o'qituvchisi

E-mail: ganiyevanargiza553@gmail.com

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti katta o'qituvchisi PhD Z.Nazarova taqrizi asosida

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABLARDA NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Integrativ yondashuv asosida talablarda nutq kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish yuzasidan batafsil masalalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Integratsiya, integrativ metodika, integratsiyalashgan texnologiyalar, kompetensiya, kompetentli yondashuv, tafakkur, prinsip, faoliyat, xalqaro, innovatsiya, bilim, ta'lim, modernizatsiyalash, qobiliyatlar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация

На основе интегративного подхода детально проанализированы вопросы совершенствования методики развития речевой компетентности в требованиях.

Ключевые слова: Интеграция, интегративная методология, интегрированные технологии, компетентность, компетентный подход, мышление, принцип, деятельность, международный, инновации, знания, образование, модернизация, навыки.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF SPEECH COMPETENCE DEVELOPMENT IN STUDENTS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

Annotation

Based on the integrative approach, detailed issues regarding the improvement of the methodology of development of speech competence in the requirements were analyzed.

Key words: Integration, integrative methodology, integrated technologies, competence, competent approach, thinking, principle, activity, international, innovation, knowledge, education, modernization, skills.

Adabiyotlar tahlili. Biz bugun tanlagan mavzumiz haqida ilmiy tahlillarimizni berar ekanmiz kompetensiya so'ziga alohida urg'u berishni lozim topdik. Kompetensiya - u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlikdir. Kompetensiya (lot. "compete" - erishyapman, munosibman, loyiqman) - fan bo'yicha egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni kundalik hayotda duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishdir.

Integrativ yondashuv esa - turli fanlardan olingan bilimlar, ko'nikma, malaka va tajribalarni hisobga olish, tayanish, birlashtirish va kompetensiyalarni baravar rivojlanishini nazarda tutadi. Rossiyalik tadqiqotchi L.V.Pivovarova ishlarida integrativ metodikaning ta'limga texnologik yondashuvlar tavsifi quyidagicha bayon qilingan: - "integrativ metodika" atamasini qo'llashdan asosiy maqsad ta'limga texnologik yondashuvning asosiy xususiyatlarini aniqlab, ulardan foydalanishda pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini uyg'unlashtirishni tatbiq qilish modellarini ishlab chiqishdir. - ta'lim jarayonida integratsiyalashgan texnologiyalarning qo'llanishi bir qancha didaktik, metodik va kognitiv omillarga bog'liq.

Zamonaviy yondashuvlar o'qitish jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalarini o'zaro integratsiyalash orqali o'quvchilarda tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Ma'lumki, o'quvchilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar ikki turga ajratiladi: tayanch va fanga oid kompetensiyalar. Ayrim manbalarda esa kompetensiyalarning quyidagi 3 turi tasniflangan:

1. tayanch kompetensiyalar;
2. umumiy (predmetli) kompetensiyalar;
3. xususiy kompetensiyalar.

Kompetensiyaga hech qachon to'g'ridan-to'g'ri tashxis qo'yish va baholash mumkin emas, balki har doim uning samaradorligi nuqtai nazaridan bilvosita anglash mumkin.

Zamonaviy ta'limdagi kompetensiyaga asoslangan yondashuv - olingan bilimlarni qo'llash qobiliyatiga e'tiborni qaratish usulidir.

O'quvchi shaxsining umumiy rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan kompetensiyalar tayanch kompetensiya, faqat o'quv fani orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar xususiy kompetensiyalar deyiladi [1].

O'quv fanlarini integratsiyalashning nazariy asoslari, tamoyillari, integratsiyaga bo'lgan yondashuv, integratsiya yo'nalishlari, integrativ dasturlar, integrativ dars, integratsiyalashgan kurs modelini yaratish kabi masalalar o'z yechimini kutayotgan eng muhim pedagogik muammo hisoblanadi. Ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni qo'llash va pedagogik mahoratni takomillashtirish muammolari ustida professor N.N.Azizxodjaeva izlanishlar olib borib, o'z tadqiqotlarida kasbiy ta'lim tizimida o'qitish texnologiyalari fundamental va amaliy bilimlarning o'zlashtirilishini ta'minlashini ta'kidlab o'tgan [3].

Ta'lim jarayoni, uning sub'ektlari va ob'ekti o'rtasidagi integrativ jarayonlarni tashkil qilishning o'zi o'quvchilarda o'quv-bilish faoliyati natijasidagi kognitiv kategoriyalar asosidagi modellar mavjudligini taqozo qiladi. O'quv fanlararo aloqadorlikni ta'minlashga oid pedagogik tadqiqotlarda uni mustaqil tadqiqot yo'nalishi sifatida mujassam rivojlanayotgan shaxsga nisbatan pedagogik ta'sir ko'rsatish imkoniyati sifatida qarash lozim.

O'Q.Tolipov "Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari" mavzusida tadqiqot ishlarini olib borib, talabalarda kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarning o'rni va uni ta'lim jarayoniga qo'llashning muhim tomonlarini tadqiq qilgan. D.O.Ximmatalievning tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va pedagogik faoliyatida texnologik

yondashuvning o'ziga xosligi yoritib berilgan. D.N.Zokirovaning ilmiy tadqiqotlarida bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining intellektual salohiyatini o'stirish, izlanish, ijodkorlik, tadbirkorlik, tashkilotchilik malakalarini shakllantirish kabi muammolarning yechimini topish hozirgi davrda muhim vazifalardan ekanligi ko'rsatib o'tilgan. D.N.Zokirovaning tadqiqotlaridada kasbiy pedagogik ta'lim tizimida bo'lajak muhandispedagoglarning umumkasbiy tayyorgarligini imitatsion model qurilmalari vositasida takomillashtirishning ilmiy-metodik asoslarini yaratishga harakat qilingan. Kasb ta'lim o'qituvchilarini tizimli yondashuv asosida tayyorlash muammosi D.N.Zokirovaning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Yu.K.Babanskiy majmuaviy yondashuvni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan, u topshiriqlarni majmuaviy rejalashtirish optimallashtirish usullari rolini o'ynaydi, deb ta'kidlaydi, ta'lim mazmunini tanlashga majmuaviy yondashuv faqatgina turli faoliyat usullarni hisobga olmay, balki materiallar takrorlanishini bartaraf etishga yordam beruvchi fanlararo yo'naltirishni ham ko'zda tutadi.

Ta'limda integratsiyaning nazariy, metodologik, pedagogik va psixologik asoslarini predmetlararo boshlanishga chuqur yondashgan holda o'rganish, buyuk klassik pedagoglardan Ya.A.Komenskiy, E.Rosmesler, F.Yunge, Dj.Dyui keyinroq, ta'limda integrativ yondashuvni tashkil etishning pedagogik va psixologik xususiyatlarini ochishda katta xizmat qilgan Yu.K.Babanskiy, S.L.Rubinshteyn, Ye.N.Kabanova-Miller, Yu.A.Samarin, Yu.M.Kolyagin, N.S.Svetlovskaya, I.A.Mironenko, M.G.Chepikov, N.K.Chapaev kabi olimlarning bu sohada xizmatlari o'z aksini topgan. Bugun integratsiyani didaktikani ta'limda muhim sistemalashtiruvchi tamoyili deb qarashga asos bor.

Shuningdek ta'limni integrativ tashkil etishning muhim prinsiplaridan biri-integratsiya va differentsiatsiyaning birligi prinsipidir. Integratsiya va differentsiatsiya dialektik nuqtai nazardan biri-birlarini aniqlashtiruvchi ajratib bo'lmaz kategoriyalardan hisoblanadi. Ularni mustaqil kategoriyalar deb ajratib o'rganish, pedagogik tadqiqotning metodologik yetishmovchiligi deb qaraladi. Ilmiy nuqtai-nazardan qaralganda, integratsiyaning asosini olamning yaxlitligi, uni tashkil etuvchi elementlarning o'zaro aloqadorligi, o'zaro munosabatlari tashkil etadi. Pedagogik, ta'limiy jihatdan esa, integratsiya uzviylik, fanlararo aloqadorlik, predmet materiallari orasidagi o'zaro aloqadorlikni ifodalaydi. U bilimlarni o'zaro bir-birlarini to'ldiruvchi, kengaytiruvchi, chuqurlashtiruvchi vosita sifatida xizmat qilib, o'quv predmetlari mazmunini, eng kamida, DTS darajasida sintezlovchi, mantiqan tugallangan natijasi hisoblanadi.

Metodologik asos. Integrativ ta'lim, talabdan yangi materialni o'rganishda, oldingi o'rganilgan materiallar va boshqa predmetlardan olgan bilimlardan keng foydalanishni, oqibatda ulardan amaliyotda keng qo'llashni talab qiladi. U o'quvchining ilmiy dunyoqarashi kengaya borishi va dinamik rivojlanishiga mustahkam poydevor yaratadi. Ta'limda integratsiyaga turli predmetlardagi bilimlarni yagona maqsad asosida, o'zaro bog'langan holda, rivojlantirish formasi deb qarash mumkin. Zamonaviy ta'lim tendensiyalari orqali jadal rivojlanuvchi va o'zgarib turuvchi jamiyat zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlarini qanoatlantirishga qodir yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlab borish zarurligini talab etmoqda. Shu bois integrativ yondashuv asosida talabalarini maxsus kompetensiyalarini shakllantirish, dasturlarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Oliy ta'limda talabalaridan pedagogik tayyorgarlik va mahorat talab etiladi. Malaka talablarida talabalariga pedagogik faoliyat bo'yicha quyidagi talablar qo'yilgan:

– dunyoqarash bilan bog'liq tizimli bilimlarga ega bo'lishi;

gumanitar va tabiiy –ilmiy fanlar asoslarini, joriy davlat siyosatining dolzarb masalalarini bilishi, ijtimoiy muammolar va jarayonlarni mustaqil tahlil qila olishi;

– tabiat va jamiyatda kechayotgan jarayon va hodisalar haqida yaxlit tasavvurga ega bo'lishi, tabiat va jamiyat rivojlanishi haqidagi bilimlarni egallashi hamda ulardan zamonaviy ilmiy asoslarda hayotda va o'z kasb faoliyatida foydalana bilishi;

– insonning boshqa insonga, jamiyatga, atrof muhitga munosabatini belgilovchi huquqiy va ma'naviy mezonlarni bilishi, kasb faoliyatida ularni hisobga olib bilishi;

– axborot yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish usullarini egallagan bilishi o'z kasb faoliyatida mustaqil asoslangan qarorlar qabul qila olishi; - elektron axborot ta'lim muhitida ta'lim jarayonini pedagogik loyihalashtirish;

– tegishli bakalavriat yo'nalishi bo'yicha raqobatbardosh umumkasbiy tayyorgarlikka ega bo'lishi;

– yangi bilimlarni mustaqil egallay bilishi, o'z ustida ishlashi va mehnat faoliyatini ilmiy asosda tashkil qila olishi;

– bitta xorijiy tilni erkin so'zlashuv darajasida egallagan bo'lishi; – sog'lom turmush tarzi va unga amal qilish zaruriyati to'g'risida ilmiy tasavvur hamda e'tiqodga, o'zini jismoniy chiniqtirish uquv va ko'nikmalariga ega bo'lishi belgilab qo'yilgan.

Shuningdek talaba ta'limning samarali shakl va usullarini izlab topishi, o'quv uslubiy tayyorgarlik faoliyatini kuchaytirish, o'zining kasbiy kompetentligini shakllantirishda maxsus fanlardan mashg'ulotlarni tashkil etishning shakl, metod, vositalarini to'g'ri tanlay olishi lozim. Bizning fikrimizcha talaba o'zini mutaxassisligi bo'yicha egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishi bilan birga pedagog uchun muhim bo'lgan kasbiy sifatlarga ega bo'lishi (o'z-o'zini rivojlantirish, yangiliklarga intilishi) yoki bir so'z bilan aytganda kasbiy kompetentlikka ega bo'lishi kerak. Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan xolda, xalqaro standartlar darajasida mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta'minlash maqsadida qabul qilingan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda kompetentlik –biror soha bo'yicha har tomonlama chuqur bilimga ega bo'lgan va shuning uchun ham fikri salmoqli, ishonchli hisoblangan kishining sifati". Kompetentlik shaxsning doimo rivojlanib boruvchi sifatlaridan biri bo'lib, real hayotiy vaziyatlarda yuzaga kelgan muammolarni echish qobiliyati, o'z bilimi, o'quv va hayotiy tajribalari, qadriyatlarini va qiziqishlarini unga safarbar etish imkoniyatlari. Kompetentlik atamasi ta'lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib keldi. Bu tushuncha noan'anviy vaziyatlarda yoki kutilmagan hollarda o'zini qanday tutish, muloqotga kirishish, tomonlar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutish, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, hamisha rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda qanday harakat qilishi kerakligi to'g'risida nazariy bilimlar zarurligini ko'rsatadi. Bu jarayonni amalga oshirishda esa, avvalo o'qituvchi o'zining egallab turgan lavozimi darajasida kasbiy kompetentlikka ega bo'lmog'i lozim. Shundagina u pedagogik jarayonni muvaffaqiyatli tashkil eta oladi. Zotan uni kasbiy bilimdonlik, halollik, rostgo'ylik, izlanuvchanlik, tinimsiz sermahsul mehnat, ijodkorlik va yaratuvchanlik kabi fazilatlar yuksaltiradi. Bu kabi fazilatlar orqali pedagog yuksak ma'naviyatli, teran fikrga ega yetuk shaxslarni kamol toptirishi shubhasizdir.

ADABIYOTLAR

1. Djuraev R.H. va boshq. Pedagogika. - Toshkent. 2013. - B. 64.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения.- М.: Издательство ИППО МО РФ, 1995. - С. 336.
3. Галеева Н.Л. Система компетенций как инструмент управления качеством образования Интернет-журнал "Эйдос".2007. 30 сентября [http:// www.eidos.ru/journal/2007/0930](http://www.eidos.ru/journal/2007/0930).
4. To'raev B.Z. Informatika va axborot texnologiyalari sohasi pedagoglarining umumkasbiy fanlar integratsiyasida kasbiy kompetentligini shakllantirish. Ped. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD). diss. avtoref.-Toshkent. O'zMU, 2018. -B. 27.
5. Xasanova Sh.B. Elektron ta'lim resurslari tayyorlash va undan foydalanish tajribalari. Uzlüksiz ta'lim. -Toshkent. 2017, №5. - B. 4651

6. Хуторской А.В. Образовательные компетенции и методология дидактики. К 90-летию со дня рождения В.В. Краевского. Электронный ресурс.
7. Sharipov Sh.S, Aripov M, Begimqulov U.Sh. Bilim olishning intellektual tizimini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. - T.: Fan, 2011. - B. 72.
8. AKT yordamida biologiyani o'qitish. Umumta'lim maktablariga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish loyihasi. O'qituvchilar uchun qo'llanma. -Toshkent. 2010. - B. 11.

UDK:1174 (004.4; 378)

Nigora GOYIBOVA,
TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti tayanch doktoranti
E-mail:nigorkhanim30@gmail.com

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori, p.f.d. N.Muslimov taqrizi asosida

THE IMPACT OF AI ON ACADEMIC WRITING: ADVANCEMENTS AND CHALLENGES

Annotation

This article examines the impact of artificial intelligence (AI) on academic writing, highlighting its potential to improve language proficiency while addressing ethical concerns. Using bibliometric analysis, it explores AI's benefits and drawbacks, focusing on its influence across various academic fields and the need for ethical integration into language training. Research from Scopus (2015-2025) with the keyword "AI in academic writing" was analyzed. AI technologies like ChatGPT and Grammarly are recognized for enhancing writing fluency and grammatical accuracy, but issues of academic integrity, such as plagiarism and over-reliance, emphasize the importance of responsible and ethical AI application in academic settings.

Key words: Artificial intelligence (AI), academic writing, impact, bibliometric, ChatGPT, grammar.

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА АКАДЕМИЧЕСКОЕ ПИСЬМО: ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В данной статье изучает влияние искусственного интеллекта (ИИ) на академическое письмо, подчеркивая его потенциал в улучшении языковой грамотности и решение этических проблем. С помощью библиометрического анализа исследуются преимущества и недостатки ИИ, его влияние на различные академические области и необходимость этической интеграции в обучение языкам. Были проанализированы публикации в Scopus (2015-2025) по ключевому слову "ИИ в академическом письме". Технологии ИИ, такие как ChatGPT и Grammarly, признаны за их вклад в улучшение плавности письма и грамматической точности, однако проблемы академической честности, такие как плагиат и чрезмерная зависимость, подчеркивают важность ответственного и этичного использования ИИ в академической среде.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, академическое письмо, влияние, библиометрический анализ, ChatGPT, грамматика.

SUN'IY INTELEKTNING AKADEMIK YOZUVGA TA'SIRI: YUTUQLARI VA MUAMMOLARI

Аннотация

Mazkur maqolada sun'iy intellektning (SI) akademik yozuvga ta'sirini o'rganib chiqdi, uning tilni o'rganish samaradorligini yaxshilashdagi imkoniyatlarini va muammolarni hal etishni ko'rib chiqdi. Bibliometrik tahlil yordamida, AI ning afzalliklari va kamchiliklarini, turli akademik sohalariga ta'sirini va tilni o'rgatishda axloqiy integratsiya zaruratini o'rgandi. "Akademik yozuvda sun'iy intellekt" kalit so'zi bilan Scopus (2015-2025) ma'lumotlari tahlil etildi. ChatGPT va Grammarly kabi sun'iy intellekt texnologiyalari yozuvning ravonligi va grammatik aniqligini yaxshilashda e'tirof etilgan, ammo akademik halollik va plagiat kabi muammolar sun'iy intellektni akademik kontekstda mas'uliyatli va axloqiy ishlatish zaruratini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, akademik yozuv, ta'sir, bibliometrik tahlil, ChatGPT, grammatika.

Kirish. Sun'iy intellektning XXI asrda tez rivojlanishi va integratsiyasi shaxsiy va kasbiy hayotni keskin o'zgartirib, kundalik turmush tarzi va shaxsiy munosabatlarga ta'sir etmoqda [1]. Sun'iy intellekt hozirda deyarli har bir soha va kundalik hayotning har bir jabhasida mavjud bo'lib, turli sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Akademik nutq ingliz tili kompetensiyalarining muhim qismi bo'lib, o'quvchilar uni texnologiya vositalari orqali rivojlantiradilar [2]. Yangi tilni o'rganish, ayniqsa, yozish ko'nikmasini egallash uchun o'quvchilar so'z boyligi, grammatika va murakkab g'oyalarni izohlay olish qobiliyatini birlashtirishlari kerak. Bu ko'p miqdordagi aqliy mehnatni, shuningdek, tahliliy, ijodiy va metakognitiv qobiliyatlarni talab etadi [3]. Shu sababli, o'quvchilar to'g'ri va samarali yozishlariga yordam beradigan vosita va manbalarni qidirishlari ajablanarli emas.

ChatGPT va Google Translate kabi sun'iy intellekt (AI) vositalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi bu vositalarni yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'llaniladigan vosita sifatida tan olinishiga olib keldi va yozuvni o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlarga yo'l ochdi [4].

Sun'iy intellekt texnologiyalari allaqachon tilni o'rgatish usullarini o'zgartirishni boshladi, ammo shu bilan birga, bir qator pedagogik va etik masalalarni ham ko'tardi. Bir muammo shundaki, sun'iy intellektga haddan tashqari suyanib qolish asosiy til ko'nikmalarini egallashga to'sqinlik qilishi va til tuzilmalarini yuzaki tushunishga olib kelishi mumkin [5]. AI orqali yaratilgan

ma'lumotlarni qo'llash akademik halollik borasidagi savollarni ko'tarmoqda, bu yordam va noxolislikni farqlashni qiyinlashtiradi. Bu o'qitish strategiyalarini va ularda sun'iy intellektning rolini tanqidiy qayta ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi [6].

AI texnologiyalarining an'anaviy akademik yozish usullarini qo'llab-quvvatlovchi yoki qarshi turuvchi afzalliklari va ehtimoliy kamchiliklarini o'rganadi. Qolaversa, tadqiqot bibliometrik tahlildan foydalanib, sun'iy intellektning turli tadqiqot sohalarida akademik yozishga ta'siri bo'yicha tendensiyalar, namuna va keng qamrovli ta'sirni har tomonlama baholashni o'z ichiga oladi.

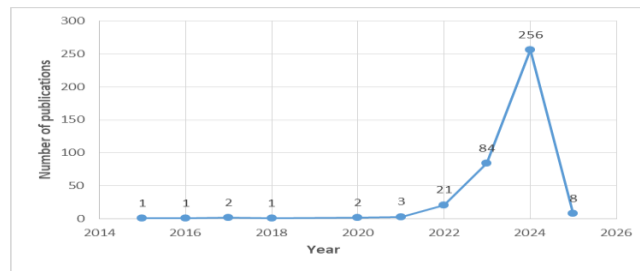
Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tahlilda biz o'tkazgan tadqiqotlardan dunyoviy bilimlarga oid nashrlarni qidirdik. Tadqiqot 2015 yildan 2025 yilgacha bo'lgan davrda Scopus – eng keng qo'llaniladigan bibliografik onlayn ma'lumotlar bazasida o'tkazildi va kalit so'z sifatida akademik yozishda sun'iy intellekt (AI)dan foydalanildi. Tahlil 2024 yil dekabr oyida amalga oshirildi. U CSV fayli, Microsoft Excel 2021, RIS, va Map Chart yordamida bajarildi.

Tahlil va natijalar. Ko'plab ta'lim sohalarida sun'iy intellektning akademik yozishga ta'siri keng ilmiy ahamiyatga ega. 2015 yildan 2025 yilgacha akademik yozishda sun'iy intellektga oid 379 ta maqola nashr etilgan (1-rasm).

Ma'lumotlar to'plami o'n yil davomida har yillik nashrlar sonida sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatadi. Har bir yil uchun qayd etilgan nashrlar soni va ularning umumiy miqdorga nisbatan foizlari 1-rasmda ko'rsatilgan. 2024 yilda katta o'sish kuzatilib,

nashrlar soni 256 taga yetgan. 2015 yildan 2020 yilgacha nashrlar soni juda past bo'lib, har yili bir yoki ikkidandan oshmagan. 2022 yilda bu ko'rsatkich sezilarli darajada o'sib, 21 ta nashrni tashkil

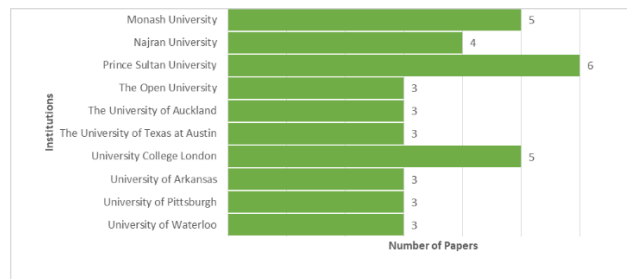
etgan. 2023 yilda nashrlar soni sezilarli darajada oshib, 84 taga yetgan. 2022 yildan 2024 yilgacha nashrlar sonida katta o'sish tendensiyasi kuzatilgan.

1-rasm. 2015–2025 yillar davomida akademik yozuvlarda sun'iy intellektga oid maqolalarning o'n yillik davri

Muassasalar nashr etilgan maqolalarining sifati bo'yicha tasniflandi. 10 yil ichida uch yuz yetmish to'rt xil muassasa sun'iy intellektga oid ilmiy yozuvlar bo'yicha maqolalar nashr qilish uchun hamkorlik qildi. Sun'iy intellekt bo'yicha akademik yozuvlarda eng yuqori 10 ta muassasaning nashrlarini tahlil qilishimiz aniqlashga qaratilgan. 2-rasmda ko'rsatilganidek, bu muassasalar turli mamlakatlardan bo'lgan universitetlarni o'z ichiga oladi, jumladan Prince Sultan universiteti, Monash universiteti, Londondagi universiteti, Najran universiteti, Arkanzas universiteti, Oklend universiteti, Texas universiteti

(Austin), Voterloo universiteti, Pittsburgh universiteti. Ko'plab muassasalar uchta maqola nashr etgan. Prince Sultan universiteti oltita maqolasi bilan ajralib turadi va ma'lumotlar to'plamiga eng yuqori hissa qo'shgan muassasa hisoblanadi. Monash universiteti va Londondagi universitet kollejining ishlab chiqarish samaradorligi bir xil. Biroq, umumiy holatda, Oklend universiteti, Texas universiteti (Austin), Arkanzas universiteti, Pittsburgh universiteti va Voterloo universiteti uchta maqola bilan eng kam hissa qo'shgan muassasalar sifatida ko'rsatilgan.

2-rasm. Akademik yozuvlarda sun'iy intellekt bo'yicha eng yaxshi muassasalar ro'yxati

2015 va 2025 yillar orasida akademik yozuvlarda sun'iy intellekt sohasidagi eng samarali o'ntalikdagi mamlakatlar nashrlarining soni orasida AQSh 94 nashr bilan yetakchilik qildi, keyingi o'rinlarda Xitoy 32, Birlashgan Qirollik 31, Hindiston 22, Saudiya Arabistoni 21, Avstraliya 17, Malayziya va Indoneziya 13, Kanada 12 va Rossiya 7 nashrlari bilan joy olgan.

3-rasm. Akademik yozuvlarda sun'iy intellekt bo'yicha eng yaxshi mamlakatlar ro'yxati

Ushbu tadqiqot bibliometrik tahlildan foydalanib, akademik manbalarda sun'iy intellekt bo'yicha ma'lumotlar to'plamini tekshirish va qaysi akademik sohalar va ilmiy nashrlar ushbu mavzuda eng katta ta'sir ko'rsatganini aniqlashni maqsad qildi. Ushbu bibliometrik tadqiqotga ko'ra, akademik yozuvlarda sun'iy intellekt bo'yicha eng yaxshi natijalar o'n yil ilgari nashr etilgan maqolalarda kashf etilgan. Maqolalar ishlab chiqarishining yillik o'sishi, 2015 yildan 2025 yilgacha bo'lgan davrda akademik yozuvlardagi sun'iy intellekt bilan bog'liq asosiy iboralardagi o'zgarish darajasini ko'rsatadi. Akademik yozuvlarda sun'iy intellektning ta'siri bo'yicha tahlillarga ko'ra, Qo'shma Shtatlar sun'iy intellekt bo'yicha eng yaxshi muassasalar va mamlakatlar o'rtasida yetakchilik qiladi. Buning asosiy sababi shundaki, bu mamlakat an'anaviy ravishda dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlardan biri sifatida ta'riflanadi. Bu mamlakatda Pittsburgh universiteti, Arizona davlat universiteti va Georgia davlat universiteti kabi yuqori baholangan tadqiqot markazlari va

universitetlar mavjudligi sababli, bunga muhim sabab bo'lishi mumkin. Qo'shma Shtatlar muassasalari top sohalarda ko'plab akademik jurnallarni nashr etdi. Masalan, AQSh universitetlari hozirgi mavzu bo'yicha taxminan 94 maqola nashr etgan va mintazam ravishda dunyoning eng yaxshi universitetlari orasida baholanadi. Garchi Saudiya Arabistoni va boshqa arab mamlakatlarida yuqori baholangan oliy ta'lim muassasalari ko'proq bo'lsa-da, Qo'shma Shtatlar o'z o'rnini saqlab qolmoqda. Buning sababi shundaki, AQSh universitetlarida sun'iy intellekt bo'yicha boshqa mamlakatlardagi muassasalarga nisbatan ko'proq nashrlar mavjud. Shunday qilib, AQShda ko'proq ilmiy tadqiqotlar o'tkazilgan.

2023 yilda akademik yozuvlarda sun'iy intellekt bo'yicha kamroq maqolalar yozilgan, 2024 yilda esa ko'proq maqolalar nashr etilgan, natijada 2024 yil eng ko'p maqolalar yozilgan trend yili bo'ldi. Ushbu ma'lumotlar bazasi 2024 yil dekabr oyida to'plangan va 2025 yil jarayoni 2024 yil dekabrda tahlil

qilinganligi sababli, 2025 yilda o'zgarishlar pastroq bo'ldi. Ushbu mavzu haqida yozish tobora ommalashib bormoqda, turli xil sun'iy intellekt tizimlari yaratilmoqda. Bu yaxshimi yoki yo'qmi? Tanganing ikkinchi tomoni bo'lgani kabi, har bir natija ham ijobiy, ham salbiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Ayni haqiqat esa, ularni qanday va qay yo'sinda qo'llay olish.

Akademik yozuvlarda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash muvozanatli bo'lishi kerak, chunki ularning sezilarli afzalliklari va e'tiborga loyiq kamchiliklari mavjud. Sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari, masalan, ChatGPT va Jenni AI, yozuvning ravonligini, grammatikani aniqligini va insholar strukturasi yaxshilash orqali til o'rganuvchilari va tadqiqotchilarga katta yordam beradi. Argumentatsiyani rivojlantirish tizimlari va individual fikr-mulohazalar yordamida, bu texnologiyalar akademik ishda motivatsiya, ishtirok etish va o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi [7]. AI yordamida yaratilgan yechimlar, shuningdek, maktablar va muassasalarga zerikarli ishlarni avtomatlashtirish, plagiatni aniqlash va sifat tahlili hamda faol o'rganishni rivojlantirish uchun ijodiy yondashuvlar taklif qilishda yordam beradi. Biroq, bu afzalliklarga qaramay, sun'iy intellekt texnologiyalarining axloqiy ishlatilishi, ijodkorlik va akademik halollik bilan bog'liq muammolar mavjud. AI tomonidan yaratilgan materiallarga haddan tashqari bog'lanish va "AIgiarizm" (mashina yordamida plagiat) kabi muammolar ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni zaiflashtirishi mumkin [8]. Ushbu muammolar, o'qituvchilarning AI tomonidan yaratilgan kontentni aniqlash bo'yicha bilim va vositalarga ega emasligi bilan yanada kuchayadi, bu esa muassasalarda o'zgarishlarni va professional rivojlanishni talab etadi. Bundan tashqari, inson tomonidan yaratilgan ishni baholashga mo'ljallangan vositalarning to'g'riligi va AI ning akademik qisqartmalar uchun suiste'mol qilinishi axloqiy masalalarni yuzaga keltiradi [9].

Sun'iy intellekt akademik yozuvda afzalliklar va kamchiliklarga ega. Uni samarali foydalanish uchun, uning afzalliklari va kamchiliklarini muvozanatlash uchun ba'zi me'yorlar, axloqiy tizimlar va o'quv dasturlarini o'zgartirish zarur. Agar axloqiy foydalanish rag'batlantirilsa, sun'iy intellekt o'qish natijalarini yaxshilashi mumkin, shu bilan birga, oliy ta'limda akademik halollik va innovatsiyani saqlab qoladi [10].

Sun'iy intellekt akademik kommunikatsiyani yozishda, ayniqsa, olimlar uchun muhim vositadir. Uning akademik yozuvga ta'siri tengsizdir, va misollar sifatida chatGPT, quillbot, typeset va Grammarly kabi vositalar keltiriladi, ular foydalanuvchilarga yanada puxta va mos yozuvlarni yaratishga yordam beradi, bu esa uni professional va akademik yozuv vazifalari uchun mashhur vositaga aylantiradi [11]. Bundan tashqari, ular real vaqtda yozuv yordamidan, hamkorlikda tahrirlashdan va plagiatni aniqlashdan foydalanib, akademik va tadqiqot faoliyatlarida aniqlik va samaradorlikni oshirish uchun vositalarni taklif etadi, shuningdek, aniqlik, ohang, uslub, tinish belgilar, grammatikani va imloni yaxshilash bo'yicha maslahatlar beradi. Sun'iy intellekt vositalari har bir ish samaradorligini oshirishda o'ziga xos rol o'ynaydi, ammo ularni to'g'ri ishlatish juda muhim, aks holda, bu plagiatga olib keladi [12].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellektning akademik yozuvda, ayniqsa, so'nggi o'n yil ichida qanday keng tarqalganini ta'kidlaydi. Bibliometrik tahlilga ko'ra, tadqiqot tendensiyalarida sezilarli o'zgarishlar ro'y berib, AQShdan chiqqan akademik nashrlar sun'iy intellekt bo'yicha yetakchi o'rinni egallamoqda. Jenni AI va ChatGPT kabi sun'iy intellekt vositalari insholar strukturasi, grammatikani va yozuvning ravonligini yaxshilashda juda katta afzalliklar taqdim etadi, ammo ular jiddiy axloqiy masalalarni ham keltirib chiqaradi. Yechilishi kerak bo'lgan masalalar orasida plagiat xavfi, asl nusxalarga cheklovlar va sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan materialga haddan tashqari bog'lanish mavjud. Sun'iy intellektning akademik yozuvdagi afzalliklari va kamchiliklarini muvozanatlash juda muhim, chunki bu uni to'liq foydalanish uchun zarurdir. Bu, sun'iy intellekt texnologiyalarining mas'uliyatli va samarali ishlatilishini ta'minlash uchun mos standartlar, axloqiy printsipalar va o'quv dasturlarini o'zgartirishni talab etadi. Sun'iy intellekt rivojlanishi bilan, ijodkorlik, akademik halollik va o'qish natijalarini yaxshilash uning ta'lim muhitlariga integratsiyasining asosiy e'tiborida bo'lishi kerak. Sun'iy intellekt to'g'ri qo'llanilganda akademik ishlarning sifatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Ayanwale, M. A., Adelana, O. P., Molefi, R. R., Adeko, O., & Ishola, A. M. (2024). Examining artificial intelligence literacy among pre-service teachers for future classrooms. *Computers and Education Open*, 6, 100179. <https://doi.org/10.1016/j.caeo.2024.100179>
2. Moore, J. L., Rosinski, P., Peebles, T., Pigg, S., Rife, M. C., Brunk-Chavez, B., Lackey, D., Rumsey, S. K., Tasaka, R., Curran, P., & Grabill, J. T. (2016). *Revisualizing Composition: How First-Year Writers Use Composing*
3. Nation, I. S. (2008). *Teaching ESL/EFL reading and writing*. Routledge.
4. Wang, Y., & Stockwell, G. (2024). Training to use machine translation for vocabulary learning. In *Theory and Practice in Vocabulary Research in Digital Environments* (pp. 132–153). Routledge.
5. Alm, A., & Watanabe, Y. (2023). Integrating ChatGPT in Language Education: A Freirean Perspective. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 11(3 (Special Issue)). <https://doi.org/10.30466/ijltr.2023.121404>
6. Wang, Y., & Stockwell, G. (2024). Training to use machine translation for vocabulary learning. In *Theory and Practice in Vocabulary Research in Digital Environments* (pp. 132–153). Routledge.
7. Aeni, N., Darmawati, B., Muthmainnah, Yunus, M., Mulyanah, A., Sharma, A., Rachmat, & Hamka, D. W. (2024). Disclosing User Views: A Qualitative Investigation of Writing and Speaking Ability Development via Integration of Jenni AI and Jenni Speak. In G. V. K. M., K. R., & S. T. (Eds.), *Lecture Notes in Networks and Systems: Vol. 1074 LNNS* (pp. 191–203). Springer Science and Business Media Deutschland GmbH. https://doi.org/10.1007/978-981-97-6103-6_13
8. Alexander, K., Savvidou, C., & Alexander, C. (2023). WHO WROTE THIS ESSAY? DETECTING AI-GENERATED WRITING IN SECOND LANGUAGE EDUCATION IN HIGHER EDUCATION. In *Teaching English with Technology* (Vol. 23, Issue 2, pp. 25–43). University of Nicosia. <https://doi.org/10.56297/BUKA4060/XHLD5365>
9. Kim, M. K., & Kim, N. J. (2022). AI-Supported Scaffolding for Writing Academic Arguments. In C. C. T. E., C. C., & K. Y. (Eds.), *Proceedings of International Conference of the Learning Sciences, ICLS* (pp. 1129–1132). International Society of the Learning Sciences (ISLS).
10. Velliaris, D. M., & Breen, P. (2016). An institutional three-stage framework: Elevating academic writing and integrity standards of international pathway students. In *Journal of International Students* (Vol. 6, Issue 2, pp. 565–587). University Printing Services.
11. Zawacki-Richter, O., Marin, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 39. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>
12. Nazari, N., Shabbir, M. S., & Setiawan, R. (2021). Application of Artificial Intelligence powered digital writing assistant in higher education: Randomized controlled trial. In *Heliyon* (Vol. 7, Issue 5). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07014>

Bekpashsha DAUTOVA,
UrDU tayanch doktoranti
E-mail: dautova_robilya@mail.ru

UrDU professori, p.f.d M.Saleyeva taqrizi asosida

DEVELOPING CREATIVE THINKING IN FUTURE EDUCATORS

Annotation

This article highlights the importance of creative thinking in education for future educators. It also demonstrates, through an experiment, that participation in visual arts activities is more effective than other methods in enhancing students creative thinking skills.

Key words: Creative thinking, innovation, creativity, visual imagery, pedagogical process, pedagogical technology.

КРЕАТИВ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ФОРМИРОВАНИЕ МЫШЛЕНИЯ

Аннотация

В этой статье рассматривается важность творческого мышления в образовании для будущих педагогов. Также экспериментально доказано, что участие в изобразительной деятельности более эффективно, чем другие методы, в повышении творческого мышления учащихся.

Ключевые слова: Креативное мышление, инновации, креативность, визуальные образы, педагогический процесс, педагогические технологии.

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KREATIV FIKRLASHNI SHAKLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglar uchun kreativ fikrlashning ta'limdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek talabalarning kreativ fikrlashlarini oshirishda visual san'at faoliyatlarida ishtirok etish boshqa usullarga qaraganda yuqori samaradorlikka ega ekanligi tajriba yordamida isbotlangan.

Kalit so'zlar: Kreativ fikrlash, innovatsiya, ijodkorlik, visual tasvir, pedagogik jarayon, pedagogik texnologiya.

Kirish. Bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlashni shakllantirish zamonaviy ta'limning muhim jihatidir, chunki bu o'qituvchilarga o'quvchilarda innovatsion, moslashuvchan va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Kreativ fikrlash odatiy yondashuvlarni chetlab o'tib, yangi g'oyalarni, muammolarni hal qilish strategiyalarini va noodatiy usullarni o'rganishni rag'batlantiradi. Jamiyat rivojlanishda davom etar ekan, murakkab va doim o'zgarib turadigan muhitlarda o'quvchilarga noodatiy ta'lim berish imkoniyatiga ega bo'lgan o'qituvchilarga bo'lgan talab ham ortib bormoqda. Kreativ fikrlash pedagoglarga turli ta'lim muammolarini hal qiladigan dinamik ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishga imkon beradi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish an'anaviy usullar ko'pincha tez rivojlanayotgan, texnologik jihatdan rivojlangan jamiyatning ehtiyojlarini qondirishda yetarli bo'lmagan jamiyatda juda muhimdir. Bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlashni shakllantirish nazariy bilimlar, amaliy tajriba va reflektiv amaliyotning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Bu ularni yangi ta'lim texnikalarini sinab ko'rishga va turli talabalarning ehtiyojlariga moslashishga undaydi. Bo'lajak o'qituvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim dasturlari muammoni asoslangan o'rganish, loyihaga asoslangan topshiriqlar va hamkorlikda o'rganish imkoniyatlarini o'z ichiga olgan faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlashni shakllantirish nafaqat ularning professional malakalarini oshiradi, balki tanqidiy fikrlash, ijodiy muammolarni hal qilish va tobora murakkablashib borayotgan dunyoga moslashish imkoniyatiga ega bo'lgan talabalar avlodini shakllantirishga hissa qo'shadi. Zamonaviy ta'lim pedagoglardan o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar ko'rish va yaratish, shuningdek, ta'limda tanqidiy va ijodiy yondashuvni shakllantirishga intilish qobiliyatini talab qiladi. Ijodkorlik, boshqa har qanday ko'nikma kabi, tug'ma sifat emas, balki maqsadli rivojlantirishni talab qiladi. Aynan kelajakda pedagoglarni tayyorlash jarayonida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va mustahkamlash uchun sharoitlar yaratish,

muvaffaqiyatli pedagogik jarayonni amalga oshirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlashni rivojlantirish, zamonaviy ta'limning muammolarini hal qilishda o'qituvchilarga yordam berish uchun zaruriy hisoblanadi. Ijodkorlik endi faqat san'at bilan bog'liq yoki noodatiy xususiyat sifatida ko'rilmaydi; balki o'qituvchilar uchun innovatsiya, moslashuvchanlik va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun muhim ko'nikma sifatida tushuniladi. O'qituvchilik faoliyatidagi ijodkorlik tushunchasi sezilarli darajada o'zgarib borgan. An'anaviy ravishda, ijodkorlik asosan san'at bilan bog'liq deb hisoblangan. Ammo zamonaviy nuqtai nazarlar, bu ta'rifni kengaytirib, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini o'z ichiga oladi — bu samarali o'qitish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar. Robinson (2001) ta'kidlaganidek, kreativlik "narsalarni boshqacha o'ylash va qilish" ni anglatadi va o'qituvchilar uchun bu, talabalarni jalb qilish, muammolarni hal qilish va ta'lim muammolariga yechimlar topish uchun yangi strategiyalarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. So'nggi tadqiqotlar, ijodiy fikrlash faqat kognitiv jarayon emas, balki motivatsion va kontekstual jarayon ekanligini ko'rsatadi. O'qituvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish, ularning mustaqilligi, xavf olishga nisbatan munosabati va ta'lim muhitidan chuqur ta'sirlanadi (Kaufman & Sternberg, 2010). Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish, nafaqat shaxsiy xususiyatlarga (masalan, yangi g'oyalarga ochiqlik), balki tashqi omillarga (masalan, institutsional qo'llab-quvvatlash va resurslar) ham e'tibor qaratishni talab qiladi. Guilfordning kognitiv qobiliyatlar bo'yicha ishlari ta'limdagi ijodkorlikni tushunishning ko'p qismini tashkil etadi. Uning modeli, ijodiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismlari sifatida oqimlilik, moslashuvchanlik, originallik va kengaytirishni belgilaydi. O'qituvchi tayyorlashda bu komponentlar bo'lajak o'qituvchilarning sinf muammolariga ijodiy yechimlar ishlab chiqish va qo'llash uchun muhimdir. Amabilening nazariyasi, soha bilan bog'liq ko'nikmalar, ijodiy jarayonlar va ichki motivatsiyaning o'zaro ta'sirini ta'kidlaydi. Ushbu model, bo'lajak pedagoglarga ijodiy bo'lish uchun kerakli ko'nikmalarni,

erkinlikni va ichki motivatsiyani taqdim etishning muhimligini ta'kidlaydi. Bu, ijodkorlik faqat tug'ma sifat emas, balki to'g'ri muhit va amaliyotlar orqali rivojlantirilishi mumkinligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilar hamkorlik qilib, g'oyalar bilan o'rtoqlashib, bir-birini tanqid qilishda ijodiy fikrlashni rivojlantiradilar. Masalan, Vygotskiyning (1978) ijtimoiy konstruktivistik nazariyasi, o'rganish ijtimoiy jarayon ekanligini ta'kidlaydi. Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion yechimlar talab qiladigan real dunyo muammolariga jalb qilish orqali ijodiy fikrlashni rivojlantiradi (Barrows, 2000). Bu yondashuv, o'qituvchilarga tanqidiy fikrlash, moslashuvchanlik va ijodkorlikni rag'batlantirishga yordam beradi, chunki ular ko'p yechimli murakkab vazifalar bilan shug'ullanadilar. Ushbu yondashuv bo'lajak o'qituvchilarga savollar berishni va tekshiruvlar orqali yechimlar izlashni o'rgatadi, shu bilan ijodiy va tadqiqotga asoslangan fikrlashni rivojlantiradi. Bo'lajak o'qituvchilarga reflektiv amaliyotlarda qatnashishni rag'batlantirish, ularning fikrlash jarayonlarini anglashlariga, taxminlarni aniqlashlariga va boshqa strategiyalarni sinab ko'rishga yordam beradi (Schön, 1983). Reflektiv amaliyotlar o'qituvchilarni o'z metodlarini baholash va yangilashga majbur qilgani uchun ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar ijodkorlikni rivojlantirish uchun kuchli vosita hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilar, ta'lim texnologiyalaridan ijodiy foydalanishni o'rgangan holda, innovatsion darslar rejalashtirish va hamkasblari bilan global miqyosda hamkorlik qilishga qodir bo'ladilar. West (2013) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, o'qituvchi tayyorlash dasturlarida texnologiyalardan foydalanish ijodiy dars rejalashtirish va muammolarni hal qilishni rag'batlantirishga yordam beradi. O'qituvchi tayyorlash dasturlari ijodiy fikrlashni barcha kurslarda integratsiyalash va yanada ko'proq amaliy va innovatsion o'rganish imkoniyatlarini taqdim etish uchun isloh qilinishi kerak. Teoriya bilan amaliyotni birlashtirgan va real dunyo muammolarini hal qilish tajribalarini taqdim etgan dasturlar ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi (Darling-Hammond, 2006). O'qituvchilarning mustaqilligini rag'batlantirish ijodiy rivojlanish uchun juda muhimdir. O'qituvchi ta'lim beruvchilar bo'lajak o'qituvchilarga yangi usullar va yechimlarni sinab ko'rishga imkon berishlari, bu esa ijodiy qobiliyatlariga ishonch hosil qilishlariga yordam beradi (Korthagen va boshqalar, 2006). Innovatsiyani qadrlaydigan va rag'batlantiradigan madaniyatni yaratish ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun zarurdir. O'qituvchi ta'limi muassasalari ijodkorlikni professional malaka sifatida ko'rib chiqadigan muhitni yaratishi kerak.

2010-yildan keyin bir qator o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari o'quv rejalari kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan tarzda qayta tuzdi. Innovatsion pedagogikalar, masalan, so'rovga asoslangan o'qitish, muammo-yechimli o'qitish va hamkorlikda o'qitish, ijodkorlikni oshirish maqsadida pre-servis o'qituvchi dasturlariga kiritildi. Kim va Lee (2018) ning tadqiqotida, texnologiya vositalarini o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida ishlatish, bo'lajak o'qituvchilarga innovatsion dars rejalari ishlab chiqish va ijodiy muammolarni hal qilishga imkon berdi. Dabbagh va Kitsantas (2020) ning tadqiqoti, raqamli vositalar o'qituvchilarga yangi o'qitish usullarini sinab ko'rishga imkon berishini va shu bilan ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam berishini ko'rsatdi. Virtual sinflar, onlayn munozara platformalari va simulyatsiya asosidagi o'qitish texnologiyalarining integratsiyasi ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muhim omil sifatida tan olingan. O'z-o'zini tahlil qilish va metakognitsiya

bo'lajak o'qituvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishda markaziy mavzular bo'lib kelmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarni o'z darslari ustida refleksiya qilishga undash, ularga ijodiy jarayonlarini baholash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirish imkonini beradi. Vongkulluks va boshqalar (2017) ta'kidlaganidek, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarida reflektiv amaliyot, o'qituvchilarga ijodiy o'qitishni rivojlantirishga yordam beradi, chunki bu bo'lajak o'qituvchilarga innovatsiyani rivojlantirishda o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Huang va Liu (2018) ning tadqiqotida esa, o'qituvchilarga o'z amaliyotini tahlil qilishni va tengdoshlarning fikr-mulohazalarini olishni tavsiya qiladi, bu esa ularga ijodiy strategiyalarni baholash va darslarini turli kontekstlarga moslashtirishga imkon beradi. Miller va Porras (2014) ta'kidlashicha, an'anaviy ravishda standartlashtirilgan testlarga katta e'tibor berilishi, bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy fikrlashga jalb qilish imkoniyatlarini cheklashi mumkin, chunki ular o'quv dasturlariga qat'iy rioya qilish zaruratini his qilishlari mumkin, bu esa o'qitish usullarida yangilik kiritishga xalaqit beradi. Moran va Johnstone (2020) esa, tizimli omillar, masalan, yuqori baholash testlari va moslashuvchan bo'lmagan ta'lim siyosatlarini, bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy rivojlantirishda muhim to'siqlarni yaratadi, deb ta'kidladilar. Ushbu to'siqlarni yengish uchun ta'lim siyosatlarini va o'quv dasturlarini qayta tuzish zarur, shunda ijodiy o'qitish yondashuvlariga ustuvorlik beriladi. Kao va Hsu (2021) o'qituvchilarda ijodiy fikrlashni baholash uchun ramkalar ishlab chiqqan bo'lib, bu ramkalar innovatsion dars dizaynlarini yaratish va sinf boshqaruvida ijodiy usullarni qo'llash imkoniyatini baholashga qaratilgan. Wang va Li (2019) esa ijodiy baholash modeli taklif qildi, bu esa mahsulotga asoslangan baholash (masalan, dars rejalari) va jarayon asosidagi baholashni (masalan, reflektiv jurnallar va ijodiy muammolarni hal qilish vazifalari) o'z ichiga oladi.

Metodologiya. Vizuallik san'ati faoliyatlari (masalan, rasm chizish va bo'yash) bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatiga qanday ta'sir qilishini baholash uchun quyidagi tajribani ko'ramiz. Buning uchun Urganch davlat universiteti 3-kurs maktabgacha ta'lim yo'nalishida tehsil olayotgan 20 nafar talabalar tanlab olindi (talabalar yoshi 20-25 oraliq'ida). Barcha ishtirokchilarga kreativ fikrlash testi o'tkaziladi. Testda maxsus mavzu (masalan, iqlim o'zgarishi) bo'yicha darsni o'qitishning 5 ta noodiy usulini taklif qilish va o'quvchilarni darsga jalb qilish uchun 5 ta kreativ metodni yaratish talab qilinadi. Har bir ishtirokchiga testni yakunlash uchun 10 daqiqa beriladi va ularning javoblari quyidagicha baholanadi: a) Yaratilgan fikrlar soni; b) fikrlarning noyobligi va yangiligi; c) fikrlarning turli kategoriyalar bo'yicha xilma-xilligi. Endi ishtirokchilarni 2 guruhga bo'lamiz A guruh va B Guruh , har bir guruhda 10 nafardan ishtirokchi bo'ladi. A guruh ishtirokchilarni kreativ fikrlashni rag'batlantirish uchun 30 daqiqalik sessiyada rasm chizish yoki bo'yashga jalb qilinadi. Ulardan o'zining o'qituvchilik falsafasini vizual tarzda ifodalash so'raladi. Maqsad - erkin ifodalashni rag'batlantirish va ishtirokchilarga ijodiy fikrlashni vizual ravishda o'rganish imkonini berishdir. B guruh ishtirokchilari 30 daqiqalik tinch sessiyada o'qitish metodlari va sinfni boshqarish bo'yicha maqolalar o'qishadi. Ular san'at faoliyatlarida qatnashmaydilar. 30 daqiqa davom etgan sessiyadan song, ishtirokchilarga yana ijodiy fikrlash testi beriladi. Ular yana o'qituvchilik bilan bogliq ijodiy fikrlarni taklif qilishadi (oldindan testda bolgani kabi). Testdan oldingi va testdan keying natijalar a), b) va c) asosida baholanadi. Tajribada quyidagi ma'lumotlar topiladi:

Ishirokchilar	A guruh testdan oldingi bahosi	A guruh testdan keying bahosi	B guruh testdan oldingi bahosi	B guruh testdan keying bahosi
1	10	18	11	12
2	9	17	13	4
3	11	20	10	12
4	8	16	12	13
5	10	19	9	11
6	12	21	11	13
7	9	18	12	12
8	10	17	10	11
9	11	20	10	14
10	8	18	11	12

A guruhning testdan oldingi va keying o'rtacha qiymatlarini hisoblaymiz:

$$\text{Testdan oldingi ortachasi} = \frac{10+9+11+8+10+12+9+10+11+8}{10} =$$

8,8

$$\frac{\text{Testdan keying ortachasi}}{10} = \frac{18+17+20+16+19+21+18+17+20+18}{10} = 17,4$$

Xuddi shunday B guruhning testdan oldingi va keying natijalarini hisoblaymiz:

$$\frac{\text{Testdan oldingi ortachasi}}{10} = \frac{11+13+10+12+9+11+12+10+10+11}{10} = 10,9$$

$$\frac{\text{Testdan keying ortachasi}}{10} = \frac{12+14+12+13+11+13+12+11+14+12}{10} = 11,2$$

Bundan A guruh uchun samaradorlik 8,6 va B guruh uchun 0,3 ekanini bilish mumkin. San'at faoliyatidan keyin ijodiy fikrlash baholarining sezilarli darajada oshishi, vizuallik san'ati faoliyatlari ijodiy fikrlashni ragbatlantirishi mumkinligini korsatadi. Bu, qo'l mehnati va san'at faoliyatlarining ijodiy fikrlashni va yangilik yaratishni stimullashishi haqidagi g'oya bilan mos keladi. Faqat maqolalarni o'qish orqali ijodiy fikrlash baholarining kam o'zgarishi, san'at faoliyatlarida faollik ko'rsatishning ijodiy fikrlashni rivojlantirishda ancha samaraliroq ekanligini korsatadi.

Xulosa. Bo'lajak pedagoglarda kreativ fikrlashni rivojlantirish, ta'lim tizimining asosiy elementlaridan biri bo'lib, o'qituvchilarni innovatsion yondashuvlar va kreativ metodlarni ishlab chiqishga tayyorlashda muhim rol oynaydi. Ijodiy fikrlash, o'qituvchilarni faqat dars berish jarayonida emas, balki murakkab

muammolarni hal qilishda ham yuqori darajada tayyorlaydi. Mazkur mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, o'qituvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda turli usullarni qo'llashning samarali ekanligini ko'rsatdi. Yuqoridagi tajriba bo'lajak o'qituvchilarda vizuallik san'ati faoliyatlarining ijodiy fikrlash qobiliyatlariga qanday tasir qilishini o'rganishga qaratilgan edi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, vizuallik san'ati faoliyatlari (rasm chizish va bo'yash) ishtirokchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirdi. A guruh (san'at faoliyatida qatnashganlar) ning ijodiy fikrlash baholarining o'rtacha qiymati 8.8 dan 17.4 gacha oshdi, bu esa 8.6 ballik samaradorlikni anglatadi. Bu, vizuallik san'ati faoliyatlari ijodiy fikrlashni ragbatlantirishda samarali ekanligini korsatadi. B guruh (san'at faoliyatida qatnashmaganlar) ning ijodiy fikrlash baholaridagi yaxshilanish minimal boldi (0.3 ball), bu esa faqat maqolalar oqish orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirishda cheklangan natijalar olish mumkinligini korsatadi. Kreativ fikrlashni rivojlantirish nafaqat oqituvchining o'ziga, balki butun ta'lim tizimiga katta foyda keltiradi. Innovatsion metodlar va amaliyotlar oqituvchilarni murakkab talim muammolarini hal qilishda yangi yondashuvlar yaratishga undaydi. Shu bois, talim tizimida ijodiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, bo'lajak oqituvchilarni ta'lim jarayonida samarali faoliyat yuritish uchun tayyorlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Out of Our Minds: Learning to Be Creative. Robinson, K. Capstone Publishing. 2001
2. The Cambridge Handbook of Creativity. Cambridge University Press. Kaufman, J. C., & Sternberg, R. J. 2010
3. Explaining Creativity: The Science of Human Innovation. Oxford University Press. Sawyer, R. K. 2006
4. Problem-Based Learning: An Approach to Medical Education. Springer Publishing Company. Barrows, H. S. 2000
5. Teaching with the Brain in Mind. ASCD. Brandt, R. S. 2009
6. Digital Schools: How Technology Is Changing Education and How You Can Learn More About It. Brookings Institution Press. West, D. M. 2013
7. Teaching and Learning in the Creative Classroom. Oxford University Press. Sawyer, R. K. 2017.
8. Digital Tools for Teaching and Learning in the Classroom. Routledge. Vongkulluksn, V., et al. (2017). Reflective Practice in Teacher Education: A Global Perspective. Springer. Dabbagh, N., & Kitsantas, A. 2020
9. Assessing Creative Thinking in Teacher Education Programs. Creativity Research Journal. Kao, C., & Hsu, H. 2021.
10. Creative Assessment Models in Teacher Education. Journal of Educational Measurement. Wang, Y., & Li, Y. 2019

Nigora DJALALOVA,
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: nigoradj55@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti professori I.Siddiqov taqrizi asosida

“YOSHLAR ESTETIK TAFAKKURI” TUSHUNCHASI BUYUK FAYLASUF OLIMLAR VA TADQIQOTCHILAR NIGOHIDA

Аннотация

Mazkur maqola “Yoshlar estetik tafakkuri” tushunchasining falsafa sohasidagi o'rnini, ahamiyati va uning zamonaviy yoshlarning dunyoqarashiga ta'siri haqida so'z yuritadi. Estetik tafakkur, odatda, go'zallikni anglash, uning tushunilishini shakllantiradigan, shuningdek, san'at va madaniyatni qabul qilish kabi omillarni o'z ichiga oladi. Maqolada, o'z vaqtida buyuk faylasuflar, olimlar va tadqiqotchilar tomonidan estetik tafakkurning yoshlar uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi tahlil qilinadi. Ayniqsa, ushbu tafakkurni yoshlar ongiga qanday singdirish, ularning estetik didini shakllantirish va madaniy taraqqiyotga ta'sirini o'rganish muhimligi ko'rsatiladi. Shuningdek, maqolada yoshlar o'rtasida estetik tafakkurni rivojlantirish, uning zamonaviy dunyodagi o'zgarishlarga qanday javob berishi va bu jarayondagi ilmiy yondashuvlar haqida ham alohida fikrlar bildiriladi.

Kalit so'zlar: Yoshlar estetik tafakkuri, falsafa olimlari, estetik rivojlanish, ilmiy yondashuvlar, falsafaning estetik jihatlari, yoshlarning estetik ongini shakllantirish.

ПОНЯТИЕ “ЭСТЕТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ МОЛОДЕЖИ” ГЛАЗАМИ ВЕЛИКИХ УЧЕНЫХ ФИЛОСОФОВ И ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье говорится о роли и значении понятия «эстетическое мышление молодежи» в области философии и его влиянии на мировоззрение современной молодежи. Эстетическое мышление обычно включает в себя такие факторы, как осознание красоты, формирование ее понимания, а также принятие искусства и культуры. В статье великие философы, ученые и исследователи своего времени анализируют значение эстетического мышления для молодежи. В частности, показано, как привить это мышление молодежи, как сформировать ее эстетический вкус и насколько важно изучить его влияние на культурное развитие. Также, в статье высказываются особые мысли о развитии эстетического мышления у молодежи, о том, как оно реагирует на изменения в современном мире, и научных подходах к этому процессу.

Ключевые слова: Эстетическое мышление молодежи, учёные-философы, эстетическое развитие, научные подходы, эстетические аспекты философии, формирование эстетического сознания молодежи.

THE CONCEPT OF “AESTHETIC THINKING OF YOUTH” THROUGH THE EYES OF GREAT SCIENTISTS PHILOSOPHERS AND RESEARCHERS

Annotation

This article discusses the role and significance of the concept of "aesthetic thinking of youth" in the field of philosophy and its influence on the worldview of modern youth. Aesthetic thinking usually includes such factors as awareness of beauty, the formation of its understanding, as well as the acceptance of art and culture. In the article, great philosophers, scientists and researchers of their time analyze the significance of aesthetic thinking for youth. In particular, it shows how to instill this thinking in youth, how to form their aesthetic taste and how important it is to study its influence on cultural development. The article also expresses special thoughts on the development of aesthetic thinking in youth, how it reacts to changes in the modern world, and scientific approaches to this process.

Key words: Aesthetic thinking of youth, scientists-philosophers, aesthetic development, scientific approaches, aesthetic aspects of philosophy, formation of aesthetic consciousness of youth.

Kirish. Yoshlarning estetik tafakkurini rivojlantirish orqali ularni nafaqat ilmiy va intellektual jihatdan, balki badiiy, estetik va axloqiy nuqtai nazardan ham shakllantirish zarur. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilinayotgan qaror va farmonlar yoshlar estetik tafakkurini rivojlantirish borasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qarorlar va "Ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash" haqidagi farmonlar yoshlarning estetik rivojlanishiga qaratilgan dasturlarni amalga oshirishda muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda [1].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Yoshlar estetik tafakkuri tushunchasining mazmuni va mohiyati har bir davrda turli faylasuflar tomonidan alohida ko'rib chiqilgan. Aflotun o'zining "Suqrotning himoyasi" asarida go'zallik haqidagi tasavvurlari orqali estetik tafakkurning ma'naviy jihatlari ko'rsatadi [4]. Arastu esa san'atni faqat go'zallikni idrok etish emas, balki uni muammolarni hal qilish, haqiqatni anglash vositasi sifatida ham qadrlaydi [5]. I.Kantning fikriga ko'ra, yoshlar estetik tafakkur orqali go'zallikni tushunish, o'zlarini va boshqalarni hurmat qilishni o'rganadilar. Uning estetik qarashlari

yoshlarni axloqiy va estetik me'yorlarga qarab shakllantirishda katta ahamiyatga ega [6]. Friedrich Shiller estetik tafakkur masalasida o'zining "Estetik tarbiya haqida" asarida yoshlar tarbiyasida san'atning ahamiyatini ta'kidlagan. U estetik tafakkurning yoshlarning shaxsiy rivojlanishi va axloqiy tarbiyasiga bo'lgan ta'sirini chuqur tahlil qilgan [7]. Dyuiy o'zining "San'at va tajriba" asarida san'atning insonning tajribasi va estetik tafakkurini rivojlantirishdagi rolini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, yoshlar san'at orqali o'z tajribalarini kengaytirishlari mumkin, bu esa ularning dunyoqarashini shakllantiradi va jamiyatda o'z o'rinlarini topishga yordam beradi. Dyuiy yoshlar estetik tafakkurini jamiyatning estetik qadriyatlarini o'zida aks ettiruvchi jarayon sifatida qaragan va uni tarbiyaning ajralmas qismi deb bilgan [8].

"Yoshlar estetik tafakkuri" tushunchasining tahlilini turli davr Sharq allomalarining asarlaridan ham ko'rish mumkin. Al-Farobiy, "Fozil shahar" ("Al-Madina al-Fazila") asarida yoshlarni axloqiy va estetik jihatdan tarbiyalashning muhimligini ta'kidlaydi [9]. Ibn Sino o'z asarlarida estetik tafakkur va yoshlarning axloqiy tarbiyasining o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Ibn Rushd (Averroes) 12-asrda yashagan islom faylasufi va mutafakkir bo'lib, o'zining

estetik tafakkuri va falsafiy qarashlari bilan g'arbdagi va sharqdagi falsafa tarixiga katta ta'sir ko'rsatgan. "Al-Kulliyat fi-l-Falsafa" (Falsafa bo'yicha umumiy ta'limotlar) ni oladigan bo'lsak, bu asar Ibn Rushdning falsafiy tafakkurining markaziy asaridir. U bu asarda san'at va estetikani, ayniqsa, go'zallik va uning inson ongiga ta'sirini o'rganadi. Ibn Rushd Arastuning "Poetika"si va "Metafizika"si orqali go'zallik va san'atning falsafiy mohiyatini tahlil qiladi [10]. "Ihya' Ulum al-Din" (Din Ilmlarini Yaratish) – bu asar al-G'azzoliyning eng mashhur va keng tarqalgan asari bo'lib, unda din, axloq, tasavvuf va estetik tafakkur o'rtasidagi bog'lanishlar o'rganiladi [11].

"Yoshlar estetik tafakkuri" yoki estetik ongning shakllanishi va rivojlanishi masalasi, turli davr rus faylasuflari tomonidan o'rganilgan va tahlil qilingan. Bulardan, Vissarion Belinskiy (1811-1848) – XIX asrning yirik rus tanqidchisi va faylasufi bo'lib, uning "San'at va adabiyot haqidagi fikrlar" (1840-yillar) asarida san'atning jamiyatdagi rolini va yoshlarning estetik tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rib chiqqan hamda san'at va adabiyot orqali yoshlarni ma'naviy o'sishga va ijtimoiy islohotlarga undagan [12]. Nikolay Chernishevskiy (1828-1889) yoshlar estetik tafakkurini ijtimoiy va ma'naviy o'zgarishlarga olib keluvchi kuch sifatida ko'rsata boshlagan. U san'at va adabiyotning yoshlarni ma'naviy rivojlantirishdagi o'rnini yuqori baholagan. "Nega biz yashayapmiz?" (1863) asarida yoshlarni faqat go'zallikni qabul qilishga emas, balki uni ijtimoiy maqsadlar uchun ishlatishga chaqirgan [13]. Fyodor Dostoyevskiy (1821-1881) – estetik tafakkurni insonning ichki dunyosi va ma'naviy izlanishlari bilan bog'lagan. Uning asarlarida yoshlarning ma'naviy va axloqiy rivojlanishi, estetik tafakkurning shaxsiy o'sishga ta'siri ko'rsatilgan.

Yoshlar estetik tafakkuri tushunchasining mazmuni va mohiyatini zamonaviy o'zbek faylasuflari ham tahlil etganlar. Ulardan biri Abdulla Avloniy (1878–1934) bo'lib, uning "Yoshlar uchun" (1911), "Ma'naviyat" (1911) asarlarida yoshlarning estetik tafakkuri va ma'naviy kamolotini shakllantirishga oid g'oyalari o'rta qo'ygan. U yoshlarni zamonaviy bilim va madaniyatga moslashtirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashni maqsad qilib oladi. Asarlarida estetik tafakkur haqida to'g'ridan-to'g'ri gapirmasa ham, uning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida yoshlarning yuqori estetik qadriyatlar va adabiy didlarini shakllantirishga e'tibor qaratadi [14]. Said Akramov (1955) ning asarlar ham yoshlar o'rtasida estetik tafakkur va ma'naviyatni rivojlantirishga qaratilgan. Jumladan, "Estetik tarbiya", "Yoshlar tarbiyasi va estetik tafakkur" [16], "Milliy madaniyat va yoshlar" asarlarida S.Akramov yoshlarni faqat ilmiy bilimlar bilan emas, balki estetik tafakkur va ma'naviy yuksaklik bilan ham tarbiyalashni maqsad qilgan. Uning g'oyalari yoshlarning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Natijalar. Estetika, san'at va go'zallik haqidagi falsafiy bilimlar tizimi sifatida, insoniyat madaniyatida alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, yoshlarning estetik tafakkuri, jamiyatning madaniy rivojlanishi va ma'naviy qadriyatlarining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Bu tushuncha falsafa, psixologiya, pedagogika va ijtimoiy fanlar doirasida keng o'rganilgan va ko'plab mashhur faylasuflar tomonidan ta'kidlangan. Yoshlar, o'z hayotlarida estetik qabulni shakllantirish jarayonida, faqat tashqi go'zallikni emas, balki ichki go'zallik va ma'naviy yuksalishni ham ko'zda tutadilar. Buyuk faylasuflar, xususan, Aflotun, Arastu, Immanuel Kant va Friedrich Schiller, estetik tafakkurning yoshlar uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini turli nazariy jihatlardan yoritib o'tganlar. Aflotun o'zining "Respublika" asarida go'zallik va haqiqiy estetik qadriyatlarining shakllanishi, yoshlarning jamiyatda to'g'ri ahloqiy va estetik me'yorlarni o'zlashtirishiga bog'liq deb ta'kidlagan [17]. Arastu esa go'zallikni "narsaning o'z mohiyatiga mos kelishi" sifatida

tavsiflab, yoshlarning go'zallikni faqat tashqi ko'rinishidan emas, balki ma'naviy fazilatlaridan ham qadrlashlarini ta'kidlagan. Kantning "Xolis aqlning tanqidi" asarida esa estetik tafakkur insonlarning go'zallikni qabul qilishda subyektiv tajribalar asosida shakllanishi, shaxsiy hissiyotlar va aqlning muvozanatida ko'rsatiladi" [18]. Yoshlar uchun bu nazariya, ularning estetik tafakkurini rivojlantirishda ayniqsa muhimdir, chunki ular go'zallikni faqat tashqi ko'rinishda emas, balki ichki dunyolarida ham qidiradilar. Friedrich Schiller o'zining estetik tarixi va insoniylik haqida yozgan asarlarida, yoshlarning estetik tafakkurini to'g'ri yo'naltirish jamiyatning ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi deb hisoblagan. U yoshlarning estetik qabulini o'rgatishda san'at, musiqa va adabiyotning o'rni katta ekanligini ta'kidlagan.

Muhokama. Arastu, o'zining "Poetika" asarida go'zallikni "narsaning mohiyatiga mos kelishi" sifatida ifodalaydi. Yoshlarning estetik tafakkuri faqat tashqi go'zallikni ko'rish bilan cheklanmasdan, ichki go'zallik va fazilatlar hamda ularning ma'naviy rivojlanishi bilan bog'liq ekanligini ta'kidlagan. Arastu nazariyasiga ko'ra, estetik tafakkur yoshlarning ma'naviy o'sishi va axloqiy qarashlarini shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Yoshlar, san'at va go'zallik orqali o'zlarini anglashadi, o'z fikrlarini ifodalashda va atrofdagi dunyoni tushunishda yangi imkoniyatlarga ega bo'lalilar[5].

I.Kant estetik tafakkurga bo'lgan yana bir yangi yondashuvni taklif etdi. Uning fikricha, estetik tajriba shaxsiy his-tuyg'ular va aqlning uyg'unligida yuzaga keladi. Yoshlar, estetik tafakkur orqali faqat go'zallikni tasavvur qilmay, balki uning subyektiv va ob'ektiv jihatlarini tushunishga intilishadi. Kant nazariyasiga ko'ra, yoshlarning estetik tafakkuri, ularning aql-idrokini va his-tuyg'ularini uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu tafakkur, yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularning san'atni va go'zallikni boshqacha tarzda qabul qilishiga imkon yaratadi.

F.Schiller esa, estetik tafakkurni yoshlarning ma'naviy rivojlanishi va axloqiy yuksalishi uchun zarur deb hisoblagan. Uning fikricha, estetik tajriba yoshlarni ichki erkinlik va yangilanishga undaydi. Schiller san'at va go'zallikni yoshlarning ruhiy va axloqiy tarbiyasining ajralmas qismi sifatida qaraydi. Yoshlarning estetik tafakkuri ularning ichki olamini anglashga, dunyoqarashlarini shakllantirishga va ma'naviy jihatdan yuksalishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, "Yoshlar estetik tafakkuri tushunchasining mazmun-mohiyati" haqida barcha davr faylasuflarining ilmiy fikrlarini tahlil qilish uning insoniyat tarixi davomida ahamiyatini ko'rsatadi. Har bir faylasufning estetik tafakkur haqidagi qarashlari, uning nafaqat go'zallikni anglash, balki insonning axloqiy, ruhiy va ma'naviy rivojlanishiga bo'lgan ta'sirini ham o'z ichiga oladi. Yoshlar estetik tafakkuri orqali dunyoqarashini kengaytiradi, o'zlarini va boshqalarni hurmat qilishni o'rganadilar va axloqiy, estetik qadriyatlarini o'z ichiga olgan shakllangan shaxslar sifatida jamiyatga foyda keltiradilar. Bu jarayonni rivojlantirish, yoshlarni ijodiy va ma'naviy jihatdan yetuk shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

"Yoshlar estetik tafakkuri" tushunchasi, ularning faqat tashqi ko'rinishini emas, balki ichki dunyosini, ma'naviyatini, axloqiy va estetik qarashlarini shakllantirishning muhim jarayonidir. Bu jarayon yoshlarni jamiyatda ijtimoiy mas'uliyatli, axloqan to'g'ri qarorlar qabul qiluvchi, estetik jihatdan rivojlangan va madaniy yuksalgan shaxslar sifatida tarbiyalashga imkon yaratadi. Endi bu maqsadga erishish uchun ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish va yoshlarni estetik tafakkurga qaratilgan sinfdan tashqari darslar, metodikalar orqali rivojlantirishni davom ettirish zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. (2016, yanvar 15). Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qaror (PQ-4956). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.
2. Mirziyoyev, Sh. (2019, fevral 5). Yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratish haqidagi farmon (PF-5772). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.
3. Mirziyoyev, Sh. (2020, avgust 20). Yoshlar ma'naviyati va ta'limi bo'yicha davlat dasturi (PQ-4837). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.
4. Platon. (1993). Suqrotning himoyasi. (A. Shukurov, tarj.) Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.- bet 80-120.

5. Aristotel. (2010). Poetika (M. M. Abduqodirov, Trans.). Tashkent: Fan. (Original work published ca. 335 B.C.E.).-bet 78.
6. Kant, I. (1993). Kritika der Urteilskraft (J. I. Zohidi, tarj.). Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.-bet 400-600.
7. Shiller, F. (2001). Estetik tarbiya haqida (J. S. Shomurodov, tarj.). Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.-bet 80-120.
8. Dyuiy, J. (1973). San'at va tajriba (A. Mahmudov, tarj.). Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.- bet 400.
9. Farobiy, A. (n.d.). Al-Madina al-Fadila [The Virtuous City]. (Trans. A. Smith). Publisher. (Original work published ca. 10th century).-P. 100.
10. Rushd, I. (2000). The General Principles of Philosophy (Thomas M. Khan, Trans.). Fons Vitae. (Original work published 12th century).-P. 350 .
11. Al-Ghazali, A. H. (2000). Ihya' Ulum al-Din [The Revival of the Religious Sciences] (Thomas M. Khan, Trans). Fons Vitae.(Original work published 11th century).-P. 1200
12. Белинский В. "Мысли об искусстве и литературе". Русский вестник. Россия. 1846.- С.100.
13. Чернышевский, Н. "Для чего мы живём?". Современник. Санкт-Петербург. 1863.-С. 400.
14. Abdulla Avloniy. "Yoshlar uchun"."Turon".Toshkent.1911.- bet 80-100.
15. Abdulla Avloniy."Ma'naviyat". Turon".Toshkent.1911.-bet 100.
16. Said Akramov. "Yoshlar tarbiyasi va estetik tafakkur". "O'zbekiston". Toshkent. 1990.- bet 250.
17. Platon. (2000). The Republic (B. Jowett, Trans.). Dover Publications. (Original work published ca. 380 B.C.E.). USA.-P. 416.
18. Кант, И. Критика чистого разума. (М. Мюллер, Пер.). Верлаг. (Оригинальная работа опубликована в 1781 г.).-С. 800-900.

UDK: 811.512.161(09)378(575.1)

Xurshid DILLIYYEV,
O'z JOKU stajor o'qituvchisi
E-mail: hurshiddilliyev@gmail.com

O'z JOKU dotsenti, PhD G.Xasanova taqrizi asosida

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA CHET TILLARNI O'QITISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA
Annotatsiya

Ushbu maqolada integrativ yondashuv asosida chet tilini o'qitish yuzasidan bir qator mamlakatimiz va xorijiy ilmiy adabiyotlar ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan, integrativ yondashuv, integrativ yondashuvning shakllanishi hamda integrativ yondashuvning tarkibiy qismlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, integrativ yondashuv, komponent, uslubiy, tarkibiy-mazmunli, tashkiliy va faoliyatga asoslangan.

TEACHING FOREIGN LANGUAGES BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH AS A CURRENT PEDAGOGICAL PROBLEM
Annotation

This article analyzes a number of national and foreign scientific literature on teaching a foreign language based on an integrative approach from a scientific and pedagogical point of view, reveals the integrative approach, the formation of an integrative approach, and the components of an integrative approach.

Keywords: integration, integrative approach, component, methodological, structural-content, organizational, and activity-based.

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА КАК АКТУАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА
Аннотация

В данной статье анализируется ряд отечественной и зарубежной научной литературы по обучению иностранному языку на основе интегративного подхода с научно-педагогической точки зрения, раскрывается интегративный подход, формирование интегративного подхода, компоненты интегративного подхода.

Ключевые слова: интеграция, интегративный подход, компонент, методический, структурно-содержательный, организационно-деятельностный.

Kirish. Bugungi kunga kelib texnika taraqqiyoti kun sayin rivojlanib bormoqda. Har bir soha uchun zamonaviy texnikalar tobora yangilanib, mutaxassisdan doimo izlanishni talab qilmoqda. Bunday rivojlanish davrida oliy ta'lim muassasalari talabalarini zamon talablariga monand, ish beruvchilar talablariga mos, ishlab chiqarish texnikalarini amaliyotda qo'llay oladigan va jamoaviy ishlay oladigan raqobatbardosh mutaxassis qilib tarbiyalash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu masalalarning yechimini topish va oliy ta'lim muassasalarida uni amalga oshirish borasida ko'plab islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim tizimi rivojlanishining hozirgi bosqichi ta'lim mazmuni va metodikasiga, uning samaradorligini oshirishga sifat jihatdan yangi talablar qo'ymoqda. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" muhim ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan, integrativ yondashuv asosida bakalavr yo'nalishi talabalariga turk tilini ikkinchi xorijiy til sifatida o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda ilg'or tajribalarni almashish orqali ta'limning tashkiliy-pedagogik jarayonidagi kamchiliklarni bartaraf etish, yangicha yondashuv, texnologiya va tamoyillarni ishlab chiqish va rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlar va didaktik imkoniyatlarni ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi. Respublikamizda chet tillarni o'qitish uchun shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, sohaga yo'naltirilgan chet tillarni o'qitishning lingvodicistik aspektlari, xorijiy tillarni o'qitishdagi kompetensiyalar va yondashuvlar, tillarni o'qitishning zamonaviy usullari, muloqot kompetensiyalarini rivojlantirish, talabalarda kasbiy kompetensiyalarni integrativ yondashuv asosida rivojlantirish bilan bog'liq ilmiy izlanishlar N.Axmedova, D.Isroilova,

M.Kadirova, G.Obidova, X.Poluanova, K.Risqulova, F.Saidova, D.Tadjibayeva, N.Qushiyeva va boshqa olimlar tomonidan amalga oshirilgan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlarida chet tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirish, til o'qitishda kognitiv faoliyat nazariyasi, lingvistik shaxs nazariyasi, shaxsning qobiliyat, ko'nikma va malakalarni shakllantirishning turli jihatlarini M.A.Arhipenko, I.L.Bim, O.V.Boriyeva, N.V.Demyanenko, O.V.Gomeleva, S.V.Kashina, M.N.Knyazev, A.V.Medvedev, O.A.Mineyeva, P.V.Sisoyev, M.V.Tkachenko, A.A.Shestakova va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

Xorijiy davlatlarda E.Armstrong, M.Huber, W.Newell, V.Vinod, J.Jupri, F.Splunder, G.Thompson & McKinley, J.F.Xiaoyanlar ilmiy izlanishlarida o'z ifodasini topgan.

Tadqiqot muammosiga oid yuqoridagi ilmiy izlanishlar va manbalar shuni ko'rsatmoqdaki, respublikamiz oliy ta'lim muassasalarida talabalarining nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, ulardan pedagogik jihatdan o'quv jarayonida foydalanish masalalari bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilmagan. Bugungi kunda integrativ yondashuv asosida turk tilini o'qitish metodikasini takomillashtirishga doir tizimli tadqiqotlar zarurati mazkur tadqiqot ishi yo'nalishini belgilashda asos bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi qo'yilgan maqsadga erishishga qaratilgan turli xil usullar majmuasini o'z ichiga oldi: nazariy usullar: nazariy va uslubiy tahlil tadqiqotning dastlabki pozitsiyalarini shakllantirish imkonini berdi; muammoning konseptual sohasini tavsiflash va tartibga solish uchun konseptual va terminologik tahlildan foydalanildi; talabalarining integrativ yondashuv asosida turk tilini o'qitish metodikasini takomillashtirish muammosini har tomonlama ko'rib chiqish uchun asos bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradigan eng muhim vazifalardan biri

chet tilini o'qitishda integrativ yondashuvni amalga oshirish xisoblanadi. Chet tilini "integratsiyalashgan" formatda o'qitish talabalarga dunyoning yanada yaxlit tasavvurini rivojlantirishga yordam beradi. Bunda chet tilining o'zi bilish va muloqot vositasidir. Bilim doirasini kengaytirish natijasida o'quvchilarning kengroq va rang-barang qiziqishlarini, malaka va qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun imkoniyat yaratiladi.

"Integratsiya" atamasi lotincha integer – "butun" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ko'p qismlardan bir butunni yaratish jarayoni sifatida tushuniladi. Integratsiya bugungi kunda ta'limdagi eng muhim innovasion hodisalardan biridir. U "eksperimental amalga oshirish kengligi, ijodiy konsepsiyaning chuqurligi, tarixiy rivojlanishning davomiyligi va dialektik tabiati bo'yicha" barcha boshqa hodisalardan ustundir" [1].

Ta'limdagi integratsiya hodisasi chuqur tarixiy va didaktik ildizlarga ega. Sokrat, Platon, Aristotel, Lukresiy, Leonardo Da Vinchi, Galiley kabi insoniyat o'qituvchilarining paydo bo'lishiga oz miqdordagi bilimga ega bo'lgan integratsiyaning boshlang'ich turi bo'ldi.

Fariddin Attor o'z zamonasida o'zining quyidagi fikri bilan o'zaro aloqadorlikni quyidagicha ta'riflaydi: "Bu ro'yi zaminda mayda narsaning o'zi yo'q, hamma narsa bir-biriga bog'liq va bir-birini to'ldiradi" [8]. Demak, har bir fan bir-biriga bog'liq va uni negizi – tabiatdir.

Ko'pgina pedagogik tizimlarning yaratuvchilari yaxlit fikrlashga o'rgatishga harakat qildilar. Masalan, o'quv jarayonini tashkil etish shakllarini didaktikaning asoschisi Y.A. Komenskiy "tabiatning harakat me'yorlari"ga o'xshatadi va "Buyuk didaktika" asarida shunday deb yozgan edi: "O'zaro aloqadagi jamiki narsa, xuddi shu aloqada o'rganilishi kerak" [3]. Bundan ko'rinadiki, o'rganiladigan har qanday bilim albatta aloqadorlik asosida amalga oshirilishi, bog'lanishi lozim. Shundagina tabiat+inson bir butunligini anglab yetadi.

Pedagogikadagi integratsiya muammolari ko'plab tadqiqotchilarning ishlarida turli jihatlarda ko'rib chiqiladi. "V.V.Krayevskiy, A.V.Petrovskiy, N.F.Talayzina asarlarida pedagogikaning boshqa fanlar bilan integratsiyalashuvi masalalari ko'rib chiqiladi. G.D.Gleyzer va V.S.Lednev ta'lim mazmunidagi integratsiya yo'llarini ochib beradi. L.I.Novikova va V.A.Karakovskiyning asarlari bolaga ta'lim ta'sirini birlashtirish muammolarini ochib beradi" [9]. Ta'lim tashkilotlarida integratsiya S.M.Gapeyenkova va G.F.Fedoresning ishlarida ko'rib chiqiladi.

V.S. Bezrukova integratsiyani pedagogik hodisa deb hisoblab, masalaning holatini tavsiflovchi quyidagicha adolatli xulosa qiladi: "Pedagogik integratsiyaning bir nechta faktlari keng tarqalgan hodisani tugatmaydi. Umuman olganda, nazariy va amaliy pedagogikaning holati undagi integrativ tendensiyalarning kuchayishi, ta'limning prosessual tomoni emas, balki mazmunida integratsiyaning ustunligi, integratsiya jarayonlarining namoyon bo'lishi, birinchi navbatda, pedagogik ta'limni birlashtirishda, ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, pedagogik integratsiya variantlari, turlari, mexanizmlarining murakkabligi va xilma-xilligidan dalolat beradi [2]. Bu masala bugungi kunda o'qitish va tarbiyalash nazariyasi va amaliyotida juda dolzarbdir, chunki integral bilimlar ko'proq axborot sig'imiga ega bo'lganligi sababli, u har xil sifatda ko'rinadigan jarayonlar ortida umumiy narsalarni ko'rish qobiliyatini shakllantiradi. Bu hozirgi vaqtda pedagogik integratsiyaga e'tibor kuchayganligini tushuntiradi. Ilmiy va uslubiy ishlar to'plamlari, integratsiyaning amaliy tajribasining nazariy asoslari va tavsiflarini o'z ichiga olgan ko'plab monografiyalarni nashr etildi. Integratsiyani didaktikaning birinchi, tizimni tashkil etuvchi tamoyili deb hisoblash uchun sabablar paydo bo'ldi va mustahkamlandi.

V.F.Tenishcheva ta'kidlaganidek, "integratsiya pedagogik tizimning yanada yaxlitligi tomon harakatlanishini ta'minlaydi va

buning natijasida ta'lim jarayoni darajasining oshishiga olib keladi, bu esa talabalarning zarur kompetensiyalari /kompetentliklarini shakllantirishda namoyon bo'ladi" [10].

I.A.Zimneya va E.V.Zemsovaning ta'rifiga ko'ra, integral yondashuv "hech bo'lmaganda bitta xususiyatning umumiyligi bilan birlashtirilgan obyektlar, hodisalar, jarayonlarning yaxlit tasviri bo'lib, buning natijasida uning yangi sifati paydo bo'ladi. Avvalo, integrativ yondashuv quyidagilarda shakllanadi:" [4]

- dunyoning yaxlit tasviri (ya'ni, talabalar fanlarni o'rganish maqsadini yaxshiroq tushunadilar, ular o'rtasidagi bog'liqlikni anglaydilar, shu bilan o'quv jarayoniga motivatsiyani oshiradilar);

- yangi ko'nikma va qobiliyatlar (bu tufayli o'quvchilarning imkoniyatlari kengayadi);

- talabalarning axloqiy qadriyatlarini;

- asosiy kompetensiyalar (kommunikativ, ijtimoiy-madaniy, ta'lim va kognitiv).

Integrativ yondashuv – bu pedagogik jarayonning istalgan komponentida integratsiya tamoyilini amalga oshirishni ko'zda tutadi. Pedagogik jarayonning yaxlitligi va izchilligini ta'minlaydi.

Integrativ yondashuv - zamonaviy o'qitish texnologiyalari va usullarini qurishning yetakchi tamoyili sifatida integratsiyaga asoslangan va murakkabligi, o'zaro ta'sir qilish orqali mazmunni umumlashtirish, turli fanlarning o'zaro kirib borishi va o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadigan tizimdir. Bunday yondashuv o'quv jarayonining barcha elementlarini qamrab oladi va bitiruvchilarda yuqori darajadagi tayyorgarlikni shakllantirishga yordam beradi.

Integrativ yondashuv o'quv jarayonini faollashtiradi, shuningdek, samarali madaniyatlararo muloqotga tayyor shaxsni shakllantiradi. Shunday qilib, integrativ yondashuv tufayli o'quvchining shaxsini o'z-o'zini anglash va o'zini o'zi aniqlash imkoniyati paydo bo'ladi. Bitta sxema bo'yicha fikrlashga odatlangan o'quvchilarning tafakkuri o'zgaradi. Shuningdek, alohida ta'kidlash kerak bo'lgan muhim soha - bu onging axloqiy sohasini faollashtirish. Bilimlarni integratsiyalash orqali zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan yangi ta'lim kurslarini shakllantirish mumkin [5].

O'qitishning hozirgi bosqichida fanlararo aloqalar dolzarb bo'lib qoladi, ya'ni o'qitish turli fanlar bo'yicha bilimlarni birlashtirish yo'lidan boradi [6]. Chet tilini o'qitish darslari o'qituvchiga fanlararo aloqalarni shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Gazeta va jurnallar matnlari bugungi kunda ham lingvistik kuzatishlar uchun munosib materialdir. Hozirgi turk matbuoti negizida til hodisalarini samarali o'rganish mumkin.

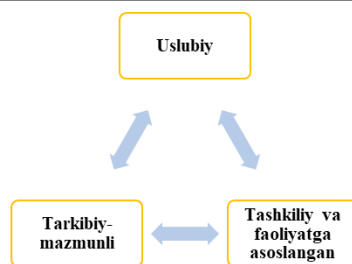
R.K.Minayar-Beloruhechning fikriga ko'ra, mashg'ulotlar mazmunini ikkita katta guruhga bo'lish mumkin:[7]

- birinchisi - bilim;
- ikkinchisi - ko'nikma va malakalar.

Bilim deganda turli mavzulardagi lingvistik materialni, chet tilida nutq faoliyatining uslub va uslublari tushunchasini, milliy madaniyat voqe'lari tushuniladi. Ko'nikma va malakalar deganda nutqiy malakalar (talaffuz, intonatsiya, grafik, imlo, leksik, grammatik) va nutqiy ko'nikmalar (tinglash, gapirish, o'qish va yozish) tushuniladi.

So'nggi yillarda mamlakatimiz va xorijiy tadqiqotchilar oliy ta'limda ro'y berayotgan integratsion jarayonlarga katta e'tibor qaratmoqda. M.Huber va P.Hatchings ta'kidlaganidek, "talabalarni integratsiya qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan usullarda o'qitish muhim ahamiyatga ega, chunki bunday ko'rsatma ularni shaxsiy, kasbiy va fuqarolik hayoti kontekstida ongli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi" [11].

Integrativ yondashuvning tarkibiy qismlarini ko'rib chiqamiz:

Rasm 1. Integrativ yondashuvning tarkibiy qismlari

Uslubiy jihat turli fanlarning o'qitish usullarini birlashtirishni o'z ichiga oladi. Masalan, loyiha usuli, rolli o'yinlar, keys texnologiyalari kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanish kerak. Bizning fikrimizcha, muammoli vazifalar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ularni tahlil qilish orqali o'quvchilar hodisalarning mohiyatini yaxshiroq tushunishga harakat qilishadi, bu esa o'zlarini chuqurroq tushunishga olib keladi. Va o'zlarini anglash, ehtiyojlarini bilish orqali talabalar o'z-o'zini rivojlantirishga yanada ko'proq intiladi.

Tashkiliy va faoliyatga asoslangan komponent turli fanlar bo'yicha o'qitish shakllarini birlashtirishni o'z ichiga oladi, bu esa ijodkorlikni rivojlantirishga va o'quvchilarning stereotiplarini yo'q qilishga qaratilgan ko'proq ijodiy vazifalardan foydalanishga yordam beradi.

Tarkibiy-mazmunli komponent o'quv faoliyati (yuqorida tavsiflangan usullardan foydalanish, integrativ kurs maqsadlariga erishishga yordam beradigan materialni yuqori sifatli tanlash) va darsdan tashqari mashg'ulotlarni (madaniyatlararo o'zaro ta'sir, materialni mustaqil o'rganish) o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, chet tilini o'qitishga integratsiyalashgan yondashuvning asosiy maqsadlari qatorida quyidagilarni ajratib ko'rsatishni muhim, deb hisoblaymiz:

- dunyoning yaxlit tasavvurini shakllantirish (talabalar fanlarni o'rganish maqsadini chuqurroq tushunish, ular o'rtasidagi bog'liqlikni anglash, shu bilan o'quv jarayoniga motivatsiyani oshiradi);

- tizimning turli tizimlar elementlari bilan o'zaro kirib borishi va o'zaro boyitishi hisobiga yangi ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirish (bu tufayli o'quvchilarning imkoniyatlari kengayadi);

- konstruktiv madaniyatlararo muloqotga tayyor shaxsni shakllantirish bilan bog'liq holda muhim bo'lgan, stereotiplardan xoli va harakat tanlashda erkin shaxsning yangi turini shakllantirish;

- jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo'lgan bag'rikeng shaxsni shakllantirish; nostandart vaziyatlarda yechim topishga tayyor ijodiy shaxsni shakllantirish (muammoli vaziyatlar yaratish orqali);

- talabalarining axloqiy qadriyatlarini shakllantirish (axloqiy xarakterdagi materiallarni kiritish); asosiy kompetensiyalarni shakllantirish (kommunikativ, ijtimoiy-madaniy, ta'lim va kognitiv).

- **Xulosa.** Yuqoridagilarni umumlashtirib, xulosa qilishimiz mumkin, chet tilini o'qitish jarayonida bo'lajak bitiruvchining kasbiy va shaxsiy o'sishini ta'minlaydigan integral yondashuvdan foydalanishda quyidagi eng muhim vazifalar hal qilinadi:

- 1) o'quvchilar shaxsining intellektual salohiyati ochiladi;

- 2) shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishi va o'zini o'zi anglashi uchun sharoitlar yaratiladi;

- 3) hamkorlik qilish va shaxslararo munosabatlarni o'rnatish qobiliyati rivojlanadi.

Integral yondashuvni qo'llash natijasi talabalar va o'qituvchilarning ta'lim faoliyatini optimallashtirish va faollashtirishni joriy etish, asosiy kompetensiyalarni shakllantirish, madaniyatlararo muloqotga tayyor bo'lgan mutaxassisni rivojlantirish va tayyorlashdir.

ADABIYOTLAR

1. Арутинова Н. Д. Логический анализ языка: культурные концепты [Logical analysis of language: cultural concepts]. Москва. Наука. 1991.- С. 168-209
2. Безрукова В.С. Педагогическая интеграция: сущность, состав, механизм реализации // Интегративные процессы в педагогической теории и практике. Свердловск, 1990. - С. 10–16.
3. Бусыгина А.Л. Совершенствование педагогической компетентности преподавателей как фактор повышения эффективности учебного процесса ВТУЗа: дис. ... канд. пед. наук. СПб., 1994. – С.189.
4. Зимняя И. А., Земцова Е. В. Интегративный подход к оценке единой социально-профессиональной компетентности выпускников вузов. М.: Наука, 2008. - С. 14–19
5. Канеева А. В. К вопросу об оправданности заимствовании терминов [On problem of justification of borrowing terms]. Русский язык и литература в пространстве мировой культуры: материалы XIII Конгресса МАПРИАЛ (Гранада, 13–20 сентября 2015 г.): в 15 т. - С. 105-109
6. Канеева А. В., Денисенко А. М. Особенности использования грамматических переводческих трансформаций при переводе английского экономического текста на русский язык [Features of using grammatical translation transformations when translating English economic text into Russian]. Гуманитарные и социальные науки, 2020, но. 1. – С. 116-123.
7. Минакова Л.Ю. Обучение иноязычному дискурсу студентов с использованием профессионально ориентированной проектной деятельности [Teaching students foreign language discourse using professionally oriented project activities]. Томск, Издат. дом ТГУ, 2015. –С. 43-45.
8. Мусаев У. Интеграция даражалари // Халқ таълими. – 2002. – № 6. – Б. 5
9. Пузанкова Е. Н., Бочкова Н. В. Современная педагогическая интеграция, её характеристики// Образование и общество. — 2009. — N 1. — С. 9-13.
10. Тенищева В. Ф. Интегративно-контекстная модель формирования профессиональной компетенции: дис. ... д-ра пед. наук. М., 2008. 21 с
11. Huber M., Hutchings P. Integrative Learning. Mapping the Terrain. Washington, DC : Association of American Colleges and Universities, 2004. 32 p. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED486247.pdf> (дата обращения: 21.09.2024).

Gulxan JUMAYEVA,
TDPU Xorijiy tillar fakulteti, Nemis tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi
E-mail - g.jumayeva84@gmail.com

TDPU dotsenti Z.Xudoyberdiyeva taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

The process of teaching a foreign language has become an integral part of the education system today. Along with globalization and the rapid development of information technologies, learning foreign languages has become one of the necessary skills not only in personal, but also in professional life. From this point of view, digital educational technologies play an important role in the process of foreign language teaching. This article provides information about the role, advantages and opportunities of digital educational technologies in the process of foreign language teaching.

Key words: Digital educational platforms, digital technologies, education, motivation, Internet, information technologies, foreign language.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Процесс обучения иностранному языку сегодня стал неотъемлемой частью системы образования. Наряду с глобализацией и быстрым развитием информационных технологий изучение иностранных языков стало одним из необходимых навыков не только в личной, но и профессиональной жизни. С этой точки зрения цифровые образовательные технологии играют важную роль в процессе обучения иностранному языку. В данной статье представлена информация о роли, преимуществах и возможностях цифровых образовательных технологий в процессе обучения иностранному языку.

Ключевые слова: Цифровые образовательные платформы, цифровые технологии, образование, мотивация, Интернет, информационные технологии, иностранный язык.

CHET TILINI O'QITISH JARAYONIDA RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING MUHIMLIGI

Annotatsiya

Chet til o'qitish jarayoni bugungi kunda ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylangan. Globalizatsiya va axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi bilan birga, chet tillarini o'rganish nafaqat shaxsiy, balki professional hayotda ham zaruriy ko'nikmalardan biriga aylandi. Shu nuqta nazardan, raqamli ta'lim texnologiyalari chet til o'qitish jarayonida o'zining muhim rolini o'ynaydi. Ushbu maqolada raqamli ta'lim texnologiyalarining chet til o'qitish jarayonidagi o'rni, afzalliklari va imkoniyatlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim platformalari, raqamli texnologiyalar, ta'lim, motivatsiya, internet, axborot texnologiyalari, chet tili.

Kirish. Raqamli ta'lim texnologiyalari, asosan, internet, kompyuterlar, mobil qurilmalar va boshqa raqamli vositalar orqali ta'lim berish va o'rganish jarayonlarini osonlashtiradi. Chet til o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarga interaktiv va qiziqarli muhit yaratishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va o'rganish jarayonini samarali qiladi. Chet til o'qitish jarayonida raqamli ta'lim texnologiyalarining asosiy afzalliklaridan biri, bu o'quvchilarga o'z-o'zini o'rganish imkoniyatini berishidir. O'quvchilar internet orqali turli xil resurslarga, masalan, onlayn darslar, video darslar, interaktiv o'yinlar va boshqa ko'plab materiallarga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar o'z vaqtlarida va o'zlariga qulay bo'lgan sharoitda darslarni o'rganishlari mumkin. Shuningdek, raqamli ta'lim texnologiyalari o'qituvchilarga ham ko'plab imkoniyatlar yaratadi. O'qituvchilar turli xil raqamli vositalardan foydalanib, darslarni yanada qiziqarli va samarali o'tkazishlari mumkin. Misol uchun, o'qituvchilar interaktiv taqdimotlar, video materiallar va boshqa ko'plab raqamli resurslar orqali o'quvchilarni jalb qilishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning faolligini ta'minlaydi. Raqamli ta'lim texnologiyalarining yana bir muhim jihati, bu o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishda yordam berishidir. O'quvchilar onlayn platformalarda o'zaro muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa, ularning tilni amaliy ravishda qo'llashlariga, yangi so'zlarni o'rganishlariga va til ko'nikmalarini

mustahkamlashlariga yordam beradi. O'quvchilar, shuningdek, turli xil til o'rganish dasturlari va ilovalardan foydalanib, o'z qobiliyatlarini yanada oshirishlari mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Chet til o'qitishda raqamli ta'lim texnologiyalarining muhimligi shundaki, ular o'quvchilarga global miqyosda o'rganish imkoniyatini beradi. O'quvchilar butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar va boshqa o'quvchilar bilan muloqot qilishlari mumkin. Bu esa, ularning madaniyati, urf-odatlar va boshqa tillarni o'rganishlariga yordam beradi. O'quvchilar turli xil onlayn kurslar va platformalarda o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishlari mumkin, bu esa ularning chet tilga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi. Bundan tashqari, raqamli ta'lim texnologiyalari, o'qituvchilarga o'quvchilarning yutuqlarini kuzatish va baholashda yordam beradi. O'qituvchilar turli xil raqamli vositalar orqali o'quvchilarning o'rganish jarayonini nazorat qilishlari, ularning qiyinchiliklariga e'tibor berishlari va zarur bo'lganda yordam ko'rsatishlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning muvaffaqiyatini oshiradi va ta'lim jarayonini samarali qiladi[1].

Chet til o'qitish jarayonida raqamli ta'lim texnologiyalarining yana bir muhim jihati, bu o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantirishdir. O'quvchilar raqamli vositalardan foydalanib, o'z fikrlarini ifodalash, yangi g'oyalar yaratish va o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa, ularning ijodiy qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi va kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassis bo'lishlariga ko'maklashadi. Shuningdek, raqamli ta'lim texnologiyalarining chet til o'qitish jarayonidagi o'rni, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini

rivojlantirishda ham muhimdir. O'quvchilar onlayn platformalarda o'zaro muloqot qilish orqali, ijtimoiy mas'uliyat, hamkorlik va jamoa ishiga oid ko'nikmalarni o'rganadilar. Bu esa, ularning kelajakdagi ijtimoiy hayotida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Chet tili bugungi kunda global kommunikatsiya, biznes, ilm-fan va madaniyat sohalarida eng ko'p ishlatiladigan til hisoblanadi. Shu sababli, chet tilini o'qitish jarayoni nafaqat o'quvchilar uchun, balki ta'lim tizimlari uchun ham muhim ahamiyatga ega. O'qitish jarayonida xalqaro tajribalarni inobatga olish, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi [3].

Chet tilini o'qitishda xalqaro tajribalar, turli mamlakatlarda amalga oshirilgan ta'lim metodologiyalari, o'qitish usullari va ta'lim resurslaridan iborat. Har bir mamlakat o'z madaniyati, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari va ta'lim tizimlariga asoslanib, chet tilini o'qitishning o'ziga xos usullarini ishlab chiqadi. Xalqaro tajribalar, o'qituvchilarga yangi g'oyalar, metodlar va texnologiyalarni o'rganishga yordam beradi. Xalqaro tajribalar asosida chet tilini o'qitishda turli metodlardan foydalanish mumkin. Masalan, kommunikativ metod, interaktiv o'qitish, loyiha asosidagi o'qitish va boshqa ko'plab usullar[4].

Kommunikativ metod, o'quvchilarning tilni amaliy ravishda qo'llashlariga imkon beradi. Bu metodda o'quvchilar o'zaro muloqot qilib, til ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Interaktiv o'qitish esa, o'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi. Bu metodda turli xil o'yinlar, vazifalar va guruh ishlari orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish mumkin. Loyiha asosidagi o'qitish, o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilishga yordam beradi. O'quvchilar loyihalar orqali chet tilida fikr yuritishni, muammolarni hal qilishni va jamoa bilan ishlashni o'rganadilar. Bu metod, o'quvchilarning ijodkorlik va kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhimdir. Yana bir muhim jihat, chet tilini o'qitishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishdir [5].

Xalqaro tajribalar ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar o'qitish jarayonini yanada samarali qiladi. Onlayn platformalar, mobil ilovalar va turli xil raqamli resurslar yordamida o'quvchilar o'z vaqtlarida va qulay sharoitda darslarni o'rganishlari mumkin. Misol uchun, Duolingo, Babbel kabi ilovalar orqali o'quvchilar chet tilini o'rganish jarayonini qiziqarli va interaktiv tarzda amalga oshiradilar.

Shuningdek, o'qituvchilar raqamli vositalar yordamida darslarni yanada qiziqarli va samarali o'tkazishlari mumkin. Interaktiv taqdimotlar, video materiallar va onlayn o'yinlar orqali o'quvchilarni dars jarayoniga jalb qilish mumkin. Bu esa o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning faolligini ta'minlaydi. Chet tilini o'qitishda xalqaro tajribalar, madaniy almashuvni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilar boshqa mamlakatlarning madaniyati, urf-odatlar va an'analar bilan tanishish orqali, tilni o'rganishda yanada qiziqish va motivatsiya hosil qiladilar. Madaniy almashuv, o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birga, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. O'quvchilar turli madaniyatlar bilan tanishish orqali, o'zaro hurmat va tushunishni o'rganadilar. Xalqaro tajribalar, o'qituvchilarni tayyorlashda ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar uchun xalqaro seminarlar, treninglar va kurslar tashkil etish, ularning bilim va ko'nikmalarini oshirishda yordam beradi[6].

Tahlil va natijalar. Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'lim jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga ta'lim olish jarayonini yanada qulay va samarali qilish imkonini beradi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilar o'z

bilimlarini kengaytirish, yangi ko'nikmalarni egallash va ta'lim olish jarayonini qiziqarli qilish imkoniyatiga ega. Raqamli texnologiyalar ta'limga kirish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradi. Internet orqali o'quvchilar istalgan vaqtda va istalgan joyda ta'lim materiallariga kirish imkoniyatiga ega. Bu, ayniqsa, qishloq joylarda yashovchi o'quvchilar uchun muhimdir. Ular shahar markazlarida mavjud bo'lgan ta'lim resurslariga ega bo'lmasligi mumkin, ammo raqamli texnologiyalar yordamida onlayn kurslar, video darslar va elektron kitoblarga erishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, ta'lim olish jarayonini yanada demokratlashtiradi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarga o'z-o'zini o'rganish imkoniyatini taqdim etadi. O'quvchilar internet orqali turli xil resurslardan foydalanib, o'z qiziqishlariga mos ravishda bilim olishlari mumkin. Bu, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o'z bilimlarini kengaytirishga yordam beradi. O'z-o'zini o'rganish jarayoni, shuningdek, o'quvchilarga o'z vaqtlarini boshqarish va o'z maqsadlariga erishish uchun kerakli ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qilishda muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar multimedia materiallari, o'yinlar va simulyatsiyalar orqali ta'lim olishlari mumkin. Bu usullar o'quvchilarning e'tiborini jalb qiladi va ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Interaktiv ta'lim metodlari yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni va muloqotni rivojlantiradi. Onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali o'quvchilar bir-birlari bilan fikr almashish, tajriba va bilimlarini baham ko'rish imkoniyatiga ega. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Hamkorlikda ishlash, muammolarni birgalikda hal qilish va jamoaviy loyihalarda ishtirok etish o'quvchilarga muhim hayotiy ko'nikmalarni o'rgatadi.

Raqamli texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar raqamli resurslar va platformalar yordamida darslarni yanada samarali o'tkazishlari mumkin. Masalan, o'qituvchilar videodarslar, interaktiv taqdimotlar va onlayn testlar orqali o'quvchilarning bilim darajasini baholash va ta'lim jarayonini yanada yaxshilash imkoniyatiga ega. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning muvaffaqiyatini oshiradi va ta'lim sifatini yaxshilaydi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarga yangi ko'nikmalarni egallash imkoniyatini taqdim etadi. O'quvchilar dasturlash, grafik dizayn, raqamli marketing va boshqa zamonaviy kasblar bo'yicha onlayn kurslar orqali bilim olishlari mumkin. Bu ko'nikmalar, o'z navbatida, o'quvchilarning ishga joylashish imkoniyatlarini oshiradi va ularni zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh qiladi. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarga o'z vaqtlarini boshqarish va samarali o'qish rejasini tuzish imkoniyatini beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, chet til o'qitish jarayonida raqamli ta'lim texnologiyalarining muhimligi shundaki, ular o'quvchilarga mustaqil o'rganish, til ko'nikmalarini rivojlantirish, ijodkorlik va ijtimoiy ko'nikmalarni oshirish imkoniyatini beradi. O'qituvchilar esa, raqamli vositalardan foydalanib, darslarni yanada qiziqarli va samarali o'tkazishlari mumkin. Shu sababli, raqamli ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish, chet til o'qitish jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Raqamli ta'lim texnologiyalarining imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish, chet til o'rganishni yanada samarali va qiziqarli qiladi, bu esa o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga katta ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Абдурахманова М. (2022). «Цифровые технологии в обучении иностранным языкам». Министерство образования Республики Узбекистан. 24-26
2. Джалилова Н. (2021). «Цифровые образовательные технологии и их роль в обучении иностранному языку». Национальный университет Узбекистана. 65-68
3. Ташполатова С. (2023). «Современные образовательные технологии: инновации в процессе обучения иностранному языку». Журнал образования и обучения. 42-44
4. Холматова Д. (2020). «Использование средств мультимедиа в обучении иностранным языкам». Педагогический университет Узбекистана. 101-104

5. Рахимова, Г. (2022). «Онлайн-образовательные платформы и обучение иностранным языкам». Журнал проблем образования. 21-24
6. Кадилова Л. (2023). «Методика преподавания иностранных языков с помощью цифровых технологий». Академия наук Республики Узбекистан. 3-6
7. Муродова З. (2021). «Цифровые образовательные ресурсы: возможности преподавания иностранных языков». Журнал «Учитель». 17-22
8. Саидова Ф. (2020). «Интерактивные методы и цифровые инструменты в обучении иностранным языкам». Узбекский государственный университет. 123-126
9. Турсунов А. (2022). «Цифровые технологии и их эффективность в обучении иностранному языку». Журнал образования и научных исследований. 87-89

UDK: 371.3

Erdavlet JUMANOV,

Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti

E-mail: erdavlatjumanov@gmail.com

Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi dotsenti K.Oqilova taqrizi asosida

MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGLARINI UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI VOSITALARDAN FOYALANISH ZARURIYATI

Аннотация

Mazkur maqola maktab amaliyotchi psixologlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanishning zaruriyatini o'rganadi. Amaliyotchi psixologlar uchun raqamli kompetensiyalarni egallash nafaqat ularning ish faoliyatini samarali tashkil etishda, balki pedagogik jarayonlarni yangi texnologiyalar yordamida yanada rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda raqamli vositalardan foydalanishning afzalliklari va imkoniyatlari, shuningdek, ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llashning amaliy jihatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Maktab amaliyotchi psixolog, uzluksiz kasbiy rivojlanish, raqamli vositalar, kasbiy kompetensiya.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В НЕПРЕРЫВНОМ ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ ШКОЛЬНЫХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию необходимости использования цифровых технологий в процессе непрерывного профессионального развития школьных психологов. Освоение цифровых компетенций не только способствует эффективной организации их профессиональной деятельности, но и играет важную роль в совершенствовании педагогических процессов с помощью новых технологий. В исследовании рассматриваются преимущества и возможности использования цифровых средств, а также практическое применение их в образовательной практике.

Ключевые слова: Школьный психолог, непрерывное профессиональное развитие, цифровые технологии, профессиональная компетентность.

THE NEED TO USE DIGITAL TOOLS IN THE CONTINUING PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SCHOOL PSYCHOLOGISTS

Annotation

This article explores the necessity of using digital tools in the continuous professional development of school psychologists. Acquiring digital competencies not only helps in the effective organization of their professional activities but also plays a significant role in enhancing educational processes through new technologies. The research discusses the advantages and possibilities of using digital tools and their practical application in the educational process.

Key words: School psychologist, continuous professional development, digital tools, professional competence.

Kirish. Zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan maktab amaliyotchi psixologi o'quvchi shaxsining rivojlanishiga va ularning oldiga qo'ygan maqsadlarini amalga oshirishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday psixolog ta'lim sifatining barqarorligini ta'minlashda, ta'lim olish va ta'lim berish jarayonlariga o'zining yuqori kompetentligi bilan ijobiy ta'sir o'tkazishi lozim.

Maktab amaliyotchi psixologining vazifalari qatoriga iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularga yo'naltirilgan yordam ko'rsatish, yuqori motivatsiyani saqlash, o'quvchi, o'qituvchi, pedagog va maktab rahbariyatining psixologik salomatligini nazorat qilish kiradi. Bu esa psixologdan o'z ustida tinimsiz ishlashni, o'zini doimiy ravishda rivojlantirishni va ish faoliyatida yuksak salohiyatini muntazam namoyon etishni talab qiladi.

Amaliyotchi psixologlarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish o'ziga xos, xassos masala hisoblanadi. Amaliyotchi psixologni uzluksiz kasbiy rivojlantirish asosan ta'lim jarayonida shakllanadi. Ish faoliyatidan tashqari vaqtda ham psixolog o'z kasbiy kompetensiyalarini muntazam ravishda rivojlantirishi lozim. O'zbekiston ta'lim tizimida maktab amaliyotchi psixologlari o'z malakalarini Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti, hududiy pedagogik mahorat milliy markazlari hamda tashxis markazida an'anaviy va masofaviy ta'lim shakllarida oshiradilar. Ushbu jarayonda amaliyotchi psixologlar ish faoliyatida samarali va keng qamrovli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni egallaydilar. Shu bilan birga, ish jarayonini yanada tezkor, samarali va kamharajat qilish maqsadida raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur

deb hisoblaymiz. Raqamli vositalardan foydalanish nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshiradi, balki psixologning zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardoshligini ham ta'minlaydi. Kasbiy kompetensiya haqida G. B. Shoumarov, P. S. Ergashov, M. G. Davletshin va B. M. Umarov kabi professor-olimlar o'z ilmiy qarashlari va fikrlarini bayon etganlar. Ular kasbiy kompetensiyaning ta'lim va amaliyot jarayonlaridagi ahamiyati, uning shakllanishi va rivojlanishi bo'yicha nazariy hamda amaliy jihatlarni chuqur o'rgangan holda muhim ilmiy xulosalar berganlar. Ularning asarlari mazkur sohadagi tadqiqotlar va faoliyat uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Rus olimlaridan G. M. Kojdaspirovning pedagogik lug'atida kasbiy kompetensiya shaxsning o'z faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar yig'indisi sifatida ta'riflanadi [3]. V. D. Shadrikov esa kasbiy kompetensiyani mehnat faoliyati davomida bilim va ko'nikmalarni samarali qo'llashga imkon beruvchi shaxsiy va kasbiy sifatlarining shakllanishi deb tushuntiradi [7].

V. A. Adolf kasbiy kompetensiyani "professionallik" tushunchasi doirasida o'rganadi va uni insonning o'z ishini samarali bajarishini belgilaydigan, doimiy o'zgarib turadigan muhitda mustaqil va mas'uliyatli faoliyat yuritish qobiliyatida namoyon bo'ladigan umumiy kasbiy va shaxsiy fazilat sifatida izohlaydi. U, shuningdek, bu kompetensiya o'z-o'zini hurmat qilish va rivojlantirishga asoslanganligini ta'kidlaydi [1].

V. N. Vvedenskiy kasbiy kompetensiyani "professionallik", "malaka" va "kasbiy qobiliyat" kabi tushunchalar bilan bog'liq integral xususiyat sifatida ko'rib chiqadi. U psixologik va pedagogik fanlarda kasbiy

kompetentsiyani o'rganishga uchta asosiy yondashuv mavjudligini aytadi:

- kasbiy yo'nalish;
- darajali rivojlanish;
- vazifa doirasidagi yondashuv [2].

Amaliyotchi psixolog ish faoliyatida kasbiy hamda shaxsiy sifatlar bir biri bilan bevosita bog'liqdir. Mutaxassisning ijobiy va yoki salbiy sifatleri uning ish faoliyatiga o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi. Shu jihatdan, amaliyotchi psixologning ijobiy shaxsiy sifatleri o'z kasbining cho'qqisiga erishishda asosiy faktorlardan biri hisoblanadi.

Olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra amaliyotchi psixologlarda quyidagi zarur xususiyatlar shakllanishi lozim:

- hamdardlik, sezgirlik va hissiy qulaylik muhitini yaratish qobiliyati;
- yordam berishga va odamni rivojlanishga undashga tayyorlik;
- moslashuvchanlik, sabr-toqat va shaxsiy e'tiqodlardan xoli bo'lish qobiliyati;
- o'zini o'zi boshqarish va muvozanat;
- o'ziga ishonch va adekvat o'zini baholash qobiliyati
- hayotiy va professional maqsadga ega bo'lish;
- muloqotda xushmuomalalik va sezgirlik;
- axloqiy tamoyillarga rioya qilish;
- yuqori darajadagi motivatsiyaga ega bo'la olish qobiliyati.

Yuqoridasanabo'tilganprofessionalvashaxsiyfazilatlarigaqo'shimcharavishda,

kelajakdagi psixologning faoliyatidaraqamlikkompetensiyanihammu himkomponentsifatidaetirofetishmumkin. Zamonaviy dunyoni raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etish qiyin, chunki bu texnologiyalar inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga chuqur kirib kelgan. Raqamli texnologiyalar va ma'lumotlardan samarali foydalanadigan kishilar muammolarni tahlil qilish, ularga yechim topish va ishini muvaffaqiyatli yakunlashda boshqa yondashuvlarga ega bo'lishadi. Shuningdek, bugungi ta'lim jarayonini raqamli vositalarsiz tasavvur etish mumkin emas, va bu jarayon bo'lajak psixolog uchun ham istisno emas [4].

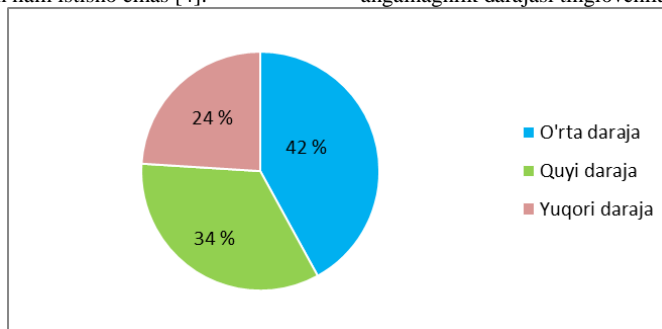
G.U. Soldatova va uning shogirdlari raqamli kompetensiyani quyidagicha tariflaydi: "Bu – insonning bilim, ko'nikma, motivatsiya va mas'uliyatni o'zlashtirish orqali axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ishonchli, samarali va xavfsiz foydalanish qobiliyatidir" [6].

Amaliyotchi psixologning ishida raqamli texnologiyalardan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni beradi: ma'lumotlar bazalarini shakllantirish, kompyuter diagnostikasi o'tkazish, psixologik jarayonlarni modellashtirish, statistik tahlil qilish, eksperimentalni boshqarish va ma'lumotlarni avtomatlashtirish. Bu texnologiyalar tadqiqotlarda xatolarni kamaytiradi va vaqtni sezilarli darajada tejaydi. Raqamli vositalar diagnostikadan tortib keng jamoatchilikka ochiq bo'lgan dasturlargacha turli maqsadlar uchun qo'llanilishi mumkin [5].

Ushbu tadqiqotning maqsadi maktab amaliyotchi psixologlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish zaruriyatini anglanganlik darajasini aniqlash edi.

Tadqiqot metodi. Tadqiqotda Xorazm viloyati hududiy pedagogik mahorat milliy markazi 24 nafar tinglovchisi, Samarqand viloyati hududiy pedagogik mahorat milliy markazi 23 nafar tinglovchisi, Toshkent viloyati hududiy pedagogik mahorat milliy markazi 25 nafar tinglovchisi ishtirok etdi. Tadqiqotda muallif tomonidan tuzilgan anketa-so'rovnoma asosida olib borildi. Anketa-so'rovnomasida maktab amaliyotchi psixologlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish zaruriyatini anglanganlik darajasini shartli ravishda "yuqori daraja", "o'rta daraja", "quyi daraja" qilib belgilab olindi. O'tkazilgan so'rovnoma natijasida 36 nafar ishtirokchidan iborat randomizatsiyalashgan guruh tashkil qilindi. Tadqiqotning validlik darajasini oshirish imkoniyati maksimalga chiqarildi.

Natijalar. Tadqiqot natijasida maktab amaliyotchi psixologlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish zaruriyatini anglanganlik darajasi asosan o'rta va quyi darajada ekanligi aniqlandi (1-rasm). Yuqori darajadagi anglanganlik tinglovchilarda 24%, o'rta darajadagi angalnagnlik tinglovchilarda 42%, va quyi darajadagi angalnagnlik darajasi tinglovchilarda esa 34% ni tashkil etdi.

1-rasm. Maktab amaliyotchi psixologlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish zaruriyatini anglanganlik darajasini ko'rsatadi.

Maktab amaliyotchi psixologlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli vositalardan foydalanish zaruriyatini anglanganligining o'rta darajasida zamonaviy raqamli vositalar kasbiy rivojlanishda muhim ahamiyat kasb etishini tushunishadi va amaliyotda qo'llash imkoniyatini sinab ko'rishga intiladilar. Yuqori darajadagi anglanganlik darajasiga ega amaliyotchi psixologlar esa intiluvchan, qat'iy, kreativ va tanqidiy fikrlashga moyil. Ular turli vaziyatlarda raqamli texnologiyalar va materiallarni ataylab tanlab, ularning ijobiy va salbiy tomonlarini o'rganishga harakat qilishadi. Yangi texnologiyalarni o'rganishga ochiq bo'lib, ular mavjud raqamli vositalar imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishga harakat qilishadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktab amaliyotchi psixologlari uchun uzluksiz kasbiy rivojlanish

jarayonida raqamli vositalardan foydalanish zaruriyatini anglash muhim o'rin tutadi. Bu zaruriyat amaliyotchi psixologlarning uzluksiz kasbiy rivojlanishga yordam beradi, chunki raqamli texnologiyalar psixologik faoliyatda statistik ma'lumotlarni qayta ishlash, turli dasturlarni ishlatish, o'z saytlarini yaratish va boshqa innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Amaliyotchi psixologlarning raqamli vositalardan foydalanishni o'rganish ular uchun yangi imkoniyatlar yaratib, kasbiy faoliyatning samaradorligini oshiradi. Tadqiqot natijalari, shuningdek, maktab amaliyotchi psixologlarining raqamli vositalarni samarali qo'llashga tayyorligini ko'rsatadi, bu esa o'z navbatida ularning ish faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi. Raqamli vositalarni qo'llash amaliyotchi psixologlar uchun nafaqat afzalliklar, balki yangi istiqbollarni ham yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Прогнозирование становления профессиональной компетентности выпускника вуза: монография / Адольф В.А. [и др.]. Красноярск, 2014. 352 с.
2. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. 2003. № 10. С. 51–55.

3. Педагогический словарь / Кождаспирова Г.М. [и др.]. [Электронный ресурс]. М.: Академия, 2003. 176 с. URL: https://irinabateneva.ucoz.ru/books/kodzhaspirovu-pedagogicheskij_slovar.doc
4. Солодкая И.Б. Возможности использования ИКТ в работе педагога психолога [Электронный ресурс] // URL: <https://nsportal.ru/shkola/raznoe/library/2016/06/14/vozmozhnosti-ispolzovaniyaikt-v-rabote-pedagoga-psihologa>
5. Хачатурова С.С. Информационные технологии в психологии [Электронный ресурс] // URL: [https://www.rea.ru/ru/org/cathedries/infkaf/PublishingImages/Pages/Electro/Информационные %20 технологии %20в %20психологии.pdf](https://www.rea.ru/ru/org/cathedries/infkaf/PublishingImages/Pages/Electro/Информационные%20технологии%20в%20психологии.pdf)
6. Цифровая компетентность подростков и родителей. Результаты всероссийского исследования / Г.У. Солдатова [и др.]. – М.:
7. Фонд развития интернет, 2013. 144 с.
8. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. 2004. № 8. С. 26–31
9. Стукаленко Н.М., Просандеева И.А. Применение цифровых технологий в целях формирования профессиональных компетенций педагогов-психологов // Цифровая гуманитаристика и технологии в образовании (DHTE 2022): сб. статей III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. 17–18 ноября 2022 г. / Под ред. В.В. Рубцова, М.Г. Сороковой, Н.П. Радчиковой. М.: Издательство ФГБОУ ВО МГППУ, 2022. 163–173 с.
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/raqamli-ta-lim-texnologiyasi-vositalarining-zamonaviy-ta-limdagi-o-rni/viewer>
11. <https://imrs.uz/publications/articles-and-abstracts/raqamli>

UDK: 304:316.422.42:316.653(575.1)

Elyor ZAITOV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
E-mail: e.zaitov@nuu.uz

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi professori Sh. Sodiqova taqrizi asosida

THE EXPERIENCE OF ASIAN COUNTRIES IN THE DEVELOPMENT OF THE MAHALLA INSTITUTE

Annotation

In this article, the author has studied and comparatively analyzed the experience of Asian countries in the development of the mahalla institute. The activities and experience of the self-governing bodies of the developed Asian states of Japan, South Korea, India, Singapore have been scientifically studied, attention has been paid to the issue of introducing the positive experience of these states on the scale of the mahalla of Uzbekistan.

Key words: Mahalla, management, state, population, community, personality, municipality, need, model, government, utilities, integration, form, attitude.

ОПЫТ АЗИАТСКИХ СТРАН ПО РАЗВИТИЮ ИНСТИТУТА МАХАЛЛИ

Аннотация

В данной статье автором изучен и сравнительно проанализирован опыт азиатских стран по развитию института махалли. Научно исследована деятельность и опыт органов самоуправления развитых азиатских государств Японии, Южной Кореи, Индии, Сингапура, уделено внимание вопросу внедрения положительного опыта этих государств в масштабах махалли Узбекистана.

Ключевые слова: Махалля, управление, государство, население, сообщество, личность, муниципалитет, потребность, модель, власть, коммунальные услуги, интеграция, форма, отношение.

MAHALLA INSTITUTINI RIVOJLANTIRISHDA OSIYO DAVLATLARING TAJRIBASI

Аннотация

Ushbu maqolada muallif mahalla institutini rivojlantirishning Osiyo davlatlari tajribasi o'rganilgan va qiyosiy tahlil qilingan. Rivojlangan Osiyo davlatlaridan Yaponiya, Janubiy Korea, Hindiston, Singapur davlatlarning o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyati va ularning tajribalari ilmiy jihatdan tadqiq qilingan bo'lib, ushbu davlatlarning ijobiy tajribalarini O'zbekiston mahallari miqyosida joriy etish masalasiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Mahalla, boshqaruv, davlat, aholi, jamoa, shaxs, munitsipalitet, ehtiyoj, model, hokimiyat, kommunal xizmat, integratsiya, shakl, munosabat.

Kirish. Mahalla institutini rivojlantirishda turli mamlakatlarning jamoaviy boshqaruvga oid tajribalarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Osiyo davlatlarida mahalliy jamoalarni boshqarishning turli shakllari mavjud bo'lib, ular mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish va jamoaviy munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Ko'pgina mamlakatlarda davlat boshqaruvi aholiga xizmat ko'rsatishda ikki asosiy bo'g'ingga bo'linadi: markaziy davlat boshqaruv organlari va mahalliy davlat boshqaruv organlari [1]. Markaziy organlar vazirliklar va ularning hududiy bo'linmalari faoliyatini nazorat qiladi, mahalliy organlar esa o'z hududlarida boshqaruvni amalga oshiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Mahalliy hokimiyat", "mahalliy davlat boshqaruv organi", "mahalliy boshqaruv instituti" va "mahalliy boshqaruv tizimi" kabi atamalar ko'pincha o'zaro sinonim sifatida qo'llanadi. Boshqaruv esa vakolatli shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan usullar, vositalar va munosabatlarni anglatadi.

Yaponiya mahalliy davlat hokimiyati organlarini o'rganishning turli yo'nalishlari mavjud bo'lsa-da, ushbu qo'llanmada asosiy e'tibor ushbu tuzilmalarning kadrlar siyosati bilan bog'liq jihatlariga qaratiladi. Yaponiyada mahalliy boshqaruv tizimi ikki darajali tuzilmaga ega bo'lib, prefekturalar va ularni tashkil etuvchi munitsipalitetlardan iborat.

Prefekturalar va munitsipalitetlar teng maqomga ega mahalliy jamoat tashkilotlari sifatida birgalikda faoliyat yuritadi. Prefekturalar kengroq mintaqaviy boshqaruv uchun mas'ul hududiy hokimiyat organlari bo'lib, Yaponiya hududi 47 ta prefekturadan iborat. Munitsipalitetlar esa mahalliy aholi bilan yaqindan hamkorlik qiluvchi va ularning ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan ishlarni amalga oshiradigan organlardir. 2019 yil 1 yanvar holatiga ko'ra, mamlakatda 790 ta shahar, 745 ta

shaharcha va 183 ta qishloq mavjud. Ularning vazifalarida jiddiy farqlar bo'lmasa-da, shahar maqomiga erishish uchun munitsipalitetning aholisi kamida 50 000 bo'lishi lozim. Shuningdek, shaharlar prefekturalar tomonidan belgilangan talablarga javob berishi shart.

Prefekturalar va munitsipalitetlardan tashqari, mahalliy hokimiyat bilan bog'liq aniq vazifalar uchun maxsus jamoat tuzilmalari ham mavjud. Bularga maxsus vardlar, kooperativlar va jamoat mulki tumanlari kiradi. Tokiodagi 23 ta maxsus vardlar shaharlar bilan o'xshash qoidalar asosida faoliyat yuritadi, biroq ular Tokioning yirik megapolis sifatidagi o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan.

Yaponiya mahalliy boshqaruv organlari hokimiyatni markazlashtirmagan holda faoliyat yuritadi, bu esa ularga mustaqil ravishda davlat xizmatlarini tashkil etish va qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Kadrlar boshqaruvi mahalliy boshqaruvda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bunga kadrlar bo'yicha komissiya yoki adolat komissiyalari mas'uldir.

Ishga qabul qilish jarayoni odatda markaziy hukumat tomonidan tashkil etiladigan maxsus tanlov imtihonlari orqali amalga oshiriladi. Imtihonlar umumiy va maxsus fanlarni o'z ichiga olib, nomzodlar psixologik testlardan ham o'tishi kerak bo'ladi. Dastlab yozma test o'tkazilib, tanlovning so'nggi bosqichida og'zaki suhbat asosida nomzod tanlab olinadi. Ishga qabul qilish jarayoni keng jamoatchilikka e'lon qilinadi va savollarning murakkabligiga ko'ra turli darajalarga bo'linadi. Imtihonlar barcha uchun teng va ochiq bo'lib, jins, ijtimoiy mavqe yoki ilmiy darajadan qat'iy nazar, barcha nomzodlar ishtirok etishi mumkin.

Shuningdek, lavozimlarning 70% da fuqarolik maqomi talab qilinmaydi, bu esa chet el fuqarolari uchun ham ish imkoniyatlarini ochib beradi. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun

maxsus sharoitlar yaratish maqsadida imtihonlar brayl alifbosida yoki kattalashtirilgan shriftlarda o'tkaziladi, shuningdek, jismoniy nuqsoni bo'lgan shaxslar uchun alohida saralash ishlari amalga oshiriladi [2].

Yaponiyada mahalliy jamoalar "Chonaykay" va "Kumiay" kabi jamoaviy boshqaruv tuzilmalari asosida faoliyat yuritadi. Bu ikki tuzilma Yaponiya jamiyatining jamoaviy an'analari saqlashga, fuqarolar o'rtasidagi hamkorlikni oshirishga va jamoatchilik turmushini yaxshilashga xizmat qiladi. Ushbu model jamoatchilik ishlarini muvofiqlashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va jamoa a'zolari o'rtasidagi hamjihatlikni ta'minlashga qaratilgan.

Ushbu tuzilmalar yo'llarni ta'mirlash, kommunal xizmatlarni nazorat qilish, jamoaviy tadbirlarni tashkil etish va jamoatchilik ishlarini muvofiqlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Jamoalarning asosiy maqsadi aholining ehtiyojlarini birgalikda hal qilish va infratuzilmani yaxshilashdir. Jamoat a'zolari jamoaviy manfaatlarini himoya qilish uchun birlashib, o'z vazifalarini ixtiyoriy ravishda bajaradilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Mahalliy jamoalar boshqaruvining asosiy prinsiplaridan biri o'zaro ko'makdir. Jamoa a'zolari kommunal muammolarni hal qilish, ekologik holatni yaxshilash va jamoaviy tadbirlarda faol qatnashadi. Har bir jamoa a'zosi o'z mas'uliyatini anglab, mahalliy muammolar yechimini ta'minlash uchun ko'ngilli ravishda faoliyat yuritadi. Bu yondashuv jamoa ichidagi birdamlikni kuchaytirib, hamkorlik muhitini shakllantiradi.

Yaponiyaning "Chonaykay" va "Kumiay" modellari O'zbekiston mahalla instituti uchun quyidagi yo'nalishlarda amaliy o'rnatish mumkin:

- Aholi faolligini rag'batlantiruvchi mexanizmlar joriy etish orqali jamoaviy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashda;
- Ekologik tashabbuslarni tashkil etish, kommunal xizmatlarni nazorat qilish va jamoa tadbirlarini o'tkazishda;
- Jamoa a'zolarini rag'batlantirish uchun ko'ngilli faoliyatning ahamiyatini yorituvchi dasturlar ishlab chiqishda.

Demak, Yaponiyaning "Chonaykay" va "Kumiay" kabi jamoaviy boshqaruv tizimlari mahalliy darajada uyushgan boshqaruvni rivojlantirish va aholining jamoatchilik ishlaridagi ishtirokini ta'minlash bo'yicha samarali mexanizmdir [3]. O'zbekiston mahalla instituti ushbu tajribadan foydalanib, mahallalarda aholining faolligini oshirish, hamjihatlikni mustahkamlash va jamoaviy tashabbuslarni rag'batlantirish yo'nalishlarida katta yutuqlarga erishishi mumkin.

Hindistonda "Panchayat" tizimi mahalliy boshqaruvning detsentralizatsiya qilingan samarali shakli bo'lib, jamoaviy ishtirokni ta'minlash va mahalliy resurslarni samarali boshqarishga yo'naltirilgan. Ushbu tizim qishloq hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va jamoaviy boshqaruvning muvaffaqiyatli modeli sifatida tan olingan. "Panchayat" tizimi quyidagi jihatlari bilan mahalliy boshqaruv jarayonini shaffof va adolatli qiladi:

- Panchayat tizimi Hindiston konstitutsiyasida qonun bilan belgilangan bo'lib, mahalliy darajada boshqaruv vakolatlarini kengaytirish maqsadida joriy etilgan;
- Mahalliy aholi boshqaruv jarayonida, jumladan qarorlar qabul qilishda faol ishtirok etadi, bu esa demokratik tamoyillarni mustahkamlaydi;
- Detsentralizatsiya mahalliy muammolarni o'z vaqtida hal qilish imkonini yaratadi.

Panchayatlar mahalliy resurslarni boshqarish va rivojlantirishda faol ishtirok etadi. Suv, yer va boshqa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilishni tashkil etadi. yo'llar, maktablar, sog'liqni saqlash obyektlarini qurish va boshqa infratuzilma loyihalarini amalga oshiradi. Kam ta'minlangan qatlamlarga yordam ko'rsatish va aholi farovonligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy dasturlarni amalga oshiradi.

Hindistonning "Panchayat" tizimi quyidagi sohalarida O'zbekiston mahalla instituti uchun qo'llanilishi mumkin jihatlari bu Panchayat tizimining demokratik yondashuvi mahallalarda aholi bilan birgalikda qaror qabul qilish jarayonlarini takomillashtirishda foydali bo'lishi mumkin. Tabiiy va ijtimoiy resurslardan samarali foydalanish bo'yicha Hindiston tajribasi O'zbekiston mahallalari uchun amaliy qo'llanma sifatida xizmat

qilishi mumkin. Aholining jamoaviy hayotdagi faolligini oshirish va ularning jamoaviy mas'uliyatini kuchaytirish uchun Panchayat tizimidagi mexanizmlardan o'rnatish olish mumkin [4].

Hindistonning "Panchayat" tizimi jamoaviy boshqaruv va detsentralizatsiyaning samarali namunasi. Uning jamoaviy qaror qabul qilish, resurslarni boshqarish va aholining faolligini ta'minlash bo'yicha tajribasi O'zbekiston mahalla instituti uchun o'rnatish bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu tajriba asosida mahallalarda jamoaviy tashabbuslarni rag'batlantirish, aholi bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish va mahalliy muammolarni tezkor hal qilish imkonini yaratiladi.

Singapurda mahalliy jamoalar boshqaruv jamoaviy uyg'unlik, madaniy xilma-xillikni saqlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan. Ushbu yondashuv turli millat va madaniyatlar o'rtasida hamjihatlikni mustahkamlash va aholining jamoaviy faolligini oshirish bo'yicha samarali model hisoblanadi. Singapur mahalliy boshqaruv organlari jamoaviy uyg'unlik va madaniy xilma-xillikni qo'llab-quvvatlashda quyidagi vazifalarni bajaradi:

Turli millat va madaniyatlar o'rtasida o'zaro hurmat muhitini yaratish orqali jamoaviy birdamlikni ta'minlaydi;

Ko'ngillilar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlab, jamoaviy munosabatlarni kuchaytirish uchun tadbirlar tashkil etadi;

Qabul qilinadigan qarorlar umumiy manfaatlarini hisobga olgan holda shakllantiriladi.

Singapur mahalliy jamoalar boshqaruv ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash uchun aholining ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va jamoalar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan loyihalarni amalga oshiradi. Bayramlar, an'anaviy marosimlar va madaniy musobaqalar orqali jamoa a'zolarining ijtimoiy faolligini oshiradi [5]. Jamoalar o'rtasida sport musobaqalarini tashkil qilib, jismoniy salomatlik va jamoaviy hamjihatlikni qo'llab-quvvatlaydi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Singapur tajribasi O'zbekiston mahalla instituti uchun quyidagi sohalarida foydali bo'lishi mumkin:

Turli millat va madaniyat vakillari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash va jamoaviy munosabatlarni yaxshilash uchun maxsus choralar joriy etish mumkin.

Madaniy tadbirlar va jamoaviy musobaqalar tashkil qilish orqali mahalladagi aholining faolligini oshirish.

Jamoa a'zolarining ijtimoiy mas'uliyatini kuchaytirish maqsadida turli dasturlar ishlab chiqish.

Demak, Singapurning jamoaviy integratsiya va uyg'unlikka qaratilgan modeli O'zbekiston mahalla instituti uchun muhim o'rnatish bo'lishi mumkin. Turli millat va madaniyat vakillari o'rtasida birdamlikni ta'minlash, jamoaviy hamjihatlikni rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikka erishish maqsadida Singapur tajribasidan foydalanib, mahalliy darajada integratsiya va hamkorlikni kuchaytirish mumkin.

Janubiy Koreyada mahalliy hokimiyat tizimi viloyat hukumatlari orqali boshqariladi, va ular o'z navbatida milliy hukumatga bo'ysunadi. Mahalliy hokimiyat tizimi ikki darajali bo'lib, yuqori va quyi mahalliy hokimiyat darajalaridan tashkil topgan. Har bir tuman rahbari mahalliy aholi tomonidan saylanadi, ammo uning o'rinbosarlari markaziy hukumat tomonidan tayinlanadi. Bu o'rinbosarlar ma'muriy ishlar bo'yicha keng vakolatlarga egadirlar. Mahalliy hokimiyat rahbarlari to'rt yillik muddatga saylanadi va qayta saylanish imkoniyatiga egadirlar.

Mahalliy davlat boshqaruviga ishga qabul qilish kareraga asoslangan tizim bo'yicha ochiq tanlov orqali amalga oshiriladi. Ishga qabul qilish jarayonida gender tengligi, nogironligi bo'lgan shaxslar va ijtimoiy himoyaga muhtoj aholiga ustuvorlik beriladi [6].

Davlat xizmatchilari faoliyati samaradorlikni baholash tizimi orqali baholanadi. Baholash, asosan, yuqori va o'rta darajadagi rahbarlar uchun majburiy hisoblanadi, boshqa xodimlar uchun minimal darajadagi yillik baholash yoki norasmiy baholash shaklida o'tkaziladi. Samaradorligi yuqori bo'lgan xodimlarga qo'shimcha bonuslar taqdim etiladi. Ish haqi tizimi har yili qayta ko'rib chiqiladi va belgilangan turmush darajasi, inflyatsiya va xususiy sektorning o'rtaacha ish haqi ko'rsatkichlari inobatga olinadi.

Janubiy Koreya mahalliy davlat boshqaruv organlari hodimlarning malakasini oshirish va qayta o'qitishga alohida e'tibor qaratadi. Barcha xodimlar ish tajlari va lavozim ehtiyojlaridan kelib chiqib maxsus kurslarda ishtirok etadilar. Bu o'qitishlar majburiy bo'lib, davomiyligi lavozim talablariga qarab farq qiladi.

Malaka oshirish va o'qitish jarayonida to'rtta muhim jihatga e'tibor qaratiladi: o'qitish tizimi, o'qitish dasturlari, o'qitish infratuzilmasi, va o'qitish muassasalari. Bu yondashuv xodimlarning kasbiy salohiyatini oshirishga hamda mahalliy hokimiyat organlarining samaradorligini ta'minlashga qaratilgan [7].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, mahalla institutini rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalarni o'rganish, O'zbekistonning mahalliy boshqaruv tizimini takomillashtirish

uchun katta ahamiyatga ega. Jahon amaliyotidan kelib chiqib, turli mamlakatlardagi mahalliy boshqaruv modellari jamoaviy munosabatlarni rivojlantirish va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishda samarali mexanizmlar ekanligini ko'rsatadi.

Yaponiya modeli ikki darajali tuzilmaga asoslanib, jamoaviy tashabbuslarni rivojlantirish, hamjihatlikni ta'minlash va aholining faolligini oshirish uchun zamin yaratadi. Hindistonning "Panchayat" tizimi detsentralizatsiya va aholining faol ishtirokini ta'minlash orqali mahalliy resurslarni samarali boshqarishda katta ahamiyat kasb etadi. Singapur tajribasi madaniy xilma-xillikni saqlash, jamoaviy uyg'unlik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda namunali model hisoblanadi. Xorijiy tajribalarni chuqur o'rganish va milliy kontekstga moslashtirish orqali O'zbekiston mahalla institutini yanada samarali tashkil etish va rivojlantirish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Бўстонов А. ва бошқалар. Фуқаролар йиғинлари ходимлари фаолиятини манзилли ташкил этиш. Услугий қўлланма. Тошкент., 2021. – 96 б.
2. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида инсон ресурсларини бошқариш. Қўлланма. 2022. – Тошкент. 2022. – Б. 14-15.
3. <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2018/12/pdf/langan>
4. Мамадиев Ш. Ҳинд жамиятида табақа тизими ижтимоий механизми сифатида вуҷудга келиши. *Международный журнал "Новости образования": исследование в XXI веке.* №6 (100).2023. – Б. 7.
5. Эгамбердиева Н. ва бошқалар. Ўзбекистон маҳаллари: кеча ва бугун. Тошкент. 2022. – Б. 269.
6. Kholmammatovich Z. E. History of the Formation and Stages of Development of the Mahalla in Uzbekistan // *Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology.* – 2023. – Т. 44. – №. 2.
7. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида инсон ресурсларини бошқариш. Қўлланма. 2022. – Тошкент. 2022. – Б. 17.

Sherzod ZIYOYEV,

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: sherzoduz@mail.ru

Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent S. Bo'ronov taqrizi asosida

US POLICY IN AFGHANISTAN: ON POST-2021 CHANGES AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Annotation

This work analyzes the main factors of the United States policy and strategic attitude towards Central Asia, in particular Afghanistan, after 2021. The author tries to approach the problem from the perspective of both regional and global geopolitical changes. The work emphasizes that the return of the Taliban to power in Afghanistan since the summer of 2021 is closely related to the outcome of the internal political struggle in the country and this international reality. Along with a comparative analysis of the opinions of various experts and public representatives on the prospects of Afghanistan after 2021, the author also puts forward his own views.

Key words: Afghanistan, Taliban Government (Emirate), situation after 2021, Central Asia, global balance of power, National revival and reforms, Uzbekistan's position, regional stability.

ПОЛИТИКА США В АФГАНИСТАНЕ: О ПОЛИТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЯХ ПОСЛЕ 2021 ГОДА И ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной работе представлен анализ основных факторов, влияющих на политику и стратегическое отношение Соединенных Штатов к Центральной Азии, в частности к Афганистану, после 2021 года. Автор пытается подойти к проблеме с точки зрения как региональных, так и глобальных геополитических изменений. В работе подчеркивается, что возвращение Талибана к власти в Афганистане, начавшееся летом 2021 года, является результатом внутриполитической борьбы в стране и тесно связано с этой международной реальностью. Автор излагает собственную точку зрения, а также проводит сравнительный анализ мнений различных экспертов и представителей общественности относительно перспектив Афганистана после 2021 года.

Ключевые слова: Афганистан, правительство Талибана (Эмират), ситуация после 2021 года, Центральная Азия, глобальный баланс сил, Национальное восстановление и реформы, позиция Узбекистана, региональная стабильность.

AQSHNING AFG‘ONISTONDAGI SIYOSATI: POST-2021 YIL O‘ZGARISHLARI VA ISTIQBOLLARGA DOIR

Аннотация

Mazkur ishda Amerika Qo‘shma Shtatlarining Markaziy Osiyo, xususan Afg‘oniston masalasida 2021 yildan keyingi siyosati va strategik munosabatining asosiy omillari tahlili keltiriladi. Muallif muammoga ham mintaqa, ham global geosiyosiy o‘zgarishlardan kelib chiqib yondashishga harakat qiladi. Ishda ta’kidlanishicha, Afg‘onistonda 2021 yil yoz oylaridan boshlab, Tolibonning yana hokimiyatga qaytishi mamlakatdagi ichki siyosiy kurashning natijasi va bu halqaro voqealik bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Muallif Afg‘onistonning 2021 yildan keyingi istiqbollari to‘g‘risida turli ekspertlar, jamoatchilik vakillarining fikrlarini qiyosiy tahlil qilish bilan bir qatorda, o‘zining qarashlarini ham ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: Afg‘oniston, Tolibon Hukumati (Amirligi), 2021 yildan keyingi vaziyat, Markaziy Osiyo, global kuchlar muvozanati, Milliy tiklanish va islohotlar, O‘zbekiston pozitsiyasi, mintaqaviy barqarorlik.

Kirish. Afg‘oniston urush va beqarorlik o‘choqlaridan biri sifatida insoniyatni, xususan Markaziy Osiyo davlatlarini ham tashvishga solib keladi. Afg‘oniston 2021 yil Tolibon yana hokimiyatga qaytgach, mamlakatda terrorizm va beqarorlikning saqlanib qolishi bu mamlakat yoki qo‘shni Pokiston, Amerika ittifoqchilarining barqarorligiga tahdid solishi ehtimoli AQSHning Afg‘onistondan chiqib ketish qarorini baholashda eng katta masala hisoblanadi.

Ma’lumki, 2021 yil 30 avgustda Amerika Qo‘shma Shtatlari Qurolli kuchlari Afg‘onistondan chiqib ketish orqali 2001-2021 yillarda olib borilgan urush yakunlangan edi. Ayrim G‘arblik ekspertlarga ko‘ra, Trapm ma’muriyatining “AQSH-Tolibon kelishuvi”, so‘ngra Bayden ma’muriyatining 2021 yil aprel oyidagi “AQSHning barcha qo‘shinlarini 2021 yil sentyabriga qadar qoldiq kuch qoldirmasdan tortib olish to‘g‘risidagi qarori” Afg‘oniston milliy xavfsizlik kuchlarining (AMXK) qulashiga sabab bo‘lgan ikkita muhim voqea bo‘ldi [1].

Masalaning qiziq tomoni shundaki, bugun Tolibon harakati ham AQSH bilan, ham boshqa global kuchlar bilan o‘z munosabatini olib borib, mamlakatda muayyan islohotlar va o‘zgarishlar ko‘zga tashlanmoqda. Afg‘onistonning zamonaviy davlatchilik tajribasiga ega Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan istiqboldagi aloqalari qanday bo‘ladi, degan savol jahon hamjamiyatini yana bir bor qiziqtirmoqda. Gap shundaki, nisbatan zaif bo‘lgan Tolibon hukumati ham ayrim terror guruhlari va mamlakatdagi ichki siyosat bilan bog‘liq islohotlarni davom

ettirishga qanchalik qurbi yetishi masalasi, xususan qo‘shni davlatlar xavfsizligi va barqarorligi uchun muhim jarayondir [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tolibon davrida bugungi Afg‘oniston (2021 yildan keyin) va Amirlikning AQSH va jahon hamjamiyati bilan aloqalariga doir xalqaro ekspertlar va tashkilotlar tomonidan turli qarashlar hamda mulohazalar mavjud.

Avvalo, ko‘pchilik hujjatlar va tahliliy fikrlardan kelib chiqib shuni ayta olamizki, bugungi Afg‘onistonning amaldagi hukumati – Tolibon amirligi asosan pushtunlardan iborat bo‘lib, Afg‘onistonda 2021 yilda yigirma yillik qo‘zg‘olondan so‘ng hokimiyatga qaytgan islomiy siyosiy guruhrdir [3]. Ularning tezkor hujumi AQSH mazkur siyosiy guruh bilan 2020 yilda imzolangan tinchlik bitimida ko‘rsatilganidek, qolgan qo‘shinlarini Afg‘onistondan olib chiqib ketganidan keyin sodir bo‘ldi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2023 yil 2 maydagi “Analiitik qo‘llab-quvvatlash va sanksiyalar monitoringi guruhining o‘n to‘rtinchi hisoboti”da “Tolibonning Al-Qoida va Tehrik-e-Tolibon Pokiston (TTP) guruhlarini o‘rtasidagi aloqa mustahkam va simbiotik bo‘lib qolishi ta’kidlangan [4]. Tolibon amaldagi hukumati ostida bir qator terroristik guruhlar ko‘proq manevr erkinligiga ega va Afg‘onistonda ham, mintaqada ham terrorizm xavfi ortib bormoqda. Tolibon kuchlari bu guruhlarning obro‘sini pasaytirishga intilib, Iroq va Shom Islom Davlatining Livan-Xuroson viloyatiga qarshi operatsiyalar o‘tkazgan bo‘lsada, umuman olganda, Tolibon terrorizmga qarshi kurash bo‘yicha ko‘rsatilgan qoidalarni bajarmagan. AQSh va Tolibon o‘rtasida

Afg'onistonga tinchlik o'rnatish to'g'risidagi bitim to'raligicha amalga oshmayapti. Al-Qoida operatsiya qobiliyatini tiklayotgani, TTP Tolibon ko'magida Pokistonga hujumlar uyushtirayotgani, chet ellik terrorchi jangarilar guruhlar Afg'oniston chegaralari orqali tahdidni prognoz qilayotgani va ISHID-K operatsiyalari kuchayib borayotgani haqida ma'lumotlar OAVda ko'zga tashlanmoqda. Shuningdek, BMT hisobotida va BMT Xavfsizlik Kengashining 2023 yil 1 iyundagi 370-sonli hisobotida ham Tolibonning 2022 yilda Afg'onistonda Pokistonga hujumlarini taqiblovchi farmoniga baho berishga hali erta ekanligi ta'kidlanadi [5].

Xalqaro darajadagi mustaqil jurnalist va ekspertlar – Shabnam fon Xayn va Natalya Pozdnyakovalarga ko'ra, 2021 yilda Tolibon, o'tgan asr 90-yillarning oxiriga qaraganda ehtiyotkorlik bilan harakat qila boshladi [6]. Tolibon hukmronligi qayta tiklanganidan so'ng, Afg'onistonda garchi asosiy siyosiy kuch sifatida Tolibon Amirligining o'zi qolgan bo'lsa-da, ichki siyosiy islohotlar – ta'lim, sog'liqni saqlash, ichki ishlar va ayniqsa yuzaga kelgan zilzilalar tufayli mamlakatda boshqaruv xaosi kuchayib bormoqda. Bu, xususan, 2022 yil sentyabr oyi boshida Rossiya tashqi ishlar vazirligi va Afg'oniston rasmiylari Afg'oniston poytaxtidagi xorijiy diplomatik missiyaga kamdankam uchraydigan hujum ortidan Rossiyaning Kobuldagi elchixonasi kiraverishida sodir etilgan xudkushlik hujumida kamida olti kishi halok bo'lgan edi. Buni hatto Tolibon harakati ham oldini ololmagan edi [7].

Yuqoridagilarga qaramay, 2021-yil avgust oyida hokimiyatni qo'lga kiritgan Tolibon barcha ustidan nazoratni mustahkamladi. Afg'oniston birinchi marta tashqi tomondan xalqaro miqyosda e'tirof etilishga erishish, xorijiy investitsiyalar va gumanitar va taraqqiyot sohasida yordamni olish uchun o'zini himoya qilmoqda. G'arb ekspertlari tomonidan bildirilgan fikrlar bir tomonlama qarashlar bo'lishi mumkin. Biroq, gap yuqoridagi talablarni bajarmaslikda emas, balki, fikrimizcha, Tolibon harakatining qobiliyati va tajribasining kamligida bu yaqqol sezilmoqda.

AQSH va uning ittifoqchilari, shuningdek G'arblilik tadqiqotchilar ilgari surayotgan qarashlar shunisi bilan qiziqki, Tolibon harakati bilan keyingi munosabatlarni olib borishda mintaqa va qo'shni davlatlarning umumiy strategiyasini ishlab chiqish ham siyosiy ham iqtisodiy loyihalarni hayotga tatbiq etishda qo'l kelishi mumkin. AQSH, xususan Afg'oniston bo'yicha post-2021 yil uchun yangi Strategiyani ishlab chiqish jarayoni davom etmoqda. AQSHning Afg'onistondagi manfaatlari asosan 2021 yil 15 avgustdagi Tolibonni egallab olishidan oldingi kabi qolmoqda, quyida ularning eng muhimlarini keltirishimiz mumkin:

-Afg'onistondagi terroristik guruhlar AQSH yoki ittifoqchilariga tahdid solishining oldini olish;

-mintaqaviy barqarorlikni saqlash;

-inklyuziv boshqaruv va inson huquqlarini, xususan ayollar, qizlar va ozchiliklarning huquqlarini himoya qilishni rag'batlantirish;

-tashqi yordamning to'xtatilishi tufayli egallab olingandan keyin keskin yomonlashgan gumanitar inqirozni bartaraf etish va iqtisodiy tiklanishni rag'batlantirish.

BMTning Taraqqiyot dasturining 2022 yil oktyabr oyida e'lon qilgan hisobotida qayd etilishicha [8], Tolibon hokimiyatni egallab olgani afg'onlarning turmush darajasida AQSH bosqinidan keyin yigirma yil davomida erishilgan yutuqlarni ham yo'q qildi, deyarli barcha afg'onlar qashshoqlikda yashayotgani hisobotda keltiriladi.

Afg'onistonda yangi Tolibon hukumati kelishi bilan tashqi aloqalarda ham o'zgarishlar kuzatilmoqda. Ayrim G'arb tahliliy markazlariga ko'ra [9], 2021 yildan beri Afg'oniston bilan tashqi savdo kamayib ketdi. Importning pasayishiga qaramay, mamlakatning 2022 yildagi daromadlarining katta qismi chegara o'tish joylarida soliqlardan tushgan. Biroq, fikrimizcha, hali legitim hokimiyat, ichki ishlar, tashqi savdo-iqtisodiy aloqalar, xalqaro tashkilotlar va tuzilmalar bilan huquqiy munosabatlar masalalarida Tolibon oldida katta to'siqlar turibdi. Bu, Afg'on xalqining jipsligi, barqaror taraqqiyoti, shuningdek qo'shnilar bilan xalqaro e'tirof etilgan tamoyillar asosida muntazam rishtalar

olib borishida ham xavflar, chaqiriqlarning saqlanib qolayotgani ayon bo'lmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz mazkur maqolada AQSHning Markaziy Osiyo siyosatining muhim bo'lagi – Afg'oniston bilan munosabatlar o'rganishda tarixshunoslik tahlili, tizimli tahlil, hujjatlar tahlili, keys stadi kabi uslublar va fanlararo yondashuvni qo'llaymiz. Xususan, O'zbekistonlik afg'onshunos va siyosatshunos olimlardan – A.Mannonov, S.Safoyev, Sh.Yovqochev, U.Xasanov, D.Sayfullayev, Sh.Abdullayev, A.Umarov, S.Bo'ronov, I.Gapparov kabilarning ishlaridan ishlaridan foydalangan holda, bu ishlarda ilgari surilgan ayrim qirralarini hamda zamonaviy geosiyosatning “energetika geosiyosati”, “Markaziy Osiyo geosiyosati”, “qattiq kuch”, “yumshoq kuch” kabi tushunchalar, shuningdek, “realpolitik”, “konstruktivizm” kabi nazariy konsepsiyalar orqali O'zbekiston nuqtai nazaridan tahlil etishga harakat qildik. Biz mazkur tadqiqotlardan unumli foydalangan holda mintaqalar o'rtasidagi siyosiy rishtalar mohiyatini yaxlit tushunishimiz uchun masalaga fanlararo nuqtai nazardan yondashmoqdamiz.

AQSHning Afg'oniston bilan strategik munosabati o'zgarishi. Ko'pchilikka ma'lumki, 2001 yil 11 sentyabrdagi teraktlardan so'ng Amerika Qo'shma Shtatlari xalqaro terrorizmga qarshi kurashda yetakchi rolni o'z zimmasiga oldi. Shu bilan birga, Vashington NATOdagi ittifoqchilari yordamida Afg'onistonda keng ko'lamli aksilterror operatsiyasini o'tkazib, muammoni hal qilishning harbiy yo'lini tanladi [12]. Oradan 20 yil o'tdi, katta sa'yi-harakatlar sarflandi, katta moliyaviy resurslar, ko'plab insoniy yo'qotishlar yuz berdi, ammo asosiy maqsadlarga erishilmadi. Tolibon mag'lubiyatga uchramadi, ular hali ham Afg'oniston hukumati va uning G'arb sheriklariga qarshi kurashmoqda. Pokiston afg'on Islomiy ekstremistlari ham, Al-Qoida ham boshpana topgan Afg'oniston mojarosining jiddiy ishtirokchisiga aylandi. 10 yillik urushdan so'ng, AQSH terrorizmni yo'q qilishga erisha olmay, isyonchilar bilan muzokaralar olib borishga majbur bo'lgan qo'shinlarini Afg'onistondan olib chiqdi. Bizningcha, xalqaro miqyosda Suriyada va Sharqiy Yevropada urush o'choqlarining kuchayishi AQSHning Afg'onistonda chiqib ketishini tezlashtirgan edi. Yaqin Sharqdagi beqarorlik bilan bog'liq tahdid va xavflarning tobora o'sib borishi esa mintaqalardan tashqari kuchlarning aralashuvi bilan yana-da murakkablashdi va bu mintaqaviy, xalqaro xavfsizlikka jiddiy beqarorlashtiruvchi ta'sir ko'rsatdi.

AQSHning Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo mintaqalaridagi siyosati ko'p davlatlar, shu jumladan Rossiya manfaatlari bilan to'qnash keldi. Rossiyaning Suriya inqirozidagi roli va keyingi assimetrik to'qnashuvlarda ishtirok etishini hisobga olsak, AQSHning Afg'oniston strategiyasini tahlil qilish, shu jumladan Obama ma'muriyati tomonidan olib borilgan mojarodan chiqish uchun muvaffaqiyatsiz urinish ilmiy va amaliy qiziqish uyg'otadi. Afg'onistondagi harbiy operatsiya davomida AQSH duch kelgan qiyinchiliklar harbiy va iqtisodiy jihatdan eng qudratli kuchning imkoniyatlari chegaralarini namoyish etdi. Ayrim Rossiyalik ekspertlarga ko'ra, tashqi siyosiy muammolarni hal qilish uchun harbiy vositalardan foydalanishga haddan tashqari e'tibor AQSH hukumatini bir qator eng keskin mintaqaviy mojarolarni yana-da kengroq idrok yetishdan to'sib qo'ygan edi [13]. Shuningdek, Rossiya-markazli va Osiyolik ekspertlar fikrlariga asosan, AQSHning Suriya inqirozidagi muvaffaqiyatsizligi, uning Ukraina mojarosiga aralashuvini, shuningdek Isroil-Falastin mojarosida Tramp davrida yakunlanmagan strategiyasi global miqyosda AQSH strategik hisob-kitoblarida chalkashliklarni keltirib chiqardi. Va, bu AQSHning Afg'oniston masalasida yakka tomonli aniq Strategiyasining ishlab chiqilishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni yana-da kuchaytirmoqda.

AQSHning Markaziy Osiyodagi siyosatini muvofiqlashtiruvchi nisbatan yangi platformalardan biri “C1+1” sammiti 2023-yilning sentyabr oyida Nyu-Yorkda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh qarorgohida bo'lib o'tdi, unda Prezident Jozef Bayden ishtirok etdi; ilk marotaba AQSH prezidenti Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari bilan bunday formatda uchrashuvida dunyodagi geosiyosiy vaziyat yig'ilishning bilvosita mavzusi bo'lgan va Baydenning ishtirok etishiga katta hissa qo'shgan. Tadbirda Ukrainada davom

etayotgan urush nuqtai nazaridan iqtisodiy rivojlanish masalalari ham muhokama qilingan [14]. Shuningdek, Qozog'iston, Turkmaniston va O'zbekiston yirik resurs konlariga ega bo'lgan energetika va xomashyo qazib olish kabi og'ir sanoat loyihalarini ham muhokama qildi. Afg'on muammosiga nisbatan Markaziy Osiyo davlatlarida tobora shakllanib borayotgan umumiy tushunish va maqsadlar, shubhasiz AQSH uchun mintaqaning strategik ahamiyatini yana-da oshirmoqda, deyishimiz mumkin.

Afg'on muammosini hal etishda ekspert xulosa va tavsiyalar. Afg'on muammosini yillar mobaynida o'rganib kelgan ekspertlar va hatto AQSH kabi qudratli davlatlar vakillari xulosalarida ham muayayn yutuqlar qo'lga kiritilgani qayd etiladi. Afg'oniston tiklanishining yigirma yillik saboqlariga bag'ishlangan Afg'oniston bo'yicha maxsus bosh inspektor tomonidan chiqarilgan 11-saboq hisobotida [15] AQSH hukumati Afg'onistonda izchil strategiya ishlab chiqish uchun qanday kurashganligi batafsil bayon etilgan. Shuningdek, mamlakatning YAImSi va savodxonlik darajasi o'sdi. Afg'onistonda qayta qurish uchun 20 yil va 145 milliard dollar sarflaganidan keyin AQSH hukumati ham o'rganishi kerak bo'lgan ko'plab saboqlarga ega bo'ldi. Ulardan biri – yuqorida ta'kidlanganidek, masalaga Afg'on kontekstida qarashdir. Bu fikrni O'zbekistonlik Afg'onshunos ekspert – Sh.Abdullayev ham o'z chiqishlarida ilshari surib keladi. Jumladan, ekspertning quyidagi fikrlari bugun ham dolzarb, ya'ni: “Markaziy Osiyo yo'nalishi biz uchun tabiiyki, ustuvor hisoblanadi. Afg'oniston ham tarixiy, ham

geografik va ham geosiyosiy jihatdan Markaziy Osiyo mintaqasiga kiradi. Biz bu davlatni har doim umummintaqaviy xavfsizlik tizimining ajralmas qismi deb hisoblab kelganmiz. Afg'on omili tashqi siyosatimiz uchun shunchaki bir yo'nalish emas. U milliy xavfsizlik siyosatimizning jiddiy unsuri hisoblanadi” [16].

Shuningdek, O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyevning qarashlariga ko'ra, Afg'onistondagi vaziyatni barqarorlashtirish nafaqat mintaqaviy, balki global xavfsizlikni ta'minlashning muhim sharti bo'lib qoladi. Sh. Mirziyoyev “Afg'onistonda tinchlikka erishishning yagona yo'li – markaziy hukumat va mamlakat ichidagi asosiy kuchlar o'rtasida oldindan hech qanday shart qo'ymasdan, to'g'ridan-to'g'ri muloqot olib borish bo'ladi” deb ta'kidlaydi [17].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni alohida qayd etish lozimki, Afg'on muammosi bugun nafaqat AQSH, balki Xitoy, Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro kuchlar e'tiborida qayta tiklanayotgan masala bo'lib, jahon hamjamiyatining diqqatini jalb etmoqda. Bunga, dunyodagi geostrategik vaziyatning o'zgarishiga bevosita Markaziy Osiyoning ham bog'liqligi, kerak bo'lsa mintaqadagi kuchlar muvozanatining dunyoga ta'sirini keltirib chiqaruvchi omil sifatida qaralayotgani ham sabab bo'lmoqda. O'zbekiston, bunday vaziyatda xalqaro hamkorlikni faollashtirish, ayniqsa Afg'onistonda va mintaqada voqealar rivojini yaxshi tomonga burishda o'zining faol diplomatiyasi orqali ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutiladi.

ADABIYOTLAR

1. James F. Jeffrey. The Threat of Terrorism in Afghanistan Post 2021. // <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/threat-terrorism-afghanistan-post-2021>.
2. <https://www.mfa.uz/uz/press/news/2023/ozbekiston-respublikasi-tashqi-ishlar-vazirligi-bayonoti---33106>
3. <https://www.cfr.org/backgrounder/taliban-afghanistan>
4. Fourteenth Report of the Analytical Support and Sanctions Monitoring Team. // <https://digitallibrary.un.org/record/4012868?ln=en>
5. <https://www.longwarjournal.org/wp-content/uploads/2023/06/UN-Sanctions-Monitoring-report-Afghanistan-14th.pdf>
6. Шабнам фон Хайн, Наталья Позднякова. Стало хуже, чем думали. Как талибы изменили Афганистан. // <https://www.dw.com/ru/stalo-huze-cem-dumali-kak-vlast-talibov-izmenila-afganistan-za-dva-goda/a-66527230>
7. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/afghan-police-report-suicide-bomb-blast-near-russian-embassy-kabul-2022-09-05/>
8. <https://www.undp.org/afghanistan/publications/undp-afghanistan-2022-numbers>
9. The Taliban in Afghanistan. // <https://www.cfr.org/backgrounder/taliban-afghanistan>
10. Коргун В.Г. США в Афганистане: миссия невыполнима? // <https://cyberleninka.ru/article/n/ssha-v-afganistane-missiya-nevypolnima>
11. Шапиро Н.И. Новые контуры Стратегии США в Афганистане: анализ исследовательского дискурса. // <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-kontury-strategii-ssha-v-afganistane-analiz-issledovatel'skogo-diskursa>
12. Michael Rossi. C5+1: US' Enhanced Engagement with Central Asia. // <https://astanatimes.com/2023/10/c51-us-enhanced-engagement-with-central-asia/>
13. <https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-21-46-LL.pdf>
14. Эксперт Афганистон муаммосини ҳал қилишнинг уч шартини санаб ўтди. // <https://sputniknews.uz/20170127/ekspert-af-onistonga-muammolar-manbai-sifatida-aramaslik-kerak-4690917.html>
15. <https://uza.uz/uz/posts/af-oniston-markaziy-osiye-minta-asi-doirasidagi-zaro-manfaat-24-03-2018>

UDK:7.01(075.8)

Dilbar KADIROVA,

International school of finance technology and science" institute professori, falsafa fanlari nomzodi

E-mail:dilbarkadirova1@gmail.com

Tel:+99890-92-500-02

O'zMU dotsenti, PhD N. Tangirov taqrizi asosida

BADIIY IJOD VA ESTETIKA

Аннотация

Maqolada ijodiy funksiya, ongning funksiyalaridan biri va ijodning ijtimoiy amaliyotning o'ziga xos maxsus ko'rinishlaridan biri ekanligi, badiiy ijod jarayonida estetik qonuniyatlarning o'rni, falsafa tarixida mutafakkirlarning ijod jarayoniga oid qarashlari, inson zehning me'yorlari va darajalari, ijod jarayonining ruhiy-estetik jihatlarini, badiiy ijod jarayonida emotsional faollik va ijodiy dominantaning asar yaralishidagi ahamiyati, ijodda irratsionalizmning o'rni, ijodiy faoliyat natijasida yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlarining vujudga kelishi, hamda ijod jarayonini o'rganayotgan zamonaviy metodlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Ijod, badiiy tasavvur, estetika, san'at, ong, onglanmaganlik, qobiliyat, iste'dod, daholik, emotsional faollik, ijodkor, sinergetika, tafakkur, ijodiy dominanta.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО И ЭСТЕТИКА

Аннотация

В статье изучается роль творческой функции, которая является одной из функций разума и творчество – одно из особых проявлений социальной практики, роль эстетических законов в процессе художественного творчества, взгляды мыслителей на творческий процесс в истории философии, нормы и уровни человеческого разума, духовно-эстетические аспекты творческого процесса, значение эмоциональной активности и творческой доминанты в процессе художественного творчества, роль иррационализма в творчестве, создание новых материальных и духовных ценностей в результате творческой деятельности, а также были изучены современные методы изучения творческого процесса.

Ключевые слова: Творчество, художественное воображение, эстетика, искусство, сознание, бессознательное, способность, талант, гениальность, эмоциональная активность, творец, синергетика, мышление, творческая доминанта.

ARTISTIC CREATIVITY AND AESTHETICS

Annotation

The article examines the role of the creative function, which is one of the functions of the mind and creativity is one of the special manifestations of social practice, the role of aesthetic laws in the process of artistic creation, the views of thinkers on the creative process in the history of philosophy, norms and levels of the human mind, spiritual and aesthetic aspects of the creative process, the importance of emotional activity and creative dominance in the process of artistic creation, the role of irrationalism in creativity, the creation of new material and spiritual values as a result of creative activity, and modern methods of studying the creative process were studied.

Key words: Creativity, artistic imagination, aesthetics, art, consciousness, unconscious, ability, talent, genius, emotional activity, creator, synergetics, thinking, creative dominant.

Kirish. Ma'lumki, ongning funksiyalaridan biri ijodiy funksiya bo'lib, u maqsad qo'yishda, prognozlashda, kishi harakatlarining kutilayotgan natijalarini oldindan ko'rishda ongning faolligini nazarda tutadi.

Ijod (arab. yaratish, kashf etish, vujudga keltirish) – badiiy, ilmiy, amaliy asar yoki moddiy boylikni yaratish, vujudga keltirishdir[1]. Bu jarayonda inson ilm-fan va ijod olamida shu paytga qadar ma'lum bo'lmagan qonunlarni kashf etishi, yangi usul yoki qoida va mezonlarni ixtiro qilishi, original ilmiy, badiiy asarlar yaratishi mumkin. Ijtimoiy amaliyotning o'ziga xos maxsus ko'rinishlaridan biri bu-badiiy ijoddir. Ijod, asosan, ijodkorning xayoli, tasavvuri, yangi asarni dunyoga keltirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyatidir. Ijodkor turli namunalar asosida yoki ularni inkor etib yoki tasdiqlab va qayta baholab, rivojlantirib, o'z ijodiy prizmasidan qayta o'tkazib, yangi ideallar yaratadi. Ushbu o'zlashtirish jarayonida ijodkor individuallik, sinfiy va milliy mansublik an'alariga amal qiladi. Badiiy ijodda an'anaviylik va novatorlik birligi, yaratuvchanlikning asosi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ijod mavzusi va ijod jarayoni tarixan mutafakkirlarni doim qiziqitirib kelgan, ularning ayrimlariga to'xtalsak. Badiiy ijodning prinsipi sifatida Suqrot taqlid (mimesis)ni ilgari surdi va mimesis inson hayotiga taqlid sifatida qaraldi. Afloturning idealistik estetikasi (go'zallikni ideal mohiyat deb hisoblaydigan estetika) nuqtai nazaridan, san'atning qiymati unchalik katta emas. U narsalarga taqlid qiladi, narsalarning o'zi g'oyalarga taqlid bo'lsa, san'at "taqlidga taqlid" hisoblanadi[2]. Istisno – bu she'riyatdir, chunki

shoir ijod paytida ilohiy ilhom bilan to'ladi, hamda, abadiy go'zallikka qo'shilish imkonini beruvchi ekstaz holatida bo'ladi. "Ion"dialogida san'atning asosi sifatida ilhomning mistik, irratsional xarakterini ta'kidlaydi. Arastuga ko'ra, badiiy ijod, taqlid orqali o'z maqsadiga, ya'ni go'zal shakllarning yaratilishiga erishadi. San'at tabiatga taqlid qiladi, yoki tabiat erisha olmagan narsani yakuniga yetkazadi, ijodkor yaratgan shakl, idrok etuvchi tomoshabin uchun zavqlanish obektiga aylanadi. Zavqlanish muammosi Arastu estetikasida muhim o'rin egallaydi (zavqlanish va hissiy poklanish – katarsis). Vizantiya estetikasida dunyoni falsafiy idrok etishda san'atning roli, badiiy ijodning tarbiyaviy ahamiyati haqidagi muammolar o'rtaga tashlanadi. Badiiy ijodga endi ruhiyatni tozalash va ko'ngil ochishdan ko'ra kengroq tarzda yondoshila boshlangan. O'rta asrlar Musulmon Sharqi estetikasi Qadimgi an'analarga amal qilgan holda, faylasuflar badiiy ijodning asosida taqlid (mimesis, imitatsiya nazariyasi) yotishini ta'kidlaganlar. Farobiyning fikricha san'atni maqsadi, taqlidiylikasosida hissiyot va tasavvurni uyg'otish hisoblanadi. San'atkor o'zining ijodiy tasavvuri tufayli umumiy g'oyalarni yakka obrazlarda in'ikos ettiradi[3]. Uyg'onish davrida san'atga ijodkorlik sifatida qarala boshlandi. Nikolay Kuzanskiy (1401-1464) "Aql to'g'risida" risolasida yozganidek, san'at nafaqat tabiatga taqlid qiladi, balki u hamma narsaning shakllarini yaratishi, tabiatni to'ldirishi va to'g'irlashi bilan ijodiy tabiatga egadir. Jon Lokk badiiy ijodni maqsadli va san'atning umumiy qoidalariga asoslangan, ongli faoliyat deb tushungan. Romantizm nazariyotchilari, san'at hech narsaga taqlid emas, ijodkorning

ijodiy harakati mevasi, deb hisoblashgan, shuning uchun ijodkorning his -tuyg'ulariasosiy mavzusiga aylanadi. Novalisda shoir jonsiz tabiatni "tiriltiruvchisi", "sehgari" vazifasini bajaradi. Artur Shopengauer, insoniyatni, estetik tafakkur va badiiy ijodiyotga qodir bo'lgan "daho odamlarga" va utilitarfaoliyatga yo'naltirilgan "manfaatli odamlar"ga ajratdi. Uning fikricha, daholik, yuksak darajada g'oyalarni yaratish olish qobiliyatini anglatadi.

Fridrix Nisshe (1844-1900) ob'ektiv qadriyatlar tamoyilini dekadansning mevasi sifatida tanqid qilib, ijodkorni, o'zining alohida qadriyatlarini yaratuvchisi sifatida taqdim etadi. Ijodkor, bu qadriyatlarini, o'zining "hokimiyatga bo'lgan irodasini" rag'batlantirish, ya'ni ularning hayotiyliigi va quvonchini namoyon qilish uchun, boshqa odamlarga taklif etadi. "San'at – bu ulkan stimulyatoridir." Nisshening fikricha, san'atning vazifasi san'at asarlarini yaratishda emas, balki "hayotni bezashda"dir[4]. Psixologik estetikada, Freydning konsepsiyasiga ko'ra, badiiy va estetik faoliyatning asosiy dvigateli psixikaning ongsiz jarayonlari hisoblanadi. Ijodkor, ongdi senzura qilish taqiqlarini chetlab o'tadi va unda qaynayotgan ruhiy komplekslarni ijodiy energiya, erkin o'yiniga transformatsiya qiladi. San'atdan lazzatlanish – bu taqiqlangan istaklar va fikrlarining ramziy ko'rinishda bo'lsa ham, amalga oshirishdan zavqlanishdir. Freyd va uning izdoshlari san'at asarini tushinishda asos vazifasini o'tovchi ijodkorning ruhiy holatiga katta qiziqish bilan qaraganlar. Freyd badiiy ijod jarayoniga asos sifatida, faqat jinsiy-biologik hissiyotlarga unda hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlab, unga qo'shilmaydigan yondashuvlarni paydo qildi" chunki ijtimoiy omillar ishtirokini Freyd nazardan qochirgan edi. Yangi freydhilarga Alfred Adler, Erix Fromm, Karl Gustav Yung va b. mutafakkirlar kiradi[5].

Muhokama va natijalar. Inson zehning me'yorlari va darajalari ijod jarayonining eng muhim omillaridandir va ushbu masala doimiy ravishda insoniyatni qiziqtirib kelgan. Quyida ularga to'xtalamiz. Qobiliyat – ma'lum bir turdagi faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning sub'ektiv sharti bo'lib hisoblanuvchi shaxsiyatning individual xususiyatidir. Qobiliyat – bilim, malakavako'nikmalaremas, balki ularga erishish dinamikasidir.

Ijodiy iste'dod muayyan jismoniy xususiyatlarni mavjudligini talab etadi: musiqachi uchun musiqiy tovushlarni farqlash qobiliyati, rassom uchun ranglarni yuqori darajada his qilish va h.k. Biroq, muammo, nafaqat voqelikni badiiy tarzda qabul qilishda, balki o'zidagi bu holatni boshqa insonlarga taqdim etishda hamdir. Ijod bu iste'dod va mahoratning uyg'unligidir[6]. Badiiy ijodning yuksak darajasi – dahollikdir. Daholik – badiiy iste'dod, ijodiy qobiliyatlikning yuksak darajasi, daholar tomonidan yangi estetik mezon va qadriyatlar yaratiladi. Daho o'z davridan ilgari ketadi, shu bilan birga u xalq ommasining estetik ehtiyojlari, qarashlari va didlarini g'oyaviy ifodalovchisi hamdir. Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abu Nasr Farobiy, Al-Farg'oniy, Xorazmiy, Zamashhariy kabi allomalarning yaratgan asarlari, g'oyalari va kashfiyotlari dahollikning ifodasidir. Ijodkorni faqat oliy insoniy qadriyatlar, ideallar va mezonlar o'ziga tortadi.

Ijodning ruhiy-estetik jihatlari. Ma'lumki, ijod eng avvalo izlanish, kashfiyotdir, ushbu jarayonning esa, to'rt bosqichi mavjud: tayyorgarlik, inkubatsiya, yorilish-portlash va xulosa. Birinchi bosqich: tayyorgarlik, ikkinchi bosqich: yetilish, uchinchi bosqich: fikrning ravshanlashishi va to'rtinchi bosqich eng kerakli detallarni qoldirish va asarga kommunikabel shakl berishni o'z ichiga oladi. Birinchi va to'rtinchi bosqichlarda – ongli faoliyat, ikkinchi va uchinchi esa – psixikaning ongsiz komponentlarini faol ishtirokini kuzatishimiz mumkin. Demak, ijodga psixikamiz boshqara olmaydigan jarayonlarning ta'siri yuqori ekan. Ongli faoliyat materiallar, bilimlar to'plashni taqozo etib, ongsiz faoliyat jarayonida stimulyator vazifani bajaradi. Shu bilarn birga, ongli faoliyat, o'rganilayotgan masalaga xalakat berishi, beixtiyor tafakkurimizni yangi yo'lga emas, noto'g'ri orientatsiyaga, allaqachon chuqur ildiz otgan steriotiplar, tasavvurlar va tushunchalarga boshlashi mumkin. Ijodkorning vazifasi esa – ana o'sha yangi yo'lni, yangi mezonlarni topishdadir. Yorilish-portlash jarayoni ko'p vaqtlar tafakkurda ong komponentlari kuchsizlanganda yoki ishdan chiqqanda sodir bo'ladi. Xususan

aynan tushda F. Kekule benzolning tsiklik formulasini, D.I. Mendeleev kimyaviy elementlarning jadvalini ko'rgan.

Ijod jarayonida "emotsional faollik va ijodiy emotsional holatlarning bo'rtib ko'rinishi, ijodning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Ko'tarinki ruh, kayfiyat, vazifalarning yechimlarini tirishqoqlik bilan izlashga rag'batlantiradi va pirovard natijada yuz beradigan insayt (fikrning ravshanlashishi) lahzalarini belgilaydi. Bunda izlanayotgan natija, ijodkor tafakkurida xuddi chaqin chaqqandek, bir lahzada paydo bo'ladi va mushkul masalalarni yechish imkonini beruvchi, mutlaqo yangi g'oya yuzaga keladi"[7]. Badiiy ijodda asar tug'ilishi sodir bo'lishi uchun, hayajonning davomli bo'lishi, ya'ni ijodiy dominantaning mavjudligi zarur, u hayajon o'chog'i sifatida namoyon bo'ladi. Dominanta, miya tuzilmalarida hayot davomida hosil bo'lib boradi va u odatda mudroq holatda bo'ladi, hamda, muayyan sharoitlarda yorqin tarzda gurkirab ketishi mumkin. Bedorlik va uyqu holatlarida, sayr qilish va suhbat vaqtlarida ijodkorda yashirin ravishda ishga tushgan ijodiy jarayon harakatlana boshlaydi.

A. Sherning ta'kidlashicha: "San'atkor shaxsining ruhiy tip sifatidagi murakkabligi shundaki, unda bir emas, ikki Men yashaydi. Birinchisi, tashqaridan qaraganda ko'zga tashlanadigan, siz bilan bizning oramizda yuradigan, jamiyat qonun qoidalari bilan, to'liq bo'lmasada, ma'lum ma'noda o'lchanadigan va baholanadigan Men. Ikkinchisi – hech qaysi qonun qoidani tan olmaydigan ichki – botiniy Men, uni yuqoridagi mezonlar bilan o'lchab, baholab bo'lmaydi. Birinchi Men hamma odamlarga xos. Ikkinchi Men esa faqat ijodkorda mavjud bo'ladi"[8].

Lekin, faqatgina yuqori darajada rivojlangan ong - evristik holatni ijodni, yangilikni vujudga keltiradi va ongsiz faoliyatda paydo bo'lgan g'oyalardan oqilona foydalana oladi. Irratsionalizm-faqat aql yordamida bilimga ega bo'lish tamoyilining qarama-qarshi tomonidir. Irratsional tendensiya u yoki bu darajada hayot falsafasi, freydzizm, neotomizm, pragmatizm, ekzistentsializm kabi yo'nalishlarga xos.

Fransuz matematigi A. Puankare o'z ijodidagi ongsizlik holatini atomlarga qiyoslaydi. Ular aqliy faoliyatning boshlarida statik holatda bo'ladi. Dastlab aqliy faoliyatda ong dominantlik qiladi, o'rganilayotgan masalaga inson diqqatini qaratadi va keyin esa atomlar (ongsizlik) mobilizatsiyasini ushbu faoliyatda bevosita ishtirokini kuzatishimiz mumkin. Atomlar ong dam olganda ishlaydi, masalaning yechimi topilmaguncha o'z ishini to'xtatmaydi. Berilgan impulsdan so'ng atomlar o'zlarining dastlabki statik xolatiga qaytmaydi.

Agar yunonlarda falsafa asosida tafakkurning rasmiy-mantiqiy usullari va aniq mezonlar yotsa, Xitoy va Yapon falsafasi asosida intuitiv-obrazli tafakkur va uning natijasi sifatida – mavhum tushunchalar va mezonga oid ta'riflar yotadi[9]. Xitoyda, ijodiy jarayon, barcha botiniy kuchlar oliy darajada jamlangan lahzada vujudga keladigan nogahoniy "bashorat" ("karomat") tarzida tushuniladi. Yunon tafakkuriga, dunyoga bo'lgan ikki turli munosabat, mavjudlik va hodisa, sub'ekt va ob'ekt bir-biridan ajratib ko'rsatilsa, Sharq faylasuflarida esa, mohiyat (mavjudlik) hodisadan, g'oya obrazdan, sub'ekt ob'ektdan ajralmas, yagona organizmdir. Yapon shariatida ushbu holatni kuzatish mumkin. She'r, bir lahzada paydo bo'lishi lozimligi, xuddi yog'och kesuvchi daraxt kesgandek, yoki askar xavfli dushmanga tashlangandek, yoki xuddi tarvuzni o'tkir pichoq bilan kesgandek bo'lishi lozimligi ta'kidlanadi. Har bir asar, lahzaning betakror go'zalligini yetkazib berishga, bir nechta satrga tugallangan fikr yoki taassurotni joylashtirishga intiladi. Uyg'unlik – u har safar o'zgaacha, xuddi lahzaning o'zi kabi betakroridir. Bir butunni ajratish, uning qismlarini belgilab qo'yish – bu uni "o'ldirish" demakdir, yaponlar uchun esa, go'zallik faqatgina tirik, nafas olayotgan bo'lsagina haqiqiy hisoblanadi.

Estetika faniga nafaqat freydzizmning psixanalitik konsepsiyasi, balki psixofiziologiya ham qaysidir ma'noda o'z hissasini qo'shdi. Akademik I. Pavlovning ta'kidlashicha, barcha odamlar ikki turga – "fikrlovchilar" va "ijodkorlar"ga bo'linadi, ushbu jarayon miyaning olinayotgan ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonida, miya yarim sharhlarining qaysi biri ustunlikka ega bo'lishligiga bog'liq. Yaqin o'tmishda esa, XX asr fiziologiyasining eng ahamiyatli kashfiyotlaridan biri – inson

miyasining funksional assimetriyasi kashfiyoti edi. U miyaning, har ikki yarim sharlari harakati turlicha ekanligini ko'rsatgan holda, Pavlov fikrini tasdiqladi, bu esa, o'z navbatida barcha odamlarda tafakkurning mavhum-mantiqiy va obrazli-muayyan fikrlash qobiliyatlari mavjudligini, biroq u har bir kishida turli darajada rivojlanganligini ko'rsatdi[10].

Bugun ijodni o'rganishda sinergetik, ruhiy va estetik tahlil metodlaridan keng foydalanilmoqda. Sinergetik yondashuvda ham, miya beqaror, jiddiy holatda harakatlanuvchi murakkab, o'z-o'zini tashkillashtiruvchi tuzilma sifatida ta'riflanadi, aynan san'at uning ijodiy faolligini rag'batlantirib turadi. Biroq san'at "sub'ektlar" tomonidan yaratiladi va "sub'ektlar" tomonidan idrok etiladi, shu sababli baholash uchun ob'ektiv mezonlar mavjud emas. Muhokama maydoni, inson tomonidan o'ta sodda mezonlarda qabul qilinadi bu- "yoqdi" yoki "yoqmadi". Bu miya o'ng yarim sharining birlamchi hissiy ta'siri hisoblanadi. "Chap yarim shar" ma'lumotni to'playdi, qayta ishlaydi, tizimlashtiradi, "o'ng yarim shar" esa - ushbu ma'lumotlarni umumlashtiradi, bilimning alohida qismlari o'rtasidagi aloqani topadi va yaxlit manzarani quradi. So'ngra barchasi yana takrorlanadi. Olimlar fikricha, chap yarim sharning tormozlanishi, "inkubatsiya" jarayonini vujudga keltirar ekan. Inkubatsiya jarayoni ijod jarayonining bosqichlarida muhim o'rin tutadi. Tafakkur esa, ijodkorga o'z ijodini tanqidiy tahlil qilish va kelgusida mahorati ortib borishiga imkoniyat yaratuvchi xulosalar qilishga imkon yaratadi. Ijod jarayonining asosiy bosqichlari - badiiy asarni yaratish jarayoni, g'oyaning paydo bo'lishidan, to

uning asar sifatida gavdalanishiga qadar, bo'lgan jarayonni o'z ichiga oladi.

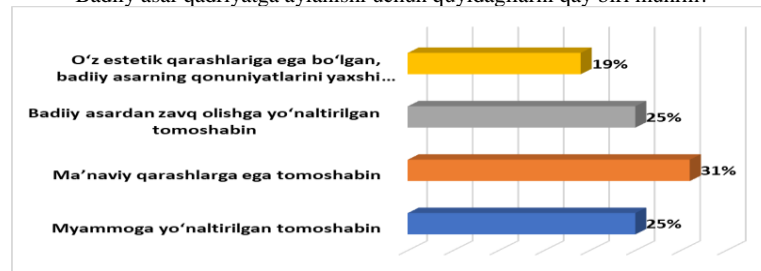
Xulosa. Yuqorida ilgari surilgan fikrlardan kelib chiqqan holda quyidagicha xulosa qilamiz: Ijodiy faoliyat natijasida yangi moddiy va ma'naviy qadriyatlar va mezonlar vujudga keladi. Ijod o'z mohiyati jihatidan tarixiy - madaniy hodisa bo'lib, shaxs va jarayon kabi aspektlarga ega. U shaxsda qobiliyatlar, motivlar, bilim va malakalar borligi tufayli yangiligi, originalligi, noyobligi bilan ajralib turuvchi mahsulot yaratilishini ta'minlaydi. Ijodning bu xususiyatlarini o'rganish natijasida - estetik tasavvurning, estetik intuitsiyaning, aqliy faollikning anglanmagan komponentlari, shuningdek, shaxsning o'zini anglashga, o'z yaratuvchilik imkoniyatlarini kengaytirishga bo'lgan ehtiyojlari ruyobga chiqadi.

Ijodda ijodkor shaxsni o'rganish katta o'rin tutadi. Ijodda ijodkor shaxsning iste'dod darajalari mavjud bo'lib ular qobiliyat, ijodiy iste'dod va doholikdir.

Ozod Sharafiddinovning fikri bilan aytganda "Ilm boshqacha fikrlashdan boshlanadi"[11]. Madaniyat va san'at tarixida aynan buyuk ijodkorlar ma'lum sohaga xos yuzaga kelgan stereotiplarni buza olganlar va yangidan- yangi estetik mezonlarni, me'yorlarni va kanonlarni yaratganlar.

Yuqoridagi mavzusida anketali so'rovnoma o'tkazildi, o'tkazilgan sotsiologik so'rovnoma maxsus sotsiologik dasturlar orqali qayta ishlanib tahlil qilindi va quyidagi diagramma holati havola etildi.

Badiiy asar qadriyatga aylanishi uchun quyidagilarni qay biri muhim?

ADABIYOTLAR

1. Tomas, Vincent. "Creativity in art." *The Philosophical Review* 67.1 (1958): 1-15.
2. Miller, Mitchell. "Platonic mimesis." *Contextualizing Classics: Ideology, Performance, Dialogue* (1999): 253-66.
3. Zargar, Cyrus Ali. *Sufi Aesthetics: Beauty, Love, and the Human Form in the Writings of Ibn'Arabiand'Iraqi*. Univ of South Carolina Press, 2013.
4. Rampley, Matthew. "Nietzsche, aesthetics and modernity." (1999).
5. Абиджанова Ф. Рухийтаҳлилэстетикасиваунингўзигахосхусусиятлари (КарлЮнгфалсафиймеросиасосида).-Тошкент, 2009.
6. Meier, Norman C. "A measure of art talent." *Psychological Monographs* 39.2 (1928): 184.
7. Tomas, Vincent. "Creativity in art." *The Philosophical Review* 67.1 (1958): 1-15.
8. Abdulla Sher.Eстетика.Тошкент. "O'zbekiston". 2014.-306 b.
9. Kikuchi, Yuko. *Japanese Modernisation and Mingei Theory: cultural nationalism and oriental orientalism*. Routledge, 2004.
10. Каран М. С.Эстетика как философская наука.- СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. С.379.
11. Шарафиддинов О.Ижодни англаш бахти."Шарк". Тошкент 2004.
12. Kadyrova D. "Aesthetic essence of artistic styles." *Philosophy and law*. " Tashkent 2022.1.68. b.
13. Kadirova D.S. "Purpose and tasks of the philosophy of grace" *Newsletter of Namangan State University.Namangan.. 2022.12.194-195.*

УДК: 37. 015. 32

Олег КОН,

К.п.н., и. о. доцента Ташкентского международного университета финансового управления и технологий (TIFT)

E-mail: kolegviktor@gmail.ru

На основе отзыва доктора психологических наук, доцента Р.Х. Душанова

MOTIVES OF SOCIAL SERVICE IN THE STRUCTURE OF PEDAGOGICAL ACTIVITIES

Annotation

The article is devoted to the study of motives for social service in pedagogical activity. The author analyzes the factors influencing the formation of motivation for social service. The article discusses potential ways of integrating these motives into the system of training future teachers, which creates the prerequisites for the formation of an integrated approach to pedagogical activity. The article is of interest to researchers in the field of pedagogy, educational psychology, as well as to heads of educational institutions.

Key words: Social service, teacher motivation, professional activity, social responsibility, educational process.

МОТИВЫ СОЦИАЛЬНОГО СЛУЖЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена исследованию мотивов социального служения в педагогической деятельности. Автор анализирует факторы, влияющие на формирование мотивации к социальному служению. В статье обсуждаются потенциальные пути интеграции данных мотивов в систему подготовки будущих педагогов, что создает предпосылки для формирования комплексного подхода к педагогической деятельности. Статья представляет интерес для исследователей в области педагогики, психологии образования, а также для руководителей образовательных учреждений.

Ключевые слова: Социальное служение, мотивация педагога, профессиональная деятельность, социальная ответственность, образовательный процесс.

PEDAGOGIK FAOLIYAT TARKIBIDA IJTIMOY XIZMAT MOTIVLARI

Annotatsiya

Maqola pedagogik faoliyatdagi ijtimoiy xizmat motivlarini o'rganishga bag'ishlangan. Muallif ijtimoiy xizmatga bo'lgan motivatsiyaning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan omillarni tahlil qiladi. Maqolada ushbu motivlarni bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash tizimiga singdirish imkoniyatlari muhokama qilinadi, bu esa pedagogik faoliyatga nisbatan kompleks yondashuvni shakllantirish uchun asos yaratadi. Maqola pedagogika, ta'lim psixologiyasi sohasidagi tadqiqotchilar, shuningdek ta'lim muassasalari rahbarlari uchun qiziqarli bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy xizmat, pedagogning motivatsiyasi, kasbiy faoliyat, ijtimoiy mas'uliyat, ta'lim jarayoni.

Введение. В международной практике социальное служение рассматривается в качестве жизненно важного ресурса демократии, реализация которого дает гражданам возможность активно участвовать в жизни социума. Важным аспектом социального служения является внимание к сфере образования. Узбекистан активно работает над реформами в образовательной системе, направленными на повышение качества образования и доступности учебных заведений. Внедрение новых образовательных программ и технологий способствует подготовке специалистов, способных внести вклад в социальное и экономическое развитие страны.

В последние годы Узбекистан активно развивает концепции устойчивого развития, включая экологические инициативы. Это отражает заботу о будущем поколении и стремление к гармоничному взаимодействию человека с природой, что также является важным аспектом социального служения. Не случайно 2025 год назван в Узбекистане «Годом охраны окружающей среды и «зеленой» экономики».

В контексте педагогической деятельности мотивы социального служения становятся особенно актуальными. Социальное служение в педагогическом аспекте можно рассматривать как неотъемлемую часть образовательного процесса. Оно проявляется не только через конкретные действия по помощи ученикам и их семьям, но и через формирование среды, способствующей социальному, эмоциональному и интеллектуальному развитию личности. В данном случае педагог становится не просто передатчиком знаний, но и активным участником жизни своих учеников, способствуя их социальному и этическому воспитанию.

Обзор научной литературы. Проблемы мотивации к социальному служению и педагогической деятельности рассматривались в трудах западных социологов, психологов

и педагогов А.Х. Маслоу, Г.А. Мюррея, А. Адлера, Д. Карпайта, Дж. Френча, В. Равена, Д. Макклелланда.

В трудах российских учёных Н.А.Аминова, И.А.Зимней, О.В.Решетникова, В.А. Сластенина нашли отражение проблемы ценности личностно-ориентированного подхода в образовании, формирование ключевых компетенций у учащихся, их успешная интеграция в социальную жизнь.

Роль базовых мотивов в структуре педагогической деятельности изучалась видными узбекистанскими психологами, такими как М.Г. Давлетшин, Э.Г. Газиев, Г.Б. Шоумаров, Ф.И. Хайдаров, которым удалось создать особое научное направление в данной области.

Методология исследования. Методология исследования мотивов социального служения в профессии педагога является комплексной и учитывает как теоретические, так и эмпирические аспекты проблемы. Она включает в себя изучение теоретических основ мотивации и социального служения, определение специфики мотивов социального служения в педагогической деятельности, изучение концепций мотивации (теории Маслоу, Герцберга, Макклелланда и др.), а также исследование понятия "социальное служение" в контексте педагогической деятельности.

Данная методология позволяет системно подойти к изучению мотивов социального служения педагогов и получить достоверные результаты, которые могут быть использованы для улучшения образовательной практики.

Анализ и результаты. Термин «социальное служение» вошел в широкое употребление относительно недавно. Семантическое ядро термина «социальное служение» составляет бескорыстная социальная деятельность

человека (группы людей), нацеленная на оказание нуждающимся в социальной помощи в духовно-нравственном, психолого-педагогическом, образовательном, культурно-просветительском, трудовом и других направлениях.

Под социальным служением понимается добровольная деятельность, ориентированная на оказание людям бескорыстной помощи в различных жизненных ситуациях. Несомненно, само понятие деятельности шире понятий «социальная работа» или «социальное служение», так как в него входит трудовая, послетрудовая, досуговая, игровая или даже речевая деятельность. Деятельность имеет трехчленную структуру: цель (зачем?) – мотив (почему?) – действие (как?). Американский психолог Абрахам Маслоу связал мотивы деятельности с потребностями человека, которые разделил на два вида: 1) физиологические потребности – безопасность и комфорт; 2) социальные потребности (общение, самоутверждение, самовыражение и самореализация) [6].

Главными мотивами социального служения могут стать следующие факторы:

1. Самореализация личности. Раскрытие потенциала личности, реализация возможностей, выявление способностей, обретение смысла жизни выступают в роли ведущих мотивов для включения индивида в общественно полезный труд.

2. Общественное признание. В каждом начинании человеку необходимо заручиться поддержкой со стороны социума, чтобы ощутить свою необходимость и значимость.

3. Самовыражение и самоопределение личности. Социальное служение открывает перед личностью пути для самопознания и самовыражения, позволяет ей выбрать собственную жизненную стезю, а также социальные роли, наиболее полно отвечающие её индивидуальности.

4. Профессиональная ориентация. Социальное служение помогает разобраться в различных видах профессиональной деятельности, а также сформировать конкретное представление об определенном роде занятий, получить навыки, нужные для работы по специальности.

5. Приобретение социально-коммуникативных навыков. Социальное служение позволяет сформировать навыки и умения, прямо не касающиеся профессиональной деятельности, но значимые для социализации личности, а также развить коммуникативные умения, создать свой круг общения и заручиться коллективной поддержкой.

6. Приобретение опыта отношений ответственной зависимости, социального взаимодействия и лидерства. Социальное служение приобщает человека не только к роли исполнителя, но и руководителя, помогая усваивать различные поведенческие модели, производить обмен ролями и, таким образом, осознать и реализовать собственные общественные потребности [9].

7. Возможность выражения личной гражданской позиции. Важнейшим условием социализации и роста личности является предоставление ей права выражения активной гражданской позиции, но не в декларативной форме, а в реальных делах и поступках.

8. Выполнение общественного долга. Осознание социального служения как естественной потребности часто является следствием выполнения общественного долга, что служит показателем высокого уровня самосознания и мотивации развития личности.

9. Организация досуга. Не последним по важности мотивом вовлеченности в социальное служение выступает возможность организации досуга. Хотя данный мотив не является принципиальным для участия в социальном служении, однако его также нельзя упускать из виду, так как он может сыграть роль эффективного стимула для участия молодежи в общественной деятельности (О.В. Решетников) [8].

Социальное служение педагога может рассматриваться как деятельность, нацеленная на положительные общественные перемены, и проявляющаяся в организационной форме гуманитарной поддержки: оказания

культурной, образовательной и социально-коммуникативной помощи, направленной на ликвидацию неграмотности, информирование и пропаганду культуры.

Теперь рассмотрим сферы пересечения понятий «социальное служение» и «педагогическая деятельность». Наиболее близко сближаются педагогическая деятельность и социальное служение в профессии социального педагога. Здесь наблюдается возникновение особого концепта, который можно обозначить как «социально-педагогическое служение». В научной литературе описывается множество ролей социального педагога: он и посредник между личностью и обществом, и защитник интересов конкретного человека, и участник совместной деятельности, и социальный терапевт, и, наконец, своеобразный духовный наставник, заботящийся о формировании нравственных ценностей в социуме.

Следующий фактор, который роднит социальное служение и педагогическую деятельность – творчество и искусство. «Творчество – это процесс деятельности, направленный на создание нового путем преобразования имеющегося знания и понимания, способность самостоятельно, нестандартно решать теоретические и практические, личностные и социальные проблемы. Творчество – это не фрагментарная деятельность личности, а непрерывный процесс, благодаря которому происходит процесс саморазвития...» [3].

Профессию педагога можно отнести к социальному служению по следующим критериям:

- а) лидерство и харизматичность;
- б) наставничество;
- в) работа в социальной сфере;
- г) наличие профессиональной этики, основанной на чувстве долга и бескорыстия;
- д) необходимость постоянного саморазвития и самосовершенствования;
- е) призвание и жертвенность.

Таким образом, педагогическую деятельность можно отнести к категории социального служения, так как она содержит элементы социального управления и предполагает владение развитой рефлексией, умением предвидеть ошибки, трудности, мнения и решения другого участника взаимодействия (В.А. Сластенин) [10].

Известный психолог и педагог А.К. Байметов, изучив мотивы педагогической деятельности, сгруппировал их следующим образом:

- 1) мотивы должностования;
- 2) мотивы заинтересованности и увлеченности преподаваемым предметом;
- 3) мотивы увлеченности общением с детьми («любовь к детям»).

В работе педагога немаловажное место занимает также и профессиональное честолюбие, а также страсть к главенствованию или властные мотивы, что нашло отражение в исследованиях Г.А. Мюррея, А. Адлера, Д. Картрайта, Дж. Френча, В. Равена, Д. Макклелланда. По их данным выделяются следующие мотивы власти: возможность получать вознаграждение и осуществлять наказание, нормативно-директивная власть, власть эталона, власть знатока, информационная власть.

Н.А.Аминов, исследовавший педагогические способности, базируется на концепции Г.А. Мюррея (1938), предложившего трактовку деятельности педагога, исходя из принципа доминирования [1].

Г.А. Мюррей выделил признаки потребности в доминировании, а также сопутствующие им проявления. Таковыми становятся следующие интенции личности:

- держать под контролем собственное социальное окружение;
- влиять на действия окружающих и регулировать их, используя советы, лесть, внушение и принуждение;
- мотивировать других действовать в соответствии со своими желаниями, потребностями и чувствами;
- добиваться их поддержки и помощи;

- настаивать на собственной правоте и убеждать в ней других.

Интерес представляет и возрастная стабильность мотивирования властью по Макклелланду, который не только выделил четыре стадии развития мотивированности властью (ассимиляции, автономности, самоутверждения, и продуктивности), но и интерпретировал каждую из них в контексте возрастного развития [5].

Выводы и предложения. Исходя из изложенного выше, можно суммировать основные выводы и предложения, касающиеся мотивов социального служения в структуре педагогической деятельности.

Во-первых, мы установили, что мотивы социального служения педагогов играют ключевую роль в формировании их профессиональной идентичности и влияют на выбор образовательных стратегий. Педагоги, осознающие свою работу как акт служения обществу, демонстрируют более высокую степень вовлеченности и удовлетворенности своей деятельностью.

Во-вторых, в результате анализа факторов, влияющих на мотивацию социального служения, было выявлено, что значительное влияние на мотивы социального служения оказывают личные ценности педагогов, а также их жизненный опыт и окружение.

В-третьих, исследование показало, что в контексте педагогической деятельности выделяются как альтруистические, так и профессиональные мотивы. Альтруистические мотивы сосредоточены на желании помочь ученикам и обществу в целом, в то время как профессиональные мотивы связаны с самореализацией и стремлением к профессиональному росту.

В-четвертых, важной особенностью является то, что педагоги, воспринимающие свой труд как социальную миссию, создают более благоприятную образовательную среду, способствующую развитию студентов.

Поскольку специфика социального служения тесно связана с личными качествами тех, кто осуществляет это служение, данная связь должна быть научно описана и

обоснована, вооружена необходимой методологией, что имеет огромное значение для социальных профессий.

Для эффективного исполнения ролей, основанных на социальном служении, в программе подготовки социальных педагогов должен быть заложен широкий круг знаний, умений и навыков в общекультурной, гуманитарной и психолого-педагогической областях. Также предполагается активное владение педагогическими технологиями, психологическими, психотерапевтическими и социальными техниками.

Для повышения мотивации к социальному служению необходимо создавать условия, способствующие профессиональному росту и эмоциональному благополучию педагогов. Это может включать в себя как финансовую поддержку, так и программы повышения квалификации, а также системы менторства.

Таким образом, акцент на социальном служении в педагогической деятельности не только обогащает профессиональную практику, но и вносит вклад в устойчивое развитие общества. Дальнейшие исследования в этой области необходимы для глубокого понимания взаимосвязи между мотивацией социального служения и эффективностью педагогической практики.

Заключение. Итак, мотивы социального служения в педагогической деятельности разнообразны и многогранны. Они включают в себя как внутренние, так и внешние факторы, такие как стремление к самореализации, желание помогать другим, социальные ценности и профессиональная этика.

Особые профессиональные и социальные функции педагога, необходимость быть всегда на виду у своих воспитанников, родителей и широкой общественности – предъявляют повышенные требования к деятельности педагога и его личностным качествам, его моральному облику. Требования к учителю – это императивная система профессиональных свойств, определяющих успешность педагогического служения в современном обществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминов, Н.А. Диагностика педагогических способностей. - М.: Изд. Московского психолого-социального института, 1997. – С. 19-21.
2. Газиев, Э., Жабборов А. Мотивация деятельности и поведения. – Ташкент, 2003.-124 с.
3. Джураев, Р.Х., Цой М.Н. и др. «Формирование культуротворческой среды и использование метода проектов для саморазвития коллектива школы». - Таш.: «Фан ва технология», 2017. - С.13.
4. Зимняя, И.А. Педагогическая психология: социальное измерение профессии / И. А. Зимняя. — М.: Логос, 2004. — 384 с.
5. Макклелланд, Д. Мотивация человека. - СПб.: Издательский дом «Питер», 2007. – 632-640 с.
6. Маслоу, А.Х. Мотивация и личность. – СПб.: Издательский дом «Питер», 2008 - С.63-72.
7. Психология для педагогов // Ильин Е.П. и др. – СПб.: Издательский дом «Питер», 2012- С. 504.
8. Решетников, О.В. Организация добровольческой деятельности. - М.: Фонд содействия образованию XXI века", 2005 - С. 54.
9. Социальная работа с молодежью / Под ред. проф. Н.Ф. Басова - 2-е изд. - М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и Ко", 2009. - С. 224.
10. Слостенин, В.А., Исаев, И.Ф. Педагогика.- М.: Школа-Пресс, 1997. – С. 20.

UDK:796(071)

Iroda QARSHIYEVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

TALABALARGA JADIDLAR ASARLARIDAGI MA'RIFIY QADRIYATLARNI O'RGATISH METODIKASINING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarga jadidlar asarlaridagi ma'rifiy qadriyatlarini o'rgatish metodikasining nazariy-metodik asoslari, Turkistonda jadidchilik harakatining yuzaga kelishida tarixiy sharoit bilan birga, XIX asrning so'nggi choragida uyg'ongan ma'rifatchilik, ma'rifatparvarlik qarashlarining ta'siri doirasida xalq ma'naviyatini yuksaltirish aks etgan.

Kalit so'zlar: Talaba, ta'lim, tarbiya, jadidlar, asar, qadriyat, metodika, uyg'onish, yangicha yondashuv.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СТУДЕНТАМ

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретико-методические основы методики обучения студентов воспитательным ценностям в творчестве модернистов в совокупности с историческими условиями возникновения модернистского движения в Туркестане в последней четверти XIX века. в рамках влияния пробудившегося Просвещения, просветительских взглядов отразился подъем духовности народа.

Ключевые слова: Студент, образование, воспитание, современность, труд, ценность, методология, возрождение, новый подход.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING ENLIGHTENING VALUES IN THE WORKS OF LITERATURE TO STUDENTS

Annotation

This article reflects the theoretical and methodological foundations of the methodology for teaching students the enlightening values in the works of the Jadids, the historical conditions of the emergence of the Jadid movement in Turkestan, and the rise of national spirituality within the framework of the influence of the Enlightenment and Enlightenment views that arose in the last quarter of the 19th century.

Key words: Student, education, upbringing, innovations, work, value, methodology, awakening, new approach.

Kirish. Jadidchilik yoki jadidizm XIX asr oxiri XX asr boshida Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, siyosiy harakat hisoblanadi. XIX asrning 90-yillaridan O'rta Osiyoda tarqalgan. Jadidchilik ilk bor Qrimda 1980-yillarda Ismoilbek Gasprinskiy rahbarligida paydo bo'lgan. Jadidchilik harakati vakillari ko'pincha o'zlarini ilg'or, keyinchalik jadidchilar deb atagan. O'sha davrning ilg'or kuchlari ayniqsa, ziyolilar mahalliy aholining dunyodan ortda qolayotganini sezib, jamiyatni isloh qilish zarurligini anglab yetdi. Jadidchilik mohiyatan siyosiy harakat edi. Turkistondagi jadidchilik harakati bu bir tasodif hodisa bo'lmay, balki hayotimizdagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar maxsuldir. XIX asrning boshlaridan Buxorodagi ma'rifatparvar musulmon ruhoniylari va ziyolilari orasida madrasa va maktablar tizimiga hamda islom diniga kirib qolgan bid'atlarni isloh qilish fikri paydo bo'la boshlaydi. Shunday islohot tarafdorlarini jadidchilar, ya'ni yangilik tarafdorlari deb atay boshlaydilar. Jadidizm (arabcha "jadid" so'zidan olingan bo'lib "yangi" degan ma'noni bildiradi). O'sha davrlardan boshlab bunga qarama-qarshi turgan oqim, ya'ni feodal-o'rta asrchilik, diniy fanatizm ruhida bo'lgan kishilarni esa qadimistlar, deb atay boshladilar. XIX asr oxiri-XX asrning boshlarida Turkistonda chor mustamlakachiligining kuchayishi natijasida Markaziy Osiyoning ko'p joylarida jadidchilik harakati kuchayib ketdi. Bu harakat mavjud jamiyatning ijtimoiy-madaniy asoslarini qayta qurishga qaratilgani sababli eski tuzum, eski turmush, eski maktab tarafdorlarining kuchli qarshiligiga duch keldi [1].

Adabiyotlar tahlili. Bu qarshi kuch vakillari qadim yo qadimchilar deb atalgan bo'lsa, yangi hayot shabadalarini olib kelishga uringan kishilar esa jadid yoki jadidchilar degan nom oldilar. Shu tarzda asrimiz boshlarida jadidlar va jadidchilik harakati yuzaga keldi. Turkiston xalqining boy ijtimoiy-falsafiy, diniy-axloqiy, madaniy taraqqiyotida XIX asrning birinchi

choragidagi davr o'zining nihoyatda sermazmun va inqilobiy suronliligi, g'oyaviy-nazariy va mafkuraviy harakat shakllarining xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Bu holat ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos yo'nalishi edi. Turkiston XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya tomonidan bosib olindi va mustamlakaga aylantirildi. Jadidchilikning asosiy g'oya va maqsadlari Turkistonni o'rta asrchilik, feodal qoloqlik, xuroftlardan ozod qilish, "Usuli qadim" ni inkor etgan holda o'lkani, xalqni, millatni zamonaviy taraqqiy yo'lga olib chiqish, milliy davlat bunyod etish, konstitutsion, parlament va prezident idora usulidagi ozod va farovon jamiyat ko'rish, turkiy tillarga davlat tili maqomini berish, milliy pul birligi, milliy qushin tuzish rus taraqqiyparvarlari, ma'rifatchilarining Turkiston o'lkasida ma'rifatparvarlik g'oyalarini tarqatish uchun imkoniyatlar yaratish edi. Demak, Turkistonda jadidchilik harakatining vujudga kelishi asta-sekin bo'lsada milliy ozodlik mafkurasiga asoslanib bordi. Bu jarayon o'lkadagi maxalliy xalqning ongiga o'z ta'sirini o'tkaza boshladi. Natijada ular Turkistonda mustaqillik, milliy taraqqiyot, xalqning manfaatlar uchun kurash olib borishga milliy-ozodlik harakati uchun zamin tayyorlashga muvaffaq bo'ldilar. [2].

Tahlil va natijalar. Mana shunday sharoitda Turkistonda ko'plab ma'rifatchilar yetishib chiqdi. Turkistonda jadidchilik harakati uch soha orqali faoliyat ko'rsatdi. Bular: maorif (yangicha maktablar ochish, ta'lim usulini yangilash), san'at (badiiy adabiyot, teatr) matbuot. (gazeta jurnallar) Asosiy maqsad millatni, bir tomondan, ilm-ma'rifatli qilish bo'lsa, ikkinchi tomondan uning axloqiy darajasini yuksaltirish va ana shu ikki jihatning uyg'unlashuvi natijasida, uzligini, o'z qadrini anglagan bilimli shaxsni voyaga yetkazish edi. Turkiston jadidchilari tomonidan ana shu maqsadni amalga oshirish yo'lida katta ishlar qilindi. Turkistonda jadidchilik harakatining yuzaga kelishida tarixiy sharoit bilan birga, XIX asrning so'nggi choragida

uyg'ongan ma'rifatchilik, ma'rifatparvarlik qarashlarining ta'siri katta bo'ldi. XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkistonning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga e'tibor bersak, marifatparvarlik mafkurasini demokratik va milliy-vatanparvarlik harakatlarining g'oyaviy mazmunini tashkil etganligini ko'ramiz.

Mamlakatimizda marifatparvarlik g'oyasining kelib chiqishiga asosiy sabab, birinchidan, rus istilochilik siyosatining chuqurlashib borishi natijasida paydo bo'lgan milliy ozodlik harakatlari, ikkinchidan, g'arbdan kirib kelayotgan demokratik harakatlarning istilochilar tomonidan bo'g'ib qo'yilishi, uchinchidan, millatparvar - fidoiy kishilarning qattiq tabiiy o'stiga olinganligi va xatto ularning qatl etila boshlaganligi edi. Jadidchilik harakati vakillari o'zlarining ma'rifatparvarlik mafkurasiga bir tomondan o'sha davr uchun dolzarb bo'lgan demokratik g'oyalarni: ilm o'rganish, fan va texnika yutuqlaridan baxramand bo'lish, ilmiy-tabiiy fanlarni rivojlantirish, so'z va fikr erkinligini joriy qilish, demokratik davlat q'urilishiga asoslangan milliy davlatchilikni vujudga keltirish, milliy g'oyalar qatlamini shakllantirish, adabiyot va san'atning zamonaviy janrlarini rivojlantirish, ikkinchi tomondan mustamlakachilik siyosati ta'siri ostida o'z milliy qiyofasini yo'qotayotgan turkiy til va milliy qadriyatlarini tiklash, milliy ma'naviy-axloqiy takomillarni yanada kuchaytirish, milliy o'zligini anglash, milliy ong, milliy tafakkurni va diniy e'tiqodlarni mustaxkamlash kabi g'oyalarni asos qilib oladilar. Albatta bu vazifalarni amalga oshirishda an'anaviy islom dini, shariat asoslari va xadislari ham o'z ta'sir kuchini saqlab turgan ta'limotga suyanadilar. Jadidchilar o'zlarining ilg'or g'oyalarini Xalq o'rtasida tarqatish uchun milliy matbaachilikni rivojlantirish orqali, zamonaviy ta'lim sistemasini joriy qilish, ilg'or g'arb mamlakatlariga maxalliy yoshlarni o'qishga junatish yo'li bilan amalga oshirishga harakat qildilar. Turkiston ma'rifatchiligining dastlabki bosqichlarida axloqiy g'oyalar asosan badiiy va didaktik shakllarda o'z aksini topdi. Shu jihatdan o'zbek, va tojik xalqlarining mutafakkirlari Ahmad Donishning (1827 - 1897) «Navodir ul - vaqoe» asari diqqatga sazovor. Ahmad Donish o'z asarlarida Buxoro amirligi davlat tuzumini Rossiya davlat tuzumi bilan solishtirib, uni isloh qilish lozimligini ta'kidlaydi. Ayni paytda, an'anaviy axloqiy tushunchalar bilan fikr yuritir ekan, u adolatni ham podsho - hukmdor shaxsiga, ham davlat tizimiga xos fazilat sifatida olib qaraydi. Agar hukmdor adolatli siyosat yurgizsa, mamlakat hayotining hamma sohosi uchun adolatni mezon qilib olsa, san'atning gullab yashnashiga yo'l ochib bersa - xalq hayoti farovon bo'ladi, fazilatlar kuchayib, illatlar zaiflashadi. U, hukmdor donishmandlik fazilatiga albatta ega bo'lishi lozim, davlatning mohiyatini aql belgilaydi, degan xulosaga keladi: oqilona boshqarilgan mamlakat aholisigina ma'rifatlil va yuksak axloq egalari bo'la oladi. Jadidchilik aslida ma'rifatparvarlik harakatining ko'rinishidir. Shuning uchun biz bu o'rinda masala bayonini ma'rifat va ma'rifatparvarlik tushunchalari va uning ahamiyatini izohlashdan boshlashni lozim topdik. Ma'rifatning lug'aviy ma'nosi bilish, tanish, bilim demakdir. Boshqacha aytganda ma'rifat bilmoq, kishilarning ong-bilimini, madaniyatini oshirishga qaratilgan ta'limtarbiya jarayonidir.

Ma'rifat so'zining ko'pchilikdagi ma'nosi maorifdir. Ma'rifat atama sifatida - tabiat, jamiyat va inson mohiyati haqidagi turli-tuman bilimlar, ma'lumotlar majmuasini bildiradi. Ma'rifatli degani - bilimli, muayyan sohada ma'lumoti bor, demakdir. Fanlar chuqur va keng rivojlanib borayotgan hozirgi davrda bilim va ilmga intilgan har bir kishi, talaba, fan namoyondasi ilmning, ya'ni ma'rifatning ma'lum sohasinigina egallashga erisha oladi. Masalan, kimyoning ma'lum sohasini, xuddi shuningdek matematika, fizika, biologiya, medisina va boshqalarning ham ma'lum yo'nalishlarini egallaydilar. Ma'rifatni hayotga singdirish maorif tizimi orqali amalga oshiriladi. Demak ma'rifat - bilim va madaniyatning qo'shma mazmuni bo'lib, maorif esa ana shu mazmunni yoyish quroli, vositasidir. Ma'rifat asosan umumiy va o'rta maxsus bilim beruvchi maktab va o'quv yurtlarida tarqatiladi. Ma'rifat tushunchasi maorif tushunchasidan keng bo'lib, bilim va madaniyatni yoyish va yuksaltirishning hamma turlari, shakllari va sohalarini o'z ichiga oladi.

Jamiyatda ma'rifat, ya'ni bilim ma'rifatparvarlar orqali yoyiladi. Ma'rifatparvar - ma'rifat uchun ko'rashuvchi; ilm, bilim chirog'ini yoquvchi; ma'rifat homiysi va tarafdori demakdir [3].

Insoniyatning bir jamiyatdan ikkinchi jamiyatga bir tarixiy davrdan ikkinchi bir tarixiy davrga o'tishi ma'rifatparvarlikdan boshlanadi. Zamonaning eng yetuk, ongli, oq-qorani tanigan, fidoyi, elim, yurtim deb yashovchi, uzoqni ko'zlovchi ma'naviyatli kishilari ma'rifatparvarlik bilan shug'ullanadilar. Ma'rifatparvarlar odatda davr uchun, jamiyatning, mamlakatning, xalqning buguni va kelajagi uchun muhim g'oyalarni ilgari suradilar, shu g'oyalarni amalga oshirish uchun kurash olib boradilar. Ma'rifat ma'naviy qaramlik, qo'rquv va hadisni bartaraf etadi, insonga beqiyos ilohiy qudrat, mislsiz salohiyat bahsh etadi. Shuning uchun ozodlik uchun kurashchilar mamlakat, millat ozodligini xalqning ma'rifiy uyg'oqligida deb biladilar va ma'rifat uchun kurashadilar. Bizning xalqimiz azal-azaldan ma'rifatga intilib yashagan. Bu o'lkadan dunyo ilmi rivojiga ulkan hissa qo'shgan allomalar yetishib chiqqan. Ular ham dunyoviy, ham diniy ilmlar sohasida dunyo ilmi ahlini hayratga solganlar. Bunga 1998-yilda Ahmad al Farg'oni tavlalludining 1200-yilligi va hadis ilmi sultoni Imom al Buxoriy tavlalludining 1225-yilligi keng nishonlanganligini misol qilib ko'rsatishimiz mumkin. O'tmishda ijod etgan allomalarimiz al Farobiy, al Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek va boshqalar nafaqat ilm cho'qqilarini egallab qolmay, uni - ya'ni ma'rifatni keng targ'ib etganlar, shogirdlarni tarbiyalaganlar. Turkiston ma'rifatchilik maktabi boy o'tmish va ulkan merosga ega. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxon o'g'li, Abdulqodir Shakuriy, Ashurali Zohiriy, Saidrasul Saidaziziy, Ishoqxon Ibrat va Ahmad Donishlar XIX asr oxirlarida faoliyat boshlab, mamlakatni, xalqni milliy zulm va qoloqlikdan xalos etishning yagona yo'li ma'rifatda deb bildilar. Bu fidoyi zotlar mustabid tizim va jaholatga, ma'naviy qullik va zulm-zo'ravonlikka qarshi bor kuchlari bilan kurash olib bordilar.

Shu sababli ham eng avvalo yurtimizda maktab-maorif ishlarini rivojlantirishda ham amaliy, ham nazariy jihatdan azmu shijoat namunasini ko'rsatdilar [4]. Jadidlar paydo bo'lgan ilk kunlardan boshlab ular ham Chor hokimiyati, ham mahalliy hukmdorlarning qarshiliklariga duch keldilar. Binobarin, ular xalqni shu ikki zulm o'chog'idan, shu ikki qoloqlik botqog'idan xalos etmoqchi bo'ldilar. Abdulla Badriy «Yosh buxoroliklar kimlar?» degan risolasida jadidlarni ko'zda tutib, bunday yozgan edi: «... onlarning fikriy xayollari va muddaolari biz, bechora va qashshoqlarni g'urbatdan, ya'ni amirlar, beklar va boylarning zulmlaridan ozod qilmoq va bizlarni rohatimiz va tinchligimiz uchun harakat va taraddud qilmokdir». Dastlab asosan ma'rifiy vazifalarni amalga oshirish maqsadi bilangina maydonga kelgan jadidlarning birlashishi va keng qanot yozishida o'zbek jadidchilik harakatining yo'l boshchisi Mahmudxo'ja Behbudiyning xizmatlari beqiyosdir [5]. U kelajakda milliy bosmaxona va nashriyotni tashkil etish, qo'shni xalqlar hayoti, jumladan, maktab va maorifi bilan tanishish, bu mamlakatlardagi taraqqiyparvar kuchlarning tajribalarini o'rganish va o'zbek jadidlarning xalqaro aloqalarini izga solish uchun Rossiyaning bir qancha sanoat markazlariga va yaqin sharq mamlakatlariga bordi. Buxoroda tashkil etilgan «Tarbiyai atfol» jamiyatining sa'y-harakati bilan Fitrat ikki birodari bilan birga Turkiyaga tahsil ko'rgani bordi.

Xulosa. Xulosa o'rinda shuni aytishimiz lozimki, jadidchilik XIX asr oxiri va XX asr boshlarida milliy uyg'onish va milliy ong yuksalishida katta rol o'ynagan. Jadidchilik g'oyalarini uning yorqin vakillaridan Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori, Fayzullo Xo'jayev, So'fizoda, Tavallo, Ishoqjon Ibrat kabilar g'oyat og'ir sharoitlarda targ'ib etishga harakat qilganlar. Ular millatning kamolotini yuksaltirish, uning qadr-qimmatini yerga urishga yo'l qo'ymaslik borasida katta ishlar qilganlar. Ma'rifatchi jadidchilar og'ir moddiy qiyinchiliklar, g'oyaviysiyosiy tazyiqlarga qaramay, millatning ma'naviy yuksalishi uchun imkoniyatlar yaratishga harakat qildilar. Tarixning murakkab, mas'uliyatli burilish davrlarida millatning milliy ongi yuksaltirish, milliy iftixor to'yg'usini kuchaytirish birinchi darajali vazifalardan ekanligini anglab yetganliklari uchun ham bu boradagi barcha ishlarni o'z zimmlariga oldilar. Behbudiy, Fitrat, Munavvarqori va boshqa millat uchun jonkuyar jadidlar maktablar ochar, ularda o'zleri dars berar, o'quv qo'llanmalari yozar, nashr etar va bu yo'lda jonbozlik ko'rsatar edilar. Bu yo'lda hatto o'z mablag'larini

ayamaganlar. Bunday saxovatpeshalik, savobtalablik kabi ezgu ishlar bizning hozirgi mustaqil rivojlanishimiz uchun ham nihoyatda zarur. Bugunda ma'rifatparvar-jadidchilarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviyat va ma'rifatini, milliy qadriyatlar va ongini yuksaltirish yo'lida xizmat qilib, avlodlar qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini tarbiyalab kelmoqda. jadidchilik Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg'onishda va ravnaqida asosiy omil bo'lib xizmat qildi.

Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy yo'l bilan yechish

yo'llarini jadidlar o'z maqola va asarlarida ko'rsatganlar. Yoshlarni o'qishga, bilim olish va ishlab chiqarish jarayoniga jalb etish, madaniy ma'naviy saviyasini yuksaltirishga chorlaydi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib kelish istagida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan yetuk olimlar, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarining zamonaviy bilimdon, mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonganlar. Yoshlar manfaatini himoya qilish, ularning jamiyat va davlatda munosib o'rin egallashlari uchun tegishli imkoniyatlarni yaratish borasidagi jadidlarning fikrlari bugungi Yangi O'zbekistonda namoyon bo'lib turmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Xoshimov K., Nishonova S. "Pedagogika tarixi". -T.:2005 yil 213 b.
2. Muhammadjonova L., Jadid mutafakkirlarining axloqiy qarashlari. -T.: O'zMU. 2007.
3. Mahmudova G. Jadidizm va Turkistonda axloqiy-estetik fikr taraqqiyoti. -T.: Davr-press, 2006.
4. Sharq allomalari va ma'rifatparvar adiblarining barkamol avlod tarbiyasiga oid ma'naviy-axloqiy qarashlari. G. Niyozov, Q. Axmedov, Q. Tojiboev O'zbekiston 2010 yil.
5. Ziyayeva D., Turkiston milliy ozodlik harakati, Toshkent, 2000-yil

UDK:34(045)(575.1)

Elbek QAXAROV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o‘qituvchisi
E-mail: ekaxarov7783@gmail.com

Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, PhD X.Oblomuradova taqrizi asosida

SPECIFIC ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF YOUTH LEGAL CULTURE

Annotation

The article analyzes the specific aspects of the development of the legal culture of youth in Uzbekistan. Conclusions and recommendations on the criteria for the development of legal culture and the level of literacy of young people are also presented.

Key words: Youth, civil society, legal education, legal enlightenment, legal awareness, legal culture.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье проанализированы специфические аспекты развития правовой культуры молодежи в Узбекистане. Также представлены выводы и рекомендации по критериям развития правовой культуры и уровня грамотности молодежи.

Ключевые слова: Молодежь, гражданское общество, правовое воспитание, правовое просвещение, правосознание, правовая культура.

YOSHLAR HUQUQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Аннотация

Maqolada O‘zbekistonda yoshlar huquqiy madaniyatini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, yoshlar huquqiy madaniyati va savodxonlik darajasini rivojlantirish mezonlari yuzasidan fikr-mulohazalar hamda tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, fuqarolik jamiyati, huquqiy tarbiya, huquqiy ta‘lim, huquqiy ong, huquqiy madaniyat.

Kirish. Dunyoning bir qator davlatlarida yoshlarning huquqiy savodxonlik darajasini oshirishga qaratilgan ko‘plab ishlar amalga oshirilayotganligini ko‘rish mumkin. Masalan, AQShda “Street Law” kabi dasturlar orqali yoshlarning huquqiy ongini yuksaltirishga e‘tibor qaratilgan. Bu loyihada yuridik ta‘lim muassasalari talabalari ko‘ngilli volontyor sifatida interaktiv usullardan foydalangan holda yoshlarga kundalik hayotda ko‘p duch kelinadigan masalalar bo‘yicha zaruriy huquqiy bilimlarni berishadi. Bu kabi huquqiy ta‘lim dasturlarini yurtimiz ta‘lim muassasalarida joriy etish yoshlarning huquqiy bilimlarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilayotganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Yevropa huquq talabalari assotsiatsiyasi (“European Law Students’ Association”, ELSA) tomonidan yoshlar o‘rtasida huquqiy bilimlarni targ‘ib qilishga qaratilgan tadbir va tanlovlar tashkil qilib boriladi. Bu tadbirlar yoshlarning huquqiy ongini o‘stirish bilan birga o‘z huquq va majburiyatlarini yaxshiroq anglab olishlariga ko‘maklashadi.

Ma‘lumki, huquqiy ong darajasi – bu insonlarning huquqlardan xabardorligi, qonunlarni shunchaki bilishigina emas, balki, eng avvalo, qonunlarga rioya etish va ularni bajarishga tayyorlik, qonunga itoatkorlik, huquqni va odil sudlovni hurmat qilishdir. Shu bois, yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish masalasi bugun aktual masalaga aylangan. Sababi, aynan yoshlar kelajakda mamlakat rivoji va jamiyatda demokratik qadriyatlarining qaror topishida, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy sohalarni boshqarib, erkin, farovon va yuksak madaniyatli jamiyatni barpo etishda harakatlantiruvchi kuchga aylanadilar. Chunki huquqiy madaniyat demokratik jamiyatning asosi bo‘lib, fuqarolarning huquqiy savodxonlik darajasining yuqori ekanligini anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”[1]gi PF-5618-son Farmoniga muvofiq, jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishning asosiy vazifalari qatorida “... fuqarolar ongida “Jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish – demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!” degan hayotiy g‘oyani mustahkamlash vazifasi belgilangan.

Shu maqsadda, yurtimiz aholisi, xususan yoshlar huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish yuzasidan bir qator huquqiy-me‘yoriy hujjatlar qabul qilingan. Mazkur hujjatlarda huquqiy ta‘lim va tarbiya jarayonini zamon talabiga monand yangi bosqichga ko‘tarish zarurati belgilab berilgan. Jumladan, jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, ta‘lim-tarbiyaning tizimli va uzviy ravishda olib borilishiga alohida e‘tibor qaratish, maktabgacha ta‘lim tizimidan boshlab, aholining barcha qatlamlariga huquqiy ong va huquqiy madaniyatni chuqur singdirish, shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlarini o‘rtasidagi muvozanatni saqlash g‘oyalarini keng targ‘ib qilish vazifasi belgilangan.

Huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi eng muhim omillardan biri sifatli ta‘lim va tarbiyaga e‘tiborning qaratilishidir. Zotan, insonning huquqiy bilim va tajribasini shakllantirishga ta‘lim va tarbiya jarayoni orqali erishiladi.

Aholi, xususan, yoshlar huquqiy savodxonligini o‘stirish, yuksak darajadagi huquqiy ongga ega bo‘lishlari hamda huquqiy bilimlarini kundalik hayotda qo‘llay olishlari, bir so‘z bilan aytganda, huquqiy ong va huquqiy madaniyatini yuksaltirish “shaxs - oila - mahalla - ta‘lim muassasasi - tashkilot - jamiyat” prinsipi asosida tizimli va uzviy tarzda tashkil etilishi amaliyotda o‘z tasdiqini topmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Shu o‘rinda, huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalarining mazmun-mohiyatiga to‘xtalsak:

Huquqiy ong huquq va qonunchilikka oid odamlarning tasavvurlari, ularning his-tuyg‘ulari, amaliy tajribalar ta‘sirida paydo bo‘lgan huquqqa nisbatan munosabatini ifodalaydi.

Huquqiy madaniyat esa, fuqarolarning davlat va huquq haqidagi muhim bilimlarni egallab olishi, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar haqidagi tushunchalarni talqin qila olishi hamda ulardan to‘g‘ri foydalana olishidir[18].

Huquqiy madaniyat murakkab, serqirra hodisa bo‘lib: huquqiy ongning muayyan darajasi, ya‘ni huquqiy voqeyelikni ongli ravishda tushunib, o‘zlashtirishni[6];

umumiy madaniy asoslar, yuksak madaniylik darajasi, milliy negizlar va manbalar, tarixiy xotira, urf-odatlar va an‘analarga hurmat ko‘rsatishni[9];

aholi tomonidan qonunlarni bilishning tegishli darajasi, huquq normalariga hurmatning yuqori ko'rsatkichi hamda ular nufuzini[12];

huquqiy faoliyat, huquqiy ijodkorlik, huquqni muhofaza etish, boshqaruv va boshqa organlar ishining samarali usullarini[15];

fuqarolar va mansabdor shaxslarning qonunga itoatkorligini talab etadi[2].

Har bir fuqaro shaxsiga nisbatan olganda, huquqiy madaniyat – bu huquqni bilish va tushunish, uning ko'rsatmalarini ongli ravishda bajarishdir.

Huquqiy madaniyat – bu jamiyat hayotiga huquqni sifatli tatbiq etish bo'lib, u kundalik turmush muammo va masalalarini hal etishda huquqiy imkoniyatlardan foydalanishda, halq ehtiyojlarini qondirishda o'ziga xos bir barometrdir[3]. Huquqiy madaniyat jamiyat umumiy madaniyatining tarkibiy qismi sifatida insonlarning mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlarning tub mohiyatini to'laqonli anglagan holda fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish uchun hamjihatlikda faoliyat yuritishini ta'minlaydi[4].

Huquqiy madaniyat, birinchidan, barcha huquqiy hodisa va institutlar kabi keng ma'noda, insonning dastlabki madaniyatini rivojlantirish, yangi huquqiy qadriyatlarni yaratish, o'zlashtirish va tarqatish natijalarini aniqlashga imkon beradi; ikkinchidan, huquqiy madaniyat kishilarning bilimlari, huquqiy munosabatlari, huquqiy xulq-atvori va huquqiy ongida namoyon bo'lishi mumkin; uchinchidan, huquqiy madaniyat huquqiy faoliyatning xususiyati, uning darajasi, yo'nalishi, shakllari va usullari bilan bog'liq madaniyat shaklidir; to'rtinchidan, huquqiy madaniyat nafaqat huquqiy bilimlar va qarashlarning uyg'unligi, balki ularni almashish, yaratish, saqlash, tarqatish, ishlab chiqish, iste'mol qilish bo'yicha barcha xatti-harakatlardir. Huquq sohasidagi barcha hodisalar huquqiy madaniyat nuqtayi nazaridan baholanishi mumkin; beshinchidan, huquqiy madaniyat jamiyat hayotining asosiy tomoni, insoniyatning progressiv rivojlanish belgisi, ijtimoiy hayotning barcha sohalarda moddiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish, to'plash va o'zlashtirish nuqtayi nazaridan tushunchadir. Yuqoridagi tahlillar natijasida huquqiy madaniyatga quyidagi ta'rif keltirilgan. Huquqiy madaniyat – jamiyatning huquqiy kompetensiyasi, aholi qatlamlari va siyosiy tashkilotlar o'rtasidagi "huquqiy muomala" madaniyati, jamiyatda qonun ustuvorligining umumiy belgisi va shaxs erkinliklari bilan bog'liq ijtimoiy boylikdir.

Shu sababdan, jamiyat taraqqiyotining hozirgi holati huquqiy munosabatlar barcha ishtirokchilarning huquqiy madaniyati, huquqiy savodxonligini har tomonlama yuksaltirishni talab etmoqda. Huquqiy madaniyat huquqiy bilim, huquqiy extiyoj va amaliy faoliyat majmui sifatida jamiyat va davlat oldida turgan vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishini ta'minlashga xizmat qiladi[19].

Tahlil va natijalar. Aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirishda kundalik turmushda ko'p uchraydigan masalalarning huquqiy yechimlari va yangi qabul qilingan qonun hujjatlarining mohiyatini uyma-uy yurib targ'ib qilish, shuningdek, huquqiy ma'lumotlarni yetkazishga qaratilgan flayer, buklet va boshqa tarqatma materiallarni oilalarga bepul tarqatish, yoshlar va ota-onalar o'rtasida nikoh yoshi, aliment to'lash

shartlari, qarindoshlar o'rtasidagi nikoh va uning huquqiy oqibatlarini to'g'risida muntazam ravishda huquqiy targ'ibot tadbirlarini o'tkazish, mahallalarda aholi orasidagi turli muammoli masalalar, xususan, migratsiya, moddiy yordam, yer olish, uy-joy olish, kommunal masalalar, imtiyozlar, aliment, ishga joylashish, ta'lim olish va boshqalar bo'yicha huquqiy axborotni buklet, flayer, liflet va plakatlar shaklida aholiga yetkazish, jinoyatchilik va boshqa huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolik nizolarini keskin kamaytirish hamda aholida, ayniqsa, tarbiyasi og'ir bo'lgan fuqarolarda qonunga hurmat hissini uyg'otish maqsadida sudlar tomonidan mahallalarda aholi bilan ochiq muloqotlarni tizimli ravishda tashkil qilish va sayyor sud majlislari o'tkazish ko'lamini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Yoshlarda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha quyidagi taklif va tavsiyalar taklif qilinadi:

Yoshlarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik tuyg'usini rivojlantirish uchun, avvalo, mustaqil fikrni shakllantirish zarur. Mustaqil fikrga ega insongina o'ziga qaratilgan yaxshi yoki yomon ma'lumotning mohiyatini anglab yetishi va unga munosabat bildirishi, himoya mexanizmlarini ishga solishi mumkin;

yoshlar turli xil xurujlar ta'siriga tushib qolmasligi uchun ularda milliy g'urur, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni tinimsiz tarbiyalashimiz va buning uchun barcha vositalardan oqilona foydalanishimiz zarur. Chunki, milliy g'ururga ega inson turli xil xurujlarga tobe bo'lmaydi[5];

mahalla va ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim va tarbiya uzviyligini ta'minlash maqsadida huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha davra suhbatlari, tanlov va viktorinalar o'tkazish;

O'zbekiston aholisining ko'p qismi mobil uyali vositalardan foydalanishini inobatga olgan holda, "huquqiy madaniyat" tushunchasining mazmun-mohiyati, huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan ma'lumotlarni berishga mo'ljallangan "tezkor savol-javob" SMS xizmatini yo'lga qo'yish.

Huquqiy madaniyat shaxs kamolotining muayyan sifat pog'onasini anglatadi. U o'z doirasiga g'oyaviy saviya (bilim va tafakkur madaniyati, ijtimoiy tajribani tahlil etish va umumlashirish, yangi ijtimoiy hodisalarni avvalgi to'plangan bilimlar asosida ijodiy anglash qobiliyati), hissiy-ruhiiy daraja (bilimlarning haqiqiylikiga bo'lgan ishonch) hamda faol xulq-atvor darajasini qamrab oladi.

Huquqiy madaniyat milliy va umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida o'ziga nisbatan g'amxo'rlarcha munosabatga, o'zining mintaqaviy va dunyo miqyosidagi, sinfiy, umumijtimoiy, milliy, umuminsoniy barcha tarkibiy qism va bo'laklarini asrashga, ularning ko'paytirib borilishiga muhtojdir.

Xulosa. Yoshlarning ijtimoiy-siyosiy ongini rivojlantirish va xavfsizlikni ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, nafaqat ularning shaxsiy taraqqiyotiga, balki jamiyatning umumiy barqarorligi va taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida, mustaqil, madaniyatli va bilimdon avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashirish to'g'risida"gi PF-5618-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/4149765>
2. Эркаев А. Эркин инсон ва маънавий тарбия // "Тафаккур" журнали, 2014 йил, 4-сон. –Б. 13-14.
3. Oblomuradova, K. N. (2024). Ways to Improve the Culture of Using the Internet and Social Networks among Young People in Uzbekistan. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 5(1), 31-34.
4. Oblomuradova, X. N. (2023). Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash–barqaror taraqqiyot omili. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 478-484.
5. Xabiba, N. (2023). Zamonaviy mutaxassis faoliyatida mantiqiy, kreativ hamda tanqidiy fikrlashning ahamiyati. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (8), 705-709.
6. Oblomuradova, K. N. (2023). The Importance of Soft Skills for Lawyers. Central Asian Journal of Social Sciences and History, 4(8), 37-41.
7. Oblomuradova, K. Ilmiy xabaroma. научный вестник. ilmiy xabaroma. научный вестник Учредители: Андижанский государственный университет им. ЗМ Бабура, 2, 19-25.
8. Хабиба, О. (2020). Правовая основа свободы совести. Review of law sciences, 1(Спецвыпуск), 62-69.

9. Oblomuradova, X. N. (2022). Mantiqiy fikrlashning yurist faoliy? tidagi ahamiyati. fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi, 3(7), 34-39.
10. Обломуродова, Х. (2018). Могущественна страна, имеющее здоровое поколение. Review of law sciences, (1), 173-178.
11. Oblomuradova, K. N. (2021). Freedom Of Conscience Is The Foundation Of Social Stability. The American Journal of Political Science Law and Criminology, 3(01), 140-147.
12. Oblomuradova, X. N. (2018). A state with healthy children is evident to become powerful. Review of law sciences, 2(1), 31.
13. Qo'chqorov, R., & Tojiboyeva, D. (2016). Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar. T.: TDYU, 13, 19-25.
14. Tadjibaeva, D. O., & Oblomuradova, K. N. (2020). Religious tolerance is a symbol of peace and enlightenment. Elementary Education Online, 19(4), 804-809.
15. Ozodovna, T. D. mafkuraviy faoliyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'rni.
16. Tadjibayeva, D. O. (2023). Mafkuraviy faoliyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'rni. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 471-477.
17. Tadjibaeva, D. O. (2023). Modern Problems of Ensuring National Security in the Information Sector. Central Asian Journal of Social Sciences and History, 4(8), 32-36.
18. Tadjibaeva, D. (2017). Ensuring national security in the information sphere. Review of law sciences, 1(1), 8.
19. Tadjibayeva, D. O. (2023). mafkuraviy faoliyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'rni. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 471-477.
20. Ozodovna, T. D. (2021). "Mass culture" as the most dangerous weapon of ideological pressure.
21. Tojiboeva, D. O. (2020). Religious tolerance is the basis of society sustainability and integration. The american journal of political science law and criminology, 2(11), 21-25.
22. Tadjibaeva, D. O. (2023). Modern Problems of Ensuring National Security in the Information Sector. Central Asian Journal of Social Sciences and History, 4(8), 32-36.

Shaxnoza MARDIYEVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti, PhD
E-mail: shaxnozamardiyeva123@gmail.com

JTSBMQTMOI professori O.Haitov taqrizi asosida

TYUTOR FAOLIYATI JARAYONIDA TALABANING PSIXIK XUSUSIYATLARINI ANIQLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada tyutor so‘zining kelib chiqishi va oliy ta‘limda tyutorning talabalar bilan olib boradigan vazifalari. Talabalarning psixologik xususiyatlarini (temperament, xarakter)ni to‘g‘ri aniqlash va muloqot jarayonini to‘g‘ri tashkil etish haqida yoritilgan. Shuningdek, tyutor faoliyati jarayonida talabani psixik xususiyatlarini aniqlashda interfaol usullardan foydalanish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Tyutor vazifalari, tyutor rollari, ta‘lim tizimi, notiqlik mahorati, shaxsning psixologik xususiyati temperament, xarakter, tyutor notiqligi.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ПСИХИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК СТУДЕНТА В ПРОЦЕССЕ ПРЕХОДЯЩЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматривается происхождение слова репетитор и обязанности репетитора в высшей школе со студентами. Выделены правильная идентификация психологических особенностей студентов (темперамента, характера) и правильная организация процесса общения. Также освещены вопросы использования интерактивных методов для определения психологических особенностей учащегося в процессе репетиторской деятельности.

Ключевые слова: Задачи тьютора, роли тьютора, система образования, речевые навыки, психологические особенности личности, темперамент, характер, речь тьютора.

USING INTERACTIVE METHODS IN DETERMINING THE PSYCHIC CHARACTERISTICS OF THE STUDENT IN THE PROCESS OF TRANSITORY ACTIVITY

Annotation

This article considers the origin of the word tutor and the responsibility of a tutor in higher education with students. The correct identification of the psychological characteristics of students (temperament, character) and the correct organization of the communication process have been identified. The issues of using interactive methods to determine the psychological characteristics of a student during tutoring activities are also covered.

Key words: Tasks of the tutor, roles of the tutor, education system, speech skills, psychological characteristics of the individual, temperament, character, speech of the tutor.

Kirish. Bugungi kunda barcha davlatlar qatori bizning yurtimizda ham ta‘limga va uni mazmunli tashkil etish, sifatini yuqori bosqichga ko‘tarish uchun qator islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 8-oktyabrda PF-5447-son Farmonida “Oliy ta‘lim muassasalarida ta‘lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror va farmoniga muvofiq Respublika Oliy ta‘lim tizimida “tyutor” lavozimi joriy qilindi va nizomi ishlab chiqildi. Bugungi kunda tyutorlar faoliyati Respublika Oliy ta‘lim tizimi va talabalar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Xo‘sh tyutor so‘zining kelib chiqish tarixiga to‘xtalib o‘tsak. Juda ko‘p manbalarda ta‘kidlanishicha, dastlabki tyutorlar XII asrda Angliyaning Oksford va Kembrij universitetlarida paydo bo‘lgan. [“Tyutor” atamasi ingliz tilidan olingan va “uy qituvchisi, o‘qituvchi, murabbiy, vasiy” degan ma‘nolarni anglatadi. “Tyutorlik” so‘zi insonning shaxsiy ta‘limini qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Bu juda nozik, “xususiy” ish faoliyatidir].

Adabiyotlar tahlili. Rus tadqiqotchisi N.V.Ribalkinaning fikriga ko‘ra, XVI asr oxiriga kelib tyutor universitet ta‘limi tizimida qo‘l ostidagi talabalarning tarbiyasiga mas‘ul bo‘lgan muhim shaxsga aylanadi. XVII asrda tyutor faoliyati ko‘lami yanada kengayib, endilikda unga ta‘lim berish vazifalari ham yuklanadi. U talabaga qaysi amaliy mashg‘ulot va ma‘ruzalarga kirishni aniqlab beradi, talabalar darslarni qoldirmay yaxshi o‘qishlari va imtihonlarga tayyor bo‘lishlarini nazorat qilib boradi. XVII asrdan boshlab tyutorlik tizimi rasman ingliz oliy ta‘limi tizimining ajralmas qismi sifatida tan olina boshlagan. Bugungi kun ma‘lumotlariga qaraganda, zamonaviy Oksfordda 90 foiz,

Kembrijda esa 75 foiz tyutorlar 1 yoki 2 talaba bilan ish olib boradi. Ular maxsus ma‘lumotga ega bo‘lmasalarda, talabalarga ham o‘qish davomida, ham ta‘til paytida rahbarlik qilish, ma‘nan ustozlik qilish kabi vazifalarga mas‘ul. Bugungi kunda, tyutor ishining asosiy shakli talaba bilan individual va jamoada ishlash yoki unga ta‘lim-tarbiya maslahatchisi bo‘lishdan iborat. Bugungi kunda tyutorga yetakchilik, tashkilotchi-lik, tashabbuskorlik, intiluvchanlik, notiqlik mahorati, muloqatga kirishish, zamonaviy axborotkommunikatsiya va innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan ishlash bo‘yicha malakaga ega bo‘lish, ta‘lim-tarbiya jarayoniga doir normativ-huquqiy hujjatlarni bilish kabi bir qator umumiy talablar qo‘yiladi.

Tahlil va natijalar. Tyutorlik faoliyatini belgilash va ularni aniq maqsad sari intilishlari, tyutorlar uchun ishlab chiqilgan nizomda ularning majburiyatlari ko‘rsatib o‘tiladi. Unda tyutorga shunday ta‘rif beriladi. Tyutor -bu oliy ta‘lim muassasasida faoliyat yuritadigan, tegishli malaka talabalariga javob beradigan, yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo‘lgan xodim bo‘lib, o‘ziga biriktirilgan guruh talabalarining ta‘lim olishlarida, shuningdek, darsdan bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishlarida ko‘maklashadi, ularni insonparvarlik adolat, mehnatsevarlik, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash, beshta muhim tashabbus doirasida tashkil etilgan to‘garak va klublarga jalb etish, ta‘lim olish jarayonida yuzaga keladigan barcha masala va muammoni o‘rnatilgan tartibda bartaraf etishga qaratilgan faoliyatni olib boradi. Tyutorlar o‘ziga berkitilgan har bir guruh talabalarini psixik xususiyatlarini ya‘ni temperament va xarakterini yaxshi bilishi lozim.

Tyutorlar talabalar shaxsini ob'ektiv baholashlari, xattixarakteratlarning haqiqiy motivlarini (sabablarini) aniqlashlari va xulq atvorining keyingi o'zgarishlarini oldindan tasavvur qilishlari uchun birinchi navbatda ularning quyidagi o'ziga xos ruhiy xususiyatlarini bilishlari lozim: talabaning oilaviy ahvoli, oiladagi moddiy, madaniy va ijtimoiy muhitini, bolaning oiladagi ijtimoiy o'rmini;

bolaning sog'ligi va hozirgi vaqtgacha bosib o'tgan hayot yo'li haqidagi asosiy biografik ma'lumotlarni;

talabalarining guruh jamoasida tutgan o'rini, obro'sini, ya'ni shaxslararo munosabati tizimidagi mavqeini. Bola guruhda "yo'l boshchi" (lider), "yoqimli", "munosabatlardan chetda qolgan" yoki "ko'pchilik tomonidan inkor qilingan" kabi mavqelarga ega bo'lishi mumkin. Tyutorlar ayniqsa munosabatlardan chetda qolgan yoki inkor qilingan talabalarga alohida e'tibor berib, guruh jamoasida ularning mavqeini yaxshilash choralari ko'rishlari maqsadga muvofiqdir;

talabalarining bilish jarayonlarining (diqqati, xotirasi, tafakkuri va x.k.) o'ziga xos xususiyatlarini;

talabalar his tuyg'ulari va irodaviy sifatlarini;

Ma'lumki, sangvinik temperamentli talaba yangi sharoitlarga tez moslashadi, odamlar bilan tez til topa oladi, muloqotga kirishuvchan, sangviniklarda xis-tuyg'usi tez hosil bo'ladi va tez almashadi, mimikalari boy, harakatchan, irodali. Jiddiy g'oya, maqsad, ijodiy faoliyat bo'lmagan holatlarda sangviniklarda noturg'unlik, yuzakilik shakllanishi mumkin.

Xolerik temperamentli talaba yuqori darajada qo'zg'aluvchan, juda emotsional, jushqin, impulsiv (o'ylamay harakat qilish) ga moyil bo'ladi. Ular qiziqqon, jaxli tez, maqsadga intiluvchan, ishbilarmon kishilardir. Xolerik temperamentining namoyon bo'lishi shaxs yo'nalishiga bog'liq bo'ladi.

Ijtimoiy yetuk shaxslarda xoleriklik uning tashabbuskorligida, ishchanligida, prinsipligida namoyon bo'ladi. Agar shaxs ma'naviy jihatdan boy bo'lmasa, xolerik temperament ularning jaxli tezligida, affektivligi va agressivlik kabi salbiy xislatlarida namoyon bo'lishi mumkin.

Flegmatik temperamentli talaba odatda sokin, xotirjam, bosiq, emotsional holatlari ifodalanishi yuzidan bilinmaydigan, affektiv holatlarga moyil bo'lmaydi. Sharoitga qarab ba'zi hollarda flegmatiklar ijobiy, jumladan qat'iyatli, fikrlar chuqurligi, maqsadga yo'nalganlik kabi xislatlarga ega bo'lishlari mumkin. Ba'zi hollarda esa yalqovlik, atrofdagi bo'layotgan hodisalarga befarqlik, irodasizlik kabi salbiy sifatlariga ega bo'lishi ham mumkin. Flegmatiklarda xulq atvorining yangi formalari sekin shakllanadi, ammo ular juda turg'un bo'ladi.

Melanxolik temperamentli talaba xattixarakteratlari ko'pincha tashqi ta'sir kuchiga mos bo'lmaydi. U juda ta'sirchan, kuchli ta'sir ularda davomli tarmoqlanish hosil qilishi mumkin. Oddiy sharoitlarda melanxolik o'zini yaxshi tutadi, lekin murakkab sharoitlarda ular qo'rqoqroq, hayajonli, tortinchoq bo'lishi mumkin. Har bir talabani ta'lim-tarbiya jarayonida temperament xususiyatlarini hisobga olish ularga individual yondashish, ya'ni har bir talabaga o'ziga xos munosabat o'rnatish imkoniyatini yaratadi. Ayniqsa tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda ta'sirchanlik darajasi yuqori bo'lgan melanxolik va xolerik temperamentli talabalar bilan xotirakorona muloqotda bo'lish joiz hisoblanadi.

talabaning xarakter xususiyatlari ham tyutorlar bilishi zarur bo'lgan sifatlardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari

ADABIYOTLAR

1. Ostanov Anvar Teshavoyevich, Misirov Islom Pardaboyevich. //Tyutorlik faoliyati va unga qo'yiladigan talabalar. "Ma'naviy barkamol yoshlar yangi O'zbekiston buniyodkori" Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 2024y. 307-311-betlar.
2. Mardiyeva Shaxnoza Amirovna. //Talabalar jamoasida liderlik qobiliyatini namoyon bo'lishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologiya ilmiy jurnal. –Buxoro. 2023. 3-son. 39-44 – B.
3. Avlayev. O.U., Butayeva U.A. Talaba psixologik kamoloti masalasi. Academic "Ma'naviy barkamol yoshlar yangi O'zbekiston buniyodkori" Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 2024y. 311 research in educational sciences, 2(5), 4-11.
4. Grishina.E.A.,Grishina.S.B.,Vvedenie v psixologo - pedagogicheskuyu deyatel'nost: ucheb -metod. posob. dlya stud., obuch – sya po ped.
5. spetsialnostyam. / –Leninsk. –2008. S.73
6. Mardiyeva.Sh.A. //Talabalar jamoasida liderlik qobiliyatini shakllantirishda psixologik treningdan foydalanish imkoniyatlari. O'ZMU xabarlar, Respublika ilmiy jurnal.–Toshkent. 2022. <https://science.nuu.uz>.

talabaning o'ziga munosabati, ya'ni o'z-o'ziga bergan bahosi ham muhim o'rin tutadi. Bulardan ba'zilariga to'xtalib o'tsak. Har bir kishi o'zi haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lishi, u boshqalar tomonidan berilgan baholarga, o'zi erishgan yutuqlarga tayanib o'ziga baho beradi. Bunday baho uch xil bo'lishi mumkin:

1) to'g'ri baxo;

2) biroz oshirilgan yoki biroz pasaytirilgan baho;

3) me'yorida ortiqcha oshirilgan yoki aksincha.

Bulardan birinchisi eng ijobiy baho, ammo hayotda unchalik ko'p uchramaydi. Ko'pchilik talabalar o'zlarining imkoniyat va xususiyatlarining ijobiylikini biroz oshirib yoki pasaytirib baholashga moyil. Uchinchi tipdagi baho ham ko'p bo'lmasa ham uchrab turadi. Shaxsning o'ziga bergan bahosi uning xulq-atvoriga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Talabaning o'zini qanday tutishi, muomalasi, intiluvchanlik darajasi va ta'sirchanligi ko'p jihatdan o'ziga bergan bahosining darajasiga bog'liq. Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagog e'tiborining markazida ayniqsa me'yorida oshirib yoki pasaytirib o'zini baholovchi talabalar bo'lishi zarur. Chunki ulardan birinchisi tarbiyaviy ta'sirga sezgirlik darajasi past bo'lsa, ikkinchisi o'zlarini juda past baholaganligi uchun ham har qanday tanqid, tanbehlariga o'ta ta'sirchan bo'lishadi. Ular shaxsning ijobiy rivojlanishi uchun ularning o'ziga bo'lgan munosabatini o'zgartirishning tadbirlarini belgilash va bu yo'nalishda qator ishlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchining bilishi zarur bo'lgan xususiyatlar tarkibiga talabalarining ehtiyojlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va dunyo-qarashini ham kiritish mumkin. Bu o'rinda shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, ruhiy sog'lom bo'lgan bolalar ichida umuman qobiliyatsiz talabalar bo'lmaydi. Talabalarining yosh xususiyatlarini hisobga olish ham alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir yosh davri muayyan psixologik xususiyatlarga ega bo'ladi. Ayniqsa o'smirlik yoshi - o'tish davri sifatida tyutorlardan o'ziga xos munosabatda bo'lishni talab qiladi. Biz yuqorida to'xtalib o'tgan shaxs sifatleri o'qituvchilar bilishi va ta'lim-tarbiya jarayonida hisobga olish zarur bo'lgan talabalar ruhiy xususiyatlarining hammasini qamrab olo olmaydi. Balki ularning bir qismi bo'lib bizning fikrimizcha asosiylarini tashkil qiladi.

Shaxsning hamkorlik faoliyatini ta'minlovchi asosiy mexanizm ularning munosabatlarini qanday tarzda tashkil etilganligi, muloqot o'rnatish malakasi, muloqot takti, munosabatlarning insonparvarlik xususiyatiga egaligi, muomalaga qiziqishlari va boshqa jihatlar bilan ham belgilanadi. Tyutor talabani xarakter xususiyatlarini va temperament sifatlarini aniqlashda bir qancha usullardan foydalanish mumkin.

Shaxs temperamentini va uni aniqlash testi;

Kishining o'z-o'ziga bahosini aniqlash uslubi;

Muloqot va tashkilotchilik qobiliyatlarini aniqlash uslubi;

Talabaning guruh jamoasidagi mavqeini aniqlash kabi usullardan faoydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Tyutor foydalangan usullardan olgan natijalarni inobatga olgan holda ular bilan munosabatga kirishi, ma'lum bir vazifa va ma'sulliklarga jalb qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa. Tyutor bugungi kunda talaba-yoshlarni jamiyatda o'z o'rnlarini topishi va o'zligini anglashga ko'maklashuvchi hissiy yaqin insoniga aylanib ulgurdilar.

UDK: 37.014.6(575.1)

Nuriya MATYAKUBOVA,
Urganch davlat universiteti o'qituvchisi, mustaqil izlanuvchi
E-mail:nuriyamatyakubova@gmail.com

P.f.d., prof S.Xodjaniyazov taqrizi asosida

THE CHARACTERISTICS OF THE “PULL-PUSH” DIAGNOSTIC TECHNIQUE FOR SCHOOL SYSTEM ASSESSMENT IN PREPARING PRIMARY SCHOOL STUDENTS FOR INTERNATIONAL EVALUATION TESTS

Annotation

This article provides information on assessment and evaluation, presenting diagrams and tables related to the international assessment test PIRLS. The features of a new diagnostic methodology, conditionally named "Pull-push," are highlighted: 1) the similarity to PIRLS approaches in measuring reading literacy, and 2) the application of the new methodology to two age groups of students: primary and secondary school pupils. The school system assessment, conducted in schools throughout the country, is described in detail as an important element of teachers' professional experience. At Key Stage 4, the measure of school performance has shifted to "Progress 8." The article also examines the proportion of students achieving GCSE qualifications, Ofsted decisions, and the impact of school intervention on examination results.

Key words: Assessment, "Pull-Push" diagnostic technique, Ofsted decisions, "Progress 8" measure, "Equivalence" system, English examinations, SAT results, new teaching strategies.

ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ “PULL-PUSH” ДЛЯ ОЦЕНКИ ШКОЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПРИ ПОДГОТОВКЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К МЕЖДУНАРОДНЫМ ОЦЕНОЧНЫМ ИСПЫТАНИЯМ

Аннотация

В данной статье представлена информация об оценке и оценивании в виде диаграмм и таблиц по международным оценочным испытаниям PIRLS. Выделены особенности новой диагностической методологии, условно названной "Pull-push": 1) сходство подходов PIRLS в измерении читательской грамотности и 2) применение новой методологии к двум возрастным группам учащихся - начальных и старших классов. Подробно описывается оценивание в школьной системе, проводимое в школах по всей стране, как важный элемент профессионального опыта учителей. Рассмотрены аспекты перехода на 4-м основном этапе к показателю "Progress 8," доли учащихся, достигших GCSE, решения Ofsted и зависимость результатов экзаменов от вмешательства школы.

Ключевые слова: Оценивание, диагностическая техника “Pull-Push”, решения Ofsted, показатель "Progress 8," система "Эквивалентность," английские экзамены, результаты SAT, новые стратегии обучения.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINI XALQARO BAHOLASH SINOVLARIGA TAYYORLASHDA MAKTAB TIZIMI BO‘YICHA BAHOLASHNING “PULL-PUSH” DIAGNOSTIKA TEXNIKASINING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada baho va baholash haqida, xalqaro baholash sinovlari PIRLS sinovlari bo'yicha diagrammalar, jadvallar ko'rinishida ma'lumotlar berilgan. Yangi diagnostika metodologiyasini shartli ravishda "Pull-push" deb nomlangan diagnostika texnikasining xususiyatlari ta'kidlangan: 1) o'qish savodxonligini o'lchashda PIRLS yondashuvlarining o'xshashligi va 2) yangi metodologiya o'quvchilarning ikki yosh guruhiga boshlang'ich sinflar hamda yuqori sinflar. Maktab tizimi bo'yicha baholash butun mamalakat maktablarida o'tkaziladigan baholash bo'lib, o'qituvchilarning professional tajribasining muhim elementlari ekanligi haqida batafsil bayon qilingan. 4-asosiy bosqichda maktab faoliyatining o'lchovi "Progress 8" ga o'tgani hamda GCSE ga erishgan o'quvchilar ulushi, Ofsted qarorlari va maktab aralashuvning imtihon natijalariga bog'liqlik tamonlari ham o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Baholash, "Pull-Push" diagnostic texnikasi, Ofsted qarorlari, "Progress 8" o'lchovi, "Ekvivalentlik" tizimi, Angliya imtihonlari, SAT natijalari, o'qitishning yangi strategiyalari.

Kirish. Bugungi kunda yurtimizda ta'lim sohasidagi katta islohatlarga katta ahamiyat berilmoqda, sababi maktab o'quvchilarni dunyo o'quvchilari bilan bilimlarini qay darajada egallay olayotganliklarini belgilangan mezonlar asosida tayyorgarlik ko'rgan holda aniqlanayapti. Buning yorqin misoli sifatida asosiy hujjatlarimiz hamda qonun va farmonlarda aks ettirilgan strategilar va yo'l xaritalarini ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, Ta'lim, Fan, Madaniyat, O'rta ta'lim, maktabdan tashqari ta'lim, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 8-dekabr 2018-yil 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS kabi xalqaro baholash dasturlarini tashkil etish va ishtirok qilish, ta'lim sifatini baholash sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlar o'tkazish kabi bir qancha ustuvor vazifalar berilgan [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonining "Maqsadli ko'rsatkichlari" hisoblangan

yo'l xaritasida xorijiy tajribalar asosida o'zgaruvchan o'quv rejalari va ta'lim dasturlari, maxsus ta'lim dasturlari, strategiyalarini ishlab chiqish berilgan[2].

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining ustuvor vazifalarida ham ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha vazifalar belgilab berilgan. 2026-yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish bo'yicha topshiriqlar berilgan [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzu doirasida bir qancha adabiyot manbalaridan foydalanildi. OECD (2010). PISA o'qish, matematika bo'yicha asosiy kompetensiyalar va fan. Parij. Jozef nutqlaridan. G.A.Tsukeman, G.S.Kovaleva, M.I.Kuznetsova-larning PIRLSda g'alaba va PISAdagi mag'lubiyat: 10-15-yoshli maktab o'quvchilarning o'qish savodxonliklari taqdiri deb nomlangan maqolalari tahlili, o'qish savodxonligini yaxshilash bo'yicha PIRLS va PISA xalqaro baholash dasturlarida o'quvchilarning o'qish savodxonligi dinamikasini kuzatuvchi "Pull-Push" diagnostika texnikasi o'rganildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'qish savodxonligi

dinamikasi to'g'risidagi ishonchli ma'lumotlar olish uchun "Tartib-tortish" texnikasi yordamida 4-,6- va 9-sinf o'quvchilarining namunasi mos kelishi kerak bo'lgan parametrlar aniqlangan [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Xalqaro baholash o'quvchilarning ta'lim darajasini o'lchash va solishtirishga qaratilgan dastur yoki tadqiqotlar majmuasidir. Xalqaro baholashning asosiy maqsadi mamlakatlar o'rtasida ta'lim tizimlarining samaradorligini baholash, turli mamlakatlardagi, turli sinflardagi o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini taqqoslash, shuningdek, ta'lim tizimlaridagi o'zgarishlar va yangiliklarni kuzatishdir. Bu

Pedagogik mexanizmlarni amaliyotga tadbiiq etish.

№	Mexanizm	Amaliyotga tadbiiq qilinishi
1	Tayyorlov kurslari va o'quv dasturlarining takomillashuvi	Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun maxsus tayyorlov kurslari va dasturlarini yaratish. Ularning amaliy samaradorligini baholash
2	O'qituvchilarni tayyorlash	Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining PIRLS va TIMSS xalqaro baholash sinovlariga tayyorlash bo'yicha malakasini oshirish uchun maxsus treninglar va seminarlarni muntazam, tizimli ravishda amaliy tashkil qilib borish.
3	O'quvchilarni individual xususiyatlarini hisobga olish	Har bir o'quvchining individual rivojlanish darajasi va ehtiyojlarini hisobga olgan holda pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish

Tadqiqot metodologiyasi.

№	Tadqiqot nomi va usullari	Tadqiqot turlari
1	Emperik tadqiqot	Boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida PIRLS va TIMSS sinovlariga tayyorlash jarayonida olib boriladigan amaliy tadqiqotlar. O'quvchilarni tayyorlash usullari va metodlarini sinovdan o'tkazish.
2	Tahlil usullari	Kvalitativ va miqdoriy usullar orqali o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini o'lchash va baholash. Testlar, anketalar, o'qituvchilarning fikrini so'rash va boshqa usullalar orqali olingan ma'lumotlarni tahlil qilish.
3	Pedagogik diagnostika	Taqqoslash, pedagogik tahlil qilish, oldindan aytib bilish (prognoz), interpretatsiya, pedagogik diagnostika natijalarini doimiy ravishda o'quvchilarga yetkazish, pedagogik diagnostika metodlarini to'g'ri belgilash, pedagogik diagnostikani turli kriteriyalar: haqqoniylik, ishonchlik, puxtalikka asoslangan holda yuqori natijalarga erishish.

Tahlil va natijalar. Maktab tizimi bo'yicha baholashda xalqaro baholash dasturlari PISA, PIRLS va TIMSS kabi xalqaro so'rovlar milliy standartlarni kuzatish va ularni boshqa yurisdiksiyalar bilan taqqoslash orqali tobora o'xshash ro'l o'ynamoqda. Bu xalqaro baholash sinovlarida O'zbekiston Respublikasining o'rni yuqori 10 yoki 20 talik mamlakatlar qatoriga qo'shishda baholash bo'yicha izchil islohatlarni amalga

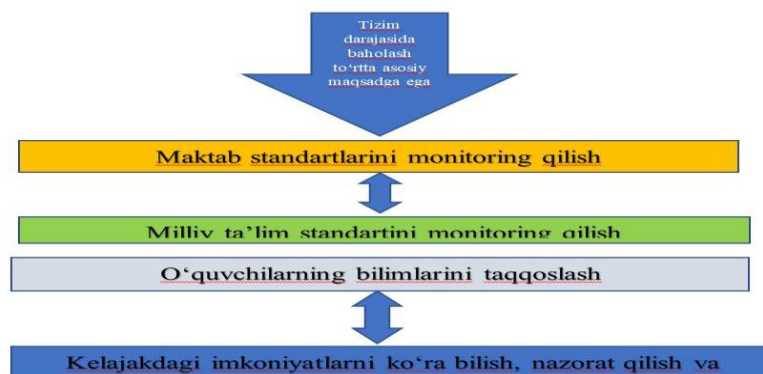
jarayon ko'pincha global miqyosda o'tkaziladi va o'quvchilarning bilim darajasini, ko'nikmalarini va rivojlanish istiqbollarni aniqlashga yordam beradi.

PIRLS dasturi 4-sinf o'quvchilarining o'qish va tushunish qobiliyatlarini baholashga qaratilgan bo'lib, bir necha maqsadlarni o'z ichiga oladi.

o'quvchilarning o'qish matnlarini tushunish darajasini matnlar bilan ishlash vaularidan ma'lumot olish malakalari o'qish va yozish faoliyatlarini bir-biriga bog'lab, fikr yuritish qobiliyatini aniqlash kabi bir necha maqsadlarni o'z ichiga oladi.

oshirish lozim. Biz ham "Ko'paytirish jadvali testi", "Fonetik skrening" va qabul qilishning boshlang'ich darajasi kabi yangi baholashlarni joriy qilishimiz kerak [5].

Angliyada 4-asosiy bosqichda maktab faoliyatining sarlovhali o'lchovi "Progress 8" ga o'tgan va bu ingliz bakalavriyati (EBacc) deb nomlanuvchi fanlar savati GCSE ga erishgan o'quvchilar ulushi o'lchovi bilan birga keldi [6].

o'quvchilarga yo'naltirilgan maqsadlar sifatida tasniflash mumkin, birinchi ikkitasi esa ta'lim mas'uliyati bilan chambarchas bog'liq. Hozirgi vaqtda barcha to'rtta funksiya bir-biri bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi [7].

Peterson ta'kidlaganidek, "yuqori darajadagi testlar yuqori darajadagi haqiqiylik va ishonchlikni talab qiladi". Bu baholash mumkin bo'lgan content turini cheklaydi, chunki ko'p turdagi qimmatli imkoniyatlarni miqyosda ishonchli baholash qiyyingini aytib o'tgan [8].

"Pull-Push" diagnostika texnikasining xususiyatlariga to'xtaladigan bo'lsak, PISA xalqaro baholash sinovlaridagi matnlarni 10 yoshli o'quvchilarning tajribasi va bilimlariga moslashtirish uchun kichik qo'shimchalar kiritilgan. Masalan, 4-sinf o'quvchilarining xabar mavzusini tushunishlari uchun bitta

1-jadval

"Pull-Push" texnikasidagi savollarning miqdoriy tarkibi haqidagi ma'lumotlar

	O'qish qobiliyatlari		
	Matndan ma'lumotlarni ajratib oling va oddiy xulosalar chiqarish	Xabarlarini birlashtirish va sharhlash	Xabar haqida o'ylab ko'ring.
Tarqatish PIRLS dagi savollar %	50	30	20

Taqsimot PISA savollari	25	50	25
"Pull-Push" texnikasining savollar soni			
To'rtta matnga ikkita matnga	15 (29%)	24 (47%)	12 (24%)
PISA	6	8	6
Ikki matn uchun PIRLS	9	16	6
Asl savollar qo'shildi	10	12	9
Savollar	5	12	3
"Pull-Push" usulida savollarga javoblar uchun maksimal ball soni			
To'rtta matnga ikki matnga	16 (22%)	37 (51%)	20 (27%)
PISA	6	10	11
Ikki matn uchun PIRLS	10	27	9
Asl savollar qo'shildi	11	18	14
Savollar	5	19	6

"Pull-Push" texnikasi uchun materiallar sinovdan o'tkazilgan, tajriba eksperimenti, uning natijalariga ko'ra o'zgarishlar kiritilgan, zarur tushuntirishlar va tuzatishlar, qo'shimchalar qo'shilgan [10].

Xulosa va takliflar. Kelajakdagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning maktab tizimidan tashqari yutuqlari qanday baholanishi mumkin. Ko'plab o'quvchilar borki, ular o'zlarining maxsus ta'lim ehtiyojlari va nogironligi tufayli olgan yordamlaridan qat'iy nazar, asosiy imtihonlarda hech qachon yuqori natijalarga erisha olmaydilar. Har qanday inklyuziv jamiyat o'quvchilarining yutuqlarini baholash va nishonlash usullarini topishi kerak. Buni amalga oshirishning qiyinligi ta'lim bilan bir qatorda ijtimoiy ahamiyatga ega, ammo hozirda bu sohada ilg'or amaliyotga oid dalillar kam.

Yana kelajakdagi tadqiqotlarni quyidagi dalillar asosida keltirib o'tsak. Keng miqyosdagi miqdoriy dallillarni imtihonlarning o'quvchilar faravonligi va ruhiy salomatligiga salbiy ta'siri yo'qligi to'g'risida sifatli xulosalar bilan imtihonlarning shaxslarga ta'siri bo'yicha muvofiqlashtirish. Ular qisqa muddatli boshqariladigan stress va uzoq muddatli noto'g'ri stress va tashvish o'rtasidagi farqni ko'rsatishi kerak. Ba'zi o'quvchilarning ayniqsa kursh olib borishiga olib keladigan omillarni aniqlash uchun tadqiqotlar o'rtacha qiymatlardan tashqari qarash kerak. O'z-o'zidan hisobot va idroklarga asoslangan so'rovlardan ko'ra ishonchli namunalar va tasdiqlangan chora-tadbirlardan foydalanish kerak.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 8-dekabr 2018-yil 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-560-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni.
4. Kuznetseva M.I. PIRLS 2006 natijalariga ko'ra Rus boshlang'ich maktab bitiruvchilarining o'qish faoliyatining kuchli va zaif tomonlari || Ta'lim masalalari. 2009. N 1. P. 107-136-betlar
5. Pinskaya M.A. "Boshlang'ich maktab uchun darsliklarni tahlil qilish" || Ta'lim masalalari 2009-y. 137-161-betlar.
6. Kitsch W. (1998) Tushunish: bilish uchun paradigma. Kembrij, Buyuk Britaniya: kembrij universiteti nashriyoti.
7. Postulgin A.V., "Pull-Push" usuli., 2010-yil 24-iyun, 74\07-10
8. Mullis I.V.S., Martin M.O., Kennadi A.M., Trong K.L., Sainsberi M. (2009) PIRLS 2011. Baholash asosi. TIMSS & PIRLS xalqaro tadqiqot markazi, Boston kolleji, Linch ta'lim maktabi.
9. OECD (2010). PISA 2009 asosi: o'qish bo'yicha asosiy kompetensiyalar, matematika va fan. Parij: OECD
10. Tsukerman G.A., Kovaleva G.S., Kuznetsova M.I. PIRLSdagi g'alaba va PISAdagi mag'lubiyat: 10-15-yoshli maktab o'quvchilarining o'qishsavodxonligi taqdiri. Ta'lim masalalari. 2007 y. 240-266-betlar.

Dildora MURATOVA,
Renessans ta'lim universiteti tadqiqotchisi dotsent, PhD
E-mail: muratovadildora959@gmail.com

Dotsent, PhD S.Sultanov taqrizi asosida

THE ROLE AND ROLE OF ENVIRONMENTAL IDEALS IN SOCIOMADANIC TRANSFORMATION OF SOCIETY

Annotation

The ecological ideal is an exemplary model of social structure based on balanced relationships between humans and nature. This important concept reflects the urgent needs of the modern world. It is not a mere dream or utopian goal, but rather represents one of the most pressing tasks facing humanity. The concept of ecological ideal is being discussed on such a broad scale for the first time in human history, and this is not without reason.

Key words: Social ideal; environmental ideals; ecological culture; environmental security; sociomadanity transformation; social system, global climate change, natural environment.

РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИДЕАЛОВ В СОЦИОМАДАНИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

Экологический идеал – это образцовая модель общественного устройства, основанная на сбалансированных отношениях между человеком и природой. Эта важная концепция отражает насущные потребности современного мира. Это не просто мечта или утопическая цель, а, скорее, одна из самых насущных задач, стоящих перед человечеством. Концепция экологического идеала впервые в истории человечества обсуждается в таком широком масштабе, и это неспроста.

Ключевые слова: Социальный идеал; экологические идеалы; экологическая культура; экологическая безопасность; трансформация общества; социальная система; глобальное изменение климата; природная среда.

JAMIYAT SOTSIOMADANIY TRANSFORMATSIYADA EKOLOGIK IDEALLARNING O‘RNI VA ROLI

Annotatsiya

Ekologik ideal – bu inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatli munosabatlarga asoslangan jamiyat tuzilishining namunaviy ko‘rinishidir. Bu muhim konsepsiya zamonaviy dunyoning dolzarb ehtiyojlarini aks ettiradi. Bu tushuncha oddiy orzu yoki xayoliy maqsad emas, balki insoniyat oldida turgan eng dolzarb vazifalardan birini ifodalaydi. Ekologik ideal tushunchasi insoniyat tarixida ilk bor bunday keng miqyosda muhokama qilinmoqda va bu bejiz emas.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy ideal; ekologik ideallar; ekologik madaniyat; ekologik xavfsizlik; sotsiomaliniyat transformatsiyasi; ijtimoiy tizim, global iqlim o‘zgarishi, tabiiy muhit.

Kirish. Jamiyat tarixi va alohida shaxs hayot faoliyatini ideallar bilan bog‘liq holda o‘rganish - ijtimoiy jarayonlarning insonparvarlik darajasini va sodir bo‘lgan ijtimoiy o‘zgarishlarning axloqiy ahamiyatini aniqlash imkonini beruvchi eng fundamental baholash va o‘lchash usullaridan biridir. Bu yondashuv orqali biz jamiyatning rivojlanish yo‘nalishlarini va insoniyat oldida turgan maqsadlarning mohiyatini chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Aynan shu sababli ideallar masalasi ko‘plab tadqiqotchilarning e‘tiborini o‘ziga jalb etib kelgan va bugungi kunda ham jalb etmoqda. Bu e‘tibor tasodifiy emas, chunki ideallar jamiyat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichi sifatida namoyon bo‘ladi va ijtimoiy rivojlanishning yo‘nalishlarini belgilab beradi. Ideallar nafaqat jamiyat taraqqiyotining mezoni, balki inson ma‘naviy kamolotining ham muhim omili hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Avvalo, “ideal deganda (yun. idea — timsol, g‘oya, tushuncha) - biror narsa, voqea va hodisaning oliy namunasi, kamoloti; ayrim shaxs, shaxslar guruhi, tabaqa va jamiyat intiluvchi oliy maqsad” , tushuniladi. “Ideal muayyan tarixiy sharoitda ijtimoiy hayotning barcha jabhalari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanadi. Idealning amalga oshishi yoki oshmasligi uning voqelik bilan bog‘liqligiga, taraqqiyotni qanchalik to‘liq va to‘g‘ri in‘ikos ettirishga bog‘liq. Ideal real mavjud bo‘lib, go‘zallikning yuqori darajada namoyon bo‘lishidir. U hayotdagi, san‘atdagi obyektiv go‘zalliklar haqida mukammal, to‘liq subyektiv tushunchalarimizdan iborat. Ideal deganda, birinchi navbatda, inson go‘zalligi tushuniladi. Har tomonlama yetuk, go‘zal kishi bizning estetik idealimizdir. Har bir millat go‘zallik haqida o‘z milliy idealiga ega, chunki i. ch. usuli, yashash sharoiti, geografik muxit, psixologiyasi turlichadir” , deyiladi O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasida.

Ko‘pchilik olimlarning fikricha, ideallar - bu inson va jamiyat intilayotgan oliy maqsadlardir. Ba‘zi mualliflar ideallarni maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatning umumiy shakllari deb hisoblaydilar va “ideal kategoriyasi chuqur ijtimoiy ahamiyatga ega” deb ta‘kidlaydilar. Boshqalar esa uning subyektivligini qayd etib, “ideal subyektning yakuniy, umumiy, eng muhim maqsadi sifatida namoyon bo‘ladi” deb yozadilar. Uchinchi guruh olimlari ideallarni ongning dialektik-ikki yoqlama, ijtimoiy-individual tabiatining aksi sifatida ko‘rib, “ideallarda individual va jamoaviy faoliyatning yakuniy maqsadlari aks etishini” qayd etadilar. To‘rtinchi guruh vakillari idealning muhim xususiyati sifatida “teleologik va aksiologik tomonlarning birligi”ni ko‘rsatadilar. Beshinchi guruh olimlari esa ideallarni qadriyatlar tizimining organik elementi sifatida ko‘rib, uni “zaruriy, lozim va istalgan maqsad” sifatida tavsiflaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil qilingan. Tadqiqotchi D.Shokirovning fikricha “Ideallar - shaxsning hozirgi real imkoniyatlari chegarasidan tashqaridagi orzu-umidlari, ular ongda bor, lekin har doim ham amalga oshmaydi. Chunki ularning paydo bo‘lishiga sabab bevosita tashqi muhit bo‘lib, o‘sha ideallar obyekt bilan shaxs imkoniyatlari o‘rtasida tafovut bo‘lishi mumkin”.

Tadqiqotchi A.Ravshanov esa: “Har bir jamiyatda davriy va umumiy ma‘naviy ideallar yuzaga keladi. Davriy ma‘naviy ideallar bir jamiyatning ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarsa, umumiy ma‘naviy ideallar esa barcha jamiyatga xos bo‘ladi” .

Insoniyat tarixida tub burilish yasagan “neolit inqilobi” (bu atamani mashhur arxeolog Gordon Chayld kiritgan) mehnat faoliyatining mutlaqo yangi turlari – dehqonchilik va chorvachilikning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq. Bu jarayon

odamzod hayotida ulkan o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi insonning tabiatga munosabatini tubdan o'zgartirdi. Agar ilgari odamlar tabiat in'om etgan ne'matlarni terib-termachlab, ov qilib kun kechirgan bo'lsa, endi ular tabiatga faol aralasha boshladilar. Masalan, o'simliklarni ekib o'stirish, hayvonlarni xonakilashtirish va ko'paytirish orqali tabiatga ongli ta'sir ko'rsata boshladilar.

Buyuk mutafakkir Farobiy asarlarida borliqda inson ketegiyasi alohida o'rin tutadi. "Al-Farobiyning fikriga ko'ra, universallik yaxlitlikdir, unga hamma narsa oqilona intiladi va shu nuqtayi nazardan ijtimoiy ontologiya modelini qurish "borliq yaxlitligi"ga da'vatlarni eshitgan fazilatli inson tabiatiga eng mos keladi". Darhaqiqat, Farobiy o'zining falsafiy ta'limotida universallik va yaxlitlik tushunchalariga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, koinotdagi barcha narsalar, hodisalar va jarayonlar bir butun tizimni tashkil etadi va ular o'rtasida doimiy uyg'unlik, mutanosiblik mavjud.

O'rta asrlarning mutafakkiri Grigoriy Nisskiy va boshqa faylasuflar insonning tabiatdagi bu alohida o'rnini nazariy jihatdan asoslab berganlar. Ularning ta'limotiga ko'ra, "inson ikki olam – ruhiy va moddiy dunyoning tutashgan nuqtasida turadi. Uning aqli va erkin irodasi ilohiy mohiyatga ega bo'lsa, tanasi uni moddiy dunyo bilan bog'laydi". Bu qarash insonning tabiatdan ma'lum darajada ajralganligini ko'rsatadi.

O'rta asr falsafasida ijtimoiy ideal haqidagi tasavvurlar yanada chuqurlashdi va rivojlandi. Bu borada arman faylasufi Grigor Tatevatsining qarashlari alohida e'tibor qaratishga loyiq. U jamiyatni tirik organizmga o'xshatib, o'ziga xos nazariyani ilgari surdi. Tatevatsi ta'limotiga ko'ra, xuddi tirik organizmdagi har bir a'zo ma'lum bir vazifani bajarгани kabi, jamiyatda ham har bir inson o'zining aniq belgilangan vazifasini bajarishi lozim. Faylasufning fikricha, "jamiyatdagi uyg'unlik va barqarorlik barcha a'zolarining o'z vazifalarini to'g'ri bajarishi va o'zaro muvofiq harakat qilishiga bog'liq. Xuddi inson tanasidagi barcha a'zolar birgalikda ishlagandagina sog'lom hayot ta'minlanganidek, jamiyat ham faqat barcha a'zolarining hamjihatligi va hamkorligi tufayli ravnaq topadi".

Tahlil va natijalar. Vengriyalik faylasuf Dyord Lukach ta'kidlaganidek, "insonning borliq haqidagi tasavvurlari uning amaliy faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Inson shunday dunyoqarashni shakllantiradiki, u mavjud ijtimoiy munosabatlar sharoitida amaliy faoliyatni to'g'ri yo'naltirish va samarali amalga oshirish imkonini beradi". Shunday qilib, insonning tabiatdagi alohida o'rni nafaqat uning aqli va erkin irodasi bilan, balki jamiyat rivojlanishining ma'lum bosqichida shakllangan amaliy ehtiyojlar bilan ham bog'liq. Insonning dunyoqarashi va tabiatga munosabati uning amaliy faoliyati bilan uzviy aloqada rivojlanib borgan.

Tadqiqotchi E.Xusanov ta'kidlaganidek: "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining "Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Prezident Farmonida ekologik muammolarni bartaraf etish orqali inson-tabiat-jamiyat komponentlarining o'zaro mutanosibligini saqlashga alohida urg'u berilgan bo'lib, tabiat muhofazasini amalga oshirishda har qanday ijtimoiy-siyosiy chora-tadbirlarni qo'llash bilan birga jamiyat a'zolari ongini ekogumanistik dunyoqarash ostida to'laqonli shakllantirmas ekanmiz ekoolamni turli chekinishlardan qutqarolmaymiz".

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Qadriyatlar tizimini o'rganish borasida olib borilgan barcha tadqiqotlarda ideal tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. Olimlar idealni turli nuqtayi nazardan - uning shakllanish asoslari, tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy hayotning turli sohalaridagi namoyon bo'lishi kabi jihatlardan o'rganganlar. Ideal tushunchasiga berilgan ta'riflar xilma-xil bo'lsa-da, barcha mutaxassislar bir nuqtada birlashadilar: ideallar inson faoliyatini yo'naltiruvchi va tartibga soluvchi muhim omil hisoblanadi. Ideallar shaxsning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatib, uning hayotiy maqsadlarini belgilaydi va faoliyatini muayyan yo'nalishga boshlaydi.

Umuman olganda idellar ham alohida shaxsning, ham butun jamiyatning manfaatlarini o'zida mujassam etadi. Shu ma'noda ideallar shaxsiy va ijtimoiy ongni bog'lovchi ko'priq vazifasini o'taydi. Ideallar insonga hayotiy yo'nalish berib, uning qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Masalan, adolat, ezigulik,

go'zallik kabi umuminsoniy ideallar shaxsning ma'naviy qiyofasini belgilaydi. Kasbiy faoliyatda esa mutaxassislik ideallari muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat taraqqiyotida ideallar ijtimoiy rivojlanishning maqsad va yo'nalishlarini belgilab beradi. Ular ijtimoiy ongning muhim qismi sifatida jamiyat a'zolarining fikrlash tarzi va xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ideallar doimiy rivojlanib, takomillashib boradi va har bir tarixiy davrning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Ijtimoiy ideallarning tabiatini tushunish uchun insoniyat tarixining ilk davrlariga, ya'ni odamlar tabiat hodisalarini anglash va o'zlashtirishning dastlabki bosqichi bo'lgan mifologik tafakkur shakllariga murojaat qilish zarur.

Bugungi kundagi ekologik vaziyat mutaxassislar tomonidan "global miqyosdagi favqulodda holat" deb baholanmoqda va bu baho mutlaqo o'rinlidir. Bu holat insoniyatni jiddiy mulohaza yuritishga, o'z taraqqiyot yo'lini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. Zamonaviy dunyo hozirgi paytda tarixiy chorrahada turibdi yoki olimlar tili bilan aytganda, bifurkatsiya nuqtalari zonasiga kirgan. Bifurkatsiya nuqtalari – bu shunday holatki, unda tizim o'z rivojlanish yo'nalishini tubdan o'zgartirishi mumkin bo'lgan tanlov qarshisida turadi.

Faylasuflar tomonidan ilgari surilgan gumanizm va umuminsoniy qadriyatlarining birligi to'g'risidagi g'oya aynan shu ekologik ideallarda o'z ifodasini topmoqda. Bu esa insoniyat oldida turgan ekologik muammolarni yechishda yangi imkoniyatlar ochadi. Insoniyat o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yar ekan, tabiat bilan uyg'un munosabatlarni shakllantirish, kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olish, umuminsoniy qadriyatlarga sodiq qolish kabi tamoyillarga tayanishi zarur.

Bugungi kundagi ekologik vaziyat tabiatga nisbatan mutlaqo yangicha munosabatni shakllantirishni taqozo etmoqda. Atrof-muhitning tobora yomonlashib borayotgani, tabiiy resurslarning kamayishi va ekologik muammolarning global tus olishi bu masalaning naqadar dolzarbligini ko'rsatmoqda. Bu yangicha munosabat gumanistik tamoyillarga asoslangan dunyoqarash va ekologik ideallarni ijtimoiy rivojlanishning yo'naltiruvchi kuchi sifatida shakllantirishni talab qiladi. Bunday yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u insoniyat kelajagini belgilab beruvchi asosiy omillardan biriga aylanoqda. Bunday zaruratni quyidagi ijtimoiy-tabiiy hodisalar majmui belgilab bermoqda.

Birinchidan, hozirgi ekologik vaziyatning o'ziga xos xususiyati va uni qadriyatlar nuqtayi nazaridan anglash gumanistik tamoyillarga asoslangan dunyoqarash va dunyoni his etish tizimini shakllantirishni talab qilmoqda. Bu jarayon insoniyat tarixida ilk bor shunday keng miqyosda namoyon bo'lmoqda. Bu tizimga ko'ra, nafaqat har bir alohida shaxs, balki umuman insoniyat mutlaq qadriyat sifatida qaralishi lozim. Bu qadriyat tizimi insoniyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarining yangi bosqichini belgilab beradi. Masalan, biror hududdagi ekologik muammo faqat shu joydagi aholigagina emas, balki butun insoniyatga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Chernobil fojiasi yoki Orol dengizi muammosi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bu fojialar nafaqat mahalliy, balki global miqyosdagi oqibatlariga olib keldi va ularning ta'siri hanuzgacha davom etmoqda.

Ikkinchidan, bugungi kunda yashayotgan insonlarning tabiiy muhit sifatini hayot uchun yaroqli holatda saqlab qolish ehtiyojlari tobora ortib bormoqda. Bu tendensiya dunyoning barcha mintaqalarida kuzatilmoqda va tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu ehtiyoj toza havo, ichimlik suvi, sog'lom oziq-ovqat mahsulotlari, ekologik toza yashash muhiti kabi hayotiy muhim omillarni o'z ichiga oladi. Bu omillarning har biri inson salomatligi va hayot sifati uchun muhim ahamiyatga ega. Shaharlarda yashil hududlarni ko'paytirish, sanoat korxonalarining ekologik xavfsizligini ta'minlash, chiqindilarni qayta ishlash kabi masalalar bugungi kunning dolzarb vazifalariga aylangan. Bu vazifalarni hal etish uchun nafaqat mahalliy, balki xalqaro darajada ham sa'y-harakatlar amalga oshirilmoqda.

Uchinchidan, insoniyatning kelgusi mavjudligi va rivojlanish ehtiyojlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu masala insoniyat tarixida ilk bor bunday keskin qo'yilmoqda. Bu kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslarni saqlab qolish, ekologik xavfsiz texnologiyalarni rivojlantirish, tabiiy muhitni

sogʻlomlashtirish kabi vazifalarni oʻz ichiga oladi. Bu vazifalar nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatga ham ega. Iqlim oʻzgarishi, bioxilma-xillikning kamayishi kabi muammolar kelajak avlodlar hayotiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Bu muammolarning yechimi bugungi kunda qabul qilinadigan qarorlarga bogʻliq.

Toʻrtinchidan, qadriyatlarini ekologik maqsadga muvofiqlik nuqtayi nazaridan qayta koʻrib chiqish va tartiblash

ehtiyoji mavjud. Bu jarayon jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olishi va uzoq muddatli istiqbolga moʻljallangan boʻlishi kerak. Bunda iqtisodiy foyda va ekologik xavfsizlik, sanoat rivojlanishi va tabiatni muhofaza qilish, isteʼmol madaniyati va resurslarni tejash kabi masalalarda muvozanatni topish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu muvozanatni topish oson emas, ammo u kelajak taraqqiyot uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi. 4-jild. – T.: “Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 77-b.
2. Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi. 4-jild. – T.: “Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 77-b.
3. Ilyenkov E.V. Ideal / Filosofskaya ensiklopediya. T.2. - M., 1962. S. 195.
4. Yatsenko A.I. Selepolaganiye i idealy. - Kiyev, 1977. S. 171
5. Drobniyskiy O.G. Problemy npravstvennosti. - M., 1977. S. 29
6. Davidovich V.Ye. Teoriya ideala. - Rostov-na-Donu, 1983. S. 34
7. Vijletsov G.P. Aksiologiya kultura. - SPb., 1996. S. 58
8. Shokirov D. Shaxs dunyoqarashi va eʼtiqodining oʻzgaruvchanlik xususiyatlari// Central Asian academic journal of scientific research. 2022/Volume 2/Issue 6/337-342 B.

UDK:370.1

Aziza MURODOVA,

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti katta o‘qituvchisi

E-mail: azizamurodova99@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professor D. Ro‘ziyeva taqrizi asosida

FRANSUZ TARBIYASI: FRANSIYADAGI YAXSHI XULQLI BOLALAR ORTIDAGI SIR

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada Fransiya davlatining maktabgacha ta‘lim tashkiloti hamda fransuz ota-onalarining bola tarbiya va uning hayotga moslashishi bilan bog‘liq ilmiy tajribalar o‘rganilgan bo‘lib, ularning bu masalada o‘n bitta tamoyili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Tamoyil, odob-axloq, moslashish, boshqaruv, bola tarbiyasi.

ФРАНЦУЗСКОЕ ВОСПИТАНИЕ: СЕКРЕТ ХОРОШЕГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ ВО ФРАНЦИИ

Аннотация

В данной научной статье рассмотрен научный опыт организации дошкольного образования французского государства и французских родителей, связанный с воспитанием ребенка и его адаптацией к жизни, а также представлены их одиннадцать принципов в этом вопросе.

Ключевые слова: Принцип, манеры, адаптация, управление, воспитание детей.

FRENCH PARENTING: THE SECRET TO WELL-BEHAVED CHILDREN IN FRANCE

Annotation

This scientific article examines the scientific experience of organizing preschool education of the French state and French parents, related to the upbringing of a child and his adaptation to life, and also presents their eleven principles in this matter.

Key words: Principle, manners, adaptation, management, upbringing of children.

Kirish. Yangi O‘zbekistonda yangicha dunyoqarashga ega bo‘lgan kadrlarga bugungi kunda muxtoj ekanmiz, avvalam bor kelajagimiz bo‘lgan yoshlar ta‘lim-tarbiyasiga alohida e‘tiborli bo‘lish bu muhimlar ichida eng muhim ish. Bugun, biz katta avlod ular uchun qilishimiz mumkin bo‘lgan, ularni namunali xulqli, yaxshi ta‘lim olishlariga imkon, shart-sharoit yaratib berishimiz dardor.

Dunyo shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda, axborotlashgan zamonada yashar ekanmiz, yoshlarning nima bilan bandligi, kimlarda qanday tarbiya hamda ko‘nikmalarini olishayotganligi xavotirli bugun. Rivojlandan davlatlarda kelajak avlod uchun bugungi kunda qanday yondashayotganligi, qanday qilib ta‘limga jalb qilayotganligi ayniqsa fundamental tarbiyani qanday berishayotganligini o‘rganish bilan uni mamlakatimiz, xalqimiz dunyoqarashi va turli xil stereotip[1]lariga moslab modifikatsiya[2] qilgan holda joriy qilish maqsadga muvofiq, zero yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyevning "Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da‘vat ularning qalbida doimo aksado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"[3], deya ta‘kidlagani bejiz emas albatta. Otabobolarimizdan bizgacha yetib kelgan tarbiya usullarini qanday qo‘llash bizgacha nuqsonsiz yetib kelganligi bu borada Duyno allomasi, so‘z mulkining sultoni Mir Alisher Navoiy bobomiz "Loaqal bir harf o‘rgatgan ustozning haqqini yuz ming ganj-u xazina bilan ham uzib bo‘lmaydi", shunday ekan biz tarbiyachilar, pedagoglar va ota-onalarni qadirlashni bola ongiga yoshlikdan singdirib borishimiz kelajakka poydevor yasaydi.

Xalqaro tajribani chuqur o‘rganib yurtning rivojlanish yo‘lida, ta‘lim-tarbiyada qotib qolgan, o‘z dolzarbligini yuqotgan ish usullaridan xalos bo‘lish bilan birga, dunyo tan olgan boshqaruv yo‘lini o‘rganib uni amalda to‘g‘ri qo‘llashni joriy qilishimiz zarur. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti 2020 yil yanvar oyida Oliy Majlisga yo‘llagan Murojatnomasida o‘quv

dasturlarni ilg‘or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, ularni xalqaro standartlarga moslashtirish, adabiyotlar sifatini oshirish zarurligini takidlagan edi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorijiy tajribalarni o‘rgangan, A.B.Ikromov, S.Y.Maxmudov, G.M.Anorqulova[4], G.Anorqulova, A.Karimov[5], A.Nosirov[6], G.A.Davurova[7], K.S.Abdiyeva[8]lar tamonidan xalqaro tajribalar qisman o‘rganilgan bo‘lib, aynan maktabgacha ta‘lim-tarbiya masalasida Fransiya davlati misolida o‘rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Yangi O‘zbekistonda yangicha boshqaruv usullari, yangicha dunyoqarash hamda zamonaviy tarbiya metodlaridan foydalanish yurt ravnaqi yo‘lida xizmat qilish zarur. Bu borada maktabgacha ta‘lim tizimida ham mavjud ko‘zga ko‘rinarli kamchiliklar mavjud bo‘lib, ilg‘or xorijiy tajribani o‘rgangan holda boshqaruv yo‘llarini yangicha talqinida Fransiya davlatida maktabgacha ta‘lim tizimini boshqarish va bola shaxsiga munosabatidagi yo‘llarni o‘rganib tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqolaning ilmiy yangiligi. Maktabgacha ta‘lim tizimini boshqarishdagi Fransiya davlati misolida o‘zbek izlanuvchilari yetarlicha o‘rganmagan va amaliy tavsiyalar berilmagani bilan farqlanadi.

Asosiy qism. Jamiyat taraqqiyoti masalasida shaxslararo munosabatga kirishar ekanmiz, xalq orasida "Fransuz tarbiyasi" degan iborani eshitamiz, bu albatta bag‘rikenglik, xalqimizning qanchalik boshqa yurt xalqiga, uning tarbiyasiga va boshqaruviga ijobiy ko‘z bilan qarashliligi tahsinga sazovor albatta. Fransiya davlatining maktabgacha ta‘lim tizimidagi o‘zgacha yondashuvi, o‘rib kelayotgan avlodning xulqiga ijobiy ta‘sir o‘tkazmay qolmaydi. Fransiya mamalakatini o‘rganar ekanmiz beixtiyor ularning xulq-atvoridagi sifatlar e‘tiborni tortadi. Bu yerga tashrif buyurgan fransuz bo‘lmagan ota-onalar fransuz farzandlarining o‘z farzandlari bilan qanchalik yaxshi xulqli ekanligini ko‘rib, fransuz tarbiyasi haqida gapirishlari odatiy hol emas. Kuzatuvchilar ko‘pincha quyidagilarga qiziqishadi:

fransuz bolalari qanday qilib "kattalar" taomini iste‘mol qilishdan zavqlanishadi

nega ularni belgilanmaga joylarda "chiqindi" tashlaganini ko‘rish juda kam

qanday qilib ular janjalsiz va ko'p shov-shuvsiz uxlashlari mumkin va hokozolar.

Ilmiy izlanishlarimiz doirasida shu ma'lum bo'ldiki, Fransiya davlatida maktabgacha ta'lim tizimida bola tarbiyasiga alohida e'tibor berilgan bo'lib, ularning hayotga moslashtirish maqsadiga bir nechta usullarni tavsiya qilishadi.

Fransuz bolalarining 11 ta hayratlanarli sabablarini ko'rsatadi[9]:

Birinchiidan, ular qiyin ishlarni o'zlarini qilishlari mumkin, "Men qilaman!" Kichkintoyning sevimli iborasi va yaxshi sabablarga ko'ra - birinchi yillar bolalar o'zlarining yangi tanasining barcha ajoyib usullarini va undan qanday foydalanishni bilib olishadi. Ammo yaxshi niyatli ota-ona bu yangi paydo bo'lgan avtonomiyani osongina yo'q qilishi mumkin. Qanaqasiga? Bola uchun hamma narsani qilish orqali. Fransuz ota-onalari bu falsafaga qarshi bo'lib, bolalarga yordamsiz go'daklardan ko'ra ko'proq o'qiyotgan kattalardek munosabatda bo'lishadi. "Fransuzlar bolalar o'zlarini uchun nimadir qila olsalar va bu ishlarni yaxshi bajara olsalar, o'zlarini ishonchli his qiladilar, deb hisoblashadi". Bu esa yetuklik va avtonomiyaning yoqimli belgisi bo'lib, bola dunyoga tezroq va osonroq moslashishiga, mustaqil qaror qabul qilishiga hamda o'z-o'zini to'g'irlab o'zini tezroq anglashiga yordam beradi. Bu usul orqali bola "Men"ini tezroq anglaydi.

Ikkinchida, ularni kamdan-kam maqtashadi. Ularning nazdiga Amerikaliklar to'g'ridan-to'g'ri, ota-ona tarbiyasining "hamma o'rnak oladi" uslubi bilan shuhrat qozongan. Nozik his-tuyg'ularga zarar yetkazishdan qo'rqib, ota-onalar har bir bolani hamma narsa uchun maqtashadi. Ammo bu qisqa muddatda ko'z yoshlarini saqlab qolishi mumkin bo'lsa-da, uzoq muddatda barcha maqtovlar susaytiriladi va ma'nosiz bo'ladi. Buning o'rniga, Piter Druker [10] aytganidek: "Bolalar gapirishni o'rganganlaridan so'ng, fransuzlar kattalar ularni faqat biron narsa aytgani uchun maqtashmaydi. Fransuz ota-onalari bolalarni qiziqarli so'zlarni aytishlari va yaxshi gapirishlari uchun maqtashdilar. Farzandlar chinakam maqtovg'a sazovor bo'lishsa, ular chinakam muvaffaqiyat tuyg'usini his qiladilar va o'rganganlari bilan faxrlanadilar. Bu turli madaniyatlarga to'g'ri keladi va bu muvaffaqiyatli bolalarning ota-onalari ega bo'lgan 10 odatlardan biriga aylanadi. Bu uslub orqari bola shaxsida, aybni tan olish, o'zganing fikrini qadrlash kabi individual xususiyatlar namoyon bo'la boshlanadi, aksincha bo'lsa bola shaxsi tanqidni to'g'ri qabul qilmaydigan, o'zgalarning fikriga hurmatsizlik ruhida ulg'ayishlari mumkin.

Uchinchida, bolalar faqat kattalar bilan hamroh bo'lish tamoyili, bunda, bolalar - bolalar va kattalar - kattalar, bu rivojlanish va yetuklikdagi barcha farqlarni anglatadi. Xo'sh, nega ko'p ota-onalar farzandlarini doimo ular bilan birga bo'lishini talab qilishadi? Ehtimol, bu ish vaqtida ulardan uzoqda bo'lishning aybdorlik hissi yoki ota-onalar o'z farzandlari uchun hamma narsa qilishga tayyor degan noto'g'ri tushunchadir, lekin bu onalar va dadalarni o'zlarini qiynaydi va ko'pincha ular o'zlarini qodir bo'lganidan ko'ra ko'proq bolalarga talab qo'yishadi. Fransiya aholisi o'rsatida shunday tushuncha borku, odob-axloq saboqlari uydin boshlanadi va bu yerda har bir ota-ona o'z farzandiga o'rgatishi kerak bo'lgan odob-axloq qoidalari mavjud. Albatta bola maktabgacha ta'lim tashkilotida bo'lsa, tarbiyachi bilan ota-onalar o'rtasida uzilmas aloqa bor va ota-onalar bu tamoyillarni bog'halarda ham davom ettirishini xohlaydilar. Uchinchi mezonga qaraydigan bo'lsak, bu tamoyil bola shaxsida ota-onaga g'amxo'rlik, mehr-muhabbatli bo'lishni va Fransiya aholisi shuni istaydi u ulg'aytirayotgan bola kelajakda ham o'z farzandlarini tarbiyasiga farq bo'lmasligini istaydi.

To'rtinchidan, chaqaloqlikdan erta va yaxshi uxlashga o'rgatish. Ilmiy kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, charchagan ona Fransiyada, Amerikaga qaraganda ancha kam uchraydi. (ilmiy tadqiqotda Fransiya davlati bilan Amerika qo'shma shtatlaridagi yosh onalar misolida o'tqazilgan) Buning sababi, fransuz chaqaloqlari bir zunda tun bo'yi uxlashni bilishlari emas, balki fransuz ota-onalari chaqaloqlarni boshidanoq "sokin tunni o'tqazishga" o'rgatishni birinchi o'ringa qo'ygani uchundir. Bu amalda qanday ko'rinadi? Onalarga va tarbiyachilarga bolani uxlatishdan oldin chaqaloqni shunchaki yolg'iz qoldiring, bu esa chaqaloqni o'zini tinchlantirishga imkon beradi. Ko'gina

chaqaloqlar uyquga ketishdan oldin qisqa vaqt ichida uyq'onish davrini o'tkazadilar va agar ularga bir daqiqaga ruxsat bersangiz, ular chayqalish, ovqatlanirish, emiziklar yoki boshqa tashqi uyqu yordamiga qaram bo'lmaslikni o'rganadilar. (Aslida, bu ota-onalar farzand ko'rishdan oldin bilishlarini xohlagan qoidadir.) bola shaxsiga yaxshi uyquni ta'minlash, asab sistemasini tinchlantiradi, turli xil ruhiy buzulishlarni oldini olib fiziologik to'g'ri o'sishiga yordam beradi.

Beshinchidan, Fransiya davlati uyida ota-onalar hamda bolalar bog'chalarida bolani to'g'ri oziqlantirilishi uchun maxsus ratsion tuzilgan bo'lib, bu asosan meva va sabzavotlar ularning asosiy istemolidir. Bu tamoyilning yoyilishiga sabab, Fransuz bolalari nomaqbul ovqat iste'mol qilishlari bilan mashhur, chunki maktablarda, bolalar bog'chalarida hattoki chaqaloqlar ham tovuq go'shti yoki pishloq emas qovurilgan lavlagi, salyangoz, ismaloq va boshqa "kattalar" taomlarini xursandchilik bilan iste'mol qilishadi. Ularning siri: bu taomlarga qayta-qayta xizmat qilish va ularni iste'mol qilishlarini kutish. Kattalar va bolalar uchun alohida taomlar tayyorlanmaydi, chunki bolalar ota-onalari bilan bir xil ovqat iste'mol qilishlari kerak. Hatto chaqaloqlar ham ko'plab go'daklar kabi, ota-onalari iste'mol qiladigan meva va sabzavotlarning pyuresi bilan boshlanadi. Kichkina ta'm kurtaklarini boshidanoq o'rgatish bolalarga beozor ovqatlanishga yordam beradi. Inson miya ishlash sistemasining yaxshilanishiga tabiiy mahsulotlar alohida rol o'ynaydi, tabiiy mahsulotlarni to'g'ri istemoli nafaqat umrni uzaytirishga xizmat qiladi, balkim aqliy salohiyatni ham oshiradi.

Oltinchida, ota-onalar yoki tarbiyachilar bolalarni ba'zan "azob" chekishlariga ruxsat beradilar. Og'riqli tajribalar o'rganishning eng yaxshi imkoniyatlaridan biridir va bolalarni ushbu hayot haqiqatidan himoya qilishga urinish ularning hissiy rivojlanishini faqat kechiktiradi yoki hatto to'xtatadi. Ularning fikricha hayot faqat yaxshilikdan iborat emas, balkim qiyinchiliklar va nohaqliklar bo'lib turushini yoshlikda his qildirilishi kerak deb ta'kidlanadi. Masal, inson odam kasal bo'lishi, baxtsiz hodisaga uchrashi mumkin ekanligi, bolalarni yoki kattalarni ham "ukol qilish"i va og'riqni boshdan kechirish hayotning bir qismi ekanligi tushuntiriladi. Buning uchun kattalar bolalardan "kechirim so'rash" lariga hech qanday sabab yo'q deb bilishadi. Ota-onalarning fikricha agar bolalarga siz ularni har qanday noqulaylikdan qutqarsangiz, ular uchun katta baxtsizliklarni tayyorlagan bo'lasiz. Kichkintoyingizning og'ri og'riqlarga duchor bo'lishiga yo'l qo'ysangiz, siz uchun ham juda og'riqli bo'lishi mumkin, ammo og'riqni oldini olishga harakat qilish o'rniga, bu qimmatli vaqtini ularga ular bilan qanday kurashishni o'rgatish uchun sarflang. Ular chidamli va yaxshi muamomalarni hal qiluvchi bo'lib o'sadi.

Yettinchidan, ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarga o'rnak bo'lgan holda "salom" berishni o'rgatadilar hamda muloyim odob-axloqli bo'lish masalasi yuqori saviyada o'rgatiladi. Ularda taqoslash maqsadida, "AQShda 4 yoshli amerikalik bola, uyiga kirganda kattalar bilan salomlashishga majbur emasligini misol qiladi. Va u Amerika kontekstida bu bola uchun yaxshi deb ta'kidlanadi". O'zbek oilasida, bola tarbiyasiga "Assalomu alaykum"[11] deyishni o'rgatish milliy kontent sifatida qaraladi, har bir oila bola tarbiyasini salom berishni o'rgatishdan boshlaydi desak xato qilmagan bo'lamiz. Kichik yoshdagilar yoshi ulug'larga, ulov mingan odam piyodaga, piyoda ketayotgan kishi o'tirganga, ozchilik ko'pchilikka salom beradi. Xushmuomalalik bilan salomlashish va yaxshi ijtimoiy odob-axloqni kutish fransuz bolasi salom berish mumkin bo'lgan daqiqadan boshlanadi va ularga bir umrga foyda keltiradigan ijtimoiy odob-axloqni o'rgatadi.

Sakkizinchidan esa, "Muommolar aslida sovg'alardir" tamoyili. Fransuz tajribasida fransuz bolalari muntazam ravishda soatlab ovqatlanmaydilar, ularni bunga o'rgatishmaydi. Kattalar chidamlilikni oshirish maqsadida bolalarni bir necha soat och qoldirishlari mumkin va bolalarda kechiktirilgan qoniqishning muhim mahoratini o'rgatadi. Har bir kishi turli darajadagi sabr-toqatga ega va ba'zilar uchun bu yuqori bo'lishi mumkin, boshqalar uchun esa bu past bo'lishi mumkin. Bu usul orqali inson yoshlik chog'idanoq sabrli bo'lishni o'rganadi, buni aksi esa

bolada o'zini cheklash, kuch quvvatini past bo'lishi bilan farqlanadi.

To'qizinchidan esa Fransuz ota-onalar bolalarga "yo'q" deyishadi va buni anglashga yordam beradi. Farzandlarinigiza necha marta "yo'q" dedingiz va keyin ularning nolasi yoki mantiqiy fikrlashlari tufayli g'oyib bo'ldingiz? Agar siz fransuz bo'lsangiz, javob nolga yaqin bo'lishi mumkin. Fransuz ota-onalari qat'iy "yo'q" ga ishonish va ota-onaning javobi munozara uchun emas. Fransuz faylasufi Jan-Jak Russoning so'zlaridan iqtibos keltiradi: "O'z ixtiyoringiz bilan bering, istamay rad qiling. Ammo sizning rad etishingiz qaytarib bo'lmaydigan bo'lsin. Hech qanday iltijo sizni harakatga keltirmasin; "Yo'q" deganingiz mis devor bo'lsin, unga qarshi bola besh-olti marta kuchini yo'qotishi mumkin, lekin oxir-oqibat u uni ag'darish uchun boshqa urinmaydi.

Buni aytish juda oson tuyulishi mumkin, ayniqsa charchagan ota-ona aql bovar qilmaydigan darajada qat'iyatli bolaga duch kelganida. Ammo hozir bir nechta injiqlikga chidashga arziydi, chunki bu umuman xatti-harakatlarning yaxshilanishiga olib keladi, deb tushuntiradi. Albatta yosh avlodni tarbiyilashda biz ularni tinchlanishi uchun yoki bo'lmasa o'zimizni xotirjamligimiz uchun turli xil yo'llardan masalan, "baqirishimiz", "jazolashimiz", "qo'lga telefon berib qo'yishimiz" h.k.lar bola ruhiy olamiga salbiy ta'sir ko'rsatmasdan qo'ymaydi.

O'ninchidan. Ular dunyoni xavfli va qo'rqinchli joy sifatida ko'rmaydilar. Fransuzlar nazdida ota-onalik, ehtimol, sayyoradagi eng tashvishli ishdur deb o'ylaydilar. Bunda ota-onaga bolani nafaqat insonning jismoniy va ruhiy xavfsizligi ishonib topshirilgan, balki siz ularning butun kelajagi uchun ham javobgarsiz. Yoki... balki yo'q. Ehtimol, ota-ona tarbiyasining bu

haddan tashqari tashvishli uslubi shunchaki charchagan ota-onalar va tashvishli bolalar uchundir.

O'n birinchidan. Fransiyalik ota-onalar farzandlari haqida juda xavotirda. Ular pedofillar, allergiya va bo'g'ilish xavfi haqida bilishadi. Ular oqilona ehtiyot choralarini ko'radilar deb ta'kidlaydilar. Ammo ular o'z farzandlarining farovonligidan vahima qilishmaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda Fransiya davlatida ota-ona va maktabacha ta'lim tizimi tashkiloti bola tarbiyasiga qo'llaniladigan bir nechta metodlar ijobiy natija beradi:

Birinchidan, bola yoshlik chog'idanoq qiyin ishlarni o'zi mustaqil bajarishga o'rgatish, albatta ota-ona yoki tarbiyachi ko'magi yordamida, bu orqali bola shaxsida mustaqillik tezroq paydo bo'ladi;

Ikkinchidan esa, bola shaxsi chidamlilikni va sabr qilish o'rgatish maqsadiga, ota-onalar tomonidan ma'lum vaqt och qoldirish, bu orqali esa sabrli bo'lish ko'nikmasini rivojlantirishi;

Uchinchidan, ota-ona va tarbiyachilar bolaga "yo'q" deyishlari, bu bilan to'g'ri tarbiya berish, e'tiborli bo'lish, bola bilan ko'proq birga bo'lib uni ichki dunyosini chuqurroq o'rganishga sabab bo'ladi.

Keltirilgan xulosaga asosan, quyidagi takliflarni beramiz: Fransiya davlatini maktabgacha ta'lim tizimi va ota-onalar tomonidan beriladigan ta'lim-tarbiya metodlarini o'rgangan holda.

Mamlakatizning maktabgacha ta'lim tizimida, bola tarbiyasini yaxshilash maqsadida, bolaga to'g'ri ovqatlanish darslari tashkil etish;

Bolalarga maroqli uxlash yo'llarini o'rgatish;

Kattalarni, bola bilan to'g'ri muloqotni yo'lga qo'yishlariga ko'maklashish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Bir xil, bir qolipdagi degan ma'noda. <https://uz.wiktionary.org/wiki/stereotip>.
2. Predmet yoki hodisaning asli mohiyati saqlangan holda yangi xossalar paydo bo'lishi bilan namoyon bo'ladigan shakliy o'zgarishi. <https://uz.wiktionary.org/wiki/modifikatsiya>.
3. O'zA. 16.06.2017 yil.
4. Germaniya: Ta'lim, ilm fan (metodik qo'llanma). Kasb mahorati jurnali -2004-yil. 2 son.
5. Xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimining o'ziga xos yo'nalishi uslub va tahlili. Xalq ta'limi ilmiy metodik jurnali. 2017-yil. 3-son.
6. Fransiyada talim sifati qanday nazorat qilinadi? –"Boshlang'ich ta'lim" jurnali. 2019- yil. 12- son.
7. Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish usullari. Jizzax davlat pedagogika universiteti. 2024 yil.
8. Ta'lim sifat samaradorligini oshirishda xalqaro tajribalardan foydalanish. Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - (3) III/2020, ISSN 2181-063X.
9. <https://www.private-frenchlessons-paris.com/blog/tips-french-etiquette>
10. Piter Druker, Jozef Makyarello: Har kuni Druker bilan, "Инфо Капитал Групп", 2018 yil.

Shaxnoza MURTAZAYEVA,
O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya akademiyasi katta o'qituvchisi
E-mail: noza_j.lo@mail.ru

O'zbekiston respublikasi jamoat xavfsizligi universiteti, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd), Z.A.Po'latova taqrizi asosida

INTEGRATION OF PROJECT MANAGEMENT IN TEACHING OF ENGLISH WRITING IN A MULTI-LEVEL ENVIRONMENT

Annotation

In the conditions of the modern educational process, training focused on the personal characteristics of students is becoming increasingly important. In multi-level groups where students have different levels of English proficiency, the use of project-based teaching methods can be an important tool for increasing the effectiveness of the learning process. This article explores approaches to organizing project work, identifies its advantages for the development of English writing skills, and provides recommendations for introducing these methods into educational practice.

Key words: Multilevel, collaborative Learning, Activity-Based Learning, Task-Based Learning, project work, PBL (project-based learning), peer-editing, proofreading.

ИНТЕГРАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ПРОЕКТАМИ В ПРЕПОДАВАНИИ АНГЛИЙСКОГО ПИСЬМА В МНОГОУРОВНЕВОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В условиях современного образовательного процесса все большее значение приобретает обучение, ориентированное на личностные особенности обучающихся. В многоуровневых группах, где учащиеся имеют разный уровень владения английским языком, использование проектных методов обучения может стать важным инструментом повышения эффективности учебного процесса. В данной статье исследуются подходы к организации проектной работы, выявляются ее преимущества для развития навыков письма на английском языке, а также даются рекомендации по внедрению этих методов в образовательную практику.

Ключевые слова: Многоуровневое, совместное обучение, обучение на основе деятельности, обучение на основе задач, проектная работа, PBL (проектное обучение), коллегиальное редактирование, корректура.

KO'P DARAJALI MUHITDA INGLIZ TILI YOZUVINI O'RGATISHDA LOYIHA BOSHQARUVINI INTEGRATSIYALASH

Аннотация

Zamonaviy o'quv jarayoni sharoitida o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlariga qaratilgan o'qitish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Talabalarning ingliz tilini bilish darajasi turlicha bo'lgan ko'p bosqichli guruhlarda loyiha asosida o'qitish usullaridan foydalanish ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishda muhim vosita bo'lishi mumkin. Ushbu maqola loyiha ishini tashkil etish yondashuvlarini ko'rib chiqadi, uning ingliz tilida yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun afzalliklarini aniqlaydi, shuningdek, ushbu usullarni ta'lim amaliyotiga joriy etish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Ko'p bosqichli, hamkorlikda o'rganish, faoliyatga asoslangan ta'lim, vazifaga asoslangan ta'lim, loyiha ishi, PBL (loyihaga asoslangan ta'lim), tengdoshlarni tahrirlash, tuzatish.

Introduction. In the modern educational process, teaching writing in English occupies a special place. This is due to the fact that writing is not only an important component of language competence, but also a tool for expressing thoughts, developing critical thinking and preparing for professional activity. However, teaching writing is often challenging, especially in multi-grade environments where student proficiency levels vary widely. In such conditions, traditional teaching approaches may not be effective enough. Methods are needed that provide an individual approach, take into account different levels of knowledge and promote student motivation. One such method is project work, which allows you to integrate language learning with real-life tasks and creative processes.

Project work has many advantages:

- It promotes the creation of conditions for the interaction of students with different levels of training.

- It motivates students by engaging them in interesting and meaningful tasks.

- It develops not only language but also social skills such as teamwork, sharing responsibilities and making decisions. The purpose of this article is to consider effective ways to organize project work in teaching writing in English, to identify its main advantages and to offer practical recommendations for implementation in multi-level groups. Learning to write in English requires the integration of several cognitive skills: lexical competence, grammatical accuracy, text structure, and stylistic

expressiveness. For students learning a language in a multilevel environment, this task is complicated by the need to take into account differences in the level of preparation, speed of comprehension of the material and degree of motivation.

Project work is one of the most versatile and flexible methods that can be adapted to achieve educational goals in such settings. This approach allows:

1. Personalize the learning process.
2. Include elements of cooperation and mutual assistance.
3. Create conditions for the practical application of language knowledge.

The purpose of the article is to analyze existing practices of project work in the context of teaching English writing and to develop recommendations for its implementation in multi-level groups.

Theoretical basis. Problems of teaching writing in a multilevel environment. The main challenges teachers face in multi-grade classes are:

1. Heterogeneity of the language base. Students at level A1 can barely form sentences, while students at level B2-C1 are already able to write coherent texts.
2. Differences in the pace of learning. Stronger students lose interest if the process is too slow, and weaker students become stressed due to the complexity of the tasks.
3. Lack of a universal approach. Teachers often have difficulty selecting assignments that are suitable for all students.

Benefits of project work. Project work solves these problems, as it allows:

- Ensure differentiation of instruction. Tasks can be adapted to your level of knowledge.
- Increase student motivation by working on realistic and interesting problems.
- Develop collaboration skills through group interaction.
- Promote independence: Students learn to research, analyze and organize information.

Approaches to project work. Project work is based on:

1. Collaborative Learning: students work in groups, complementing each other with knowledge and skills.
2. Activity-Based Learning: Students actively participate in the process rather than being passive listeners.
3. Task-Based Learning: the emphasis is on performing practical tasks that have practical significance.

Research methodology. To analyze the effectiveness of project work in a multi-level environment, the following stages were carried out:

1. Diagnostic stage:
 - Testing was carried out on 80 students (levels A1-C1).
 - The main difficulties in writing have been identified (grammatical errors, lack of vocabulary, lack of text structure).
2. Development and implementation of the project: Topic: "Creating an educational magazine in English."
 - Stages of work:
 - Research and collection of information.
 - Writing draft versions of articles.
 - Collaborative editing and proofreading of texts.
 - Magazine design and layout.
 - 3. Process monitoring:
 - Teachers recorded group interactions.
 - Students filled out questionnaires about their participation in the project.
 - 4. Analysis of results:
 - The quality of texts was assessed (before and after the project).
 - A survey of students and teachers was conducted.

Practical recommendations.

1. Formation of groups. For successful implementation of projects in a multi-level environment, it is recommended:
 - Create heterogeneous groups (different levels of training in one group).
 - Assign clear roles to each participant that are appropriate to their language level.

Example:

- Level A1: Finding and writing simple facts.
- Level B1-B2: structuring information and writing text.
- Level C1: Editing, improving style and checking grammar.

2. Use of technology. Digital tools make it easier to organize project work:

- Google Docs: allows you to collaborate on text in real time.
- Grammarly: Helps students identify grammatical errors.
- Padlet: for visually organizing ideas and planning.

3. Examples of projects, 1.Project: "International Guide"

- Goal: creating a series of texts about tourist places.
- Tasks:
- A1: Write a short description of the place (for example, "The Eiffel Tower is in Paris. It is very tall").
 - B1-B2: develop more detailed texts using connectives and descriptive adjectives.
 - C1: include historical facts, tips for tourists, check the text for stylistic correctness.

2.Project: "Correspondence with foreign students"

- Students write letters using different formats (personal, business).

- Peer editing of letters promotes the development of both lexical and grammatical skills.

4. Reflection and evaluation-Personal Portfolio: Each student is encouraged to collect their work to track progress.

- Self-assessment and feedback: Students evaluate what they have improved and what aspects of writing remain difficult for them.

Research results-during the experiment, the following results were obtained:

1. Increase in academic performance:
 - For A1 level students, the number of grammatical errors decreased by 40%.
 - Students at level B1-B2 began to use connecting words better, which increased the coherence of texts.
 - C1 level students have increased stylistic expressiveness.
2. Increased motivation:
 - 85% of students noted that the project work was interesting and inspiring.
 - 90% expressed a desire to participate in similar projects in the future.
3. Development of social skills:
 - Students interacted better with each other, which increased their confidence and sense of belonging.

Conclusion. Teaching English writing in a multilevel environment is a complex, but solvable task if project methods are included in the educational process. Project work allows you to integrate language skills training with practical problem solving, which is especially important in heterogeneous groups. The results of the study confirm that the use of project work in teaching writing has the following advantages:

1. Increasing the level of language competence. Project work allows students of different skill levels to develop writing skills, from basic (sentence structure, grammar) to complex (stylistic expressiveness, argumentation).
2. Increased motivation. Participation in projects helps students see the practical application of their knowledge, which increases interest in learning the language.
3. Development of cooperation skills. Projects require teamwork, which contributes to a friendly group atmosphere and the development of interpersonal skills.
4. Adaptability of the method. Projects can be easily tailored to students' backgrounds, interests, and goals, making learning more personalized. However, successful implementation of project work requires careful planning and management:
 - The teacher needs to correctly distribute roles and tasks so that each student feels like a significant participant in the process.
 - Use digital tools that facilitate collaboration, task monitoring, and feedback.
 - It is important to include elements of reflection and self-evaluation so that students can recognize their achievements and areas for improvement. Thus, project work not only improves writing skills, but also develops in students the ability to work with information, apply knowledge in practice and effectively interact with each other. This makes it an indispensable tool for teachers working in multi-level groups. In the future, a promising direction may be the wider use of artificial intelligence and machine learning technologies to individualize the educational process and automate text analysis.

REFERENCES

1. Vygotsky, L. S. (1978). Thinking and speech.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching.
3. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching.
4. Willis, D. (1996). A Framework for Task-Based Learning.
5. Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching.
6. Brown, H. D. (2007). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. Pearson Education.
7. Littlewood, W. (1981). Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge University Press.
8. Hedge, T. (2005). Writing. Oxford University Press.

UDK:52.37.016:004.9

Yulduz MUSLIMOVA,
TDPU dotsenti
E-mail: yulduzmuslimova2020@gmail.com

TDPU dotsenti Ch.Sherdanov taqrizi asosida

ORGANIZATION OF ONLINE OBSERVATIONS IN ASTRONOMY EDUCATION AND DIRECTING STUDENTS TOWARDS SCIENTIFIC RESEARCH ACTIVITIES

Annotation

This article discusses the improvement of the methodology for teaching astronomy on a competency-based approach using modern technologies, increasing students' interest in scientific research by introducing them to the latest astrophysical studies, and providing students with the opportunity to conduct scientific and practical research during the educational process.

Key words: Astronomy, astrophysics, space telescopes, modern educational technologies, competency-based approach, internet programs, scientific research.

ОРГАНИЗАЦИЯ ОНЛАЙН-НАБЛЮДЕНИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ АСТРОНОМИИ И НАПРАВЛЕНИЕ СТУДЕНТОВ НА НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.

Аннотация

В этой статье рассматриваются вопросы совершенствования методики преподавания астрономии на основе компетентного подхода с использованием современных технологий, повышение интереса студентов к научным исследованиям через ознакомление с последними астрофизическими исследованиями, а также предоставление студентам возможности проводить научно-практические исследования в процессе обучения.

Ключевые слова: Астрономия, астрофизика, космические телескопы, современные образовательные технологии, компетентный подход, интернет-программы, научные исследования.

ASTRONOMIYANI O'QITISHDA ONLAYN KUZATUVLARNI TASHKIL ETISH VA TALABALARNI ILMIY-TADQIQOT ISHLARIGA YO'NALTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada astronomiyani zamonaviy texnologiyalar yordamida kompetensiyaviy asosda o'qitish metodikasini takomillashtirish, so'nggi astrofizik tadqiqotlar bilan tanishtirish orqali talabalarning ilmiy izlanishlarga bo'lgan qiziqishini oshirish va ta'lim jarayonida talabalarga ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borish imkonini berish masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Astronomiya, astrofizika, kosmik teleskoplar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, kompetensiyaviy yondoshuv, internet dasturlari, ilmiy-tadqiqot.

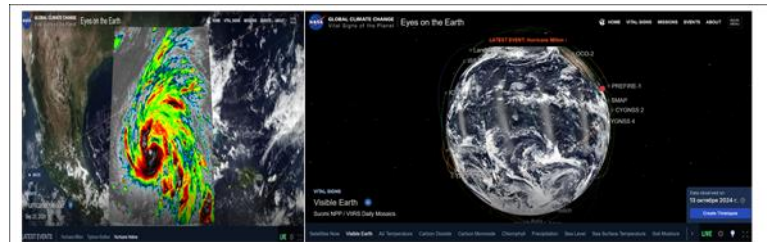
Kirish. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar va kosmik tadqiqotlarning ko'pgina yutuqlari tufayli astronomiya juda tez rivojlanmoqda. Astronomik tadqiqotlar jarayonida kompyuter texnologiyalarining o'rni ortmoqda va kuzatuv qurilmalariga o'rnatilgan raqamli kameralarning tasvir sifati yuz marta oshirildi. Kosmik teleskoplar to'plagan ma'lumotlar internet axborot banklarida saqlanmoqda va ta'lim muassasalarida astronomik kuzatishlarini onlayn bajarish imkoni yaratilmoqda. Ta'lim jarayonida zamonaga mos o'quv dasturlari va dars rejalarini ishlab chiqish, talabalarga amaliy tadqiqotlar qilish imkonini berish, zamonaviy texnologiyalar (dasturiy ta'minot, onlayn resurslar, simulyatsiyalar) yordamida o'qitish metodikasini kompetensiyaviy asosda takomillashtirish lozim. Ushbu zamonaviy tadqiqot usullari asosida darslar tashkil etish va o'quv jarayonida turli ta'lim texnologiyalarini targ'ib qilish an'anaviy astronomiya ta'limiga nisbatan yaxshi natijalar beradi [1]. Talabalarga yangi zamonaviy mavzularni o'rgatish pedagoglardan ushbu mashg'ulotlarga ijodiy yondashishni, o'z bilimlarini takomillashtirish va malakasini oshirish bilan shug'ullanishni talab qiladi. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi talabalarni eng yangi ilmiy kashfiyotlar va zamonaviy dunyoqarashlar bilan tanishtirishdir. Yangi mavzularni o'rgatishda o'qituvchilar birinchi navbatda Internetda mavjud bo'lgan so'nggi tadqiqot natijalari, maqolalar va o'quv materiallarini, shuningdek, ilmiy jurnallar, tadqiqot institutlari veb-saytlari va akademik ma'lumotlar bazalarini kuzatib borishlari kerak. Mutaxassislar va olimlar ishtirokida seminarlar tashkil etish, xalqaro ekspertlar bilan videokonferensiya yoki vebinarlar orqali muloqot qilish ham

juda foydalidir. Bu talabalarga amaliy bilim olish va so'nggi tendentsiyalarni tushunish imkonini beradi. Munozaralar, bahslar va interfaol darslar yangi g'oyalari va tushunchalarni o'rganishga yordam beradi, talabalarni mustaqil tadqiqot olib borishga undaydi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonining mazmunini oshiradi, o'qitishning innovatsion modellarini joriy etadi, talaba va o'qituvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini ta'minlab, ta'lim sifatini oshirishga zamin yaratadi[7].

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy-tadqiqot saytlaridagi ma'lumotlardan foydalanish astronomiya darslarida muayyan mavzularni o'rganish, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda foydalaniladigan ko'rgazmali materiallarni o'zida jamlagan holda qo'shimcha afzalliklarni beradi. Astronomiya va astrofizika fanlari bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlarida kompyuterga ulangan teleskoplar yordamida kuzatish ishlarini tashkil etish ham virtualizatsiya shakli hisoblanadi. Bunda pedagog avvalo virtual rasadxonalar va resurslarni tanlashi kerak. Dunyo bo'ylab ko'plab tadqiqot institutlari onlayn kuzatuvlar uchun virtual rasadxonalar va resurslarni taklif qilishadi. Misol uchun, Slooh (teleskoplar yordamida individual yoki guruh kuzatuvlarini o'tkazish imkonini beradi) va NASA's Eyes (NASAning kosmik missiyalaridan real vaqt rejimida ma'lumotlar va tasvirlarni taqdim etadi) foydalanish mumkin. NASA tomonidan ishlab chiqilgan ushbu dastur talabalarga ushbu interaktiv platforma orqali ko'plab astronomik ob'ektlarni o'rganish imkonini beradi[11]. Dastur quyidagi modulni o'z ichiga oladi:

Eyes on the Earth. Bu modul orqali Yerni real vaqtda kuzatish mumkin. Shuningdek, modul ma'lumotlar bazasidan iqlim o'zgarishlari, atmosferadagi turli holatlar kabi ma'lumotlarni olish mumkin.

Eyes on the Solar Sistem. Bu modul Quyosh tizimidagi sayyoralar, asteroidlar, kometalar va boshqa kosmik jismlarni virtual ko'rishga imkon beradi. Shuningdek, bu jismlarning harakat trayektoriyalari va kosmik missiyalar haqida ma'lumot olish mumkin.

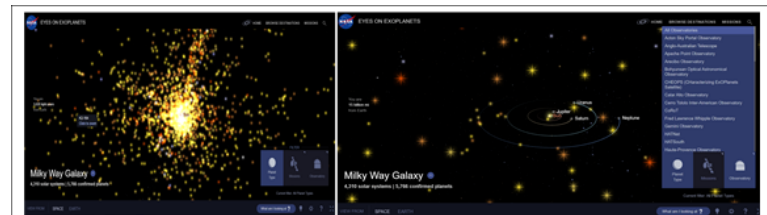

1-rasm. Eyes on the Earth dasturi.

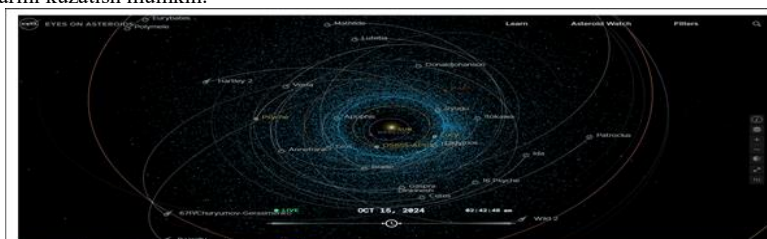
2-rasm. Eyes on the Earth dasturida real vaqtda onlayn kuzatuv olib borish.

Eyes on Exoplanets. Bu modul yordamida Quyoshdan boshqa yulduzlar atrofidagi sayyoralar haqida ma'lumotlarga ega bo'lishi mumkin.

3-rasm. Eyes on Exoplanets dasturi.

Eyes on Asteroids. Bu modul ham asteroidlarni kuzatishga bag'ishlangan bo'lib, bu modul yordamida asteroidlarning Yer yaqinidan o'tish jarayonlarini kuzatish mumkin.

4-rasm. Eyes on Asteroids dasturi.

Ushbu dasturlarni kompyuter yoki mobil qurilmalarga bepul yuklab olish mumkin. Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlariga qiziqishini orttirishda Zooniverse's Galaxy Zoo onlayn ilmiy loyihasidan foydalanish mumkin[13]. Bunda talabalar astronomik rasmlar bazasidan galaktikalarning tuzilishi, shaklini

o'rganishlari va tahlil qilishlari orqali ilmiy loyihalarda ishtirok etishlari mumkin. Misol uchun, talabalar ESA ning Evklid kosmik teleskopi tomonidan olingan suratlardan foydalanib minglab galaktikalar shakllarini aniqlab, xalqaro ilmiy jamiyatga yordam berishlari mumkin.

5-rasm. Evklid kosmik teleskopi yordamida olingan rasm.

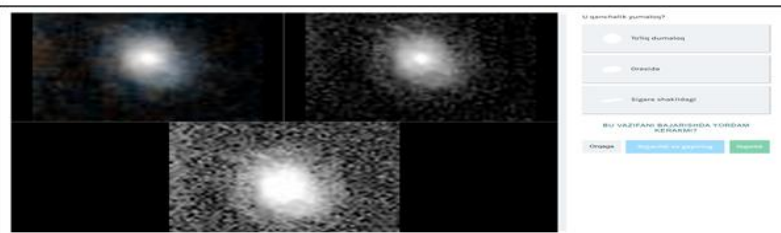
6-rasm. Zooniverse dasturi.

5-rasmda Evklid kosmik teleskopi tushirgan rasm ko'rsatilgan bo'lib, bu tasvirlarning har birining fonida yuz minglab galaktika va tumanliklar joylashgan bo'lishi mumkin. Kelgusi olti yil davomida kosmik teleskop har kuni Yerga taxminan 100 Gb ma'lumot yuborishi kutilmoqda. Bu juda ko'p ma'lumotlar va buni faqat inson kuchi bilan qayta ishlash va tahlil qilish mumkin. Zooniverse-da talabalar ZooBot deb nomlangan sun'iy intellekt algoritmi avval Evklid tasvirlarini elakdan o'tkazadi va "osonroqlari" ni shakli qanday ekanligini belgilaydi, ZooBot galaktika tasnifiga ishonchi komil bo'lmasa, foydalanuvchilarga ko'rsatadi, bu esa ZooBotga ko'proq

ma'lumot olishga yordam beradi. Talabalarga platformada galaktikalar tasvirlari taqdim etiladi va so'ngra "Galaktika dumaloqmi?" yoki "Spiral qo'llarning belgilari bormi?" kabi bir nechta savollar beriladi. Ushbu tasvirga inson tomonidan tasnif bergach, ZooBot yuz millionlab galaktikalar uchun batafsil tasniflarni taqdim etish uchun Evklid kataloglariga integratsiya qilinadi. Har bir talaba laboratoriya ishini bajarish bilan birgalikda mavzuni o'rganadi, Galaktikalar va ularning sinflari va boshqa fizik xarakteristikalar haqida ma'lumotlarga ega bo'ladi, shu bilan birgalikda, Xalqaro ilmiy-tadqiqot loyihasida ham ishtirok etadi.

7-rasm. Zooniverse dasturida onlayn galaktikalarni guruhlarga ajratish.

8-rasm. Zooniverse dasturida onlayn tarzda galaktikalarni turli diapazonlarda olingan tasvirlarini taqqoslash.

O'qituvchi kuzatuv asosida olib borilgan bu tadqiqot va tasniflar natijalari olimlarga vaqt o'tishi bilan galaktikalar shakllari qanday o'zgarishganligi va bu o'zgarishlarga nima sabab bo'lgan va nima sababdan o'zgarishganligi haqidagi savollarga javob berishga yordam beradi. Bundan tashqari, teleskoplarni masofadan boshqarish imkoniyatini beruvchi dasturlar mavjud. Bir nechta ilmiy markazlar esa sodir bo'layotgan ba'zi astronomik hodisalarni jonli efrida ko'rsatadi (NASA TV, ESO (European Southern Observatory)). NASA va ESA kosmik agentliklarining turli teleskoplar va kosmik missiyalaridan ma'lumotlarni yuklab olib, dasturiy ta'minot orqali tahlil qilish mumkin. Bundan tashqari, shunday saytlar mavjudki (COAST- bu kosmik ob'ektlar va hodisalarni o'rganishga, monitoring qilishga bag'ishlangan loyiha bo'lib, u okeanlar va atmosfera bilan bog'liq jarayonlarni

o'rganadi hamda loyihada zamonaviy texnologiyalar va metodlar qo'llanilib, kosmosning Yerga ta'siri, ayniqsa, iqlim o'zgarishlari va ekosistemalar sohasida tadqiqotlar olib boriladi), bu saytlarda talabalar teleskopdan foydalanish uchun "Openscience" o'quv kursini o'qib tugatish va onlayn teleskop yordamida tasvirga buyurtma berishlari, shuningdek, olingan tasvirlarga birlamchi ishlov berishlari mumkin. So'ngra tasvirlarni fotometriya qilishda foydalaniladigan dasturlar va dasturlarning ishlash prinsiplarini o'rganib, kuzatishda olgan tasvirlarini fotometriya qilishlari, natija olishlari hamda natijalarni tahlil qilishlari mumkin. Yoki kosmik nurlarni oddiy smartfon yordamida, aniqrog'i smartfon kamerasi yordamida izlash mumkin. Ma'lumki, bu nurlarni qayd qilish uchun Yerdagi maxsus observatoriyalarda va Yerning sun'iy yo'ldoshlariga o'rnatilgan detektorlardan foydalaniladi. Shunday

detektorlardan biri CREDO (Cosmic Ray Extremely Distributed Observatory). Kosmik nurlarni qidirayotgan observatoriyalar Yer yuzasining kichik bir qismini qamrab oladi. Bu nurlarni aniqlashda Yer o'lchamidagi detektor kerak bo'ladi. Bunday katta detektorni qurish mumkin emas. Ammo insonlarning telefonlari

yordamida Yer yuzasi bo'ylab juda ko'plab detektorga ega bo'lish mumkin. Telefon kamerasi nafaqat yorug'lik fotonlarini, balki zaryadlangan zarralarni ham qayd qilishi mumkin. Har bir talaba mana shu jahon miqyosida olib borilayotgan eksperimentda ishtirok etishi mumkin[14].

9-rasm. CREDO detektori.

Xulosa va takliflar. Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlariga bo'lgan qiziqishlarini orttirish uchun eng so'nggi kosmik tadqiqotlar bilan tanishtirish, ilg'or internet texnologiyalarini qo'llagan holda o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish mumkin. Astronomiya faniga bo'lgan qiziqish nafaqat fizika va astronomiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun, balki tabiiy fanlar yo'nalishidagi talabalarda ham ortib bormoqda. Sababi qisqa vaqt ichida astrofizikada turli yangi yo'nalishlarning

ochilishi, shuningdek, astrokimyo, astrobiologiya, kosmik geologiya va boshqa fanlarining paydo bo'lishi - bu sohalarida ilmiy- tadqiqot ishlari olib borishga katta qiziqish uyg'otmoqda. O'quv jarayonida yangi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish talabalar bilimini zamon talablariga mos ilm-fan taraqqiyoti bilan hamnafas bo'lib oshirishga, astronomiyadan yangi kashfiyotlar qilishga va xalqaro ilmiy hamjamiyat bilan tengma-teng muloqot qilishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Мамадазимов М.М. Теоретические основы содержания и методики обучения астрономии в системе непрерывного образования. Дисс.д-ра пед. Наук. – Тошкент: ТДПУ, 2005.
2. Ziyaxanov R.F., Nuritdinov S.N., Tadjibayev I.U. Amaliy va umumiy astrofizika, Toshkent, 2017.
3. Muslimova Y. Ch. Improve the teaching of Astrophysics course. Science and innovation. International Scientific Journal Volume1, Issue 5, UIF-2022:8.2, ISSN:2181-3337.
4. Daminova S, Muslimova Yu.Ch. Use of Internet technologies in teaching astronomy course. Internauka: electronic. nauchn. Journal. 2021. No. 2(178).
5. Muslimova Y. Ch. Astrofizikadan ta'lim berishni internet texnologiyalari asosida takomillashtirish. Science and innovation. International Scientific Journal Volume1, Issue 5, p.616-619
6. Muslimova Y. Ch, Yusupov S. Observing the planet Venus during circle exercises, Molodoy issledovatel: vyzovy i perspektivevy№8(250), Moscow, Izdatelstvo Internauka, 2022
7. Burkhanov, O., & Nurmamatov, S. (2022). Express astrometry of images obtained during astronomical observations using "maxim dl". Science and Innovation, 1(8), 863-870.
8. Nurmamatov, S. (2022). Formation of astronomical concepts in lessons in physics. Science and innovation, 1(B8), 1708-1709.
9. Muslimova Y. Ch. Important factors in the teaching of modern astrophysics in pedagogical institutions of higher education. Internauka: e-Journal. 2021. No. 1(177).
10. Muslimova Y. Ch. "Creating eco culture during teaching the astronomy course". XVI International scientific and practical conference "Paradigm of modern science and conditions of modernization and innovative development of scientific thinking: theory and practice" April 12-13, 2022, Kostanay str.705-709
11. <https://eyes.nasa.gov/apps/exo/#/>
12. <https://eyes.nasa.gov/apps/asteroids/#/home>
13. <https://www.zooniverse.org/projects>
14. <https://credo.science/>

UDK: 528.942

Dilshod NABIYEV,
BuxDPI tayanch doktranti
E-mail: dnabiyev6484@gmail.com

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD N.Zaripov taqrizi asosida

MA'LUMOTLAR BAZASI TURLARI VA MODELLARI

Аннотация

Mazkur maqolada nafaqat ma'lumotlar bazasi texnologiyalari haqidagi nazariy bilimlarni oshirishga, balki ushbu texnologiyalarning amaliyotdagi ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bundan tashqari, maqola natijalari ma'lumotlar bazasi tizimlarini ishlab chiqish va boshqarish bilan shug'ullanadigan mutaxassislar uchun amaliy yo'l-yo'riq sifatida xizmat qilishi mumkin. Ushbu maqolaning kirish qismi mavzu bo'yicha umumiy tushuncha berish va uni o'rganishning dolzarbligini asoslashga qaratilgan bo'lib, maqolaning keyingi qismidagi tadqiqotlar uchun yo'nalishni belgilaydi. Shuningdek, maqolada quyidagi masalalar yoritiladi: Ma'lumotlar bazasining asosiy tushunchalari va ularning amaliy ahamiyati, zamonaviy ma'lumotlar bazasi modellarning xususiyatlari, katta hajmdagi ma'lumotlarni boshqarish bilan bog'liq dolzarb muammolar yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: Ma'lumotlar bazalasi, tarmoq, iyerarxik relyatsion, nosql ma'lumotlar bazasi, fayl, mohiyat, atribut, kalit, aloqa va boshqalar.

ТИПЫ И МОДЕЛИ БАЗ ДАННЫХ

Аннотация

Эта статья поможет не только расширить теоретические знания о технологиях баз данных, но и глубже понять важность этих технологий на практике. Кроме того, результаты статьи могут служить практическим руководством для специалистов, занимающихся разработкой и управлением системами баз данных. Данная вводная часть статьи призвана дать обзор темы и обосновать актуальность ее изучения, а также задает направление исследований в следующей части статьи. Также в статье освещены следующие вопросы: выделены основные понятия базы данных и их практическое значение, особенности современных моделей баз данных, актуальные проблемы, связанные с управлением крупномасштабными данными.

Ключевые слова: База данных, сеть, иерархическая реляционная база данных, база данных nosql, файл, атрибут, ключ, связь и т. д.

TYPES AND MODELS OF DATABASES

Annotation

This article will help not only to increase the theoretical knowledge of database technologies, but also to gain a deeper understanding of the importance of these technologies in practice. In addition, the results of the article can serve as a practical guide for professionals involved in the development and management of database systems. This introductory part of the article aims to provide an overview of the topic and justify the relevance of its study, and sets the direction for research in the next part of the article. Also, the following issues are covered in the article: Basic concepts of database and their practical importance, features of modern database models, actual problems related to large-scale data management are highlighted.

Key words: Database, network, hierarchical relational, nosql database, file, entity, attribute, key, relationship, etc.

Kirish. Bugungi kunda tobora rivojlanib borayotgan raqamli texnologiyalar davrida ma'lumotlar har bir tashkilotlarning muvaffaqiyati va samaradorligi uchun asosiy resurslardan biriga aylanib qoldi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida katta hajmdagi ma'lumotlarni boshqarish, tahlil qilish va ulardan samarali foydalanish ehtiyoji kun sayin ortib bormoqda. Shu sabab, ma'lumotlar bazalari ma'lumotlarni tizimli saqlash va ularga tezkor kirishni ta'minlashning asosiy vositasi sifatida muhim o'rin tutadi. Ma'lumotlar bazasi texnologiyalari jamiyatning turli sohalarda — iqtisodiyot, tibbiyot, ta'lim, sanoat, va axborot xavfsizligi kabi jabhalarda keng qo'llanilib, ma'lumotlar oqimini boshqarishning ajralmas qismi hisoblanadi. Ular nafaqat ma'lumotlarni to'plash va saqlash, balki ulardan chuqur tahlil va strategik qarorlar qabul qilishda ham foydalanishga imkon beradi. Ayniqsa, relatsion va NOSQL kabi turli ma'lumotlar bazasi modellarning rivoji tashkilotlarga ma'lumotlarni yanada moslashuvchan boshqarish imkonini beradi.

Mavzuga doir manbalar tahlili. O'quvchilarga ma'lumotlar bazasini o'qitish metodlari, tamoyillari, ma'lumotlar bazasi muhitini o'qitish modellari S.A. Martishin tomonidan ishlab chiqilgan. Shuningdek, laboratoriya ishlarini tashkil etish, o'quvchilar bilan individual va guruh bo'lib ishlash ko'nikmalari tuzatish, metodlari, ma'lumotlar bazasini yaratish usullari va xususiyatlari batafsil yoritilgan. N.P. Strujskin tomonidan kompyuterda ishlash ko'nikmalari, ma'lumotlar bazasi ishlash va axborot nazariyasiga alohida e'tibor qaratilgan. G.V. Presnyakova

tomonidan axborot texnologiyalari rivoji, axborotlarni qayta ishlash qurilmalari, ma'lumotlar bazasini yaratish qoidalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuning bilan birgalikda, loyihalarni bajarish, konstruktor dasturlarda ishlash, o'quvchilarni ma'lumotlar bazasi muhitida ishlash bo'yicha nazariy ma'lumotlar keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumotlar bazasi texnologiyalari zamonaviy dunyoda ma'lumotlarni boshqarishning ajralmas qismiga aylangan. Turli sohalarda ma'lumotlar bazalari foydalanuvchilarga ma'lumotlarni samarali saqlash, ularga kirish va tahlil qilish imkonini beradi, shu bilan bir qatorda ma'lumotlar bazasi foydalaniluvchilari quyidagi ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Ma'lumotlar bazasi (MB) - bu o'zaro bog'langan va tartiblangan ma'lumotlar majmuasi bo'lib, u ko'rilyotgan obyektlarning xususiyatlarini, holatini, va obyektlar o'rtasidagi munosabatni ma'lum sohada tavsiflaydi. Katta hajmli ma'lumotlar matematik asosga ega bo'lgan ma'lumotlar bazasida saqlanadi. Ma'lumotlar bazasida ma'lumotlarni saqlash, uzatish va qayta ishlash uchun maxsus ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari (MBBT) yaratilgan. Natijada ulkan hajmdagi, turli tuzilmali axborotni saqlashning ishonchli, arzon va samarali imkoniyatlari vujudga keldi.

Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari (MBBT) – bu dasturiy hamda apparat vositalarining murakkab majmuyi bo'lib, ular yordamida foydalanuvchi ma'lumotlar bazasini yaratishi va

shu bazadagi ma'lumotlar bilan ishlashi mumkin. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari uchun maxsus dasturlash tillari mavjud va bu tillar buyruqli dasturlash tillari deb aytiladi. Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlariga Oracle, Clipper, Paradox, FoxPro, Access va boshqa dasturlarni misol keltirish mumkin.

Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlarining asosiy xususiyatlari - bu protseduralar tarkibi bo'lib, ular faqat ma'lumotlarni kiritish va saqlashda ishlatilibgini qolmay ularning strukturasi ham tasvirlaydi. Ma'lumotlarni o'zida saqlab va MBBT ostida boshqariladigan fayl, oldin ma'lumotlar banki deb atalib, keyinchalik esa "Ma'lumotlar bazasi" deb yuritila boshlandi.

Ma'lumotlarning modeli - bu ma'lumotlarni o'zaro bog'langan tuzilishlari va ular ustida bajariladigan operatsiyalar to'plamidir. Ma'lumotlar modeli quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Ma'lumotlar tuzilmasi.

2. Ma'lumotlar tuzilishida bajarilish mumkin bo'lgan operatsiyalar.

3. Yaxlitlikni nazorat qilish uchun cheklashlar.

Ma'lumotlar modeli ma'lumotlar bazasini hamda ma'lumotlar elementlari to'plami orasidagi bog'lanish strukturalarini tasvirovchi umumiy sxemalidir. Ma'lumotlar modeli tushunchasi haqida aniq tarifni F. Kodd aniq tariflab bergan va u ma'lumotlar modelini uchta kerakli komponentasini keltirgan

Mavjud bo'lgan ma'lumot strukturalarini aniqlash vositalari majmuasi;

Ma'lumotlarni qidirish va takomillashtirish uchun MB holatiga qo'llaniladigan amallar to'plami;

Oshkor yoki oshkormas holda MB holatini aniqlovchi va bir butunligini ta'minlovchi vositalar to'plami.

Ma'lumotlar bazasini tuzishda ma'lumotlar modeli bir yoki bir necha turidagi obyektlarni o'z ichiga olish va ular o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish imkonini yaratadi. Mashina muhitidagi ma'lumotlarning murakkabroq modellari (fayl modeliga nisbatan) tarmoqli va iyerarxik modellar bo'lib hisoblanadi. Bu modellar ularning o'zlariga xos turdagi ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimida ishlatiladi. MBBTda ma'lumotlarni mantiqiy tashkil etish usuli ma'lumotlarning tarmoqli yoki iyerarxik modeliga mos holda ko'rsatiladi. Bunday model o'zaro bog'lik ob'ektlarning majmui bo'lib ikki ob'ektning aloqasini va ularning bir-biriga qaramligini aks ettiradi.

Tahlil va natijalar. Ma'lumotlar bazasi ma'lumotlarni saqlash va undan foydalanish jarayonini yanada osonlashtiradi. Masalan har bir maktablar kundalik.com saytiga ulangan. Saytning ma'lumotlar bazasida har bir talaba haqida barcha ma'lumotlar, shu bilan birga, o'quvchining shaxsiy ma'lumotlari, o'rganayotgan fanlari hamda ularning erishgan natijalari saqlanadi. Bu bazadagi ma'lumotlar veb-sayt orqali o'quvchiga, o'qituvchiga hamda o'quvchilarning ota-onasiga yuboriladi. O'qituvchilar kundalik.com sayti ma'lumotlar bazasida o'quvchilarning baholarini kiritadilar va kiritilgan baholarni o'quvchilar hamda ularning ota - onalari kuzatib borishadi. Hozirgi kunga kelib ma'lumotlar bazasining bir qancha turlari mavjud.

Ierarxik ma'lumotlar bazasi. Ma'lumotlar yozuv ko'rinishida bo'ladi va bir-biriga daraxtsimon ko'rinishda bog'lanadi. Bog'lanish jarayoni yuqoridan pastga tomon joylashib, parallel bog'lanishning imkoniyati mavjud emas. Bunday usul oilaviy shajarani aks ettirishda keng qo'llaniladi.

Afzalliklari:

Tez ishlash.

Katta hajmdagi ma'lumotlarni tartibda saqlash.

Kamchiliklari:

Murakkab strukturalarni boshqarish qiyin.

Moslashuvchanlik past.

Qo'llanilishi: Moliyaviy tizimlar va boshqalarda.

Tarmoq ma'lumotlar bazasi. Bu usul ierarxik ma'lumotlar bazasining rivojlangan ko'rinishi bo'lib, o'zaro bog'lanish jarayonida cheklashlar mavjud emas. Shu sababli ham ma'lumotlar bazasini yaratishning bunday usuli o'rgimchak to'riga o'xshatiladi.

Afzalliklari:

Ko'proq murakkab bog'lanishlarni boshqarish imkoniyati mavjud.

Ma'lumotlarga tezkor kirish.

Kamchiliklari:

Ma'lumotlarni boshqarish qiyin.

O'zgartirishlar tizimni murakkablashtiradi.

Qo'llanilishi: Transport tizimlarida, bank operatsiyalarida va boshqalarda.

Relyatsion ma'lumotlar bazasi. Ma'lumotlar bir-biri bilan oldindan belgilangan tartib asosida jadval ko'rinishida tuziladi. Jadvaldagi ma'lumotlar qator va ustunlar kesishmasidan hosil bo'lgan kataklarda saqlanadi. Relyatsion ma'lumotlar bazasi bir qancha jadvallardan tashkil topishi mumkin. Jadvallar esa biri-biriga mantiqan bog'langan bo'ladi.

Afzalliklari:

Moslashuvchan va universal.

SQL kabi oddiy so'rov tillarini qo'llab-quvvatlaydi.

Kamchiliklari:

Katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashda sekinlashishi mumkin.

Qo'llanilishi: Bank tizimlari, e-tijorat platformalari va boshqalar.

Obyektga yo'naltirilgan ma'lumotlar bazasi. Bunda ma'lumotlar obyekt ko'rinishida saqlanadi ya'ni obyektlar ma'lumotlar va ularning xususiyatlarini birlashtiradi. Obyektga yo'naltirilgan ma'lumotlar bazasi bilan ishlashda obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillaridan foydalanish talab etiladi.

Xususiyatlari:

Ma'lumotlar obyektlar ko'rinishida saqlanadi

Afzalliklari:

Obyektga yo'naltirilgan dasturlash tillari bilan integratsiyasi yuqori.

Kompleks ma'lumot turlarini boshqarish imkoniyati.

Kamchiliklari:

O'rganish va boshqarish qiyinroq.

Qo'llanilishi: Multimedia tizimlari, simulyatsiyalar va boshqalarda.

NoSQL ma'lumotlar bazasi. Bu maxsus yaratilgan ma'lumotlar modellari va zamonaviy dasturlarni yaratish uchun moslashuvchan jadvallarga ega. NoSQL ma'lumotlar bazalari rivojlanish qulayligi, funktsionalligi va ishlashi uchun keng tan olingan katta hajmdagi ma'lumotlar dir. Ular hujjat, diagramma, kalit qiymati va xotira kabi turli xil ma'lumotlar modellaridan foydalanadilar. Bu ma'lumotlar bazasi an'anaviy jadval strukturasidan farqli ravishda moslashuvchan formatlarda saqlanadi (masalan, hujjatlar, juftliklar yoki graflar).

Afzalliklari:

Katta hajmdagi ma'lumotlarni boshqarish imkoniyati.

Tezkorlik va moslashuvchanlik.

Kamchiliklari:

Standartlashmagan.

Murakkab so'rovlarni bajarish qiyin.

Faylga asoslangan ma'lumotlar bazasi — bu ma'lumotlarni boshqarish va saqlashning oddiy ko'rinishi bo'lib, ma'lumotlar fayllar shaklida saqlanadi. Ushbu tizim odatda kichik yoki o'rta hajmdagi ma'lumotlarni boshqarish uchun ishlatiladi va ko'pincha dastlabki bosqichda qo'llaniladi.

Afzalliklari:

Ishlatish va tushunish oson, murakkab texnik bilimlarni talab qilmaydi.

Murakkab texnik infratuzilma va dasturiy ta'minot talab qilinmaydi.

Oddiy tizimlar uchun mos va tez o'rnatiladi.

Yengil dasturlarda foydalanish uchun qulay.

Kamchiliklari:

Fayllar bir-biriga bog'lanmagan, natijada ortiqcha ma'lumotlarni keltirib chiqaradi.

Fayllarga ruxsatni boshqarish qiyin, xavfsizlik zaif.

Katta hajmdagi ma'lumotlarni boshqarish va qayta ishlashda sekinlik yuzaga keladi.

Ma'lumotlarni qo'lda yangilash va sinxronlashtirish ko'p vaqt talab qiladi.

Turli dasturlar va tizimlar bilan integratsiya qilish qiyin.

Har bir ma'lumotlar bazasining turi o'ziga xos bo'lgan maqsad va talablar uchun mos keladi. Tanlashda ma'lumotlar hajmi, murakkabligi, va tizimning texnologik ehtiyojlari hisobga olinadi.

Mohiyat – istalgan obyekt haqidagi ma'lumotlari ma'lumotlar bazasida saqlanadi hamda unga odam, joy, reyklar, gullar va boshqalar misol qilib aytish mumkin. Mohiyat turi va mohiyat nusxasi tushunchalari mavjud. Mohiyat turi tushunchasi bir jinsli narsalar, hodisalar, shaxslar uchun qaraladi. Mohiyat nusxasi tushunchasi aniq narsalar to'plami sifatida qaraladi. Masalan, mohiyat turi shahar bo'lishi mumkin, uning nusxasi esa – Buxoro, Istanbul bo'lishi mumkin.

Atribut - mohiyatni xarakterlovchi nomlardir. U o'zida yagona murakkab bo'lmagan strukturani tasvirlab, mohiyat holatini xarakterlaydi. Masalan, "O'quvchi" mohiyati atributi - kod, familiya, ism, manzil, yosh va boshqalardir. Mohiyat atributlari to'plami cheksizdir. U axborot tizimlari bilan ishlaydigan foydalanuvchi talablariga va yechiladigan masalalarga bog'liqdir.

Kalit – atributlarning minimal to'plami, uning qiymati yordamida kerakli mohiyat nusxasini topish mumkin.

Aloqa – ikki yoki undan ortiq mohiyatlarning (assotsiyasidir) bir-biri bilan o'zaro bog'lanishidir. Agar ma'lumotlar bazasini faqat bir biri bilan bog'lanmagan ma'lumotlar bilan to'ldirishga yo'naltirilsa, u holda uning strukturasi juda oddiy bo'ladi. Lekin, ma'lumotlar bazasini tuzishning asosiy talablaridan biri – bu boshqa mohiyat qiymati bo'yicha bitta mohiyatni izlab topish imkoniyatini ta'minlashdir.

Sohalar ma'lumotlar bazasi – bu katta tashkilotlar informatsion tizimlari hisoblanib, ular o'zida bir necha o'nlab

MBni saqlaydai. Bu MB har xil bo'limlarda joylashgan o'zaro bog'langan EHMlarda joylashgan bo'ladi.

Amaliy ma'lumotlar bazasi – bu bir yoki bir necha amaliy masalalarni yechish uchun zarur bo'lgan berilganlarni birlashtiruvchi ma'lumotlar bazasidir (masalan, moliya, talabalar, o'qituvchilar va boshqalar haqidagi berilganlar bo'lishi mumkin).

Sohalar ma'lumotlar bazasi har qanday joriy va kelgusi ilovalarni quvvatlashni ta'minlab beradi. Uning ma'lumotlar elementlari amaliy ma'lumotlar elementlari to'plami bazasiga ham kiradi.

MBni loyihalashtirishning joriy va oldindan ko'rilgan ilovalarga asoslanib yuqori effektiv informatsion tizimlarniyaratishni yanada tezlashtirish mumkin. Shu sabab amaliy loyihalash MBni ishlab chiqaruvchilarni o'ziga jalb etmoqda. Bunday informatsion tizimlarda ilovalar sonining oshib borishi amaliy MB sonini tez o'stirib yubormoqda.

MBni loyihalashning asosiy maqsadi – bu saqlanadigan ma'lumotlarni kamaytirish, ishlatiladigan xotira hajmini iqtisod qilish va ko'p qaytariladigan operatsiyalarni kamaytirishdir.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunga axborot tizimlari savdo biznesining asosiy vositalaridan biri sifatida o'zini namoyon qildi. Ulardan samarali foydalanish korxonaning tovar va xizmatlar bozorida raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi. Shu o'rinda bu kabi tizimlarning asosiy tashkil etuvchisi ma'lumotlar bazasi bo'lib usiz axborot tizimini yaratishning imkoni yo'q. Shuning uchun ham axborot tizimlarini ishlab chiqishda dastlab uning ma'lumotlar bazasi va uning strukturasi ishlab chiqiladi hamda ma'lumotlar bazasida ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash doimiy e'tibor berishni talab qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Шпак, Ю.А. Проектирование баз данных. Просто как дважды два / Ю.А. Шпак. -М.: Эксмо, 2007. -304 с.
2. Стружкин, Н.П. Базы данных: проектирование. практикум: Учебное пособие для академического бакалавриата / Н.П. Стружкин, В.В. Годин. -Люберцы: Юрайт, 2016. -291 с.
3. Преснякова, Г.В. Проектирование интегрированных реляционных баз данных: Учебное пособие / Г.В. Преснякова. -М.: КДУ, 2007. -224 с.
4. Мартишин, С.А. Проектирование и реализация баз данных в СУБД MySQL с использованием MySQL Workbench: Методы и средства проектирования информационных систем и технолог / С.А. Мартишин, В.Л. Симонов, М.В. Храпченко. -М.: Форум, 2017. -62 с.
5. Зарипов Н. Н. использование иностранного опыта в обучении информатике и информационным технологиям в школе //проблемы современного образования. – 2020. – №. 6. – С. 213-218.
6. Zaripov N. Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda webfreelance faoliyati //центр научных публикаций (buxdu.uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3
7. Zaripov N. Informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitishda webfreelance faoliyati //центр научных публикаций (buxdu.uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
8. Nabiyev D. (2023). modern in education electron technologies and interactive of the methods of use importance. innovative research in modern education, 1(3), 27-30.
9. N. D. Paxlavanovich,. (2022). Sun'iy intellekt tizimlarini loyihalashda qo'llaniladigan yondashuvlar. innovative achievements in science 2022, 2(14), 25-28.
10. Paxlavanovich, N. D. (2024). the problem of innovative activity in the organization of education on the base of information technologies in general education schools. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(6), 634-638.
11. N. D. Paxlavanovich, (2024). On the Pedagogical Basis of Using Innovative Information Technologies in the educational system. european journal of innovation in nonformal education, 4(6), 241-244.
12. Nabiyev, D. P. (2023). zamonaviy ta'limda elektron texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati. Educational Research in Universal Sciences, 2(3 SPECIAL), 1171-1175.
13. Paxlavanovich, N. D. (2024, March). the issue of organizing classes of general education schools in an electronic system. In International Global Conference (Vol. 1, No. 1, pp. 161-163).

Mavluda NAJMETDINOVA,
Fargona davlat Universiteti "Musiqiy ta'lim va madaniyat" kafedrasida dotsenti
E-mail: mavludanazmedinova@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti professori A.Qambarov taqrizi ostida

“OMMAVIY-MADANIY TADBIRLAR ORQALI YOSHLAR BADIY-ESTETIK DUNYOQARASHINI YUKSALTIRISHNING MA'NAVY ASOSLARI”

Аннотация

Maqolada ommaviy-madaniy bayram tadbirlari asosida yoshlar badiiy-estetik dunyoqarashini rivojlantirish omillari, badiiy obrazlarning qadriyatlar tizimida interiorizatsiyasini (ichdan his qilishni) tarkib toptirish vositalari, nazariy bilimlar asosida badiiy qadriyatlarga qiziqishini rivojlantirishning ijtimoiy falsafiy mexanizmlarini o'rganish bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Interiorizatsiya, qadriyat, tafakkur, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, integratsiya, tasavvuf ta'limoti, so'fiylik, mumtoz asarlar.

“ДУХОВНАЯ ОСНОВА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРА МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ ОБЩЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ”

Аннотация

В данной статье рассмотрены факторы формирования художественно-эстетического мировоззрения молодежи на основе массово-культурных праздничных мероприятий, способы интериоризации (ощущения изнутри) художественных образов в системе ценностей, исследование социально-философских механизмов развития интереса к художественным ценностям на основе теоретических знаний.

Ключевые слова: Интериоризация, ценность, мышление, экономическое, политическое, духовное, интеграция, суфизм, классические произведения.

“THE SPIRITUAL BASIS FOR IMPROVING THE ARTISTIC AND AESTHETIC WORLD OF YOUTH THROUGH SOCIAL AND CULTURAL EVENTS”

Annotation

The article discusses the factors of formation of artistic and aesthetic worldviews of young people based on mass cultural holiday events, methods of interiorization (feeling from the inside) of artistic images in the value system, research of socio-philosophical mechanisms for the development of interest in artistic values based on theoretical knowledge.

Key words: Interiorization, value, thinking, economic, political, spiritual, integration, Sufism, classical works.

Kirish. Insoniyat tafakkur taraqqiyotining ma'naviy-madaniy mezonlar tizimida badiiy-estetik dunyoqarash alohida ahamiyat kasb etib kelgan. Badiiy-estetik dunyoqarash ijtimoiy munosabatlarni hayotiy badiiy timsollarda aks ettirish orqali mavjud jamiyat kishilarining madaniy saviyasi darajasi hamda dunyoqarashini ifodalash bilan birga, inson shaxsini tarbiyalash kabi murakkab funktsiyani ham bajarib kelgan. Binobarin, jamiyat kishilarining ijtimoiy-madaniy faoliyati bilan bog'liq ma'naviy-madaniy hayotini kompleks-sistemali o'rganishda, millatning badiiy-madaniy darajasi, uning potentsial imkoniyatlarini ilmiy tadqiq qilish muhim ahamiyatga ega.

Shu nuqta nazardan, biz o'rganayotgan mavzuning dolzarbligi:

- birinchidan, tarixan shakllangan milliy va umuminsoniy badiiy-estetik dunyoqarashning shaxs ong va madaniyatiga ta'sirini, rivojlanish tamoyillari va funktsional ahamiyatini falsafiy tahlil qilish;

- ikkinchidan, ijtimoiy-ma'naviy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishda badiiy-estetik dunyoqarashning sub'ektiv omil sifatidagi ta'sir imkoniyatlarini ko'rsatish;

- uchinchidan, badiiy-estetik dunyoqarash rivojlanishi bilan shaxs ma'naviy madaniy tafakkur darajasining aloqadorligi, deterministik bog'lanish va taqozolanganligini o'rganish;

- to'rtinchidan, badiiy-estetik dunyoqarashdagi milliy va umuminsoniy badiiy qadriyatlar integratsiyalashuvining xarakteri, ularning ijtimoiylashish qonuniyatlarini pedagogik tahlil qilish;

- beshinchidan, badiiy-estetik dunyoqarashning hozirgi davrda globalashayotgan madaniy muammolarni hal qilishdagi ijtimoiy-siyosiy, g'oyaviy-mafkuraviy rolinini ko'rsatish;

- oltinchidan, jamiyat taraqqiyoti taqozosi bo'lgan: ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy sohalarini madaniylashtirishda badiiy tafakkurning o'rni va rolini o'rganish;

- yettinchidan, ijtimoiy ong va madaniyat taraqqiyotini rag'batlantiruvchi omillar tizimida badiiy tafakkurdan foydalanishning konstruktiv-ratsional usullarini topish masalalarini ilmiy hal qilish zaruriyati bilan belgilanadi.

O'zbekistonda yosh avlodni ma'nan yuksak insonlar qilib tarbiyalash davlat miqyosidagi muhim vazifa darajasiga ko'tarildi. Chunki ma'naviyati boy kishilar yashaydigan mamlakat kuchli bo'lishi ham muqarrardir. Targ'ibot-tashviqot, ta'lim-tarbiyaga daxldor shaxslar, idoralarning o'z faoliyatlarida jonkuyar, tashabbuskor hamda ijodkor bo'lishlari bu boradagi ishlarning samarasini ta'minlaydigan yetakchi omillardan sanaladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ommaviy-madaniy tadbirlarni tashkil etishda adabiyotshunos olimlar, yozuvchi-shoirlar bilan birga klassik davr nazm va nasr ustalarining asarlari, fikr-mulohazaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

Xorazmiy. “Muhabbatnoma”. Bu asar yoshlar tomonidan qiyinchiliksiz, ayni paytda katta qiziqish va zavq bilan o'rganilishi tajribalarda kuzatildi. Bu asar orqali:

- noma janri, uning kompozitsion tuzilishi, o'ziga xosligi haqida ma'lumot beriladi, asar tarkibidagi turli she'riy shakllarni o'rganish asnosida mumtoz she'riyatning bir nechta janrlarini bir yo'la tahlil qilish imkoniyati tug'iladi;

- zullisonaynlik tushunchasi va an'anasi tushuntiriladi; Lutfiy lirikasi. “Jamolu husnunga so'z yo'q...”, “Yo Rab, ul dilbar malak yo hur...”, “Sensan sevarim xoh inon, xoh inonma”, “Ayoqing'ga tushar har lahza gisu” g'azallari hamda tuyuqlar[2].

Ommaviy-madaniy tadbirlar uchun bunday she'rlar tanlanishi boisi quyidagilardan iborat:

- tanlangan g'azallar Lutfiy ijodining eng sara namunalari sanaladi. Ularda tasavvufiy qarashlar bilan izohlanadigan baytlar

bor bo'lib, bu boradagi oldin o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlashga imkon yaratadi;

- ularda mumtoz she'riyatning asosiy uch obrazi: oshiq, ma'shuqa va raqib ishtirok etgan bo'lib, o'zlarining doimiy xarakter xususiyatlari to'la namoyon bo'ladi. Bu esa yoshlarga o'zlashtirilgan bilimlarni takrorlash, yangi qirralarni idrok etishda yordam beradi;

- tuyuq janri to'g'risida ma'lumot beriladi, mazkur she'riy shaklga mansub asarlarni tahlil qilish o'rgatiladi.

Alisher Navoiy ijodidan namunalar. Lirikasi: "Kecha kelgumdur debon...", "Ko'rgali husnungni...", "Jong'a chun dermen ne erdi..." g'azallari; "Chun g'araz so'zdir erur...", "Yuqori o'tururni kim tilasa...", Ahli ma'ni guruhi zinhor...", "Bu yurishda ikki ulog'im bor...", "Navoiy tiling Asrag'il zinhor..."[3] qit'alari. "No'shirvoni odil hikoyati" ("Tarixi muluku ajam" asaridan). G'azal va qit'alar lirik asarlarni, hikoyat esa nasr namunalarini o'rganishda navbatdagi yuksalish tomon yana bir bosqich bo'ladi. G'azallarni o'qishda majoziy ishq va ilohiy ishq tushunchalari talqin qilinadi. Qit'alar esa insonning turmush tarzi, kundalik hayot voqealari bilan bog'lanadi.

Yoshlarning badiiy-estetik dunyoqarashini yuksaltirishda milliy an'analarga asoslangan ommaviy-madaniy tadbirlar, jumladan Navro'z bayramining ham keng miqyosda nishonlanishi xalqimizning qadimiy urf-odatlar bilan bevosita bog'liqdir. "Uch ming yildan ziyod tarixga ega bo'lgan Navro'zi olam – sharqona yangi yil o'zining yangilanish, bahor nafasini boshlab kelishi, xalqimizning tabiati, ongu tafakkuri, qalbiga chuqur singib ketgani, har qaysi oila, har qaysi xonadonga shodu xurramlik olib kirishi bilan biz uchun eng qadrlil, aziz va suyuqli milliy bayramdir"[4].

Natijalar va muhokama. Bugungi kunda respublikamizdagi oliy ta'lim muassasalarining har birida badiiy to'garak faoliyat ko'rsatmoqda[5]. Badiiy to'garaklar – yoshlarning qiziqishlari asosida tashkil etiladigan guruhlar bo'lib, ular yoshlarning bo'sh vaqtlarini maqsadli tashkil etish, faol ijtimoiy munosabatlarga jalb etish, ma'naviy, g'oyaviy-estetik, ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, yoshlarning o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga sharoit yaratish, shuningdek tarbiya, targ'ibot, tashviqot funksiyalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan, ixtiyoriy, baholanmaydigan mahsuldor (ijodiy) faoliyat shakli hisoblanadi.

Badiiy to'garaklar yoshlarda mustaqil badiiy tafakkur qilish, estetik munosabatga kirishish; "ommaviy madaniyat"ning asl maqsad-mohiyatini tushuntirish; yoshlarni yot g'oyalarni targ'ib qiluvchi san'at namunalaridan himoya qilish; milliy g'oya ideallari asosida yashash va ishlashga o'rgatish; O'zbekistonni rivojlantirishning taraqqiyot strategiyasi mohiyatini uqtirish; milliy urf-odatlarimiz va an'alarimizga sadoqatni shakllantirish; yuksak ma'naviyat va ma'rifatga doir ko'nikma va malakalarni shakllantirish; ijodkorlik, erkin va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish; ustozlarga hurmat, ularni e'zozlash, barcha jabhalarda yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlariga e'zozli munosabatini tarbiyalash kabi vazifalar yuklatilgan[6].

Tadqiqotchilarning fikricha, "Ommaviy madaniyat" "yoshlar submada-niyati" industriyasi; ommaviy ijtimoiy mifologiya; odamga murakkab qadriyatlar yo'nalishi tizimini joylashtirish; dunyoni ko'p qirrali tushunishini oddiylashtirish; hordiq industriyasi, turli shoularni, qiziqish va dam olishni sanoat asosiga ko'chirish; sog'lomlashtirish; madaniy, estetik ehtiyojlar qondirishni boshqarish va individual, shuningdek, jamoa foydalanadigan xizmatlar, takliflarni rag'batlantirish tizimini tashkil etish (reklama, imidjmeckerlik va hokazo), har xil o'yinlar, mexanik o'yinlardan tortib, elektron, kompyuter va boshqa vositalardan foydalanish kabi yo'nalishlarga ega[7].

Yoshlarning badiiy-estetik dunyoqarashini rivojlantirishda ularda badiiy qadriyatlarni qadrlash tuyg'usini

qaror toptirish muhim ahamiyatga ega. Badiiy qadriyatlar talablardagi san'at va badiiy ijodkorlikka shunchaki faoliyat turi emas, balki qadriyat sifatida baho berish vazifalarini yuklaydi. Zero, san'at, bir tomondan, davrning "ijtimoiy-tarixiy voqealari ta'sirida shakllanadigan va rivojlanadigan, ikkinchi tomondan, milliy madaniyat va har bir san'atkorning estetik ehtiyojlarini aks ettiruvchi"[8] estetik idealni gavdalandirishning asosiy sohasi bo'lib, ijtimoiy jarayonlarning mohiyat-mazmunini o'zlashtirish, ularning rivojlanish tendentsiyalarini belgilash maqsadlariga xizmat qiladi.

Havaskor badiiy jamoalar oliy ta'lim muassasalarida ham faoliyat ko'rsatishlari maqsadga muvofiq. Ularda havaskor yoshlar o'zlarining badiiy, estetik ehtiyojlarini qondirish bilan bir vaqtda, yoshlarni har tomonlama rivojlangan komil inson sifatida tarbiyalash ishiga xizmat qilib, iqtidorlarini ro'yobga chiqarmoqda. Zero, "professional san'at ham, havaskorlik san'ati ham kishilarni tarbiyalashda umumiy maqsad va vazifalarga ega. Chunki san'at kishilarning quvonch va hayajonlari, ehtiroslarining manbai sifatida ularning hissiyoti, fikri, irodasini ifoda etib, shaxsni ma'naviy va g'oyaviy boyitishga xizmat qiladi"[9]. Turli tadbirlarda qatnashish yoshlarni tasavvur qilinayotgan holatlarda harakat qilishga, yangiliklar yaratishga undaydi, ularning ijodiy kuch-quvvatini yuzaga chiqaradi, g'oyaviy taassurotlarini uyg'otadi. Yoshlar, ayniqsa, badiiy faoliyat jarayonida badiiy obrazlar yaratish bilan bevosita bog'langan adabiyot, musiqa sahna asarlaridagi go'zallikni yaxshi his qiladilar. Bunda yoshlarga asarning: kontent tahlili, musiqiy tahlili, ijroviy tahlilini amalga oshirish vazifasi qo'yiladi[10]. Bunday to'garaklar bo'lajak kadrlarning badiiy didi va dunyoqarashini rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularning madaniy munosabatlarda bag'rikeng bo'la olish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa. Yuqoridagi mulohazalar asosida xulosa sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Birinchidan, yoshlarni bugungi kunda dunyoda kechayotgan murakkab siyosiy, mafkuraviy kurashlardan muntazam xabardor qilish, jahonda va yon-atrofimizda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirish, ularda milliy manfaatlarimizni chuqur anglash va himoya qilish, shu aziz Vatan uchun, uning buguni va ertasi uchun daxldorlik va mas'ullik tuyg'usini yanada kuchaytirish oliy ta'lim muassasalarining eng muhim vazifalaridan biridir.

Ikkinchidan, badiiy-estetik dunyoqarashni rivojlantirmasdan bo'lajak kadr shaxsining kamolotiga erishib bo'lmaydi. Badiiy to'garaklarda kechuvchi ijtimoiy jarayonlar yoshlarning badiiy-estetik qadriyat va hodisalarni baholash va ifoda qilish, ularga faol munosabat bildirish malakalarini shakllantirish imkonini beradi.

Uchinchidan, to'garaklardagi tarbiyaviy texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlari badiiy to'garaklarning boy pedagogik imkoniyatlarga egaligini ko'rsatib, oliy ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan ma'naviy-ma'rifiy, madaniy tadbirlar, bayramlarda yoshlarning badiiy-estetik tarbiyaning sub'ektlari sifatidagi chiqishlaridan samarali foydalanishni taqozo etadi.

To'rtinchidan, badiiy to'garaklarda amalga oshiriladigan g'oyaviy-estetik tarbiya jarayoni muayyan texnologik tamoyillarga tayangandagina o'z samarasini beradi. Ushbu tamoyillar sirasiga milliy rivojlanishga yo'naltirilganlik, ta'lim va tarbiya birligi, hayotiylik, yaxlitlik, ong va xulq-atvor birligi; amaliylik, ommaviylik, yoshlar tashabbusini rag'batlantirish, ijodiy hamkorlik, o'zaro hurmat, bir-birini rag'batlantirish, "ommaviy madaniyat" ta'siriga qarshi ma'rifiy kurash, uzviylik, g'oyaviy va badiiy tarbiya omillari ta'sirining muvofiqlashganligi kabilar kiradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston. 2021. – B.303.
2. Lutfiy. Sensan sevarim. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1987. –B. 464.
3. Navoiy Alisher. Topmadim. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1988. –B. 784
4. <https://myday.uz/uz/kreativ/Navro'z-qadim-qadriyatlar-tarovati>
5. Mustafoev Sh.Globallashuv sharoitida talabalarni g'oyaviy-estetik tarbiyalash texnologiyasi (Badiiy to'garaklar faoliyati misolida)// Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samarqand.: SamDU. 2018. –B. 11.

6. Mustafоеv Sh. Globallashuv sharoitida talabalarni g'oyaviy-estetik tarbiyalash texnologiyasi (Badiiy to'garaklar faoliyati misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samarqand: SamDU. 2018. –B. 12.
7. Flier A.Ya. Massovaya kultura i yeyo sotsialnyye funktsii. // ONS: Obshchestvennyye nauki i sovremennosty. –Moskva: 1998. - №6. – S. 138.
8. Mahmudov T., Olimov Ya. O'zbekiston san'atida inson omili.–Toshkent: Adabiyot va san'at, 1988.–B.94.
9. Toshmatov O'. Badiiy jamoalar bilan ishlash uslubiyoti. /Respublika metodika va axborot markazi. –Toshkent: 2006. –B. 102.
10. Mustafоеv Sh. Globallashuv sharoitida talabalarni g'oyaviy-estetik tarbiyalash texnologiyasi (Badiiy to'garaklar faoliyati misolida) // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samarqand: SamDU. 2018. –B. 12.

Irodaxon NAZAROVA,
Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi
E-mail: Irodanazarova1963@gmail.com

Toxirjon SHOKIROV,
Pedagogika, psixologiya va San‘atshunoslik fakulteti dotsenti
E-mail: toxir1304@gmail.com

Farg‘ona davlat universiteti professori I.Siddiqov taqrizi asosida

MUSTAQILLIK DAVRIDA MILLIY SAN‘AT TARAQQIYOTINING XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada Mustaqillik yillarida yangi marosimlar, an‘analari, milliy bayramlar paydo bo‘lganligi, ayrim unutilganlari qayta tiklanganligi, hozirgi kunda san‘atning boshqa turlari qatori raqs san‘atining tobora ommalashib, jamiyatda uning zamonaviy ahamiyati ortib borayotgani haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Raqs, go‘zallik, an‘ana, sa‘nat, meros, estetika, jamiyat, shaxs, ma‘naviyat, madaniyat, tarbiya, qadriyat, estetika, dunyoqarash.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В статье содержатся сведения о появлении новых обрядов, традиций, национальных праздников, возрождении некоторых забытых, возрастающей популярности танцевального искусства среди других видов искусства, его современном значении в обществе.

Ключевые слова: Танец, красота, традиция, искусство, наследие, эстетика, общество, личность, духовность, культура, образование, ценность, эстетика, мировоззрение.

CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ART IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Annotation

The article contains information about the emergence of new ceremonies, traditions, national holidays, the revival of some forgotten ones, the increasing popularity of dance art, among other forms of art, and its modern importance in society.

Key words: Dance, beauty, tradition, art, heritage, aesthetics, society, personality, spirituality, culture, education, value, aesthetics, worldview.

Kirish. O‘zbekistonning mustaqillikka erishishi, uning BMTga a‘zo bo‘lishi kabi ulkan ijtimoiy-siyosiy voqealar jamiyatda iqtisodiy, siyosiy taraqqiyotning yangi bosqichi boshlanishini belgilab berdi [1]. Bu davrda qayd etilgan sohalar bilan birga madaniy-ma‘naviy, xususan san‘at taraqqiyoti uchun ham ulkan imkoniyatlar yuzaga keldi. Milliy san‘at taraqqiyotining huquqiy mezonlari va imkoniyatlari paydo bo‘lib, u davlat himoyasiga o‘tdi. Mazkur sohada ham keng islohotlar amalga osha boshladi. Yaqindagina mustaqillikka erishgan O‘zbekistonda 1992-yilda “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunning va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ning qabul qilinishi san‘at taraqqiyotiga ham ulkan ta‘sir ko‘rsatdi. Chunki bu sohada ham ta‘limning yangi asoslari va tamoyillari shakllandi.

O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimov mustaqil O‘zbekistonning ustuvor yo‘nalishi sifatida ma‘naviy taraqqiyotni e‘tirof etgan edi. Birinchi Prezident iqtisodiy va siyosiy sohaning muhimligini ta‘kidlagan holda mustaqil O‘zbekistonning strategik taraqqiyotida ma‘naviy tiklanish va ma‘naviy yangilanishning ahamiyatini alohida aytib o‘tgan [2].

Insonning mohiyati shundayki, u doim yangilikka, ijodga intiladi, ijodiy faoliyatiga yangiliklarni, innovatsiyalarni qo‘llaydi. “Inson bo‘lish qobiliyati uning faoliyatiga teng bo‘lmashlik qobiliyatidir. Boshqacha qilib aytganda, inson o‘zi yaratganlardan o‘tib ketadi. Salohiyat jihatdan insonning qobiliyatlari cheksiz” [3]. Bundan kelib chiqadiki, Yangi O‘zbekistonni barpo etish uning yoshlaridan tinmay mehnat qilishni, ilm olishni talab etadi. Jamiyat taraqqiyotida subyektiv omilning salohiyati, ehtiyojlari, ideallari iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy- ma‘naviy va albatta, san‘at taraqqiyotini ta‘minlaydi.

Milliy raqslarda mustaqillik davriga xos bo‘lgan va uning mohiyatini ifoda etuvchi qayta tiklangan dolzarb qadriyatlari, milliy an‘analari ifodalandi. Milliy ma‘naviyat va qadriyatlarni

kishilar ongiga singdirishda san‘at muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Uning turlaridan biri – raqs ommaviylik va ta‘sirchanlik xususiyatiga ko‘ra bu borada muhim ahamiyatga ega. Raqs bilan xalq badiiy ijodiyotining ommaviy turi sifatida keng ommaviy sahnalarda, madaniyat uylari va san‘at saroylarida ommaviy ravishda shug‘ullana boshladi. Ko‘plab havaskorlik raqs guruhlari tashkil topib, keng faoliyat ko‘rsata boshladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. “Qadimgi falsafiy tafakkurda san‘atga oid fikrlar afsonaviy ong asosida paydo bo‘lgan. Qadimiy afsonalar kishilarning go‘zallik, xunuklik, go‘zallikning inson hayotidagi o‘rni haqidagi dastlabki tasavvurlarini ifoda etgan hamda bunga Apollon haqidagi afsonani misol qilish mumkin. Qadimgi yunon falsafasida san‘atni ijodiy-estetik hodisa, voqelikni emotsional o‘zlashtirishning o‘ziga xos shakli sifatida baholangan hamda ijodiy, barkamol shaxsni shakllantirish uchun har tomonlama ta‘lim, jumladan, arifmetika va astronomiya, musiqa va raqsn o‘rgatish, zarur deb hisoblanilgan” [5].

“Qadimgi Sharqda Misr, Hindiston, Xitoyda, keyinroq, Yunonistonda Sokrat, Platon, Aristotel, Qadimgi Rimda Lukretsiy Kar, Goratsiy falsafasida ularning estetik qarashlari aks etgan. Go‘zallikni Pifagor sonlarda, Geraklit obyektiv olamning uyg‘unligida, Platon g‘oyalarda aks etadi, deb hisoblagan [6].

O‘zbek milliy falsafasining taniqli namoyondalari tomonidan san‘at va uning turlariga bag‘ishlangan ko‘plab asarlar yaratilgan. O‘zbek ma‘rifatparvarlaridan biri Abdurauf Fitrat “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” kitobida musiqa, raqs haqida quyidagilarni yozadi: “Men tanbur chertganimda va raqqosalar raqsga tushganda xalqimning ichki boy olamini, go‘zal qalbini, hayoti nihoyatda qarama-qarshiliklar bilan to‘lib ketganini his etaman. Raqs shunday san‘atki, u xalqning, har bir millatning, ma‘naviy hayotini ko‘rsatib turadigan, Alloh taolo yaratgan bir mo‘jiza” deb fikr bildirgan edi [8]. Darhaqiqat, raqs

san'ati xalqning yillar davomida erishilgan yutuqlarini o'zida aks ettiradi.

“XX asrda shvetsariyalik bastakor va o'qituvchi Emil Jak Dalkroze musiqiy va ritmik ta'lim tizimini ishlab chiqdi, bu hali ham dunyodagi eng mashhur musiqa ta'lim usullaridan biri hisoblanadi. Dalkrozening fikricha, musiqa va raqs bilan muloqot qilish orqali inson bu dunyoda o'zini va tevarak-atrofdagi olamni bilishni o'rganadi, raqsga tushish esa nafaqat musiqiylikni rivojlantiradi, balki, iroda, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va ijodiy salohiyatni rivojlantirishga yordam beradi” [9]. Dalkrozening bu qarashlari hozirgi kunda ham o'z isbotini ko'rsatmoqda.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlarida raqs san'ati sohasida yirik tadqiqotlar olib borilgan. Hozirgi vaqtda raqs mashg'ulotlari elementlari jumladan Rossiya davlatida jismoniy tarbiya fani dasturiga kiritilgan. Bunda raqsning bolani ma'naviy-axloqiy, jismoniy sifatlarini tarbiyalash, shaxsning umumiy ma'naviy fazilatlarini rivojlantirishga ta'sirga ega ekanligi hisobga olingan. I.N.Korneva, O.V.Oparinalar ta'limda raqs va sog'lomlashtirish faoliyatini integratsiya qilish imkoniyatlari bo'yicha tadqiqot olib borgan bo'lsalar-da, A.Vaganova M.Moiseyevlar raqs san'atining balet janriga e'tibor qaratganlar [10]. Ularning olib borgan izlanishlari raqs san'atidagi o'zaro mushtaraklikni ta'minlashning axloqiy va estetik jihatlarini yoritishga qaratilgan.

Mahalliy olimlar tomonidan estetika, san'at, raqs san'atiga bag'ishlab ko'plab fundamental ilmiy asarlar yaratilgan. Shuningdek, raqs san'ati sohasida faoliyat olib borgan bir qator san'atkorlar tomonidan ham bu sohaga bag'ishlab monografiyalar, kitoblar yozilgan.

“Raqs san'ati va badiiy gimnastikaning uyg'unligi asosida o'smir yoshlarning estetik tarbiyasi masalalari A.K.Eshstayev va A.K.Xaytmetovlar tomonidan qisman o'rganilgan, G'.Nadjimov xalq kuylari, raqslari, marosimlari va amaliy san'at kabi turlarida

Milliy raqs san'atining e'tibor qaratish zarur bo'lgan jihatlar	Amalga oshirish tartibi
Milliy raqsning o'ziga xos xususiyatini saqlab qolish.	Milliy raqs san'atining mohiyatini hamda milliy xususiyatlarini himoya qilish, ularni avaylab, saqlab kelajak avlodlarga yetkazib berishni taqozo etadi. Buning uchun san'atning milliy merosiy salohiyatini saqlab qolish bilan birga umuminsoniy estetik qadriyatlar, o'zga millatlar san'atining ilg'or elementlari bilan uyg'unlashuvini ta'minlash lozim.
Milliy raqs milliy meroslik xususiyatini saqlab qolishi.	Raqs san'atining mohiyatini hamda milliy xususiyatlarini himoya qilish, ularni avaylab, saqlab kelajak avlodlarga yetkazib berishni taqozo etadi. Buning uchun yoshlarni milliy san'at ruhida tarbiyalash, estetik immunitetini oshirish va ularning ongiga milliy san'atga muhabbat va ideallarni singdirish kabi ommaviy madaniyatga qarshi kurashning omillarini singdirish zarur.
Milliy raqs san'atining milliy mentalitet xarakterini ifoda etishi hamda milliy raqs san'atining milliy-tarbiyaviy ahamiyatining saqlanib qolishi;	O'zbek milliy-madaniy mentalitetini o'zida yaqqol namoyon etadigan millat ziyatini deb hisoblanuvchi raqs o'zining betakror xususiyatlari, estetik zavq bag'ishlovchi jozibasi bilan ajralib, jamiyatimiz yoshlarining o'zbek milliy raqs san'atiga ijodiy munosabatini rivojlantirish hamda ularning ongiga milliy san'atimizning mohiyatini tushuntirish va targ'ib qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.
Milliy raqsning ma'naviy-estetik ehtiyojlarni qondira olishi;	Ma'naviy-estetik tarbiya tizimida raqs muhim rol o'ynaydi, chunki raqs bilan shug'ullanadigan inson uni o'rab turgan borliqni, o'zi yashab turgan olamning go'zalligini his etish, uni asrab avaylash va e'zozlashni o'rganadi. Raqs san'ati go'zallikka intilgan insonning, ayniqsa yoshlarning go'zallikni anglashgina emas, balki go'zallikni yaratishga, unga to'g'ri munosabatda bo'lishga, asrab-avaylashga yo'naltiradi. Buning asosida insonning tasavvuri, tafakkuri taraqqiy etadi.

Milliy raqs san'atini ommaviy madaniyat, globallashtirishning salbiy ta'siridan himoya qilish va uni kelajak insonlariga ma'naviy qadriyat sifatida meros qilib yetkazish uchun san'atning bu turini asrab-avaylash, uni muntazam targ'ib qilish, ta'lim tizimida estetika darslarida milliy san'at, xususan milliy raqs san'atining ahamiyatini yoshlarga tushuntirib borish muhim ahamiyatga ega.

Buning uchun milliy raqslarni :

ommaviy axborot vositalarida yoritib borish;
televizionda ularni muntazam ko'rsatib borish;
raqs ijrochilarining ijodiy faoliyatini o'rnatib bo'ladigan jihatlarini yoritib borish;
keng tarqalgan milliy raqs san'ati durdonalarining tarixi bilan maxsus shug'ullanish hamda ko'rsatuvlar tayyorlash;
asrlar davomida shakllangan mumtoz raqslarni yo'qolib ketishini oldini olish;
raqs ijrochilari haqida ko'rsatuvlar tayyorlash;
bularning barchasi milliy raqs san'atining taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Madaniyat va san'at taraqqiyoti, mamlakatimiz rivojlanishining hozirgi davrda oliy ta'lim tizimida jahon andozalarini hisobga olgan holda takomillashtirish, yuksaltirish masalalari ilgari surilmoqda. Bugungi kunda oldimizga jahon fani

milliy an'analar aks etganligini asoslab bergan”. Xususan shu kabi o'zbek musiqashunos olimlar singari yoshlarning ham jismoniy, ham aqliy, ham axloqiy estetik tarbiyasini oshirish maqsadida ko'plab ilmiy tadqiqot ishlar amalga oshirishmoqda.

O'zbek milliy raqs san'atining xususiyatlari va mohiyat-mazmunini yoritishga intilgan va bu sohaning nazariyalarini yaratgan raqsshunoslar Roziya Karimova, Qunduz Mirkarimova, Lyubov Avdeyeva, Gavhar Matyoqubovalarning nomini qayd etish zarur. Ushbu raqsshunoslar o'zbek milliy raqs san'atiga katta hissa qo'shganlar va bugungi kunda ham ularning ijodi o'rganib kelinmoqda.

O'zbekistonda o'zbek milliy raqs san'atining asoslarini yaratishda Usta Olim Komilov, Tamaraxonim, Mukarama Turg'unboyevalarning alohida o'rni bor. Ularning xizmatlari raqs san'atining nazariyotchilari tomonidan e'tirof etilgan .

Natijalar va muhokama. Mustaqillik – ijtimoiy - milliy voqelik, xalqimizning tarixiy hayotida ulkan burilish sifatida namoyon bo'ldi. Jamiyatda ma'naviy tiklanish, keyinroq ma'naviy yangilanish jarayonlari amalga osha boshladi. Bu obyektiv jarayon bilan yonma-yan ma'naviy yangilanish amalga osha boshladi.

O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev mamlakatning ma'naviy taraqqiyotiga katta e'tibor qaratmoqda. Yaqin o'tgan yillarda Prezident tomomidan ma'naviyat, san'at taraqqiyotiga aloqador muhim Farmonlar va Qarorlar qabul qilindi.

Yangi O'zbekistonda barpo etishda tarixiy-milliy estetik qadriyatlarni saqlab qolish bilan birga ularni ilg'or, milliylik tamoyillarini buzmaydigan estetik qadriyatlar bilan uyg'unlashuvini ta'minlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Albatta, bu jarayonda milliy raqs san'atiga ham boshqa millatlar raqs san'atining elementlarini kirib kelishi tabiiy holdir. Muammo – milliy raqsning o'ziga xos xususiyatini saqlab qolishda. Buning uchun quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish zarur:

va madaniyatning eng ilg'or yutuqlarini o'zida mujassamlashtirgan, inson aql-zakovati yaratgan boyliklaridan bahramand bo'lgan barkamol avlodni shakllantirish vazifasi turibdi. Faqat shu asosdagi millatning taraqqiyot sari intilishini ta'minlovchi intellektual kuchni vujudga keltirish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, o'zbek milliy san'ati asrlar davomida sayqallanib, bugungi kungacha milliy madaniyatning muhim elementi sifatida nafaqat saqlanib qolmoqda va uning ahamiyati yanada dolzarflik kasb etib bormoqda.

Yangi O'zbekistonni barpo etishda buyuk tarix, madaniyat va ma'naviyat egasi bo'lgan xalqimiz demokratik tamoyillarga asoslangan yangi hayot, yangi jamiyat poydevorini qurayotgan va ayni paytda takomillashtirayotgan hozirgi murakkab va shiddatli davrda, chinakam ma'naviyatli va ma'rifatli odamgina inson qadri milliy o'zligini anglashi milliy qadriyatlari tarkibida o'zbek milliy raqs san'ati ayniqsa, raqsning insoniyatga estetik zavq, xushkayfiyat bahsh etish, mamlakatimizning go'zal madaniyatini jahonga yoyish, xalq diplomatiyasini rivojlantirish hamda manaviy-madaniy taraqqiyotida san'atning boshqa turlariga nisbatan faoliyatning yuksak ko'rsatkichi, ongli va mas'uliyatli yondashuv ekanligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. 1992 йил 2 март. <http://www.Lex.uz//pages>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli (70-modda) "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. URL :<https://lex.uz/docs/3107036>
3. Миньюшев Ф.И. Социальная антропология. –Москва: Международный Университет Бизнеса и управления. Братья Карич, 1999.-С.172. Platon. (1993). Suqrotning himoyasi. (A. Shukurov, tarj.) Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.-bet 80-120.
4. Каранг. Историй памятники мировой эстетической мысли В.6 т-х. .-Москва. Искусство.1988.Т.-1.178с. Shiller, F. (2001). Estetik tarbiya haqida (J. S. Shomurodov, tarj.). Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.-bet 80-120.
5. <https://uz.eferrit.com/platon-eng-muhim-faylasuflardan-biri/>
6. Аристотель, Сочинения. 4 т.Т.-1. Москва. "Мысль" 1981г. 37с.
7. Каранг. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. В-2 т-х.- Москва. Искусство.1988.Т.-1.116 с.
8. Rahimov A. Sahna sirlari munaqqid nigohida. Toshkent.: Turon zamin ziyo. 2016 y. В-200.
9. https://ru.wikipedia.org/wiki%3AJan-Dalkroz._Emil
10. Авдеева Л."Ўзбек миллий рақс тарихидан. – Т.: Мукаррама Тургунбоева номидаги "Ўзбек рақс" миллий рақс бирлашмаси, 2001г. – В. 204.

UDK:30.(428.303)

Chulpan NALIBAYEVA,
Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: chulpan.baxitqizi@gmail.com

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti N.Dusanov dotsenti taqrizi ostida

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA YO'RIQCHILARDA KOGNITIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Mazkur maqolada malaka oshirish tizimida yo'riqchilarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirish yuzasidan fikr mulohazalarga ega bo'lasiz.

Kalit so'zlar: Kognitiv, kompetensiya, metodika, takomillashtirish, talabalar, mutaxassislik, malaka, ko'nikma.

РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РУКОВОДСТВ В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье вы изложите мнения по совершенствованию методики развития когнитивной компетентности гидов в системе обучения.

Ключевые слова: Когнитивность, компетентность, методика, совершенствование, студенты, специальность, квалификация, навык.

DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPETENCE OF MANAGEMENT IN THE TRAINING SYSTEM.

Annotation

In this article you will express your opinions on improving the methodology for developing the cognitive competence of guides in the training system.

Key words: Cognitive, competence, methodology, improvement, students, specialization, competence, skill.

Kirish. Kognitiv kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, muhim ijtimoiy talablarni ang'ay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi. Pedagoglarning o'z ustilarida izchil, samarali ishlashlarida faoliyatga ergonomik yondasha olishlari qo'l keladi. Pedagogning kasbiy kompetentligi va mahorati ergonomik yondashuv asosida shakllantirilishi, o'z ustida ishlash bosqichlari va har bir bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar o'quv qo'llanmada qayd etilgan[1]. Har bir bosqich uchun belgilangan vazifalarning samarali hal etilishi navbatdagi bosqichni oson o'zlashtirish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kompetensiya va "kompetentlik" atamaları o'zakkodosh bo'lib, ular G'arb ilmiy adabiyotida 60 yillarning oxiri, 70 yillarda paydo bo'ldi. "Kompetensiya" atamasi milliy pedagogikada XX asrning 90 yillaridan e'tiboran ishlatila boshlagan. "Kompetensiya" atamasi "pedagogik madaniyat", "kasbiy layoqatlilik", "kvalifikatsiya" atamaları bilan ma'nodosh hisoblanib kelindi[3]. "Kompetensiya" – muayyan muammo va masala, hodisa borasida shaxsning bilim, tajriba, mutasaddilikka ega bo'lishni o'zida ifoda etadi. Ilmiy tadqiqotlarda kompetensiya pedagogik hodisa sifatida XX asrning 70 yillaridan e'tiboran tadqiq etila boshlandi. Amerika tadqiqotchilari: Dj Raven, L. Stross, Dj.Morenolar fikricha, kompetentlik – "shaxsning ixtisosligi bo'yicha aniq faoliyatni bajarishda zarur bo'ladigan qobiliyatlar majmui, malakalarning namoyon bo'lishi, mas'uliyat hissining mujassamlashuvi natijasida paydo bo'ladigan tafakkur turi" deb tavsifladilar.

Rus olimlari: S.T. Vershlovskiy i Yu.N. Kulyutkin kompetentlikni shaxs tavsifi bo'yicha o'rgangan bo'lsalar, V.Yu.Krichevskiy, A.V.Xutorskiy – shaxs faoliyatidagi maqsadlarni amalga oshirish ko'rsatkichlarini tadqiq etadilar. Akademik V.A.Slastenin kompetentlikni – shaxsning kommunikativlik, mulokatmandlik, konstruktivlik, tashkilotchilik qobiliyatlari majmui sifatida tadqiq etdi. Shuningdek, mavzu doirasida yana bir qator tadqiqotlar olib borilgan: faoliyatning umumiy predmeti haqidagi g'oyalar (K.A.Abulxanova Slavskaya,

B. G. Ananiyev, A. V. Brushlinsky, A. L.Zhuravlev, I. A.Zimnyaya, V. S.Merlin, A. Rubinshteyn, V. A. Slastenin va boshqalar);

sub'yektivlik to'g'risidagi g'oyalar tuzatuvchi xususiyat sifatida insonning ijodiy salohiyati va uning borlig'ining mohiyatini ochib berish (K. A. Abulxanova-Slavskaya, O. A. Konopkov, A. N. Leontiyev, S.L.Rubinshteyn);

malakaviy, madaniy, dialogik, shaxs-faoliyat yondashuvlari (Yu.K. Babanskiy, L.S.Vygoskiy, B.G.Gershunskiy, V.V.Krayevskiy, V. Yu.Krichevskiy, A. N. Leontiyev, L.M. Mitina, A.A.Orlov, N.F. Radionova, S. Selevko, A.P. Tryapisyna, T.I.Shamova, B.G.Shadrikov va boshqalar);

pedagogik dizayn g'oyalari (V.N.Vinogradov, E.S.Zairbek, I.A. Kolesnikova, V.A. Kozyrev, O.G. Prikot, V.E. Radionov);

talabalarni o'ziga xos xususiyatlar doirasida kasbga tayyorlash g'oyalari malakaga asoslangan yondashuv (A.A. Andreyeva, A.V. Barannikova, L.N.Bogolyubova, E.B.Volodarskaya, B.S.Gershunskiy, S.Z.Goncharova, E.Zeyer, I.A.Zimney, V.Zykina, I.Kalinikova, 3.M.Makasheva, A.K. Markova, E. Symanyuka, Yu.G.Tatura, Y.Frolova)[2, 4]

Rus olimlari L.N.Zaxarova, V.V.Sokolova, V.M.Sokolovlarning fikricha kasbiy kompetensiya ostida amaliy masalalarni samarali yechish qobiliyatini tushunish rivojlanayotgan shaxsni ijtimoiylashtirish, ichki sharoitlarni ta'minlash, rivojlanishi tufayli shaxsning jamiyatga faol qo'shilishi qadriyat yo'nalishlari, tabiat, jamiyat, ma'naviy yo'nalish odamlar tajribasi, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish ijtimoiy jihatdan kerakli yoki hech bo'lmaganda maqbul bo'lgan faoliyat o'zini anglash tavsiya etiladi[30]. I.A. Kolesnikova fikricha, dastlabki ko'rsatkich kasbiy kompetensiya bu «insonga bo'lgan munosabat, o'qituvchining ishi - bu «shaxs – shaxs» tizimidagi faoliyat. Aynan shuning uchun shaxsiy-gumanistik yo'nalish kabi tarkibiy qism, bugungi kunda kasbiy kompetensiya tarkibida integrativ ko'rsatkich sifatida taqdim etilgan kasbiy va shaxsiy xususiyatlardir. Haqiqiy kasbiy ta'lim sohasi ham muntazam ravishda idrok etish qobiliyati bilan ajralib turadi pedagogik jarayon va unda muntazam ravishda harakat qilish natijasida kasbiy kompetensiya shakllanib rivojlanib boradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu muammolarni o'rganish malaka oshirish tizimida yo'riqchilarning kompetensiyasini muvaffaqiyatli shakllantirishga yordam beradigan bir qator pedagogik shart - sharoitlarni aniqlashga imkon berdi: innovasion va interaktiv ta'lim texnologiyalarini joriy etish, shaxsga yo'naltirilgan faoliyatga asoslangan yondashuvlar, psixologik va o'quv jarayoni sub'yektlarining pedagogik o'zaro aloqasi, muammoli vaziyatlarni yaratish va malaka oshirish tizimida yo'riqchilarning jamoada yoki juftlikda reprodaktiv va produktiv ishlash qobiliyati.

Shuni ta'kidlash kerakki, birgalikdagi tadbirlar, qoida tariqasida, maqsadni belgilash, rejalashtirish, bashorat qilish, aks ettirish va bajarilgan ish natijalarini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Yuqorida keltirilgan pedagogik shartlarning amalga oshirilishiga faqat maxsus ishlab chiqilgan ta'lim texnologiyalari ko'magi yordam beradi.

Ushbu jihatning metodologik asosini pedagogik texnologiyalar nazariyasi va mazmun va muolaja jihatlarining didaktik birligi qonuniyligini texnologik amalga oshirish tashkil etadi. Malaka oshirish tizimida yo'riqchilari kompetensiyasi, bir qator rus va o'zbek olimlarining fikriga ko'ra, o'z taqdirini o'zi belgilash, qaror qabul qilishda mustaqillik, o'quvchilarning kognitiv va tadqiqot faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan murakkab ta'limdir. Ta'lim muassasasidagi o'quv jarayoni malaka oshirish tizimida yo'riqchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, bu kasbiy faoliyatda asosiy va maxsus kompetensiyalarni amalga oshirishni anglatadi:

- oldindan rejalashtirish va ishlash natijalarini bashorat qilish qobiliyati;

- yetarli darajada yuqori darajadagi ilmiy, nazariy va uslubiy bilimlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligi;

- ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish qobiliyati;

- ta'lim muassasasi o'quv jarayoniga o'qitishning innovasion texnologiyalarini joriy etilishini ta'minlash va nazorat qilish qobiliyati;

- o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini va kasbiy kompetensiyalarini o'z-o'zini takomillashtirishi;

- o'z-o'zini tarbiyalash, ilmiy va uslubiy yangiliklardan xabardor bo'lish;

- pedagogik faoliyat natijalarini tahlil qilish va umumlashtirish, kamchiliklarni bartaraf qilish qobiliyati.

Malaka oshirish tizimida yo'riqchilarda kompetensiyalarini rivojlantirish to'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayoni uning kasbiy mahoratini sezilarli darajada oshiradi. Amaliyot ko'rsatganidek, bu jarayon bosqichma-bosqich va samarali davom etadi.

Tahlil va natijalar. Malaka oshirish tizimida yo'riqchilar kompetensiyasi – o'z mutaxassisligi va ixtisosligi doirasida bilim ko'nikma, malakaga ega bo'lishi bilan belgilanadi va shaxsiy

qadriyatlarini, sifatlarini, kvalifikatsiyasining namoyon bo'lishida ifodalanadi. Quyidagilar ta'lim tarbiya jarayonida mutaxassisning pedagogik ishga tayyorlanganligining zarur va yetarli darajasini ta'minlaydigan asosiy talablari hisoblanadi:

-pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarga ega bo'lish, o'z ustida ishlash, ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash qayta aloqani o'rnatish;

-taxsil oluvchilarda didaktik motivatsiyani shakllantirish taxsil oluvchi shaxsining rivojlanish xususiyatlarini bilish;

-AKT va xorij tillarini o'zlashtirish va amaliyotda qo'llay olish; umuminsoniy va umummadaniy qadriyatlardan xabardor bo'lish va ulardan faoliyati mobaynida foydalanish; mamlakatning ijtimoiy hayotida ishtirok etish;

-ta'lim muhitiga yangilik kiritish, o'z fanini mukammal bilish; muloqatmandlik, bag'rikenglik, empatiyaga moyillik, etakchilik, faollik va tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik;

-o'z faoliyatini tahlil qilish, kompetentlik samarasini rejalashtirish, maqsad va vazifa belgilash, bashorat (prognoz) qilish, o'zini namoyon eta olish, kamchiliklarni tuzatish va boshqalar.

Xulosa va takliflar. Jamiyatimiz talb etayotgan har tomonlama yetuk, komil insonni tarbiyalashda malaka oshirish tizimida yo'riqchilarning o'rni beqiyosdir. Har sohada kompetent malaka oshirish tizimida yo'riqchisi bo'lish uchun pedagogik nazariyani egallashni o'ziga yetarli emas. Chunki pedagogik nazariyada bolalarni o'qitish va tarbiyalash haqida umumiy qonun qoidalar, umumlashtirilgan uslubiy g'oyalar bayon etiladi. O'qituvchining yosh individual xususiyatlarini e'tiborga olish takidlanadi. Maktab hayoti, amaliy pedagogik jarayon esa juda xilma xil va turli tumandir. Unda pedagogik nazariyaga mos kelmaydigan vaziyatlar uchrab turadi. Bu esa o'qituvchidan keng bilimdonlikni puxta amliy tayyorgarlikni, yuksak ergonomik kompetentlikni va ijodkorlikni talab etadi. Muvaffaqiyatli ishlash uchun har bir o'qituvchi yuqori pedagogik mahorat va keng dunyoqarashga ega bo'lishi kerak. Shundagina oz mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi, ijodkorlik uning hamisha hamkori bo'ladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, isteododli kishidagina pedagogik mahorat egasi bo'lishi mumkin. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchi o'z fanini chuqur bilishi, unga turdosh fanlar haqida ham tushunchaga ega bo'lishi, o'quv materialini o'quvchilarga tushunarli qilib bayon eta olishi, o'quvchilarda mustaqil ravishda faol fikrlashga qiziqish uyg'otishi, o'quvchilarning bilim, kamolot darajasi va ruhiyatini hisobga olishi, ularning nimani bilishlari va hali nimani bilmasliklarini tasavvur eta olishi lozim. Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi o'zini o'quvchining o'rniga qo'ya oladi, u kattalarga aniq va tushunarli bo'lgan narsalarni o'quvchilarga tushunilishi qiyin va mavhum bir narsa bo'lishi ham mumkinligiga asoslanib ish tutadi. Shuning uchun u bayon etishning xarakter va shaklini alohida o'ylab chiqadi hamda rejalashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev S.X., Musurmanova R. Pedagogik tajriba sinov jarayoni samaradorligi // Xalq ta'limi jurnali. – Toshkent, 2008. – №5. – 18-20-b.
2. Abdullayev S.X., Musurmanova R. Pedagogik tajriba sinov ishlarini tashkil etish va boshqarishning o'ziga xos jixatlari // Maktab va Xayot jurnali. – Toshkent, 2008. – №7-8. – 29-30-b.
3. Voronina Ye.V. Nauchnaya organizatsiya pedagogicheskogo truda. Pedagogicheskaya ergonomika. Uchebnoye posobiye dlya akademicheskogo bakalavriata. Moskva-Yurayt-2017g.
4. Gershunskiy B.S. Filosofiya obrazovaniya. -M.: Flinta, 1998.-428s.
5. Golish L.V. Pedagogicheskiiye tekhnologii: sodernaniye, proyektirovaniye, realizatsiya. Ekspres-posobiye. T.: IRSSPO.2001. – 60s.
6. Kuindji N.N. Valeologiya: Puti i sposoby formirovaniya zdoro-vya shkolnikov: Metodicheskoye posobiye. - M.: Aspekt Press, 2000. - 139 s. 40.
7. Lebedeva N.T. Shkola i zdorovye uchashixsya. - Minsk: Ushverspenkaye, 1998.-220 s

Dilorom NAMOZOVA,
Farg'ona davlat universiteti dotsenti
E-mail: diloromxonnamozova@mail.com

Farg'ona davlat universiteti professori I.Siddiqov taqrizi ostida

TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirishning pedagogik omillari hamda bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativ kompetentligini rivojlantirishning nazariy asoslarini modernizatsiyalash, o'qitish metodlari, vositalarini va tashkil etish shakllarini takomillashtirish haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa, o'qituvchi, kreativ, kompetent, rivojlantirish, pedagogik nazariy, asoslar, modernizatsiyalash, o'qitish metodlari, vositalar, shakllar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье представлена информация о педагогических факторах развития творческой компетентности учащихся, а также о модернизации теоретических основ развития творческой компетентности будущих учителей музыки, совершенствовании методов, средств и организационных форм обучения.

Ключевые слова: Музыка, учитель, креатив, компетентность, развитие, педагогическая теория, основы, модернизация, методы обучения, средства, формы.

PEDAGOGICAL FACTORS OF DEVELOPING STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE

Annotation

This article provides information on the pedagogical factors of developing students' creative competence, as well as on the modernization of the theoretical foundations of developing the creative competence of future music teachers, improving teaching methods, tools, and organizational forms.

Key words: Music, teacher, creative, competent, development, pedagogical theory, foundations, modernization, teaching methods, tools, forms.

Kirish. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 1-fevraldagi "Pedagogning maqomi to'g'risida" gi O'RQ-901-son, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 2909-son, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.02.2022 yildagi PQ-112-son, 2020 yil 26 maydagi "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6000-sonli Farmonlari, Qarorlari hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda olimlarning ilmiy izlanishlari muayyan xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek olimlaridan biri N.M.Muslimovning ta'kidlashicha inglizcha "competence" tushunchasining lug'aviy ma'nosi "qobiliyat" demakdir, biroq "kompetentsiya atamasi bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatini ifoda etishga xizmat qiladi"[1].

B.X.Xodjaev "kompetentsiya" tushunchasiga berilgan aksariyat ta'riflar kasbiy ta'lim, kasbiy faoliyat bilan bog'liqligini bayon etib, ushbu tushunchani umumiy o'rta ta'lim bilan bog'lagan holda ta'rif beradi. U kompetentsiyani "ma'lum bir sohada samarali produktiv faoliyat uchun zarur bo'lgan, o'quvchining avvaldan belgilangan ta'limiy tayyorgarligiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar (me'yorlar)dan ham o'zib ketishidir"deb ta'kidlaydi.

Olim U.Yuldashevning fikricha, "bo'lajak musiqa ta'limi tizimi mutaxassisini shakllantirish, avvalambor talaba shaxsini loyihalashdan boshlash kerak. Buning uchun esa, avvalo, unda kelajakda pedagogik jarayon sub'ekti bo'lishiga imkon beradigan fazilat va hususiyatlarni loyihalash lozimdir"[6]. Bu uning kasbiy kompetentligini belgilovchi professional bilim, ko'nikma va malakalari; intellektual-o'rganuvchanlik qobiliyati; aqliy mehnat

qila olishi; kreativlik qobiliyatlari va qadriy-rag'bat sohasi; hamkorlik, jamoaviy-tashkiliy, birgalikda, hamnafas faoliyat yuritish qobiliyatlarini rivojlantirishga urinish bilan birga ularda badiiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ularda nafas va didni tarbiyalash muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu komponentlarning yaxlitligi va rivojlanganligi mutaxassisning professional mobillik darajasini belgilaydi. Bitiruvchining kelajakda kim bo'lishi-ijrochimi yoki pedagogmi, qaysi daraja tayyorgarligi bor va necha yosh kategoriyalar bilan ishlaydi – bularning hammasi loyihalashtirish paytida juda muhim. Natijada, talabanning hayotdagi maqsadi va keyingi faoliyat rejalarini aniqlash uning kasbiy tayyorgarligiga muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy musiqa pedagogikasi talablariga kelganda Ye.N.Bajukova, "Hozirgi vaqtda musiqa o'qituvchilari raqamli ta'lim muhitida musiqiy kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda faoliyat ko'rsatmoqda, o'quv jarayonini takomillashtirish, o'qitishning maqsadi va vazifalarini qayta ko'rib chiqish orqali tarmoq ta'lim resurslari hamda axborot resurslaridan foydalanishga harakat qilishmoqda", degan fikri asoslidir.

Natijalar va muhokama. Oliy ta'limda bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kreativ kompetentligini rivojlantirish mazmunini bir qator ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik va pedagogik omillar bilan belgilanadi. Shuning uchun ham, pedagogik ilmfanning zamonaviy darajasi bo'lgan bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchisining ijodiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonining alohida jihatlarini o'rganish uchun integral yondashuv zarur. Shuning uchun ham, hozirda musiqa ta'limi modernizatsiyalashib, yangi pedagogik yondashuv va shakllarni o'z ichiga olib, rivojlanib bormoqda. Bular onlayn-dars mashg'ulotlardan tashqari tanlov loyihalariga qaratilayotgan e'tibordan ham ko'rish mumkin.

Barkamol avlod kamolotida musiqa tarbiyasini amalga oshirishda musiqa sohasi bo'yicha kadrlar tayyorlanadigan ta'lim

muassasalarida «Musiqqa o'qitish metodikasi» fani katta ahamiyat kasb etadi. «Musiqqa o'qitish metodikasi» fan sifatida o'zining tizimiga mansub bo'lib, musiqiy fanlar tarmog'ida o'zining mustaqil o'rniga ega. Unda musiqiy tarbiya mazmuni, metodlari, sifat va samaradorlikka erishish yo'llari, qonuniyatlarini bilan birga musiqqa nisbatan ijodiy faoliyatni shakllantirish jarayoni o'rganiladi. Bo'lajak musiqqa o'qituvchilarining ilmiy, axloqiy va ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish orqali keyinchalik pedagogik faoliyatda o'z o'quvchilariga ta'lim beradi, tarbiyaviy funktsiyani amalga oshiradi. Musiqqa o'qituvchilari o'quvchilarni musiqqa mashg'ulotlari asosida tarbiyalashda nafasot, musiqqa fiziologiyasi, musiqiy psixologiya kabi qator fanlarning tajribalariga tayanish lozim. Chunki musiqqa inson ruhiyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, unga eng oson ta'sir etuvchi kuch hamdir.

Musiqiy ta'limning o'ziga xos jihatlaridan biri shundaki bugun musiqqa o'qituvchilari egallagan maxsus bilimlar, yuqori kasbiy mahorat, umumiy madaniyat, g'oyaviy-axloqiy sifatlar, iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni hal qilishning omili sifatida amalga oshirilmoqda. XXI asrda axborot kommunikatsiya ko'lamining keskin o'sishi, insonlarda ma'naviy extiyojning osishi yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash vazifalarini yangi darajaga ko'tardi. Chunki, nafaqat ta'lim mazmuniga, balki tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish, o'quvchilarni madaniyatini o'stirish, uning yo'llari shakllariga ham talab oshmoqda. Musiqqa madaniyati darslarda tarbiya masalalariga har tomonlama, tizimli yondashuv, tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishga faol ilmiy asoslangan uslub va vositalarini joriy qilish kelajakda iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy hayot orasidagi o'zaro oloqalarni chuqurlashtirish imkoniyatini beradi. Musiqqa ta'lim o'qituvchilarning rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biri bu: hozirgi paytda maxsus bilimlar, yuqori kasbiy tayyorgarlik va insonning umumiy madaniyati, uning ma'naviy xislatlari iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarini yechishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Barkamol avlodni ma'naviy qiziqishlarining ko'p qirraligi va o'sib kelayotgan avlodni tarbiyalash va ta'lim berish, vazifalarini amalga oshirishda ma'lum darajada qiyinchiliklar tug'ilmog'ida. Buning asosiy sababi shundaki, nafaqat tarbiyaviy ishlarni tashkil soniga, balki ularning mazmuni, uslubi va shakliga ham talabalar ortdi. Tarbiya muammolari yechimini hal etishga atroflicha yondashish zaruriyatning paydo bo'lishi ijtimoiy hayotni, ma'naviy muxitni, ijtimoiy muxit bilim o'zaro chuqur bog'lanishi va tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish vositalarini, ilmiy asoslangan uslublarini tadbiiq etish bilan bog'liqdir.

Hozirgi zamon sharoitida bo'lajak musiqqa o'qituvchilarini shaxs sifatida shakllanishlari, ijtimoiy munosabatlarini rivojlanishi bilan bir jarayonda sodir bo'ladi. Shaxsni tarbiyalash jarayoni rejalashtirilgan mazmun va mohiyat evaziga amalga oshiriladi. Bu esa o'z navbatida musiqiy ta'limning barcha institutlarini ta'lim-tarbiya funksiyalarining koordinatsiya asosida optimal boshqarishga imkoniyat beradi. Ular orasidagi maktab, oila, mehnat jamolarini o'zaro xarakterlari, o'ziga xos ijtimoiy axamiyatga ega bo'ladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, musiqqa o'qituvchilarini tayyorlashda pedagogik nuqtai nazardan, undagi nazariy va amaliy ta'limning o'qitilishi keng tarmoqli korxonalariga tayanganligidir. Ta'lim mazmunida pedagogik va musiqiy tayyorgarlik elementlarini kesishuvi yotadi. Zamonaviy ilmiy-texnika rivojlanishining asosiy xususiyati, fan va texnika yutuqlarini inson foyatini barcha soxalariga joriy etishdan iboratdir.

Bo'lajak musiqqa o'qituvchilarida kreativ kompetentlikni rivojlantirish orqali ularning ijodiy faolligini shakllantirish, san'atni tushunish dunyoqarashini o'stirish, haqiqiy sa'at bilan bozor uchun tayyorlangan "tovar"ni farqiga borish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin bo'ladi. Misol uchun bugungi kunda global madaniy o'zgarishlar sharoitida madaniy integratsiyaning kuchayishi jarayonida turli musiqiy janr va turlarning ommaviylashib borishi va bu orqali milliy, an'anaviy musiqqa bilan raqobatlashuvi jarayonida talabalarda adolatli munosabatni shakllantirish mumkin bo'ladi. Bunday jarayon kuchayib borayotgan vaziyatda bo'lajak musiqqa o'qituvchilarida an'anaviy musiqqa vauning qonuniyatlariga bo'lgan ongli munosabatni shakllantirish va buni o'z o'quvchilariga singdirish an'anasini yaratish muhim vazifalardan biridir. Buning uchun bo'lajak musiqqa o'qituvchilarida kreativ kompetentlik va ijodkorlik

qobiliyalari shakllangan bo'lishi, musiqqa ilmini puxta egallashi va musiqiy tafakkuri kuchli shakllangan bo'lishi talab etiladi. Bu orqali o'quvchilarga musiqqa haqiqiy asar bilan soxta san'at asarini ajrata olish ko'nikmalarini rivojlantira oladi.

Kasbiy kompetentsiyalarga ega bo'lgan bo'lajak musiqqa o'qituvchisini tayyorlash ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, axborot – kommunikatsiya makoniga moslasha oladigan shaxsni shakllantirishga qaratilgan. Talabalarining musiqiy fikrlashlari, ularning musiqiy qobiliyatlarini yaxshi rivojlanishiga erishish uchun musiqqa o'qituvchisining pedagogik faoliyatida «kontseptual fikrlash qobiliyatlarini» eng ko'p namoyon bo'lishi kerak. Musiqqa pedagogikasi bilan bog'liq tadqiqotlarga asoslanib, musiqiy mahorat – bu o'z musiqiy faoliyatini malakali bajarishga imkon beradigan bilim, ko'nikma va malakalar majmuidir degan fikrga keldik. Rus olimi Shu bois bo'lajak musiqqa o'qituvchisi bir nechta kompetentsiyalarni o'zida mujassam ettirgan bo'lishi kerak: musiqqa o'qituvchisi o'zining ijodiy faolligi va vaziyatlarga kreativ yondashuchanligi bilan ajralib turishi kerak; musiqiy faoliyatda yuksak didililigi bilan ajralib turishi kerak; o'qituvchi juda keng musiqiy dunyoqarashga ega bo'lishi kerak; musiqqa o'qituvchisi ko'p tilli musiqashunos bo'lishi kerak; musiqqa o'qituvchisi – psixolog bo'lishi kerak; pedagogik jarayonni zamon talablari asosida tashkil eta olishi kerak; musiqiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zida mujassam ettirgan bo'lishi kerak. Shunday ekan, bo'lajak musiqqa o'qituvchisining asosiy bilim va ko'nikmalariga ijodkorligi va ijodiy faolligini, kreativ yechimlar taklif qila olish qobiliyatlarini ham kirishi uchun qanchalik muhim ekanligini ko'rsatib beradi.

Xulosa. Kasbiy kompetentsiyalarga ega bo'lgan bo'lajak musiqqa o'qituvchisini tayyorlash ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, axborot – kommunikatsiya makoniga moslasha oladigan shaxsni shakllantirishga qaratilgan. Talabalarining musiqiy fikrlashlari, ularning musiqiy qobiliyatlarini yaxshi rivojlanishiga erishish uchun musiqqa o'qituvchisining pedagogik faoliyatida «kontseptual fikrlash qobiliyatlarini» eng ko'p namoyon bo'lishi kerak. Musiqqa pedagogikasi bilan bog'liq tadqiqotlarga asoslanib, musiqiy mahorat – bu o'z musiqiy faoliyatini malakali bajarishga imkon beradigan bilim, ko'nikma va malakalar majmuidir degan fikrga keldik. Rus olimi V.Asafiev o'z asarlarida «umumta'lim maktabida musiqqa o'qituvchisi faqat bir sohadagi «mutaxassis» degan fikrlarni bildirib, u nazariyachi, musiqqa tarixchisi, musiqqa etnografi va har doim ham bir tomondan diqqatni jalb qilish uchun musiqqa asbobini yaxshi biladigan ijrochi bo'lishi kerak deb aytib o'tgan. Musiqqa o'qituvchisining kreativ kompetentligi uning faoliyati kasbiy madaniyat va pedagogik mahoratni takomillashtirishga qaratilgan turli tarkibiy qismlarni birlashtiradigan kompleks sifatida tavsiflangan shaxsning integratsiyalashgan sifati hisobdanadi[6]. Demak, bo'lajak musiqqa o'qituvchining kreativ kompetentligini rivojlanib borishi, musiqiy tafakkurini oshishi va musiqiy ijrochilikni yaxshi bilishi bilan birga ijodkorligi va ijodiy faolligini yuksak rivojlangan bo'lishi talab etiladi.

Shu bois bo'lajak musiqqa o'qituvchisi bir nechta kompetentsiyalarni o'zida mujassam ettirgan bo'lishi kerak:

musiqqa o'qituvchisi o'zining ijodiy faolligi va vaziyatlarga kreativ yondashuchanligi bilan ajralib turishi kerak; musiqiy faoliyatda yuksak didililigi bilan ajralib turishi kerak;

o'qituvchi juda keng musiqiy dunyoqarashga ega bo'lishi kerak;

musiqqa o'qituvchisi ko'p tilli musiqashunos bo'lishi kerak;

musiqqa o'qituvchisi – psixolog bo'lishi kerak; pedagogik jarayonni zamon talablari asosida tashkil eta olishi kerak;

musiqiy bilim, ko'nikma va malakalarni o'zida mujassam ettirgan bo'lishi kerak. Shunday ekan, bo'lajak musiqqa o'qituvchisining asosiy bilim va ko'nikmalariga ijodkorligi va ijodiy faolligini, kreativ yechimlar taklif qila olish qobiliyatlarini ham kirishi uchun qanchalik muhim ekanligini ko'rsatib beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligi asosida o'quvchilarda ham musiqiy ta'limga kuchli qiziqish, ularda ham ijodiy yondashuvlar shakllana boshlaydi. Qo'shiq ko'ylash, musiqqa tinglash, ritmika bilan shug'ullanish orqali o'quvchilar

musiqa asarlari bilan tanishadilar, ularni anglab oladilar, ifodali ijro va emotsional anglangan idrok qilish uchun ma'lum bilim, malaka va ko'nikmalar o'zlashtirib oladilar. Shuning uchun

bolalarning faoliyati darsda qanchalik rang-barang va faol bo'lsa, shunchalik ularda musiqiy va ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi, qiziqishlar, did va ehtiyojlar shaklanadi.

ADABIYOTLAR

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – 192 b.
2. Сахарова Н.С. Категории «компетентность» и «компетенция» в современной образовательной парадигме // Вестник ОГУ. 1999. № 3. С. 51-58.
3. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov SH.N. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyalari. – T.: Fan va texnologiya, 2013. – B.16.
4. Хазова С.А. Развитие конкурентоспособности специалистов по физической культуре и спорту в процессе профессиональной подготовки: Монография. – Майкоп, 2011. – 368 с.
5. Пак Ын Сук. Развитие творческой активности обучающихся в музыкальных образовательных учреждениях Республики Корея. Автореферат дисс канд. пед. наук. Москва, 2018. – 5 с.
6. Oripova R.I. Musiqiy to'garaklar faoliyatida o'smirlarda milliy g'oya tushunchalarini shakllantirish (maktabdan tashqari ta'lim misolida). Ped. fanl. nomzodi. diss-ya. Toshkent, 2011. – 20 b.

To'liqinjon NASRULLAYEV,

Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

E-mail: tulqinismatullayevich1144@gmail.com

RAHBAR KADRLARNING STRATEGIK BOSHQARUV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA SUN'YI INTELLEKTDAN FOYDALANISH

Аннотация

Ta'lim jarayonini takomillashtirishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish muhim tendensiyaga aylanib bormoqda. Xususan, oliy ta'lim muassasalari rahbar kadrlarining kasbiy malakasini oshirishda masofaviy ta'lim platformalarining samaradorligini oshirish uchun innovatsion yondashuv zarur. Ushbu maqolada OpenAI texnologiyasi integratsiya qilingan interaktiv baholash tizimining masofaviy ta'lim jarayonidagi roli o'rganiladi. Tadqiqot doirasida mt.bimm.uz platformasi orqali ikki bosqichda malaka oshirish kurslari tashkil etildi: birinchi bosqichda an'anaviy baholash tizimi – berilgan savollarga mos javoblarni tanlash, ikkinchi bosqichda esa, OpenAI texnologiyasi integratsiya qilingan interaktiv baholash tizimi – kyes topshiriqlariga berilgan javoblarni avtomatlashtirilgan baholash tizimi qo'llanildi. Maqolada oliy ta'lim muassasalari rahbar kadrlarining malakasini oshirish kurslariga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish jarayonlari, afzalliklari, tinglovchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlar yoritilgan. Natijalar, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvni joriy etish ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vosita ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu tadqiqot natijalari malaka oshirish jarayonlariga SI texnologiyalarini yanada kengroq qo'llash uchun ilmiy asos vazifasini o'taydi.

Kalit so'zlar: Strategik boshqaruv, kompetensiya, baholash, keys, sun'iy intellekt, OpenAI, mezonlar, masofaviy ta'lim, integratsiya, ta'lim turlari, innovatsion texnologiyalar, malaka oshirish.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА

Аннотация

Использование технологий искусственного интеллекта (ИИ) в совершенствовании образовательного процесса становится важной тенденцией. В частности, необходим инновационный подход для повышения эффективности платформ дистанционного обучения в повышении профессиональной квалификации руководящих кадров высших учебных заведений. В данной статье рассматривается роль интерактивной системы оценивания, интегрированной с технологией OpenAI, в процессе дистанционного образования. В рамках исследования были организованы обучающие курсы в два этапа через платформу mt.bimm.uz: на первом этапе – традиционная система оценки – выбор подходящих ответов на заданные вопросы, и на втором этапе – интерактивная система оценки. Система оценки, интегрированная с технологией OpenAI – автоматизированная система оценки ответов на примененные кес-задачи. В статье описаны процессы внедрения технологий искусственного интеллекта в курсы подготовки управленческих кадров высших учебных заведений, преимущества и изменения показателей успеваемости студентов. Результаты подтверждают, что внедрение инновационного подхода в образовательный процесс является важным инструментом повышения эффективности образования. Результаты данного исследования служат научной основой для более широкого использования технологий СИ в процессах повышения квалификации.

Ключевые слова: Стратегический менеджмент, компетентность, оценка, кейс, искусственный интеллект, OpenAI, критерии, дистанционное образование, интеграция, виды образования, инновационные технологии, профессиональное развитие.

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO IMPROVE THE STRATEGIC MANAGEMENT COMPETENCE OF MANAGEMENT PERSONNEL

Annotation

The use of artificial intelligence (AI) technologies in improving the educational process is becoming an important trend. In particular, an innovative approach is needed to increase the effectiveness of distance learning platforms in improving the professional skills of management personnel of higher educational institutions. This article studies the role of an interactive assessment system integrated with OpenAI technology in the distance learning process. As part of the research, two-stage training courses were organized through the mt.bimm.uz platform: at the first stage, a traditional assessment system was used - selecting appropriate answers to the given questions, and at the second stage, an interactive assessment system integrated with OpenAI technology - an automated assessment system for answers to the kyes tasks was used. The article discusses the processes, advantages, and changes in the performance of students in the development of professional skills of management personnel of higher educational institutions. The results confirm that the introduction of an innovative approach to the educational process is an important tool in increasing the effectiveness of education. The results of this study serve as a scientific basis for the wider application of SI technologies in professional development processes.

Key words: Strategic management, competence, assessment, case, artificial intelligence, OpenAI, criteria, distance education, integration, types of education, innovative technologies, professional development

Kirish. Hozirgi zamonning murakkab va raqobatbardosh iqtisodiy sharoitlarida tashkilotlarning muvaffaqiyati va barqaror rivoji ko'p jihatdan ularni boshqaruvchi rahbar kadrlarning strategik fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatiga bog'liqdir. Strategik boshqaruv nafaqat yangi imkoniyatlarni ochib beradi, balki rahbarlardan tezkor va asoslangan qarorlar qabul qilish, cheklangan resurslarni samarali taqsimlash, shuningdek, o'zgaruvchan tashqi muhitga moslashuvchanlikni talab etadi. Shu sababli, rahbar kadrlarning strategik boshqaruv kompetentligini oshirish masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari rahbarlik sohasida strategik boshqaruv sifatini oshirish uchun istiqbolli vosita sifatida e'tiborni jalb qilmoqda. SI rahbarlarga qaror qabul qilish jarayonlarini samarali tashkil etishda, ma'lumotlarni tahlil qilishda va muhim strategik muammolarni hal qilishda yordam berish imkonini beradi. Bundan tashqari, SI yordamida rahbar kadrlarning qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ta'lim jarayonlarini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil qilish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi 2020-

yil 5-oktyabrda PF-6079-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 11-iyuldagi 415-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrda PQ-358-son qarorida sun'iy intellekt va boshqa raqamli texnologiyalarni ta'lim va boshqaruv sohalariga keng joriy etish muhim vazifa sifatida belgilangan. Ushbu hujjat boshqaruv samaradorligini oshirish uchun strategik vositalardan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi [1].

Ta'lim muassasalarini boshqarishda rahbar-xodimlar boshqaruvning funksional jihatlarini o'zlashtirishi, xodimlarni rivojlantirish va motivatsiyani oshirishi muhimdir. Innovatsion texnologiyalarni boshqaruv jarayonlariga qo'llash rahbarlarning strategik boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda asosiy vosita sifatida ko'riladi. Shu bilan birga, strategik boshqaruv rahbarlarning muhim qarorlarini asosli va samarali qilishda SI texnologiyalari yordamida yanada takomillashtirilishi mumkin [4].

Mazkur maqola rahbar kadrlarning strategik boshqaruv kompetentligini oshirishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish istiqbollari o'rganishga qaratilgan. Xususan, masofaviy ta'lim modullari orqali rahbarlarni murakkab vaziyatlarda samarali qaror qabul qilishga tayyorlash, shuningdek, OpenAI texnologiyalari asosida ularning bilim va ko'nikmalarini baholash imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Oliy ta'lim tizimi rahbar va pedagog kadrlarning strategik boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda muammoli vaziyatlarga asoslangan yondashuvlar va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan samarali foydalanishning yetarli darajada tashkil etilmagan dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Ta'lim va boshqaruv jarayonlarida strategik qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, rahbar kadrlarni real vaziyatlarga moslashtirish va ulardan samarali yechimlar kutish uchun aniq metodikalar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Oliy ta'lim tizimida rahbarlar va pedagoglar uchun:

Muammoli vaziyatlar asosida qaror qabul qilishni rivojlantiruvchi treninglar va platformalar mavjud emas yoki ular nazariy yondashuv bilan cheklangan.

Boshqaruv ko'nikmalarini amaliy jihatdan rivojlantirish uchun innovatsion vositalardan, jumladan, SI texnologiyalaridan foydalanishning tizimli modeli yo'q.

Qabul qilingan qarorlarning strategik jihatdan qanchalik samarali ekanligini aniqlash va baholash tizimi joriy qilinmagan.

Rahbar kadrlarning qaror qabul qilish jarayonlarini baholash imkoniyatlari cheklangani sababli, ularning boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonlari murakkab va samaradorligi past bo'lib qolmoqda. Bunday sharoitda rahbarlarni o'rgatishning innovatsion, muammoli vaziyatlar va real amaliyotga asoslangan yondashuvlari talab qilinadi.

Maqolaning maqsadi – oliy ta'lim muassasalarini rahbar kadrlarning malakasini oshirishda masofaviy ta'lim platformalariga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilish orqali o'quv jarayoni natijadorligini oshirishning ilmiy asosini yaratishdir. Ushbu maqola natijalari sun'iy intellektidan foydalanish imkoniyatlarini kengroq ko'rib chiqish, ularning afzalliklari va joriy etish jarayonidagi muammolarni aniqlash uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida rahbar kadrlari (prorektorlar, fakultet dekanlari va ularning o'rinbosarlari, bo'lim boshliqlari hamda kafedra mudirlari) oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'lim tizimi kadrlari qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tomonidan tashkil etiladigan "Ta'lim tizimi menejmenti", "Ta'lim sifati menejmenti" hamda "Ta'lim sifati ta'minlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari" nomli kurslarda har 3 yilda kamida bir marta bir oy davomida 144 soatlik maxsus o'quv dasturlari asosida o'z malakalarini oshiradilar.

Malaka oshirish kurslarida oliy ta'lim muassasalarini boshqarish va strategik rivojlantirish, oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etish, ta'lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy yondashuvlar, tadbirkorlik universitetlarini tashkil etish, ta'lim menejerining innovatsion faoliyati va professionaligi, oliy ta'lim boshqaruvida tizimli tahlil kabi modullar asosida rahbar kadrlarning strategik boshqaruv kompetentligini rivojlantirishga ustuvorlik berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim muassasalarini rahbar va pedagog kadrlarning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2019 yil 23-sentabrda 797-son Qarori bilan malaka oshirishning masofaviy shakli joriy etildi.

Mazkur qaror ijrosini ta'minlash maqsadida Institut tomonidan masofaviy malaka oshirish platformasi (mt.bimm.uz) faoliyati yo'lga qo'yildi. Shuningdek, malaka oshirish kurslari bo'yicha elektron ta'lim resurslari ishlab chiqildi. O'tgan davr mobaynida oliy ta'lim muassasalarining 2371 nafar rahbar kadrlari mazkur platforma orqali masofaviy shakldagi malaka oshirish kurslarida o'qidilar.

Bunda kurs tinglovchilariga nazariy va amaliy bilimlar onlayn darslar hamda platformadagi video-darslar, ma'ruza matnlari, taqdimotlar orqali yetkaziladi. Oraliq va yakuniy nazorat turlari sifatida yopiq testlar, ochiq testlar hamda berilgan savol va javoblar bo'yicha moslikni topish kabi topshiriqlardan foydalaniladi. Yakuniy nazorat esa, bitiruv malakaviy ishi himoyasi shaklida tashkil etiladi.

Masofaviy malaka oshirish kurslari platformasini SI texnologiyalaridan foydalangan holda takomillashtirish orqali rahbar kadrlarning strategik boshqaruv kompetentligini oshirish bo'yicha izlanishlar olib borildi. Jumladan, tinglovchining mavzularni o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun beriladigan moslikni topish yoki ochiq test topshiriqlari muammoli vaziyatlar bo'yicha keys topshiriqlari bilan almashtirildi. Bunda tinglovchi tasodifiy tanlab olingan keys topshirig'iga o'z javobini kiritadi. Kiritilgan javobni OpenAI SI tizimi tahlil qiladi hamda uni baholaydi.

Bunda baholash quyidagi mezonlar asosida amalga oshirildi:

Muammoni tushunish darajasi

Analitik yondashuv: Tinglovchi muammoning mohiyatini to'g'ri anglaganmi?

Muammo elementlarini aniqlash: Muammoni tashkil

etuvchi asosiy sabab va oqibatlar aniq belgilanganmi?

Yondashuv va tahlil sifatlari

Faktlar va dalillar asosida yondashuv: Javob aniq dalillarga asoslanganmi yoki umumiy, mavhum gaplar mavjudmi?

Tahliliy fikrlash: Muammoni turli tomonlardan tahlil qilish qobiliyati namoyon etilganmi?

Ijodiylik va innovatsion yondashuv: Masalaga yangicha va original qarash taklif etilganmi?

Qaror qabul qilish va takliflar

Amaliy yechimlar: Tinglovchi tomonidan taklif etilgan yechimlar aniq va amalga oshirish mumkinmi?

Alternativ yondashuvlar: Bir nechta variantlar ko'rib chiqilganmi?

Yechimning asoslanganligi: Har bir taklifning asoslari va kutiladigan natijalari aniq ko'rsatilganmi?

Mazkur mezonlar asosida tinglovchining javobi tahlil qilinib, batafsil baholanadi. Bu nafaqat tinglovchining bilim va ko'nikmalarini, balki muammoli vaziyatlarga munosabatini ham o'rganishga yordam beradi.

Tadqiqot quyidagi ikki bosqichda amalga oshirildi:

Birinci bosqich – nazorat bosqichi: 2023/2024 o'quv yilida masofaviy shaklda malaka oshirgan 75 nafar tinglovchilarning o'zlashtirish natijalari tahlili asosida tashkil etildi.

Ikkinchi bosqich – tajriba bosqichi: 2024-yilning oktyabr-noyabr oylarida masofaviy shaklda malaka oshirgan 91 nafar tinglovchilarning o'zlashtirish natijalari tahlili asosida tashkil etildi. Bu bosqichda tinglovchilarning ilmiy SI texnologiyasi integratsiya qilingan baholash usullari orqali baholandi.

Malaka oshirish kurslariga oliy ta'lim muassasalarini rahbar kadrlari faoliyat yo'nalishlaridan kelib chiqib quyidagi guruhlar ajratildi, bular:

O'quv ishlari yo'nalishi – O'quv ishlari bo'yicha prorektorlar, o'quv-uslubiy boshqarma boshliqlari, dekan va o'quv ishlari bo'yicha dekan muovnlari, kafedra mudirlari va o'quv ishlari bo'yicha mas'ul rahbarlar;

Ilmiy ishlari yo'nalishi – Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektorlar hamda ilmiy bo'lim boshliqlari va ilmiy ishlar bo'yicha mas'ul rahbarlar;

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar yo'nalishi – Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha prorektor, ma'naviyat ishlari bo'yicha dekan o'rinbosarlari, yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha mas'ul rahbarlar.

Nazorat bosqichida tinglovchilarning kurs modullarini o'zlashtirish darajalari ularning yopiq test topshiriqlari va moslikni topish kabi oddiy baholash usullari orqali aniqlandi. Bunda topshiriq yakunida tinglovchiga nazorat turi bo'yicha olgan bahosi (ball yoki foiz ko'rinishida) ko'rsatildi. Tashkil etilgan masofaviy malaka oshirish kurslari yakunlari bo'yicha tinglovchilarning o'zlashirish ko'rsatkichlari o'rtacha 76,1 foizni tashkil etdi.

Tadqiqotimiz davomida masofaviy malaka oshirish kurslari platformasini, xususan undagi tinglovchilarni baholash modulini sun'iy intellekt texnologiyalari asosida takomillashtirish orqali rahbar kadrlarning boshqaruv kompetentligini rivojlantirishga harakat qildik.

Buning uchun bir qancha sun'iy intellekt texnologiyalari ko'rib chiqildi va OpenAI texnologiyasi tanlab olindi. Bunda uning tinglovchining javoblarini tez va aniq qayta ishlashi, tahlillarning mukammalligi, baholashning shaffofligi hamda API texnologiyasi asosida integratsiya qilishning soddaligi kabi jihatlari inobatga olindi.

Mazkur natijalarni guruhlar kesimidagi tahlili quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Yo'nalishlar	Nazorat bosqichi (foizda)	Tajriba bosqichi (foizda)	Faq (foizda)
O'quv ishlari yo'nalishi	81,5	90,7	+9,2
Ilmiy ishlari yo'nalishi	75,0	91,7	+16,7
Ma'naviy-ma'rifiy ishlar yo'nalishi	71,9	92,7	+20,8

Malaka oshirish kurslarining an'anaviy va innovatsion baholash tizimlari qiyoslanganida, OpenAI integratsiyalashgan baholash tizimi tinglovchilarning nazariy va amaliy bilimlarini samarali rivojlantirishga xizmat qilgani qayd etildi. Bu tizim muammoli keys topshiriqlari orqali tinglovchilarni tanqidiy va analitik fikrlashga rag'batlantirdi. Kurs yakunlari bo'yicha tinglovchilarning bilim o'zlashtirish ko'rsatkichi 76,1%dan 91,7%ga oshgani ushbu yondashuvning muvaffaqiyatli ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu ko'rsatkichlar SI texnologiyalarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishda yangi bosqichni boshlab berayotganini isbotlaydi.

Rahbar kadrlarning strategik boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta'lim va boshqaruv jarayonlarining dolzarb masalalaridan biridir. Ushbu tadqiqotda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining, xususan, OpenAI texnologiyasining oliy

Nazorat bosqichida tinglovchilar bilimini innovatsion texnologiyalar asosida baholash uchun quyidagi ishlar amalga oshirildi:

Mavzuga doir muammoli savollar bazasini shakllantirish: Bunda har bir mavzuga yuzasida tinglovchining tanqidiy fikrlash qobiliyatini va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan muammoli keyslar banki ishlab chiqildi.

Masofaviy malaka oshirish kurslari platformasini sun'iy intellekt tizimlari bilan integratsiya qilish. Bunda mt.bimm.uz platformasi API texnologiyasi asosida OpenAI tizimi bilan integratsiya qilindi.

Bu bosqichda tinglovchilardan muammoli savollarga javob berishlari talab qilindi. Javoblar OpenAI texnologiyasi orqali tahlil qilinib, baholandi hamda tinglovchiga javobning batafsil tahlili va zaruratga ko'ra berilgan javobga qo'shimcha to'ldirishlar taqdim etildi. Natijada tinglovchi nafaqat topshiriq bo'yicha olgan bahosi bilan tanishadi balki, javobning tahlili va taqdim etilgan to'ldirishlar orqali o'z bilib darajasini yanada oshirishi mumkin bo'ldi. Mazkur texnologiya asosida tashkil etilgan masofaviy malaka oshirish kurslari yakunlari bo'yicha tinglovchilarning o'zlashirish ko'rsatkichlari o'rtacha 91,7 foizni tashkil etdi.

ta'lim muassasalari rahbarlarini masofaviy malaka oshirish jarayonlarida qo'llanilishiga oid yondashuvlar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, SI texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi tinglovchilarning bilimlarini chuqurlashtirish, baholash jarayonining xolisligini ta'minlash va innovatsion yechimlarni hayotga tadbiq qilish imkonini beradi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, rahbar kadrlarni masofaviy malaka oshirish jarayoniga SI texnologiyalarini kengroq jalb qilish nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki strategik boshqaruv sohasida zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishning asosiy omili sifatida xizmat qiladi. Ushbu ilmiy asos rahbar kadrlarni tayyorlash tizimida innovatsion yondashuvlarni kengroq qo'llash uchun mustahkam poydevor yaratadi.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni: "Raqqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida (PF-6079-sonli Farmon, 2020-yil 5-oktabr). <https://www.lex.uz/uz/docs/-5030957>
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 11-iyuldagi 415-son qarori. <https://lex.uz/docs/7014313>.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori. <https://lex.uz/pdfs/7158604>.
- Umarova, X. O. (2024). "Ta'lim tizimining strategik boshqaruv tizimi". "Ekonomika va Sotsium", №6(121), 2024. Manba URL: www.iupr.ru
- Bo'riyev, E. A. (2023). Masofaviy ta'lim platformalari uchun video kontentni yaratish. Retrieved from <https://test.bimm.uz/lecturers/view/0b58192cfefcc6a3f6845ab0befc4219>.
- Zakirova, F. M. (2022). Masofaviy o'qitish tizimini rivojlantirishdagi muammolar va yechimlar xususida tahliliy mulohazalar. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/masofaviy-itish-tizimini-rivozhlantirishdagi-muammolar-va-echimlar-hususida-tahliliy-mulo-azalar>.
- Adashboyev, Sh. M. (2023). SMART texnologiyalar asosida ta'lim jarayonini tashkil etish. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, Toshkent.
- Fayziyeva, M. R. (2021). Ta'limda raqqamli texnologiyalarning roli. Pedagogika va innovatsiya ilmiy jurnali, 5(4), 78-89.

UDK: 86.(173)

Odina NIZOMOVA,

Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti

E-mail: nizomovaodina96@gmail.com

Tel: 91 190 8100

TDTrU.f.f.d. prof. J.Ramatov taqrizi asosida

ANALYSIS OF ONTOLOGICAL ISSUES IN THE EPIC OF MAHABHORAT

Annotation

This article discusses the creation of the great epic "Mahabhorat", which had a special place in the history, culture, and formation of the first buds of philosophy in Ancient India, and its importance in the life of the Indian people. In the epic "Mahabhorat" of the ancient Indian people, gives us valuable information about their views on knowledge, their emergence, the importance of epistemological views in the Mahabharata epic, their thinking.

Key words: Indian Philosophy, Mahabharata, Epistemology, Bhagavad Gita, Krishna, Time and Space, Man, Universe, Dharma, Thinking, Contemplation, Mind, Spirit.

АНАЛИЗ ОНТОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В ЭПОСЕ МАХАБХОРАТ

Аннотация

В данной статье рассматривается создание великого эпоса «Махабхорат», имевшего особое место в истории, культуре и формировании первых зародышей философии Древней Индии, и его значение в жизни индийского народа. В эпосе «Махабхорат» древнего индийского народа дает нам ценную информацию об их взглядах на знание, их возникновении, значении гносеологических взглядов в эпосе Махабхараты, их мышлении.

Ключевые слова: Индийская философия, Махабхарата, эпистемология, Бхагавадгита, Кришна, Время и пространство, Человек, Вселенная, Дхарма, Мышление, Созерцание, Сознание, Душа.

MAHABHORAT DOSTONIDAGI ONTOLOGIK MASALALAR TAHLILI

Anotatsiya

Ushbu maqolada Qadimgi Hindistonda falsafaning ilk kurtaklari shakllanishi, madaniyati, tarixida alohida o‘rin tutgan buyuk epos “Mahabxorat” dostoning yaratilishi, uning hind xalqi hayotidagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi. “Mahabxorat” dostonida qadimgi hind xalqining, bilish haqidagi qarashlari, ularning vujudga kelishi, Mahabxorat dostonida gnoselogik qarashlarning ahamiyati, ularning fikrlashi, tafakkuri haqida bizga qimmatli ma’lumotlar beradi.

Kalit so‘zlar: Hindiston falsafasi, “Mahabxorat” dostoni, Gnoselogiya, “Bhagavadgita”, Krishna, Vaqt va makon, Inson, Olam, koinot, Dharma, Fikrlash, Tafakkur, Ong, Ruh.

Kirish. Borliq haqidagi ilk tasavvurlar insoniyatning miloddan avvalgi nech ming yillik tarixiga borib taqaladi. Qadimgi hind xalqlarining madaniyati, falsafiy qarashlari haqida ma’lumot beradigan doston “Mahabxorat” da ham borliq haqidagi insonlarning qarashlari bayon etilgan.

Qadimgi Hind xalqi tafakkurida borliq Brahma evolyutsiyasi sifatida ko‘riladi. Brahmaning ishlab chiqarish energiyasi haqidagi xuddi shunday g‘oya boshqa shakllarda ham uchraydi. Shuningdek, Brahma xudosi barcha tirik mavjudotlarning tanasini tashkil etuvchi oltin tuxumdan sakrab, Brahmandan yaratilgan degan fikrga egamiz. Kosmik tuxum g‘oyasi mavjud bo‘lib qolmoqda. Inson o‘limdan keyin unutilmasligini his qiladi. U xudolarning irodasi bilan, koinotning irodasi bilan, butun hayotning irodasi bilan – o‘zining mujassamlashgan dunyolari bo‘ylab kezishni davom etayotganini his qiladi, asosiy narsada o‘zgarmasdan (hamma narsani tushunishga qodir).

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Mahabxorat” - qadimgi Hindistonning ikkita asosiy sanskrit dostonlaridan biri 74 mingdan ortiq misralar, shuningdek, uzoq nasriy parchalar yoki jami 1,8 million so‘zdan iborat bo‘lib, bu dunyodagi eng uzun epik she‘r (“Iliada” va “Odisseya” ning taxminan 10 barobar kattaligi) edi”. “Mahabxorat” (महाभारत) nomi “Bharata sulolasining buyuk ertagi” deb tarjima qilinishi mumkin. “An’anaga ko‘ra “Mahabxorat” Rishi Vyasaga tegishli. O‘zining ulkan uzunligi tufayli olimlar uning tarixiy o‘sishi va kompozitsion qatlamlarini yechishga urinib ko‘rganlilari uzoq tarixga ega. Oxirgi shakliga, milodiy III-V asrlarda qurilgan, uning markaziy asosi miloddan avvalgi 500 yilgacha bo‘lgan deb taxmin qilinadi”.

Qadimgi hind olimlari “Mahabxorat” urushi xronologiyasini Yunon mifologiyasining xronologiyasida bilan taqqoslagan, V asr matematik Aryabhatta Kurukshetra (कुरुक्षेत्र) jangi uchun taxminiy sanani hisoblab chiqqan. Arxcoastronomiya yordamida “Mahabxorat” voqealarini sanasini aniqlashga qaratilgan munozarali va bahsli urinishlar oltinchi ming yillikda bo‘lib o‘tgan deb qaraladi.

Yana ba’zi olimlarning fikricha, “Mahabxorat” da tasvirlangan Quyosh va Oy tutilishini o‘rganish uning eramizdan avvalgi 31-asrda yaratilganligini ko‘rsatadi. Holbuki, hozirgi tadqiqotchilarning fikriga ko‘ra, uning tarkibi miloddan avvalgi 1400 yilga to‘g‘ri keladi. So‘nggi tadqiqotlarga ko‘ra, Britaniyada ishlaydigan yadroviy tibbiyot shifokori, doktor Manish Pandit “Mahabxorat” da tasvirlangan 150 astronomik hodisa kontekstida “Mahabxorat” urushi miloddan avvalgi 3067 yil 22 noyabrda bo‘lib o‘tganini aytdi. O‘sha paytda Krishna 55-56 yoshda edi. “Mahabxorat” bundan bir necha oy o‘tgach yaratilgan deb ishoniladi.

“Puralarga ko‘ra, “Mahabxorat” urushi paytida Parikshitning tug‘ilishi va qirol Mahapadma Nandaning taxtga o‘tirishi o‘rtasida 1015 yoki 1500 yil vaqt oralg‘i mavjud. Epikada hindlarning ko‘plab diniy va dunyoviy asarlarida mashhur bo‘lgan “ertak ichidagi ertak” voqeasi ishlatilgan. Uni qirol Janamejayaga Vyashaning shogirdi Vaishampayana o‘qiydi”.

“Mahabxorat” yoki “Bharata avlodlari jangnomasi” qadimgi hindlarning ulkan eposidir. Bundan uch ming yillar ilgari yaratilgan “Mahabxorat” adabiyotining ajoyib yodgorligigina bo‘lib qolmay, qadimgi Hindiston xalqlari hayoti, urf - odatlari, xulqlari, etik va estetik qarashlarining o‘ziga xos

ensiklopediyasidir. Biz bu “Mahabxorat” dostonidan faqatgina xalqlarning tarixi, madaniyatiningina emas, balki qadimgi hind dinlarning tarixini ham bilib olamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tarixiylik va mantiqiylik tamoyillariga muvofiq, Qadimgi Hindiston xalqlari falsafasiy va ijtimoiy qarashlari tahlil qilinadi. Magistrlik dissertatsiyasi ishida tarixiylik, mantiqiylik, ob'ektivlik, tizimlilik, qiyosiy-komparativistik va tanqidiy-qiyosiy, germenektivik ilmiy bilish usullari va tamoyillaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. “Mahabxorat” dagi borliq haqidagi qarashlarga to'xtaladigan bo'lsak, dostonida hind xalqining borliq haqidagi qarashlari ochib berilgan. “Dharma - qonun, abadiy ruh, adolat. “Mahabxorat” dagi ontologik qarashlar aynan shu haqiqatga asoslanadi. Borliq shu dharma atrofida aylanadi. Dharma (qonun, abadiy ruh, olamning tuzilishi, uning birligi).

Dharma o'z-o'zidan erkindir. Uning uchun qonun yo'q. Uning o'zi “umumiy qonun”, “universal mohiyat”dir. U “eng yuqori”, “buzilmaz”, “bu olam yoyilgan”. Uning sifatleri abadiy, cheksizdir. Dharma ongga ko'rinadigan dunyodan boshqa narsadir. Dharma hech narsa bilan shartlanmaydi (va birinchi navbatda ong o'tkinchi deb belgilaydigan narsa bilan). Ko'rib turganimizdek, hind xalqining ontologik qarashlari markazida Braxma, borliqning harakat tayanchi dharma turadi. U borliqda abadiy va cheksiz va erkin holda bo'ladi. U ruh kabi o'lmazdir.

Dharma butun borliqni mujassam etadi. Albatta u insonlar taqdiriga daxldor bo'ladi. Insonlar taqdir shunchaki hodisa emas, balki dharmaning bir mujassamlashgan qismi sifatida qaraladi. Inson taqdirini o'zgartira olmaydi. Taqdir insonni harakatlantiradi u hamma narsaga qodir. Chunki uni dharma boshqaradi. Inson taqdiri hamma narsaga qodir va mukammal, taqdir adashishi mumkin emas, taqdirida haqiqat yashirin bo'ladi. Malika Gandhari ko'r shohga Dhishastrga turmushga chiqayotganida uning ko'rigini bilmas edi, bilgandan keyin ham bu qaroridan voz kechmadi, chunki bu uning taqdiriga yozilganiga ishonardi.

“Mahabxorat” da borliq haqidagi qarashlarida dunyoning boshi ham, oxiri ham yo'q, u abadiy hamda cheksizdir. Lekin bu borliqning markazi hamda uning paydo bo'lishi va yo'q bo'lishini dharma belgilab turadi. Dunyo siklik jarayonni boshidan kechiradi, yana yaraladi, yuksaladi, yana parchalanadi, bu jarayon uzluksiz davom etadi. “Mahabxorat” da borliq bu yaratilish kuchi va yo'q qilish kuchi mavjud bo'lgan dunyodir. Bu hind afsonasining ma'naviy va moddiy makonning yana bir muhim ontologik xarakteristikasidir. Dunyoning yaratilishida xudolar yaratuvchi sifatida tavsiflanadi. Ya'ni borliqni Brahma yaratganiga ishonishadi. Xudolar yaratish kuchi sifatida dunyodagi jonzotlarni yaratishsa, Jin Rakshasalar dunyoni yo'q qilishga harakat qilishadi. Dunyo bu harakat. Harakat ham tafakkur singari dunyo uchun zarurdir. Bu dunyo taqdir va inson say-harakatlariga bog'liqligini asar qahramonlari aytib o'tishadi. Qachonki inson o'z hayotiga aralashsa, keyin butun koinotni o'zgartiradi. Savitri turmush o'rtog'ini o'lim xudosi Yamadan tortib oladi. Koinot inson ma'naviyati o'zgarishi bilan o'zgaradi.

Dunyoning umumiy ontologiyasi sifatida aylanish - karmadir. Odam bu aylanishda insonning ishtirokini talab etadi. Dunyo samsara - mavjudlik, tug'ilish va o'limning cheksiz zanjiridir. Har bir narsa va hamma narsa o'z mavjudligi (uning karmasi) orqali o'tadi, hamma narsa uni o'ziga singdiruvchi aylanishga ergashib, ma'lum bir vaqtda yashaydi. Vaqt hamma narsaga qodir: unda nimadir tug'iladi va unda – o'z irodasi bilan – o'ladi. “Bu g'ildirak samsara dunyoda abadiy aylanadi, uning na boshlanishi va na oxiri bor, bu esa mavjud bo'lgan hamma narsani yo'q qiladi”. “Vaqt barcha mavjudotlarni yo'q qiladi va ularni qaytadan yaratadi”. Demak, bir butun unyo, hamma narsa mavjud umumiy qonungga muvofiq butun harakat qiladi. Dunyoni vaqt harakatlantirar ekan, nimanidir yaratadi va nimanidir yo'q qiladi.

Bu jarayon uzluksiz ravishda davom etib, aylanma harakat karmani tashkil etadi. Tug'ilish va o'lim zanjiri hind xalqining dunyo qarashida bu bir jazo kabi. Agar bu karma o'lim va yana qayta tug'ilish aylanma harakatdan chiqib ketgan shaxs oliy maqsad nirvanaga yetishadi. U karmadan ozod bo'ladi. “Mahabxorat” asarida qayta tug'ilish hodisasi Bhismaning qaroridan norozi bo'lgan malika undan o'ch olish uchun 25yildan keyin qayta tug'ilishini ko'rishimiz mumkin.

“Mahabxorat” olami - bu dharma dunyosi yoki haqiqatning uch karra vahiy olamidir. Dharma (ruh, qonun, adolat) yagona haqiqiydir. Unga nisbatan boshqa hech narsa yo'q. U hamma narsaning va hamma narsaning asosi sifatida, yaxshi va yomon ishlarning mukofoti sifatida, olamlarning paydo bo'lishi va ularning halokati sifatida mavjud (haqiqat uchligi). Bu boshqa hamma narsa kabi arvoh emas. Bu ontologikdir: u borliqqa ega, u xudolar va odamlarning ishlarida ham, vaqt va taqdirida ham o'zini namoyon qiladi. Bu na boshlanishi, na oxiri bo'lib, dunyoda mavjud bo'lgan hamma narsani yaratadi va yo'q qiladi. U hech kimga va hech narsaga bo'ysunmaydi. U bu dunyodadir. U hamma narsaning o'rtasida. Hamma narsa uning atrofida aylanadi (“Mahabxorat” olamni belgilab, universal g'ildirak tasvirini nazarda tutadi). Hamma narsa undan kelib chiqadi va hamma narsa o'z vaqtida u tomonidan yo'q qilinadi. Xuddi yaratilish yo'q bo'lish uchun bitta qadamdir. Yaratiladi vaqt o'tib yo'q bo'ladi, va yana vaqt o'tib yaratiladi. Bu jarayon uzluksiz davom etadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, “Mahabxorat” eposidagi borliq haqidagi qarashlarining ham, bilish haqidagi falsafiy qarashlarining ham markazida Xudo Brahma, va uni boshqaruvchi qonun, harakatlantiruvchi tayanchi esa dharmadir. Borliq cheksiz va abadiy, vaqt uni doimiy harakatda saqlaydi. Yaratiladi va yo'q qilinadi. Bu aylanma harakat doimiy karmani yuzaga keltiradi. Dunyo dharma orqali insonlarni boshqaradi. Lekin bunda insonlar ham bu doimiy aylanishni vujudga keltiruvchi omildir.

Insonning harakatlari tufayli borliq yomonlik yoki yaxshilik bilan, taraqqiyot yoki vayronaga aylanishi mumkin. Insonlar dunyo uchun emas, dunyolar inson uchundir, insonlar aylanma harakat karmani boshdan kechirar ekan, bir dunyo yo'q bo'lsa, yana boshqa dunyolar paydo bo'laveradi. Qachonki insonlar bu karmadan halos bo'lsa, dunyolar ham to'xtaydi, insonlar uchun dunyo ahamiyatini yo'qotadi. “Mahabxorat” da kelajakdagi hayot haqida aniq fikr yo'q. Xudolarning yo'li ajdodlar yo'lidan farq qiladi va jahannamning uchinchi joyiga ruxsat beriladi. Boqiylik “shoh kabi shon-sharafda yashash” degani emas. Bu osmonda abadiy baxt, u yerda ochlik yoki chanqoqlik, o'lim va qarilik azoblari yo'q. Jangchiga “Indra jannatidagi baxt” va'da qilingan. Yulduzlar ketgan donishmandlarning ruhi sifatida ko'riladi. Arjuna ularni jangda o'ldirilgan buyuk qahramonlar, deb biladi. Biroq, eng yuqori maqsad Xudo bilan birlashish deb e'lon qilinadi. Shuningdek, ular Sankhya nazariyasiga murojaat qilib, ruh tabiatdan farqini anglab yetgach, empirik mavjudotdan xalos bo'ladi. Kelajakning ikkinchi nomi jangu - jadal. Ko'ngilda orzu bo'lsayu, lekin u amalga oshmasa, yurak faqat oldinga qarab talpinadi. Kelajakda nimalar qilish kerakligini tassavur qila boshlaydi. Biroq hayot, na o'tmishda bor, na kelajakda. Hayot hozir mavjud. Binobarin hozirdagi his tuyg'ularimiz hayotdagi his tuyg'ularimizdir. Shunday deymizu, oddiy bir haqiqatni anglay olmaymiz. O'tib ketgan voqealarni eslab huzurlanishga chuqur kirishib ketamiz. Yoki kelajak uchun turli rejalar tuzishdan bo'shamaymiz. O'rtada hayot shuvillab o'tib ketadi. Yana bir haqiqat shundan iboratki, biz kelajakni na ko'zimiz bilan ko'ra olamiz, na kelajakni yarata olamiz. Faqat sabr toqat va ochiq chehra bilan uni kutib olamiz. Mahabxorat”dagi Kirishnaning ajoyib so'zlaridan ma'lumki, asardagi kelajak va o'tmish tushunchasini yo'qqa chiqaradi.

ADABIYOTLAR

1. Василькова Я.В. и Невелева С.Л. Махабхарата. Книга Третья. Лесная (Араньякапарва) / Пер. с санскр., предисл. и коммент. – Москва: Гл. ред. воет. лит. изд-ва, Наука, 1987. – 799 с.
2. Гагаев А.А., Гагаев П.А. Русская цивилизация и фольклор. Мир сказки. – Москва: РИОР, 2014. – 201 с.
3. Кальянов В.И., Баранников А.П. Махабхарата. Книга Первая.
4. Адипарва / Пер. с санскр. и ком-мент. – Москва: Академия наук СССР, 1950. – 738 с.
5. Липкин С., Потапова В.А. Махабхарата. Рамайна / Пер. с санскр. – М.: Художественная литература, 1974. – 605 с.

6. Грищенко Р.В., Смирнов Б.Л. Мифы древней Индии. Бхагавадгита. – СПб.: Кристалл, 2000. – 510 с.

Sarvar NISHONOV,

Tashkent Kimyo International University docent func., (philosophical science) PhD of the Department of "Social and Humanities Sciences"

E-mail: sarvar0202pm@gmail.com

Alfraganus university dotsenti., falsafa fanlari doktori Sh.Tursunqulova taqrizi asosida

SHARQ FALSAFASIDA "USTOZ-SHOGIRD" MUNOSABATLARI ORQALI KOMILLIKKA ERISHISH MASALASI

Аннотация

Ushbu maqolada Sharq falsafiy tafakkurida komil inson to'g'risidagi qarashlar ustoz-shogird munosabatlari orqali amalga oshirilishiga doir ta'limotlar ilmiy falsafiy jihatdan tahlil etilgan. Insoniylik darajasini ma'lum bir tizim, qobiq yoki boshqa bir strukturaga solib ko'rish inson tafakkuri, hayoti mazmuni uchun keskin kurash ketayotgan bugungi globallashuv jaryonida inson masalalarini tahlil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ma'naviy madaniyatning mag'zini inson muammosini muayyan darajada yoritilishini tashkil etadi. Inson konsepsiyasi juda keng o'rganilgan bo'lib, turfa xil nazariyalar, konsepsiyalarga asoslangan holda yoritilgan.

Kalit so'zlar: Husayn Voiz Koshifiy, Farobiy, Ibn Sino, G'azzoliy, ustoz-shogird, komillik, kamolot, shaxs, o'zlikni anglash, aql, ruh, tasavvuf.

ПРОБЛЕМА ДОСТИЖЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВА ЧЕРЕЗ ОТНОШЕНИЯ "УЧИТЕЛЬ-УЧЕНИК" В ВОСТОЧНОЙ ФИЛОСОФИИ

Аннотация

В этой статье с научно-философской точки зрения проанализированы учения о том, что взгляды о совершенном человеке в восточной философской мысли реализуются через отношения наставник-ученик. Анализ человеческих вопросов приобретает актуальное значение в современном процессе глобализации, в котором идет острая борьба за человеческое мышление, смысл жизни, привязывая уровень человечности к определенной системе, оболочке или другой структуре. Также суть духовной культуры заключается в том, чтобы в определенной степени освещать проблему человека. Концепция человека широко изучена и освещена на основе различных теорий и концепций.

Ключевые слова: Хусейн Ваиз Кашифи, Фараби, Ибн Сина, Газали, наставник-ученик, совершенство, совершенство, личность, самосознание, разум, дух, суфизм.

THE ISSUE OF ACHIEVING PERFECTION THROUGH THE "MASTER-DISCIPLE" RELATIONSHIP IN EASTERN PHILOSOPHY

Annotation

This article analyzes from a scientific and philosophical perspective the teachings about the realization of views on the perfect human being in Eastern philosophical thought through the teacher-student relationship. Considering the level of humanity in a specific system, shell, or other structure, it is crucial to analyze human issues in today's process of globalization, where there is a fierce struggle for the meaning of human thought and life. At the same time, the essence of spiritual culture is the illumination of human problems to a certain extent. The concept of man has been extensively studied and illuminated based on various theories and concepts.

Key words: Husayn Voiz Koshifiy, Farabi, Ibn Sina, Ghazali, teacher-student relationship, perfection, self-improvement, personality, self-awareness, intellect, spirit, Sufism.

Introduction. At a time when various contradictions, clashes of opinions, globalization, and the determination of the objectivity of philosophical teachings are becoming increasingly complex in the world, moral qualities serve to strengthen the social significance and human relations of the features of the development and transformation process of modern society, on the other hand, the unity of spiritual and complex aspects such as self-control, self-esteem, and self-management lies at the foundation of the formation of a critical analysis of the individual's attitude towards oneself, the harmonization of one's The sciences of history and philosophy are trying to give a clear and reasonable answer to this question. Currently, the history of the formation and development of nations, dynasties, and sources is one of the least studied topics in world science. Studying the scientific, religious-philosophical essence of our great scholars Husayn Vaiz Koshifi and Jalaliddin Davani, who made a worthy contribution to world science, is not only a list, description and description of events in the past, but also the original source of these scholars. scientific analysis of the sources of manuscripts based on the methodology of philosophical hermeneutics, through translation and analysis of the laws of the socio-ethical paradigm, which are relevant and have risen to the level of value beyond the centuries the need to confirm with the rational essence of philosophical thinking and to use them rationally is becoming the focus of attention.

Literature review. From this point of view, the fact that the image of the "Perfect Man" is manifested in the 99 beautiful names of Allah Almighty "Asmohusna", prophets and companions of the Messenger of Allah, dear saints, unparalleled beings, geniuses of science, in the tradition, rich scientific and philosophical heritage, art, moral thinking of our people, there were always many great figures, thinkers, their masterpieces, and they showed the right path and guided to perfection, and today also led and encouraged to truth. First and foremost, it is necessary to demonstrate the role of Arab-Muslim thought, which has developed a unique version of the interpretation of the "Master-Disciple" relationship, and, accordingly, the place and role of the interpretation of the "Master-Disciple" relationship in solving the problem of raising a new human personality. The New Society "The philosophical doctrine of man calls for the self-improvement of true people. Therefore, it includes a pedagogical, educational stimulus. Therefore, it can be argued that the educational function of the philosophical doctrine of man (especially at the points where we are talking about the ideal or perfect man) is not beyond this doctrine, which, if already developed and "injected into the light, "is not introduced into it from outside, but constitutes its essence" [1]. In his treatise The City of Virtuous People, "al-Farabi attempted to find a practical embodiment of his views on the individual, society, knowledge, way of life, and value system in the relationship between the

teacher and the student. For al-Farabi, an exemplary person, ideal and mentor, was the ruler of the city, an imam who had to possess good qualities. The imam was to be responsible for the propagation of knowledge, he himself was to love science, and he was to be both a teacher and a disciple. Orientalist E.A. Frolov emphasizes: "To achieve perfection, it is necessary to acquire knowledge, but a person cannot accept it on their own, only people with the appropriate innate ability - prophets - are capable of it. "And the ordinary person must be educated, he needs a teacher" [2].

Research Methodology. Within the framework of the "teacher-student" relationship, perfect knowledge could be revealed, as these relationships were provided in the form of a joint entity necessary for both deepening and clarifying the doctrine. In addition, as a result of being together, special trust and help arose.

The doctrine of "man al-komil" in Eastern periphatism led to a deeper understanding of the meaning of the doctrine" [3]. "In such important and urgent matters, the teacher and educator is the ruler, who seeks to organize the city in such a way that all its parts agree with each other, and people help each other to achieve happiness, thinking of pure essences. Since the Eternal One is kind and loving, the ruler, guided by God, deals with his subjects, primarily appealing to persuasion, and also healing their souls, which causes them to follow their will freely, voluntarily, and consciously" [4]. In the peripatetic philosophy of the East, the first being itself is perfection, everything in the space of the First Being is created on top of the highest spiritual energies - the energies of love - and brings good. This shows that there is a universal principle of development, and perfect growth can only be under the guidance of creatures who are higher in terms of perfection. Both a person's consciousness and their personality develop under the care of an individual mentor, a spiritual leader of a person, and under the care of such a spiritual mentor, a person develops both their mind and personality. The development of personality is divided into two stages: the stage of human dead existence; the stage of human immortal, eternal existence. The basis of a person's dead personality is his dead mind - the spiritual body of a person, which ceases to exist alongside his physical body. The basis of the immortal personality of a person is the Spirit - the immortal mind of a person. The human soul - its immortal mind and the foundation of human immortality - is shaped by the joint activity of man and his teacher, the mentor.

Analysis and results. The primary and only important task of human life on earth is to shape his immortal soul and transfer his personality to the second immortal stage of existence. The peak of the perfection of an individual's immortal personality is the achievement of the ability to personally communicate with their primitive teacher. The goal of education, according to al-Farabi, is to bring a person to this good by encouraging them to strive for good deeds. Knowledge helps us understand what is good or bad. Farabi proposed a system of methods for cultivating good qualities. If a winner demonstrates a desire to learn, work, and do good things, more gentle methods are appropriate. If the student is wrong, the punishments are very justified. The thinker saw the essence of education in the development of a friendly person. Thinking about what an ideal teacher should be, al-Farabi emphasized that he is talking about a scientist and teacher who has a useful speech, knows and loves to transmit knowledge, and is diligent in solving the problems of education and upbringing. It is also worth noting the role of Sufism, which introduced a unique interpretation of the "master-student" relationship. Initially, Sufism, according to J. Tringham, was the practice of direct communication with God, along with all the differences between its adherents" [5]. One of the pillars of early Sufism was Abulqasim al-Junayd (d. 910) "Sufism consists of being without a link connecting with God..." [6].

Therefore, the multifaceted and multi-layered nature of the phenomenon of Sufism is primarily determined by a large number of religious-philosophical and moral teachings and practical methods of their implementation. The basis of the Sufi worldview is the idea of Sufi knowledge of God and a special concept of the moral perfection of the individual, which is related to the promotion of asceticism and the renunciation of secular

blessings. Already in the 14th-15th centuries, strictly organized Sufi orders (tariqa) were formed, based on the relationship between the teacher (sheikh, murshid) and the student (murid). The hierarchy in Sufism was based on subordination to the masters - the sheikhs of the disciples.

The main thing here is that the passage of the path is carried out by the murid's own efforts with the help of the murshid-master. This is the path to continuous improvement and self-improvement, the path to the Truth and the path to understanding the hidden truth, and finally, the path of universal human unity - the path of spiritual immortality. "A distinctive feature of Sufism is the recognition of the role of a teacher (pir) guiding the murid (disciple) on the mystical path, guiding him to the true, selfless path. The coach is a person who embodies all human qualities and is a symbol of justice. Without such a mentor responsible for him, the student cannot fully complete the path of understanding the truth, because for the student, the mentor is not only an example, but also another "I" of the believer. Finally, it ceases to be "the other" through deep devotion and consent to the connection between the teacher and the student" [7]. In his book "The Resurrection of Religious Beliefs, "Ghazali sought to develop new moral principles and norms of human behavior. This book is also a kind of educational encyclopaedia. The views put forward by Ghazali regarding the relationship between "the teacher and the student" can be stated from the following points of view. First, in Ghazali's views, the concept of education consists of "correcting the evil and destructive morality in people's hearts, teaching them the path of praiseworthy morality leading to happiness" [8].

For Ghazali, education here is only a tool that helps a person achieve perfection. In this regard, he wrote: "Know that the purpose of labor and labor in doing good deeds is to purify the soul in order to reform it and improve its morality" [8]. Secondly, Ghazali considers the teacher to be one of the most important factors in realizing the goals of education and upbringing, based on this, the thinker defined the teacher's task as follows: the teacher's duty is to show kindness to the students - to be their spiritual mentor in the future; the teacher must guide the students to the right path, which leads to the achievement of the highest goal of knowledge; the teacher must understand the individual characteristics of the students and the differences between them, evaluate the talents and intellectual abilities of each student; and finally, In this way, Ghazali emphasized the need to teach a person from a young age. According to Ghazali, the child's psyche acquires the necessary form if educators, especially parents, follow certain pedagogical recommendations. The teacher receives the child from the parents and continues the traditions of family upbringing. According to Ghazali, the moral principle is formed through self-education and imitation of wise teachers. As intellect is cultivated and strengthened, the role of self-education increases. Self-education begins with self-observation and self-knowledge. By observing the actions of others, you can see your own shortcomings and make judgments about them. It should also be noted that the student should strive for knowledge, because without diligence, the desired result cannot be achieved. According to Sufis, a person approaches reality with the help of reason, intuition, and imagination, their cognitive abilities are inexhaustible and must constantly improve them, otherwise only forms and the essence of things will be revealed to him. A person striving to know the truth must first choose a mentor who follows him and embark on the path of perfection. The practice of Sufi orders shows that the sheikhs were an undeniable authority, whose unconditional obedience became the norm of behavior of the murids.

Conclusion. The number of steps in Sufi orders varies depending on their social and ethnocultural components. The levels of Sufism are theoretically incomprehensible, as they correspond to a person's unique experiences and worldviews, therefore each of them is their state, experience. In conclusion, it can be said that various forms of the Sufi concept of a perfect personality developed and emerged in different socio-cultural conditions, but it cannot be denied that most of them had a positive impact on the moral life of a person. Sufism created a holistic picture of the world thanks to the concept of perfection,

where a fundamental connection between the absolute and the individual is established.

Universal laws become the norm of human life, and personal experience becomes the practice of rising to Truth.

REFERENCES

1. Sagikizi A. The problem of humanism in the philosophy of Confucius // Current problems of philosophy and political science through the eyes of young scientists. - Алматы: Компьютерно-издательский центр ИФИП МОН РК, 2007. - 240 с.
2. Фролова Е.А. Средневековая арабская философия: проблемы решения. - М.: Восточная литература РАН, 1998. - 180 с.
3. Сейтахметова Н.Л. Проблема Камал (ун) в философии Абу Насра аль-Фараби // Наследие аль-Фараби и мировая культура: материалы международного Конгресса Наследие аль-Фараби и мировая культура. September 28-29, 2000. Editor-in-chief A.N. Nisanbayev. - Алматы: Компьютерно издательский центр ИФИП МОН РК, 2001. - 640 p.
4. Soloveva G.G. Al-Farabi's Study of Happiness in the Context of Modern Axiological Discourse // Al-Farabi's World of Values and Axiology of the 21st Century. - Кн. 2. - Тошкент, 2020. - 156 с.
5. Trimmingham J. S. Sufi orders in Islam. - Тошкент, 2020. - 380 с.
6. Игнатенко А. Зеркало как составляющая спекулятивной парадигматики в арабской исламской мысли эпохи средневековья. - М.: Восточная литература РАН, 1998. - 165 с.
7. Коянбаева Г.Р. Ценности политической системы аль-Фараби в контексте современной политической мысли арабского мира // Мир ценностей аль-Фараби и аксиология XXI века. – К. 2. - Тошкент, 2020. - 190 с.
8. Abu Hamid al-Ghazali. Воскресенье наук о вере (Ихия улудум-дин). Elected heads. Памятники письменности Востока. XLVII./ Пер. с арабского, исследование и комментарии В.В. Наумкин. - М.: Наука, ГРВЛ, 1980. - 240 p.

Farhod NISHONOV,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti, PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

DESIGNING INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORIES IN TEACHING SPECIALIZED DISCIPLINES IN ECONOMIC FIELDS

Аннотация

This article addresses the issue of designing individual educational trajectories in the teaching of specialized disciplines in economic fields. It analyzes the scientific and methodological foundations of individualizing the educational process based on the personal needs, interests, and capabilities of students. The importance of pedagogical conditions, technological tools, and innovative approaches in forming individual educational trajectories is highlighted. This approach aims to develop students' professional competencies and aligns with the demands of the modern education system.

Key words: Individual educational trajectory, economic fields, specialized disciplines, educational process, individualization, professional competence, pedagogical conditions, innovative approaches.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТРАЕКТОРИИ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН В ЭКОНОМИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЯХ

Аннотация

Данная статья посвящена проектированию индивидуальной образовательной траектории в процессе преподавания специальных дисциплин в экономических направлениях. В работе рассматриваются научно-методические основы индивидуализации образовательного процесса в соответствии с личными потребностями, интересами и возможностями студентов. Также освещается значение педагогических условий, технологических средств и инновационных подходов в формировании индивидуальных образовательных траекторий. Этот подход способствует развитию профессиональных компетенций студентов и соответствует требованиям современной образовательной системы.

Ключевые слова: Индивидуальная образовательная траектория, экономические направления, специальные дисциплины, образовательный процесс, индивидуализация, профессиональная компетенция, педагогические условия, инновационные подходы.

IQTISODIYOT YO'NALISHLARIDA IXTISOSLIK FANLARINI O'QITISHNING INDIVIDUAL TA'LIM TRAYEKTORIYASINI LOYIHALASHTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada iqtisodiyot yo'nalishlarida ixtisoslik fanlarini o'qitish jarayonida individual ta'lim trayektoriyasini loyihalashtirish masalasiga bag'ishlangan. Unda talabalarning shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishlari va imkoniyatlariga mos ravishda ta'lim jarayonini individualizatsiya qilishning ilmiy-uslubiy asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, individual ta'lim trayektoriyalarini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari, texnologik vositalari va innovatsion yondashuvlarining ahamiyati yoritiladi. Mazkur yondashuv talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi va zamonaviy ta'lim tizimining talablariga javob beradi.

Kalit so'zlar: Individual ta'lim trayektoriyasi, iqtisodiyot yo'nalishlari, ixtisoslik fanlari, ta'lim jarayoni, individualizatsiya, kasbiy kompetensiya, pedagogik shart-sharoitlar, innovatsion yondashuvlar.

Kirish. Bugungi kunda iqtisodiyot yo'nalishlarida kadrlar tayyorlash tizimini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Iqtisodiy sohalar mutaxassislaridan keng qamrovli nazariy bilimlar bilan bir qatorda yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyalar va amaliy ko'nikmalar talab qilinadi. Ta'lim jarayonining mazmuni va metodlarini talabalarning individual xususiyatlari, ehtiyojlari hamda qobiliyatlariga moslashtirish ushbu maqsadlarga erishishda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonini individualizatsiya qilish talabaning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi, uni faol o'quv subyekti sifatida shakllantiradi va shaxsiy rivojlanishga yo'naltiradi. Shu ma'noda, iqtisodiyot yo'nalishlarida ixtisoslik fanlarini o'qitishda individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirish ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etishni, o'quv jarayonining moslashuvchanligini ta'minlashni hamda talabalar bilimini chuqurlashtirishni talab qiladi. Ushbu maqolada iqtisodiyot yo'nalishlarida ixtisoslik fanlarini o'qitishda individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirishning nazariy va amaliy jihatlari, pedagogik shart-sharoitlari, texnologik vositalari hamda innovatsion yondashuvlari tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi hamda iqtisodiy sohaning o'ziga xos ehtiyojlarini qondiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iqtisodiyot yo'nalishlarida ixtisoslik fanlarini o'qitishning individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirish bo'yicha mavjud adabiyotlar talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlarini o'rganishga katta e'tibor qaratadi. Ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlarni tahlil qilishdan ma'lum bo'ladi, ta'lim jarayonining individualizatsiyasiga bag'ishlangan ilmiy ishlarda quyidagi asosiy yo'nalishlar yoritilgan:

Ta'lim jarayonining individualizatsiyasi nazariyalari va usullari. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi (Vygotskiy[1], Elkonin[2], Rubinshteyn[3] kabi tadqiqotchilar) individual ta'lim trayektoriyalarining nazariy asoslarini belgilaydi. Ushbu yondashuvlar shaxsning o'ziga xos xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashgan ta'lim tizimini yaratishga qaratilgan. Shuningdek, Bloom'ning taxonomiyasi ta'lim maqsadlarini individualizatsiya qilishda keng qo'llaniladi.

Texnologik vositalardan foydalanish. XXI asr ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi (Mishra[4] va Koehler[5] tomonidan taklif qilingan TPACK modeli) individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'quv jarayonida platformalar (masalan, Moodle, Google Classroom) va adaptiv dasturiy ta'minot yordamida talabalar ehtiyojlariga mos ta'lim mazmuni taklif etilmoqda.

Iqtisodiyot yo'nalishlariga xos yondashuvlar. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha ta'limni individualizatsiya qilishda kasbiy malaka standartlari, mehnat bozorining ehtiyojlari va zamonaviy iqtisodiy dasturlarni hisobga olish zarurligi ta'kidlanadi. Davenport[6] va Prusak[7] tomonidan ishlab chiqilgan bilim iqtisodiyoti konsepsiyasi, shuningdek, Drucker[8] tomonidan ilgari surilgan bilimlar jamiyatida o'quvchilarni innovatsion fikrlashga yo'naltirish g'oyalari bu borada dolzarb bo'lib qolmoqda.

Psixologik-pedagogik sharoitlar. Ta'lim jarayonida individualizatsiya uchun psixologik-pedagogik sharoitlarning yaratilishi muhim hisoblanadi (Leontev[8], Ananev[9]). Bu sharoitlar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni mustahkamlash, talabalarni o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirishga xizmat qiladi.

Ta'lim mazmunining moslashuvchanligi. Adabiyotlarda ta'lim mazmunining moslashuvchanligi va talabaga mos kurslarni loyihalashtirish (adaptive learning) bo'yicha amaliy tadqiqotlar keng yoritilgan. Ushbu yondashuv talabani qiziqishlari va bilim darajasiga mos ta'lim mazmunini shakllantirish imkonini beradi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyot yo'nalishlarida ixtisoslik fanlarini o'qitishda individual ta'lim trayektoriyasini loyihalashtirish talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda samarali vosita sifatida e'tirof etilgan. Biroq, ushbu yo'nalishda raqamli texnologiyalar, pedagogik modellar va iqtisodiyot fanlarining o'ziga xos xususiyatlarini integratsiya qilishga qaratilgan qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Bu esa zamonaviy ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda iqtisodiyot yo'nalishlarida ixtisoslik fanlarini o'qitishda individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirish masalalarini o'rganish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

Nazariy-tahliliy yondashuv. Ilmiy va uslubiy adabiyotlar, xalqaro va milliy standartlar, ilg'or pedagogik tajribalar tahlil qilindi. Ushbu yondashuv yordamida ta'lim jarayonini individualizatsiya qilishning nazariy asoslari va dolzarb muammolari aniqlandi. Nazariy asoslar: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, Bloom taxonomiyasi va bilimlarning moslashuvchanligi bo'yicha yondashuvlar.

Amaliy-tajriba yondashuvi. Tadqiqotning asosiy bosqichlarida amaliy tajribalar va kuzatuvlar o'tkazildi. Bunda: Diagnostik tadqiqotlar: talabalar ehtiyojlarini aniqlash, qiziqishlari va bilim darajalarini baholash uchun so'rovnomalar, testlar va intervyyular ishlatildi.

Eksperiment: ta'lim jarayonida individual ta'lim trayektoriyasini joriy etish uchun kichik guruhli eksperimental dasturlar ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi.

Raqamli texnologiyalarni tadbiiq etish. Tadqiqotda individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirishda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanildi: Adaptiya platformalari: Moodle, Google Classroom va boshqa platformalarda o'quv materiallarini moslashtirish.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida iqtisodiyot yo'nalishlarida ixtisoslik fanlarini o'qitishda individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganildi. Talabalarning shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishlari va bilim darajalarini chuqur tahlil qilish asosida o'quv jarayonini

ADABIYOTLAR

1. Vygotskiy, L. S. (1978). Muloqot va rivojlanish psixologiyasi. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
2. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: David McKay Company.
3. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.
4. Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). Working Knowledge: How Organizations Manage What They Know. Boston: Harvard Business School Press.
5. Drucker, P. F. (1993). Post-Capitalist Society. New York: HarperBusiness.
6. Leontev, A. N. (1981). Faoliyat, ong va shaxs. Moskva: Moskva universiteti nashriyoti.
7. Ananev, B. G. (2001). Shaxs rivojlanishi va pedagogika psixologiyasi. Sankt-Peterburg: Piter.
8. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
9. OECD. (2019). Trends Shaping Education 2019. Paris: OECD Publishing.
10. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman.

individualizatsiya qilish yondashuvlari ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish jarayoni ta'lim mazmunining moslashuvchanligi, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda sezilarli samara beradi.

Eksperiment davomida moslashtirilgan ta'lim rejaları ishlab chiqilib, ular orqali talabalarga ta'lim yo'nalishini mustaqil tanlash imkoniyati berildi. Ushbu yondashuv o'quv jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, talabalarni o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiradi. Raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning bilim olish jarayonida ishtirokini kuchaytirib, ularning motivatsiyasini oshirganligi kuzatildi. Tahlillar natijalariga ko'ra, individual yondashuv joriy etilgan guruhlarda o'zlashtirish darajasi an'anaviy o'qitish metodlariga nisbatan sezilarli ravishda yuqori bo'ldi.

Ekspert baholariga ko'ra, individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirish talabalarning kasbiy tayyorgarligini zamonaviy mehnat bozori talabalariga mos ravishda shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Natijalar, shuningdek, past o'zlashtirishga ega talabalar uchun moslashtirilgan ta'lim mazmunining samarali ekanligini ko'rsatdi. Ushbu yondashuv iqtisodiyot yo'nalishlarida ta'lim sifatini yaxshilash va talabalarning bozor talablariga mos keluvchi raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Mazkur metodologiya kelgusida ta'lim jarayonini yanada modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlanish yo'lida mustahkam poydevor yaratadi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari iqtisodiyot yo'nalishlarida ixtisoslik fanlarini o'qitishda individual ta'lim trayektoriyalarini loyihalashtirishning samaradorligini tasdiqladi. Tadqiqot jarayonida talabalarning individual ehtiyojlarini aniqlash, ularning qiziqishlari va qobiliyatlariga mos ta'lim yo'nalishlarini yaratish talabalar uchun samaradorligini oshirishga olib kelgani kuzatildi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash va moslashtirilgan ta'lim rejalarini o'quv jarayonining sifatini sezilarli darajada yaxshilab, talabalar o'rtasida yuqori motivatsiya va qiziqish uyg'otdi. Shuningdek, o'quv jarayonini individualizatsiya qilish orqali talabalarning kasbiy kompetensiyalari rivojlanib, ular zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh kadr sifatida shakllanish imkoniyatini qo'lga kiritdilar. Ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan usulda tashkil etish an'anaviy yondashuvlarga qaraganda samaraliroq ekanligi tadqiqotda qayd etildi.

Ta'limni moslashtirish: Talabalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim mazmunini moslashtirishni tizimli ravishda joriy qilish zarur. Bu jarayonda moslashtirilgan o'quv rejalarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish lozim.

Raqamli vositalarni kengaytirish: Ta'lim jarayonida Moodle, Google Classroom kabi raqamli platformalar imkoniyatlarini kengaytirib, moslashtirilgan va adaptiv ta'lim resurslarini yaratish tavsiya etiladi.

Innovatsion metodlarni qo'llash: Talabalar bilimni chuqurlashtirish va motivatsiyasini oshirish maqsadida interaktiv va texnologik yondashuvlar, jumladan, gamifikatsiya va virtual laboratoriyalarni kengroq joriy qilish kerak.

UDK:30.303.303.301

Bahramjon NOMONJONOV,
Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: NomonjonovBahromjon@mail.ru

Farg'ona davlat universiteti professori A.Qambarov taqrizi asosida

MUSIQA MADANIYATI FANINI O'QITISHDA SAMARALI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Аннотация

Mazkur maqolada musiqiy madaniyatini darslarining o'ziga xos xususiyatlari atroflicha yoritilgan. Musiqa o'qituvchisi o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini o'stirish va darsni yangi pedagogik texnologiyalardan unumli hamda o'rinli foydalanishi, shuningdek, maqbul shakl, usul va vositalar yordamida tashkil etishga oid ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa, texnologiya, kreativ yondashuv, kalit, musiqiy qobiliyat, pedagogik mahorat, ta'lim texnologiyalari, interfaol metodlar.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ НАУКИ МУЗЫКАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА

Аннотация

В статье подробно рассматриваются особенности уроков музыкальной культуры. Даны научные выводы о том, как учитель музыки может формировать интерес учащихся к уроку, эффективно и целесообразно использовать новые педагогические технологии, а также организовывать урок, используя соответствующие формы, методы и средства.

Ключевые слова: Музыка, технология, творческий подход, тональность, музыкальные способности, педагогическое мастерство, образовательные технологии, интерактивные методы.

USE OF EFFECTIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING THE SCIENCE OF MUSIC CULTURE

Annotation

This article provides a detailed description of the specific features of musical culture lessons. Scientific conclusions are given on how a music teacher can develop students' interest in the lesson, effectively and appropriately use new pedagogical technologies, and organize the lesson using appropriate forms, methods, and tools.

Key words: Music, technology, creative approach, key, musical ability, pedagogical skills, educational technologies, interactive methods.

Kirish. O'zbekistonning yangi taraqqiyoti bosqichida mamlakatimizda bo'layotgan o'zgarishlar va yangilanishlar mustahkam ma'naviy-axloqiy qadriyatlar negizida amalga oshirilayapti. Bu esa yoshlarning yuksak fazilatlarini shakllantirishda, shu bilan birga, ularning ma'naviy dunyoqarashini kengaytirishda ta'limning o'ri va roli muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Umumta'lim maktablarida musiqa darslari jarayonida yangi pedagogik texnologiyaning bir qator tamoyillari mavjud bo'lib, darsning umumiy maqsadidan kelib chiqqan holda qiziqarli dars tashkil etish, test savollari asosida o'quvchining bilimini sinab ko'rish, muammolari vaziyatlar asosida savol-javoblar tariqasida loyihalashtirish va boshqalardan iboratdir. Bunday usullarni aralash-quralash qilib, bolani zo'riqtirmaslik, uning uning yoshni hisobga olgan holda usullardan foydalanish o'qituvchi-pedagogning bilishi zarur bo'lgan xususiyatdir.

Musiqa o'qituvchisi o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini o'stirish va darsni yangi pedagogik texnologiyalardan unumli hamda o'rinli foydalanishi, shuningdek, maqbul shakl, usul va vositalar yordamida tashkil etishi lozim. Jumladan: texnik vositalar, kompyuter va boshqa musiqiy cholg'ular uslublari, ko'rgazmali jihozlar, amaliy mashg'ulotlar, pedagogik va psixologik vositalar ilg'or o'qituvchining ilg'or tajribasi va mahorati hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'qituvchi musiqa darsini loyihalashtirayotganda bosh mavzuga e'tiborini qaratmog'i lozim, quyida loyihalar usullari haqida tushunchalar berib o'tiladi, ulardan oqilona foydalanish esa o'qituvchining mahoratiga bog'liq.

Loyiha metodi bu - tinglovchilarning mustaqil ta'limini samarali tashkil etish usuli.

Loyiha metodi - qandaydir muammoni hal etish yo'llarini ishlab chiqishga yo'naltiriladi.

Loyiha metodi - pedagogik texnologiya sifatida o'z ichiga tadqiqotchilik, muammoli-izlanish, ijodiy ish metodlarini qamrab oladi.

Loyiha metodi - ta'lim metodlari majmui bo'lib, o'quv jarayonini individuallashtirish, ta'lim oluvchilarga o'z imkoniyatlarini erkin namoyon etishlari uchun shartsharoit yaratish hamda o'z faoliyatini nazorat qilish va baholash imkonini beradi.

Loyiha metodining asosiy faoliyatlari:

Muammo

Loyihalashtirish (rejalashtirish)

Ma'lumotlar to'plash

Yakuniy natija (mahsulot, innovatsion ishlanma va boshq.)

Taqdimot

Portfolio

Loyihalar usulida ta'lim berishda faqat natijalar emas, balki jarayonning o'zi ko'proq qimmatliroqdir. Loyiha individual bo'lishi mumkin, lekin, odatda har bir loyiha o'quv guruhining birgalikdagi faoliyatining muvofiqlashtirilgan natijasidir.

Loyiha bir fanga oid, fanlar orasida yoki fandan tashqari bo'lishi mumkin[1].

Loyiha ustida ishlash jarayonida, sizning faoliyatingiz quyidagilardan iborat bo'ladi:

o'quvchilarga axborot qidirishga yordam berish;

o'zingiz axborot manbai bo'lishingiz;

butun jarayonni muvofiqlashtirishingiz;

o'quvchilarni quvvatlashingiz va taqdirlashingiz;

uzluksiz qaytar aloqani qo'llab-quvvatlashingiz.

Loyihali ta'lim berish o'quv jarayonini aktuallashtiradi,

chunki u:

shaxsga orientirlangan;

juda ko'p didaktik yondashuvlardan foydalaniladi;

o'zini-o'zidan motivlaydigan, bu ishga qiziqish va jalb qilinishni uning bajarilishiga qarab ortishi demakdir;

o'zining va o'zgalarning tajribasidan kelib chiqqan holda va aniq ishda o'rganishga imkon beradi; o'z mehnatlari samarasini ko'rib turgan o'quvchilarga qoniqish keltiradi.

“Texnologiya” yunoncha co'z bo'lib, “techne” – mahopati, can'at va “logos” – tyshyncha, ta'limot, fan ma'nodini anglatadi. “Ta'lim texnologiyasi” ibopacining ma'nosi – (inglizcha “An educational technology”) ta'lim japyonini yukcak mahopati bilan can'at dapajacida tashkil etish to'g'picida ma'lymot bepyvchi fan, ta'limot demakdip.

“Pedagogik texnologiya – bu ta'lim shakllarini jadallashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida va ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tatbiq etish va belgilashning izchil metodidir” (YuNESKO).

“Pedagogik texnologiya – psixologik va pedagogik o'g'itlar yig'indisi bo'lib, shakllar, metodlar, usullar, o'qitish yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus to'plamidir. Ayni zamonda u pedagogik jarayonning tashkiliy-metodik omilini ham bildiradi” (B.T.Lixachev).

“Pedagogik texnologiya – o'quv jarayonini amalga oshirishning mazmuniy texnikasi” (V.P.Bespalko).[2]

Ta'lim barcha faol va sust o'zgarishlar ta'sirini qabul qilavermaydi, jamiyatda bo'layotgan voqealarga esa o'z ta'sirini o'tkazadi. Ana shu nuqtai nazardan ta'limdagi o'zgarishlar faqatgina natija sifatida emas, balki jamiyatning kelgusidagi o'ziga xos rivojlanish shartidir[3].

Ma'lumki, fan va texnika jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ko'plab ilmiy bilimlar, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib bormoqda. Bu, bir tomondan, fan-texnikaning yangi soha va bo'limlarining tarqoqiy etishi tufayli uning differentsiallashuvini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda.

- modulli ta'lim usulidan foydalanish deya ayta olaman, unda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- mustaqil kontseptual kichik birlik;
- modul mustaqil birlik sifatida bir o'quv kursini o'z ichiga olib, bir necha bloklarni o'zida mujassam etadi;
- modul ma'lum mutaxassislikka tegishli bo'lgan bir qancha o'quv predmetlarni o'zida mujassamlashtiruvchi fanlararo birlik bo'la oladi;
- aniq bir mutaxassislikni egallashga yo'naltirilgan kasbiy ta'lim moduli.

Bundan tashqari “modul” tushunchasiga tegishli bo'lgan bir qancha xususiyatlarni ajratish mumkin:

- Maqsad;
- Turli xil turdagi o'quv faoliyatini integratsiyasi;
- Metodik ta'minot;
- Mustaqil rivojlanish;
- Ta'lim jarayonidagi o'quvchilarning mustaqilligi;
- O'quv axborotini tahlil qilish va strukturalashtirish ko'nikmasi;

Nazorat va o'z-o'zini nazorat;

O'quvchilarning ta'lim olishdagi shaxsiy traektoriyasi.

Shu sababli o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga katta e'tibor qaratiladi. O'quvchi mustaqil faoliyatini samarali bo'lishi uchun pedagogdan turli xildagi maslahatlar tizimi talab qilinadi. SHu sababli xorij tajribasida pedagogik yordamning turli ko'rinishlari takomillashib bordi va bugungi kunda pedagogik faoliyatiga ko'ra bir qancha tushunchalar kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

Zamonaviy sharoitda talabalarning o'quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o'qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta'lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, modul-kredit tizimi, masofali o'qitish, blended learning (aralash o'qitish) va mahorat darslari ta'limning innovatsion shakllari sifatida e'tirof etilmoqda.

Natijalar. Musiqa madaniyati fani o'qituvchisi o'quvchi-yoshlar psixologiyasini o'rganishi va har biriga nisbatan individual yondoshishi, dars va mashg'ulot jarayonida ularning talab va istaklari qondirilishi uchun harakat qilishi, yaxshi ijodiy

natijaga erishishga, har bir o'quvchi-yoshlarni safarbar eta olishi, bir so'z bilan aytganda, yoshlarning ma'naviy ehtiyojini qondirish uchun sharoit yaratishi lozim. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda undan yuqori badiiy did, yangilikni tez his qilish, hayot bilan hamnafas bo'lish, mohir tashkilotchilik qobiliyati talab qilinadi. Bosh vazifa - badiiy ijodiyot yoki san'atning biror tor yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash emas, balki, har tomonlama komil insonni tarbiyalash uchun uni axloqiy pok, go'zallik va ezgulikni yaxshi his eta oladigan, o'z axloqi bilan boshqalarga o'rnak bo'la oladigan ma'naviy etuk insonlarni tarbiyalash ishiga ko'maklashishdir.

O'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash va unga puxta talim berish ishida o'quv-tarbiyaning yanada samaradorligini taminlash maqsadida cholg'u ijrochiligi malakalarini egallash uslubiyotining nazariyasi va unga xos bo'lgan o'rgatish “texnologiyasini” rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

O'quvchi-yoshlar talimida muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritishi, bilmaslikdan-bilishga, qo'lidan kelmaslikdan uddalay olishga, yani o'z kuch-g'ayratlarining ma'nosi va samarasini anglashga tomon siljish, yutuqlar quvonchini his etishni taminlovchi sharoitlarni yaratish, mehnatsevarlik, o'qishga havas va o'qish iqtidorini tarbiyalash asosiy vazifalardan biridir.

Musiqa tufayli insonda oliyanoblik, ulug'vorlik, go'zallik tashqi dunyodagina emas, balki uning o'zida ham mavjud ekanligi to'g'risidagi tasavvur yuzaga keladi. O'zbek xalqining bebaho, mumtoz, nodir musiqa asarlarini xalq cholg'ularida badiiy, yetuk ijro etishni rivojlantirish, hozirgi davrimizda yoshlarni musiqaga bo'lgan qiziqishini orttiradi.

Muhokama. Respublikamizda majburiy ta'lim muassasalarining barcha bosqichlari musiqa madaniyati ta'limi mazmuni uchun o'quv material tashlash uning hajmini oshirish bilan emas, balki quyidagi tadbirlarni amalga oshirish orqali belgilanadi:

ushbu majburiy ta'limning umumiy o'rta ta'lim maktablari musiqa madaniyati ta'limida o'rganiladigan eng oddiy musiqiy tushunchalar, atamalar hamda kompozitorlar, bastakorlar, to'rt asosiy musiqiy uslub haqidagi ma'lumotlarni oddiydan murakkabga qarab o'rganish;

insoniyat uchun muhim ahamiyatga ega zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarining rivojlanishi va kundalik hayotda tutgan o'rni muhim ahamiyatga ega bo'lib, fan-texnika taraqqiyoti bilan bog'lashga olib keladigan musiqa sohasidagi tadqiqot yutuqlarini ko'rsatish;

musiqa madaniyati ta'limida o'rganiladigan musiqa tinglash, jamoa bo'lib kuylash, musiqa savodi yuzasidan beriladigan bilim atamalarini o'quvchilarga tushunarli holda umumiy o'rta ta'lim maktablari darsliklarida sodda va aniq bayon etish, bunda asosiy e'tiborni o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini va turdosh fanlar bilan o'zaro aloqadorlikni e'tiborga olib, o'quvchilarning bilim olish va o'quv materialini tushunish hamda puxta, mukammal o'zlashtirish imkoniyatini yaratish.

Xulosa. Umumta'lim maktablarining musiqa madaniyati ta'limida berilgan qo'shiqlar nota materiallari o'quvchilarning imkoniyati, ovoz diapazonlari aniq va mukammal rivojlanishini xisobga olgan holda mantiqiy ketma-ketlikda berilgan. Musiqa tinglash, jamoa bo'lib kuylash, musiqa savodi va musiqa ijodkorligi faoliyat turlarini amalga oshirish bilan birga milliy cholg'u asboblarini, xalq kuyi namunalarini farqlashni o'rganadilar. Bunda o'quvchilarda fanga oid umumiy va tayanch kompetentsiyalar shakllantiriladi.

“Musiqa madaniyati” fani o'quv dasturidagi biror bob yoki bo'limning o'rganish tartibini, jamoa bo'lib kuylash va musiqa tinglash faoliyatlari uchun berilgan asarlarni o'qituvchi o'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlarini va ijro imkoniyatlarini inobatga olgan holda o'rinlarini o'zgartirib o'qitishlari mumkin.

O'qituvchi o'quvchilarni faollashtiradigan, o'zi va o'rganuvchi uchun qulay bo'lgan yo'llarni, usul va uslublarni, o'qitish shakllari, metod va vaziyatlarni izlaydi, zamonaviy pedagogik texnologiyaga suyanib, o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatib, o'quv jarayonining yuqori sifat va samaradorligiga erishadi.

Shu boisdan ham, pedagogik texnologiya, didaktik texnologiya, ta'lim texnologiyalariga o'quv jarayonidagi eng samarali vositalar deb qaralmoqda. Ulardan dunyo pedagogik amaliyotida keng foydalanilmoqda.

Hozirgi kundagi eng dolzarb masala va vazifa ta'lim standartlarini o'quv jarayoniga tatbiq etishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR

1. Yo'ldoshev J., S.A.Usmonov Pedagogik texnologiya asoslari. O'qituvchi T., 2004 yil.
2. Karimova D.A.Musiqiy pedagogik mahorat asoslari. Iltisod T.moliya. 2008.
3. Tolipov O'., M.Usmonboeva Pedagogik texnologiyalarning tabiiy asoslari. T.Fan.2006 yil.
4. Ishmuxammedov R.. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. T.Nizomiy nomidagi TDPU 2004 yil
5. Ziyomujammadov B.Pedagogik mahorat asoslari. T.TIB-KITOB 2009 yil.
6. Ochilov M.Yangi pedagogik texnologiyalari Qarshi, Nasaf 2000 yil.
7. Sultanova G.A.Pedagogik mahorat, Toshkent, TDPU 2005 yil.
8. Begmatov S., Karimova D. 6 sinf «Musiq» darslik. T., 2006.
9. Ibrohimov, O. 4, 7 sinf «Musiq» darsliklari T.,2004,2001
10. Mansurov A., Karimova D.. 5 sinf «Musiq» darslik. T., 2006.
11. Musiq madaniyati. Maktab dasturi. T., 2000.

Shaxnozaxon NURMATOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: xusanbaevashahnoz@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professori DSc, S.Qorayev taqrizi ostida

ONA TILI TA'LIMIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBALAR

Аннотация

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini baholash bo'yicha xorijiy olimlarning fikrlari, ilmiy izlanishlari keltirib o'tilgan, hamda ushbu fikrlarga asoslangan holda o'z tahlillarimiz keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Intellektual, lingvistik kompetensiya, akustik tizim, Milliy o'quv dasturi, optimal baholash mexanizmi, summativ baholash.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В РОЖДЕННОВОЗЫЧНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В данной статье представлены мнения и исследования зарубежных ученых по вопросам оценки речевой компетентности учащихся общеобразовательных школ, а также представлен собственный анализ, основанный на этих мнениях.

Ключевые слова: Интеллектуальная, языковая компетентность, акустическая система, национальная учебная программа, механизм оптимального оценивания, суммативное оценивание.

FOREIGN EXPERIENCES IN IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING STUDENTS' SPEAKING COMPETENCES IN MOTHER LANGUAGE EDUCATION

Annotation

This article presents the opinions and scientific research of foreign scientists on the assessment of the speech competencies of secondary school students, and presents our own analysis based on these opinions.

Key words: Intellectual, linguistic competence, acoustic system, National Curriculum, optimal assessment mechanism, summative assessment.

Kirish. Bugungi dunyoning intellektual manzarasiga ijtimoiy prizmadan nazar solganda shuni kuzatishimiz mumkinki, rivojlanish bosqichidagi har bir davlatda olib boriladigan keng qamrovli iqtisodiy islohotlar negizida, avvalambor, ta'lim tizimini zamonaviy dunyo talablari asosida takomillashtirish eng muhim va dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning: "Agar mendan sizni nima qiynaydi, deb so'rasangiz, farzandlarimizning ta'limi va tarbiyasi deb javob beraman", – degan e'tirofi bugungi kunda O'zbekistonda amalga oshirilayotgan har bir islohot zamirida o'sib kelayotgan yosh avlodning kelgusida zamonaviy ilm-fan egalari bo'lib yetishishi hamda ularning yorqin istiqboli masalasi yotganligini ko'rsatadi [1].

Jahon ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida ona tilini o'qitishda tilning lingvistik vositalari, ayniqsa, ekstralingvistik imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda o'quvchining ijodiy va obrazli nutqiy savodxonligini rivojlantirish, milliy tilni o'qitish metodikasini yangicha pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bugungi raqamli dunyoda va ko'p tilli muhitda nutqiy kompetensiyalarni maktab boshlang'ich ta'lim davridan boshlab shakllantirish, umumiy o'rta ta'lim tizimida tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini o'quvchi nutqida faollashtirish, uning yosh xususiyatiga mos yangicha yondashuvdagi baholash tizimini ishlab chiqish, nutqiy kompetensiyalarni baholashning innovatsion usullarini joriy etishga va bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda [2].

Ta'lim sohasida kompetentli yondashuvning paydo bo'lishi hamda xorijiy pedagogik va metodik manbalarda «kompetentlik» va «kompetensiya» tushunchalari 1960-yillardan oxiri – 1970-yillarning boshlarida paydo bo'ldi va dastlab oliy ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilarning kasbiy tayyorgarligi nazariyasi hamda amaliyotiga keng kirib keldi.

Kompetensiya tushunchasiga ta'rif beradigan bo'lsak, Kompetensiya (inglizcha "competence", lotincha "competentia")

– bilim, malaka, qanday bajarishni bilish degan ma'noni anglatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ona tili ta'limida o'quvchilarda nutqiy kompetensiyalarni baholash metodikasini takomillashtirish bo'yicha xorijiy tajribalarni o'rganish natijalari va manbalar tahlillari shuni ko'rsatadiki, N.Xomskiy, V.Xutmaxer, R.Uayt, Dj.Raven, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, V.N.Kunisina, G.E.Beliskaya, L.I.Berestova, V.I.Baydenko, A.V.Xutorskoy, N.A.Grishanova va boshqa olimlarning ilmiy tadqiqotlariga ko'ra ta'lim tizimida, jumladan, til ta'limida kompetensiyaviy yondashuv kommunikativ faoliyatni ifodalab, asosiy e'tibor o'quvchida kundalik hayotga oid ma'lumotlarni o'z nutqida ifoda qila olish kompetensiyasini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Lingvistik kompetensiya nutqiy, til kompetensiyalardan iborat bo'lib, N.Xomskiy tomonidan asos solingan. Uning fikricha, lingvistik kompetensiya – akustik tizim orqali tildagi jummalarni tushunish, grammatik jummalarni grammatika ishtirok etmagan jumlar bilan farqlashni hamda boshqa samarali lingvistik amallar bajarish tizimini o'z ichiga oladi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy til ta'limida maqsad faqat tilga oid lingvistik bilimlar berish bilan cheklanmaydi. O'quvchida nutqiy qobiliyat va fazilatlarini rivojlantirish ham uning asosiy diqqat-e'tibori markazida bo'ladi. Darhaqiqat, kam vaqt sarflab, sifatli natijaga erishishni talab etayotgan hozirgi tezkor zamon ta'limdan faqatgina bilimli emas, balki bilimni hayotda qo'llay oladigan ijodkor, tashabbuskor, moslashuvchan avlodni tarbiyalashni taqozo etmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida har qachongidan ham muhim vazifalarni kun tartibiga chiqarmoqda. Shuning uchun ham ta'lim turlari: maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, professional kasb-hunar ta'limi hamda oliy ta'lim standartlari, o'quv dasturlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik qaytadan tahliliy o'rganib chiqilib, ta'lim turlarining ona tili ta'limidan maqsadi konkretlashtirilib, aniqlashtirilib olinmoqda. O'quv dasturlaridagi bir-birini takrorlaydigan, murakkabligi nuqtayi nazardan

o'quvchilarning yosh va psixofiziologik xususiyatlariga mos bo'lmagan mavzular o'zaro moslashtirilmogda, ortiqcha yuklamalar optimallashtirilmogda. Bir so'z bilan aytganda, fanning ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib va til o'zlashtirish qonuniyatlarini asosida «Ona tili» fanidan milliy o'quv dasturi ishlab chiqilib amaliyotga joriy etilmogda. Shuni ham ta'kidlash kerakki, Milliy o'quv dasturini ishlab chiqish, ushbu dastur asosida darsliklarni yangilash, o'qitish sifatini oshirish bilangina ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi, chunki har qanday ta'limning sifatini belgilaydigan, ko'rsatadigan optimal baholash mexanizmi yaratilgan bo'lishi lozim.

O'zbek tilidagi manbalarda esa "baholash bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning ta'lim oluvchilarda shakllanganlik darajasini tekshirish, o'lchash jarayoni" sifatida izohlanadi [4]. Shu bilan birga, baholash ilmiy adabiyotlarimizda umumiy nom bilan "pedagogik nazorat" deb nomlanadi. "Pedagogik nazorat – o'quvchilarga ta'lim berish, o'qitish va tarbiyalash natijalarini ilmiy asoslangan nazorat qilish tizimi"[5].

Tadqiqotchi olim Sh. Abduraimov baholash tizimining ta'lim jarayonidagi asosiy vazifalarini quyidagicha muayyanlashtirib ko'rsatadi:

- o'zlashtirish darajasini aniqlash;
- bilim olishga qiziqishni rag'batlantirish;
- o'quvchining javobidagi xatoni ko'rsatish;
- bilim, ko'nikma va malakaning mustahkamlab borilishini ta'minlash;
- o'quvchining doimiy ravishda darsga tayyor holda kelishiga erishish;
- o'quvchining bilim, ko'nikma va malakalarini o'zaro taqqoslash;

– o'quvchida akademik ko'nikma – axborot bilan ishlash, axloqiy yetuklik, matematik savodxonlik kabi sifatarni shakllantirish;

– ta'lim jarayonida o'quvchilar orasida o'zaro do'stona raqobat muhitini yaratish;

– bilim, ko'nikma va malaka shakllanishidagi ehtimoliy bo'shliqlarni aniqlash va ularni bosqichma-bosqich bartaraf etish;

– bilim, ko'nikma va malaka rivojlanib borishini doimiy ravishda tahlil qilib borish;

– o'quvchining to'laqonli bilim olishi uchun qulay pedagogik-psixologik muhitni yaratishga erishish;

– o'quvchining bilim, ko'nikma va malakasini baholashda xolislikka erishish;

– o'quvchining ahamiyatli, amaliy bilim, ko'nikma va malakasini baholashni ta'minlashga erishish;

– o'quvchini baholashda qulay metoddan foydalanishga erishish;

– o'quvchini bilim, ko'nikma va malaka saviyasiga ko'ra saralash;

– o'quvchini ta'limning keyingi bosqichiga tayyorlash;

– davlat ta'lim standartida belgilangan malaka talablarning bajarilishini nazorat qilib borish [6].

Umuman, baholash umumiy o'rta ta'limda ta'lim oluvchilarning o'qitish jarayonida Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarida belgilangan malaka talablarini egallash darajasini aniqlovchi, tekshiruvchi mexanizm hamda mezon va tartiblardir.

Pedagogik nazorat ta'lim jarayonida bir qancha vazifa va funksiyani bajaradi. Ilmiy adabiyotlarda keltirilishicha, pedagogik nazorat quyidagi vazifalarga ega [7]:

Tahlillar va natijalar. Baholash jarayoni aniq maqsadni ko'zlab amalga oshiriladi. Ana shu belgilangan maqsadga muvofiq baholash jarayonida tekshiriladigan domen, sub-domen, konstrukt va topshiriqlar soni va metodikasi hamda baholash mezonlari belgilab olinadi [8]. Shuning uchun, avvalo, baholashdan qanday maqsad ko'zlanganini aniqlab olish va shunga ko'ra baholashni loyihalashtirish lozim. Odatda, baholash jarayonini o'tkazishda ikki maqsad nazarda tutiladi:

1) o'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini rivojlantirish;

2) o'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini tekshirish, ularni saralash.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga asosan, baholash maqsadiga muvofiq foydalaniladigan topshiriqlar mazmuni, tuzilishi va metodikasi hamda mavzular qamroviga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

O'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida amalga oshiriladigan baholash jarayonida muayyan kichik mavzular yuzasidan o'quvchilarning bilim, ko'nikma, va malaka (BKM)larini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

O'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini tekshirish, ularni saralash maqsadida amalga oshiriladigan baholashda yirik bo'limlar yoki o'quv yili davomida egallangan BKM va kompetensiyalarini tekshirishga, ularni saralashga qaratilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

Ma'lumki, pedagogik nazorat (baholash) olinishi, maqsad va vazifasi hamda mavzular qamroviga ko'ra o'zaro farqlanadi. Ilmiy adabiyotlarda baholash (pedagogik nazorat) kim tomonidan o'tkazilishiga ko'ra: yakuniy davlat attestatsiyasi, ichki nazorat, jamoa nazorati va tashqi nazorat kabi turlarga ajratiladi. Shu bilan birga, har bir fan bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirishini

baholash mavzular qamroviga ko'ra: joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlariga ajratiladi.

Summativ baholash – o'quvchilarning muayyan fan yoki fanlar yuzasidan o'quv choraklari davomida, yoki muayyan o'quv yili davomida yoki butun umumiy o'rta ta'lim davomida o'zlashtirgan, egallagan BKM va kompetensiyalarini tekshirish, baholash jarayonidir. Bunga choraklik baho uchun o'tkaziladigan sinovlar, o'quv yili davomida o'zlashtirish ko'rsatkichlarini aniqlash uchun o'tkaziladigan imtihonlar, yakuniy davlat attestatsiyasi sinovlari hamda oliy ta'limga qabul imtihonlari kiradi. Bunday sinovlarni o'tkazishdan maqsad – o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini sinash, xulosalash hamda saralash, keyingi ta'lim bosqichiga o'tishi uchun tanlov vazifasini o'tash kabillardir. Shuning uchun ham bunday sinovlarning ta'limga ta'siri sezilarli.

Bizningcha, summativ baholash jarayonining validligi, shaffofligi, ishonchligiga ta'sir etuvchi omillar quyidagilar:

Ichki omillar:

– baholash mazmuni o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlarida belgilangan talablarga mos bo'lishi bilan bog'liq omillar;

– baholashni loyihalashtirish jarayoniga amal qilmaslik bilan bog'liq omillar;

– topshiriqlarni ishlab chiqish jarayoni bilan bog'liq omillar;

– imtihon o'tkazish jarayoni bilan bog'liq omillar;

– baholash natijalarini hisoblash jarayoni bilan bog'liq omillar.

Tashqi omillar:

– baholash katta auditoriyada ko'plab bitiruvchi, talabgordan olinishi;

– baholash tanlov maqsadida amalga oshirilayotgani uchun talabning nihoyatda yuqoriligi (masalan, ona tilidan o'ta grammatikalashgan nazorat turlari);

– oliy ta'lim muassasalariga qabul imtihonlarida ba'zi ta'lim yo'nalishlariga (masalan, yuresprudensiya kabi) qabul kvotalarining kam ekanligi kabi.

Pedagogik o'lchovga oid tadqiqotlardan ma'lumki, har qanday baholash o'lchovini ishlab chiqishdan oldin uni loyihalashtirish kerak bo'ladi. Loyihalashtirishda baholash maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va mezonlari belgilab olinishi zarur, zero biror o'rinda xatolik ketsa, baholash ta'limga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Ma'lumki, "baholash metodi – o'quvchi yoki talabning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini, shaxsiy sifati darajalarini belgilashdan iborat bo'lgan pedagogik jarayon" [9]. Bu jarayonni to'g'ri amalga oshirish uchun, avvalo, baholashni loyihalashtirib olish lozim. Bunda o'lchovning domen, sub-domen va konstruktleri aniqlashtirib olinadi. Ya'ni dastlab imtihonning maqsadidan kelib chiqib baholanishi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiyalar majmui, qolaversa, har bir sub-domenning konstruktleri – har bir malakaning qanday xususiyatlari tekshirilishi aniqlashtirib olinadi. Keyin esa baholash formati, test topshiriqlari spetsifikatsiyasi (tafsilotlari) ishlab

chiqiladi, shundan so'ng tafsilotlar asosida tekshirilishi lozim bo'lgan xususiyatlarni baholaydigan, o'lchaydigan topshiriqlar, testlar shakllantiriladi. So'ngra bir necha bosqichli tajribasinovidan o'tkazilib, ularning validligi, ishonchligi, ahamiyatligi darajasi aniqlanib, etalon shaklga keltirilgach, baholash jarayonida foydalanish uchun taqdim etiladi. Bir so'z bilan aytganda, baholash metodlari va mezonlari asosida topshiriqlar ishlab chiqilib, aprobatsiyadan o'tkaziladi, ularning sifati ko'p bosqichli ekspertizadan o'tkazilgandan so'ng amaliyotga tatbiq etiladi. Ana shunda baholashning ta'limga salbiy ta'sirlarini olib keluvchi xatoliklarning oldi olinadi.

Xulosa va takliflar. Umuman, baholash jarayonini pedagogik-metodik muammo sifatida o'rganib, uning ta'lim sifatiga salbiy ta'sirini cheklab, ijobiy ta'sirini oshirish shart. Buning uchun amalga oshiriladigan baholash maqsadini aniqlab olish, fanning o'qitilish maqsadini o'rganish, pedagogik o'lchovlarning nazariy va metodik asoslariga tayanib, topshiriqlarni tuzish metodikasini takomillashtirish, topshiriqlarni aprobatsiyadan o'tkazib, qayta tahrirlash, etalon variantni shakllantirish, baholashda foydalaniladigan topshiriqlarni etalon bilan qiyoslash lozim, shundan so'nggina uni amalda qo'llash mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. 21-oktabr – "O'zbek tiliga davlat tili" maqomi berilganining 30 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.
2. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/2c0d9903-en/index.html?itemId=/content/component/2c0d9903-en>; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018 yil 8-dekabrda 997-son qarori. www.lex.uz
3. Chomsky N., Halle M. The sound pattern of English. – New York: Harper & Row, Publishers, 1968. – 470 p.
4. Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2020. 11-bet.
5. Matyakubova Z.N. O'quvchilar bilimni baholashda ko'p tanlov javobli test toshiriqlaridan foydalanish metodi (umumiy biologiya misolida): ped. fan. nomz. ... disc. –T.: 2000. – 132 b. [14-bet]
6. Abdiraimov, Shohruh Samad o'g'li (Shohruh Abdurahim). Ona tili ta'limida o'qib tushunish malakasini baholash [Matn]: monografiya / Sh.S. Abdiraimov. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. 9–10-b.b.
7. Hasanov J. va boshqalar. Pedagogika. – Toshkent: Noshir, 2011. – 488 b. 398-bet.
8. Abdiraimov, Shohruh Samad o'g'li (Shohruh Abdurahim). Ona tili ta'limida o'qib tushunish malakasini baholash [Matn]: monografiya / Sh.S. Abdiraimov. – Toshkent: Nodirabegim, 2021.
9. Pedagogika ensiklopediyasi. I jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. 318-b.

UDK: 316.472.4(045)(575.1)

Xabiba OBLAMURODOVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, PhD
E-mail: h.oblamurodova@tsul.uz

Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti D.O.Tadjibayeva taqrizi asosida

FEATURES OF EFFECTIVE USE OF SOCIAL MEDIA FEATURES

Annotation

The article analyzes effective ways to improve the culture of using social networks. And also, the article discusses the main characteristics of social networks.

Key words: Social network, information culture, effective ways to increase the culture of using social networks, immunity.

ОСОБЕННОСТИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ

Аннотация

В статье проанализированы эффективные способы повышения культуры использования социальных сетей. А также, в статье рассматриваются основные характеристики социальных сетей.

Ключевые слова: Социальная сеть, информационная культура, эффективные способы повышения культуры использования социальных сетей, иммунитет.

IJTIMOYIY TARMOQLAR IMKONIYATLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Аннотация

Maqolada ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini oshirishning samarali yo'llari tahlil qilingan. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarning asosiy xususiyatlari haqida ham fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoq, axborot madaniyati, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini oshirishning samarali yo'llari, иммунитет.

Kirish. Hozirgi kunda dunyodagi eng ommabop ijtimoiy media platformalari – Facebook, Instagram, YouTube, Twitter va boshqalari orqali dunyo bo'ylab millionlab insonlar o'zaro aloqa, fikr almashish va muloqotni amalga oshirish imkoniga ega bo'lmoqda. Shu bois, ijtimoiy tarmoqlar insonlar hayotining ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Ular nafaqat aloqa vositasi, balki axborot almashinuvi, ish, ta'lim, biznes va boshqa ko'plab faoliyatlar uchun asosiy platforma vazifasini amalga oshirmoqda. Ayni shu jihat, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi har bir foydalanuvchining madaniyatini oshirishni, ularning ma'rifatliligi va mas'uliyatli tarzda foydalanishga yo'naltirishni talab etadi.

Ma'lumki, aksariyat ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirilgan ma'lumotlar hamma uchun ochiq bo'ladi. Bu holat shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligiga xavf soladi. Ya'ni, ma'lumotlardan har kimning turli maqsadlarda foydalanish imkoni mavjud bo'ladi. Bu, ayniqsa, sun'iy intellekt imkoniyatlari kengaygan sari turli xil kiber tahdidlar, kiber firibgarlik va h.k. ko'rinishlarda amalga oshirilmoqda.

Hatto, ayrim tashkilotlar ma'lumotlar tarqalishining oldini olish maqsadida xodimlarining ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishlarini ham cheklashiga sabab bo'lmoqda. Shu bois, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlaridan samarali foydalanish madaniyatini yuksaltirish masalasi bugun aktual masalaga aylangan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ijtimoiy tarmoq – bu qiziqishlari o'xshash yoki oflayn aloqaga ega bo'lgan odamlar o'rtasida muloqot qilish, tanishish, ijtimoiy munosabatlar yaratish uchun, shuningdek, ko'ngilochar (musiqa va filmlar) va ish maqsadlarida ishlatiladigan onlayn platforma[1].

1803-1869-yillarda yashagan XIX asr rus yozuvchisi, faylasufi va jamoat arbobi Vladimir Odoyevskiy 1835-yilda yozilgan "4338-yil" tugallanmagan utopik romanida zamonaviy bloglar va, umuman, Internetning paydo bo'lishini bashorat qiladi. Unda aytilishicha, "tanish uylar o'rtasida magnit telegraflar joylashgan bo'lib, ular orqali uzoq masofada yashovchilar bir-biri bilan gaplashadi", shuningdek, "ko'p xonadonlarda, ayniqsa yaxshi tanish bo'lganlar o'rtasida" nashr etiladigan "uy gazetalar" haqida: bu gazetalar "oddiy yozishmalar o'rmini bosadi", ularda "odatda egalarning sog'lig'i yoki kasalligi haqida

xabarlar va uydagi boshqa yangiliklar, so'ngra turli fikrlar, mulohazalar, kichik ixtirolar, shuningdek, qachon tushlikka chaqirilishi, ba'zan esa le menu o'rin oladi"[2].

Ijtimoiy tarmoqlarning eng avvalgi shakli elektron e'lonlar taxtasi bo'lib, ularning birinchisini CBBS ("Computerized Bulletin Board System") nomi ostida IBM xodimi U.Kristensen 1978-yilda yaratgan[3]. 1983-yilda allaqachon dunyoda 800 ta, 1988-yilda esa 5000 ta elektron doskalar mavjud edi[4].

Internetda ijtimoiy tarmoqlar 1995-yilda Classmates.com AQSH portali paydo bo'lishi bilan mashhurlikka erisha boshladi. Loyiha juda muvaffaqiyatli bo'lib, bu keyinchalik bir necha o'nlab shunga o'xshash xizmatlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Lekin ijtimoiy tarmoq "portlash"ining rasmiy boshlanishi 2003-2004-yillarda AQSHda LinkedIn, MySpace va Facebook ishga tushirilgani bilan bog'liq. Bugun bu kabi ijtimoiy tarmoq platformalarining safi ham kengayib bormoqda. Shunga mos ravishda, foydalanuvchilar soni ham ortmoqda.

2023-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, odamlarning o'rtacha har kungi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko'rsatgichi o'rganilgan:

Ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari soni: Dunyo bo'ylab 4.8 milliard ijtimoiy tarmoq foydalanuvchisi bor, bu dunyo aholisining 59.9 foizini va barcha internet foydalanuvchilarining 92.7 foizini tashkil qiladi;

Ijtimoiy tarmoqlarda o'rtacha kunlik vaqt: O'rtacha kuniga 2 soat 24 daqiqa vaqt sarflaydi;

Eng ko'p foydalaniladigan ijtimoiy tarmoqlar: Eng ko'p ishlatiladigan ijtimoiy media platformalari - Facebook, YouTube, WhatsApp va Instagram;

Ijtimoiy tarmoqlardan eng ko'p foydalanadigan yosh guruhlari: Ijtimoiy tarmoqlardan eng ko'p foydalanadigan yosh guruhi 18-29 yosh;

Ijtimoiy tarmoqlardan eng ko'p foydalanadigan jins: Erkaklar va ayollar ijtimoiy tarmoqlardan teng foydalanadilar.

Hozirgi kunda dunyodagi eng ommabop ijtimoiy media platformasi – Facebook bo'lib, oyiga 2.989 milliard faol foydalanuvchiga ega. Ikkinchi o'rindagi YouTube platformasini

2.527 milliard inson kuzatadi. Uchinchi va to'rtinchi o'rinlardagi WhatsApp hamda Instagramdan oyiga 2 milliarddan ziyod inson foydalanadi. Beshinchisi eng mashhur ijtimoiy media platformasi – TikTok bo'lib, oyiga 1.9 milliard faol auditoriya qamroviga ega.

Ma'lumki, aksariyat ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirilgan ma'lumotlar hamma uchun ochiq bo'ladi. Bu holat shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligiga xavf soladi. Demak, ma'lumotlardan har kim turli maqsadlarda foydalanish imkoni bo'ladi. Bu, ayniqsa, sun'iy intellekt imkoniyatlari kengaygan sari turli xil kiber tahdidlar, kiber firibgarlik va h.k. ko'rinishlarda amalga oshirilmoqda[8].

Hatto, ayrim tashkilotlar ma'lumotlar tarqalishining oldini olish maqsadida xodimlarining ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishlarini ham cheklashiga sabab bo'lmoqda[5].

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot qilishga qaramlik tufayli psixosomatik kasalliklar paydo bo'lishi holatlari ham kuzatilgan. Jumladan, Belgradlik foydalanuvchi Snejana Pavlovich (Snezhana Pavlović) "Facebook" ijtimoiy tarmog'idagi posti onlayn-do'stlari orasida qiziqish uyg'otmaganidan keyin psixiatriya klinikasiga yotqizilgan. Klinika shifokorlari ushbu holatni "Snejana sindromi" deb atashdi va bemorning xatti-harakatlarini zamonaviy dunyoda shaxsning ijtimoiy ehtiyojlarini qoniqtirilmassligidan kelib chiqqan oddiy stress, deb izohladilar[6].

Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xavfi masalasi bir qator mutaxassislar tomonidan o'rganilgan bo'lib, quyida ularning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz. Jumladan:

D.Boyd AQShning 16 shtatida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga tayanib, ijtimoiy tarmoqlardan kelib chiqadigan ikkita asosiy "qo'rquv" bor, degan xulosaga keldi: zo'ravonlik va ma'lumotlarning maxfiyligi;

M.Larsen Daniyada davriy nashrlarning mazmunini tahlil qilib, eng ko'p tilga olinadigan ijtimoiy media muammolari ro'yxatini tuzadi, jumladan: zo'ravonlik, qo'rqitish va ta'qib qilish, tahdid va h.k.[12];

K.Fuks nemis va avstriyalik talabalar o'rtasida tashkil etilgan onlayn so'rovnoma yuzasidan quyidagi xavflar ro'yxatini shakllantiradi: ma'lumotlarning maxfiyligi, spam, shaxsiy ma'lumotlarni yo'qotish ehtimoli, salbiy imidjning shakllanishi, Internetga qaramlik[13];

S.V.Bondarenko Rossiya janubidagi virtual tarmoq hamjamiyatlarini o'rganib, deviant xatti-harakatlarning quyidagi shakllari mavjud degan xulosaga keladi: xakerlik, maxfiylikni buzish, tuhmat, kibernetizm;

HSE University tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlar insonlarni "o'z domiga tortib ketmoqda" va jonli aloqani siqib chiqarmoqda. "Maxfiylik masalalari, - deyiladi hisobotda, "ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarini eng kam tashvishga solmoqda. Bu turdagi qo'rquvlar maxfiy xizmatlarning ishi bilan emas, asosan, spamerlar kontakt ma'lumotlariga oson ega bo'lishi imkoniyati mavjudligi bilan bog'liq"[7].

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining eng muhim komponentlaridan biridir. Ular insonlar o'rtasida o'zaro aloqa o'rnatish, axborot almashish va turli jarayonlarga ta'sir ko'rsatish imkonini yaratadi. Keling shu o'rinda, ijtimoiy tarmoqlarning asosiy xususiyatlarini ko'rib chiqamiz:

Ijtimoiy tarmoqlarning asosiy xususiyati – tezkor axborot almashish imkoniyatidir[12]. Foydalanuvchilar bir necha soniyalarda yangiliklar, fikrlar, suratlar, videolar va boshqa turdagi kontentlarni qidirib topish, foydalanish va ularni ulashish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Biroq, bunda axborotning to'g'riligi, maqsadga muvofiqligi va axborot xavfsizligi kabi omillarni hisobga olish zarur. Chunki, ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlar orqali muayyan bir g'oya yashirin tarzda tarqatilayotgan yoki notog'ri, feyk xabar ham bo'lishi mumkin[13]. Shuning uchun

ijtimoiy tarmoqlardan foydalanayotgan har bir shaxs axborot manbalarini tekshirishni va ishonchli ma'lumotlardan foydalanishni o'rganishlari kerak.

Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarga butun dunyo bo'ylab insonlar bilan kommunikativ aloqa o'rnatish va muloqot qilish imkonini yaratadi. Foydalanuvchilar o'rtasidagi geografik chegaralarga qaramasdan muloqot va hamkorlikni osonlashtiradi. Shu bilan birga, turli madaniyatlar va tillarni o'rganish, global masalalar bo'yicha fikr almashish imkoniyatlarini yaratadi.

Ijtimoiy tarmoqlar interaktiv platformalar sifatida foydalanuvchilarga bir-biriga fikr bildirish, izoh qoldirish, "yoqtirish" yoki "baholash" kabi imkoniyatlarni beradi.

Ijtimoiy tarmoqlarda har bir foydalanuvchi o'z kontentini yaratishi va tarqatishi mumkin. Ushbu kontentni yaratish imkoniyati shaxsiy bloglar, videolar, fotosuratlar, maqolalar yoki musiqa shaklida bo'lishi mumkin. Bu o'z navbatida, foydalanuvchilarning o'z fikrlarini ifodalash va keng ommaga yetkazishni ko'zda tutadi.

Ijtimoiy tarmoqlar turli yoshdagi va ijtimoiy guruhlardagi insonlarni o'zaro qiziqishlari bo'yicha birlashtiradi.

Ijtimoiy tarmoqlar biznes uchun qaramli marketingning samarali vositasiga aylangan. Ular reklamalarni targ'ib qilish, mahsulotlarni sotish va brendlarni reklama qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Ijtimoiy tarmoqlarda tezkor axborot almashish imkoniyatlari mavjud, ammo bu axborotlarning to'g'riligi va ishonchiligi har doim ta'minlanmagan. Ba'zida notog'ri yoki yolg'on axborotning tarqalishi ortidan jiddiy oqibatlar yuzaga kelishi kuzatilmoqda. Shuning uchun har bir foydalanuvchi tarqatilayotgan axborotning ishonchli manbalardan kelayotganini tekshirishi, rasmiy manbalardan foydalanishi, yolg'on, manipulyatsiya qilinadigan yoki noaniq ma'lumotlarni tarqatmasligi talab etiladi.

Ijtimoiy tarmoqlardan to'g'ri foydalanishning samarali yo'llari sifatida quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish talab etiladi:

Axborot manbalarini aniqlash va tasdiqlash: Ijtimoiy tarmoqlarda faqat ishonchli manbalardan olingan axborotlar tarqatilishi lozim. Boshqa foydalanuvchilar tomonidan taqdim etilgan materiallarni tekshirish va faqat rasmiy manbalardan tasdiqlangan ma'lumotlarga asoslanish joiz.

Axborot xavfsizligi va maxfiylikni ta'minlash: Foydalanuvchilar o'zlarining shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishlari shart. Ijtimoiy tarmoqlarda maxfiylik sozlamalarini to'g'ri sozlash va faqat kerakli shaxslar bilan axborot almashish zarur.

Axborot madaniyati va axloq me'yorlari asosida muomala qilish: Ijtimoiy tarmoqlarda kommunikatsiya hamda munosabatlar axloq me'yorlariga rioya etgan holda amalga oshirilishi kerak. Suhbatdoshni hurmat qilish, noxush yoki haqoratli so'zlardan saqlanish lozim.

Tahlil va natijalar. Xulosa qilib aytganda, jamiyatda ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish madaniyatini oshirish uchun keng jamoatchilik va ziyolilar qatlami imkoniyatlaridan foydalanib, turli xil treninglar tashkil qilish, ijtimoiy tarmoqlar orqali aholining tahliliy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan roliklar, ommabop qo'llanmalar yaratish va tarqatish zarur.

Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyatini yuksaltirish ijtimoiy tizimning barcha qatlamlari – oila, ta'lim muassasalari, davlat va nodavlat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va foydalanuvchilarning birgalikdagi faol faoliyati hisoblanadi. Shu orqali ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining mas'uliyatini oshirishga, axborot xavfsizligini ta'minlashga va, eng asosiysi, yoshlarni munosib avlod qilib tarbiyalashga erishish mumkin. Bu, esa o'z navbatida, jamiyatda axborot madaniyatini axloq me'yorlari asosida tashkil etirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Ijtimoiy_tarmoq
2. Catherine D. Marcum. History of Social Networking // Social Networking as a Criminal Enterprise. CRC Press, 2014.(ingl.) S. 4.
3. Ефимов Е.Г. Кузнецов А.А. Кризисный потенциал социальных интернет-сетей. Nov 20, 2011.
4. Сотиболдиев Ф.О. Ўзбекистонда ижтимоий тармоқларнинг жамият ҳаётига таъсири. Экономика и социум, №4 (95) 3, 2022. –Б. 373.

5. Гаффарова Г., Жуманов Д. Ижтимоий тармоқларнинг ёшлар маънавиятига таъсири. Academic research in educational sciences. Volume 2 | ISSUE 4 | 2021. –Б. 975.
6. Kakharov, E. F. (2024). Issues of Development of Legal Culture of Youth in the New Uzbekistan. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 5(1), 27-30.
7. Tadjibaeva, D. O., & Oblomuradova, K. N. (2020). Religious tolerance is a symbol of peace and enlightenment. Elementary Education Online, 19(4), 804-809.
8. Ozodovna, T. D. Mafkuraviy faoliyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'рни.
9. Qaxarov, E. (2024). yoshlarda huquqiy madaniyatni yuksaltirish: ijtimoiy-falsafiy tahlil. UzMU xabarлари, 1(1.1), 101-105.
10. Tadjibayeva, D. O. (2023). Mafkuraviy faoliyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'рни. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 471-477.
11. Tadjibaeva, D. O. (2023). Modern Problems of Ensuring National Security in the Information Sector. Central Asian Journal of Social Sciences and History, 4(8), 32-36.
12. Tadjibaeva, D. (2017). Ensuring national security in the information sphere. Review of law sciences, 1(1), 8.
13. Tadjibayeva, D. O. (2023). mafkuraviy faoliyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'рни. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 471-477.
14. Ozodovna, T. D. (2021). "Mass culture" as the most dangerous weapon of ideological pressure.
15. Tojiboeva, D. O. (2020). Religious tolerance is the basis of society sustainability and integration. The american journal of political science law and criminology, 2(11), 21-25.
16. Tadjibaeva, D. O. (2023). Modern Problems of Ensuring National Security in the Information Sector. Central Asian Journal of Social Sciences and History, 4(8), 32-36.
17. Qo'chqorov, R., & Tojiboyeva, D. (2016). Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar. T.: TDYU, 13, 19-25.

Baxodir OMONOV,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasini mudiri, f.f.d, professor

E-mail: bakhodiron@gmail.com

F.f.d O.Tilovov taqrizi asosida

ETNIK NIZOLARNING MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI GEOSIYOSIY MUNOSABATLARIGA TA'SIRI

Аннотация

Maqolada, etnik nizolarning Markaziy Osiyo davlatlari taraqqiyotidagi xavfi, mintaqada sobiq ittifoq davrida amalga oshirilgan millatchilik kayfiyatini shakllantirishning ijtimoiy-siyosiy omillar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasida etnik nizolarni bartaraf etishning geosiyosiy jihatlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Etnik nizo, yer resurslari, suv resurslari, millatchilik, umumjahon taraqqiyoti, maslahat kengashi, milliy qadriyatlar, demokratik tamoyillar, g'oyaviy yaqinlashish, ilg'or ziyolilar, geosiyosiy nazariya.

ВЛИЯНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ГОСУДАРСТВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В статье рассматривается опасность этнических конфликтов в развитии стран Центральной Азии, социально-политические факторы формирования националистических настроений, реализовавшихся в регионе в период бывшего союза. Также научно проанализированы геополитические аспекты устранения этнических конфликтов в Центральноазиатском регионе.

Ключевые слова: Этнический конфликт, земельные ресурсы, водные ресурсы, национализм, глобальное развитие, консультативный совет, национальные ценности, демократические принципы, идеологическая конвергенция, прогрессивная интеллигенция, геополитическая теория.

INFLUENCE OF ETHNIC CONFLICTS ON GEOPOLITICAL RELATIONS IN THE CENTRAL ASIA STATES

Annotation

The article examines the danger of ethnic conflicts in the development of the countries of Central Asia, the socio-political factors in the formation of nationalist sentiments that were realized in the region during the period of the former union. The geopolitical aspects of eliminating ethnic conflicts in the Central Asian region are also scientifically analyzed.

Key words: Ethnic conflict, land resources, water resources, nationalism, global development, advisory council, national values, democratic principles, ideological convergence, progressive intelligentsia, geopolitical theory.

Kirish. Markaziy Osiyo mamlakatlarining taraqqiyot yo'li o'zaro mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish asosida kechishi mustaqillikning ilk davrlaridan boshlab aniqlik kasb etgan edi. Sobiq ittifoq davridan meros bo'lib qolgan etnik nizolar Yangi ming yillikda ham o'z kuchini ko'rsatmoqda. Etnik nizolarning mavjudligi ijtimoiy taraqqiyotga juda keskin ta'sir etmoqda. Shunga ko'ra, ushbu mavzuni ilmiy-amaliy jihatlari har tomonlama o'rganishni yanada kuchaytirish dolzarb ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Etnik nizolarning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-madaniy jihatlari mamlakatimiz va xorijiy faylasuflar, siyosatshunolar, adabiyotshunolar va boshqa soha olimlari tomonidan o'rganilgan. Masalan, ijtimoiy-siyosiy nuqtai nazardan, S.Mamashakirov, Q.Nazarov, A.Choriyev, S.Choriyev, A.Erkayev, J.Yaxshilikov, O.G'aybullayev, A.Aymatov, O.Tilavov, S.Otamurodov, N.Qosimov, G.Ochilova, A.Muxtorov, B.Aliyev siyosiy va geosiyosiy tomonlari X.Odilqoriyev, D.Razzoqov, I.Ergashev, H.Azimov, M.Qirg'izboyev, B.Omonov, T.Jo'rayev va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuning mohiyatini yoritishda tarixiylik, analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash kabi mantiqiy uslublardan foydalanilgan. Etnik nizolar haqidagi ta'limotlar qiyosiy tahlil qilingan, siyosiy fikrlar umumlashtirilib geosiyosiy xulosalar berilgan.

Tahlil va natijalar. Markaziy Osiyoda ham geosiyosiy ziddiyatlar mavjud bo'lib, biri milliy etnik nizolar bo'lib, mintaqada davlatlarining barchasi polietnik guruh tipidagi mamlakatlardir. Masalan, O'zbekistonda 130 dan, Qozog'istonda 130 dan, Tojikistonda 80 dan, Turkmanistonda 60 dan, Qirg'izistonda 100 dan ortiq millat va elatlar yashaydi. Sobiq Ittifoq tuzimidan qolgan o'ta xavfli nizolarni keltirib chiqaruvchi va bugungi kunda

ham keng ko'lamli ta'sir doirasiga ega bo'lgan etnik guruhlar va millatlar o'rtasida mintaqaviy xavfsizlik tushunchasini shakllantiruvchi omillardan biri ekanligi o'z isbotini topgan. Chor Rossiyasi ham undan keyin tashkil topgan Ittifoq siyosatida ham o'z e'tiqodiga, xalqiga sadoqatli bo'lgan shaxslarni millatchilikda ayblab qatog'on qilgan edi. Mintaqaning milliy xususiyatlarini yo'qotib, majburiy baynalminallashtirish va ko'p millatli birlikni shakllantirishga intildi. Sun'iy ravishda xalqlar va millatlarni yaqinlashtirishga qaratilgan siyosat yashirin "millatchilik" g'oyalari kuchayishiga zamin yaratdi. Stalin tomonidan amalga oshirilgan ko'chirish siyosatida ham mustamlaka respublikalarni doimiy boshqarishga qaratilgan reja mujassamlashgani sir emas. Aynan mayda millatlarni mahalliy xalq orasida shakllantirib ularga juda katta imkoniyatlar (yaxshi yashash joylari, normal ish o'rinlari, mahalliy aholini nazorat qilish va Markazga ma'lumot berishga undash va h.klar)ni berish orqali o'zaro tiyib turish jarayonlariga e'tibor qaratildi. Bu holat boshqaruvda yengillikni keltirsa-da, keyinchalik milliy etnik nizolar va mahalliychilikni kuchaytirib yubordi. 1920-1930 yillardagi sanoatlashtirish, xalqlarni deportatsiya qilish va majburiy ko'chirish, urbanizatsiya jarayonlarining faollashuvi va boshqa omillar ta'sir ko'rsatdi. 1980 yillarning oxirlarida milliy etnik nizolar sobiq Ittifoqda shu jumladan Markaziy Osiyoda ham keng qamrovli tus oldi. Natijada 1989 yilda Farg'ona viloyatining Quvasoy, Marg'ilon va Qo'qon shaharlarida, Toshkent viloyatining Parkent va Bo'ka tumanlarida, Namangan viloyati, Qirg'izistonning O'sh, Tojikistonning tog'li Badaxshon viloyatlarida bir-biriga bog'liq bo'lgan etnik nizolarni keltirib chiqardi. Bularning hammasi mintaqaning mustaqil davlatlariga meros bo'lib qoldi.

Mustaqillikni ilk yillarida Tojikistonda etnik nizolar fuqarolik urushini keltirib chiqardi. Buning ta'siri butun Markaziy Osiyo mintaqasini keng qamrab ola boshladi. O'zbekiston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Qozog'iston davlatlarida ham bu

jarayonlarning ziddiyatli tus olishi kuzatildi. Natijada mintaqa davlatlari integratsion jarayonlarida muammoli vaziyatlarni keltirib chiqardi. Mintaqaning barcha davlatlarida ochiqcha qarama-qarshilik yuzaga kelmasada, etnik nizolar pishib yetilgan edi. 2010 yilda Qirg'izistonda ro'y bergan etnik nizolarni xavfli tus olishida ham mana shu ziddiyatlarning natijasi deb qarash mumkin.

Markaziy Osiyoda ro'y berishi mumkin bo'lgan etnik nizolar haqida siyosiy tahlilchilar guruhi fikrlarida – mintaq keng miqiyosli ixtiloflardan holi hudud, lekin chegaraviy nizolar va etnik ziddiyatlar unga begona emasligini – bildiradilar. Jorj Vashington universitetida tadqiqot olib borayotgan Qirg'izistonlik Diana Mamatovanning xulosasiga ko'ra – ixtiloflar so'ngi yillarda odatiy xolga aylangan, 2010 – 2013 yillar orasida tojik-qirg'iz chegarasida 60 dan ortiq, qirg'iz-o'zbek chegarasida ularning soni 100 dan oshganligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchi nizolarni keltirib chiqarayotgan omillarni: mintaqada chegaralarni aniq belgilanmaganligi bois xavfsizlik kuchaytirilganligi; suv va yer resurslari ustidan kurashning avj olishi; tobora avj olayotgan millatchilikni [2] – asosiy sabab qilib ko'rsatadi.

Bo'hronlarni o'rganish xalqaro guruhining Markaziy Osiyo dasturi rahbari Pol Kvin Jaj mintaqada etnik nizolar omili anchaligini, bunga sabab sifatida Qirg'izistonning O'sh viloyatidagi voqealarni misol tariqasida keltiradi. U O'zbekistonning Tojikiston, Tojikistonning Qirg'iziston, Afg'oniston hattoki Qozog'iston chegaralarida ham etnik nizolar chiqib turganligini ta'kidlaydi. Pol Kvin Jaj nizolarni avj olishini –mintaqada mavjud muammolarni to'g'ri va real hal qila oladigan liderlar o'rtasidagi o'zaro kelishmovchilik [2] - natijasi sifatida qaraydi. Xalqaro masalalar bo'yicha mustaqil tahlilchi Rashid G'ani Abdullo Markaziy Osiyoda nizolar etnik ozchilikni tashkil qiladigan millat vakillari manfaatlarining inobodga olinmasligini sabab sifatida ko'rsatadi. U – bunday davlatlarda yashayotgan milliy ozchilik vakillari manfaatlari albatta etiborga olinishi shart. Ko'p hollarda buning aksi kuzatiladi. Etnik ozchilik vakillarining son jihatini e'tiborga olgan holda, ularning davlat boshqaruvi tizimida ishtirokini ta'minlash lozim – degan xulosasini keltirgan. Tojikistonlik tahlilchi Farrux Umarov mintaqada ro'y berayotgan etnik nizolarni – chegaralarda delemitatsiya va demarkatsiya ishlarining paysalga solinayotganligini asosiy sabab qilib ko'rsatadi. Buning oqilona hal qilinishiga to'siq bo'layotgan – to'rtta omil: birinchidan, chegaradagi tarixiy yerlarning noto'g'ri taqsimlanayotganligi; ikkinchidan, mintaqadagi tabiiy boyliklar mavjud hududlarning ayrim davlatlar geosiyosiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda taqsimlanishi; uchinchidan, odamlar milliy o'zlikni anglashning kuchaytganligi; to'rtinchidan, mintaqadan manfaatdor tashqi kuchlarning vaziyatdan foydalanishga urinishi [2] – asoslariga bog'likligida degan xulosaga keladi.

Markaziy Osiyo mamlakatlari hududiga Afg'oniston chegaradosh davlat hisoblanadi. Afg'onistondagi notinchlik mintaq xalqlari etnik nizolariga ta'sir ko'rsatishi yuqorilashayotgani ko'rinmoqda. Ayniqsa, 2024 yil oxirlaridan "Katta Afg'oniston" yangi xaritasining paydo bo'lishi va Tolibon hukumati tomonidan tez-tez namoyish etilishi Pokiston va Afg'oniston o'rtasidagi ziddiyatli geosiyosiy to'qnashuvlarni kuchaytirib yubormoqda. Aslida "Katta Afg'oniston" yangi xaritasi hududiy ekspansiyaga o'xshab ko'rinsada, ko'p qirrali maqsadlarga tayanayotgani bilan ajralib turadi. Shu jumladan, etnik nizolarni avj oldirishiga ham o'z ta'sirini o'tkazayotgani sir emas. Chunki, "Katta Afg'oniston" yangi xaritasi chorraxasida juda kup sonli etnik guruhlar istiqomat qilib, Markaziy Osiyo xalqlaridan tashqari Pokiston, Hindiston, Eron davlatlari manfaatlari kesishadi. Ushbu geosiyosiy harakatlar fonida Osiyo hududidagi xalqlar o'rtasida katta kelishmovchilikning yuzaga kelishi ehtimoldan xoli emas. Bunday hududiy davolar Afg'oniston, Pokiston, Eron, Hindiston, Turkmaniston o'rtasidagi kuchli to'qnashuvlarga sabab bo'lishi mumkin. Katta Afg'oniston" yangi xaritasida ham ushbu davlatlar hududiga egalik qilish tizimi aks ettirilgan bo'lib, Afg'onistondan tashqari Pokistonning to'liq hududi, Eronning sharqiy, Hindistonning shimoliy, Turkmanistonning kichik bir qismi ko'rsatilgan [6]. Bu kabi xatti-harakatlar Markaziy Osiyo davlatlari etnik nizolarini avj

oldirib yuborishi ehtimolini kuchaytiradi. Shunga ko'ra, Markaziy Osiyo davlatlari o'zaro hamkorligini kuchaytirish, ushbu muammolarning oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Umuman yuqoridagi tahlillarga ko'ra, Markaziy Osiyoning bir xalqini boshqasiga qarama-qarshi qo'yish, milliy ustunlik mavjudligi to'g'risidagi afsonalarni tarqatish yo'lidagi har qanday urinishlarning oldini olish lozim. Aynan Markaziy Osiyo davlatlari faoliyati nazoratidan manfaatdor geosiyosiy kuchlar tomonidan amalga oshirilayotgan turli xil xurujlar asosida milliy etnik nizolarni chiqarish XXI asrda ham keskin avj olishi davom etmoqda. Bu hol nimalarga olib kelishi mumkinligini dunyo miqiyosidagi fojiali voqealar ko'rsatib turibdi. Afsuski, mintaq xalqlari ham bu sohada achchiq tajribaga ega.

Mintaq davlatlarida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy islohotlarning mazmuni va sur'atlaridagi ayrim farqlar ham millatlar va elatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi o'z-o'zidan ayon. Bu esa, etnik siyosatni puxta o'ylab amalga oshirishni talab qiladi. Shuniisi quvonalarliki, mintaqadagi hamma davlatlar millatidan qat'i nazar, fuqarolarning huquqlarini ta'minlash hamda bu mamlakatlarda yashayotgan xalqlarning milliy madaniyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratib berish yuzasidan o'zaro majburiyatlar olgan [1;78-79].

Markaziy Osiyoda milliy etnik nizolarni oldini olishga qaratilgan 2017 – 2021 yillarda mo'ljallangan O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ning beshinchi yo'nalishida ilgari surilgan ilmiy-amaliy dasturlar mintaqada yakdil taraqqiyotni amalga oshirishning yangi bosqichini boshlab berdi. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" va "O'zbekiston – 2030" davlat dasturlarida Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan alorqalarni rivojlantirishga doir chora-tadbirlar rejasi yanada takomillashtirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan 2017 – 2018 yillar davomida mintaq mamlakatlari bilan yaqin qo'shniçilik va o'zaro hamkorlik tizimini rivojlantirish borasida keng qamrovli faoliyat olib borilmoqda. Uzoq tanaffusdan keyin O'zbekiston-Tojikiston, O'zbekiston-Qirg'iziston, Tojikiston-Qirg'iziston munosabatlarida ilqlik siyosati faollashmoqda. 2018 yilga kelib O'zbekiston-Qirg'iziston chegarasida kuniga 30 mingdan, Tojikiston-O'zbekiston chegarasida 20 mingdan ortiq kishi o'tib qaytishiga erishildi va bugungi kunda ularning soni ikki barobarga ortdi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Markaziy Osiyo xabarlarini Maslahat kengashi"ni tashkil etish haqidagi taklifi Qozog'iston Respublikasi Prezidenti Nursulton Nazarboyev tomonidan maqullandi va 2018 yil 15-martda birinchi yig'ilishida Qozog'iston davlati mezmonlik qildi. Qozog'iston Respublikasi Prezidentlik saroyida Nursulton Nazarboyev, Qirg'iziston Respublikasi Prezidenti Sooronbay Jeyenbekov, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, Tojikiston Respublikasi Prezidenti Imomali Rahmon va Turkmaniston Majlisi rahbari Akja Nurdiberdiyeva ishtirok etdi. Ilk majlis uchrashuvida Markaziy Osiyoda kechayotgan muammoli vaziyatlarni bartaraf etishda, o'zaro integratsiyani rivojlanishida, madaniy va xalqlar o'rtasidagi o'zaro hurmat, do'stlik, birodorlik munosabatlarini saqlab qolish va mustahkamlash haqida qaror qabul qilindi. 2019 yil 29-noyabr oyida navbatdagi yig'ilish O'zbekiston poytaxti Toshkent shahrida o'tkazildi. Uchinchi yig'ilish 2021 yil 6-avgustda Turkmaniston davlatining Ashxobod shahrida, to'rtinchi yig'ilish, 2022 yil 21-iyulda Qirg'iziston davlatining Beshkek shahrida o'tkazildi. Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining maslahat kengashining beshinchi yig'ilishi 2023 yil 14 sentabrda O'zbekiston poytaxti Toshkent shahrida bo'lib o'tdi va unda strategik ahamiyatga molik 5 ta hujjat imzolandi. Oltinchi yig'ilish esa, 2024 yil 6-avgustda Qozag'iston poytaxti Ostona shahrida o'tkazilib, unda ham ko'plab hujjatlar imzolandi va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi o'zaro ko'p tomonlama aloqalar ancha rivoj topib borayotgani qayd etildi. Ushbu kengash mintaq rahbarlari uchrashuviga doir har qanday tashabbusni amalga oshirilishi, davlatlar hamkorligi va xalqlar o'rtasidagi birdamlikni mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

1. Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: "Ўзбекистон" 1997.-Б.78-79.)
2. <http://www.ozodlik.org/content/article/24108742.html>.
3. Omonov, Bahodir Nurillayevich. "Markaziy Osiyo mamlakatlarida mintaqaviy integratsiya-muammolar yechimining asosiy omili." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 4.21 (2024): 529-535.
4. Очилова, Гўзал Араловна. "Чучук Сув Танқислиги Муаммосининг Марказий Осиёга Хавфи. Омонов Баходир Нуриллаевич."
5. Омонов, Баходир Нуриллаевич. "Идейно-политический путь просветительского и джадидского движения." *Gospodarka i Innowacje*. 44 (2024): 235-242.
6. <https://www.instagram.com/hurfikr.uznews/p/DEcDMYHuV0U/>
7. Nurillaevich, Omonov Bahodir, et al. "Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 984-989.
8. Aralovna, Ochilova Guzal, et al. "Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes." *Journal of Survey in Fisheries Sciences* 10.1S (2023): 5000-5006.
9. Omonov, Bahodir. "Problems And Consequences Of Water Deficiency In Central Asia." *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry* 12.8 (2021).
10. Omonov, Bakhodir Nurillaevich, Go'zal Aralovna Ochilova, and Sitara Ayonovna Azamova. "Specific characteristics of the ecological environment in uzbekistan." *World of Scientific news in Science* 1.3 (2023): 15-28.

Jahongir RAJABOV,
O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi
E-mail: akbarutamuradov1@gmail.com

O'zbekiston Milliy universiteti professori A.Utamuradov taqrizi asosida

JAMIYAT MODERNIZATSIYALASHUVI SHAROITIDA FUQAROLAR SIYOSIY ONGI XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqola jamiyatni modernizatsiya qilish sharoitida fuqarolarning siyosiy ongining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ishda ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar bilan bog'liq holda aholining siyosiy qarashlari, qadriyatlar va munosabatlarining o'zgarishi tahlil qilinadi. Globallashuv, axborotlashtirish va raqamlashtirish jarayonlarining siyosiy ong shakllanishiga ta'siriga alohida e'tibor qaratilmoqda. Nazariy tahlil va empirik ma'lumotlar asosida zamonaviy dunyoda siyosiy ong rivojlanishining asosiy tendensiyalari va ularning siyosiy barqarorlik va demokratik taraqqiyotga ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Ong, siyosiy ong, jamiyatni modernizatsiya qilish, siyosiy qarashlar, siyosiy qadriyatlar, siyosiy qarashlar, siyosiy barqarorlik, demokratik rivojlanish, ijtimoiy o'zgarish, siyosiy o'zgarishlar, ommaviy ong.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ ГРАЖДАН В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

Статья посвящена исследованию особенностей политического сознания граждан в условиях модернизации общества. В работе анализируются изменения политических взглядов, ценностей и установок населения в связи с социально-экономическими и политическими изменениями. Особое внимание уделено влиянию процессов глобализации, информации и цифровизации на формирование политического сознания. На основе теоретического анализа и эмпирических данных изучены основные тенденции развития политического сознания в современном мире и их влияние на политическую стабильность и демократическое развитие.

Ключевые слова: Сознание, политическое сознание, модернизация общества, политические взгляды, политические ценности, политические взгляды, политическая стабильность, демократическое развитие, социальные изменения, политические изменения, общественное сознание.

CHARACTERISTICS OF THE POLITICAL CONSCIOUSNESS OF CITIZENS IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF SOCIETY

Annotation

The article is devoted to the study of the characteristics of the political consciousness of citizens in the context of modernization of society. The work analyzes changes in political views, values and attitudes of the population in connection with socio-economic and political changes. Particular attention is paid to the influence of globalization, information and digitalization on the formation of political consciousness. Based on theoretical analysis and empirical data, the main trends in the development of political consciousness in the modern world and their impact on political stability and democratic development are studied.

Key words: Consciousness, political consciousness, modernization of society, political views, political values, political views, political stability, democratic development, social changes, political changes, public consciousness.

Kirish. Ijtimoiy o'zgarishlar konsepsiyasi juda ko'p qirrali bo'lib, u ijtimoiy tuzilmalar, amaliyotlar, yangi ijtimoiy guruhlarining paydo bo'lishi yoki eskilarining mavjudligi, o'zaro ta'sir va xatti-harakatlar shakllarini o'z ichiga oladi. Ijtimoiy muhitda "(uning turli darajalarida - mikro-, mezo-, makrodarajada) atrof-muhit, demografik, texnologik, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-madaniy, ijtimoiy-psixologik (va hok.) shakldagi tezligi, ko'lami, murakkabligi, yo'nalishi har xil bo'lgan o'zgarishlar sodir bo'ladi"[1]

Mazkur o'zgarishlarning barchasi turli sabablarga ko'ra yuzaga keladi (omillar, manbalar), ularning ketma-ketligini qayta tiklash juda qiyin, chunki ularning soni ko'p va ular o'rtasida g'alati munosabatlar mavjud. Tuzilmaviy (ijtimoiy guruhlarining manfaatlari va qadriyatlar), me'yoriy (me'yorlar va urf-odatlar tizimi) va xulq-atvor (individual imtiyozlar) omillar muhim ahamiyatga ega, lekin, ijtimoiy o'zgarishlar manbalarini to'liq ifodalab bera olmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy o'zgarishlar turli xil konfiguratsiyalarda sodir bo'ladi sotsiolog V.Murning fikricha, ijtimoiy o'zgarishlarning o'nta modelini ajratib ko'rsatish mumkin, ular o'z yo'nalishiga ko'ra farqlanadi: 1) bosqichma-bosqich va uzluksiz o'sish; 2) bosqichma-bosqich evolyutsiya; 3) evolyutsiyaning nomutanosib sur'atlari tamoyiliga asoslangan notekis rivojlanish; 4) siklik o'sish; 5) tarmoqlangan, ko'p chiziqli dinamika; 6) siklik vektorsiz dinamika; 7) logistik o'sishi; 8) logistik egri chiziqqa mos ravishda pasayish; 9)

eksponensial o'sish; 10) kamayib boruvchi eksponensial tarzda pasayish.

Ijtimoiy o'zgarishlarning o'zi juda ko'p qirrali bo'lganligi sababli, uni o'rganish o'zgarishlarning tabiati va yo'nalishini tushuntirishga mo'ljallangan turli xil nazariy va uslubiy yondashuvlar doirasida olib borilishi mumkin. Ijtimoiy fanlarda uchta sotsiologik makronazariya: formatsion, sivilizatsiya va modernizatsiya nazariyalari mavjud. Ularning safida modernizatsiya paradigmasiga qiziqish asosan 1980-yillarning oxiridan boshlab fundamental siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarni o'rganishda kognitiv samaradorlikka umid qilish bilan izohlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Modernizatsiya paradigmasi XX asrning o'rtalarida Yevropa mustamlaka imperiyalarining qulashi va Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasida ko'plab "yosh davlatlar"ning paydo bo'lishi sharoitida shakllantirildi. Ularning oldida keyingi rivojlanish yo'llarini tanlash muammosi yuzaga keldi. Modernizatsiya (an'anaviylikdan zamonaviylikka o'tishni tezlashtiradigan) dasturi AQSH va G'arbiy Yevropa olimlari va siyosatchilari tomonidan kommunistik taraqqiyot yo'nalishiga muqobil sifatida 1950-yillarda - 1960-yillarning boshlarida Uchinchi dunyo mamlakatlariga taklif qilingan. Modernizatsiyaga oid turli tahliliy oqimlar va nazariy an'analar rivojlanish muammolari bo'yicha yagona fanlararo qiyosiy nazariya, aniqrog'i, modernizatsiya nazariyalariga birlashdi, bu uchinchi dunyo evolyutsiyasiga turtki berishda ayniqsa foydali, deb

hisoblandi. Keyinchalik, XX asrning ikkinchi yarmida modernizatsiya istiqbollari doirasida an'anaviy jamiyatdan zamonaviy sanoat jamiyatiga o'tishning turli jihatlarini, shu jumladan tarixiy jihatlarini o'rganishda muhim nazariy, uslubiy va empirik tajriba to'plandi. Shu bilan birga, asosan evolyutsionizm va funksionalizm ta'sirida shakllangan modernizatsiya paradigmasi uzoq takomil yo'lini bosib o'tdi. Modernizatsiya istiqboli uning "mazmuniga tuzatishlar kiritgan real rivojlanish jarayonlari bilan doimiy o'zaro ta'sirda rivojlangan nazariya" [2] ga misol bo'la oladi.

Modernizatsiya maktabi evolyutsiyasining quyidagi bosqichlarini ajratishimiz mumkin:

1) 1950-yillarning ikkinchi yarmi - 1960-yillarning birinchi yarmi - mumtoz modernizatsiya tadqiqotlarining tug'ilish davri va tez o'sishi; G. Almondning so'zlariga ko'ra, modernizatsiya uchqunlari 1960-yillarning o'rtalariga qadar "o'sib borayotgan sanoat" edi;

2) 1960-yillarning oxiri - 1970-yillar - modernizatsiya istiqboli ichki va tashqi jiddiy tanqidga uchragan tanqidiy davr - qoloqlikning raqobatlashuvchi nazariyalaridan (qaramlik, qaram rivojlanish; 1960-yillarda shakllantirilgan), I. Vallershteynning jahon tizimi tahlili (1970-yillarning ikkinchi yarmi), neomarksizm;

3) 1980-yillar - modernizatsiya tadqiqotlari tiklanishining tanqiddan keyingi davri bo'lib, bu davrda modernizatsiya, qaramlik va dunyo tizimini tahlil qilish maktablarining yaqinlashuvi tendensiyalarini namoyon qildi;

4) 1980-yillarning oxiri - 1990-yillar - neomodernizatsiya va postmodernizatsiya tahlilining shakllanishi, asosan Markaziy-Sharqiy Yevropa va Yevroosiyo mamlakatlaridagi ulkan o'zgarishlar ta'sirida yuzaga keldi.

Modernizatsiya paradigmasi doirasida rivojlanish jarayonlarining turli tomonlarini tushuntirish uchun ko'plab nazariy, uslubiy va predmetli yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ularning maqsadi modernizatsiya nuqtayi nazaridan qo'llaniladigan ba'zi nazariy va uslubiy modellarni (ya'ni, "voqelik" va uning nazariy portretlari o'rtasidagi izomorfizmga asoslangan ijtimoiy hodisalar o'rtasidagi munosabatlarning mavhum tasvirlari) tavsiflashdir. Bunday yondashuv modernizatsiya paradigmasi evolyutsiyasini (vaqt davomida tadqiqot yo'nalishidagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda) to'liqroq yoritishga va uni yanada rivojlantirishning mumkin bo'lgan istiqbollari belgilashga imkon beradi.

Tahlil va natijalar. Siyosiy fanlar doktori B.Amonovning "Jamiyatni modernizatsiyalash konseptual modellarining siyosiy-falsafiy tahlili", deb nomlangan dissertatsiyasida siyosiy qadriyatlarini mintaqalarga xos xususiyatlarini modernizatsiya nazariyasi doirasida tahlil qilgan ekan, "Osiyo qadriyatlari" quyidagi omillar bilan boshqalardan ajralib turadi: jamiyat, davlat huquqi inson huquqidan ustun qo'yiladi, oila mustahkam bo'lishini xohlashadi, hukumat jamiyatga axloqiy qoidalarni joriy etishga imkon beradi, barcha jabhada erkinlik tantana qilishi "g'oya"si yoqmaydi, ota-onalar farzandlariga qattiqqo'l bo'ladi, kapitalizm talabi, shart-sharoitlariga oson moslashadi, hukumatdan ijtimoiy yordamni kutmaydi, ta'limni yuksak qadrlashadi" [3], deb mazkur mintaqaga xos siyosiy ongda qadriyatlar tizimining xususiyatlarini ko'rsatib bergan. Ushbu qarashlar siyosiy ongda an'anaviy va zamonaviy qadriyatlarining mutanosibligining o'ziga xos xususiyatlari mavjudligini tasdiqlaydi.

Eng keng tarqalgan nuqtayi nazarga ko'ra "siyosiy tranzit tuzilmasi beshta asosiy komponentdan iborat:

- tranzit uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirish;
- o'tishning boshlang'ich nuqtasi;
- tranzit maqsadi;
- o'tish jarayonining o'zi;
- uning sifatli tarkibda kechishi;
- tranzit natijasi" [4].

F. Shmitter o'z asarlaridan birida o'tishning 4 asosiy turini belgilaydi:

"- "majburiy o'tish", bunda asosiy siyosiy ishtirokchi boshqalarni o'yinning muayyan qoidalari qabul qilishga majbur qiladi, transformatsiya jarayonini nazorat qilish orqali ma'lum foyda olishni kutadi, ammo, odatda, boshlangan liberallashtirish

jarayonining natijasi dastlab rejalashtirilganidan hayratlanarli darajada farq qiladi;

- "kelishilgan o'tish", uning mohiyati hukmron elita va muxolifat kuchlari o'rtasida asosiy umumiy ijtimoiy-siyosiy masalalar bo'yicha kelishuvlar tuzishdan iborat;

- "islohotlar vositasida o'tish": quyi qatlamning bosimi "yuqoridan" izchil islohotlarga olib keladi;

- nihoyat, "inqilobiy" model, uning nomidan ko'rinib turibdiki: demokratlashtirishga o'tish inqilob orqali amalga oshiriladi" [5].

Shunday qilib, demokratik siyosiy rejimga o'tish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi va o'tish bosqichlari bir-birining ustiga chiqishi, bir-birini to'ldirishi va o'ziga xos siyosiy vaziyat bilan belgilanadigan ko'plab xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin.

Tranzitning zaruriy shartlarini, tadqiqotchilar uchta asosiy guruhga ajratib ko'rsatadi:

"a) milliy birlik va o'ziga xoslikning mavjudligi,

b) iqtisodiy rivojlanishning tegishli darajasi,

v) siyosiy madaniyatga demokratik qadriyatlarining joriy etilishi" [6]. Jamiyatda demokratik tamoyillar va qadriyatlarining tarqalishi va ildiz otishi ijtimoiy makon siyosiy ongda o'zgarishlar natijasida kechadi. Bu bosqichda "jamiyatning siyosiy madaniyatida o'zgarishlar ro'y beradi, chunki bu jarayon davomida ommaviy ongda demokratik qadriyatlarining ildiz otishi, elitaning asosiy munosabati va yo'nalishlari, boshqaruv uslubini, hokimiyatning eng yuqori va quyi darajalarida qaror qabul qilish o'zgarishi mumkin" [7].

Tranzitning boshlang'ich nuqtasi deganda demokratlashtirishga o'tish jarayonining boshida mamlakatda mavjud bo'lgan siyosiy rejim tushuniladi. Avtoritar yoki totalitar siyosiy rejimning mavjudligi o'tish davrining o'ziga xos xususiyatlariga ta'sir qiladi.

Tranzitning maqsadi siyosiy rejimning ma'lum bir ideal modeli bo'lib, unga erishish siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ta'sir qiluvchi elita va islohotlar tarafdori bo'lgan kuchlar tomonidan jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy ahamiyatga ega masalalarni hal qilishning yagona mumkin bo'lgan varianti sifatida ko'riladi.

Tranzit uchta asosiy bosqichda o'tadi:

- liberallashtirish;
- demokratlashtirish;
- demokratiyaning konsolidatsiyalashishi.

A.Pshevorskii demokratlashtirish jarayonini ikki bosqichga ajratadi: liberallashtirish va demokratlashtirish. Biroq, ikkinchi bosqich demokratiyani mustahkamlash bosqichini ham o'z ichiga oladi (birinchi navbatda "avtoritar rejimdan ozod bo'lish", ya'ni davlatning siyosiy tizimini demokratlashtirish, keyin esa demokratiyaning mustahkamlanishi). Liberallashtirish bosqichida tizimning avtoritar rejimga qaytish ehtimoli katta ekanligi demokratik qadriyatlarining aholi siyosiy ongda mustahkam o'rin egallamaganligi bilan izohlanadi. Bunga yo'l qo'ymaslik uchun "islohotchi elita ustunlikka ega bo'lishi hamda mo'tadil va radikal elita guruhlariga ta'sir o'tkazish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak" [8].

G. O'Donnell va F. Shmitter demokratik o'tishning uch bosqichi: liberallashtirish, demokratlashtirish va sotsializatsiya mavjudligini qayd etadi. Birinchi bosqichda hokimiyat apparati o'zgartirilmaydi, lekin inson va fuqaroning fuqarolik huquqlari doirasi kengayadi. Demokratlashtirish bosqichida "noaniqlikning institutsionallashuvi bir guruh odamlarning hokimiyati siyosiy me'yorlar va qoidalar to'plamining hokimiyati bilan almashtirilganda yuzaga keladi" [9]. Shunday qilib, demokratiyaga o'tish jamiyat hayotining barcha sohalarida qaytarib bo'lmaydigan xususiyatlarga ega bo'ladi, raqobatli saylovlardan so'ng demokratlashtirish jarayoni davlatning keyingi rivojlanishidagi ajralmas jarayonga aylanadi, bu jarayonda fuqarolar ijtimoiy-siyosiy hayotning yangi qoidalari va tamoyillari bilan tanishadilar, ya'ni ularni qayta ijtimoiylashtirish siyosiy ongda o'zgarishlar yuz bergan bo'ladi.

D.Rostou demokratlashtirishning quyidagi bosqichlarini shartli ravishda belgilaydi:

"- tayyorgarlik bosqichi, bu davrda jamiyatda tubdan bo'linish sodir bo'ladi. Uning ishtirokchilari - mavjud siyosiy

ishtirokchilar va siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etishni xohlovchi yangi siyosiy kuchlar. Rivojlanayotgan ziddiyat jamiyatni ma'lum darajada qutbga soladi (mavjud milliy birlik doirasida);

- ikkinchi bosqichda, qarama-qarshi kuchlar ongli ravishda demokratiyani mavjud muammolarni hal qilish yo'li, muayyan vaziyatda yagona mumkin bo'lgan murosa yechimi sifatida tanlaganlarida qaror qabul qilinadi;

- nihoyat, demokratik tranzitning uchinchi bosqichi - bu ko'nikish bosqichi bo'lib, bu davrda ijtimoiy va siyosiy muammolarni hal qilishning demokratik usullariga yo'naltirilganlik aholi va "professional siyosatchilar" darajasiga o'tkaziladi. Demokratik innovatsiyalar samaradorligi amalda isbotlanadi va buning natijasida jamiyatda demokratiya mustahkamlanib, unga bo'lgan ishonch ortib boradi. Barcha ijtimoiy-siyosiy ishtirokchilar yangi qoidalarga ko'nikishi kerak" [10].

Demokratiyaning konsolidatsiyalashuv bosqichida u mustahkamlanib, fuqarolar ongida demokratik ijtimoiy-siyosiy tuzum mavjudligining yangi tamoyillari ildiz otadi.

S.Hantington demokratlashtirishning uchta variantini belgilaydi:

"a) transformatsiya, bunda beshta asosiy bosqich ajratiladi va so'nggisidan tashqari, barcha jarayonlar avtoritar tuzum sharoitida sodir bo'ladi: islohotchilarning paydo bo'lishi; ularning hokimiyatga kelishi, liberallasuvi; "teskari legitimlik" - islohotchilarni konservatorlar bilan almashtirish; demokratlashtirishning o'zi, muxolifat bilan muzokaralar olib borishga majburlash (harbiy avtoritar rejimlar va bir partiyaviy tizimlar);

b) almashtirish: uch bosqich ajratiladi, ya'ni: muxolifat kurashi, tuzum qulashi, qulagandan keyingi kurash;

c) "o'zaro kelishuv" hukumat va muxolifatning o'zaro harakatlarining natijasi bo'lib, muzokaralar va kelishuvlar ehtimoli nizolar va qarama-qarshiliklar ehtimolidan ko'ra siyosiy voqelikka ko'proq adekvat bo'lsa, bu qaror qabul qilishda murosa, rejimni o'zgartirishga olib keladi" [11]. S.Hantington demokratlashtirishni jamiyat rivojlanishidagi chiziqli jarayonning bir qismi sifatida sodir bo'ladi, deb hisoblaydi.

Jamiyat modernizatsiyalashuvi va siyosiy transformatsiya jarayonlarini tasniflashning turlicha ekanligi bu hodisalarning aholi siyosiy ongi va tafakkurida qanday qabul qilinayotganligiga bevosita bog'liq. Ong obyektiv fizik vaqtning yaratmaydi, balki vaqtning subyektiv xis qilinishini shakllantirishda faol ishtirok etadi. Demak, siyosiy ong siyosiy zamon yoki davrning subyektiv xis qilish, uni tasavvur etish, zamon bilan bog'liq asosiy manfaatlar, qadriyatlar va g'oyalarni anglash orqali davrning xususiyatlarini ham belgilaydi.

Vaqt fenomenologiyasida uni falsafiy aks ettirish, kundalik hayotda vaqtga hissiy munosabatni, vaqtning kategorik holatini aniqlashning oqilona usullari bilan birlashtirgan holda, uzoq davr davomida juda ko'p tushunchalar ishlab chiqilgan bo'lib, ularda vaqt va ong o'rtasidagi bog'liqlik mavjud ekanligiga oid qarashlar rivojlantirilgan. Vaqtning bunday tushunishning qisqacha tavsifini falsafadagi fenomenologik oqimning taniqli vakili E. Gusserl bergan: "Tabiiyki, barchamiz vaqt nima ekanligini bilamiz: u judayam keng tarqalgan. Biroq, biz o'zimizga vaqtning anglash haqida ma'lumot berishga, obyektiv vaqt va vaqtning subyektiv anglash o'rtasidagi to'g'ri munosabatni o'rnatishga hamda vaqtinchalik obyektivlik, umuman individual obyektivlik qanday bo'lishi mumkinligini tushunishga harakat qilishimiz bilan, vaqtning subyektiv ongda shakllantirilishi va biz vaqtning sof subyektiv anglanishini tahlil qilishga harakat qilishimiz bilan, biz vaqt tajribalarining fenomenologik mazmunini juda o'ziga xos qiyinchiliklar, qarama-qarshiliklar va chalkashliklarga duch kelamiz" [12]. Faylasuflar tajribasiga murojaat qilishning o'zi ham vaqt ong shakli sifatida hisobga olinishi kerak bo'lgan haqiqat ekanligini isbotlaydi.

O'z navbatida, oldingi falsafiy an'anaga tayangan Arastu talqinida vaqt "biz hisoblaydigan emas, hisoblangan raqam" [13]. O'z fikrlarimiz o'zgarmasa yoki ongimizda o'zgarishlar yuz

berayotganini sezmasak, bizga vaqt o'tgandek tuyulmaydi. Vaqtning doimiy harakatchanligi va o'zgaruvchanligini moddiy obyektlarning harakatchanligi va o'zgaruvchanligi bilan izohlash mumkin, buning uchun vaqt "harakat o'lchovi" sifatida belgilanadi. Ammo Arastu "ruh yo'qligida vaqt mavjud bo'ladimi yoki yo'qmi" degan savolga juda aniq javob beradi. Vaqt sanaladigan son bo'lgani uchun u hisoblagichsiz mavjud bo'lolmaydi. Bu shuni anglatadiki, faqat "ruh" yoki "ruhning ongi" hisoblashi mumkin va shuning uchun "ruhsiz vaqt mavjud emas".

Gusserl vaqt anglash jarayonini tahlil qilish uchun:

1. Praimpressiya (die Urimpression) - "Hozir, davr" (dastlabki taassurot);

2. Retensiya (die Retention) - ya'ni bu hozirgi nuqtaning ongda saqlanishi;

3. Protensiya (die Protention) - ya'ni "kelgusidagi voqelik"ni anglashni tashkil etuvchi kutish.

Ongning vaqtning o'lchash qobiliyatini tan olgan holda, siyosiy vaqt yoki davrni siyosiy ong belgilab berishi haqidagi fikrni isbotlab berish mumkin. Ya'ni o'timish, hozirgi davr va kelajak davrini anglash, ongda kechinmalar, idrok va orzu umidlar bilan bog'liq.

Mamlakatning siyosiy taraqqiyotidagi ma'lum bir davr aholining siyosiy ongi bilan belgilanishi vaqtning ong bilan o'lchanishiga doir fenomenologik ta'limotlar bilan izohlanadi.

Jamiyatning modernizatsiyasi aholi siyosiy ongidagi o'zgarishlar bilan bilan o'lchanadigan hodisa sifatida qabul qilinishi va modernizatsion jarayonlar siyosiy transformatsiya shaklida nafaqat institutsional o'zgarishlar, balki avvalo siyosatning subyektiv anglanishi (refleksiya)dagi o'zgarishlar hosilasi ekanligini isbotlaydi. Demak siyosiy transformatsiya jarayonlari institutsional o'zgarishlardan ko'ra ko'proq siyosiy ongda o'zgarishlar uchun ijtimoiy va siyosiy shart-sharoitlar yaratishi kerak bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Jamiyatning modernizatsiyalashuvi sharoitida siyosiy ongning o'sishi o'zaro bog'liq omillar majmuiga tayanadi:

1. Ta'lim va tarbiya tizimini rivojlantirish: uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, ta'lim va demokratiya o'rtasidagi bog'liqlik, inson salohiyatini rivojlantirishda ta'limning roli, siyosiy ta'lim va ma'rifat fuqarolik madaniyati, fuqarolik munosabatlarini shakllantirishda ta'limning roli, ayniqsa, fuqarolik kompetensiyasi shakllanishida o'rni katta.

2. So'z erkinligi va axborotdan foydalanish: ommaviy axborot vositalari erkinligi, jamiyat taraqqiyoti uchun so'z va matbuot erkinligi zarurligi, zamonaviy demokratik jamiyatda ommaviy axborot vositalarining roli, turli axborot manbalaridan foydalanish, raqamli davrda raqamli tafovut va axborotdan foydalanish imkoniyati, dezinformatsiya va aksiltarg'ibot, mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlashni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

3. Fuqarolik jamiyati va siyosiy madaniyatni rivojlantirish: fuqarolik jamiyati institutlarining shakllanishi, jamoatchilik fikri va fuqarolik jamiyatini shakllantirish, siyosiy madaniyat rivoji, siyosiy madaniyatning turli ko'rinishlari va ularning siyosiy jarayonlarga ta'siri, saylovlar va referendumlarda ishtirok etish, siyosiy xulq-atvor va siyosiy ishtirokka e'tibor qarinish lozim.

4. Iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy barqarorlik: iqtisodiy barqarorlik va farovonlik, iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy tuzum o'rtasidagi bog'liqlik, ijtimoiy adolat va tenglik, ijtimoiy davlat va adolatli jamiyat nazariyasi, korrupsiyaga qarshi faol kurashni amalga oshirish.

5. Siyosiy raqobat va ko'ppartiyaviylikning rivojlanishi: erkin va adolatli saylovlar, ko'ppartiyaviylik tizimi, partiyaviy tizimlar va ularning siyosiy barqarorlikka ta'siriga e'tibor qarinish.

6. Milliy-madaniy xususiyatlarni hisobga olgan holda: mahalliy sharoitga moslashish, madaniyatning siyosiy jarayonlarga ta'siri, mintaqa va madaniyatga qarab modernizatsion jarayonlarning farqlanishiga tayanadi.

1. Moore W.E. Social Change. Englewood Cliffs, N.Y.: Prentice-Hall, 1974. P. 34-46; Qarang: Vago S. Social Change. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1989. P. 75-79; Штомпка П. Социология социальных изменений. М.: Аспект Пресс, 1996. С. 31-37.
2. Алексеев В.В., Побережников И.В. Школа модернизации: эволюция теоретических основ // Уральский исторический вестник. Екатеринбург, 2000. № 5-6: Модернизация: факторы, модели развития, последствия изменений. С. 8-49.
3. Амонов Б.А. Жамиятни модернизациялаш концептуал моделларининг сиёсий-фалсафий тахлили. Сиёсий фанлар доктори (DSc) диссертацияси автореферати. –Т.: 2019. -Б.24.
4. Демократические переходы: варианты путей и неопределенность результатов (круглый стол) // Полис. -1999. - №3. - С.30-52.
5. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии // Полис. - 1996. - №5. -С.16-28.
6. Ашимбаев М.С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению. URL: <http://www.kisi.kz> (мурожаат санаси: 12.06.2024)
7. Рукавишников О. В. Политическая культура и демократизация в посткоммунистических страна. URL: <http://politanalysis.narod.ru>. (мурожаат санаси: 12.06.2024)
8. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. - М.: Росспэн, 2000. - 319с.
9. Харитонов А.Г. Генезис демократии (попытка реконструкции транзитологических моделей) // Полис. -1996. - №5. - С.70-80.
10. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. - 1996. - №5. - С.5-16.
11. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация на исходе XX века. - М.: Университетская библиотека; «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. -368 с.
12. Гуссерль Э. Собр. соч. Т. I : Феноменология внутреннего сознания времени / пер. с нем., составл., вступ. статья В. И. Молчанова. М. : Гнозис, 1994. –С.5.
13. Аристотель. Соч. : в 4 т. М. : Мысль, 1981. Т. 3. –С.149.

UDK:1.17.172.172.2

E'tibor RAJAPOVA,
Urganch davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-Mail: shixnazarmadiyorov@gmail.com

Dots., Q.Olloyorov taqrizi asosida

YOSHLAR TADBIRKORLIGI VA UNING IJTIMOYI DIFFERENSIAL JIHATLARI

Annotatsiya

Maqola yoshlar ijtimoiy qatlamining xususiyatlari va ularning iqtisodiy faoliyatda, xususan, tadbirkorlikda tutgan o'rnini haqida. Unda yoshlarning 16-30 yosh oralig'ida shakllanuvchi ijodiy va tashabbuskorlik sifatleri tahlil qilinadi. O'zbekiston misolida davlat tomonidan yoshlar faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan qonun va dasturlar, jumladan, "Yoshlar – kelajagimiz" dasturi doirasidagi yutuqlar ko'rsatib o'tilgan. Maqolada yosh tadbirkorlarning shijoat va dadilligi, ba'zan irratsional qarorlar qabul qilishlari, maxsus bilim va tajribaning yetishmasligi kabi o'ziga xos jihatlari muhokama qilingan. G'arbiy mamlakatlar va AQSh tajribasi bilan solishtirilib, kichik biznes va yosh tadbirkorlikni rivojlantirishning milliy va global amaliyotlari yoritilgan. Tadbirkorlikning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati, shuningdek, strategik rejalashtirishning zarurati o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: Mahalliy hokimiyat, idora, tartiblari va mexanizmlari, psixologiyasiga xos jihatlari, tadbirkorlikka ijobiy yoki salbiy ta'sir etish, mahalliy hokimiyat, tadbirkorlikni rivojlantirish, mahalliy davlat hokimiyati, davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari, biznes tashkilotlari va nodavlat notijorat tashkilotlari, mahalliy hokimiyat.

YOUTH ENTREPRENEURSHIP AND ITS SOCIOLOGICAL DIFFERENTIATION ASPECTS

Annotation

The article explores the characteristics of the youth social stratum and their role in economic activities, particularly in entrepreneurship. It analyzes the creative and initiative qualities developed among individuals aged 16-30. Using Uzbekistan as a case study, the article highlights the legal frameworks and state programs aimed at supporting youth activities, including the achievements within the "Youth – Our Future" program. The article discusses the courage and enthusiasm of young entrepreneurs, their tendency to make irrational decisions at times, and the lack of specialized knowledge and experience. By comparing with practices in Western countries and the United States, it sheds light on national and global efforts to promote small business and youth entrepreneurship. The significance of entrepreneurship in social and economic contexts and the necessity of strategic planning are also emphasized.

Key words: Local authority, institution, procedures and mechanisms, psychological characteristics, positive or negative impact on entrepreneurship, local authority, entrepreneurship development, local government, state and non-governmental organizations, business organizations and NGOs, local authority.

МОЛОДЕЖНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ЕГО СОЦИАЛЬНО-ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности молодежной социальной группы и их роль в экономической деятельности, в частности в предпринимательстве. Анализируются креативные и инициативные качества, формирующиеся у людей в возрасте от 16 до 30 лет. На примере Узбекистана выделены законодательные основы и государственные программы, направленные на поддержку молодежной деятельности, включая достижения в рамках программы «Молодежь — наше будущее». В статье обсуждаются смелость и энтузиазм молодых предпринимателей, их склонность к временами иррациональным решениям, а также недостаток специальных знаний и опыта. Путем сравнения с практиками западных стран и США освещаются национальные и глобальные усилия по развитию малого бизнеса и молодежного предпринимательства. Также подчеркивается социальная и экономическая значимость предпринимательства и необходимость стратегического планирования.

Ключевые слова: Местные органы власти, учреждения, процедуры и механизмы, психологические особенности, положительное или отрицательное влияние на предпринимательство, местные органы власти, развитие предпринимательства, местное государственное управление, государственные и неправительственные организации, бизнес-организации и НПО, местные органы власти.

Kirish. Yoshlar aholining o'ziga xos ijtimoiy qatlamidir. Ularga asosan 16-30 yoshlardagi fuqarolar kiradi. Ba'zi manbalarda ularning maksimal yoshi 35 qilib ko'rsatiladi, ammo O'zbekistonda u 30 yosh qilib belgilangan. Bu davrda yoshlar o'zida ma'lum bir ijtimoiy zarur jihatlarni, fazilatlarini shakllantirgan, jamiyat hayotiga kirgan va unga ta'sir etish imkoniyatlariga ega bo'lgan sub'ektga aylangan bo'ladi. Ijtimoiy faollik, jamiyatda, xalqi va millati hayotida sodir bo'layotgan o'zgarishlarga o'z munosabatini bildirishga qodir shaxs sifatida shakllanib ulguradi. Taraqqiyotini ko'zlagan jamiyat orzu umidlarini, kelajagini yoshlar va ularning ijtimoiy faolligi bilan bog'laydi. "Yoshlar- kelajagimiz!" degan shior shunchaki da'vat emas, u taraqqiyot maqsadlarini nazarda tutgan ekzistensial ehtiyojlar ifodasidir. Chunki yoshlar ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlovchi, o'zining kreativ faolligi, tashabbuskorligi va raqobat olamida ishtirok etishga ma'naviy- ruhiy tayyorligi, dadilligi bilan har qanday yangilikni qo'llab-quvvatlovchi kuch hisoblanadi.

Keyingi yillarda O'zbekistonda yoshlardagi salohiyat va shijoatini, ijtimoiy va intellektual faollikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash uchun 5 ta qonun, Prezidentimizning 7ta farmoni, 14ta qarori, 2ta farmoyishi, Vazirlar Mahkamasining 23qarori va 4 farmoni qabul qilingan. Mamlakatimiz tarixida ilk marotaba 30 iyunning Yoshlar kuni deb belgilandi va keng nishonlanadigan bo'ldi. Ayni paytda Oliy Majlis Senatida Yoshlar, madaniyat va sport masalalari qo'mitasi, Qonunchilik palatasida Yoshlar masalalari bo'yicha komissiya, Yoshlar parlamenti faoliyat yuritmoqda. Prezidentimiz tashabbusi bilan Yoshlar ishlari agentligi, innovatsion rivojlanish vazirligi huzurida Yoshlar akademiyasi, viloyatlar- hududlarda «Loyihalar fabrikasi» ishga tushirildi. Qoraqolpog'iston Respublikasi Vazirlar kengashi raisi, hududlardagi hokimlarning yoshlar ishlari bo'yicha o'rinbosarlari, oily ta'lim muassasalarida talaba-yoshlar bilan ishlovchi prorektor lavozimlari joriy etildi. Hududlarda 4ta Prezident maktabi, 9ta ijod maktabi, Toshkent shahri, Farg'ona, Xorazm va Samarqand viloyatlarida "Temurbeklar maktabi"

tashkil qilindi. Shuningdek, yoshlar tashabbusini o'rganish va amaliyotga joriy etish maqsadida "Yoshlar qabulxonalarini ochildi. "Yoshlar daftari" har bir yosh yigit –qizning ahvoli, qiziqishi, ishga, kasb- korga intilishi, bandligi bilan shug'ullanishda aniq manzillarni ko'rsatib turadi."Yoshlar kelajagimiz" davlat dasturi doirasida yoshlarning 7690 ta biznes-loyihasi jami 1 trillion 614 milliard so'm miqdorida imtiyozli kredit ajratilgan, 39 ming 577 ta yangi ish o'rni yaratilgan. Dastur doirasida yoshlarning 30,2 milliard so'mlik 57 loyihasiga kafillik taqdim etilgan, shu tarzda yoshlarning tadbirkorlik va ishbilarmondagi kreativ tashabbuslari qo'llab-quvvatlangan [1].

Yoshlar tadbirkorligining o'ziga xos jihatlari mavjud. Ularga :

Yoshlar ishlash va izlanishga intilish kuchli, ular raqobatdan, qiyinchiliklardan, hatto bankrot bo'lishdan qo'rqishmaydi;

Yoshlardagi shijoat, , dadillik goho irratsional xususiyatga ega;

Tadbirkor yoshlarda maxsus bilim va hayotiy tajriba yetishavermaydi;

Mehnat jamoasini tashkil etish va boshqarishda sensitiv-emotsional omillar ta'siriga berilish kuzatiladi;

Strategik biznes- reja tuzish, butun kreativ faoliyatini ana shu rejaga yo'naltirish texnologiyasidan xabardorlik yetishmaydi.

AQShdagi "Mustaqil biznes federatsiyasining xulosalariga ko'ra, mamlakatdagi biznes va tadbirkorlik subektlarining deyarli 40% ziyodi 35 yoshgacha bo'lgan yoshlardir. AQShdagi innovatsiyalarning 55% ana shu subektlarning tashabbuslari, kreativ izlanishlariga to'g'ri keladi. G'arbiy Yevropa davlatlarida bu ko'rsatkich 60% ga boradi. Ulardagi biznes jamoalarining 98-99% kichik karxonalar va tadbirkorlik uyushmalariga to'g'ri keladi [2]. Shunga yaqin misollarni Buyuk Britaniyadagi kichik biznes va volyontierlik harakati Assotsiatsiyasi – ARNOVA, Fuqarolik jamiyati va notijorat sektorini tadqiq etish markazi (VShE, Moskva) ham keltiradi [O'sha manbada]. Xullas jahondagi iqtisodi rivojlangan davlatlarda kichik biznes va tadbirkorlikning milliy taraqqiyotdagi o'rni juda katta, ularda asosiy e'tibor kreativ fikrlovchi, innovatsion izlanishlarga moyil yoshlarga qaratilgan. Ularda yoshlarda qiyinchiliklardan, raqobatdan qo'rqmaslik instinkti mavjud. Bu instinkt yoshlardagi maksimalizm bilan bog'liqdir [2].

Yoshlardagi dadillik, shijoat goho irratsional xususiyat kasb etadi. Bu o'rinda "irratsional" tushunchasi chuqur e'tiqod, o'z fikri va g'oyasiga qattiq ishonish ma'nosida ishlatilmoqda.

Yoshlar o'zining psixofiziologik tuzilishiga muvofiq dadil, shijoat bilan ishlashga moyildir. Goho ular bu sifatlarini irratsional tarzda namoyish etishdan tortinmaydilar. O'zimiz kuzatgan va o'rgangan 12 yosh tadbirkorlik sub'ektlari (ularning 8 tasi Urganch, 2 tasi Xiva shaharlaridan, 2 tasi Qo'shko'pir va Urganch tumanlaridan) dadil fikrlash va shijoat bilan ishlash biznes uchun muhimligini qayd etadilar. Ulardan 3 tasi hatto bankrot ham bo'lishgan, ammo banklardan olgan kreditlari tufayli faoliyatini qayta tiklab olgan. O'sha tadbirkorlarning ikkitasi 40-42 yoshda, qolganlariniki 27-36 yoshda. Ularning 4 tasi savdo-sotiq, 3 tasi qurilish, 2 tasi maishiy xizmatlar ko'rsatish, qolgan 3 tasi kompyuter, ma'rifiy xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Qiziqarli hol shundaki, savdo-sotiq bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlarning hammasi oily ma'lumoti, biri maxsus bilimga ega emas. Oliy ma'lumotli tadbirkor yoshlar mudom moliyaviy savodxonligini oshirib borishga intilishadi. Qolgan tadbirkorlarda boshqalarni, ayniqsa yaxshi mutaxassislarni yollab ishlatish kuzatiladi. Ushbu tadbirkorlarda irratsionallik kuchli, ular xodimlariga talabchan, gohida esa haddan tashqari talabchan. Chamasi, ular o'zining nokompetentligi yoki chalamullaligini shu tarzda yashirmoqchi bo'ladi.

Tadbirkorlik uchun maxsus bilim va hayotiy tajriba zarur. Aynan ushbu fazilatlarining yetishmasligi tadbirkorlikka aks ta'sir

ADABIYOTLAR

1. Sa'dullayev A. Xalqaro maydonda raqobatga kirisha oladigan, zamonaviy fikrlaydigan, har bir sohada bilimdon yoshlar mamlakatda tayanch bo'ladi // "Yangi O'zbekiston", 2021, 30 iyun.
2. Qarang: PROSTOBIZ, ua/biznes/ Razvitie
3. Психология бизнеса и предпринимательства. Учебное пособие.- Ростовна Дону, РГУ, 2001.с.84.
4. Otaxonov F., Oqulov O. Tadbirkorlik sub'ektlarini tashkil etishning huquqiy asoslari.- Toshkent: TDYUU, 2006. B.38-44

etadi. Maxsus bilimlarga avvalo tashkilotchilik va boshqaruv salohiyati, iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy savodxonlik kiradi. Yuridik fanlari doktorlari, professorlar O.Oqulov va F.Otaxonovlarning ta'kidlashicha, tadbirkorlikning samarali samarali bo'lishi sub'ektlarning iqtisodiy va huquqiy bilimlariga bevosita bog'liqdir. Hatto ular ma'lum bir bilimlarga ega bo'lishsa-da, aksariyat hollarda huquqshunoslar maslahati va himoyasiga muhtojdirlar. Bu avvalo ob'ektlarning xususiyatlari bilan bog'liq huquqiy himoya mexanizmlarining o'ta rang-barangligi bilan izohlash mumkin [4]. Tadbirkorlik faoliyati ma'lum bir hududda amalga oshiriladi. Bu hududda mudom ma'lum bir etnomadaniy an'analar, stereotiplar, mahalliy hokimiyat boshqaruv tizimidagi o'ziga xosliklar mavjud. Hatto mahalliy hokimiyat markaziy idora tomonidan o'rnatilgan tartiblar va mexanizmlardan foydalanishga da'vat etilgan bo'lsada, boshqarish psixologiyasiga xos jihatlari tadbirkorlikka ijobiy yoki salbiy ta'sir etish kuchiga ega. Mahalliy hokimiyat bilan tadbirkorlikni rivojlantirish muammolarini maxsus tadqiq etgan yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent D.Bekchanovning ta'kidlashicha, bu jarayon to'rt shaklda davom etadi; 1) mahalliy davlat hokimiyati tomonidan maxsus tuzilmalar tashkil etish orqali to'g'ridan to'g'ri; 2) davlat va nodavlat notijorat tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikda; 3) biznes tashkilotlari va nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlikda; 4) mahalliy hokimiyat faqat sof raqobatning nazoratchisi sifatida tadbirkorlikni rivojlantirish [5]. Tadqiqotchi milliy tajribalarni o'rganib va tahlil qilib "mahalliy davlat hokimiyati tomonidan tadbirkorlikni rivojlantirishning yagona modeli mavjud emas," degan xulosaga keladi [5]. Ammo turli davlatlarda o'zining ichki xususiyatlarini ifoda etuvchi milliy modellar mavjud. Bu eng avvalo aholining, ayniqsa tadbirkor va ishbilarmon yoshlarning biznesga moyilligi, ulardagi maxsus bilimlar hamda hayotiy tajribalar bilan bog'liqdir.

Tadbirkorlik mehnat jamoasi faoliyatini tashkil etish va boshqarish bilan bog'liq faoliyat turidir. Uning ixtiyoriy mehnat ekani boshqarish omilini rad etmaydi, balki uning samarasi boshqaruv mexanizmlaridan mohirona foydalanishni taqozo qiladi. Yuqorida misol qilib keltirgan 12 tadbirkorlik sub'ektlarining 3 tasi bankrot bo'lishga ham ulguragan. Buning asosiy sababi ikkita- biri, maxsus bilim va hayotiy tajribaning yetarli emasligi, ikkinchisi, boshqaruvda ko'pincha sensitive-emotsional munosabatga erk berishdir. Ha, kishilararo munosabatlar, boshqaruv sensitive-emotsional kechinmalar ta'sirizis ro'y bermaydi [6]. Shunday ekan, tadbirkorlarda ham ular uchrashi tabiiy holdir. Ming afsuski, bunday kechinmalar goho kishilararo munosabatlarga salbiy ta'sir etadi, bu esa mehnat samarasini kamaytiradi. Bankrotga uchragan tadbirkorlar ushbu holdan saqlanish zarurligini qayd etadilar. Bosiqlik, tahlil qilish, quloq tutish va ular bilan maslahatlashish: birinchi tomondan, mehnat jamoasida demokratik boshqarishni qaror toptiradi; ikkinchi tomondan, mehnat jarayoniga, jamoa kayfiyatiga ijobiy ta'sir etadi. Bir-biriga dialektik bog'liq ushbu ikki omil, pirovard natijada tadbirkorlik faoliyatiga ijtimoiy mohiyat baxsh etadi, jamoa a'zolarida o'z mehnatidan, shaxsan unga e'tibordan mamnunlik uyg'otadi.

Strategik biznes-reja tuzish oson emas, u chuqur bilimlar va hayotiy tajribani taqozo etadi. Uzoq yillarga mo'ljallangan tarzda ishlash tadbirkorlikni barqaror mehnat turiga, daromad manbaiga aylantiradi. Strategik reja tadbirkorlikning kelajagini prognozlashirish, mehnat jamoasini ana shu rejadagi maqsadga yo'naltirishdir. Tadbirkorning kreativ faolligi daromad keltirishni nazarda tutadi, ammo bu yagona maqsad emas [7].

Yoshlar tadbirkorligi ham umumiy iqtisodiy hayotning, bozor munosabatlarining qonunlariga bo'syunadi. Yoshlarga xos psixologik va fiziologik juhatlar bu qonunlardan chekinishni anglatmaydi. Yoshlarning alohida ijtimoiy qatlam ekani tadbirkorlikni yanada kreativ, maftunkor va dolzarb qiladi.

-
5. Bekchanov D. Tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat organlari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar shakllari// Jamiyat va boshqaruv, 2002. N2(88).Б.96.
 6. Qarang: Психология управления Учебное пособие.-Москва: Наука, 1988.С. 17-21.
 7. Дусмухамедов О.С. Основы креативного предпринимательства. Учебное пособие.- Тошкент ГИИКУЗ, 2021. С.57-68.

UDK:297.14(575)

Ne'matulloh RAHIMOV,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi "Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish" ISESCO kafedrasida maqsadli tayanch doktoranti

T.f.d., dotsenti D.Maxsudov taqrizi asosida

MARKAZIY OSIYO ALLOMALARINING FATVO ILMI RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI

Annotatsiya

Ushbu maqola Markaziy Osiyo olimlarining fatvo ilmi rivojiga qo'shgan hissasini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada ushbu mintaqaning buyuk allomalari tomonidan fatvo berish jarayonida qo'llangan usullar, nazariy va amaliy yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning diniy-huquqiy sohadagi ilmiy merosi va bugungi kundagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, fatvo ilmi, islom huquqi, fiqh, diniy meros, huquqiy yondashuv, musulmon olimlari, shariat, fatvo usullari, tarixiy tahlil.

ВКЛАД УЧЕНЫХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В РАЗВИТИЕ НАУКИ ФАТВЫ

Аннотация

Эта статья посвящена изучению вклада ученых Центральной Азии в развитие науки фатвы. В статье анализируются методы, теоретические и практические подходы, применяемые великими учеными региона при вынесении фатв. Также освещается их научное наследие в религиозно-правовой сфере и его значение в современности.

Ключевые слова: Центральная Азия, наука фатвы, исламское право, фикх, религиозное наследие, правовой подход, мусульманские ученые, шариат, методы фатвы, исторический анализ.

THE CONTRIBUTION OF CENTRAL ASIAN SCHOLARS TO THE DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF FATWAS

Annotation

This article is dedicated to studying the contribution of Central Asian scholars to the development of the science of fatwas. It analyzes the methods, theoretical and practical approaches used by the great scholars of the region in the process of issuing fatwas. The article also highlights their scholarly legacy in the religious-legal field and its relevance in modern times.

Key words: Central Asia, fatwa science, Islamic law, fiqh, religious heritage, legal approach, Muslim scholars, Sharia, fatwa methods, historical analysis.

Kirish. Imomi A'zam Abu Hanifa asos solgan mazhab sakkizinchi asr o'rtalarida, uning hayotlik chog'idayoq tarqala boshlab, shu asrning oxirlarida uzoq-yaqin o'lkalar, jumladan Movarounnahr, xossatan markaziy osiyoga yetib kelgan edi.

Modomiki markaziy osiyolik allomalar haqida so'z yuritilar ekan, dastlab markaziy osiyo tushunchasiga qisqa to'xtalish maqsadga muvofiq.

Hozirgi zamon tarixiy-geografik ilmiy adabiyotda markaziy osiyo deganda, - bu Osiyo qit'asidagi sub-mintaqa bo'lib, janubi-g'arbda Kaspiy dengizi va shimoli-g'arbda SHarqiy Yevropadan sharqda Xitoy va Mo'g'ulistonga qadar, janubda Afg'oniston va Erondan shimolda Rossiyaga qadar cho'zilgan. Mintaqa o'z ichiga sobiq sovet davlatlari bo'lmish Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekistonnani oladi.

Materiallar va uslublar. Markaziy Osiyoda fiqh ilmi rivojiga doir tadqiqotlar, yozilgan fatvo to'plamlari haqida so'z yuritadigan bo'lsak, ko'plab mashhur fatvo kitoblari yozilgan bo'lib, ulardan ba'zilarini birma-bir zikr qilib o'tsak;

"Al-Multoqat fi Fataviy Hanafiyya".

Bu kitobning muallifi imom Nosiruddin Abul Qosim Muhammad ibn Yusuf Husayniy Samarqandiydir. U kishi Hijriy 556 yilda vafot qilgan. Bu kitobni jamlash hijriy 549 yilning sha'bon oyi oxirlarida tamom bo'lgan. Keyin kitobni Jaloluddin Mahmud ibn Majduddin Husayn ibn Ahmad Asrushniy tartibga solgan. Unga ziyoda ham qilmagan, uni qisqartirmagan ham. U bu ishni Asrushnada, hijriy 603 yili sha'bonning avvalida bitirgan. Hijriy 616 yili safar oyida hammasini Samarqandda imlo qilgan.

"Xizonatul fatovo" (Fatvolar xazinasi).

Faxruddin Ahmad ibn Muhammad ibn Abu Bakr Buxoriy (vaf. 522/1128) asari bo'lib, u Zahiriddin Kabir Ali ibn Abdulaziz Marg'inoniyning (vaf. 506/1112) shogirdi ekanini asarining "Zakot kitobi"da alohida tilga olgan. Asar muqaddimasida muallif avval yozgan "Majmaul fatovo" (Fatvolar majmuasi) asarini hamda oldin o'tgan faqihlarning 20 ga yaqin fatvo to'plamlarini tilga olib, ulardan istifoda etgan holda, katta-yu kichikning yod

olishi va o'qishi uchun qisqa fatvo to'plami tuzayotganini bildirgan. Asar odatdagidek "Kitobul tahorat"dan boshlangan va "Kitobul Hiyal" hamda "Adabul muftiy" bilan tugagan. Mazkur fatvo to'plami ham nashr etilmagan. Qozi Jakan al-Hindiy (vaf. 920/1514) qalamiga mansub "Xizonatul fatovo" nomli asar bor. Iftixoriddin Tohir ibn Ahmad ibn Abdurrashid Buxoriy (vaf. 542/1148) qalamiga mansub "Xizonatul fatovo" nomli asar VII jild qilib Dehli va Qohirada nashr etilgan bo'lib, aslida u muallifning "Xizonatul voqo'ot" asari bo'lsa kerak.

"Navozil".

Muallifi Abu Lays Nasr ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Ibrohim Samarqandiy (hijriy 383 sanada vafot etgan). Imom Abu Lays Samarqandiy bu kitobini imlo qilishdan hijriy 376 yilning jumadul avval oyi, juma kuni forig' bo'lgan.

2) "Fatovoyi Valvolijiyya" (Valvolijiyning fatvolari).

Muallif haqida SHayx Miqdor ibn Muso al Firuyviy quyidagilarni aytdi: "Muallifning ismi-Abdurrashid ibn Abu Hanifa No'mon ibn Abdurrazzoq ibn Abdulloh. Kunyasi Zohiruddin Abul Fath. Nisbati Valvolijiy bo'lib, bu nisbat "vov"ning fathasi bilan, "lom" va "jim"ning sukuni bilan bo'lgan "Valvoj"ga nisbat bo'lib, u Balh va Toxoriston ortidagi Badaxshonga tegishli joy.

Qozi Zohiruddin Abul Fath 467 hijriy sanada Valvojda tug'ilib, Samarqandda yashagan.

Vafot etgan sanasi haqida ixtiloflar bo'lib, ba'zilar hijriy 540 sana desa, boshqa birovlar esa besh yuz qiriqinchi sanadan keyin deyishgan. Yoqut al Himaviy "Mo'jam ul Buldon"da qachon vafot etganini bilmasligini yozadi ". Demak, bizningcha rivoyatlarning quvvatlisi vafoti qiriqinchi yildan keyin bo'lgan bo'lsa kerak.

Imom Valvolijiy ikkita kitob tasnif qilgan, "Al Amoliy" va "Fatavo".

Fig'hni Balhda Abu Bakr al-Qazzoz Muhammad ibn Alini, Ali ibn Al Hasan Al Burhon al-Balhiy va Imom Abu Muhammad Muhammad bin Ayyub al-Qatvoniyning qo'lida

o'rgangan va Buxoroga kelib Sodrush SHahidning huzurida fiqhn o'rgangan.

3) "Xulosatul fatovo" (Fatvolar xulosasi).

Iftixoriddin Tohir ibn Ahmad ibn Abdurrashid Buxoriy (vaf. 542/1148) asari.

Muallif ushbu asarning avvalida fatvo borasida "Xizonatul Voqe'ot" (Voqealar xazinasini) va "Kitobun-nisob" nomli asarlar yozganidan so'ng ba'zi do'st va birodarlari bu ikki asarni jamlab, o'zida qisqaroq xulosasini ifodalagan alohida bir asar yozishni iltimos qilishganda ushbu "Xulosatul fatovo"ni yozganini aytgan.

"An-Nutaf fil fatovo" (Fatvolar haqida qatralar).

Islom Abul Hasan Ali ibn Husayn So'g'diy (vaf. 461/1069) asari. Muxtasar, qisqa iboralar bilan tuzilgan, fatvo to'plamlaridan ko'ra fiqhiy matnlarga o'xshab ketadigan fatvo to'plami. Unda hanafiy faqihlarining fatvolari naql qilingani bois fatvo to'plamlari qato-ridan sanaladi. Asar ikki jild qilib nashr etilgan.

5) "Fatovoyi Kubro" va "Fatovoyi Sug'ro" tuzgan kattakichik fatvolar to'plami.

Bu ikki kitobning nomini tarjima qiladigan bo'lsak, «Kichik fatvolar» va «Katta fatvolar» bo'ladi. Ya'ni fatvolar to'plamidan iborat ikkita kitob. Ushbu ikki kitobning muallifi imom Umar ibn Abdulaziz ibn Umar ibn Muoza Abu Muhammad Hisomuddin Sodrush-SHahiddir. Hijriy 483 sanada tavallud topgan. Boshqa manbada esa muallifni "Abu Muhammad Husomiddin Umar ibn Abdulaziz ibn Umar ibn Moza Husomush shahid Buxoriy (1090-1141)" deb keltirilgan.

U kishi fiqh ilmini otasi Burhonuddin Kabiyr Abdulazizdan o'rgangan. Ko'p harakat qilib, o'z zamonasining peshqadam olimiga aylangan.

Umar ibn Abdulaziz ibn Umar ibn Moza Abu Muhammad Hisomuddin Sodrush-shahid hijriy 536 sanada, safar oyida shahid bo'lgan. U kishini Qatvon voqeasidan keyin Samarqandda bir la'nati kofir qatd qilgan. Jasadi Buxoroga olib kelingan.

Bu zot "Hidoya"ning sohibi Burhonuddin Marg'ioniyning ustoz bo'ladi. Imom Burhonuddin Marg'ioniy ustoz Sodrush-SHahid haqida quyidagilarni yozadi: "Undan nazar ilmi va fiqhn oldim. Meni juda ham hurmat qilardi. O'zining xos shogirdlariga qo'shar edi. Uning "Kichik fatvolar" va "Katta fatvolar", "SHarhu Adabil Qoziy", "SHarhu Jome'us-sag'iy" va "SHarhu Nafaqot"lari bor".

"Fatovoyi Kubro" va "Fatovoyi Sug'ro"ni xorazmlik faqih Jamolul ayma Najmiddin Yusuf ibn Ahmad Xorazmiy Xosiy (vaf. 634/1237) yanada qisqartirgan.

6) "Fatovoyi Sirojiyya". (Sirojiddin fatvolari).

Abul Hasan Sirojiddin Ali ibn Usmon O'shiy Moturidiy Farg'oniy (vaf. 575/1179) qalamiga mansub fatvo to'plami. Kichik hajmli ushbu asarda boshqa kitoblarda uchramaydigan masalalarni qamrab olishga harakat qilingan.

Mazkur kitobning nushalaridan birida "Besh yuz oltin yil muharram oyi, dushunba kuni O'shda, Ali ibn Usmon ibn Muhammadning qo'lida tugatildi" degan yozuv bo'lgan. Kitobni tadqiq qilgan olimlar unda boshqa kitoblarda kam uchraydigan nodir ma'lumotlar borligini ta'kidlaganlar.

Asar "Fatovoyi Qozixon" bilan birga Kalkutta va Laknauda nashr etilgan. Yana "Fatovoyi Sirojiyya" nomli asar "Faroizi Sirojiyya"ning muallifi Abu Tohir Sirojiddin Sijovandiyga (vaf. 596/1200) hamda Qoriul Hidoya laqabi bilan shuhrat qozongan Abu Hafs Sirojiddin Umar ibn Ali Kinoniy Husayniy Qohiriya (vaf. 829/1426) ham nisbat qilingan.

7) "Jome'ul fataviy".

Bu kitobning muallifi imom Nosiruddin Abul Qosim Muhammad ibn Yusuf Samarqandiy Hanafiydur. U kishi hijriy 556 yilda vafot etgan.

8) "Fatovoyi Attobiyya" (Attobiyning fatvolari).

Ushbu fatvo to'plamining boshqa nomlari "Javomeul fiqh" (Fiqh to'plamlari) va "Jomeul fiqh" (Fiqh to'plami) ham deb ataladi. Uning muallifi Zayniddin Abu Nasr Ahmad ibn Muhammad ibn Umar Attobiy Buxoriy (vaf. 586/1190).

"Fiqhiy yo'nalishlar va kitoblar" asarida muallifning nomi Abu Nasr Ahmad ibn Muhammad Attobiy Buxoriy Hanafiy ekanligi, "Attobiyya" Buhoro mahallalaridan birining nomi ekanligi keltirilgan.

"Kashfuz zunun" (Gumonlarni ochish)da "Fatovoyi Attobiyya"ning to'rt jildan iborat ekani aytilgan. Muallif asari muqaddimasida hodisa va voqealarda ehtiyoj tushadigan masalalarni yig'ishga harakat qilganini bayon etgan va 30 nafarga yaqin hanafiy faqihlarining nomlarini tilga olib, ularning fatvolaridan foydalanganini, istifoda asnosida ularning faqat nomlari yoki nisbalarini zikr qilib ketganini qayd qilgan.

9) "Fatovoyi Qozixon" (Qozixonning fatvolari).

Uni manbalarda "Fatovoyi Xoniya" yoki qisqacha "al-Xoniya" nomlari bilan ham zikr etiladi. Uning muallifi Faxruddin Qozixon Hasan ibn Mansur ibn Mahmud O'zgendiy Farg'oniy Hanafiydur (vaf. 592/1196). Unda voqe'likda ko'p sodir bo'ladigan masalalar to'plangan. Asar "Fatovoyi Sirojiyya" hamda "Fatovoyi Olamgiriya" bilan birgalikda nashr etilgan. Muallif bu kitobning ta'lifini hijriy 578 sana, muharram oyining uninchisi, chorshanba kuni boshlagan.

Hoji Xalifa "Kashfuz-zunun"da "Fatavoi Qozixon" kitobiga: "Bu mashhur va ma'lum kitobdir. Unga amal qilingandir. Uni ulamo va fuqaholar ko'p o'qiydilar. Hukm va fatvo ila bog'lik kishilarning ko'z o'ngidagi kitobdir. Bu kitobda ko'p sodir bo'ladigan hodisalar, hojat tushib turadigan masalalar va ummtning ishi tushib turadigan voqealar zikr qilingan", deb ta'rif berilgan. "Fatavoi Qozixon"ning muallifi uni "Rasmul muftiy" deb nomlangan muxtasar muqaddima ila boshlaydi va unda fatvo berishga oid qoidalarni bayon qiladi. Keyin fiqh kitoblarining odatdagi tartibiga binoan "Kitobut-tahorat"dan boshlab ketadi. Kitobda fiqhiy masalalar hanafiy mazhabi ulamolari ijihodlari asosida olib boriladi. Oyati va hadislardan dalil keltirilmaydi. "Fatavoi Qozixon" kitobining ikkinchi nomi "Xoniya"dir. Bu kitob ulamo va tolibi ilmlar orasida mashhur bo'lgan. SHuningdek, qozilik va muftiylik bilan mashg'ul bo'lganlar uchun zarur ko'llanma hisoblangan. "Fatavoi Qozixon"da o'sha vaqtlarda voqelikda ko'p uchraydigan va tez-tez hojat tushib turadigan masalalarning zikri kelgan. "Fatavoi Qozixon"da berilgan ma'lumotlar furu'ul fiqh kitoblaridagi tartib asosida bo'lgan.

10) "Fatovoyi Temurtoshiy" (Temurtoshiyning fatvolari).

Abul Abbos Zahiriddin Ahmad ibn Ismoil ibn Muhammad Temurtoshiy Xorazmiy (vaf. 601/1205) asari. Toshkent Davlat SHarqshunoslik instituti SHarq qo'lyozmalari markazi fondida uning qo'lyozma nusxasi mavjud. Mazkur fatvo to'plami ham nashr qilinmagan.

11) "Zaxiratul fatovo" (Fatvolar zaxirasi).

Burhoniddin Sadrul Islom Mahmud ibn Ahmad ibn Abdulaziz ibn Umar ibn Muoz Buxoriy (1156-1219) asari bo'lib, "Zaxiratul burhoniyah fil fatovo" nomi bilan ham yuritiladi. Muallif buni o'zining katta hajmli "Muhtul Burhoniy" asaridan qisqartirib tuzgan, buning o'zi ham ikki jildan iborat. Muallif ushbu asarida navodir masalalari va undan keyingi e'tiborli fatvolarni to'plashga harakat qilgan.

"Fiqhiy yo'nalishlar va kitoblar" asarida muallifni hijriy 616 sanada vafot etgani keltiriladi.

12) "Tatimmatul fatovo" (Fatvolar tugallanmasi).

Burhoniddin Sadrul islom Mahmud Buxoriy (1156-1219) asari. Uni "Tammatul fatovo" ham deyiladi. Asar fiqh sohasida muhim bo'lgan bo'limlar: tahorat, namoz, zakot, haj, nikox, taloq, bay' va ziyoratul quburga oid fatvolar majmuasidan iborat. "Kashfuz zunun"da aytilishicha, mazkur asar aslida Husomush shahid (1090-1141) qalamiga mansub bo'lib, mavzularga, kitob va boblarga ajratilmagan bo'lgan. U keyinchalik noma'lum kimsa tomonidan chala tartibga solingan. Sadrul Islom uni birma-bir tuzatib, tartibga solgan, yangi mavzular va masalalar qo'shib qayta ishlagan. Mazkur fatvo to'plami nashr qilinmagan.

13) "Fatovoyi Zahiriyah" (Zahiriddinning fatvolari).

Zahiriddin Muhammad ibn Ahmad ibn Umar Buxoriy (vaf. 619/1222) asari. "Fiqhiy yo'nalishlar va kitoblar" asarida muallifni Zohiruddin Abu Bakr Muhammad ibn Ahmad Buxoriy Hanafiy deb tanishtiriladi.

U Buxoroda muhtasiblik qilgan va qozi bo'lgan taniqli hanafiy olimidir. U Zahiriddin Abul Mahosin Hasan ibn Ali Marg'ioniyning (XII asr) shogirdlaridan bo'lib, uning ham fatvo to'plami mavjud. Biroq Zahiriddin Buxoriyning fatvo to'plami mashhurroq va "Fatovoyi Zahiriyah" nomi bilan shuhrat topgan. Unda Zahiriddin Marg'ioniy va uning otasi Zahiriddin Kabir

nomi bilan tanilgan Ali ibn Abdulaziz Marg'ioniy (vaf. 506/1112) nomlari hurmat bilan tilga olingan.

"Fatovoyi Zahiriya"ning muqaddimasi ilmning fazilati haqidagi iboralar bilan boshlangan. Muallifning o'zi yozishicha "Fatovoyi Zahiriya"da odamlarga foydalik bo'lgan ko'plab ma'lumotlar jamlangan.

14) "Yatimatud dahr fiy fatovo ahliil asr" (Asr aholisining fatvolarida zamona yagonasi).

Alouddin Abdurrahim ibn Umar ibn Abdulloh (Muhammad) Tarjumoniy (vaf. 645/1247) asari. Mazkur fatvo to'plami 33 kitobdan iborat bo'lib, savol-javob tarzida tuzilgan. Muallif asar muqaddimasida o'z otasi Umar ibn Muhammad Tarjumoniy va boshka o'ndan ortiq taniqli hanafiy faqihlarining nomlarini tilga olib, ularning fatvolaridan foydalanganini bayon etadi. Ayniqsa, "Voqeot" masalalaridan ko'proq foydalanganini zikr qilgan. Fiqhiy masalalar kimlardan so'ralgani, ular qanday javob berganlari yozilgandan so'ng muallif o'z fikrini ham berib ketgan va javoblarga o'zining munosabatini ham bildirgan. Mazkur fatvo to'plami nashr qilinmagan. Fiqhiy manbalarda uni qisqacha "Yatima" yoki "Yatimatul fatovo" ham deyiladi. Mazkur asarni xorazmlik Alouddin Muhammad ibn Mahmud ibn Muhammad ibn Hasan Xorazmiy Tarjumoniy Makkiy (1197-1257) ham nisbat berilgan.

15) "Fatavoi Sayrafiyya" (Sayrafiyning fatvolari).

Bu kitobning muallifi imom Majduddin As'ad ibn Yusuf ibn Ali Buxoriy Sayrafiydir. U kishi "Ohu" laqabi bilan mashhur bo'lganlar. Muallifning ba'zi shogirdlarining aytishicha, u kishi qozi xukm chiqarish paytida javoblariga suyanadigan

imomlarning javoblarini yozgan. Mazkur javoblarning ba'zilari imomlarning kitoblarida yozilgan bulib, boshqalari ularning javoblariga taqqoslangan. Majduddin As'ad ibn Yusuf ibn Ali Buxoriy Sayrafiy bu kitobida avval o'tgan va keyin kelganlarning kitoblaridan ajoyib masalalarni tanlab olgan. Ammo javoblarni tartibga ham solmagan, saralamagan ham. Keyin ba'zi shogirdlari ularni saralab, tartibga solgan.

16) "Fatavoi Nasafiyya".

Bu kitobning muallifi Najmuddin Abu Hafs Umar ibn Muhammad Nasafiyydir. U kishi "Samarqand allomasi" laqabi ila mashhur bo'lgan. Hijriy 537 yilda vafot qilgan. Bu kitob Najmuddin Abu Hafs Umar ibn Muhammad Nasafiyyning o'zidan so'ralgan savollarga bergan javoblaridan iboratdir.

Natijalar. Yuqorida keltirilgan fatvo to'plamlari hanafiy fiqhining rivojida muhim ahamiyat kasb etgan. Ularning aksariyati nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun islom olamida keng o'qilib, foydalanilgan. Masalan, ***"Fatovoyi Qozixon"*** kabi asarlar qozilar va muftiylar uchun zarur qo'llanma hisoblangan. Shu bilan birga, bu fatvo to'plamlarida fiqhiy masalalar hanafiy mazhabi asosida batafsil yoritilgan.

Xulosa. Markaziy Osiyolik ulamolardan tomonidan yozilgan fatvo to'plamlari islomiy huquq (fiqh) sohasida muhim manbalar bo'lib, ular musulmonlar hayotini tartibga soluvchi ko'plab masalalarni hal etishga xizmat qilgan. Ushbu kitoblar faqat diniy-huquqiy ahamiyatga ega bo'lib qolmay, balki tarixiy va madaniy jihatdan ham qimmatli manba hisoblanadi. Bu asarlar fiqh ilmining keng qamrovini ko'rsatadi va Markaziy Osiyo olimlarining ilmiy merosini yuksak darajada namoyish etadi.

ADABIYOTLAR

1. Abdulloev, SH. (2010). Islom huquqshunosligi tarixi. Toshkent: SHarq nashriyoti.
2. Ibn Kasir. (2000). Tafsir al-Kur'an al-Azim. Qohira: Dar al-Fikr.
3. Ahmadov, B. (2008). Fiqh ilmining rivojlanishi. Toshkent: Akademnashr.
4. Muhammad Yusuf. (2005). Hadis ilmi asoslari. Toshkent: SHarq nashriyoti.
5. As-Saraxsiy, A. (1993). Al-Mabsut. Qohira: Al-Azhar nashriyoti.
6. Usmon, M. (2007). Islom huquqi nazariyalari. Toshkent: Muharrir.
7. Ali, I. (2011). Fatvolar tarixi. Dubay: Al-Huda nashriyoti.
8. Ibn Hajar Asqaloniy. (1994). Fath al-Boriy. Beyrut: Dar al-Kutub al-Ilmiya.
9. Xoliqov, J. (2015). Markaziy Osiyo allomalari va ularning merosi. Toshkent: Fan.
10. Karimov, SH. (2013). Din va huquq munosabatlari. Toshkent: Akademnashr.

Sukhrob RAKHIMOV,
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali o'qituvchisi
E-mail: rahimov-95@mail.ru

PhD Z.Dzugayeva taqrizi asosida

TIBBIY TA'LIMDA LEKSIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNI TA'MINLASHDA INTERFAOL USULLARNING SAMARADORLIGI

Аннотация

Ushbu maqola interaktiv metodlarning tibbiyot ta'limida leksik kompetensiyani rivojlantirishdagi samaradorligini o'rganiladi, ayniqsa, ushbu metodlar qanday qilib tibbiyot talabalari uchun lug'at boyligini oshirish, kommunikatsiya ko'nikmalarini yaxshilash va ularning umumiy tayyorgarligiga hissa qo'shishini ko'rib chiqiladi. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va tibbiy muassasalardan olingan holat tadqiqotlarini o'rganish orqali maqola interaktiv texnikalarning tibbiyot talabalari o'qish va tibbiy tilni professional hayotlarida qo'llash usulini o'zgartirishdagi potensialini ko'rsatishni maqsad qilindi.

Kalit so'zlar: Interaktiv metodlar, leksik kompetensiya, tibbiyot, kommunikatsiya, interaktiv texnologiya, an'anaviy metodlar.

THE EFFECTIVENESS OF INTERACTIVE METHODS IN ENSURING THE DEVELOPMENT OF LEXICAL COMPETENCE IN MEDICAL EDUCATION

Annotation

This article explores the effectiveness of interactive methods in ensuring the development of lexical competence in medical education, focusing on how such methods contribute to enhanced vocabulary acquisition, communication skills, and the overall preparedness of medical students. By reviewing existing literature and examining case studies from medical institutions, the article aims to demonstrate the potential of interactive techniques in transforming the way medical students learn and apply medical language in their professional lives.

Key words: Interactive methods, lexical competence, medicine, communication, interactive technology, traditional methods.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Эта статья исследует эффективность интерактивных методов в обеспечении развития лексической компетенции в медицинском образовании, с акцентом на то, как эти методы способствуют улучшению приобретения словарного запаса, коммуникативных навыков и общей подготовки студентов-медиков. Обзор существующей литературы и анализ кейс-исследований из медицинских учреждений позволяет статье продемонстрировать потенциал интерактивных техник в трансформации способов, с помощью которых студенты медицины учат и применяют медицинский язык в своей профессиональной жизни.

Ключевые слова: Интерактивные методы, лексическая компетенция, медицина, коммуникация, интерактивные технологии, традиционные методы.

Introduction. The dynamic nature of modern medical education requires an approach that not only equips students with the necessary theoretical knowledge but also enhances their practical skills in real-world medical settings. One critical aspect of this is the development of lexical competence, which is essential for effective communication within the medical profession. Lexical competence refers to the ability to understand, use, and accurately apply vocabulary in specific contexts. In the medical field, where precise terminology is paramount, the development of strong lexical skills is crucial for both patient care and professional collaboration.

Traditionally, medical education has emphasized the mastery of knowledge through lectures and textbook learning, which often lacks engagement and real-life application. However, with the rise of modern educational theories and technological advancements, the focus has shifted toward more interactive methods that encourage active participation, problem-solving, and collaborative learning. Interactive teaching methods, such as group discussions, role-playing, simulations, and digital platforms, have proven to be highly effective in fostering student engagement and enhancing learning outcomes. The use of interactive techniques, including online quizzes, interactive games, and virtual simulations, has become an integral part of language learning in medical education. These tools allow students to practice medical vocabulary in dynamic and meaningful ways, helping them bridge the gap between theoretical knowledge and practical application. Through this approach, students not only improve their lexical competence but also

develop critical thinking and problem-solving skills that are essential for their future careers.

Literature review. The development of lexical competence, particularly in the context of medical education, has garnered increasing attention as medical curricula evolve to meet the demands of modern healthcare systems. Medical professionals are required to possess strong communication skills, including the accurate use of specialized medical vocabulary. This literature review examines existing studies and research related to the use of interactive methods to develop lexical competence in medical education. Traditionally, medical education has relied heavily on didactic teaching methods, such as lectures and rote memorization, to impart knowledge of medical terminology. While these methods may be effective in transmitting information, they often fail to engage students in meaningful learning or help them apply their knowledge in real-life situations. This approach can hinder the development of critical thinking and the ability to use language effectively in patient care. In contrast, interactive methods have gained traction as more effective tools for fostering deeper learning and enhancing lexical competence. Interactive techniques, such as problem-based learning (PBL), collaborative learning, and the use of multimedia, encourage students to engage with the material actively, facilitating a deeper understanding and retention of medical vocabulary (Norman & Schmidt, 2000). This shift toward student-centered learning approaches is supported by research highlighting the importance of active participation in knowledge acquisition (Chi, 2009). The use of interactive methods in medical education has proven effective in developing

both general language skills and specific medical terminology. One widely discussed method is problem-based learning (PBL), where students are presented with real-world medical scenarios and are required to solve complex problems using appropriate medical vocabulary. Studies, such as those by Tynjala et al. (2003), suggest that PBL encourages students to apply theoretical knowledge in practical settings, thus improving their ability to use medical terms accurately and confidently.

Collaborative learning, including group discussions and peer interactions, has also been shown to be beneficial in improving lexical competence. In a study by Li and Wong (2015), students who participated in group activities demonstrated better recall and usage of medical terms compared to those who studied alone. The social interaction in group learning environments provides opportunities for students to exchange ideas, reinforce their understanding of medical concepts, and correct language usage in a supportive setting. Role-playing and simulations have emerged as powerful tools for enhancing medical students' lexical competence. By simulating clinical scenarios, students have the opportunity to use medical vocabulary in a contextualized manner, which promotes both linguistic and cognitive development. For example, in a study by Stone et al. (2016), medical students who participated in role-playing activities showed a significant improvement in their ability to communicate complex medical concepts clearly and accurately. These interactive methods not only help students to learn terminology but also improve their communication skills, which are critical in patient care. The integration of interactive technologies into medical education has opened new possibilities for developing lexical competence. Gamification and interactive learning apps provide students with an engaging and dynamic way to learn medical terminology. According to Hamari et al. (2014), gamification in education can significantly increase student motivation and engagement, which is crucial for effective vocabulary acquisition. Apps and online games that incorporate medical terminology quizzes, flashcards, and language challenges have been found to help students memorize and reinforce their knowledge of medical terms more effectively than traditional learning methods. Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) technologies have also been explored in the development of medical language skills. VR and AR allow students to immerse themselves in lifelike medical scenarios where they can practice their language skills while interacting with virtual patients or medical professionals.

The advantages of using interactive methods in the development of lexical competence are well-documented. As mentioned earlier, interactive methods help students engage actively with content, making it easier for them to understand and retain medical terminology. Studies by Stefaniak et al. (2017) confirm that interactive techniques, such as peer discussions, PBL, and digital tools, help medical students retain complex vocabulary by promoting deeper cognitive processing and active recall. Interactive learning experiences such as simulations and role-playing allow students to practice their language skills in scenarios that closely mirror real-world medical practice. This enhances their readiness for professional life and helps them develop the confidence to communicate complex medical information clearly and empathetically.

Methodology. Let's consider the following experiment with the aim of assessing the effectiveness of interactive teaching methods (such as case-based learning and role-playing) in improving medical students' lexical competence (knowledge of medical-specific English vocabulary) compared to traditional lecture-based teaching. For this experiment, 60 third-year students studying at the Urgench branch of Tashkent Medical Academy were selected and these students were divided into two groups. The first group is called Group 1 (Control Group), consisting of 30 medical students who will undergo traditional lecture-based teaching for learning medical vocabulary. The second one is Group 2 (Experimental Group), consisting 30 medical students who will use interactive methods, including case-based learning and role-playing, to learn medical-specific English vocabulary.

All participants will take a pre-test to assess their current level of lexical competence in medical vocabulary. The pre-test

will include 50 multiple-choice questions (MCQs) and 20 short-answer questions based on common medical vocabulary related to anatomy, diseases, treatments, and procedures. Students in Control Group (Traditional Learning) will attend 5 lecture sessions on medical vocabulary, where the instructor will present slides, definitions, and examples of medical terms. Students in Experimental Group (Interactive Learning) will participate in 5 case-based learning sessions, where they work in groups to solve clinical cases and discuss medical-specific English vocabulary used in those cases. Additionally, they will engage in role-playing activities to practice medical communication. After the intervention, both groups will take the same test (50 MCQs and 20 short-answer questions) to assess the improvement in their lexical competence. The post-test will evaluate not only the recall of medical terms but also the ability to apply these terms in context.

Data analysis. Let's consider the following scores for both groups after the pre-test and post-test and address a paired t-test calculation.

Control Group (Traditional Learning) Pre-Test Scores: Mean pre-test score: 60% (18 out of 30 students scored 60%, with scores ranging from 55% to 65%). Standard deviation (SD) = 4%
Experimental Group (Interactive Learning) Pre-Test Scores: Mean pre-test score: 58% (19 out of 30 students scored 58%, with scores ranging from 53% to 63%). Standard deviation (SD) = 3%
Control Group (Traditional Learning) Post-Test Scores: Mean post-test score: 70% (average improvement of 10% from the pre-test). Standard deviation (SD) = 6

Experimental Group (Interactive Learning) Post-Test Scores: Mean post-test score: 85% (average improvement of 27% from the pre-test). Standard deviation (SD) = 5%

The formula for a paired t-test is:

$$t = \frac{d}{s_d/\sqrt{n}}$$

Where, d = mean difference between pre-test and post-test scores, s_d = standard deviation of the differences and n = number of participants in the group. We perform the calculations for both groups according to the above formula.

For the Control Group:

$$t_{control} = \frac{10}{6/\sqrt{30}} \approx \frac{10}{1,095} = 9,13$$

For the Experimental Group:

$$t_{experimental} = \frac{27}{5/\sqrt{30}} \approx \frac{27}{0,912} = 29,64$$

Next, we compare the improvement between the two groups. The formula for an independent t-test is:

$$t = \frac{X_1 - X_2}{\sqrt{\frac{s_1^2 + s_2^2}{n}}}$$

Where, X_1 and X_2 are the mean post-test scores for the control and experimental groups, respectively, s_1^2 and s_2^2 are the variances of the post-test scores for the control and experimental groups, respectively.

$$t = \frac{85 - 70}{\sqrt{2,03}} = 3,5$$

Results. The experiment assessed the effectiveness of interactive teaching methods (case-based learning and role-playing) in improving medical students' lexical competence in comparison to traditional lecture-based teaching. The results of the pre-test and post-test for both groups revealed significant improvements in vocabulary knowledge after the intervention. In terms of score improvement, the control group (traditional learning) showed a mean improvement of 10%, with a post-test score increase from 60% to 70%. The experimental group (interactive learning), however, demonstrated a much larger improvement, with a 27% increase in their mean post-test score (from 58% to 85%). The paired t-test calculations for both groups indicated substantial statistical significance. The control group had a t-value of 9.13, while the experimental group had a much higher t-value of 29.64, suggesting that the improvement in the experimental group was more pronounced and statistically stronger. Additionally, the independent t-test comparing the post-test scores of both groups showed a t-value of 3.5, further

supporting the superiority of interactive methods in enhancing lexical competence compared to traditional lecture-based teaching. These results highlight the importance of incorporating active learning techniques in medical education to foster better retention and application of specialized vocabulary.

Conclusion. This article highlights the significant role of interactive methods in enhancing lexical competence within medical education. The shift from traditional lecture-based approaches to more engaging and hands-on techniques, such as group discussions, role-playing, simulations, and digital

platforms, has proven to be highly effective in improving medical students' vocabulary acquisition, retention, and application. By fostering active participation and collaborative learning, these methods help students not only master medical terminology but also understand its contextual use in real-world settings. The findings suggest that incorporating these innovative methods should be a priority for medical institutions aiming to provide well-rounded, effective training for future healthcare professionals.

REFERENCES

1. Rojas, P., et al. (2018). The impact of traditional language instruction on medical education: A critical analysis. *Journal of Medical Education*, 34(2), 45-52.
2. Norman, G. R., & Schmidt, H. G. (2000). The psychological basis of problem-based learning: A review of the evidence. *Medical Education*, 34(9), 729-738.
3. Chi, M. T. H. (2009). Active-constructive-interactive: A conceptual framework for differentiating learning activities. *Topics in Cognitive Science*, 1(1), 73-105.
4. Tynjala, P., et al. (2003). The role of problem-based learning in developing professional competence. *Higher Education*, 45(3), 351-373.
5. Li, L., & Wong, A. (2015). Collaborative learning and its effect on the acquisition of medical vocabulary in English. *Journal of Educational Research*, 58(4), 217-228.
6. Stone, R. H., et al. (2016). The effectiveness of role-playing in medical education: A study of medical terminology acquisition. *Medical Simulation Journal*, 12(3), 145-152.
7. Bayraktar, S. (2001). The impact of interactive digital learning tools on medical education. *Educational Technology Research and Development*, 49(3), 47-58.
8. Hamari, J., et al. (2014). Does gamification work?--A literature review of empirical studies on gamification. *Proceedings of the 47th Hawaii International Conference on System Sciences*, 3025-3034.
9. Goh, C. F., & Hwee, L. K. (2018). The use of virtual reality in medical education: A study on lexical competence in medical terminology. *Medical Education Technology*, 13(2), 102-109.

UDK:821.112.28

Feruza RAXIMOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi
E-mail: feruzaraximova

SamDCHTI professori, f.f.d O.G'aybullayev taqrizi asosida

IJTIMOYIY IMKONIYATI CHEKLANGAN SHAXSLARGA NISBATAN ADOLATNI TA'MINLASHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun adolatni ta'minlash muhimligi ko'rib chiqiladi. Zamonaviy globallashuv va ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari huquq va manfaatlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu shaxslarga nisbatan adolatni ta'minlash nafaqat ijtimoiy tengsizlikning oldini oladi, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Adolat, ijtimoiy imkoniyatlar, ijtimoiy tengsizlik, zaif qatlamlar, barqaror rivojlanish.

ВАЖНОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВОСУДИЯ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С СОЦИАЛЬНЫМИ ОГРАНИЧЕНИЯМИ

Аннотация

В данной статье рассматривается важность обеспечения справедливости для лиц с ограниченными социальными возможностями. В условиях современной глобализации и социальной трансформации особое внимание уделяется защите прав и интересов уязвимых групп населения. Обеспечение справедливости для этих лиц не только предотвращает социальное неравенство, но и способствует устойчивому развитию общества в целом.

Ключевые слова: Справедливость, социальные возможности, социальное неравенство, уязвимые группы, устойчивое развитие.

THE IMPORTANCE OF PROVIDING JUSTICE FOR PEOPLE WITH SOCIAL DISABILITIES

Annotation

This article discusses the importance of justice for people with social disabilities. In the conditions of modern globalization and social transformation, special attention is paid to the protection of rights and interests of vulnerable groups. Ensuring justice for these individuals not only prevents social inequality, but also contributes to the sustainable development of society as a whole.

Key words: Justice, social opportunities, social inequality, vulnerable groups, sustainable development.

Kirish. Jamiyatning barkamol va mutanosib rivojlanishiga erishishda ijtimoiy adolat tizimini joriy etish muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy adolat kontseptsiyasi ijtimoiy mavqei, kelib chiqishi va jismoniy imkoniyatlaridan qat'i nazar, barcha fuqarolar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar, shu jumladan jismoniy va aqliy nuqsonlari bo'lgan, ijtimoiy ahvoli og'ir bo'lgan shaxslar ko'pincha ta'lim olish, ish bilan ta'minlash va asosiy davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyati cheklanganligi kabi noyob muammolarga duch kelishadi.

Bu qiyinchiliklar inkor etish va chetlanishga olib kelishi mumkin, bu esa ushbu aholi uchun tenglik masalasini ayniqsa dolzarb qiladi. Ijtimoiy imkoniyati cheklangan insonlar uchun adolatni ta'minlash nafaqat ularning hayot sifatini yaxshilaydi, balki yanada inklyuziv va barqaror jamiyat rivojlanishiga hissa qo'shadi. Globallashuv va jadal ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida bu mavzu alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqola ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun tenglik tushunchasi nimani o'z ichiga oladi, bu tenglikka erishish yo'lida qanday to'siqlar turishi va bu to'siqlarni yengib o'tish nafaqat shaxsiy, balki jamoaviy farovonlik uchun ham muhimligini o'rganishga intiladi. Ijtimoiy adolatning nazariy asoslari, masalan tadqiq qilish usullari va bu bilimlarning ijtimoiy tuzilmalar va siyosatni takomillashtirishda amaliy qo'llanilishiga e'tibor qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy adolat tushunchasi ko'p asrlar davomida falsafiy mulohazalar mavzusi bo'lib kelgan. U jamiyatda resurslar, huquq va imkoniyatlarni taqsimlash bilan bog'liq keng ko'lamli tushunchalarni qamrab oladi. Ushbu sohadagi eng nufuzli nazariyotchilardan biri Jon Roulz bo'lib, u o'zining "Adolat nazariyasi" asarida "adolat kabi halollik" tushunchasini taklif qilgan. Roulzning fikricha, adolatning asosiy printsiplari - barcha uchun asosiy huquq va erkinliklarning tengligi, bu teng imkoniyatlarni ta'minlaydigan ijtimoiy tuzilmani talab qiladi[1].

Ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar institutsional va ijtimoiy to'siqlar tufayli huquqlari tez-tez buziladigan eng zaif guruhlardan biridir. Ushbu to'siqlar ko'p shakllarda bo'lishi mumkin, to'g'ridan-to'g'ri kamsitishdan tortib, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanishning yetarli emasligi kabi nozik tizimli to'siqlargacha. Bunday shaxslarga nisbatan ijtimoiy adolatsizlik ko'pincha oldindan o'ylangan stereotiplar, noto'g'ri siyosat va resurslarning etishmasligidan kelib chiqadi.

Ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar kontekstida ijtimoiy adolatni nazariy tahlil qilish ijtimoiy siyosatning turli modellari va inson huquqlariga yondashuvlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu Amarta Sen va Marta Nussbaum kabi tadqiqotchilarning ishlarida muhokama qilinganidek, imkoniyatlar tengligi, ijobiy diskriminatsiya zarurati (yoki ijobiy diskriminatsiya harakati) va tarkibiy to'siqlarni olib tashlash tamoyillarini o'z ichiga oladi, lekin ular bilan cheklanmaydi[2].

Bundan tashqari, ijtimoiy adolat tushunchasi "adolatli muvozanat" g'oyasi bilan bog'liq bo'lib, bu yerda kam ta'minlangan guruhlar qo'shimcha resurslarni taqdim etish imtiyoz sifatida emas, balki imkoniyatlarni tenglashtirish vositasi sifatida qaraladi. Bu har bir shaxsning individual ehtiyojlari va sharoitlarini hisobga olishni, odil sudlovga yondashuvni dinamik va vaziyatga xos qilishni o'z ichiga oladi.

Nazariyotchilar tomonidan taklif etilgan yondashuvlar zamonaviy dunyoda yangi muammolar va zaif guruhlar xilma-xilligini hisobga olgan holda rivojlanishda davom etmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar an'anaviy tushunchalarni raqamli texnologiyalar, madaniy xilma-xillik va global ijtimoiy o'zgarishlarga integratsiyalashgan holda yangilaydi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslarga nisbatan adolatni o'rganish uchun turli yondashuv va usullarni o'z ichiga olgan keng qamrovli uslubiy strategiya qo'llanildi:

Siyosat va dasturlarni tahlil qilish:

Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan amaldagi davlat va xalqaro siyosatning batafsil tahlili o'tkazildi. Asosiy e'tibor qonunchilik, ijtimoiy himoya dasturlari va teng imkoniyatlarni ilgari surish va kamsitishlarni bartaraf etishga qaratilgan tashabbuslarga qaratildi. Bunga ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va farovonlik siyosatini o'rganish kiradi.

Qiyosiy tahlil:

Ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun teng huquqlilikka erishishda muvaffaqiyatli yondashuvlarni aniqlash uchun turli mamlakatlar amaliyotlari ko'rib chiqildi. Qiyosiy tahlil bizga qaysi modellar va usullarning eng samarali ekanligini va ulardan qaysi biri boshqa sharoitlarda moslashtirilishi va qo'llanilishi mumkinligini baholash imkonini berdi. Ijtimoiy himoya tizimi rivojlangan davlatlar va bu borada innovatsion yechimlarni joriy qilgan mamlakatlarga alohida e'tibor qaratildi.

Sifatli tadqiqot:

Bunga ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar vakillari bilan suhbatlar o'tkazish va fokus-guruhlar tashkil etish kiradi. Bu usullar ularning kundalik muammolari, adolat haqidagi tasavvurlari va ehtiyojlarini chuqur anglash imkonini berdi. Ishtirokchilarga yo'naltirilgan yondashuv ularning shaxsiy hikoyalari va istiqbollarini aks ettirish uchun qo'llanildi, bu esa masalaning ilgari e'tibordan chetda qolgan tomonlarini aniqlash imkonini berdi.

Ushbu usullar birgalikda ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar bilan bog'liq ijtimoiy adolat g'oyalari va amaliyotlarini ko'p qirrali tushunishni ta'minladi. Tadqiqot natijalari nafaqat mavjud muammolarni tahlil qilish, balki ijtimoiy inklyuziya va tenglikni oshirishga qaratilgan siyosat va amaliyotni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish imkonini berdi.

Amaliy tavsiyalar

Ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun adolatni ta'minlash turli amaliy yo'nalishlarni o'z ichiga olgan tizimli yondashuvni talab qiladi. Quyida dasturning asosiy sohalari keltirilgan:

Siyosat va qonunchilik:

Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlari huquqlarini himoya qilishda qonunchilik tashabbuslarini ishlab chiqish va amalga oshirish hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu xizmatlar va imkoniyatlardan teng foydalanishni ta'minlash uchun kamsitilmaslik to'g'risidagi qonunlarni qabul qilishni, inson huquqlari qo'mitalari va ixtisoslashgan ombudsmanlar kabi himoya va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratishni o'z ichiga oladi.

Ta'lim dasturlari:

Ijtimoiy adolat masalalarini ta'lim dasturlariga kiritish boshlang'ich maktabdan tortib oliy ta'limgacha bo'lgan barcha darajalarda xabardorlikni oshirishga yordam beradi. Kurslar va treninglar talabalar va o'qituvchilar o'rtasida tenglik madaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Ta'lim noto'g'ri va stereotiplarni kamaytirishga yordam beradi, hamma uchun yanada inklyuziv ta'lim muhitini ta'minlaydi.

Ijtimoiy tadbirkorlik:

Ijtimoiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan dasturlar nogironlarning jamiyatga integratsiyalashuviga sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Bunga nogironligi bo'lgan shaxslarni ish bilan ta'minlovchi korxonalarni rag'batlantirish, kasbiy ko'nikma va malakalarni oshirish bo'yicha o'qitishni rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash kiradi. Bunday tashabbuslar ushbu guruhlarning nafaqat bandligini, balki iqtisodiy mustaqilligiga ham yordam beradi.

Infratuzilmadagi o'zgarishlar:

Jamoat infratuzilmasi, jumladan, transport, binolar va axborotdan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash ijtimoiy adolatni amalga oshirishning hal qiluvchi omilidir. Bu aholining barcha qatlamlari uchun qulaylikni ta'minlash uchun jismoniy makonni moslashtirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Ommaviy axborot vositalari va aloqalar:

Ommaviy axborot vositalaridan zaif guruhlarning ijobiy tasvirlarini targ'ib qilish uchun foydalanish salbiy stereotiplar va tasavvurlarga qarshi kurashda yordam beradi. Media kampaniyalari va ijtimoiy media jamiyatni rivojlantirish uchun kuchli vosita sifatida ishlatilishi mumkin.

Ushbu amaliy chora-tadbirlar ijtimoiy adolatga erishish uchun kompleks va fanlararo yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Bunday tashabbuslarni samarali amalga oshirish uchun davlat organlari, ta'lim muassasalari, ishbilamon doiralari va jamoat tashkilotlari hamkorligi taqozo etiladi. Ushbu yondashuv nogironlarning hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilashi va yanada inklyuziv va adolatli jamiyatni yaratishi mumkin.

Dunyoning ko'plab oliy o'quv yurtlari va ilmiy markazlarida imkoniyati cheklangan shaxslarga nisbatan munosabatning ijtimoiy model qonuniyatlarini amaliyotga tatbiq etish borasida ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirila boshlandi. Jumladan, imkoniyati cheklangan shaxslarning jamiyat bilan integratsiyalashuvi uchun teng imkoniyatlarni ta'minlashning ijtimoiy jihatlari ochib berildi, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun inklyuziv ta'limni amalga oshirish yo'llari ko'rsatildi. Bundan tashqari, ushbu sohada tibbiy-kasbiy-ijtimoiy reabilitatsiyani o'zaro uyg'unlikda olib borish, imkoniyati cheklangan shaxslar uchun mos tushadigan yangi texnologiyalarni yaratish, assistiv texnologiyalarni yengillashdiradigan vositalarning ilmiy tadqiqot va konstruktorlik ishlanmalarini olib borish xususiyatlariga alohida ahamiyat qaratilgan yo'nalishlarda ham tadqiqotlar olib borilmoqda. Imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlarini qo'llab-quvvatlash va himoya qilish faqat maxsus xizmatlarni taqdim etishdangina iborat bo'lib qolmasdan, balki ularga kamsitish nazari bilan qarashga barham beruvchi chora-tadbirlar amalga oshirilishini, imkoniyati cheklangan shaxslarning fuqarolik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari ta'minlanishini kafolatlovchi hamda bu boradagi to'siqlarni olib tashlovchi qonunlar, dasturlar qabul qilinishini ham nazarda tutadi.

Xulosa. Ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun tenglikni ta'minlash barqaror rivojlanish va ijtimoiy inklyuziyaning asosiy elementidir. Ijtimoiy adolat tamoyillarini hayotga tatbiq etish nafaqat aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarining turmush sharoitini yaxshilashga yordam beradi, balki butun jamiyatga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu erda asosiy xulosalar chiqarish mumkin:

Jismoniy, ijtimoiy yoki iqtisodiy cheklovlardan qat'i nazar, har bir inson ishtirok etish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lgan inklyuziv jamiyatni yaratish ijtimoiy hamjihatlik va barqarorlikni mustahkamlashga hissa qo'shadi. Bu ijtimoiy bo'shliqlarni kamaytirishga yordam beradi va resurslarni teng taqsimlashni rag'batlantiradi.

Ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslarning jamiyatga faol qo'shilishi mehnat faolligi va unumdorligini oshirish orqali iqtisodiy o'sishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy tizimlar uchun iqtisodiy yukni kamaytiradi va innovatsiyalar uchun yangi bozorlar va imkoniyatlarni ochib beradi.

Ta'lim va ma'rifiy tashabbuslar jamiyatda kamsitish va tarfakashlikni kamaytiradigan o'zaro tushunish va o'zaro hurmat madaniyatini oshirishga xizmat qiladi. Bu yanada tinch va osoyishta yashash uchun sharoit yaratadi, nizolarni kamaytiradi va ijtimoiy evolyutsiyani rivojlantiradi.

Ijtimoiy adolatga erishish ko'p qirrali yondashuvni, jumladan, qonunchilikdagi o'zgarishlarni, ta'lim tizimi va infratuzilmasini isloh qilishni, ijtimoiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashni va ommaviy axborot vositalarining faol ishtirokini talab qiladi. Faqat barcha manfaatdor tomonlarning kelishilgan harakatlari orqali sezilarli ijobiy o'zgarishlarga erishish mumkin.

Shunday qilib, ijtimoiy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun adolatni ta'minlash nafaqat insoniylik va axloq masalasi, balki yanada adolatli, samarali va barqaror jamiyat sari strategik qadamdir. Bu doimiy e'tibor, innovatsiya va barcha darajadagi hamkorlikni talab qiladigan majburiyatdir.

ADABIYOTLAR

1. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.
2. Nussbaum M. *Aristotelian Social Democracy // Liberalism and the Good / R. B. Douglass et al. (eds.). – N. Y., 1990.*

3. Сен А. Развитие как свобода / пер. с англ. под ред. и с послесл. Р. М. Нуреева. – М.: Новое издательство, 2004.
4. Petrov, A. (2020). Cultural Heritage and Economic Growth: The Role of Cultural Tourism. *Journal of Cultural Studies*, 35(4), 123-137.
5. Pritchard, James B., In *The Ancient Near East: Volume II. A New Anthology of Texts and Pictures*. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1958. – P. 220–221.
6. Nussbaum, Martha C. *Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism*. *Political Theory* 20(2): – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1992. – P.202–246.
7. Карлсон Р., Батчер Д., Минека С. *Аномальная психология*. – Питер: СПб., 2000. – С. 1167. 4. Аль Фараби. *Избранные трактаты*. – Алматы: Гылым, 1994. – С. 294.

UDK: 321.134

Dostonbek RO'ZIBOYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti, PhD
E-mail: roziboyevd831@gmail.com

O'zMU dotsenti Z.Odinayeva taqrizi asosida

EDVARD SAID ORYENTALIZM KONSEPSIYASINING TANQIDIY TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Edvard Saidning oryentalizm konsepsiyasiga nisbatan ilgari surilgan tanqidiy qarashlar tahlil qilindi. Shuningdek, maqolada Oryentalizm konsepsiyasining nazariy asoslari konseptual tahlil qilinib mazkur konsepsiyaning sharqshunoslik va post-kolonial tadqiqotlar sohasining vujudga kelishidagi ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Sharqshunoslik, Sharq, G'arb, Oryentalizm, postmodernizm, konsepsiya, paradigma, oryentalist, interpretatsiya, post-kolonial tadqiqotlar, obyektivlik, yevrotsentrizm, dominantlik, bilim va hokimyat, diskurs.

КРИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ ОРИЕНТАЛИЗМА ЭДВАРДА САИДА

Аннотация

В данной статье проанализированы существующие критические взгляды на концепцию ориентализма Эдварда Саида. Наряду с этим, проведен концептуальный анализ теоретических основ концепции востоковедения и рассмотрено влияние этой концепции на развитие востоковедения и возникновение области постколониальных исследований.

Ключевые слова: Востоковедение, Восток, Запад, Ориентализм, постмодернизм, концепция, парадигма, востоковед, интерпретация, постколониальные исследования, объективность, европоцентризм, доминантность, знание и власть, дискурс.

EDWARD SAID'S CRITICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF ORIENTALISM

Annotation

This article analyzes the critical perspectives put forward regarding Edward Said's concept of Orientalism. The theoretical foundations of the concept of Orientalism have been conceptually analyzed, and the concept's influence on Oriental studies and the emergence of postcolonial research has been analyzed.

Key words: Oriental studies, East, West, Orientalism, postmodernism, concept, paradigm, Orientalist, interpretation, postcolonial studies, objectivity, Eurocentrism, dominance, knowledge and power, discourse.

Kirish. Edvard Saidning oryentalizm konsepsiyasi sharqshunoslik tarixi, post-kolonial nazariyalardagi transformatsion jarayonlar bilan mustahkam bog'liqlikda shakllandi. Uning bu konsepsiyasi akademik doiralarda chin ma'nodagi rezonansni keltirib chiqarib ba'zilar tomonidan qattiq tanqid qilingan bo'lsa, boshqalar tomonidan post-kolonial tadqiqotlar sohasining asoschisi sifatida e'tirof etildi. Edvard Said 1978-yilda asarini chop qilarkan tez orada uning kitobida keltirgan g'oyalari, asosan, G'arbda tanqid qilishga kirishgan olimlar jamoasi shakllandi. Bu tanqidiy tendensiyaning shakllanishining asosiy bosh sababi G'arb olimlarining kasbiy mahoratini shubha ostiga olinishi va ularni tarfakashlikda hamda olimlik faoliyatida siyosiy motivning yetakchilik qilganligi, g'oyasining ilgari surilishi edi. Shu jihatlar nuqtayi nazaridan mazkur tadqiqotda Edvard Said oryentalizm konsepsiyasi va uning tanqidiy mohiyatini ochib berish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur maqolani yozishda maqolaning dolzarbligidan kelib chiqib keng ko'lamli manbalarga murojaat qilindi. Ular orasidan, Edvard Saidning "Oryentalizm" kitobini, shuningdek, shu nomdagi konsepsiyasini tanqid va tadqiq qilgan gumanitar fanning turli sohalarida faoliyat yurituvchi olimlarni alohida ta'kidlash lozim. Bu olimlarga M. Rodinson M.Kerr, va Bernard Luiz kabi tarixchilar, hamda antropolog J. Klifford va adabiyotshunos A. Ahmadlar kiradi. Qolaversa, Saidning asosiy g'oyalari va munozarali jihatlariga tanqidiy tahlil bergan Z.Lokmanning "Yaqin Sharqning noaniq ko'rinishi: sharqshunoslik tarixi va siyosati" asariga ham tadqiqotda murojaat qilindi. Shuningdek tadqiqot doirasida bir qancha olimlar xususan, G.Prakashning "Zamonaviy Sharqshunoslik" ilmiy maqolasi o'rganilgan bo'lib, unda Saidning konsepsiyasiga nisbatan mavjud shakllangan munosabatlar ko'rib chiqilgan [17]. Tadqiqotda ahamiyati yuqori bo'lgani uchun rus tilidagi olib borilgan tadqiqotlarga ham e'tibor berildi. Biroq rus akademik jamoasida oryentalizm konsepsiyasining tanqidiga

qaratilgan tadqiqotlar juda kam bo'lib, asosan ular Said taklif qilgan paradigmalar va konsepsiyaning mohiyatiga asosiy e'tiborni qaratishgan. Shunga qaramay rus tilida olib borilgan tadqiqotlarda A. Yu. Ashkerovning "Edvard Said hayoti va ijodidagi neoorientalistik motivlar" [1], A.A. Teslining "E.V. Saidning "Oryentalizmida" sharqshunoslik" [4], shuningdek, M. D. Nikitinning "E. Saidning "Oryentalizmi". Mustamlaka diskursi nazariyasi va Sharq va G'arbnig o'zaro ta'siri: muammoning yangi talqini ishlab chiqish sari" [2] nomli ilmiy tadqiqotlarni alohida e'tirof etib ko'rsatish mumkin. Ushbu tadqiqotlarning umumiy jihati bu mualliflarning Said konsepsiyasini tarixshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil va talqin qilingani hisoblanadi. Shuni ta'kidlash joizki, Saidning Oryentalizm konsepsiyasi aynan nima uchun sharqshunoslikda shunchalik muhim va hatto ba'zilar fikriga ko'ra destruktiv ta'sir ko'rsatgani hozirgacha dolzarb masala hisoblanadi. Chunki bu G'arb ilm-fanini tanqid qilib chiqqan birinchi ish emas edi. Misol uchun, A. Malik, B.S. Kon va L. Tibavining tadqiqotlarida yevropaliklar interpretatsiyasi va Sharqdagi boshqaruv o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq qilishgan [10]. Shulardan Anvar Abdul Malik 1963-yilda "Oryentalizm inqirozi" nomli maqolasida mavjud sharqshunoslikning paradigmalar yondashuvlari sof fanning tabiatiga mos emasligini tanqid qilib chiqadi. Biroq, aynan Saidning "Oryentalizmi" bu sohada haqiqiy shuhratga erishdi va ayni paytda misli ko'rilmagan reaksiyalarga sabab bo'ldi.

Ko'plab olimlarning fikriga ko'ra oryentalizm konsepsiyasi o'zida aniq siyosiy ma'no mazmuni aks ettiradi [15]. Biroq, agar u faqat shu jihat asosida ko'rib chiqiladigan bo'lsa, Saidning muntazam ravishda chegaralardan chiqib interdisiplinar yondashuvlarga murojaat qilganligiga nisbatan e'tiborsizlik qilinishiga olib kelishi mumkin. Chunki, u "Oryentalizmini" yozish jarayonida adabiyot, siyosiy risolalar va tilshunoslikka oid ilmiy tadqiqotlaridan foydalangan edi. Oryentalizm konsepsiyasining muhim o'ziga xos jihati va xususiyati shundaki, u Sharq va G'arb munosabatlaridagi

dixotomiyani bartaraf etish uchun kuchli ilmiy va g'oyaviy asos yaratdi. Saidning ilgari surgan g'oyalari akademik xolislik tushunchalariga yangi paradigmalar asosida qarash imkonini berdi. Biroq, ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra uning ilgari surgan g'oyalari ba'zi salbiy oqibatlariga ham olib keldi. "Orientalizm" asarining nashr etilishi, Sharq xususida olib borilgan tadqiqotlarga nisbatan keng ko'lamda irqchilik va siyosiy manfaatlariga xizmat qilganlik ayblovini qo'yishga va natijada ularning obro'si va mavjud bo'lgan akademik qiymatini tushishiga sabab bo'ldi. Bu omillarning barchasi orientalizm va konsepsiyaning ta'sir doirasini bevosita seziladigan soha tadqiqotchilarini orientalizm g'oyasining tarafdorlari va qarshilariga ajratib qo'ydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada ilmiy bilishning analitika, sintez, komperativistika, germeneyvtik tahlil metodlari qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Orientalizm konsepsiyasiga oid tanqidiy yondashuvlar tahliliga o'tishdan oldin ta'kidlash lozimki, ularning barchasini bog'lab turadigan umumiy mulohazalar mavjud. Oryentalizm konsepsiyasining tanqidchilari uchun uning aynan, quyidagi tarkibiy qismlari asosiy e'tibor markazida bo'lgan:

Avvalo, Edvard Saidning orientalizm (sharqshunoslikni) G'arb mustamlakachiligi manfaatlariga xizmat qilgan vosita sifatida talqin qilishi;

Mishel Fukoning "bilim-hokimiyat" konsepsiyasidan G'arb sharqshunosligini tanqid qilish uchun metodologik asos sifatida foydalanishi;

Sharqlik tadqiqotchilarning ishlarini e'tiborsiz qoldirish va faqat G'arb matnlariga e'tibor qaratish;

Said orientalistlarni yakka yoki umumiy misolda tadqiq qilarkan Nemis sharqshunoslik maktabiga tadqiqotlarida e'tiborsiz munosabatda bo'lish;

Dalillarning yetarli emasligi.

Bu jihatlar tanqidlarda umumiy jihat sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababdan ham uning keltirgan ko'plab ma'lumotlarini noaniq yoki juda bahs munozarali deb hisoblashadi.

"Orientalizm" to'g'risidagi dastlabki taqrizlar salbiy reaksiyon xarakterda edi. Bu tanqidlarning asosiy mazmuni Said konsepsiyasining asosiy tarkibiy xususiyati bo'lgan fan va siyosat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikka qaratilgan edi. Masalan, Bernard Lyuiz "Orientalizm" asari o'zida jamlagan keng interdisiplinar tadqiqotlarini jiddiy tanqid qilib "New York Review of Books" jurnalida chop etilgan taqrizida orientalizmni haqiqiy tarixni "zaharlash" va "ifloslantirishda ayblaydi [13]. Lyuizning ta'kidlashicha Said tanqid qilgan G'arb sharqshunosligi g'arblik olimlar tomonidan tanqid qilinib allaqachon arxaik atama sifatida tasniflangan va bu fan endi talabga javob bermaydi [13]. Shuningdek uning fikricha, zamonaviy sharqshunoslik juda xilmaxil bo'lib, XIX asrda mavjud bo'lgan sharqshunoslik bilan mos kelmaydi.

G'arb sharqshunosligining yirik vakillaridan biri hisoblangan M.Kerr Said konsepsiyasining argumentlarini juda ziddiyatli deb baholadi. Uning fikricha, Saidning "olimlarning sof akademik qiziqishlaridan qat'iy nazar, ularning barchasi hukumatning manfaatlarini ifoda etganligi yoki shu manfaatlariga xizmat qilganligi" va "Sharqda G'arb imperiyal dominantligini ta'minlash uchun Yevropa sharqshunosligining zamonaviy mifzatsiya va eski miflarni qaytadan tiriltirganlikda" aybdor degan fikri eng yaxshi baholanganda ham "noxolis va bahsli dalil" hisoblanadi [12]. Kerr Qo'shma Shtatlardagi Yaqin Sharq tadqiqotlarida kamchiliklar va hatto ba'zi noto'g'ri paradigmalar qarashlar mavjudligini tan olgan bo'lsada, "faqatgina G'arb sharqshunosligini bu masalada ayblash to'g'rimi va bu hamma tendensiyalarga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatganmi bu boshqa masala" deb ta'kidlagan [12]. Kerrning fikricha, imperiya manfaatlarini bilan fan o'rtasidagi aloqa uning vujudga kelish sabablarini tahlil qilish orqali emas, balki qarama-qarshi tomonlar o'rtasidagi bahs-munozaralar yordamida o'rganilgan. Kerr shuningdek Said tomonidan G'arb orientalistlarini karikatura uslubida tasvirlashda ayblab tanqid qiladi. Biroq M. Kerr yuqorida ilgari surilgan tanqidiy yondashuvlariga qaramasdan, E. Saidning "Orientalizm" asari yozilishi kerak edi, deb hisoblardi, chunki bu

kitob G'arb sharqshunosligidagi islom va arablariga nisbatan mavjud bo'lgan notog'ri qarashlarni fosh etadi.

Saidning oryentalizmining markaziy tanqidiy mavzularidan biri shundan iborat ediki, G'arb sharqshunosligi jamoasidagi ko'plab olimlar "notog'ri fikr-mulohazalardan" qochib, ilmiy obyektivlikni saqlab qola olmadilar. Orientalizm tanqidchilari orasida keng tarqalgan qarashga ko'ra, imperiya manfaatlarini turli mamlakatlar va tarixiy davrlar, madaniyatlar, va ilmiy sohalaridan bo'lgan ko'plab olimlarning tadqiqotlariga ta'sir ko'rsatadigan akademik qiziqishlarni shu manfaatlariga bo'ysundiradigan darajada kuchli omil bo'lishi mumkin emas edi. Biroq shunday fikrlar mavjud bo'lsa ham ashaddiy tanqidchilardan biri bo'lgan Lyuiz ba'zi orientalistlar "imperiya hukmronligiga xizmat qilgan yoki undan foyda olgan" bo'lishi mumkinligini tan oladi [13].

Yevropada islom va arablarni o'rganish jarayoni mustamlakachilikdan ancha asrlar oldin boshlangan edi. Xususan, Germaniya kabi hech qachon tizimli mustamlakachilik amaliyotini olib bormagan mamlakatlarda ham bu tadqiqotlarda faol rivojlandi. Boshqacha aytganda, Lyuizning ta'kidlashicha, irqchilik qarashlari va stereotiplar ko'plab g'arbliklar dunyoqarashiga ta'sir bu shubhasiz bo'lib XIX asrda ham xuddi shunday bo'lgan. Biroq, sharqshunoslikning ilmiy fan sifatidagi asosiy maqsadi har doim notog'ri fikrlarni bartaraf etish va voqelikni qanday bo'lsa, shundayligicha tasvirlashdan iborat bo'lib kelgan. B. Lyuizning ta'kidlashicha, sharqshunoslikning Sharq ustidan hukmronlik o'rnatish maqsadida Sharq haqidagi bilimlarni egallashga intilganlari to'g'risidagi nazariyalar mutlaqo noadekvatdir [13].

Shuningdek, Saidning o'z konsepsiyasining nazariy asosi sifatida M. Fuko konsepsiyasi va nazariyalaridan foydalanishi ham tanqidlarga sabab bo'ldi. Edvard Saidning qarashlariga ko'ra Sharq degan kategoriyani yaratgan va uni tanib olish uchun aniq sifatlagan bu diskurs hisoblanadi. Shu sababdan ham, Said Sharq tarixiga oid barcha matnlarni birlashtiradi va, turli fanlar hamda mamlakatlar tomonidan yaratilgan asarlarni uyg'unlashtirgan holda yagona intertekstual kontekstda birlashtiradi. Bu metodologik yondashuv Said tanqidchilarining fikriga ko'ra ayrim mualliflarning asarlarini mohiyatiga putur yetkazib ularni xolislikdan mahrum etadi [17]. Lyuiz bu masala haqida fikr bildirar ekan shunday yozgan edi: "Said o'z tanqidi uchun qulay maqsadlarni belgilab, asosiy olimlarni va ularning tadqiqotlarini e'tiborsiz qoldirib, ahamiyati kuchli bo'lmagan vakillarga va ikkinchi darajali deb hisoblangan matnlarga murojaat qiladi" [13].

Hind olimi A. Ahmadning fikricha, Said G'arbnii essensiallashtirgan. Qolaversa, Ahmad Saidning ilmiy tadqiqotlar doirasida haqiqatni topish imkonsiz degan fikriga qo'shilmasdi. Bundan tashqari, Said nafaqat ingliz-fransuz tadqiqotlaridan kam bo'lmagan, balki son jihatidan ko'p bo'lgan nemis tadqiqotlarini e'tiborsiz qoldirgani uchun ham tanqidga uchradi. F. Malti-Duglas o'zining "Orientalizm" kitobiga bag'ishlangan tanqidiy taqrizida shunday ta'kidlagan edi: "Germaniyaning Amerika sharqshunosligiga ko'rsatgan ta'siri Buyuk Britaniyaning ta'siridan ko'proq va, shubhasiz, Fransiyaning ta'siridan ancha sezilarli bo'lgan" [16].

Orientalizm konsepsiyasiga oid boshqa tanqidiy fikrlarga kelsak, shuni ta'kidlash lozimki, E. Said matnshunos sifatida tarixiy akademik doiralardan birmuncha yiroq bo'lgan, bu esa uning g'oyalariga nisbatan ma'lum darajada e'tiborsizlik munosabatini shakllanishiga olib kelgan. Ko'plab olimlar Saidning Sharq tarixi bo'yicha yetarlicha tanish emasligini alohida urg'ulashadi. Bu esa Saidning nazariyasining asosini tashkil etuvchi dalillarni bir tomonlama ko'rib chiqishiga ta'sir ko'rsatdi [15]. Tanqidchilarning fikricha, Said Sharq tarixshunosligi va uning rivojlanish bosqichlarini yetarli darajada bilmaganligi sababli noto'g'ri va shoshilinch xulosalarga kelgan hamda G'arb sharqshunosligining rivojlanishini soddalashtirib ko'rsatgan. Bundan tashqari, olimlar uchun E.Saidning postmodernistik atamalar bilan to'lib-toshgan fikr yuritish uslubi begona edi. Bundan tashqari, E. Said konsepsiyasining yetarli darajada asoslanmaganligi tanqidning juda muhim tarkibiy qismi edi. Bunga ko'ra, Said G'arb sharqshunosligining tahlili jarayonida ko'plab sharqshunos olimlarni chetda qoldirgan. Tarixchi D. Littl o'zining "International Journal of Middle East

Studies” jurnalida chop etilgan “Orientalizm” haqidagi tanqidiy sharhida, Said nima sababdan ko'plab yirik tadqiqotchilarni e'tiborsiz qoldirganiga hayron bo'lganini bildirgan va “u o'z tadqiqotidagi qulayligi uchun olimlarning bir qismini shunchaki chetlab o'ta olmasligi” haqida yozgan [14]. Yana bir arab tarixshunos olimi A. Xuroni “New York Review of Books” nashrida Saidning asosiy kamchiligi ko'plab mashhur tadqiqotchilarni e'tibordan chetda qoldirganligini ta'kidlagan. Hatto Saidning tarafdori bo'lgan sotsiolog B. Terner ham M. Uott, K. Kragg, U. Smit kabi olimlarni hisobga olmaganini uning Orientalizm konsepsiyasini tanqidga nisbatan zaif qilib va uni sezilarli darajada sayozlashtirib qo'ygan deb hisoblashadi [19].

Dastlab orientalizmni akademik jamoatchilik salbiy qabul qilgan bo'lsalar ham ba'zi olimlar tomonidan Saidning konsepsiyasi ijobiy munosabatga ham ega bo'ldi. M. Delbi “Journal of Asian Studies” jurnalida konsepsiyani sharhlar ekan o'z ijobiy munosabatlari bilan uni rivojlantirib, Saidning Orientalizmnining diskurs ekanligi haqidagi g'oyasini qat'iy qo'llab quvvatlaydi. Delbi shunday yozgan edi: hamma qarshi chiqsa ham men bu g'oyani qo'llab quvvatlayman va hech kim bu g'oyani Said o'ylab topgan deb e'tiroz bildirmasligi shart, mustamlakachilik va G'arb sharqshunosligi o'rtasida har doim aloqalar haqiqatda mavjud bo'lgan [17.]. Yana bir Said konsepsiyasining ijobiy jihatlari qo'llab quvvatlagan T. Asad shunday yozgan edi: Orientalizm nafaqat “arablar va musulmonlar haqidagi G'arb notog'ri qarashlari va talqinlarining to'plami” edi, balki eng avvalo, “ilmiy matnlar, sayohat haqidagi filmlar, adabiy asarlar, jamoat arboblarning tasavvurlari va tasodifiy mulohazalari orqali muntazam ravishda takrorlanadigan oriyentalistik diskursning hokimiyat tuzilmalari” tahlili edi [15].

B. Terner, sotsiologik nuqtayi nazaridan, Orientalizm haqida shunday yozgan: “Bu ish shunchalik nozik va xilma-xil tasvirlarni jamlagan va unda ba'zi ziddiyatlar va kamchiliklar bo'lishiga qaramay, ular bu adabiy, ijtimoiy va siyosiy tanqidning durdonasini qadrini pasaytirmasligi kerak” [19]. Trener uchun Said oriyentalizm konsepsiyasining g'oyat katta ahamiyati, noyobligi uning “adabiy tanqididagi metodologik yondashuvida,

strukturaviy tahlil va sotsiologik bilimlarning uyg'unlashuvi” da yaqqol namoyon bo'ladi [19]. M. Al-Damiy “Sharqshunoslik va arab-islom tarixi: sharqshunoslarning maqsadlari va majburiyatlarini o'rganish” nomli maqolasida Saidning orientlizimini Yevropa hokimiyatining bilim bilan birlashuvining intellektual hosilasi ekanligi haqidagi fikrni qo'llab quvvatlaydi. Boshqacha so'z bilan aytganda, bu G'arbnining madaniy fenomeni bo'lib, u ayniqsa Sharq, uning xalqlari va tarixini kolonializm nuqtayi nazaridan idrok etish bilan chambarchas bog'liq [6].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, XX asrda sharqshunoslik va ijtimoiy fan sohasida E. Said singari ziddiyatli va ta'sirli boshqa bir olimni topish juda qiyin. U yaratgan konsepsiya yirik tadqiqotchilar o'rtasida jiddiy e'tiroz va tushunmovchiliklarga olib keldi. Bunday reaksiyaga Said ilgari surgan, G'arb olimlari to'plagan barcha bilimlar va yaratgan barcha asarlar bilim va siyosatning o'zaro aloqasi natijasida yuzaga kelgan degan g'oyasi bunga asosiy sabab bo'ldi. Saidning fikricha, Osiyo va Afrika mamlakatlari haqida ilmiy asarlar, sayohatchilarning xotiralari va boshqa manbalarga asoslangan noto'g'ri hamda stereotipli tasavvurlarni yaratish orqali G'arb o'z o'zligini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lgan. Shuningdek, Saidning “Orientalizm” asarining keng muhokama qilinishiga uning to'g'ridan to'g'ri oriyentalistlarning tanqid qilingani bilan bog'lash mumkin. U oriyentalistlarni doimiy ongli ravishda bo'lmasa ham hokimiyat bilan hamkorlik qilishda ayblaydi. Saidning bu yondashuvi bir qator munozarali jihatlarni o'z ichiga olishini ta'kidlash joiz. Xususan, Orientalizmnining fan sifatidagi amaliy ahamiyatini inkor etib bo'lmaydi.

Albatta, barcha paradigmal transformatsiyalarni Saidning oriyentalizm konsepsiyasi bilan bog'lab bo'lmaydi. Biroq uning asarida ask etgan konsepsiyasi adabiyotshunoslik, tarix va antropologiya sohalarida diskursiv o'zgarishlarning g'oyat muhim bosqichi bo'lganligini etirof etish zarur. Bu o'zgarishlar G'arb taklif etgan dominant gumanizim g'oyalari shubha ostiga olib, Sharq – G'arb munosabatlarida yangi paradigmalar va umumiy qadriyatlarini topishga undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ашкерев А. Ю. Неориенталистские мотивы в жизни и творчестве Эдварда Саида // Социологическое обозрение. 2002.
2. Никитин М. Д. «Ориентализм» Э. Саида. Теория колониального дискурса и взаимодействие Востока и Запада: к разработке нового понимания проблемы // Новая и новейшая история. Саратов: СГУ, 2003. Вып. 21.
3. Саид Э. В. Ориентализм. Западные концепции Востока. СПб.: 2006.
4. Тесля А. А. Ориентализм «ориентализма» Э. В. Саида. [Электронный ресурс]. 2011.
5. Ahmad A. Orientalism and After: Ambivalence and Metropolitan Location // Economic and Political Weekly. 1992. Vol. 27, № 30.
6. Al-Dami M. A. Orientalism and Arab-Islamic History: An Inquiry into the Orientalists' Motives and Compulsions. Arab Studies Quarterly. 1998. Vol. 20, № 4.
7. Ashcroft B. Edward Said. London: Routledge, 2001.
8. Cannadine D. Ornamentalism: How the British Saw Their Empire. Oxford: Oxford University Press, 2002.
9. Clifford J. The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art Cambridge. Harvard: Harvard University Press, 1988.
10. Gran P. Review of orientalism // Journal of the American Oriental Society. 1980. Vol. 100, № 3.
11. Hourani A. The Road to Morocco. The New York Review of Books. 1979. P 26.
12. Kerr M. H. Islamic Studies: A Tradition and Its Problems Malibu: Undena, 1980.
13. Lewis B. The Question of Orientalism // New York Review of Books. 1982. Vol. 13, № 29.
14. Little D. Three arab critiques of orientalism // The Muslim World. 1979. Vol. 69, № 2.
15. Lockman Z. Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
16. Malti-Douglas F. Re-orienting Orientalism // Virginia Quarterly Review. 1979. Vol. 55, № 4.
17. Prakash G. Orientalism Now // History and Theory. 1995. № 34.
18. Rodinson M. Europe and the Mystique of Islam. Seattle: University of Washington Press, 1987.
19. Turner B. Review of orientalism // Iranian studies. 1981. Vol. 14, №

Muhabbat SAYIDOVA,

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti katta o‘qituvchisi

E-mail: jayronmalika@mail.ru

SamPM dotsenti, PhD D.Rahimova taqrizi asosida

TECHNOLOGICAL TOOLS CONTRIBUTING TO MORAL AND CULTURAL DEFORMATION AND THEIR SOCIAL AND PEDAGOGICAL CONSEQUENCES

Annotation

This article examines the factors that give rise to spiritual and cultural deformation, and the technological means of their propaganda, the features of their manifestation, the mechanisms of action, and conducts a socio-philosophical analysis of the issues of preserving national identity, ensuring the purity of material and spiritual values, traditions.

Key words: Spiritual and cultural, deformation, digital economy, digital education, artificial intelligence, material and spiritual values, national mentality.

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА, СПОСОБСТВУЮЩИЕ МОРАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ДЕФОРМАЦИИ И ИХ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются факторы, порождающие духовно-культурную деформацию, и технологические средства их пропаганды, особенности их проявления, механизмы действия, проводится социально-философский анализ вопросов сохранения национального самосознания, обеспечения чистоты материальных и духовных ценностей, традиций.

Ключевые слова: Духовно-культурная деформация, цифровая экономика, цифровое образование, искусственный интеллект, материальные и духовные ценности, национальный менталитет.

MANAVIY-MADANIY DEFORMATSIYALASHUVNI TARG‘IB ETUVCHI TEXNOLOGIK VOSITALAR VA ULARNING IJTIMOY PEDAGOGIK OQIBATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ma‘naviy-madaniy deformatsiyalashuvni yuzaga keltiruvchi omillar va ularni targ‘ib etuvchi texnologik vositalar, ularni namoyon bo‘lish xususiyatlari, harakatlanish mexanizmlari ko‘rib chiqilib, milliy o‘zlikni saqlash, moddiy va ma‘naviy qadriyatlar, urf-odatlar sofligini ta‘minlash masalalari ijtimoiy-falsafiy tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Ma‘naviy-madaniy deformatsiya, raqamli iqtisodiyot, raqamli ta‘lim, sun‘iy intellekt, moddiy va ma‘naviy qadriyatlar, milliy mentalitet.

Kirish. XXI asr nafaqat axborotlashish tendensiyalari yuqoriligi, balki texnologik jihatidan qudratli ekanligi bilan ham ahamiyatli hisoblanadi. Bu davrda inson ongiga ta‘sir etish vositalarining virtuallashuvi birinchidan, respondentlar sonini cheksizlik sari yo‘naltirgan bo‘lsa, ikkinchidan boshqaruv panellaridagi xilma-xillik, ya‘ni onlayn muloqot, sun‘iy intellekt orqali nazorat qurilmalaridan keng foydalanish natijasida nisbatan arzon (kam xarajatli), ammo samaradorlik koeffitsiyenti yuqori bo‘lgan imkoniyatlarni ochib bermoqda.

Umuman olganda jamiyatda yuz beradigan har qanday texnologik taraqqiyot omili, namoyon bo‘lish xususiyatiga ko‘ra ikki qismga ajratilgan holda ko‘riladi. Ya‘ni texnologik yangilanishlar natijasida jamiyat ko‘radigan pozitiv foyda yoki negativ (aks ta‘sir) zarar. Ammo biridan foydalangan holda ikkinchisidan voz kechishning iloji yo‘q. Chunki, inson tanasini davolash uchun qabul qilingan antibiotik qaysidir tana a‘zosini shifo topishiga olib kelsa, shunga parallel ravishda boshqa bir tomonga zarar yetkazadi. Jamiyat ham tirik organizm bo‘lib, tashqaridan kirib keladigan har qanday yangilikka ta‘sirchan hisoblanadi. Masalan, iqtisodiy-ijtimoiy yuksalishga qaratilgan texnologik “qurollanish” mamlakat farovonligini oshirish, xalq turmush-tarzinini yanada barqarorlashtirishga bo‘lgan intilish natijasi deb qarash, ikkinchi tomondan jamiyatning ayrim bug‘inlarida o‘zining salbiy effektlarini ham ko‘rsatmoqda. Jumladan, milliy o‘zlikni saqlash, moddiy va ma‘naviy qadriyatlar, urf-odatlar sofligini ta‘minlash masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

Masalaning milliy mentalitet bilan bog‘liq qismiga to‘xtalishdan oldin, raqamli texnologiyalarning pozitiv taraqqiyotga olib boruvchi imkoniyatlari borasida qisqacha fikr yuritish to‘g‘ri bo‘ladi. Demak, bugungi dunyo hamjamiyatida inson omilining mehnat resurslaridagi ishtirokini

minimallashtirish, shaxsni farovon yashashiga qaratilgan sohalararo texnologik integratsiyalashuvni yanada oshirish maqsadida, jamiyat ijtimoiy hayotining barcha yo‘nalishlarini raqamlashtirish tendensiyasiga asosiy e‘tibor qaratilmoqda. Shu o‘rinda keltirib o‘tish joizki, raqamlashtirish – bu boshqaruvning virtuallashuvi demakdir. Ya‘ni jamiyatning barcha sohalarida analogik harakat mexanizmi joriy etilib, subyektiv ta‘sirga bog‘liq bo‘lgan elementlar qisqartiriladi. Shu tariqa, ma‘lum bir sohada iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy taraqqiyot yuzaga kelib, tadrijiy yuksalish sari qadam qo‘yiladi. Agarda raqamlashish fenomeniga umumfalsafiy kategoriya sifatida qarash, uning mazmun-mohiyati yanada oydinlashadi. Masalan “raqamli iqtisodiyot”, “raqamli ta‘lim” va hok. Ularning har biri o‘z xususiyatiga ko‘ra, shu sohani rivojlantirish maqsadida joriy etilgan. Zero “taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz shart va zarur. Bu bizga rivojlanishning eng qisqa yo‘lidan borish imkonini beradi”[1]. Darhaqiqat, texnologik raqamlashishga o‘tish orqali ma‘lum sohada tadrijiy o‘shishga erishish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umuman olganda texnologik raqamlashish masalasi iqtisodiyotda birlamchi omil sifatida ko‘rilib kelinmoqda, uning o‘ziga xos tomonlarini soha mutaxassislari atroflicha ochib beradi. A.B.Yeliseyev ta‘rificha raqamli iqtisodiyot – bu “ochiq standartlar va platformalarda qurilgan va katta hajmdagi ma‘lumotlarga qiymat qo‘shadigan internet iqtisodiyotidir” [2]. Iqtisodiy yo‘nalishni raqamlashtirish birinchidan ishlab chiqarish kompleksida inson ishtirokini minimallashtirib, virtual muhitni yaratadi, bu o‘z navbatida raqamli texnologiyalardan foydalangan holda iqtisodiy ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yishda ko‘plab iqtisodiy samaradorliklarni keltirib chiqaradi. Masalan, virtual muhitda raqamli iqtisodiyotni yaratish:

Birinchidan, noldan boshlab yaratilishi lozim bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyotni emas, balki yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari orqali yaratish kerak bo'lgan raqamlashish jarayoni nazarda tutilib, uni jamiyatning kundalik hayotiga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga o'tkazish haqida fikr yuritiladi. Masalan, raqamli iqtisodiyot drayveri hisoblangan turli internet do'konlar, elektron to'lov tizimlari, fuqarolarning elektron bitimlar bo'yicha kelishuvlari kabilarni keltirib o'tish mumkin. Raqamli iqtisodiyotning eng samarali jihati shundaki, iqtisodiyotni soxtalashtirish imkoniyati cheklanadi, bunda davlatdan tortib quyida joylashgan korxonalar va tashkilotlarga bo'lgan bug'inda bir xillik, ya'ni umumiy manfaatdorlik ta'minlanadi.

Ikkinchidan, yangi asrda raqamli texnologiyalarga asoslangan "elektron biznes va elektron tijoratni nazarda tutuvchi raqamli iqtisodiyotning shakllanish tendensiyalari jahonning yetakchi mamlakatlarida raqamli iqtisodiyotni yalpi ichki mahsulotning 4-5 foizini ta'minlayotganligi, jahondagi savdo aloqalarining 15 foizdan ko'prog'i aynan" [1] uning hissasiga to'g'ri kelayotganligini o'zi ham ko'p narsani anglatadi. Bundan keyingi davr raqamli texnologiyalarga bevosita bog'liq holda kechishi, ayniqsa iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini belgilaydigan barcha resurslarni raqamlashtirishga o'tkazilishi kuzatiladi.

Uchinchidan, iqtisodiy tarmoq raqamlashtirilsa, birinchidan real faoliyat haqida to'liq axborot bermaslikda sabab qolmaydi, virtualizm, ya'ni kompyuter hammasi to'g'risida xolis axborotni beradi. Ma'lumotlar ko'pligi va tizimliliigi yolg'on va qing'ir ishlarga yo'l bermaydi, chunki tizim analog shaklda ishlaydi. Natijada nelig pullarni yuvish, mablag'larni o'g'irlash, samarasiz va maqsadsiz sarflash, oshirib yoki yashirib ko'rsatish kabi hollarga barham beriladi. Bu jarayonni B.Aliev shunday tavsiflaydi "iqtisodiyotga legal mablag'lar oqimini oshiradi, soliqlar o'z vaqtida va to'g'ri to'lanadi, byudjet taqsimoti ochiq bo'ladi, ijtimoiy sohaga yo'naltirilgan mablag'lar o'g'irlanmaydi, maktablar, kasalxonalar, yo'llarga ajratilgan pullar to'liq yetib boradi"[3].

Tadqiqot metodologiyasi. ma'naviy-madaniy deformatsiyalashuvni yuzaga keltiruvchi omillar va ularni targib etuvchi texnologik vositalar, ularni namoyon bo'lish xususiyatlari, harakatlanish mexanizmlari ko'rib chiqilib, milliy o'zlikni saqlash, moddiy va ma'naviy qadriyatlar, urf-odatlar sofligini ta'minlash masalalari ijtimoiy-falsafiy klassifikatsiya qilinib, olingan natijalar statistikasi mantiqiy izchillikda analiz va sintez metodi ko'magida tahlil etilib, muammoni keltirib chiqaruvchi obyektiv va subyektiv sabablar ta'sir kuchi aniqlashtirildi.

Tahlil va natijalar. Raqamli ta'lim – zamonaviy dunyoda ommaviy tus olib borayotgan texnologik jarayonlardan biridir. Unda virtual xizmatdan foydalangan holda ilm olish, ma'lum bir ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish mumkin. Bu yerda internet birlamchi vosita bo'lib, u orqali turli qurilmalar (kompyuterlar, planshetlar, smartfonlar) ishtirok etadi. Shu tarzda maxsus ta'lim platformalari yoki dasturlar (Moodle, Coursera, Duolingo) orqali ta'lim xizmatidan foydalanish imkoniyati paydo bo'ladi.

Kibermakonda raqamli ta'lim xizmatlaridan foydalanishning qulayliklari juda ko'p. Masalan, o'quvchilarning jismonan bir joyda bo'lishi talab etilmaydi;

– interaktiv qulayliklari, ya'ni videodarslar, onlayn testlar, simulyatsiya yoki virtual laboratoriyalar kabi usullar orqali ta'lim olish mumkin;

– 24/7 taqsimotining mavjudligi, o'quv materiallariga istalgan vaqtda va joyda murojaat etishi, kirishi hamda undan foydalanishi mumkinligi;

– o'quvchining virtual nazorat qilish imkoniyati kengligi, o'zaro bir-birini takrorlovchi, to'ldiruvchi, aniqlashtiruvchilik kabi muammolarni minimallashtirish kabi masalalar, o'qituvchilar va o'quvchilar uchun natijalarni kuzatib borish osonlashganligi ham shular jumlasidandir.

Xalqaro ekspertlar tomonidan raqamli ta'lim imkoniyatlari doimiy baholanib boriladi hamda ko'plab tadqiqot natijalari berilib kelinmoqda. Jumladan, D.Collier, K.Burkholder, T.Branum kabi olimlarning fikricha fasilitatsiya va hamkorlik

strategiyalarini ishlab chiqish orqali "hamkorlik va mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlovchi tizim tartibga solinadi; ikkinchidan, ta'limni rejalashtirish va qarorlar qabul qilishda turli texnologiyalardan to'g'ridan-to'g'ri foydalanishga shart-sharoit yaratiladi; uchinchidan, texnologiyadan foydalanish bo'yicha o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi samarali oshadi va yo'l-yo'riq ko'rsatmalar kengayadi; to'rtinchidan, yuzma-yuz seminarlar onlayn muhitga moslashtirilib, ta'lim natijasi belgilanadi; beshinchidan, o'qituvchilar talabalarining o'qishini baholash uchun texnologiyani qabul qilib, sinfni so'rov texnologiyasidan foydalangan holda formativ baholash ko'nikmasiga o'tadi hamda "Socratic" qo'llab-quvvatlash ma'lumot bazasida onlayn ishlash rejimiga o'tadi"[4] deb, onlayn ta'lim jozibadorligini ochishga harakat qilishadi. Ammo ularning xulosalari universal ta'limdan shaxsga qaratilgan "raqamli ta'lim"ga o'tish g'oyasiga urg'u ko'proq qaratiladi. Bizning nazarimizda, ular milliy mentalitetga yo'g'rilgan jonli ta'limni e'tibordan qochiradi. Ularning nazariyasi bo'yicha ta'lim qadriyatli bo'lishi shart emas, aksincha universal bo'lishi kerak. Bu bir tomondan to'g'ri, ya'ni fan obyektiv rivojlanish qonuniyatiga bo'ysungan holda tadrijiy taraqqiyot sari yo'naltiriladi. Ikkinchi tomondan qaraganda, agar fanga individual yondashuv ustuvorlik qilsa, birinchidan fanning mental xususiyati o'z mavjudligini yo'qotadi. Ikkinchi tomondan fan obyektiv borliqdan chiqib, merkantilistik manfaatlar qurshovida qoladi. Bu fan taraqqiyoti uchun xavf hisoblanadi.

Shu bilan bir qatorda an'anaviy ta'limdan farqli ravishda onlayn ta'lim shakli ehtimoliy masofa, shaxsiy qiyinchiliklar yoki vaqt cheklovlaridan holi bo'lgan tizim ekanligini ham e'tirof etish kerak. Onlayn platforma yoki jonli e'firda uyushtirilgan muloqot shakli keng qamrovli auditoriyani o'zida mujassam etib, vaqt va zamon umumiylikini taqozo etishi ustida ilmiy tadqiqot olib borgan A.Rahmawati va F.Kurniawanning qayd etishicha "onlayn ta'limda o'quv jarayoni sinxron tarzda kechib, asinxron yondashuv esa kombinatsiyon kechadi. Shu jihatdan XX asrda onlayn ta'limning sinxron shakli jonli video, xona suhbat, tezkor xabar almashish hamda SMSdan foydalanilish urfga kiradi. Bunday yondashuvning o'ziga xosligi shundaki, sinxron chat xonalari va lahzali xabarlaridan foydalangan holda foydalanuvchilar suhbat xonasida kim ishtirok etishini boshqarishi mumkin. Demak, sinxron modellarni o'rganish naqshlari real vaqtda sodir bo'ladi, asinxron modellarni esa real vaqtda sodir bo'lmaydi"[5] deb, bu ikki uslubda ta'limni tashkillashtirish virtual makonda kechishi samaradorligiga to'xtalib o'tishadi. Ularning ilgari surayotgan konsepsiyasini nazariy jihatdan uch qismga ajratish mumkin:

1) ijtimoiy kontekstli yondashuv hisoblanib, vazifasiga ko'ra yo'naltiriladi, unda maxfiylik, mavzular ochiqligi, qabul qiluvchilar auditoriyaning ijtimoiy munosabatlarda faolligi hamda real jarayonlarni boshqarish samaradorligi bilan xarakterlanadi;

2) onlayn muloqot bo'lib, bunda fikr almashish qulayligi, xabarlar yetkazish tezligi va onlayn platformaga joylashtirilgan ma'lumotlar bazasi cheksizligining mavjudligi ahamiyatlidir;

3) raqamli platformaga o'tishning interaktivligi, ya'ni ta'lim xizmatida to'g'ridan-to'g'ri yo'naltirilganlik ko'rsatkichlarining mavjudligi, uning ishlash mexanizmini potentsialligi hamda polifunksionalligini keltirib o'tish o'rinlidir. Demak, raqamli platforma, onlayn kurs, masofaviy ta'lim yoki yashirin iqtisodiyotga qarshi qaratilgan "raqamli iqtisodiyot" bo'lmasin, barchasi jamiyat taraqqiyotiga qaratilgan islohotlar uchun yo'naltirilishi zarur, aks holda o'ylangan marralar, rejalar mavhumlashib, norealik (byurokratik) to'siqlarni oshishiga olib kelib, jamiyatda kaos holatini yuzaga keltiradi.

Bugun jamiyatimiz tom ma'noda uyg'onish davrini boshdan kechirmoqda, barcha sohalarda tadrijiy taraqqiyot sari yo'naltirilgan izchil islohotlar olib borilib, iqtisodiy yuksalishni ta'minlash orqali xalq farovonligi, yurt tinchligi, jamiyat barqarorligini oshirish maqsad qilinmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev keltirib o'tganidek, "kelgusi besh yilda iqtisodiyotning xususiy sektordagi ulushini 85 foizga yetkazish, bu borada 2 mingta korxonada davlat ulushini kamaytirish, hukumat bu sohadagi dasturlar ijrosini ta'minlab, aholi jon boshiga daromadlarni 5 ming dollardan oshirish, kambag'allik darajasini 5 foizga tushirib, ehtiyojmand aholi uchun mustahkam

ijtimoiy sug'urta tizimini joriy etish, tibbiyotga ajratilayotgan mablag'larni 2 barobar ko'paytirib, tibbiy sug'urta tizimiga o'tish va kafolatlangan tibbiy xizmatlar bilan to'liq qamrovni belgilash"[6] strategiyasi yangi O'zbekistonning ustuvor vazifasi bo'lishi kerakligi ta'kidlandi.

Umuman olganda mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy tendensiyalar uzoqni ko'zlab olib borilayotgan davlat bosh islohotchiligining yorqin namunasi bo'lib, oliy maqsad xalq farovonligini ta'minlash hisoblanadi. Aslida, o'zgarishlar xalq manfaatlariga qaratilgan bo'lishi tabiiy jarayondir. Buni boshqa muqobil varianti yo'q. Ammo, bu tashabbuslarni butun jamoatchilik qo'llab quvvatlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki, dunyodagi geosiyosiy kuchlarning muvozanati buzilib, ko'p qutblilikka bo'lgan urinishlari yangi bosqichga chiqmoqda. Bunday beqarorlik hukm surayotgan holatda gegemon kuchlar tomonidan tajovvuzlar oshishi odatiy holdir. Ayniqsa, mustaqillikka erishganiga ko'p bo'lmagan yosh davlatlar uchun tashqi tahdidlar og'riqli kechadi. Bu borada Prezidentning ushbu fikrini keltirish o'rinni bo'ladi "zamon juda murakkab, hozir katta-katta davlatlar O'zbekiston, sen kim tomondasan, deyapti. Neytral bo'lib yurishing bo'ldi endi, yo u tomonga, yoki bu tomonga o'tgin. Qattiq-qattiq aytib, vakillari ham kelib, o'zlari ham shunga da'vat qilyapti"[7] degan fikrining o'zi – O'zbekiston tashqi xavflardan holi emasligini anglatadi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, ma'naviy meros bu – inson aql-zakovati bilan yaratilgan barcha ezgu amallarning mahsuli bo'lib, u orqali jamiyatda adolat, tenglik, bag'rikenglik rivojlanib, kishilar ongi va

dunyoqarashida vatanparvarlik tuyg'ulari shakllanadi. Shunday ekan, asrlar osha o'tib kelayotgan ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlar, vatanparvarlik, fidoyilik, shaxsiy mas'uliyat, xalq manfaatining ustuvorligi, vijdoniylik kabi milliy ma'naviy qadriyatlarni nafaqat asrash, balki kelajak avlodga yetkazish strategiyasini ishlab chiqish hamda keng amaliyotga joriy etish mexanizmini yaratish kechiktirib bo'lmaz zaruratsidir.

Ikkinchidan, milliy ma'naviy qadriyatlarimizga zid bo'lgan odatlardan (masalan, "ommaviy madaniyat", vandalizm, nigilizm) holi jamiyatni yaratish kerak. Bu jarayonda asosiy e'tiborni ta'lim va tarbiyaga qaratish, yoshlarni ilmga bo'lgan mas'uliyatini oshirish talab etiladi. Chunki, ilm orqali ma'naviy komillikka erishish mumkin. Buyuklar haqli ravishda keltirib o'tganidek: "Dunyoda ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmagay ham".

Uchinchidan, ota-ona va farzand o'rtasidagi jonli muloqotga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni kuchaytirish zarur. Chunki, aksariyat yoshlarimizda qaror topib borayotgan individualizmga xos xususiyatlarning tub ildizi oilaviy muhitga borib taqaladi. Masalan, dunyo xalqlari o'rtasidagi og'riqli masala bo'lib qolayotgan mehnat migratsiyasiga e'tibor qarataylik, ular (muhojirlar) nafaqat farzand tarbiyasidan uzoqlashmoqda, balki o'zga xalq madaniyatini, mentalitetini transformatoriga ham aylanib qolmoqda. Ya'ni uzoq yillar mehnat qilib yurgan chet davlatlar tilini, urf-odatini, an'analarini hamda madaniyatini qabul qilib, uni oilasiga ham targ'ib etmoqda. Bu tabiiy holdek tuyulishi mumkin, ammo vaqt o'tishi bilan millat genofondining buzilishiga olib keladi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.А. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.: Ўзбекистон, 2021.
2. Елисеев А. Б. На пути к цифровой экономике // Цифровая экономика – экономика будущего: исторические предпосылки, правовая основа и экономический эффект: сб. ст. междунар. науч.-практ. конф., г. Минск. 2019. – Т. 28. – С. 3-4.
3. Алиев Б. Тараққийда ахборотлашув ва рақамли иқтисодиёт // Academic research in educational sciences. 2022. –Т. 3. – №. 3. – С. 933-947.
4. Collier D., Burkholder K., Branum T. Digital Learning: Meeting the Challenges and Embracing the Opportunities for Teachers. Issue Brief // Committee for Economic Development. – 2013. –P.12.16
5. Rahmawati A., Sujono F. K. Digital communication through online learning in Indonesia: Challenges and opportunities // Jurnal Aspikom. 2021. –Т. 6. №. 1. – С. 61-76.
6. Яздонов Улугбек Ташмуратович, Сайидова Мухаббат Гаффоровна Замонавий дунёда маънавий-маданий деформациялашувни юзага келтирувчи омиллар. "Тамаддун нури" журналі 2024.09 175-179 бетлар. (<https://jurnal.tamaddunnuri.uz/index.php/tn>)
7. Sayidova Muhabbat G'afforovna Global axborotlashuv tendensiyalarining milliy va ma'naviy qadriyatlarga ta'siri 145-149/SCIENCEPROBLEMS.UZ Ijtimoiy- gumanitar fanlarning dolzarb muammolari 2024.12-son
8. Shevchenko H. et al. Spiritual Awakening of the Personality as key to Spiritual Security in the Context of Postmodernism // Postmodern Openings. 2021. –Т. 12. –№.1. –P. 185-200
9. Kuhn M. A. Balancing Culture, Nature, and Spirituality. 2023. –75 p.
10. Abul-Fadl M. Where East Meets West: Appropriating the Islamic Encounter for a Spiritual-Cultural Revival. – International Institute of Islamic Thought (IIIT), 2010. –230 p.
11. Amrekul A. The field of national and religious values in the context of spiritual and cultural globalization // Научный журнал «Вестник НАН РК». 2020. –№.3. –P. 261-270

UDK: 811.111:811.512.133`33:008 (043.3)

Nilufar SALIMOVA,
Assistant teacher, UzSWLU Uzbekistan State World Language University
E-mail: nilufarsalimovaofficial@gmail.com

Based on the review of N. Aliboyeva, Associate Professor, Ph.D., KPI

PECULIARITIES OF UTILIZING VIDEO IN ENGLISH LESSONS

Annotation

The article approaches the study of integrated skills in the process of communication - speaking, reading, writing, and listening skills. It is widely explained that one of the most motivating factors in increasing students' interest in learning a language is the culture of the countries where the language is studied and the active development of integrated skills of speaking, listening, writing and reading in the process of communication. Therefore, the identification of optimal methods of working with video materials for the development of integrated skills of foreign languages in education is still poorly studied, and these issues are widely considered in the article. The article may be useful for researchers, students and teachers involved in linguistics.

Key words: Integrated skills, video materials, intercultural environment, receptive skills, productive skills.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИДЕО НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье подходы к изучению интегрированных навыков в процессе общения - навыков говорения, чтения, письма и аудирования. Широко объясняется, что одним из наиболее мотивирующих факторов повышения интереса учащихся к изучению языка является культура стран, где язык изучается, и активное развитие комплексных навыков говорения, аудирования, письма и чтения в процессе обучения. коммуникация. Поэтому выявление оптимальных методов работы с видеоматериалами для развития интегрированных навыков владения иностранными языками в образовании пока мало изучено, и эти вопросы широко рассматриваются в статье. Статья может быть полезна исследователям, студентам и преподавателям, занимающимся лингвистикой.

Ключевые слова: Интегрированные навыки, видеоматериалы, межкультурная среда, рецептивные навыки, продуктивные навыки.

INGLIZ TILI DARSLARIDA VIDEODAN FOYDALANISHNING XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada muloqot jarayonida integratsiyalashgan ko'nikmalar - nutq, o'qish, yozish, tinglash qobiliyatlarini o'rganishga yondashadi. Talabalarning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishda eng ko'p turki beruvchi omillardan biri bu o'rganilayotgan til mamlakatlari madaniyati va muloqot jarayonida nutq, tinglash, yozish va o'qishning integratsiyalashgan ko'nikmalarini faol ravishda rivojlantirishi keng tushuntiriladi. Shu sababli, ta'limda xorijiy tillarning integratsiyalashgan ko'nikmalarini rivojlantirish uchun video materiallar bilan ishlashning maqbul usullarini aniqlash hali ham kam o'rganilgan va maqolada ushbu masalalar keng ko'rib chiqilgan. Maqola tadqiqotchilar, talabalar va tilshunoslik bilan shug'ullanadigan o'qituvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Integratsiyalashgan ko'nikmalar, video materiallar, madaniyatlararo muhit, retseptiv qobiliyatlar, produktiv qobiliyatlar.

Introduction. The development of integrated skills in foreign language lessons is considered extremely necessary, since today the learning process is focused on preparing students for the dialogue of cultures, where the skills of monologue and dialogic communication are very important.

The main goal of language learners is "communicative competence", the ability to communicate in the target language with conscious understanding, possession of communicative knowledge and skills, knowledge of cultural norms, customs and traditions, accurate understanding of the speech of a foreign opponent without distorting the meaning and orientation in the communicative means inherent in the national mentality.

This ability requires the use of all language skills in social interaction. Therefore, modern approaches to teaching a foreign language require the development of integrated skills for greater learning efficiency.

To understand the concept of "integrated skills," we need to start with the definition of "integration." The explanatory dictionary of foreign words has the following definition: integration is the unification of parts, elements, this is the side of the development process associated with unification into a single whole [1].

As for integration in teaching English, it is aimed specifically at teaching a foreign language as a means of communication and all its aspects are subordinated to communicative goals. Of course, there is an inextricable link between communication skills and integration. Integration is both

the basis for the formation of communication skills and the result of communicative activities.

To carry out communicative activities, it is necessary to master basic language skills, which are: listening and reading (receptive skills), speaking and writing (productive skills). Secondary skills are also important: grammar, vocabulary, pronunciation, spelling. And for the most successful communication, it is impossible to do without the use of non-verbal means of communication, such as gestures, facial expressions and awareness of the cultural characteristics of the language. Together they constitute integrated skills.

Literature review. The principle of the "integrated approach" takes its origins from the concept that in natural everyday experience "oral and written language are not separated, they do not exist in isolation" [2]. Peregoy S.F. and Boyle O.F. [3] argue that spoken and written languages are interrelated in most communication situations and often occur together. Many language advocates say that the true purpose of language (spoken and written) is to facilitate conscious communication.

In fact, how often do you speak without listening? Or write without reading? When we use a language, we use it as a complete system, regardless of what comes first: reading, listening, writing, speaking. All skills are necessary for the full implementation of communication. According to Ya-Chen Su, a methodologist from Taiwan, reading and writing, as well as speaking and listening, should be an inseparable part of the

educational process, since they constantly interact with each other in life and cannot be separated [2].

Therefore, the development of integrated skills (IS) in English lessons is one of the main tasks of any competent teacher. Many methods are used aimed at developing IE: reading using objects, role-playing games, performances, listening to authentic music followed by discussion and, of course, watching videos. We consider the method of using video to be one of the most motivating and effective. This will be discussed further.

Modern society is usually called the society of information technology. Gadgets have penetrated our lives so deeply that it is simply impossible to imagine a day without a computer, phone, tablet and, of course, without the Internet. In this regard, the concept of "information competence" has emerged, which is actively involved in the modernization of the school education system.

N. Skarbich argues that "competence includes a set of interrelated personality qualities (knowledge, abilities and skills) specified in relation to a certain range of objects and processes, and necessary for high-quality productive activity in relation to them" [4].

Information competence narrows the scope of knowledge to the ability to use various resources (reference books, modern Internet resources) in search of the necessary information. Students who have mastered social competence can easily work independently with the materials available to them in order to master a foreign language. As for the English language, there are many reference books, fiction, games, videos, audio materials and interactive applications with colorful pictures and a fascinating plot. All this information wealth is publicly available on the Internet and every child can successfully use it.

The task of a modern teacher is to create a learning environment for the development of information competence. Nowadays, information technology is actively penetrating the school environment. Various computer training programs, Power Point presentations, video and audio materials from the Internet are actively used.

Research Methodology. We consider the use of video materials to be one of the best methods of teaching foreign languages. Educational video materials can be part of a feature film, newsreel documentary, popular science or educational film; intended purpose - a short film, but complete, filmed at a film studio or by teachers in accordance with the curriculum.

The use of video materials has both educational and training functions. The effectiveness of this method is due to the inclusion of visual and figurative thinking in the learning process. The brain absorbs information much better when it is presented audio-visually.

Baranova M.V. believes that the effectiveness of using video materials in the educational process is determined by the correspondence of the plot of the material to the topic of a particular lesson. Also, the video material must be supported by a number of tasks (a number of questions on understanding the content, on reasoning on the topic of the material, on the use of vocabulary, etc.) [5].

I.A. Isenko [3] believes that the use of video materials in foreign language lessons can:

- provide students with more complete, reliable information about the phenomena and processes being studied;
- increase the role of visibility in the educational process;
- satisfy the requests, desires and interests of students;
- free the teacher from some of the technical work associated with monitoring and correcting knowledge, skills, checking notebooks, etc.;
- organize complete and systematic control, objective recording of progress and establish effective feedback.

In addition, the use of video materials promotes the integration of all existing skills of students: listening, reading, speaking and writing. Working with video allows you to immerse students in the socio-cultural environment and organize communicative activities (discussion of what they saw after viewing, joint search for information and overcoming the language barrier).

The following materials can be used for the lesson: educational videos, cartoons, art films, video tours of various cities around the world, recordings of news and TV shows, advertising, computer programs with video components, etc.

The value of video materials is considered taking into account the development of students' audiovisual skills. Audiovisual skills are the skills of perceiving and understanding audiovisual materials that simultaneously transmit audio and visual information [6].

At the same time, it is also predicted how much working with authentic video material at a specific level of education will contribute to the further development of the language.

Analysis and results. In order for working with video to contribute to the development of students' integrated skills, it is necessary to take into account a number of requirements.

1. Shooting requirement:
 - a. image and sound must be clear and of high quality;
 - b. It is necessary to have close-ups showing the speaker and combine them with general plans, showing situations;
 - c. the characters' facial expressions should be clearly visible;
 - d. It is necessary to have scenes using gestures and reactions of listeners in different situations.
 2. Plot requirement:
 - a. There should be a clear connection between the plot and the content of the dialogue in the scenes.
 - b. the plot should be easy to understand so that it can be used for further use (for example, retelling or role-playing);
 3. Requirements for character speech:
 - a. at the initial stage of working with video, speech should be heard clearly enough, without extraneous or background noise;
 - b. speech should be clear enough and not too fast;
 - c. the accent or dialect of the speaker had to be understandable to the students.
 4. Language requirement:
 - a. the language must be modern, meeting the requirements and norms of the literary language, from those areas that students will most often encounter (however, in many cases this choice is determined by the task of the lesson);
 - b. there must be natural pauses between statements;
 - c. Slang expressions and exclamations should be short enough and not too difficult to understand;
 - d. the text should not be overloaded with new words, expressions and unfamiliar gestures.
 5. Requirements for the duration of stories:
 - a. stories should take no more than 10-15 minutes or be divided into meaningful segments that can be repeated several times during the lesson;
 - b. all segments must have a complete plot.
 6. Content requirements:
 - a. situations must be specific and communicative in nature so that they can be applicable in the speech activities of students;
 - b. Educational, feature, advertising films, news releases and other subjects can be selected for the lesson.
- Once the videos are selected, you can begin to directly work with them. For more successful use of video materials in order to develop integrated skills in foreign language lessons in secondary school, it is necessary to correctly distribute the work into stages.
- Pre-viewing:
- a) a preliminary discussion is held, during which vocabulary close to the topic of the video is repeated;
 - b) creative work, during which you can give students the opportunity to suggest film titles themselves. You can ask students to make predictions about what the video story will be;
 - c) work with new vocabulary, during which students are given new words on a given topic.
- While-viewing:
- When viewing, you can carry out the following types of work:
- a) checking predictions made by students before viewing;
 - b) search for information. After the first viewing, students are offered information search exercises, and the plot is viewed

again, in segments or in its entirety, depending on the level of the students and the objectives of the lesson;

c) working with a separate segment. Students watch a single segment of the video and complete one (or more) of the exercises described below.

1. Video translation

To complete this exercise you will need a video with subtitles in Russian. From it you need to select a 2-minute story containing a dialogue (or a conversation between several people) that does not contain complex vocabulary. Students are given the task of translating subtitles into English. The beginning of the plot is presented without sound. When the first subtitle appears, there is a pause and students are asked to write down their translations. At the end of this work, students are asked to compare their translations in pairs, then the corrected translation is announced. Then a video is presented and students compare their translation with the original.

2. Prediction

The video is played with sound and image, but from time to time the picture freezes, and during the pause, students are asked to predict what the characters will say or do in the next frame.

3. What are they thinking?

This exercise is based on the idea that people don't always say what they mean. While watching the video, the video is paused and students are asked to guess what the speaker's real thoughts are.

Post-viewing:

a) commenting on what he saw, expressing his attitude to what he saw;

b) discussion. Students relate what they see to real situations in their lives, in their country and analyze similarities and differences in culture;

c) role-playing game. You can invite students to play back the story they watched or develop it;

d) reading on the topic. You can offer students problematic or informational texts on the topic of the video for viewing and discussion. This is especially useful when watching news stories;

d) creative works. Students are asked to write a short retelling, a reflection on the topic of the watched plot, supplement the video with information on the topic of the watched fragment, and other similar tasks.

Compliance with all of the above requirements for the selection of video material and step-by-step work with it should successfully fulfill one of the most important tasks of a foreign language lesson in secondary school - to promote the development of integrated skills in the communication process.

Conclusion. In this article, we examined the theoretical features of the development of foreign language integrated skills and the use of video materials in foreign language lessons in education.

We found out that modern methods of teaching foreign languages have a communicative orientation. To carry out communicative activities, it is necessary to master basic language skills, which are: listening and reading (receptive skills), speaking and writing (productive skills). The use of all these skills in the communication process constitutes integrated skills. Speaking, reading, listening and writing skills are necessary for daily communication, so their development should be an integral part of foreign language lessons.

Experience shows that the best way to master a language is to immerse yourself in the socio-cultural environment. And if 20 years ago this was only possible when traveling to the country of the language being studied, now it has become more accessible due to the appearance on the Internet of many authentic resources: video and audio materials, fiction, newspapers, magazines and many others.

Video materials are a universal source of information, because... provides a complete audio-visual picture of the processes and phenomena being studied, increasing the interest and quality of information assimilation. The effectiveness of this method is due to the inclusion of visual and figurative thinking in the learning process. In addition, it promotes the integration of all students' existing skills: listening, reading, speaking and writing. Working with video allows you to immerse students in the socio-cultural environment and organize communicative activities.

We also examined various types of video materials and we found out that in order to successfully work with them, it is necessary to take into account a number of requirements: for filming, for the plot, for the speech of the leaders, for the language, for the duration of the plots, for the content. We also learned that working with video materials should be divided into three stages: pre-viewing, while-viewing and post-viewing.

REFERENCES

1. Словарь иностранных слов. М.: Русский язык., 1987. С.196
2. Su, Ya- Chen. Students' changing views and integrated skills approach in Taiwan's EFL college classes. //Asia Pacific Education Review. Vol. 8. -2007.- No. 1. с 27-40.
3. Peregoy, S.F., & Boyle, O.F. Reading, writing, and learning in ESL. New York: Addison Wesley Longman, 2001.
4. Скарбич С.Н. Формирование исследовательских компетенций учащихся в процессе обучения решению планиметрических задач. Дис...канд.пед.наук.- Омск, 2006.
5. Баранова М.В. Совершенствование грамматической стороны диалогической речи студентов пятого курса факультета иностранных языков в процессе работы над видеофильмом :Немецкий язык как вторая специальность Дис... канд. пед. наук. - С.Петербург, 2001г., - 20с.)
6. Сафонова В.В., Базина Н.В. Методические принципы отбора аутентичных видеофильмов для учебных целей. // Иностранные языки в школе. - 2014. - №6. - с. 2-10

UDK: 373.1

Shahlo SALIMOVA,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: salimovashahlo2820@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori R.Shodiyev taqrizi asosida

XAVFSIZ TA'LIM MUHITINI TA'MINLASHDA EMOTSIYALARNING AHAMIYATLI JIHATLARI

Annotatsiya

Maqolada ta'lim tizimida xavfsiz muhitni ta'minlash va bu jarayonlarda emotsiyalarning ahamiyatli jihatlari bayon qilingan. Tadqiqot mavzusiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda adabiyotlar tahlili amalga oshirilgan. BMTning bola huquqlarini himoya qilish bo'yicha konvensiya asosidagi takliflar o'rganilgan. Xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlashda emotsiyalarning ahamiyatli jihatlari yuzasidan SWOT tahlil ishlab chiqilgan. Mavzu bo'yicha xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, xavfsiz, emotsiya, muhit, o'quvchi, tarbiya, tadqiqot, omil, jarayon, o'qituvchi.

ЗНАЧИМЫЕ АСПЕКТЫ ЭМОЦИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ.

Аннотация

В статье изложены аспекты обеспечения безопасной среды в системе образования и важная роль эмоций в этом процессе. Проведен анализ нормативно-правовых документов и литературы, относящихся к теме исследования. Изучены предложения основанные на Конвенции ООН о правах ребенка. Разработан SWOT-анализ ключевых аспектов эмоций в обеспечении безопасной образовательной среды. Представлены выводы и рекомендации по теме.

Ключевые слова: Образование, безопасность, эмоция, среда, ученик, воспитание, исследование, фактор, процесс, учитель.

SIGNIFICANT ASPECTS OF EMOTIONS IN ENSURING A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.

Annotation

The article outlines aspects of ensuring a safe environment in the education system and the significant role of emotions in this process. An analysis of regulatory and legal documents, as well as literature related to the research topic, has been conducted. Proposals based on the UN Convention on the rights of the child have been studied. A SWOT analysis of key aspects of emotions in ensuring a safe educational environment has been developed. Conclusions and recommendations on the topic have been provided.

Key words: Education, safety, emotion, environment, student, upbringing, research, factor, process, teacher.

Kirish. Emotsiyalar xavfsiz ta'lim muhitini yaratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki ular o'quvchilarning psixologik farovonligi va akademik muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Emotsional xavfsizlik bilan tavsiflanadigan ijobiy psixologik muhit o'quvchilarning o'zlarini xavfsiz his qilishlari va o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari uchun zarurdir. Xavfsiz ta'lim muhiti nafaqat bilim olish jarayonini samarali qilishga yordam beradi, balki insonning shaxsiy o'sishi va jamiyatga moslashuvi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Emotsiyalar inson hayotidagi barcha sohalarga ta'sir qiladi. Ta'lim jarayonida esa ular o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarni shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, salbiy emotsiyalar stressni oshirishi va o'qishga bo'lgan qiziqishni pasaytirishi mumkin. Biroq, ijobiy emotsiyalar aksincha, ishonchli muhit yaratib, o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 4-moddasida ta'lim sohasidagi asosiy printsiplarga: kamsitishlarga yo'l qo'yilmaslik, ta'lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta'minlanishi, ta'lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati [1] kiritilgan bo'lsada, bu printsiplar ta'lim jarayonlaridagi xavfsiz ta'lim muhitini to'laqonli yoritib bera olmaydi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni [2] va "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyada [3] ham bu boradagi jarayonlar batafsil bayon etilmagan.

Yuqorida keltirilgan holatlarni hisobga olib, ta'lim jarayonlarida xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlashda o'qituvchi va o'quvchilarning emotsional holatlarini chuqur tahlil qilish, ularning nazariy va amaliy jihatlarni tadqiq etish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorijlik tadqiqotchilar, L.Quiros, L.Kay va A.Marie Montijolar fikricha, xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlashda emotsiyalarning muhim jihatlari aloqadorlik, qabul qilish hissini shakllantirish, ochiqlik, aniq

chegaralar va kutilmalar, shuningdek, fasilitatorning mavjudligi kiradi. Bu elementlar emotsional xavfsizlikni ta'minlab, o'quvchilarga o'z fikrlarini bayon qilish, savol berish va o'quv jarayonida ishtirok etish imkonini beradi. O'quvchilar atrof-muhitni emotsional xavfsiz deb qabul qilganlarida, ular shaxsiy va professional rivojlanish bilan shug'ullanishlari mumkin, bu esa o'quv jarayonini yaxshilash va materialni chuqur o'zlashtirishga yordam beradi [4].

N.Yu.Marchuk va E.S.Legostayevalar ilmiy tadqiqot ishlarida emotsiyalar xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynashi ta'kidlaydi, chunki ular odamlarning potentsial xavflarni qabul qilishiga va ularga qanday munosabatda bo'lishiga ta'sir qiladi. Yuqori darajadagi tashvish jinoyat yoki zo'rvonlik sodir bo'lish ehtimolini kengroq qabul qilishga olib kelishi mumkin, ayniqsa bolalar va ijtimoiy normalar bilan tanish bo'lmaganlar orasida soddalik va tajribasizlik ularning zaifligini oshiradi. Ushbu emotsional omillarni tushunish xavfsizlikni oshirish va odamlarning atrof-muhitda samarali harakatlanishlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan faol strategiyalarni ishlab chiqishda zarur hisoblanadi [5].

Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi M.O.Shukurovaning fikricha, bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi ularning kelajakdagi psixologik va ijtimoiy muvaffaqiyatlari uchun muhim ahamiyatga ega. Oila, maktab va jamiyat o'zaro hamkorlikda bolalarga to'g'ri tarbiya va ko'nikmalarni o'rgatish orqali ularning bu rivojlanishini qo'llab-quvvatlashi kerak [6].

Insonning emotsional jabhasini o'rganish psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va nevrologiya sohalarida muhim ahamiyatga ega. Shaxsning emotsional jabhasi va uni o'rganish metodlari shuningdek, emotsiyalar insonning o'zini-o'zi anglash, stressga bardosh berish, muammolarni hal qilish va muvaffaqiyatga erishishida ham katta rol o'ynaydi [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ishini olib borish davomida biz me'yoriy-huquqiy hujjatlar va adabiyotlar

tahlilini amalga oshirdik. Shuningdek, sotsiologik so'rovnomaga, intervyu, eksperimental tadqiqot, kuzatish, taqqoslama tahlil va psixodiagnostik metodlardan keng foydalandik.

Tahlil va natijalar. Huquqiy hujjatlarni o'rganish jarayonida BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi qoidalarini amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Beshinchi davriy ma'ruzasini ko'rib chiqish yakunlari yuzasidan BMTning Bola huquqlari bo'yicha qo'mitasi tavsiyalarini amalga oshirish yuzasidan 2024 — 2027-yillarga mo'ljallangan milliy harakatlar rejasini bilan tanishdik. Unda

kelgusi davrlarda mamlakatimiz ta'lim muassasalarida xavfsiz ta'lim muhitini yaratish bo'yicha BMT tavsiyalarini aks ettirilgan (1-jadval).

1-jadval

BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi qoidalarini amalga oshirish bo'yicha O'zbekiston Respublikasining Beshinchi davriy ma'ruzasini ko'rib chiqish yakunlari yuzasidan BMTning Bola huquqlari bo'yicha qo'mitasi tavsiyalarini amalga oshirish bo'yicha 2024 — 2027-yillarga mo'ljallangan

T/r	BMTning Bola huquqlari bo'yicha qo'mitasi tavsiyalarini	Tavsiyalarni amalga oshirish bo'yicha chora-tadbirlar	Mas'ul ijrochilar
1.	BRMning 4.1 — 4.7, 4.a va 4.s maqsadlarini hamda o'zining oldingi tavsiyalarini eslatib, Qo'mita ishtirokchi-davlatga quyidagilarni tavsiya qiladi: (a) Qizlar, kam ta'minlangan oilalar farzandlari, qishloq va chekka hududlardagi bolalar va nogironligi bo'lgan bolalarga alohida e'tibor qaratgan holda barcha bolalarning sifatli ta'lim olishdan teng va raqobatsiz foydalanish imkoniyatini ta'minlash va barcha bolalarning maktabda qolishi va maktabni tugatishini ta'minlash, shu jumladan, ularning umumta'lim o'rta maktablariga o'tishini qo'llab-quvvatlash orqali;	1. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya va ilg'or xalqaro tajribalar asosida inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini mustahkamlash, yanada inklyuziv va xavfsiz ta'lim muhitini yaratish.	Ta'limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi, MMTV, Ijtimoiy himoya milliy agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi,
2.	b) O'qituvchilarni ish faoliyatini boshlashiga qadar va malaka oshirishni kuchaytirish va maktabgacha ta'lim muassasalarida malakali o'qituvchilarning yetarli sonini ta'minlash;	1. Sifatli ta'lim muhiti standartlarini joriy etish uchun o'qituvchilar tarkibini tayyorlash.	MMTV, OTFIV
3.	c) maktablarda xavfsizlik va infratuzilmani yaxshilash uchun yetarli moliyaviy, insoniy va texnik resurslarni ajratish, ayniqsa ozchilik guruhlarga mansub bolalarning katta guruhlari o'qiydigan qishloq maktablariga, jumladan, tegishli ititish va yoritish, suv va kanalizatsiya xizmatlarini ta'minlash, tegishli sanitariya inshootlari va laboratoriyalar, va AKT sinflarini modernizatsiya qilish;	1. Infratuzilmani takomillash-tirish — kasb-hunar maktablari-da nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun sharoit yaratish va muhandislik kommunikatsiyalarini rekonstruksiya qilish.	MMTV, OTFIV, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari

Mamlakatimiz ta'lim tizimida ta'lim oluvchilar va ta'lim beruvchilarni har tomonlama himoya qilish hamda ta'lim jarayonlarida xavfsiz muhitni ta'minlashga e'tibor kuchaymoqda.

Ta'lim jarayoni insonning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan murakkab tizimdir. Bu jarayon muvaffaqiyatli kechishi uchun nafaqat akademik vositalar, balki emotsional xavfsizlik ham katta ahamiyatga ega. Emotsiyalar insonning psixologik holatini shakllantiruvchi asosiy omil bo'lib, ta'lim jarayonida ishtirokchilarni motivatsiyalash, ularning faolligini oshirish va maqsadga erishishida muhim rol o'ynaydi. Xavfsiz ta'lim muhitini yaratishda emotsiyalarning ahamiyatini chuqur tahlil qilish ushbu jarayonning samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Tadqiqotlarimizga ko'ra, o'quvchilar o'zlarini xavfsiz his qilganda, ular ta'lim jarayonida faolroq qatnashadi, tashabbuskorlik va ijodiy yondashuv ko'rsatadi. Tahlillar shuni

ko'rsatdiki, ta'lim muhiti emotsional xavfsizlikni ta'minlash uchun moslashuvchan bo'lishi lozim. Emotsiyalar o'quvchilarni motivatsiyalash, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va stressni kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tajribalar davomida emotsional qo'llab-quvvatlash olgan o'quvchilar o'zlashtirish ko'rsatkichlarida sezilarli yaxshilanishga erishildi. Shuningdek, o'qituvchilar tomonidan qo'llangan qo'llab-quvvatlovchi va hamkorlikka asoslangan yondashuv emotsional xavfsizlikni oshirdi. Ta'lim jarayonida qatnashchilarning hissiy holati ularning muammolarga yechim topish va to'g'ri qaror qabul qilishiga bevosita ta'sir qildi. Qiyin vaziyatlarda emotsional barqarorlikka ega bo'lgan o'quvchilar yaxshiroq natijalar ko'rsatdi.

Biz olib borgan tadqiqotlarimiz natijalariga asoslanib, xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlashda emotsiyalarning ahamiyatli jihatlari bo'yicha SWOT tahlil ishlab chiqdik (1-rasm).

Kuchli tomonlar (S)	Zaif tomonlar (W)
<ul style="list-style-type: none"> - emotsional xavfsizlik o'quvchilarning o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini oshirib, muvaffaqiyatga erishish uchun sharoit yaratadi; - xavfsiz muhit ta'lim jarayonlarida o'quvchilarni faol qatnashishga undaydi, bu bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga olib keladi; - o'quvchilarni haddan tashqari ruhiy bosimdan himoya qiladi va ularning psixologik holatini yaxshilaydi; - o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida ochiq va samarali muloqot rivojlanadi. 	<ul style="list-style-type: none"> - o'qituvchilarni emotsional qo'llab-quvvatlash bo'yicha treninglardan o'tkazish uchun mablag' va vaqtning cheklanganligi; - ba'zi o'qituvchilar va o'quvchilarning emotsional xavfsizlikni tushunmasligi yoki unga tayyor emasligi; - emotsional xavfsizlikning natijalarini baholashning murakkabligi; - har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashishda o'qituvchilar uchun qo'shimcha yukning shakllanishi.
Imkoniyatlar (O)	Tahdidlar (T)
<ul style="list-style-type: none"> - xavfsiz muhit ta'lim jarayonini samaraliroq qiladi va natijalarni oshiradi; - emotsional xavfsizlikni ta'minlash uchun interfaol va innovatsion o'qitish metodlari rivojlantiradi; - maxsus treninglar orqali o'qituvchilarning emotsional qo'llab-quvvatlash qobiliyati rivojlanadi; - xavfsiz muhit jamiyatda o'zaro hurmat va hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. 	<ul style="list-style-type: none"> - ta'lim muassasalarida emotsional xavfsizlikni ta'minlash uchun yetarli resurslarning yo'qligi; - ta'lim tizimidagi an'anaviy yondashuvlarni o'zgartirishga bo'lgan qarshilik; - xavfsiz muhitni shakllantirish uchun tashqi omillar (oilaviy muammolar, ijtimoiy beqarorlik) ta'sir qilishi; - emotsional xavfsizlikni amaliyotda kuzatib borish uchun samarali mexanizmlarning yetarli emasligi.

1-rasm. Xavfsiz ta'lim muhitini ta'minlashda emotsiyalarning ahamiyatli jihatlari SWOT tahlili.

Emotsional xavfsizlik ta'lim muhiti ishtirokchilarining o'zlarini qabul qilingan va qadrlangan his qilishlarini ta'minlaydi. Tadqiqotlarimizga asosan, xavfsiz muhitda o'quvchilar stress va xavotirdan holi bo'ladi, bu esa ularning bilimlarni o'zlashtirish ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Xavfsizlikni his qilish o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifodalash, savollar berish va muloqot qilish imkoniyatini beradi. Bu jarayon ijobiy emotsiyalarni uyg'otib, o'quvchilarni chuqurroq o'rganishga undaydi. Shuningdek, emotsional xavfsizlikning mavjudligi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlaydi. Bu holat ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va barcha ishtirokchilar o'rtasida konstruktiv hamkorlikni ta'minlaydi. Emotsional xavfsizlikning ta'minlanmagan muhitida esa o'quvchilar o'zlarini chetda qolgan his qilib, o'z bilim salohiyatini to'liq namoyon qila olmaydilar.

Emotsiyalar va motivatsiya bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lib, ularning uyg'unligi ta'lim jarayonining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Ijodiy emotsiyalar, masalan, quvonch va ishonch, o'quvchilarni yangi bilimlarni o'rganishga undaydi. Aksincha, salbiy emotsiyalar — qo'rquv, xavotir yoki noqulay his qilish — ularning o'quv faoliyatini susaytirishi mumkin. Bu holat o'qituvchilarning ta'lim jarayonida o'quvchilar his-tuyg'ularini boshqarishda faol ishtirok etishini talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Ta'lim tizimi va undagi jarayonlarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash uchun xavfsiz ta'lim muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonda emotsiyalar katta rol o'ynaydi. Emotsional xavfsizlik o'quvchilarning o'z fikrlarini ochiq bildirishiga, bilim olishda faol bo'lishiga va ijobiy munosabatlar orqali o'zini qadrlangan his qilishiga yordam beradi. Shu bilan birga, emotsiyalar o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida

ishonchli aloqalarni shakllantirish, mojarolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlashda asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Ushbu omillarni inobatga olgan holda quyidagi takliflarni ishlab chiqdik, birinchidan, o'qituvchilarni o'quvchilar emotsional ehtiyojlarini tushunishga o'rgatadigan maxsus treninglar tashkil etish zarur. Ikkinchidan, ta'lim muassasalarida emotsional xavfsizlikni oshirish uchun inklyuziv va qo'llab-quvvatlovchi

muhitni shakllantirish lozim. Uchinchidan, o'quvchilarga emotsiyalarni boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish ta'lim jarayonini yanada samarali qilishi mumkin. Shu bois, ta'lim jarayonida emotsional xavfsizlikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu nafaqat bilim berish, balki har bir o'quvchining inson sifatidagi salohiyatini rivojlantirish uchun ham asos yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 23.09.2020 yildagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasining 07.01.2008 yildagi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'RQ-139-son Qonuni.
3. "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiya. 29.07.1994 yil.
4. Laura, Quiros., Lorin, Kay., Anne, Marie, Montijo. (2013). Creating Emotional Safety in the Classroom and in the Field. 18 (2). 42-47
5. N., Yu., Marchuk., Ekaterina, Sergeevna, Legostaeva. (2023). Psychology of the safety of the educational environment. Scientific and educational basics in physical culture and sports, doi: 10.57006/2782-3245-2023-12-4-36-44
6. O'ktamovna, S. M. (2024). Bolalarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash usullari. Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system, 1(2), 223-228.
7. Venera, M., & Qizi, S. F. O. (2024). Shaxsning emotsional jabhasi va uni o'rganish metodlari. Научный Фокус, 2(19), 208-213.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashi va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 21.02.2024 yildagi "Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya qoidalarini amalga oshirish bo'yicha O'zbekistonning beshinchi davriy ma'ruzasi yuzasidan BMTning bola huquqlari bo'yicha qo'mitasi tavsiyalarini amaliyotga tatbiq etish to'g'risida"gi 4068-IV-son qo'shma qarori.

Nargiza SEYDABULLAYEVA,
Qoraqalpoq davlat universiteti dotsenti v.b.
E-mail:nargiza.seydabullaeva@bk.ru

NDPI "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari doktori DSc, Z Seytova taqrizi asosida

MILLATNI ASRASH MASALASI GLOBALLASHUV DAVRI SHAROITIDAGI DOLZARBLIGI

Аннотация

Maqolada insoniyatning buyuk kashfiyotlarni qo'lga kiritganligi, moddiy boylik va resurslarga egalik qilish borasidagi turli vaziyatlar xalqlar hayoti uchun havf hatarning kuchayishiga olib kelayotganligi, shukningdek, bunday sharoitlarda o'z intellektual salohiyatini zamon talabi darajasida rivojlantira olgan davlatlarga o'zlarini asrab qolishlari mumkinligi aytib o'tilgan. Millat tushunchasi, uning olimlar nuqtai nazaridagi sifatleri keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, millat, o'zlikni anglash, moddiy, ma'naviy boyliklar, inson omili, ma'naviyat.

АКТУАЛЬНОСТЬ ВОПРОСА СОХРАНЕНИЯ НАЦИИ В УСЛОВИЯХ ЭПОХИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.

Аннотация

В статье говорится о том, что человечество совершило великие открытия, что различные ситуации, связанные с владением материальными богатствами и ресурсами, приводят к усилению опасности для жизни народов, и что в таких условиях могут спасти себя только те государства, которые смогли развить свой интеллектуальный потенциал на уровне современных требований. Широко освещено понятие нации, ее качества с точки зрения ученых.

Ключевые слова: Глобализация, нация, самосознание, материальные, духовные ценности, человеческий фактор, духовность.

THE RELEVANCE OF THE ISSUE OF PRESERVING A NATION IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Annotation

The article states that humanity has made great discoveries, that various situations related to the possession of material wealth and resources are leading to an increase in the danger to the lives of peoples, that in such a situation, only states that have been able to develop their intellectual potential at the level of modern requirements can save themselves. The concept of a nation, its qualities are widely covered from the perspective of scholars.

Key words: Globalization, nation, self-awareness, material, spiritual values, human factor, spirituality.

Kirish. Millatni asrash -butun insoniyatni unga nisbatan yuzaga kelgan vat obora kuchayib borayotgan taxdidlardan asrash demakdir. Millatni asramasdan turib insoniyatni, insonni asramasdan turib millatni asrab bo'lmaydi. Zero, millat insonlar ishonlar uyushmasiga asoslangan real sub'ektga va moddiy kuchga aylanadi. Keng ma'nodagi ma'naviy -ruxiy umumiylikka ega bo'lgan insonlar millatni shakllantiradi. Insonlarning ommaviy tarzda u yoki bu millatga mansub ekanligini anglab etmasligi, anglashni istamasligi yoxud o'z millatiga mansubligidan voz kechishi esa, ohir oqibatda millatlarning insoniyatga hos bo'lgan ulug' qadriyatlaridan maxrum bo'lgan olomonga aylanishiga olib keladi[1].

Olomon milliy his-tuyg'ulardan, ruhiyatdan, ma'nan go'zallik, turli tumanlik, insonga ulug'vorlik bag'ishlovchi yagona maqsadlar atrofida uyushish ishtiyoqidani, milliy-ma'naviy joziba, kuch qudrat va ilhom bag'ishlovchi olijanob tuyg'ulardan, sevgi, muxabbat, hamkorlik, o'zgalarning og'ir vaziyatlaridagi hamdardlik, qo'llab-quvvatlash, birodarlikdan va o'zligidan mahrum bo'lgan tarqoq hayot kechirishga moyil bo'lgan insonlardir. Islom dinining muqaddas kitobi hisoblangan Qur'oni karimning «Moida» surasining 48-oyatida kuyidagicha yozilgan: «...Agar Alloh xohlansa edi, hammangizni bir millat qilib qo'ygan bo'lur edi»[2]. Ya'ni bu erda insonlarning turli tumanligi nazarda tutilganligini ko'ramiz. Muborak hadisda ham insonlarning turli millatlardan iborat ekanligi ko'rsatilgan. Unda: «Kimki biror millatni dilidan sevsan, qiyomatda Tangri o'sha millat sifatida tiriltiradi» deyilgan [3]. Garchand, bu manbalarda millatga xos bo'lgan hususiyatlar alohida ko'rsatilmagan bo'lsa da, ularda insonlarning turli millatlarga mansubligi ko'rsatilishining o'zi-yoq, ana shu hususiyatlar odamlarning odamlarning turli tumanligi g'oyasida o'z ifodasini topgan. Chunki insonlar har qanday moddiy omilga qaramasdan dunyoga kelib, ongli hayot boshlanibdikini, turli tuman o'ziga hos xarakteri, turmush tarzi, turli tillarda so'zlashishi bilan farqlanganlar. Ammo diniy manbalarda

ko'rsatilishicha, ularning barchasi Allohning bandalaridir. Bu manbalarning millatni o'rganishdagi ahamiyati shundaki, u insonlar dunyoga kelgandan buyon millat bormidi yoki ular jamiyat taraqqiyoti darajasida shakllanganmi? – degan savollar ustida munozara olib borishga turtki bo'ladi. Chunki diniy va dunyoviy ilmida unga qarashlar ham turli tumanligicha qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. «Millat» atamasi abu nasr Farobiy, Abu Rayxon Beruniy tomonidan asarlarida qo'llanilgan. Jumladan, Abu Nasr Farobiy tarbiya haqida fikr yuritganida shunday yozadi: «Tarbiya amaliy ish, tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo'lishi - harakat, kasb- hunarga berilgan bo'lishi, o'rganishidir»[4]. Abu Rayxon Beruniy esa «millat» so'zini mamlakatlar tarixi haqida bildirgan fikrlarida qo'llab, quyidagicha yozadi: «Ehtimol mamlakatlari bizning mamlakatimizdan uzoq millatning bizga etib kelmagan yoki ishlatilmay qolgan tarixlari bordir» [5].

«Millat so'zi» Alisher Navoiy tomonidan keng qo'llanilgan. Jumladan, taniqli olim, marxum professor Begali Qosimov bu haqda shunday yozadi: «Millat» tushunchasi Navoiyning deyarli har bir asarida uchraydi. Jumladan, Paxlavon Muxammadga «shamsul millati vad-din» deb ta'rif beradi. U millatni ko'p o'rinlarda til, din, hudud birligiga tayangan din, mazhab ma'nosida ham qo'llaydi, lekin kishilar jamoasini ko'zda tutadi» [6].

Bugun millat tushunchasiga nisbatan qarashlarda unga siyosiy tus berish ustuvor darajaga ko'tarildi. Ayrim g'arb va rus olimlari dastlab uni siyosiy omil darajasiga ko'tarishga harakat qilgan bo'lsa, bugun «ilmiy kontseptsiya» darajasida ishlab chiqilishi reallikka aylandi. «Siyosiy millat», «fuqaroviy millat» kabi tushunchalar ilmiy muhokamaga kiritilishi shundan darak beradi. Garchi, bu tushunchalar XVIII asrda frantsuz inqilobi davrida paydo bo'lgan bo'lsa ham, u ilmiy tadqiqotlarda bugungikun darajasidek hech vaqt ommaviy tus olmagan edi.

Mamlakatimiz o'z mutaqqilligini qo'lga kiritganidan keyin «millat», «milliy o'zlikni anglash», «millatlararo munosabatlar» kabi tushunchalarga bag'ishlangan bir qator ilmiy maqolalar, monografiyalar chop etildi, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilindi. Ular jumlasiga B.R.Karimov, A.Ochildiev, J.Baxronov, N.Mamanazarov, I.Karimov, J.To'lanov, V.Qo'chqorov, Z.Hayitov, S.Otamuratov va boshqalarni kiritish mumkin. Ularda «millat» tushunchasiga nisbatan siyosatdan holi bo'lgan turli fikrlar bildirila boshlandi. Xususan, professor B.R. Karimov millatga ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq holda qaraydi. Uning fikricha, «millatning mohiyatini tadqiq etish uchun isnon mohiyatini sistemali, kompleks o'rganish muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Bunda biz insonning mohiyatini barcha ijtimoiy munosabatlarning majmuasi sifatida qabul qilamiz» [7]. Professor A.Ochildiev esa «...har qanday millat muayyan ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar tizimi bilan bog'langan etnojtimoiy birlikdir», deb yozgan edi[8].

O'zbekistonlik olimlarning fikrlarini umumlashtiradigan bo'lsak, birinchidan ular millatning inson bilan bog'liqligini; ikkinchidan, ijtimoiy munosabatlar bilan bog'langanini, uchinchidan, va uning etnojtimoiy birlik ekanligini g'oyalarni olg'a surilganini ko'ramiz. Eng asosiysi, ularning birontasi millatni siyosiyalashtirish yoki uning inson «tasavvur»idagi yoxud «siyosatchilar» tomonidan o'ylab topilganligi g'oyalarni ilgari surmaganlar. Bu o'ta muhim. Nazarimizda o'zbek olimlarining millatga ob'ektiv qarashlariga quyidagilar asosiy omil bulgan: birinchidan, mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan keyin yuzaga kelgan shart-sharoit va imkoniyatlar; ikkinchidan, ular millatning vakili sifatida bosqinchilik va qaramlik yillarida uning o'z boshidan kechirgan zuravonliklar, bergan qurbonliklarga qaramasdan o'zligini, urf-odat an'ana va qadriyatlarini asrab qolish borasida olib borgan kurashlarini qalb va dildan o'tkazishlari; uchinchidan, mustaqillik qo'lga kiritilganidan keyingi davrda millatning o'zligini anglash, urf-odat, qadriyat va an'analarni qayta tiklash borasidagi faoliyatlardagi yuzaga kelgan jo'shqinlik va ruhiy ko'tarinkilik tahlili; to'rtinchidan, bugun jaxonda millatlarning o'zligini anglashi va ni himoya qilishini moddiy ehtiyojlardan ham ustun qo'yishga bo'lgan intilishlari kabilardir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mamlakatimizda milliy tiklanish jarayonining avj olishi millatimiz tarixi, uning shakllanishidagi asosiy manbalar va sobiq Sho'rolar hukmronligi sharoitida kechirgan ayanchli ahvoriga bag'ishlangan qator asarlar e'lon qilindi. Ular uchun metodologik asos O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimovning «tarixiy hotirasiz kelajak yuq» asari bo'ldi. Asar hajmi jihatdan kichik bo'lsa da, unda ilgari surilgan g'oyalar mazmun va mohiyat jihatdan bir necha tomlarni qamrab olgan, deyishga to'la asoslar bor.

Asarda Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov «iligi to'q, baquvvat» degan tunshunchani, men, hatto qonuniyat degan bo'lardim, bejiz paydo bo'lmagan. Yana tilimizda «tagli-tugli», «palagi toza» degan iboralar ham bor. Bir joyda muqim yashagan, o'z turmush tarziga, ahloq odob mezonlariga, aqidalari va tafakkur tarziga ega bo'lgan xonadonlarga nisbatan aytiladi.

Butun ommani bir necha yuz minglab, millionlab aholini birlashtirgan aqidalarga, mezon va qoidalarga ega bo'lgan xalqni qanday izohlash, ta'riflash mumkin?! Ana shu hayoti va ijtimoiy mantiqdan kelib chiqsak, ta'rif va izoh bitta bo'ladi – milliy borlig'imiz, madaniyatimiz ildizi, tomiri o'troq bo'lgan» - deya e'tirof etadi[9].

Bizningcha, millatni shakllantirishda bir-biri bilan bog'liq bo'lgan to'rtta omillar etakchilik qilgan. Bular:inson, hudud, til, davlat.

Birinchi omil. Inson bo'lmasa millat qaerdan va nima hisobiga paydo bo'lishi mumkin? Uning dastlabki «resurslari», «xom ashyosi» nima?, Albatta, inson! Millatni shakllantiruvchi omillar haqida gap ketganda ilmiy adabiyotlarda yuqorida nomlari keltirilgan mualliflarning fikrlari bilan bir qatorda, iqtisodiy hududiy omillar etakchiligi fikrini ham ko'rish mumkin.

Millat shakllanishining ikkinchi omili - bu hudud. U turli insonlar yashaydigan, o'zaro munosabatlarda va yaqinlashuviga asos bo'ladigan makondir.

Haqiqatdan inson ma'lum hududda yashaydi, o'zining moddiy va ma'naviy ehtiyojlaridan kelib chikgan holda o'zgalari bilan turli munosabatlarga o'zi yashayotgan hududlarga kirishadi. Madaniyat, urf-odat, an'ana va qadriyatlar ham insonlar ko'nim topgan ma'lum hududlarda shakllanadi.

Uchinchi omil- bu til. Uning shakllanish jara'i ham ma'lum hududda kechadi. Til aloqa vositasi bulganligi uchun ham odamlarni bir-biriga bog'lab turadi, o'zaro munosabatlarni shakllantiradi. Tilning millat shakllanishidagi muhim omillaridan biri u orqali har bir inson o'z moddiy va ma'naviy ehtiyojlari doirasida birlashadi, ularning ma'naviyati va madaniyatida umumiy jixatlar shakllanadi.

To'rtinchi omil - davlat. Davlat millatlarni o'z atrofida uyg'unlashtiradi, manfaatlarini va havfsizligini ta'minlaydi ham da maqsad sari yo'naltiradi.

Tahlil va natijalar. Milliy davlatning millat shakllanishi omili isfatidagi o'rni haqida fikr yuritganda, ularning har ikkalasining ham bir «zarb» bilan ya'ni bir kunda qi bir yilda amalga oshmasligini, buning uzoq vaqtlar va tarixiy shart-sharoitlar asosida yuzaga kelishini ham nazarda tutish lozim. U oddiylikdan murakkablikkacha bo'lgan bosqichlarni bosib o'tishdan tortib, moddiy va ma'naviy zaminlar yuzaga kelishini ham talab etadi. Bunday jarayonlarning murakkabligidan kelib chiqkanda, insoniyatning intellektual salohiyatini yuksaltirishorqali ularning birgalikda yashashga bo'lgan ruhiyatini kuchaytirish istiqbolli hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Milliy ongimizni globallashuv va tez o'zgarayotgan zamon darajasida ajdodlarimizdan bizga qoldirilgan ma'naviy va moddiy merosimiz asosida tuyintirish, buni tashqaridan yopirilib kelayotgan zararli «ommaviy ma'naviyat»ga bo'lgan ehtiyojdan yuqori darajadagi ehtiyojga etkazishdir. Shuningdek, insoniyat ehtiyojlarining oshib borishi sharoitida fan, texnika va texnologiyani ham unga moslashtirish lozim. Ammo uni dunyoning tobora omonatlashuviga olib keluvchi maqsadlar yo'lida emas, balki uning barqaror rivojlanishiga yunaltirish o'ta muhim vazifalardan yana biridir.

ADABIYOTLAR

- Otamuratov S.. Globallashuv - millatni asrash mas'uliyati. -Toshkent: «O'zbekiston» NMIU,2018. 8-B.
- Qur'oni karim. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur. -Toshkent: «Cho'lpon»,1992. -144-b.
- Hadis. -Toshkent: «Fan», 1990. -140-b.
- Xayrullaev M. Farobiy (hayoti va ilmiy merosi). -Toshkent: «O'zbekiston», 1991 yil.,71-b.
- Abu Rayxon Beruniy. Tarviholar («Javohirot kitobi»). -Toshkent: «Meros»,1991. -40-b.
- Qosimov B. Uyg'ongan millat ma'rifati. «O'zbekiston adabiyoti va san'ati», 1994 yil, 25 mart.
- Uttp://Politartilees.ru/
- Ochildiev A. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent: «O'zbekiston», 2004. -37-b.
- Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.-Toshkent: «Sharq» 1998. -20-b

UDK:32(045)(575.1)

Dilnavoz TADJIBAYEVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti
E-mail: d.tojiboyeva@tsul.uz

TDYU dotsenti, PhD H.Oblomurodova taqrizi asosida

THE POSITIVE AND NEGATIVE IMPACT OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE LIVES OF YOUNG PEOPLE

Annotation

The role of globalization processes in the lives of modern youth, the pros and cons of economic and political globalization are studied. The influence of globalization on the change in the values of the younger generation is considered. The priority directions in working with youth in the context of globalization are given.

Key words: Globalization, globalization of the economy, globalization of politics, youth, values, social networks, work with youth.

ПОЛОЖИТЕЛЬНОЕ И НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ЖИЗНЬ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Изучается роль процессов глобализации в жизни современной молодежи, плюсы и минусы экономической и политической глобализации. Рассматривается влияние глобализации на изменение ценностей молодого поколения. Приводятся приоритетные направления в работе с молодежью в условиях глобализации.

Ключевые слова: Глобализация, глобализация экономики, глобализация политики, молодежь, ценности, социальные сети, работа с молодежью.

GLOBALLASHUV JARAYONLARINING YOSHLAR HAYOTIGA IJOBIY VA SALBIY TA'SIRI

Аннотация

Globallashuv jarayonlarining zamonaviy yoshlar hayotidagi o'rni, globallashuvning iqtisod, siyosat sohasidagi ijobiy va salbiy tomonlari haqida so'z yuritiladi. Globallashuvning yosh avlod qadriyatlarini o'zgarishiga ta'siri tahlil qilinadi. Globallashuv sharoitida yoshlar bilan ishlashning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, iqtisodning globallashuvi, siyomatning globallashuvi, yoshlar; qadriyatlar, ijtimoiy tarmoqlar, axborot, yoshlar ishi.

Kirish. Hozirgi davrda globallashuv jarayonlari mamlakatlarning o'zaro yaqinlashuviga, integratsiya jarayonlarini faollashtirishga xizmat qilmoqda. Yangi texnologiyalar asosida ishlab chiqarishni tashkil etish, zamonaviy kommunikatsiya va aloqa vositalari tizimlarining rivojlanishi, zarur bo'lgan axborotni yig'ish mehnat unumdorligini ta'minlash uchun qulay sharoit yaratib, cheklanmagan imkoniyatlarga yo'l ochmoqda. Ammo shu bilan birga globallashuv jarayonlari madaniyat va qadriyatlar tizimida jiddiy oqibatlarini keltirib chiqarmoqda.

Globallashuv jamiyatda muhim o'rin tutadi. Dastlab ko'pgina tadqiqotchilar va siyosatchilar G'arbning rivojlanish modellari, turmush tarzi, dunyoning turli mamlakatlari hayotining barcha sohalariga eng ilg'or deb tan olingan qadriyatlarini tarqalishiga ijobiy jarayon sifatida qarashgan. Ushbu jarayon mamlakatlar o'rtasidagi aloqalarni va o'zaro bog'liqlikni mustahkamlashga yordam beradi, deb ishonilgan [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ma'naviyat bo'yicha asosiy tushunchalar izohli lug'atida globallashuvga quyidagicha ta'rif beriladi: "Globallashuv (lot. globus – shar, Yer sayyorasi) – XX asrning ikkinchi yarmi – XXI asrning boshida jahon taraqqiyotida shakllangan yangi umumsayyoraviy tartibotlar, davlatlar va kishilar o'rtasida o'zaro aloqalarning kengayishi va murakkablashishi, dunyo miqyosida axborot makoni, kapital, tovar hamda ishchi kuchi bozorida integratsiyalashuv, atrof-muhitga texnologiya ta'siri ning kuchayishi, ommaviy madaniyat namunalarning keng tarqalishi, axborot-mafkuraviy va diniy-ekstremistik xurujlar xavfining ortib borishini ifoda etuvchi tushuncha" [2].

Ingliz sotsiologi B. Uilson globallashuvning asosiy oqibatini insonlar o'rtasidagi an'anaviy aloqalarning o'zgariganida ko'radi. Agar ilgari insonlararo munosabatlar mahalliy hamjamiyatlar doirasi bilan cheklangan bo'lsa, hozirda ular global miqyosga ega bo'lib, ko'p sonlilik, shaxssizlik va funktsionallik kasb etgan. Natijada, ilgari shaxslararo muloqot doirasida amalga oshiriladigan avloddan avlodga yuksak axloqiy qadriyatlarini uzatish mexanizmi ham putur yetmoqda. Insonlar o'z xatti-

harakatida endilikda bu qadriyatlarga amal qilmay, mavjud vaziyat ular oldiga ko'ndalang qo'ygan amaliy foydali vazifalarga amal qilmqdalar.

Uilsonga ko'ra, qadriyatlarining bunday tanazzulga uchrashi globallashuv bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lib, postmodern davrining boshlanganidan darak beradi [3].

R.Robertson globallashuv jarayonida madaniy omillarning roliga urg'u beradi. Globallashuv deganda u dunyoda o'zaro bog'liqlikning kuchayishini hamda dunyoning yaxlit ekanini anglashning keng yoyilishini tushunadi. Shunday qilib, R.Robertsonning nazariyasida, bir tomondan, dunyoning turli hududlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning kengayish jarayoni ajratib ko'rsatilsa, boshqa tomondan, bu jarayonning kishilar ongida in'ikos etishi ifodalangani. Globallashuv jarayonini R. Robertson madaniyatlar plyuralizmi nuqtayi nazaridan o'rganadi. Uning fikricha, "globallashuv biror ijtimoiy institut yoki madaniy ramzlarning universal yoyilishini anglatmaydi. Har qanday mahalliy madaniyat globallashuv jarayonlariga turlicha munosabatda bo'ladi" [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Globallashuvning salbiy oqibatlariga, birinchi navbatda, turli ijtimoiy qatlamlarning moddiy farovonligining notekis o'sishi va mintaqalar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning sezilarli darajada oshishi kiradi. Qashshoqlikning o'sishi G'arb mamlakatlari boyligining umumiy o'sishi fonida rivojlanayotgan globallashuv jarayonlarining oqibatlaridan biridir. Nemis sotsiologi V. Bekning so'zlariga ko'ra, bugungi kunda Yevropa Ittifoqida 20 million ishsiz, 50 million uysiz odam bor [5]. Inson o'zi nazorat qilmaydigan jarayonlardan deyarli himoyasiz bo'lib qoladi. Bunday sharoitda uzoq muddatli rejalarini tuzishdan voz kechish va darhol natijalarga erishish, hozirgi kun uchun yashash istagi paydo bo'ladi.

Globallashuv individualizm, hudbinlikning avj olishiga bevosita turtki bo'lmaydi. Globallashuv tufayli vujudga keladigan vaziyat, ya'ni jamiyat sotsial tuzilishi va uning me'yoriy-qadriyatli tizimlarining tobora o'sib borayotgan o'zgaruvchanligi

va beqarorligi, madaniy o'zgarishlar jadalligi, kishilar sotsial, professional, geografik mobilligining o'sishi, mehnat faoliyatining yangi individuallashgan shakllari individualistik fe'l-atvorni rag'batlantiradi. Aynan globallashuv jarayonlari ta'sirida shaxsning o'z moddiy manfaatlarini qondirishga yo'naltirilgan sotsial aloqalari hajmi ko'payib, boy qadriyatli-ma'naviy hamda hissiy mazmunga ega barqaror munosabatlarning ahamiyati pasayadi.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiyotning globallashuvi va uning yoshlarga ta'siri. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi – bu dunyo makonini axborot, tovarlar va xizmatlar, kapital erkin harakatlanadigan, g'oyalar bemalol tarqaladigan yagona zonaga aylinishidir. Bu yoshlarning mehnat va ta'lim mobilligini oshishiga olib keladi. Talabalar almashinuvi bo'yicha xizmatlarni ko'rsatadigan “Work and travel”, “Youth For Understanding”, “International Exchange center” kabi tashkilotlar faoliyat yuritadi. Yoshlar o'z startaplarini amalga oshirib, xorijiy tadbirkorlar tajribasidan faol foydalanishni boshlashi natijasida iqtisodiyotning yangi sohalarini paydo bo'ladi. Shuni ham hisobga olish kerakki, yoshlar davlatning iqtisodiy rivojlanishi uchun, birinchi navbatda, mehnat bozori va tadbirkorlik faoliyatini shakllantirishda asosiy rag'bat bo'lib xizmat qiladigan guruhdir.

Yoshlar va siyosiy globallashuv. BMT, YUNESKO va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan yoshlarning innovatsion salohiyatini rivojlantirish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha qo'shma dasturlar ishlab chiqilmoqda. Yoshlar tashkilotlari o'z faoliyatida zamonaviy xalqaro munosabatlarning rivojlanishi va faoliyatining deyarli barcha sohalarini qamrab oladi.

Bugungi kunda yangi zamonaviy siyosiy institut sifatida shakllangan bir qator yirik xalqaro yoshlar tashkilotlari mavjud. Bunga misol sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

AIESEC – dunyoning 107 mamlakatidan faol yoshlarni birlashtirgan xalqaro yoshlar tashkiloti;

Enactus – talabalar xalqaro tadbirkorlik loyihalari dasturi, dunyoning 40 dan ortiq mamlakatlaridan 1700 ta universitet talabalarini birlashtirgan xalqaro yoshlar tashkiloti;

Youth For Understanding – maktab o'quvchilari va talabalar almashinuvi bo'yicha eng yirik xalqaro jamoat tashkiloti;

Jahon demokratik yoshlar federatsiyasi – yoshlarning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy huquqlari va manfaatlarini himoya qiluvchi xalqaro yoshlar tashkiloti.

Globalashuv jarayonida axborot g'oyaviy ta'sir o'tkazishning kuchli vositasiga aylanib bormoqda. Aksariyat mafkuraviy markazlar o'zlarining g'arazli maqsadlariga erishishda axborot xurujlaridan foydalanmoqda. “Bugun va hozir yasha”, “Hayotdan hamma narsani olib qol” – kabi shiorlar ommaviy axborot vositalari, transmilliy korporatsiyalar tomonidan ommaviy reklama, shou-tadbirlar va boshqa pop-madaniyat turlari orqali yoshlarga targ'ib qilinmoqda.

Globalashuv yosh avlodning o'zgaruvchan qadriyatlariga turli darajada ta'sir qilmoqda. Raqamli dunyo yoshlarga ko'plab imkoniyatlar va quylayliklar taqdim etgan bo'lsa-da, yoshlarning ko'pchiligi o'zlarini baxtsiz his qilmoqdalar.

Ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning o'zini past baholashi, hayotdan noroziligi, doimiy bosim, stress va tushkunlikka tushishiga sabab bo'lmoqda. Yoshlar o'rtasida jinoyatchilikning ko'payishi, suitsid holatlarining ortishiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Buning bir nechta asosiy sabablari bor:

1. Kuchli axborot oqimi. Hozirgi raqamli dunyoda har kuni juda katta miqdorda ma'lumot yaratiladi, ko'chiriladi va iste'mol qilinadi. Shu nuqtayi nazardan tarixga murojaat qiladigan bo'lsak, dastlab jami bilimlar miqdori juda sekinlik bilan o'zgarganiga guvoh bo'lamiz. Biroq 1900-yillardan e'tiboran axborot miqdori har 50 yilda ikki hissa orta boshladi. 1950-yildan axborotlar har 10 yilda, 1970-yildan – har 5 yilda, 1990-yildan esa yiliga ikki hissa orta boshladi[5]. 2024-yilda dunyo bo'ylab har kuni taxminan 402 million terabayt ma'lumot yaratilishi qayd etilmoqda, bu yiliga 147 zettabaytni tashkil qiladi. Bu o'sish

raqamli vositalarning ommaviylashuvi va internetdan keng foydalanish bilan bog'liq. Global ma'lumot hajmi har 3-4 yilda ikki barobarga oshmoqda va 2025-yilga kelib 181 zettabaytga yetkazilishi kutilayapti.

Kuniga ko'payib borayotgan axborot oqimida insonning yo'l tutishi, tabiiyki, murakkablashdi. Insonning axborotni qabul qilish va idrok etish imkoniyati bilan axborot salmog'i o'rtasida jiddiy ziddiyat vujudga keldi.

Internet va raqamli platformalar orqali kelayotgan axborotning kattaligi yoshlarni ruhiy charchoq holatiga soladi. Har doim yangiliklar yoki xabarlardan xabardor bo'lishga harakat qilish, aqliy oromning yo'qolishiga olib keladi. Ayniqsa, negativ axborotlarning ko'pligi yoshlarda kelajakka bo'lgan umidni yo'qqa chiqaradi.

2. O'zini hayotini boshqalar bilan taqqoslash. Ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarning “ideal” hayotini ko'rish va o'z hayotini ularning hayoti bilan taqqoslash. “Men hammadan yomon yashayapman” degan tasavvurning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

3. Haqiqiy aloqalarning yo'qolishi. Virtual hayot haqiqiy hayotni unutib qo'yishga va ma'naviy aloqalarning kamayishiga olib kelishi mumkin. Raqamli dunyoda muloqot asosan virtual shaklda bo'ladi. Bu odamlar o'rtasidagi haqiqiy, samimiy aloqalarning kamayishiga sabab bo'ladi. Insonni atrofida ko'p odam bo'lsa-da, chinakam yaqin munosabatlarning yetishmasligi o'zini yolg'iz his qilishiga sabab bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Yoshlarimizni raqamli dunyoning salbiy oqibatlaridan ishonchli himoya qilishning quyidagi omillarini hayotga izchil tatbiq etish tavsiya qilinadi:

1. Yoshlarda raqamli vaqtning nazorat qilish ko'nikmasini shakllantirish. Ularni maqsadli vaqt belgilash va ijtimoiy tarmoqlardan me'yorda foydalanishga o'rgatish. Vaqtdan samarali foydalanish ko'nikmasini audio, video, kino, Internet sayti, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa zamonaviy shakllar orqali singdirish;

2. Oilada, maktabda, OTMlarda haqiqiy aloqalarni rivojlantirish. Oila va do'stlar bilan ko'proq shaxsiy muloqotga e'tibor berish;

3. Ommaviy tadbirlar, jumladan, shou-tomoshalar, sayllar boshqa ko'ngilochar san'at sohalarini yoshlar didi, istak-xohishlariga mos tarzda rivojlantirish, bunda nasihatbozlik, aql o'rgatish singari an'anaviy usullardan voz kechish[6];

4. Tabiatda vaqt o'tkazish, madaniy meros ob'ektlariga sayohatlar uyushtirish. Yoshlarning dam olish maskanlari tarmog'ini rivojlantirish;

5. Uzlaksiz ta'limda yoshlarga mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish [9];

6. Bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri bo'lgan fakt-cheking ya'ni noto'g'ri axborotdan to'g'risini ajratib olish usullari haqida kichik hajmli, ommabop risolalar tayyorlab tarqatish; TV kanallarida 1 haftada 1 marta efirga chiqadigan “Fakt-Cheking” ko'rsatuvini tayyorlash, unda hafta mobaynida ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan xabarlarni tahlil qilish va aniq faktlar, dalillar asosida muayyan xabarni yolg'onligini isbotlab berish. Bu ko'rsatuv uchun eng mahoratli, bilimli, tanqidiy fikrlash ko'nikmasiga ega bo'lgan jurnalist va blogerlarni taklif qilish lozim [13].

7. Iqtidorli va tashabbuskor yoshlar uchun axborot xizmatlarini yaratish va rivojlantirish, ular uchun yaratilgan shart-sharoitlar va taqdim yetilayotgan imkoniyatlar haqida yoshlarga ma'lumot berish imkoniyatini ta'minlash. Ko'pgina “nou-xau” yoshlar uchun noma'lum bo'lib qolmoqda va amalda qo'llanilmaydi.

Xulosa. Taklif etilayotgan chora-tadbirlar yosh avlodni raqamli dunyodan sog'lom va muvozanatli shaklda foydalanish, destruktiv xatti-harakatlarning namoyon bo'lishini kamaytirish, jamiyatdagi ijtimoiy muhitni yaxshilash va yoshlarga inson kapitali rivojlanishining to'g'ri yo'nalishini tanlash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. Фафур Фулом номидаги нашриёт матбаа уйи. –Т.: 2009.
2. Robertson R. Globalization or glocalization?// Robertson R. White K. E. (Ed.) Globalisation. Critical concept in sociology. Volume III, London 2003, p.p.31-51.

3. Qo'chqorov, R., & Tojiboyeva, D. (2016). Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar. T.: TDYU, 13, 19-25.
4. Qaxarov, E. (2024). Yoshlarda huquqiy madaniyatni yuksaltirish: ijtimoiy-falsafiy tahlil. UzMU xabarleri, 1(1.1), 101-105.
5. Kakharov, E. F. (2024). Issues of Development of Legal Culture of Youth in the New Uzbekistan. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 5(1), 27-30.
6. Oblomuradova, K. N. (2024). Ways to Improve the Culture of Using the Internet and Social Networks among Young People in Uzbekistan. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 5(1), 31-34.
7. Oblomuradova, X. N. (2023). Millatlararo totuvlik va diniy bag 'rikenglikni ta'minlash-barqaror taraqqiyot omili. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(7), 478-484.
8. Xabiba, N. (2023). Zamonaviy mutaxassis faoliyatida mantiqiy, kreativ hamda tanqidiy fikrlashning ahamiyati. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (8), 705-709.
9. Oblomuradova, K. N. (2023). The Importance of Soft Skills for Lawyers. Central Asian Journal of Social Sciences and History, 4(8), 37-41.
10. Oblomuradova, K. Ilmiy xabarnoma. Научный Вестник. Учредители: Андижанский государственный университет им. З.М. Бабура, 2, 19-25.
11. Хабиба, О. (2020). Правовая основа свободы совести. Review of law sciences, 1(Спецвыпуск), 62-69.
12. Oblomuradova, X. N. (2022). Mantiqiy fikrlashning yurist faoliy? tidagi ahamiyati. fan, ta'lim va amaliyotning integratsiyasi, 3(7), 34-39.
13. Обломуродова, Х. (2018). Могущественна страна, имеющее здоровое поколение. Review of law sciences, (1), 173-178.

Irgash TANGIROV,
Chirchik davlat pedagogika universiteti dotsenti v.b.

O‘zMU professori U.Bo‘tayev taqrizi asosida

ZAMONAVIY SIYOSIY JARAYONLARDA SIYOSATSHUNOSLIK FANINING O‘RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatimizda zamonaviy siyosiy fanlarning dastlabki rivojlanish va uning siyosiy jarayonlarni ta'siri ochib berilgan. Maqola ikki qismdan iborat birinchi qismida siyosatshunoslik fani – mustaqil O‘zbekiston taraqqiyotida tutgan o‘rni, ikkinchi qismida zamonaviy dunyoda siyosatshunoslik fanining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: global, siyosat, siyosatshunoslik, zamonaviy siyosiy jarayonlar, burch, mas‘uliyat.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ В СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

Аннотация

В данной статье описывается начальное развитие современной политической науки в нашей стране и ее влияние на политические процессы. Первая часть статьи состоит из двух частей – роль политологии в развитии независимого Узбекистана, а вторая часть описывает значение политологии в современном мире.

Ключевые слова: глобальный, политика, политология, современные политические процессы, долг, ответственность.

THE PLACE OF POLITICAL SCIENCE IN MODERN POLITICAL PROCESSES

Annotation

This article reveals the initial development of modern political science in our country and its impact on political processes. The article consists of two parts: the first part, which describes the place of political science in the development of independent Uzbekistan, and the second part, which describes the importance of political science in the modern world.

Key words: global, politics, political science, modern political processes, duty, responsibility.

Kirish. Hozirgi zamonda global miqyosda shiddatli o‘zgarishlar yuz bermoqda, xalqaro maydonda kuchlarning yangi nisbati shakllanmoqda. Shu bilan birga, xalqaro maydonda yangi tahlikalar paydo bo‘lmoqda va bu holat dunyo davlatlarini yuzaga kelayotgan muammolarga munosib yechim topish, siyosiy va iqtisodiy strategiyalarni yangilashga majbur qilmoqda. XXI asr global tendensiyalarining mamlakatimiz ichki va tashqi siyosati ustuvor yo‘nalishlariga ta‘sirini muhim masala bo‘lib, shubhasiz, u O‘zbekiston siyosatshunosligining kun tartibida doimo dolzarbdir. Chunki zamonaviy siyosiy jarayonlarni milliy manfaatlar nuqtai-nazaridan tahlil etish har qanday davlatning vatanparvar mutaxassisi oldidagi burch va mas‘uliyat sanaladi. Shundan kelib chiqib, zamonaviy siyosiy jarayonlarda siyosatshunoslikning o‘rni haqida to‘xtalsak quyidagi jihatlar namoyon bo‘ladi.

Siyosatshunoslik fani – Mustaqil O‘zbekiston taraqqiyotida tutgan o‘rni. O‘zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi zamonaviy siyosiy fanlarning dastlabki rivojlanish nuqtasi deb e‘tirof etish mumkin. Siyosatshunoslik esa fan sifatida mamlakatning oliy ta‘lim muassasalarida 1993 yildan boshlab o‘qitila boshlandi. Shakllanish va rivojlanish jarayonida siyosiy fanlar mustaqil taraqqiyotning barcha qiyinchiliklari, ziddiyatlari va konfliktlarini o‘z genezisida aks ettirdi. Bu degani, aynan mustaqil O‘zbekiston istiqbolini qurish, ichki va tashqi siyosatda o‘zini namoyon etish uchun ijtimoiy-gumanitar fanlar qatori siyosatshunos kadrlarga ehtiyoj bor edi. Bu ehtiyoj bilan mamlakatimizni siyosiy jarayonlarga integratsiya bo‘lishi, uning o‘tkir islohotlariga qarshi javob mexanizmlarini ishlab chiqish hamda siyosiy hayotga tadbir etish demokratik davlatning strategik maqsadi edi. Shuning uchun siyosatshunoslik fani mustaqil O‘zbekistonni davlat mustaqilligi bilan bog‘liq holda shakllanib, rivojlanib kelishi bilan izohlanadi.

Siyosatshunoslik fanini siyosiy jarayonlardagi ahamiyati shundaki, sobiq Ittifoq davrida “Ilmiy kommunizm”, “KPSS tarixi” kabi tushunchalarni ilmiy doiradan chiqarib tashlash, yangi mustaqil davlatning demokratik siyosatini yangi tafakkur va yangicha dunyoqarash asosida shakllantirish va tahlil etishda ham roli beqiyos. Sababi, yillar mobaynida eskicha qarash va yondashuvlar sovet mafkurasining xosilasi sifatida naqafat

ishtimoiy hayotda balki siyosiy boshqaruvda ham aks etib keldi. Shuning uchun ham siyosatshunoslik fanini roli mana shu eskicha qarashlardan voz kechishga xissa qo‘shishi uchun ham bu fanni fundamenti qurildi lekin 2001 yildan boshlab siyosatshunoslik bo‘yicha bakalavriat va magistratura ta‘lim yo‘nalishi to‘xtatildi, 2015 yilda esa “Siyosatshunoslik” fanini o‘qitish Oliy ta‘lim tizimidan olib tashlandi. Bu davrda mamlakatda siyosiy fanlarning rivojlanishi to‘xtab qoldi[1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-yanvarda «Siyosiy fanlar sohasida kadrlarni tayyorlash, fundamental va amaliy tadqiqotlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori[2] qabul qilinishi mamlakatimizda siyosiy fanlarni rivojlanishiga yangi davrni boshlab berdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘zining “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” kitobida ta‘kidlaganidek, xalqimizning siyosiy tafakkuri va ijtimoiy faolligi yuksalib borayapti, atrofda voqealarga beparvo bo‘lmasdan, aksincha, islohotlarimizga daxldorlik tuyg‘usi bilan yashamoqda[3]. Ushbu qarordan so‘ng 2019-2020 - o‘quv yilidan Jahon iqtisodiyoti diplomatiya universitetida, 2020-2021 - o‘quv yilidan O‘zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universitetida, 2021 -2022-o‘quv yilidan O‘zbekiston Milliy universitetida (bakalavriat) 60310700 - Siyosatshunoslik ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha kadrlar tayyorlash tizimi takomillashdi.

O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida amalga oshirilayotgan demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish, davlat va jamiyat boshqaruvini demokratlashtirish, ko‘ppartiyaviylik tizimini mustahkamlash, boshqaruv tizimining turli tarmoqlarida yangicha fikrlaydigan, o‘z fikri va pozitsiyasiga ega bo‘lgan kadrlarni joy-joyiga qo‘yish masalasi yanada dolzarb masalaga aylandi. Siyosatshunos mutaxassislarini tayyorlash – mamlakatimizda ro‘y berayotgan chuqur institutsional o‘zgarishlarni o‘rganishda tadqiqotchilarning demokratlashuv va modernizatsiyalashuv jarayonlarini har tomonlama anglashi, ularda ishtirok etishi, jarayonlarni ilmiy-siyosiy baholay olishi va O‘zbekiston siyosiy tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar, takliflar ishlab chiqishida amaliy ahamiyatga ega. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini

yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida "Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish"ning alohida tamoyil sifatida belgilanishi, ushbu vazifani amalga oshiruvchilar, asosan, mana shu yo'nalish mutaxassislari zimmasiga ulkan mas'uliyatni yukladi va siyosatshunos kadrlarni tayyorlashga alohida e'tiborni talab etdi. Shu nuqta nazardan 2017-2018-o'quv yilidan boshlab siyosiy fanlar ixtisosliklari bo'yicha tayanch doktoranturaga kvotalar ajratildi.

Shuningdek, O'zbekiston Milliy universiteti huzurida DSc.29.08.2017.S.01.08 (2019-yildan DSc.03/30.12.2019.Ss.01.08) raqamli ixtisoslashtirilgan Ilmiy Kengash tashkil etildi. Ilmiy Kengashda falsafa doktori - (PhD) va siyosiy fanlar doktori (DSc)-ilmiy darajalari bo'yicha quyidagi ixtisosliklarda ilmiy ishlar himoya qilishga ruxsat berilgan. Jumladan, 23.00.01 - Siyosat nazariyasi va falsafasi. Siyosiy ta'limotlar tarixi va metodologiyasi; 23.00.02 - Siyosiy institutlar, jarayonlar va texnologiyalar; 23.00.03 Siyosiy madaniyat va mafkura;

Toshkent davlat sharqshunoslik universitetida 23.00.02 - Siyosiy institutlar, jarayonlar va texnologiyalar; 23.00.04 - Xalqaro munosabatlar va jahon siyosati;

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasida DSc.20/13.05.2020.Ss.23.03-raqamli ixtisoslashtirilgan Ilmiy Kengashda 23.00.02 Siyosiy institutlar, jarayonlar va texnologiyalar;

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti huzuridagi DSc.11/30.12.2019.Tar/Yu/I/S/24.01-raqamli ixtisoslashtirilgan Ilmiy Kengashda 23.00.04 - Xalqaro munosabatlar, jahon va mintaq taraqiyotining siyosiy muammolari ixtisosliklari bo'yicha himoyalarni amalga oshirilmoqda. O'zMu huzuridagi mazkur kengashda keyingi 7 yil 130 dan ortiq, shundan 100 g yaqin falsafa doktori, o'ttizga yaqin siyosiy fanlar doktori ilmiy dardarasini bo'yicha himoyalarni bo'lib o'tdi[4]. Ushbu kadrlar bugun mamlakatimizni ichki va tashqi siyosatda milliy manfaatlarini himoya qilish yo'lida faoliyat olib bormoqda.

Zamonaviy dunyoda siyosatshunoslik fanining ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 33 yilligini izchil ichki islohotlar va yangilangan tashqi siyosat bilan kutib olmoqda. Mamlakat ichki hayotida kuzatilayotgan ochiqlik, innovatsiya va yangilanishlar, shuningdek, iqtisodiy liberallashtirish, bozorni rivojlantirish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash, raqamlashtirish, yangi texnologiyalarni joriy qilish, ta'lim va ma'rifat, fuqarolar faolligi va inson huquqlari himoyasiga e'tibor – bularning barchasi, shubhasiz, mamlakatimizning tashqi siyosatiga ta'sir o'tkazmoqda. Aksariyat xalqaro ekspertlar va xorijiy siyosatchilar fikricha, bugun O'zbekiston o'zining misli ko'rilmagan ochiqligi va jadalligi bilan ajralib turgan izchil, aniq va konstruktiv siyosat yuritmoqda. Xo'sh buning sabablaridan bittasi – mamlakatimizda siyosiy jarayonlarni tahlil etadigan fan sohasining elitasi shakllanib qaror topganligi bilan belgilanadi. Sababi, global o'zgarishlar va siyosiy jarayonlardagi muammolarga innovatsion yechimlar siyosatshunoslar ham milliy taraqqiyotda samarali ishtirok etayotgan milliy kadrlar orqali javob topiladi. Chunki, davlat taraqqiyoti, siyosiy jarayonlar va munosabatlarning ichki qonuniyatlari siyosatshunoslikning predmeti hisoblanadi. Ana shu predmetni siyosiy institutlar, subyektlar, munosabatlar, islohotlar, boshqaruv turlari tomonidan o'rganadi va bu uning obyektini tashkil etadi. Bunday predmet va obyekt boshqa hech qaysi gumanitar fanda mavjud emas. Boshqa fanlar esa ushbu masalalarga bilvosita va faqatgina o'z ilmiy vazifasi doirasida murojaat qiladi. Aynan siyosatshunoslik fani ham siyosiy jarayonlarni tashkil etuvchi elementlarni o'rganish, tahlil etish bilan birga uning samarali yechimlari borasida istiqbolli

prognozni taqdim etishi bilan ajralib turadi. Mana shu siyosatni siyosatshunoslik fanini o'zlashtirgan mutaxassis/tahlilchi amalga oshiradi.

Albatta, dunyodagi jarayonlar mamlakatimiz rahbariyati tomonidan O'zbekistonning ichki va tashqi siyosiy kursini belgilash va amalga oshirishda chuqur tahlil qilinmoqda hamda inobatga olinmoqda. Xalqaro maydondagi vaziyat va yuzaga kelayotgan har qanday tahlikadan qat'i nazar, davlatimiz mustaqilligi va suvereniteti, xavfsizligi va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti hamda barcha fuqarolarimiz farovonligi ishonchli tarzda ta'minlanishi zarur. Aynan ushbu jihat davlatimiz xavfsizligining asosini tashkil etadi. Bu asosni esa siyosatshunoslik fani o'rganib uning istiqbolini ilmiy asoslantirgan holda prognozlashtirish vazifasini bajaradi.

Siyosiy jarayonlar mohiyatini anglab yetuvchi, ularni O'zbekiston manfaatidan kelib chiqqan holda tahlil qila oluvchi mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj hozirgi kunda oshib bormoqda. Bu masalalarni o'rganish, tahlil etish uchun siyosiy fan va siyosiy bilimlarning mazmun mohiyatini anglab olish zarur. Buni esa – siyosatshunoslik fani amalga oshiradi. Siyosiy bilimni siyosiy ta'lim beradi. Siyosiy ta'lim Anri Barbyus (fransuz yozuvchisi va jamoat arbobi, 1873- 1935) ta'biri bilan aytganda, "g'oyalar va faoliyatni davlat tilidan inson tiliga o'tkazilishi"ni anglatadi[5]. Ta'rifdan ko'rinib turibdiki, siyosiy ta'limda muayyan davlat siyosati fuqarolar o'rtasida tushuntiriladi, sharhlanadi va targ'ib etiladi. Bu har qanday siyosatning tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Demak, siyosatshunoslik fanini mohiyatini angalagan fuqarolar ham siyosiy jarayonlarni to'g'ri va xaqqoniy asoslarini tushunib yetadi. Taniqli fransuz siyosatshunosi Raymon Aron "Demokratiya va totalitarizm" nomi bilan mashhur asarida ta'kidlaganidek: "Siyosat ijtimoiy hayot sohasi sifatida bu sohani minimal darajada bo'lsa-da anglashni talab etadi. Har qanday jamiyatda shaxslar, hech bo'lmaganda taxminan, kim buyruq berayotgani, hokimiyat qanday amalga oshirilayotgani to'g'risida tasavvurga ega bo'lishlari kerak. Har qanday siyosiy tartibotni tashkil etgan individlar uning mexanizmlari bilan tanish ekanligi ehtimol qilinadi. G'arb mamlakatlari demokratiya sharoitida uning qoidalarini bilmagan holda yashay olmas edilar[6] deb aytishi negizida yuqoridagi fikrlarimiz isbotlanadi.

Qolaversa, bugungi kunda axborot texnologiyalarini rivojlangan bir sharoitda zamonaviy siyosiy jarayonlarni tahlil etuvchi mutaxassislar, bloggerlar va boshqa o'zidan "tahlilchi" yasab olgan kadrlar ko'payib bormoqda. Ular ham siyosiy jarayonlarni ma'lum bir yo'nalishini tahlil etib, o'zining fikr va mulohazalarini aytishi mumkindir ammo siyosatshunoslik fanini ilmiy paradigmalarini, qonuniyatlarini hamda diskursi asosida milliy manfaatlar nuqtia-nazaridan tahlil va bashorat qilib berishi uchun siyosatshunoslik sohasida bilim va malakasi bo'lishi lozim. Chunki dunyo betartib va murakkab sharoitda rivojlanmoqda. Siyosiy jarayonlarda bitta "A yoki B" davlatning milliy manfaatlariga zid munosabat bildirib qo'yish asosida davlatlararo munosabatlarni buzilishiga ta'sir etishi mumkin. Shuning uchun nazariy bilimlar amaliy tahlilning kuchini namoyon etadi.

Xulosa o'rnida aytish kerakki, Yangi davlat va yangi fan bir-biriga hamohang. Siyosatshunoslik fani Yangi O'zbekiston va uning taraqqiyoti uchun aynan hozir, global o'zgarishlar va xalqaro beqarorlik davrida kerak. Bu yo'lda siyosatshunos kadrlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish maqsadga muvofiq. Siyosatshunoslik uning tarkibiy qismlariga yaqin bo'lgan fanlarga deyarli dunyoning barcha davlatlarida talab katta va rivojlanib kelmoqda, va bu fanlar O'zbekistonning yangi taraqqiyoti uchun ham o'ta muhim. Shu bilan birga, bu yo'nalishdagi tadqiqotlarni nafaqat oliy ta'lim yurtlarida, balki "aql markazlari" darajasida ham rivojlantirish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Қирғизбоев М. Сиёсатшунолик: олий ўқув юрти талабалари учун дарслик. – Т.: Шарқ, 2024. -504-бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 29-январда «Сиёсий фанлар соҳасида кадрларни тайёрлаш, фундаментал ва амалий тадқиқотлар самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори//<https://lex.uz/docs/4182353?ONDATE2=04.07.2023&action=compare>
3. Mirziyoev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. –B.19
4. Бўтаев У. Муаллифлигида Сиёсатшунолик дарслик. – Т.: Info Capital Books, 2024. – 480 бет.

-
5. Категории политической науки. – М.: МГИМО, МИД РФ, “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2002. – 47 с
 6. Бўтаев У. Муаллифлигида Сиёсатшунослик дарслик. – Т.: Info Capital Books, 2024. – 480 bet. Арон Р. Демократия и тоталитаризм: монография. – М.: Директ-Медиа, 2007. 510 стр. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Aron/01.php.

Dilbar TANGIROVA,
JDPU katta o‘qituvchisi
Email: D.Kulbojeva1984@gmail.ru

JDPU professori, f.f.d G.Jumanazarova taqrizi asosida

TO THE EMERGENCE OF THE METHOD OF MODERNISM AFFECTED STREAMS

Annotation

Fiction appeared in world literature, and its representatives always relied on some method and created works based on this basis. One such method is the method of modernism. Of course, the method of modernism did not appear by itself. It also functioned as a series of currents until it was formed as a method. These are: avant-garde and its branches Dadaism, surrealism, naturalism, futurism, cubism, existentialism, etc.

Key words: Modernism, Avant-garde, Dadaism, Surrealism, Naturalism, Futurism, Cubism, Existentialism, Socialist system, "Stream of consciousness".

К ВОЗНИКНОВЕНИЮ МЕТОДА МОДЕРНИЗМА АТРОНУТЫЕ ПОТОКИ.

Аннотация

В мировой литературе появилась художественная литература, ее представители всегда опирались на какой-то метод и создавали на этой основе произведения. Одним из таких методов является метод модернизма. Конечно, метод модернизма появился не сам по себе.

Он также функционировал как серия течений, пока не сформировался как метод. Это: авангард и его ответвления дадаизм, сюрреализм, натурализм, футуризм, кубизм, экзистенциализм и др.

Ключевые слова: Модернизм, Авангард, Дадаизм, Сюрреализм, Натурализм, Футуризм, Кубизм, Экзистенциализм, Социалистическая система, «Поток сознания».

MODERNIZM METODINING PAYDO BO‘LISHIGA TA‘SIR KO‘RSATGAN OQIMLAR

Annotatsiya

Jahon adabiyotida badiiy adabiyot paydo bo‘libdi hamki, uning vakillari doimo qaysidir metodga suyanib kelganlar va shu asosda ijokorlar ijod qilishgan. Ana shunday metodlardan biri modernizm metodidir. Albatta modernizm metodi ham o‘z-o‘zidan paydo bo‘lgani yo‘q. U ham metod sifatida shakllangunga qadar qator oqimlar sifatida faoliyat yuritib keldi. Bular: avangardizm va uning tarmoqlari dadaizm, syurrealizm, naturalizm, futurizm, kubizm, ekzistensializm va boshqalar.

Kalit so‘zlar: Modernizm, Avangardizm, Dadadizm, Syurrealizm, Naturalizm, Futurizm, Kubizm, Ekzistensializm, Sotsialistik tuzum, "Ong oqimi".

Kirish. Insoniyat dunyo paydo bo‘libdiki, turli tuman davrlar hamda hodisalarni o‘z boshidan kechirdi. Ana shular orasida XX asr eng sertashvishli hamda alg‘ov dalg‘ovlarga boy bo‘lgan davr ekanligi bilan ajralib turadi. Bu esa o‘z-o‘zidan barcha xalqlarning o‘zaro yaqinlashuviga, ya‘ni globalashuviga olib keldi.

Globallashuv har jabhada bo‘lgani kabi ongli tafakkurining mahsuli bo‘lmish adabiyot hamda san‘atga ham ko‘chdi. Globallashuv jarayonida yuzaga kelgan qator o‘zgarishlar adabiyot va san‘atga ham o‘z ta‘sir ko‘rsatmay qolmadi. Sotsialistik tuzum tarafdorlari asosan sotsialistik tuzum g‘oyalarini ifodalovchi, utopiyaga asoslangan kommunistik qarashlarga asoslangan sotsialistik realizm metodiga, kapitalistik jamiyat vakillari esa tamomila erkinlik tarafdori bo‘lgan modernizm metodida ijod qildilar. Modern metodi vakillarining har jihatdan erkinlik tarafdorlari bu borada ham o‘ziga xos ichki yo‘nalishlarni, ya‘ni oqimlarni vujudga keltirdilar. Bular: avangardizm va uning tarmoqlari dadaizm, syurrealizm, naturalizm, futurizm, kubizm, ekzistensializm va boshqalar. Quyida ana shu oqimlarning ba‘zilari bilan tanishib o‘tamiz.

Avangardizm oqimi. Bu oqim fransuzcha avangardiste so‘zidan olingan bo‘lib, u XX asrning birinchi yarimidanoq adabiyot va san‘atga kirib kelgan oqim hisoblanadi. Uning namoyondalari adabiyot va san‘atni tubdan yangilashni, uning shakli va ifodaviy imkoniyatlarini kengaytirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Avangardizm modernizm oqimlari orasida o‘ta radikal ko‘rinishdagi oqimi bo‘lib, u o‘z navbatida dadaizm, fomizm, kubizm, syurrealizm, "ong oqimi", futurizm kabi turli yo‘shnalishdagi oqimlarni birlashtirgan oqim hisoblanadi. O‘zining keng qamrovligi bois ba‘zan avangardizm oqimini to‘g‘ridan to‘g‘ri modernizm ma‘nosida ham ishlatish odat tusiga kirgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Avangardizm oqimi o‘zining qarashlari bilan romantizm, realizm, ayniqsa sotsialistik realizm kabi oqimlarga g‘oyaviy zid oqim bo‘lib, ularni o‘z o‘rnida isloh qilishning tarafdori bo‘lganlar. Avangardizm oqimi hamisha davrning o‘tkir muammolarini aks ettirib, o‘z asarlari bilan jahon adabiyotining yirik vakillariga aylandilar. Bular irlandiyalik Jous, fransiyalik M.Puri, golland Mondrian, ispan S.Dali va Pikasso, shveysariyalik P.Klee hamda rus ijodkorlaridan V.Kandinskiy, M.Melevich, S.Prokofev kabilardir.

Syurrealizm oqimi. Syurrealizm fransuz tilidan olingan bo‘lib, "realizmdan yuqori"- degan ma‘noni bildiradi. U XX asrning birinchi yarimida Fransiyada paydo bo‘lgan oqim hisoblanadi. Syurrealizm Fransiya, Ispaniya hamda Amerikada paydo bo‘lgan bo‘lib, u badiiy adabiyotdan tashqari rassomchilik hamda kinomatografiya san‘atini ham qamrab olgan oqim hisoblanadi. Syuralistlarning fikricha, ijod aqlan boshqarilmasligi kerak, u avtomatik ravishda inson xayoliga kelgan hodisani ifodasiga aylantirish lozim, deb hisoblaydilar. Ularning qarashlarida muallif va kitobxon dialektik aloqasi birinchi o‘rinda turadi. Muallif va kitobxonning o‘zaro aqliy hamda emotsional tayyorgarligi san‘at asarini shu jumladan, badiiy asarni ham qabul qilinishini ta‘minlaydi. To‘g‘ri muallif va kitobxonning o‘zaro dielektik aloqasi, ya‘ni muallif pozitsiyasining kitobxon tomonidan qabul qilinishi realist tadqiqotchilar orasida ham ko‘p bor e‘tirof etilgan. Jumladan, ozarboyjonlik adabiyotshunos olimi Gulruh Alibekova o‘zining "Grani xudojestvennosti" nomli monografiyasida badiiy asarning badiiyligini uch asosning o‘zaro dialektik birligida ko‘radi[1].

Bular: asar, muallif hamda kitobxon. Lekin uning ushbu dialektik aloqasida syurrealistik oqim vakillari aytganidek, avtomotik ravishdagi uyg‘unlashish jarayoni emas, balki oldindan

rejalashtirilgan, ushbu aloqaning ma'lum vaqt oralig'ida yuzaga kelishini ta'minlaydigan jarayon etakchilik qiladi. Bu esa holatga realistik nuqtai nazardan yondoshish hisoblanadi.

Surrealizm asoschisi fransuz shoir va yozuvchisi Andre Breton bo'lib, u 1924 yilda surrealistlar manifestini yozgan. Manifestda surrealizm oqimining asosiy g'oyalari sanab o'tishdan tashqari, uning o'zidan oldin ijod qilgan oqim vakillarini ham sanab o'tgan. Bular: Svift, markiza de Sada, Shatobrina, Gyugo, Po, Bodler kabi o'zidan oldin ijod qilgan adiblarni ham surrealizm oqimiga yaqin ekanligi isbotlab bergan. Surrealizm terminini ilk bor Giyoma Apollinera 1918 yilda o'zining "Shoir va zamon nafasi" maqolasi orqali iste'molga kiritgan. Mazkur oqim qarashlari asosida ilk bor Anre Bretonning "Magnit yo'li" asari yuzaga kelgan. Bu oqimning yirik vakillari Pol Elyuar, Lui Aragong kabilardir.

Rus adabiyotiga surrealizm oqimi ta'siri ancha kechroq, ya'ni 1980-1990 yillardan sezila boshladi. I.Borodskiy, G.Sipgira, G.Aygi kabi ijodkorlar hamda Lev Kropivniskiy kabi rassomlar asarlarida surrealizm oqimining elementlarini uchratish mumkin.

Bundan tashqari surrealizm oqimi nafaqat badiiy adabiyotda, xususan, san'atning boshqa turlarida ham keng qo'llanilib kelingan. Bular rassomlar, fotograflar, kinomatografiya san'ati kabilardir.

XX asrning 1920-1960 yillar oralig'ida surrealizm g'oyalari butun Yevropa, Afrika, Osiyo mamlakatlariga, 1980 yillarda esa Avstraliya qit'asiga tarqaldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dadaizm oqimi modern adabiyoti hamda san'atining yana bir oqimi bo'lib, uning nomi fransuz tilidan olingan bo'lib, "yog'ochdan ishlangan o'yinchoq ot" degan ma'noni bildiradi. Unda qo'llanilgan nom bola tilidan ifodalangan "da-da-da" ovoza taqlid tovushining yig'indisidan iborat qilib ifodalangan. Dadaistlar "haqiqiy adabiyot ijtimoiylikdan xoli bo'ladi", -degan aqidani olg'a surgan va unga qat'iy amal qilganlar. Ular asosan Birinchi jahon urushi yillarida paydo bo'lgan bo'lib, hamma narsani inkor qilganlar hamda urushga qarshi isyonkorlikni shior qilib olganlar[2]. Ular urushdagi barcha safarbarlik hamda shafqatsizlik ma'nisizlik bo'lib, u o'z navbatida "Hech narsa" ni ifoda etadi, deya fikr bildiradilar. Dadaistlar "mavzularida ilgari surgan g'oyalari hech narsa, hech narsa hech narsadir, bas, qo'lga kiritilgan natija ham hech narsa, hech narsa, hech narsadir", deya ta'riflaydilar[3]. Dadaistlar nafaqat urushning mantiqsiz ekanligini, qolaversa, adabiyot va san'atning estetik qarashlarini ham inkor qilish yo'lidan boradilar.

Simvolizm oqimi ham avangardizm oqimi guruhiga kiruvchi oqimlardan biri bo'lib, u ham ijodkorlar yoxud rassomdan o'z qarashlarini, estetik qarashlarini simvollar, ramziy obrazlar orqali ifoda etishni ko'proq ma'qul, deb hisoblovchi oqim hisoblanadi. Simvolizm XIX asrning 70-80 yillarida Fransiyada shakllangan oqim bo'lib, u XX asrning boshlarida o'zining gullagan davrini boshidan kechirdi. U ko'proq Fransiya, Belgiya va Rossiya kabi davlatlarning adabiyot va san'atida keng tarqaldi. Uning yorqin namoyandalari qatoriga fransiyalik Sharl Bodler, Pol Varlen, Artyur Rembo Lotreamon, belgiyalik Moris Meterlink, Eitl Verxarn, rossiyalik Valeriy Bryusov, Aleksandr Blok, Andrey Bely, Konstantin Boltman kabi mashhur ijodkorlarni kiritish mumkin. Ular orasida Valeriy Bryusov, Aleksandr Blok kabilar o'zbek kitobxonlari orasida ham ancha mashhur ijodkorlar sifatida nom qozongan adiblardir.

Futurizm oqimi avangardizm oqimiga kiruvchi o'ziga xos yo'nalish bo'lib, ular badiiy asarning mazmunidan ko'ra shakliga katta e'tibor qaratishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan ijodkorlar edi. Buning uchun ular yangi so'z shakllari, oddiy xalq tili leksikasiga doir so'zlar, shuningdek, hujjatlar tili, shior va afishalar tili kabilarni kashf qildilar. Oqimning asoschisi italyan shoiri Filippo Marinetti hisoblanadi. Shuningdek, italyan Balla, Bochchoni, Karra, rus adiblaridan Vladimir Mayakovskiy, Velemir Xlebnikov, Boris Pasternak kabilar ham futurizm oqimi namunalarni yaratganlar.

Modernizm oqimlari orasida shunday oqimlar ham mavjudkim, ular to'g'ridan to'g'ri badiiy asarlarning shaklidan tashqari janri masalalariga ham o'z ta'siri ko'rsatadi. Ana shunday qarashlardan biri "ong oqimi" yo'nalishidir. "Ong oqimi" g'oyasi o'ta murakkab oqim bo'lib, adabiyotshunos M.Xolbekov u

haqdagi maqolasini "Ong oqimi" bayon shaklimi yoki janr?"[3], deya nomlaydi.

"Ong oqimi" ilk bor XVIII asar ingliz adibi Lores Sternd tomonidan iste'molga kiritilgan. Adibning "Tristem Shendi hayoti va qarashlari" deb nomlangan romani ilk bor "Ong oqimi" nazariyasi asosida dunyo yuzini ko'rdi.

Shu o'rinda "Ong oqimi" ning o'ziga xos xususiyatlari haqida to'xtab o'tish o'rindir. "Ong oqimi" asosan muallif tomonidan so'zlab berish orqali asarning butun qurilishini o'zida qamrab olgan uslub hisoblanadi. U go'yo asar muallifining "ichki monologi" ni eslatadi. Lekin bu bilan "ong oqimi" to'g'ridan to'g'ri "ichki monolog" bo'lmasdan, uning o'ziga xos jihatlari mavjud. Xususan, "ong oqimi"da "Inson ichki dunyosini tahlil qilish, eng muhimi to'g'ridan to'g'ri aks ettirish orqali uni ochib berish, undagi qatlamlarni namoyon qilish, ruhiy holatni, kechinmalarni ifodalash, fikr-mulohaza, mushohada yuritish jarayonlarini bevosita tasvirlash "ong oqimi" ...ning asosiy tasviriy vositasiga, badiiy uslubiga aylandi[2]."

Tahlil va natijalar. Bir qarashda "ong oqimi" uslub hikoyachining o'zi tanlagan lavhalarni pala-partish ifodalash uslubiga, muallifning kitobxonga so'zlab berish san'atiga o'xshab ketadi. Muallif bevosita asar voqealari orasidagi qahramonlardan biriga aylanish o'rniga bevosita kuzatuvchi maqomiga ega bo'lgan tashqi hikoyachini eslatadi. Shu boisdan ham ayrim adabiyotshunoslar Sterndning yuqorida nomi zikr etilgan "Tristem Shendi hayoti va qarashlari" romanini "majmua-roman", deb ataganlar. Albatta, "ong oqimi" o'zining birmuncha xususiyatlari bilan zamonasining ijodkorlarini o'ziga mahliyo etdi. Hatto ushbu tasvirlash uslubini ba'zilar adabiy janr sifatida ko'rishni ham taklif qildilar[4].

Lekin ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan mazkur oqim alohida janr emas, balki barcha janrlarda qo'llanishi mumkin bo'lgan tasvirlash uslubini sifatida qarash ma'qul ko'rildi[3].

Keyinchalik dunyo adabiyotida Sterndan so'ng J.Joys, Vulf, U. Folkner kabilar ijodida mazkur oqim o'zining gullab yashnagan davrini o'z boshidan kechirdi. Shuningdek, rus adiblari Stendal, Balzak, Flober, Tolstoy, Dostoevskiy kabilar ham "ong oqimi"da ijod qilishdi. Lekin ular o'z asarlari bilan bu sohani mashhur qila oladigan darajaga olib chiqa olmadilar.

"Ong oqimi" haqida to'xtalish jarayonida olimlar qiziqarli faktlarni aytib o'tadilar. Xususan, Jeyms Joys o'zining "Uliss" nomli romanini "ong oqimi" yo'nalishida yaratgan. Asar katta hajmda bo'lib, asar qahramonlari o'z ongi oqimiga o'zligini topshiradilar. O'zlarining o'tmishi, buguni, ertasi, hayoti, odamlar hamda hamma narsa haqidagi qarashlarini, o'y fikrlarini birin ketin tasvirlayveradilar. Ushbu o'rinda ketma ketlik, izchillik yo'qoladi. Asar voqealarida xronolik tartib yo'q. Qahramonlardan birining xayoliy tasviri 45 sahifani tashkil etadi. Unda to'xtam, nuqta, vergul mavjud emas. Ushbu romanning mazmun mohiyati qahramonlar ruhiy kechinmalari, o'y va xayollari quruq tasviridan iborat.

Modernizm oqim va yo'nalishlari haqida gap ketganda Elitar (xos) san'at, San'at san'at uchun, Ekspressionizm kabi qarashlarni ham chetlab o'tib bo'lmaydi.

Chunonchi, Elitar (xos) san'at vakillari qarashlariga ko'ra modern adabiyoti hamma uchun mo'ljalangan bo'lmay, uni tushunadigan kam sonli kitobxonlar ommasiga mo'ljalangan bo'lsagina etarli.

"San'at san'at uchun" yo'nalishi vakillari esa o'z gacha qarashlarni ifoda qildilar. XX asrda Fransiyada paydo bo'lgan ushbu oqim vakillari asosiy e'tiborni asarning mazmuniga emas, shakliga qaratishni targ'ib qildilar. Ular o'z o'rnida realizmni inkor qildilar hamda ular sof san'at g'oyasini ilohiylashtirdilar. Go'zallikni realikdan tashqaridan qidirishni targ'ib qildilar.

Oldin nemis adabiyotida paydo bo'lib, so'ngra boshqa adabiyotlarga tarqalgan Ekspressionizm yo'nalishi vakillari esa asar talqinida voqelik emas, balki ijodkor meni ustivor bo'lishligini ta'kidlab o'tdilar. Ijodkorning shaxsiy qarashlari asar voqeliklari tasviridan ustun bo'lishligini olg'a surdilar.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, modernizmning bu kabi yana ko'plab oqimlari hamda qarashlari mavjud bo'lib, ular mustaqil ravishda uzoq yashamadi. Ular o'z g'oyadoshlari ko'zlagan maqsadlariga asosan yoxud qisman erishdi. Lekin bu bilan ular butunlay yo'q bo'lib ham ketmadi

Ular o'zlarining o'rnini yagona modernizm metodiga bo'shatib jarayonidagi etakchi metodlardan biriga aylandi va adabiyot berdi yoxud singirdi. Modernizm esa bugungi kun adabiy maydonida o'z o'rnini topdi.

ADABIYOTLAR

1. Alibekova G. Grani xudojestvennosti. Baku.Yazuvchi. 1981.
2. Jo'raev T. Ong oqimi. Modern."Jahon adabiyoti" jurnali,2009 yil.
3. Xolbekov M. XX asr modern adabiyoti manzaralari.Toshkent, "Mumtoz so'z" 2014 yil.
4. Ulug'bek Hamdam. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm. O'quv qo'llanma.Toshkent, "Akademnashr",2020 yil.

UDK: 18.7.01

Abdimomin TURSUNOV,

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiya universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: tursunovabdimumin8@gmail.com

O‘zMU huzuridagi PKQTMO tarmoq (mintaqaviy) markazi direktori, f.f.d, dots., O‘.Tilovov taqrizi asosida

MAIN IDEAS IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL AND AESTHETIC CONSCIOUSNESS IN ISLAM

Annotation

In this article, the main ideas and views on the formation of ecological and aesthetic consciousness in people in the sources of the Islamic religion are thoroughly studied. In Islam, the mind describes nature as a gift and trust of God. The Qur'an and hadiths give many instructions and ideas on how to love nature, protect it and use it wisely. In the study, the factors influencing the formation of ecological and aesthetic consciousness of young people, the mutual harmony between man and nature, and the fact that it is a single system, were thoroughly analyzed.

Key words: Climate change, environmental problems, Holy Quran, hadiths, man and nature, ecological and aesthetic consciousness, nature and ecology, inner and outer beauty, love of nature.

ОСНОВНЫЕ ИДЕИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В ИСЛАМЕ

Аннотация

В данной статье подробно изучены основные идеи и взгляды на формирование эколого-эстетического сознания у людей в источниках исламской религии. В исламе разум описывает природу как дар и доверие Бога. Коран и хадисы дают множество указаний и идей о том, как любить природу, охранять ее и разумно использовать. В исследовании подробно проанализированы факторы, влияющие на формирование эколого-эстетического сознания молодежи, на взаимную гармонию человека и природы, а также на то, что это единая система.

Ключевые слова: Изменение климата, экологические проблемы, Священный Коран, хадисы, человек и природа, эколого-эстетическое сознание, природа и экология, внутренняя и внешняя красота, любовь к природе.

ISLOM DINIDA EKOLOGIK VA ESTETIK ONGNI SHAKLLANTIRISHDAGI ASOSIY G‘OYALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada Islom dini manbalarida insonlarda ekologik va estetik ongni shakllantirishdagi asosiy g‘oya va qarashlar atroflicha tadqiq qilingan. Islomda ong tabiatni Allohning in‘omi va ishonib topshirgan omonati sifatida ta‘riflaydi. Qur‘on va hadislarda tabiatni sevish, uni himoya qilish va undan oqilona foydalanish bo‘yicha ko‘plab yo‘riqnoma va g‘oyalar berilgan. Tadqiqotda yoshlarning ekologik va estetik ongini shakllantirishiga ta‘sir etuvchi omillar, inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro uyg‘unlik, yahlit bir tizim ekanligi atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Iqlim o‘zgarishi, ekologik muammolar, Qur‘oni karim, hadislar, inson va tabiat, ekologik va estetik ong, tabiat va ekologiya, ichki va tashqi go‘zallik, tabiatni sevish.

Kirish. Yurtimizda davlatimiz rahbari tashabbusi bilan 2025-yilga “Atrof-muhitni asrash va “yashil” iqtisodiyot yili” deb nom berilishi bejizga emas. Chunki bu qaror har biri mamlakatimizning barqaror rivojlanishi, yuzaga kelgan ekologik muammolarni hal qilish orqali iqtisodiy o‘rnatilishga qaratilgan bir necha muhim omilga asoslangan. Dunyo bo‘ylab atrof-muhitga salbiy ta‘sir ko‘rsatayotgan holatlar ko‘paymoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublika Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 21-dekabrda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga yo‘llagan Murojaatnomasida: “Tabiatimizni asrab-avaylash, suv, havo va atrof-muhitni toza tutish kelgusi yilda har bir mahalla aholisining madaniyati va amaliy harakatiga aylanishi kerak. Bu borada mavjud vaziyatni ijobiy tomonga o‘zgartirish uchun ekologiya va atrof-muhitni asrash bo‘yicha sa‘y-harakatlarimizni, xususan, «Yashil makon» umummilliy loyihasi doirasidagi ishlarimizni kuchaytiramiz.” [1:90], deb ta‘kidlagan edi. Jumladan, O‘zbekiston ham iqlim o‘zgarishi, havo va suv ifloslanishi kabi jiddiy ekologik muammolarga duch kelmoqda. Atrof-muhit masalasini asosiy kun tartibiga olib chiqish davlatimizga ayni masalarni bartaraf qilish imkonini berdi, jamoatchilikda esa tabiatga e‘tiborni kuchaytiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqolada bugungi kunda yoshlarning ekologik va estetik ongini shakllantirish bo‘yicha g‘oyalarni davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev ma‘ruzalari, ilmiy adabiyotlar hamda islom dini manbalari Qur‘oni Karim hamda hadislarda keltirilgan ma‘lumotlar asosida tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda Islom dini manbalari Qur‘oni Karim hamda hadislarda ilgari surilgan

g‘oyalarni o‘zaro solishtirish orqali qiyosiy tahlil qilgan holda o‘rganilgan. Shuningdek, maqolada qiyosiy tahlil metodidan tashqari, tarixiylik, izchillik, xolislik kabi ko‘plab metodlardan ham foydalangan holda mavzu mohiyatini ochishga harakat qilingan.

Tahlil va natijalar. Yutirdoshlarimiz ekologik va estetik ongini shakllanishi bo‘yicha A.Xukumovning "O‘zbekiston Respublikasi aholisi ekologik ongi darajalarining tahlili muammolari" risolasi mavzuning nisbatan mukammal sotsiologik ilmiy izlanishlari natijasidir. Bu tadqiqotda ekologik barqaror taraqqiyotning aholi ijtimoiy, iqtisodiy, geografik, etnografik, ekologik yashash sharoitlari bilan dialektik bog‘lanish va aloqadorligining sotsiologik qonuniyatlarini ochib bergan[2]. Ushbu maqolada fuqarolar ongini shakllantirishda islom dini g‘oyalarini vositasida tadqiq qilganmiz. ‘Islom dinining asosiy manbasi hisoblangan Qur‘onda tabiat va ekologiya oid asosiy g‘oyalar quyidagicha. Qur‘onda tabiat va ekologiya insonning yashash muhiti sifatida Alloh tomonidan yaratilgan va bu borada insonning javobgarligi ta‘kidlanadi: Yer Allohning omonatidir: “Osmonlar va Yer yaratilib, undan suv tushirildi. Shundan so‘ng har turli go‘zal juftlarni yetishtirdik” (Qof, 7). Bu oyat tabiatning Alloh tomonidan inson uchun go‘zallik va ne‘mat sifatida yaratilganini bildiradi. Inson undan foydalanishda mas‘uliyatli bo‘lishi kerak. Tabiatni buzmaslikka chaqiriq: “Qachon ular hokimiyatga ega bo‘lsalar, yer yuzida buzg‘unchilik qilib, ekinlarni va nasllarni halok qilurlar. Alloh buzg‘unchilikni sevmas” (Baqara, 205). Bu oyatda buzg‘unchilik, tabiatga zarar yetkazish va ekologik muvozanatni buzish qattiq qoralanadi.

Hadislarda tabiatni himoya qilish va ekologik ong haqida Rasululloh (s.a.v.) o'z hayotlarida tabiatni asrash va ekologiyani himoya qilish bo'yicha amaliy tavsiyalarni berib, buni o'z hayotlari bilan namoyish qilganlar: Daraxt ekishning ahamiyati haqida Rasululloh (s.a.v.) shunday deganlar: "Kim bir daraxt ekib, uning mevasidan odamlar, hayvonlar yoki qushlar yesa, bu daraxtni ekan odam uchun sadaqa bo'ladi" (hadis). Bu hadis tabiatni boyitishning faqat savob emas, balki ekologiyani saqlashdagi hissamiz ekanini eslatadi. Hayvonlarga nisbatan munosabat: Hayvonlarni hurmat qilish va ularga ozor bermaslik Islomning muhim tamoyillaridan biridir. Rasululloh (s.a.v.) bir mushukka yaxshi munosabatda bo'lgani uchun jannatga kirgan, aksincha, hayvonga zarar yetkazgani uchun jazolangan insonlar haqida xabar berganlar.

Tabiatni muhofaza qilish mas'uliyati bo'yicha islomda tabiat inson uchun xizmat qilish uchun yaratilgani, ammo undan oqilona foydalanish shart ekani ta'kidlanadi. Ayniqsa isrofgarchilik qattiq qoralanadi. Qur'onda shunday deyiladi: "Yenglar, ichinglar, ammo isrof qilmanglar. Chunki Alloh isrof qiluvchilarni sevmas" (A'rof, 31). Bu oyat suv, oziq-ovqat va tabiiy resurslarni tejankorlik bilan ishlatish muhimligini o'rgatadi. Shuningdek, ekologik muvozanatni saqlash bo'yicha "Biz hamma narsani juft-juft qilib yaratdik. Shoyad, o'ylab ko'rsangiz" (Zariyot, 49) deb ta'kidlab o'tilgan. Bu oyat koinotdagi ekologik muvozanatni va tabiatning o'ziga xos tartib-intizomini eslatadi.

Suvdan oqilona foydalanish bo'yicha, u hayotning asosi hisoblanib, Islomda uni tejash bo'yicha aniq ko'rsatmalar berilgan: Rasululloh (s.a.v.) tahorat olayotganda ham suvni isrof qilmaslikni tavsiya qilganlar, hatto suv daryodan olinayotgan bo'lsa ham. U zot aytganlar: "Daryoning bo'yida bo'lsang ham, suvni isrof qilma" (Ahmad).

Bugungi kunda zamonaviy ekologik muammolar va Islom yondashuvi bo'yicha global muammo bo'lib, islomda ilgari surilgan qadriyatlar ularni hal qilishda asos bo'lishi mumkin. Chiqindilarni boshqarish haqida Qur'on tabiatni buzmaslik va yer yuzida ifloslanishni qoralaydi. Bu chiqindilarni to'g'ri boshqarishning diniy asosiga ega ekanini ko'rsatadi. Barqaror rivojlanish bo'yicha Islomda tabiatni keyingi avlodlar uchun saqlash mas'uliyati muhim deb hisoblanadi.

Tabiatga hurmatning ijtimoiy va ruhiy foydalari bo'yicha uni asrash nafaqat ekologik, balki ma'naviy va ruhiy foyda ham keltiradi: Tabiatni kuzatish orqali Allohning qudrati haqida fikr yuritish. Ruhiy osoyishtalik va mushohada uchun tabiatning pokligini ta'minlash.

Islom dini insonning moddiy va ma'naviy hayotini muvozanatli rivojlantirishga qaratilgan mukammal tizimdir. U faqat diniy amallar bilan cheklanib qolmay, insonning ichki va tashqi go'zalligiga alohida e'tibor qaratadi. Estetik ongni shakllantirish masalasi esa musulmon shaxsini yetuklashtirish yo'lida muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu maqolada Islomdagi estetik ongingning shakllanishi, uning asosiy g'oyalari, Qur'on va hadisdagi go'zallikka bo'lgan munosabat hamda musulmonlar hayotida bu tamoyillarning tatbiqi haqida so'z yuritiladi. Islom dini hayotning barcha jabhalariga tatbiq qilinadigan mukammal din bo'lib, insonning ruhiy, axloqiy, va jismoniy go'zalligiga alohida e'tibor qaratadi. Estetik ongni shakllantirish Islomda faqat tashqi go'zallikni emas, balki ichki go'zallikni ham qamrab oladi.

Islom dinida go'zallik va estetik ong tushunchasi haqida quyidagi qarashlar shakllangan. Ya'ni estetik ong insonga go'zallikni his qilish, tushunish va qadrlash qobiliyatini beradi. Islomda go'zallik ikki turga ichki va tashqi bo'linadi.

Ichki go'zallik – bu insonning qalbi va axloqi, ya'ni Allohga itoatkorlik, iymonning mustahkamligi, xulqning yaxshi bo'lishi. Islomda estetik ong faqat tashqi ko'rinish bilan

cheklanmaydi, balki ichki go'zallikni birlamchi ahamiyatga ega sifatida ko'radi. Rasululloh (s.a.v.) shunday deganlar: "Albatta, Alloh sizlarning shaklingiz va mol-dunyolaringizga qaramaydi, balki qalblaringiz va amallaringizga qaraydi" (Muslim rivoyati). Bu hadis ichki poklik va xulqning go'zalligini asosiy qadriyat sifatida ko'rsatadi.

Tashqi go'zallik – bu tabiat, san'at, insonning jismoniy qiyofasi va kiyinish odobiga taalluqli masalalar. Alloh taolo Qur'onda shunday deydi: "Albatta, Biz insonni go'zal suratda yaratdik" (At-Tin, 4).

Islom dinining asosiy manbasi hisoblangan Qur'onda estetik g'oyalar quyidagicha keltirilgan. Qur'on insonni tabiat, koinot va inson o'zida mujassam go'zallikni kuzatishga chorlaydi. Alloh yaratgan narsalar insonni go'zallikni his qilish va qadrlashga undaydi. Qur'oni karimda estetik ongni shakllantiruvchi ko'plab oyatlar mavjud bo'lib, ular insonni tabiat, koinot va insonning o'zidagi go'zalliklarni kuzatishga undaydi.

Tabiatdagi go'zallik haqida Qur'onda tabiat Allohning san'ati sifatida ta'riflanadi "Yer yuzida tog'larni joylashtirdik va unda barqaror bo'lishi uchun daryolar va yo'llar qildik. Toki ular hidoyat topurlar" (An-Nahl, 15). Bu oyat insonni tabiat go'zalligini kuzatishga va Allohning qudratidan ilhom olishga da'vat etadi.

Koinotdagi muvozanat bo'yicha Alloh koinotni tartib va go'zallik bilan yaratganini eslatadi: "Albatta, kunda va kechada, quyosh va oyning yaralishida aql yurituvchilar uchun alomatlar bordir" (Ali Imron, 190). Ushbu oyat insonni tabiatni kuzatish va Allohning san'ati haqida fikr yuritishga chorlaydi.

Adolat va tartib haqida Qur'on Allohning barcha narsani hikmat bilan yaratganligini ta'kidlaydi: "U har bir narsani chiroyli va mukammal qildi" (As-Sajda, 7). "U yetti osmonni bir-biriga mos holda yaratdi. Rahmonning yaratishida hech qanday nomuvofiqlik ko'rmaysan" (Al-Mulk, 3).

Hadislarda estetik go'zallikka undov haqida Rasululloh (s.a.v.) hayotlari davomida go'zallik va estetik qadriyatlarini o'z amallari bilan namoyish qilganlar: Poklik va ozodalik bo'yicha Rasululloh (s.a.v.) shunday deganlar: "Poklik iymondandir" (Muslim). Bu nafaqat ichki, balki tashqi tozalikka ham da'vatdir. Misvok ishlatish va kiyim-kechakni ozoda tutish bu amallar qatoriga kiradi.

Tashqi ko'rinish va kiyinish haqida Rasululloh (s.a.v.) kiyinishda ham estetik qadriyatlarga rioya qilishni targ'ib qilganlar: "Alloh chiroyli va go'zallikni yaxshi ko'radi" (Muslim). Bu hadis har bir musulmonning tashqi qiyofasi tartibli, ozoda va chiroyli bo'lishi lozimligini eslatadi.

Hadis va sunnatda estetik ong bo'yicha Rasululloh (s.a.v.) o'z hayotlari orqali go'zallik va estetik qoidalarning namunasi bo'lganlar. U zotning so'zlari va amallari go'zallikni qadrlashda asosiy yo'riqnoma hisoblanadi. Rasululloh (s.a.v.) poklik va ozodalikka katta ahamiyat berganlar: "Poklik iymondandir" (Muslim). Kiyim-kechak borasida ham Rasululloh (s.a.v.) tartibli va toza bo'lishni tavsiya etganlar: "Alloh go'zal va go'zallikni yaxshi ko'radi" (Muslim).

Xulosa va takliflar. Islom dini tabiat va ekologiyaga nisbatan yuqori ong va mas'uliyatni shakllantirishni o'rgatadi. Qur'on va hadislar tabiatni sevish, uni himoya qilish va undan oqilona foydalanishga da'vat etadi. Bu tamoyillar zamonaviy ekologik muammolarni hal qilish uchun muhim asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Musulmonlar tabiatni asrash orqali Allohning amrini bajarib, jamiyat va kelajak avlod oldidagi burchlarini ado etadilar. Shuningdek, Islomda estetik ongni shakllantirish Qur'on va hadis asosida shakllangan bo'lib, ichki va tashqi go'zallikning uyg'unligini talab qiladi. Tabiatni kuzatish, poklikni saqlash, go'zal xulq va san'atni qadrlash orqali musulmonlar hayotida estetik ongni rivojlantiradilar.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M.. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston, 2017.
2. Хукумов А. Проблемм анализа уровня экологического сознания населения Республики Узбекистан. Т.: ТЭУ, 1994. С. 30.
3. No'monov M.. Islomda tabiatga munosabat. –T.: Movarounnahr, 2011.
4. Абдуллаев З. Экологические отношения и экологическое сознание. - С. 172.
5. Sayyid Mubashshir Tarziy Sof tabiat dini / Tarj. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. – T.: Hilol-nashr, 2019.

6. https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137536235_5
7. <https://scholar.google.com/citations?user=LjJgSAAAAAJ&hl=en>

Laylo **TURSUNOVA**,
Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: l.e.tursunova@pf.fdu.uz

Farg'ona davlat universiteti dotsenti T.Shokirov taqrizi ostida

GO'ZALLIKNING MOHIYATINI TUSHUNISHDA ESTETIKANING O'RNI

Аннотация

Go'zallik insoniyat tarixida har doim muhim tushuncha bo'lib kelgan. U faqat tashqi ko'rinish yoki yuzaki taassurotlar bilan bog'liq emas, balki ruhiy, axloqiy, va estetik qatlamlarni ham o'z ichiga oladi. San'atshunoslik va estetikaning go'zallikni tushunishga bo'lgan hissasi beqiyosdir. Ular go'zallikni shakllantiruvchi estetik tajriba va san'at asarlarini faqat badiiy yondashuvda emas, balki psixologik, sotsial va madaniy nuqtai nazardan ham ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Go'zallik, taassurotlar, ruhiy, axloqiy, hissasi, sotsial, falsafaning estetik jihatlarini, yoshlarning estetik ongini shakllantirish.

В ПОНИМАНИИ СУТИ КРАСОТЫ РОЛЬ ЭСТЕТИКИ

Аннотация

Красота всегда была важным понятием в истории человечества. Он связан не только с внешним видом или поверхностными впечатлениями, но также включает в себя духовные, моральные, и эстетические слои. Вклад искусствоведения и эстетики в понимание красоты неоспорим. Они рассматривают эстетический опыт и произведения искусства, которые формируют красоту, не только в художественном подходе, но и с психологической, социальной и культурной точек зрения.

Ключевые слова: Красота, впечатления, духовный, моральный вклад, социальный, эстетические аспекты философии, формирование эстетического сознания молодежи.

UNDERSTANDING THE ESSENCE OF BEAUTY THE ROLE OF AESTHETICS

Annotation

Beauty has always been an important concept in the history of mankind. It is not only related to appearance or surface impressions, but also includes spiritual, moral, and aesthetic layers. The contribution of art criticism and aesthetics to the understanding of beauty is invaluable. They consider aesthetic experiences and works of art that shape beauty, not only from an artistic perspective, but also from a psychological, social, and cultural perspective.

Key words: Beauty, impressions, spiritual, moral contribution, social, aesthetic aspects of philosophy, formation of aesthetic consciousness of youth.

Kirish. Estetika — san'atshunoslikning muhim nazariy asosi bo'lib, san'at, xushnudlik, qiyoslash va go'zallik kabi ma'naviy jihatlarini tadqiq qiladi. Bu fani, xususan, san'atni, estetik jarayonlarni va insonning u bilan aloqasini tushunishda muhim rol o'ynaydi. Bu o'rinda Shavkat Mirziyoyev, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, o'zining nutqlari va chiqishlarida ko'pincha estetikani, san'atni, madaniyatni rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan. U san'at va estetikaning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni haqida bir necha bor aytib o'tganlar.

Bunday fikrlar, ayniqsa, madaniyat va san'atning jamiyatda axloqiy va estetik qadriyatlarini shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. San'at va madaniyatni rivojlantirish: "San'at va madaniyat xalqning yuragini o'qish, uning ruhini anglash, uni o'z vaqtida tarbiyalashning eng muhim vositalaridan biridir. Madaniyat va san'atni rivojlantirish orqali jamiyatning estetik qarashlarini, go'zallikni, o'ziga xosligini, turli millatlarning boy madaniy merosini qadrlashga erishamiz"[1].

"Estetika, san'atshunoslikning nazariy va uslubiy poydevorini tashkil qiladi, chunki har qanday san'atshunoslik fani o'zining nazariy asoslariga, ya'ni estetik prinsiplarga tayangan holda rivojlanadi. Estetika san'atning tuzilishi, jarayonlari, asarlarning ma'nosi va ta'sirini tadqiq qiladi, shunga ko'ra san'atshunoslikka bu sohada nazariy asoslar va xulosalarni shakllantirish imkonini beradi"[2].

"Estetikasiz san'atshunoslik mavjud bo'lishi mumkin emas, chunki san'at insonning estetik ehtiyojlariga va hissiyotlariga taalluqli bo'lgan jarayonlar, va ularni tushunish uchun estetik qoidalar, teoriyalar va konseptlarni talab qilinadi. Masalan, san'at asarini tahlil qilishda asarning formasi, mazmuni, tasvirlangan mavzular va ularning go'zallikka taalluqini baholash estetik kategoriyalarga tayangan bo'ladi"[3].

Estetika shunchaki san'atning ichki shakl va mazmunini o'rganib qolayotgan fan emas. Uning doirasiga ijtimoiy, madaniy va tarixi masalalar ham kiradi. San'at asarlari jamiyatning ehtiyojlariga va ideologiyasini aks ettirishi mumkin. Estetika bu jarayonlarni o'rganishga ham o'rnak bo'ladi[4]. Chunki, san'at jamiyatning hissiyotlari, ideallari va intilishlarini shakllantirish va aks ettirishning bir vositasi hisoblanadi.

"Estetika realizm yoki abstraksionizm kabi san'at tuzilmalari ijtimoiy kontekst va madaniy me'yorlarga bog'liq bo'lishi mumkin"[5]. Shunday qilib, estetika san'atning faqat ichiga karagan jihatlarini emas, balki uning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ham ochib beradi.

"Estetika fani shundan iboratki, u nafaqat nazariy masalalarga, balki amaliy masalalarga ham javob beradi. Shuning uchun ham amaliyot bilan nazariy tushunchalar orasida o'zaro aloqa va sintez paydo bo'ladi. Estetik qarorlar va nuqtai nazarlar san'atning yaratilish jarayonidagi muhim omillardan biri bo'lib, ularning ijtimoiy va psixologik ta'siri ham tahlil qilinadi"[6]. Bunda, insonning go'zallikka bo'lgan munosabati, estetik ta'limotlar, ijodiy yondashuvlar va amaliy usullar — barchasi estetika faniga kiradi.

Estetik nazariya san'at va badiiy ijod jarayoniga, badiiy madaniyatning barcha sohalariga amaliy jihatdan kuchli ta'sir ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. U nafaqat san'atkorning ijodiy faoliyatiga, balki uning asarini yaratish, izlash va tuzish jarayonlariga ham haddan ortiq ta'sir qilishi mumkin. Estetik nazariya san'atning turli shakllarini nazariy jihatdan tushunishga va baho berishga yordam beradi. Bu nazariyalar, shuningdek, ijodiy jarayonlarda yangi qoidalar, tushunchalar va yondashuvlarni ishlab chiqishda ham muhim ahamiyatga ega[8]. San'at va badiiy ijod jarayoniga, badiiy madaniyatning barcha sohalariga amaliy jihatdan kuchli ta'sir o'tkazadi. Estetik ehtiyoj

ezgulikka, go'zallikka intilishdir. Bu ehtiyoj mehnat, san'at, axloqiy munosabatlardagi go'zallikni taqozo etadi. "Estetika fani falsafiy bilimlar majmuida o'ziga xos alohida ahamiyatga molik bo'lib, u bir tomondan insonning atrof-muhitga, voqelikka estetik munosabati doirasidagi olamni o'zgartirish jarayonidagi faoliyatini namoyon etadi, Ikkinchidan, san'atga alohida ahamiyat beradi." [9] Chunki ayni shu yerda insonning nafasat olamini o'zlashtirishi eng yuqori darajaga ko'tariladi.

Estetika fani inson tevarak-atrofidagi moddiy va ma'naviy boyliklarining barchasini qamrab olishga, inson faoliyatining barcha jabhalaridagi nafasat olamini san'at barcha turlari vositasida chuqur o'rganishga da'vat etadi.

"Estetika fani falsafiy bilimlar tizimida o'ziga xos o'rin egallaydi. U, eng avvalo, falsafiy bo'lib, uning nazariy va uslubiy asoslarini falsafiy tafakkur nazariyasini va tarixini tashkil qiladi" [10]. Masalan, voqelikni estetik va badiiy o'zlashtirish jarayonlarini o'rganishda xolislik, tarixiy yondoshish, bilish jarayonida amaliy tajribaning ahamiyati kabi uslubiy asosni qo'llash ijobiy samaralarga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, estetika fani va o'quv darsi voqelikni estetik mushohada qilish va badiiy ijod jarayonlari uzviy mutanosibligini namoyon qiladi va ifodalaydi. Boshqacha qilib aytganda, estetika – bu nafasat olami, san'ati va badiiy ijod jarayonlari qonuniyatlarini his-tuyg'u, sezgi-idrok vositalari orqali o'rganadigan va o'rgatadigan fandır.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. "Go'zallikning mohiyatini tushunishda San'atshunoslik va Estetikaning o'zni mavzusiga taalluqli adabiyotlar tahlili va metodologiyasi haqida so'z yuritishda, avvalo, estetika va san'atshunoslik tushunchalarini anglash muhimdir. San'atshunoslik va estetika ilmiy sohalar go'zallik, san'at va estetik tajriba haqidagi qarashlarni shakllantiradi. Bu sohalar orqali go'zallikning tabiati, uning inson ongida aks etishi va san'at asarining mazmuni tahlil qilinadi. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili metodologiyasi ushbu sohalariga doir ilmiy asarlarni qanday o'rganish, tahlil qilish va ulardan xulosa chiqarish usullari bilan bog'liq" [11].

San'atshunoslik va estetikaning go'zallikni tushunishdagi o'zni katta. Estetika va san'atshunoslik orqali go'zallikning asosiy jihatlari tahlil qilinadi, adabiyotlar metodologiyasining yordamida esa bu jihatlari yanada chuqurroq va kengroq tasavvur etiladi. Estetika va san'atshunoslik ilmiy va falsafiy usullar orqali adabiy asarlarni o'rganish, ularni san'at va go'zallik prizmasidan tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, metodologiyalarni qo'llash orqali go'zallikning mohiyatini tushunish, uning zamonaviy va tarixiy kontekstlarda qanday ifodalanganini aniqlash mumkin.

Klassik Estetika: "Platon va Aristotelning estetik qarashlariga ko'ra, go'zallik universalidir va ma'naviy fazilatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Go'zallik — tabiiy va estetik birlikning ifodasi sifatida qaraladi" [12].

Modernist Estetika: "XVIII-XIX asrlarda go'zallik, san'at va estetik qarashlar o'zgarib bordi. Bu davrda go'zallik nafaqat an'anaviy estetik me'yorlarga, balki individning subyektiv tajribasiga asoslangan holda ko'rilgan. [13]

Postmodernist Estetika:

Fredric Jameson postmodernizmni kapitalizmning kechki bosqichida san'at, madaniyat va estetikani anglash jarayoniga ta'sir qiluvchi bir hodisa sifatida o'rganadi. U postmodernizmni "sinfy tizimlar" va "kechki kapitalizm" bilan bog'liq bo'lgan estetik va madaniy shakllarni tahlil qiladi. Jameson postmodern san'ati va adabiyotini idealizatsiyalash va dekonstruksiyalash orqali tahlil qiladi.

"Foster postmodernizmning san'at va estetikada qanday ifodalinishini tahlil qilgan. U postmodern san'atni dekonstruktivizm, ironik yondoshuvlar va tanqidiy estetikaga ega bo'lgan bir shakl sifatida ko'rsatadi. Uning asari postmodern estetikada yangilik va o'zgarishlarni tasvirlashga bag'ishlangan. Postmodernizmga go'zallik va san'atning o'zaro munosabati komplekslashadi. Postmodernizmga go'zallik muhokamalar ko'pincha avvalgi estetik me'yorlardan chetga chiqib, individualizatsiya, dekonstruksiya va intertekstualitetni o'z ichiga oladi" [14].

Natijalar. "Go'zallik — bu estetik tajribaning markaziy tushunchasi bo'lib, u insonning ruhiy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Estetika fani go'zallikni o'rganish orqali uni tushunishga harakat qiladi.

Go'zallikni tushunish nafaqat uning tashqi ko'rinishi, balki uning ichki mazmuni va ruhiy mohiyatini ham anglashni talab etadi. Estetika go'zallikni subyektiv va obyektiv jihatdan tahlil qilishga imkon yaratadi. Estetika va go'zallik haqidagi qarashlar turli davrlarda o'zgarib borgan. Klassik estetikada go'zallik universal va abadiy tushuncha sifatida ko'rilgan" [15]. Renessans va Klassizmga esa go'zallik ma'naviy va axloqiy mukammallik bilan bog'lanadi. Modernizm va postmodernizmga esa go'zallik subyektiv va ko'p qirrali, turli shaxsiy qarashlar va madaniy kontekstlarga asoslangan holda angellanadi. Estetika rivojlanishi go'zallikni o'zining o'zgarimas mohiyatidan, individual va ijtimoiy kontekstlarga bog'langan holda ko'rib chiqishga olib kelgan.

Go'zallikning mohiyatini tushunish va estetikning o'zni haqiqatda chuqur falsafiy, madaniy va san'atshunoslik sohalarida muhim mavzu hisoblanadi. Go'zallik va estetikni tushunishda turli olimlar, san'atshunoslar, faylasuflar va madaniyatshunoslar o'z fikrlarini ilgari surgan. Shuning uchun go'zallik va estetikani tushunishda bir nechta yondoshuvlarni hisobga olish zarur.

Go'zallikning mohiyati - Go'zallik, tarixiy va madaniy kontekstdan qat'iy nazar, insonning sezgi va aqliy dunyosida muhim o'rin tutadi. Go'zallikni qadrlash har bir inson uchun turlicha bo'lishi mumkin, ammo umumiy ma'noda, go'zallik — bu yuzaga kelgan, ko'zga tashlanadigan yoki ichki his-tuyg'ularni uyg'otadigan narsalar, shakllar yoki holatlar majmui hisoblanadi.

"Falsafiy nuqtai nazardan, go'zallik ko'pincha "yaxshi", "ideal", "zarur", "alo", yoki "yig'ish". Platon, misol uchun, go'zallikni ideal shakllar bilan bog'lagan, bu shakllar esa insonning aqliy tafakkuri bilan hamohangdir. Shu bilan birga, go'zallik insonning sezgisi, ichki dunyosi va ruhiyatiga ham ta'sir etadi" [15].

Estetika — bu san'at va go'zallik, ularning tushunilishi, qadr-qimmat, hissiyotlar va idrokni o'rganadigan falsafiy soha. Estetika go'zallikni faqat tashqi tomondan emas, balki uning ichki mohiyati, tasvirlangan san'at asarlari, tabiat yoki hayotdagi go'zallikni qanday anglash, qanday qadrlash va qanday ifodalash haqida o'ylaydi. Estetika va go'zallik bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, estetik tajriba — bu insonning go'zallikka bo'lgan munosabati, uni qabul qilish va idrok etish jarayonidir. Shuningdek, go'zallik va estetikani tushunishning shakllanishi va rivojlanishi turli davrlarning falsafiy va madaniy nuqtai nazariga bog'liq. Aksariyat estetik olimlar go'zallikni subyektiv (ya'ni shaxsiy idrok va tajriba asosida) va obyektiv (ya'ni, mavjud estetik qoidalarga yoki shakllarga mos ravishda) tushunadilar.

"Immanuel Kant: Kantning "go'zallikni" tushunishdagi yondoshuvi juda muhim. U go'zallikni subyektiv bo'lsa ham, umumiy narsalar yoki xususiyatlar bo'yicha to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishi mumkinligini aytgan. Kantning fikriga ko'ra, go'zallik faqat insonning idroki orqali hosil bo'ladi, lekin bu idrokning o'ziga xos, tabiiy va aqliy asoslari mavjud. Go'zallik subyektiv bo'lishiga qaramay, unga ham umumiy tasavvurlar asosida qiyoslash imkoniyatlari bor" [14].

Muhokama. Go'zallikni tushunish insoniyat tarixida doimiy ravishda o'rganilgan va har xil qarashlar orqali shakllangan murakkab tushuncha bo'lib, u nafaqat estetik tajriba, balki ijtimoiy, madaniy va falsafiy o'lchamlarga ham ega. Go'zallikning mohiyatini tushunishda san'atshunoslik va estetikaning o'zni nihoyatda muhimdir. Ushbu mavzu orqali biz go'zallikni qanday tushunishimiz, uni qanday baholashimiz, san'atning qanday o'zni borligini va bularning o'zaro aloqalari haqida fikr yuritimiz.

David Hume: Hume go'zallikni tasavvur qilish va idrok qilish jarayonida sezgi va hissiyotlarni ajratib ko'rsatgan. U "go'zallik har bir kishining ko'zi bilan" degan fikrni ilgari surgan, ya'ni go'zallik har kimning o'z idrokiga bog'liq. Bu yondoshuvda estetik qadriyatlar va go'zallik insonlarning sezgilariga, tajribalariga va tasavvurlariga asoslanadi.

Friedrich Schiller: Schiller go'zallikni "erk" va "xohish" o'rtasidagi uyg'unlik sifatida tasvirlaydi. Uning fikriga ko'ra, go'zallik — bu insonning ichki erkinligi va jismoniy ishonchini birlashtirgan holatdir. Shuningdek, Schiller go'zallikni tarbiya vositasi sifatida ko'radi, chunki go'zallik insonni yaxshilikka, ahloqqa undaydi.

Arthur Schopenhauer: Schopenhauer estetik tajribani go'zallikning eng yuqori shakli sifatida ko'rgan. U go'zallikni insonning real dunyodagi og'riq va azoblarni unutishga imkon beradigan, xayoliy va haqiqiy dunyodan ajralgan tajriba deb bilgan. Unga ko'ra, go'zallik insonning shaxsiy hayoti va tafakkuridan ozod bo'lib, tabiatning buyukligini va asosligini ko'rish imkoniyatini beradi.

Go'zallik va estetikni tushunishning mohiyati bir necha jihatdan qiziqarli va murakkabdir. Bu soha, go'zallikni nafaqat tashqi sifat sifatida, balki ichki, ruhi va aqliy qiyofalar sifatida ham tushunishni o'z ichiga oladi. Estetik olimlar go'zallikni ham subyektiv, ham ob'yektiv jihatlardan o'rganishga harakat qilganlar, chunki go'zallik har bir inson uchun turlicha idrok etiladi. Shu sababli estetik tafakkur va go'zallikni tushunish, faqat biror narsaning ko'rinishidan ko'ra, bu narsaning inson ruhiyatiga, qalbiga va aqliy holatiga qanday ta'sir qilishi bilan ham bog'liqdir.

Xulosa. Go'zallikning mohiyatini tushunishda san'atshunoslik va estetikaning o'rni nihoyatda muhimdir, chunki ular go'zallikni faqat tashqi ko'rinish bilan bog'lamasdan, uning ma'naviy, ijtimoiy, va falsafiy jihatlarini ham o'rganadi. Estetika go'zallikni tushunishning nazariy asosini yaratib, uni turli zamoniy va madaniy kontekstlarda tahlil qilish imkonini beradi. San'atshunoslik esa san'at asarlari va ularning estetik qiymatini tarixiy va madaniy nuqta nazardan o'rganadi, shu bilan birga

go'zallikning shakllanishi va rivojlanishidagi jarayonlarni tushuntiradi.

Tarixan go'zallik tushunchasi turli davrlar va madaniyatlarda o'zgarib borgan. Klassik estetikada go'zallik ideal va muvozanat sifatida tasvirlangan bo'lsa, zamonaviy estetikada go'zallik ko'proq subyektiv, ko'p qirrali va ijtimoiy jihatlariga bog'langan. Bugungi kunda go'zallikni tushunishda estetika va san'atshunoslik metodologiyalari bir-birini to'ldiradi va san'at asarlari orqali go'zallikning zamonaviy, interaktiv, madaniy va siyosiy o'lehamlari o'rganiladi.

Go'zallik va san'at o'rtasidagi munosabatlar har doim ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga mos ravishda yangi shakllarda ifodalanadi. Shuning uchun, san'atshunoslik va estetika go'zallikni anglashda doimiy yangilanish va rivojlanish jarayonida muhim ilmiy vositalarni taqdim etadi. Bu ilmiy sohalar go'zallik va san'atning o'zaro aloqalarini chuqur tushunishga imkon beradi va badiiy tafakkurda yangi yo'llarni ochib beradi

Shunday qilib, go'zallikning mohiyatini tushunishda san'atshunoslik va estetikaning o'rni jahon madaniyatini, badiiy ifoda shakllarini va insonning estetik tajribasini to'liq tushunishga imkon yaratadi. Bu fanlarning o'rni, xususan, go'zallikni anglashda nafaqat badiiy estetik me'yorlarni, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarni ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 2-noyabr "O'zbekiston Respublikasida san'at va madaniyatni rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni (PF-5295-son)
2. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. –Toshkent: O'zbekiston. NMIU. 3-tom. 2019. –B. 102.
3. Abdulla Sher, Bahodir Husanov. Estetika. Uslubiy qo'llanma. 2-nashr. –Toshkent: O'zMU. 2008. – B. 34.
4. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. –Toshkent: Yangi asr avlodi. 2018. –B. 272.
5. Abu Homid G'azzoliy. Kimyo saodat. Turkiy. 2 tomlik. –Toshkent: Adolat. 2005. 2-tom. –B. 121-122.
6. Arzimatova I.M. Estetik madaniyat. –Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti. 2007. –B. 23.
7. Грубер Р.И. Всемирная история музыки. –Москва: 1965. –С. 36.
8. Georg Vilhelm Fridrix Hegel. Estetika. San'at va badiiy ijol falsafasi. Tarjimon. Abdullaev M.A. –Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2012. –B. 68
9. Кант И. Критика способности суждения. Музыкальная эстетика Германии XIX века. Т. 1. – М.: 1982. –С.78.
10. amolova D. Madaniy meros. O'zDSMI xabarlari. 2019 yil. № 3-soni 10. Ibroximov O. O'zbek milliy musiqasi xususida. O'zDSMI xabarlari.//2019. 1(9).
11. Караматов Ф. Музыка народов Ср. Азии в мифах и легендах. Санъат. № 2 / 99. –С. 48.
12. Aristotelning "Poetika" asari taxminan b.c.e. 335-323.y www.ziyouz.com kutubxonasi
13. Fredric Jameson — Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism (1991)
14. Kant, I. (1993). Kritik der Urteilskraft (J. I. Zohidi, tarj.). Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi.-bet 300-400.Internet Archive <https://archive.org> Yil: 1996-y
15. Platon. (2000). The Republic (B. Jowett, Trans.). Dover Publications. (Original work published ca. 380 B.C.E.). USA.-P. 416. JSTOR: <https://www.jstor.org> Y: 1990-yildan boshlab.

Olmos TURSUNOVA,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti
E-Mail: olmos@gmail.com

Nukus innovatsiya instituti dotsent G.Izetayeva taqrizi asosida

MAHALLA – YOSHLAR MA’NAVIY TARBIVASINING O‘CHOG‘I

Annotatsiya

Ushbu maqolada mahallaning yoshlarni ma’naviy-mafkuraviy immunitetini shakllantirishdagi o‘rni va roli haqida gapiriladi. Mahalla – fuqarolik jamiyati instituti sifatida qator muhim vazifalarni bajarib, ilg‘or tajribalarni ommalashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va kuchaytirish, ijtimoiy guruhlarining tengligini saqlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Mamlakat, mahalla, yoshlar, ma’naviyat, mafkura, immunitet, qadriyat, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy-ma’naviy muhit, oila, yetuk shaxs.

СОСЕДСТВО – ОСНОВА ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье говорится о месте и роли соседства в формировании духовно-идеологического иммунитета молодежи. Махалля как институт гражданского общества выполняет ряд важных задач, популяризирует передовой опыт, укрепляет и укрепляет социально-экономические связи, способствует сохранению равенства социальных групп.

Ключевые слова: Страна, соседство, молодежь, духовность, идеология, иммунитет, ценности, гражданское общество, социально-духовная среда, семья, зрелый человек.

MAHALLA – THE BASIS OF SPIRITUAL EDUCATION OF YOUTH

Annotation

This article discusses the place and role of the mahalla in the formation of the spiritual and ideological immunity of young people. The mahalla, as an institution of civil society, performs a number of important tasks, popularizing advanced practices, strengthening and strengthening socio-economic ties, and helping to maintain the equality of social groups.

Key words: Country, mahalla, youth, spirituality, ideology, immunity, value, civil society, socio-spiritual environment, family, mature person.

Kirish. Bugungi tez o‘zgarib borayotgan shiddatli davrda ahil jamoani shakllantirish, aholining ijtimoiy muammolarini hal etish, odamlarni ezgu maqsadlar yo‘lida birlashtirish va safarbar etish orqali fuqarolar yig‘inlaridagi ijtimoiy-ma’naviy muhit barqarorligini ta‘minlash, yoshlar mafkuraviy immunitetini shakllantirish masalasi hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Mahalla-fuqarolik jamiyati instituti sifatida qator muhim vazifalarni bajarib, ilg‘or tajribalarni ommalashtirish, ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va kuchaytirish, ijtimoiy guruhlarining tengligini saqlashga yordam beradi. Shuning uchun ham bugungi kunda mahalla aholining barcha qatlamlarini himoya qiladigan, ayniqsa yoshlarga to‘g‘ri yo‘l-yo‘riq ko‘rsata oladigan ijtimoiy institutga aylandi.

Mahallalarda xalqimizning tinchligi va farovonligini mustahkamlash, oilalarda sog‘lom ma’naviy muhitni yaratish, yoshlarga oid davlat siyosatini yanada samarali amalga oshirish, o‘tib kelayotgan yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, bizning qanday buyuk tarix va merosga ega ekanimizni anglab, ana shu bebaho boylikni qadrlab, zamon bilan hamnafas yashaydigan va qadam tashlaydigan, mamlakatimiz taqdiriga daxldorlik hissi bilan yashaydigan yetuk shaxslar sifatida shakllantirish, ayniqsa, yoshlarda mafkuraviy immunitetni mustahkamlashda mahallaning ta‘siri g‘oyat muhimdir.

Yoshlar uchun asosiy tarbiyaviy muhit mahalla hisoblanadi. Mahalla – tarbiya o‘chog‘i. Tinchlik va xotirjamlikning saqlanishida, har bir oilaning farovon va har tomonlama rivojlanishida, ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida mahallaning o‘rni beqiyos.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek mahallalari–tom ma’noda, milliy qadriyatlarning maskani. Oilada ota-ona bolaga qanchalik tarbiya bera olsa, o‘sha oila yashayotgan mahallaning tarbiya borasidagi hissasi ham shuncha bo‘ladi, desak, xato qilmaymiz. Buning ustiga, mahallada xalqimizning qadimiy boy an‘analari hozir ham o‘z kuchini yo‘qotgan emas. Mahalla o‘zini o‘zi

boshqarish organi sifatida oiladan fuqarolik jamiyatiga o‘tish uchun ma’naviy ko‘prik bo‘lib xizmat qiladi.

Mahalla, shubhasiz, insonni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bola mahallada ulg‘ayadi, ilk urf-odatlar va milliy an‘analarga to‘g‘risida tasavvurlarga ega bo‘ladi.

Oilalar mahalla jamoasi bilan qanchalik bir-biriga yaqin bo‘lsa, fuqarolar, ayniqsa, yosh avlodga e‘tibor qaratilib, hamkorlik qilinsa, shu mahalla osoyishta bo‘ladi, uning har bir a‘zosi jamiyatda o‘z o‘rnini topadi, yot g‘oyalarning kirib kelishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

Mahalla – kuchli ta‘sir etish imkoniyatga ega bo‘lgan tashkilot. Mahallada ezgu maqsadlarimizni amalga oshirish uchun belgilangan targ‘ibot-tashviqot ishlari yoshlarimiz ongi hamda qalbiga ta‘sir etishga urinayotgan buzg‘unchi g‘oyalarning oldini olish va ularga qarshi kurashishda ijobiy samaralar beradi.

Shu bois O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda “Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF-209-son Farmonida mahalla institutini yanada takomillashtirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari belgilangan:

milliy qadriyat va urf-odatlarini hurmat qilishga chaqirish, ma’naviy va ma’rifiy ishlarda mahallaning o‘rnini kuchaytirish, aholi o‘rtasida o‘zaro hurmat va hamjihatlik muhitini mustahkamlash choralari ko‘rish [1].

Ya‘ni yoshlarni ma’naviy boy va jismonan sog‘lom etib tarbiyalash, ularning bandligini ta‘minlash, yosh avlodni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish, aholining ehtiyojmand qatlamlarini, keksa avlod vakillarini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash borasida fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining davlat va nodavlat tashkilotlari bilan o‘zaro hamkorligini mustahkamlashdir.

Tahlil va natijalar. Mahallalarda turli dinga e‘tiqod qiluvchi har xil millat va elat vakillari istiqomat qilgan ekan, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlik g‘oyasi, eng avvalo, shu

joyda amalga oshadi. O'zbek mahallasida istiqomat qilayotgan boshqa millat vakillarida ham mahalladoshlarga xos fazilatlar, xususiyatlar shakllanadi. Xususan, xorijliklar ham qo'shni xonadonlardagi tadbirlarda faol ishtirok etishga, mahalladosh sifatidagi o'z burchini bajarishga intiladi. Demak, mahalla turli madaniyat va dinlar o'rtasidagi o'zaro muloqotni ta'minlovchi muhim bo'g'in hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunida:

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarishi - fuqarolarning mahalliy ahamiyatga molik masalalarni o'z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma'naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an'analardan kelib chiqqan holda hal qilish borasidagi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan mustaqil faoliyatidir, deb ta'rif berilgan [2].

Ma'lumki, oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirish va ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda har tomonlama yetuk, sog'lom farzandni tarbiyalash, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalarida ota-onalarning huquqiy, ma'naviy-axloqiy va fiziologik bilimlarini oshirishda mahallaning o'rnini va ta'siri benihoya katta.

Zero, oila va mahallada sog'lom muhit mavjud bo'lgandagina, ularda har tomonlama sog'lom, barkamol inson shakllanadi. Insonning oilada shakllangan va mahallada sayqal topgan imon-e'tiqodi, odobi, oriyati va vijdoni, aql-zakovati, tafakkuri mahalla muhitida yanada yuksalib, xalq manfaatlarini, o'zaro inoqlik va hamkorlik his-tuyg'ulari bilan uyg'unlashib, jamiyatda sog'lom munosabatlarning shakllanishiga olib keladi.

Tarixiy taraqqiyotning barcha davrlarida inson xususan, yoshlar tarbiyasiga jamiyat hayotining o'ta muhim omili sifatida katta e'tibor berilgan. Chunki ma'naviy-axloqiy tarbiyasiz na insonni, na jamiyatni tasavvur etib bo'lmaydi.

O'zi mansub bo'lgan millatni qadrlay bilgan kishigina, o'zga millatning qadriga yetadi va eng muhimi, millat tuyg'usi kishida Vatan va unga qarzdorlik ruhini yuzaga keltiradi. Bu esa o'z navbatida, millatlararo munosabatlar, millatlararo totuvlik va hamjihatlikni har bir fuqaro xonadoni va butun mamlakat taqdirini o'zaro bog'liq holda anglashni taqozo etadi.

O'zbekiston mustaqilligining dastlabki yillaridan boshlab mamlakatda yoshlarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash borasida islohotlar hayotning barcha sohalarini bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilmoqda. Yoshlarimizning barkamol bo'lib yetishishida mahalla, oila jamoat tashkilotlari va ta'lim muassasalari alohida o'rin egallaydi. Kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol insonni voyaga yetkazishga intilish halqimizga xos milliy hususiyatlardandir.

O'zbekistonda yashaydigan har bir fuqaro, o'zini ana shu yurt fuqarosi deb bilishi va fuqarolik burchini bajarishi, mamlakat va xalq taqdiri uchun javobgarlik hissini chuqur anglashi lozim. Shu bilan birgalikda, qaysi millatga mansubligidan qat'i nazar, shu yurtda yashaydimi, shu mamlakatni Vatanim deb tan oladimi, demak, uning taqdiriga yo'ldosh bo'ladi, uning tinchligi uchun kurashadi. [3].

O'zbek xalqi umuminsoniy va milliy qadriyatlarga tayanadi. Bularning biri ikkinchisini inkor etmaydi. Chunki bu qadriyatlar asrlar davomida oila, qarindosh-urug', qo'ni-qo'shni, mahalla-ko'y orqali qon-qonimizga singib ketgan. Bizning mentalitetimizga xos bo'lgan milliy qadriyatlar, jumladan, quyidagilar:

1. Xalqimiz hayotida jamoa bo'lib yashash ruhining ustuvorligi;
2. Xalq ongida ustuvor bo'lgan g'oya – inoq do'st va yaxshi qo'shni bo'lib, tinchlik va totuvlikda, o'zaro yaqin hamkorlikda yashash;

3. Oila, mahalla, el-yurt, Vatan tushunchalarini muqaddas bilish;

4. Ota-ona, mahallasiga, yoshi ulug'larga yuksak hurmat va e'tibordagi bo'lish, butun jamiyatni hurmat qilish;

5. Millatning o'lmas ruhi, millat ma'naviyatining hayotbaxsh manbai sifatida ona tiliga muhabbat qo'yish, uni sevish;

6. Kattalarga hurmat-ehtiroim, kichiklarga izzat, degan e'tiqodga amal qilish;

7. Ayol zotiga ehtiroim ko'rsatish, ya'ni, muhabbat, go'zallik va nafosat timsoli, abadiy hayot ramzi bo'lgan ayolni qadrlash;

8. Sabr-toqat va mehnatsevarlik;

9. Halollik, mehr-oqibat va boshqalar.

Milliy qadriyat – millatning asrlar mobaynida yaratgan ma'naviy boyligi, noyob tarixiy obidalarni avaylab asrash, kelgusi avlodlarga yetkazish, rivojlantirish, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish, hurfiylik, vijdon va din erkinligini qaror toptirish, ma'naviy mulkni himoya qilish.

Umuminsoniy qadriyat – jahon xalqlari uchun ijobiy ahamiyat kasb etuvchi, insoniyatning umumiy manfaatlariga mos keluvchi moddiy va madaniy mezonlar, maqsad va intilishlarni o'zida ifoda etadi.

Insonni inson, millatni millat, xalqni xalq qiladigan tushuncha – bu shu insonning, shu millatning, shu xalqning qadr-qimmatidir. Qadriyat shunday ma'naviy olamki, uning turfa qirralari, ming bir jilolari, quvonchu tashvishlari bor.

Avvalo, ta'kidlash joizki, har bir inson o'zining sha'ni va qadr-qimmatini bilan dunyoga keladi. Sababi har qanday oilada mo'min, qobil farzandlarning dunyoga kelishi avvalambor, oila a'zolari tomonidan kutiladi. Demak, dunyoga kelajak farzand ma'lum bir qadriyatlar zaminida tug'iladi.

O'z qadri, o'zligini bilmagan inson o'zgar qadri ham, millat va elatlar qadri ham bila olmaydi. Anglashiladiki, har bir inson, avvalo, o'zligini, o'z qadr-qimmatini asrab-avaylashi lozim.

Yuqorida ta'kidlangan umuminsoniy qadriyatlar asosiga qurilgan oila ham sog'lom, ham mustahkam bo'ladi. Biroq har bir avlod, har bir jamiyat o'tmish madaniy merosini qanday bo'lsa, shundayligicha, ko'r-ko'rona qabul qilib olavermaydi. Uni yangi-yangi asoslar va tamoyillar bilan boyitib boradi. Qadri abadul-abad tushmaydigan ma'naviy tushunchalar va madaniy meroslar milliy qadriyatlarimizning asosini tashkil etadi.

Bugungi kunda muqaddas kitoblarimiz, urf-odatlarimiz, milliy udumlarimiz tiklanayapti, o'z ona tilimiz, tariximiz, ma'naviyatimiz, madaniyatimiz nafaqat mustaqil diyorimizda, balki butun dunyoga tanilmoqda. Men o'zbekman degan har bir yosh o'z yurtining, o'zbek xalqining tarixi, madaniyati, ma'naviyati, qadriyatlarini, tili va dinini bilishi zarur.

Ota-bobalarimiz o'z hayotiy tajribalaridan kelib chiqib va bizgacha qadrlanib, xalq og'zaki ijodiyoti orqali yetib kelgan hikmatlar, maqol va matallarni yodga olganimizda xalqning kundalik hayoti bilan bog'liq madaniy qadriyatlar asrlar davomida an'anaviy tarzda ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan ulkan manba ekanligini ko'rish mumkin. Ularda olamni anglashning o'ziga xos tarzi, xalq dunyoqarashi, ma'naviyati, madaniyati va tajribasi aks etadi.

Xulosa. Hozirgi kunda mahalla milliy qadriyatlarimiz maskani sifatida o'tmishdan meros bo'lib qolgan aholining markazdan turib boshqarilishi tizimiga barham berdi hamda unga yaqindan yordam ko'rsatuvchi o'zini o'zi boshqarish organi sifatida milliy qadriyatlar va urf-odatlarimizni saqlab qoluvchi, yoshlarni turli xil yot buzg'unchi g'oyalardan asrab qoluvchi, ularning ma'naviy-mafkuraviy immunitetini mustahkamlovchi yaxlit tizim ekanini ifoda etmoqda.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda "Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo'g'in sifatida ishlashini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida" PF-209-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/-6705763>.
2. O'zbekiston Respublikasining 2013-yil 22-aprelda "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-350-son. <https://lex.uz/acts/2156899>
3. Отамуротов С. Ёшлар сиёсий маданиятини ривожлантириш омиллари // -Тошкент: O'zbekiston, 2015. 94-бет.

4. Холиқов Ю.О. Ўзбекистонда бағрикенглик маданиятини ривожлантиришнинг ахлоқий тамойиллари. –Самарқанд, “Самарқанд давлат чет тиллар институти” нашриёти, 2021. 136-бет.
5. <https://yuz.uz/uz/news/manaviy-tarbiya--taraqqiyot-poydevori>

UDK:159(091)

Otabek XASANOV,
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti o'qituvchisi, PhD
E-mail: xotabek889@gmail.com

JTSITI dotsenti, DSc M.Mirjamolov taqrizi asosida

FEATURES OF THE PSYCHOPHYSIOLOGICAL STATE OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS SELECTED FOR TRAINING AT THE FOOTBALL ACADEMY

Аннотация

The article examines the current psychophysiological state of young football players. The study involved 17 football players from the Tashkent Football Academy. The athletes were 13 years old. The following research methods were used: Luscher color test, Raven's Progressive Matrices and the Moving Object Reaction (MOR). It was found that all the studied indicators had an average and above average level of manifestation, and connections were found between the indicators of the psychoemotional state, neurodynamic characteristics and non-verbal intelligence in the group of young football players. The data obtained indicate that a high level of performance, a low level of fatigue and anxiety, the presence of subjective mental comfort, a high indicator of eccentricity (the desire to give energy) and low concentricity (the desire to accumulate energy) determine the balance of nervous processes and contribute to rapid and effective perception, processing of non-verbal information and making optimal decisions in the game among young football players.

Key words: Young football players, psychophysiological state, cognitive abilities, intelligence, neurodynamic characteristics.

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ ОТОБРАННЫХ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ В ФУТБОЛЬНОЙ АКАДЕМИИ

Аннотация

В статье было изучено актуальное психофизиологическое состояние юных футболистов. В исследовании взяли участие 17 футболистов Ташкентской футбольной академии. Возраст спортсменов составлял 13 лет. Были использованы следующие методы исследования: цветовой тест Люшера, «Прогрессивные матрицы» Равена и «Реакция на движущийся объект» (РДО).

Обнаружены связи между показателями психоэмоционального состояния, нейродинамических характеристик и невербального интеллекта. Полученные данные свидетельствуют о том, что высокий уровень проявления работоспособности, низкий уровень утомления и тревоги, наличие субъективного психического комфорта, высокого показателя эксцентричности (желания отдавать энергию) и низкого концентричности (желания накапливать энергию) обуславливает баланс нервных процессов, и способствует быстрому и эффективному восприятию, переработке информации и принятию оптимальных решений в игре у юных футболистов.

Ключевые слова: Юнные футболисты, психофизиологическое состояние, когнитивные способности, интеллект, нейродинамические характеристики.

YOSH FUTBOLCHILARNI SARALASHDA ULARNI PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARINI O'RGANISH (FUTBOL AKADEMIYALARI MISOLIDA)

Аннотация

Ushbu maqolada yosh futbolchilarning psixo-emotsional holat, neyrodinamik xususiyatlar va noverbal intellekt ko'rsatkichlari o'rtasida bog'liqlik aniqlangan. Tadqiqotda Toshkent futbol akademiyasi 13 yoshli futbolchilardan 17 nafar futbolchi ishtirok etgan. Futbol mashg'ulotlariga moslashishda sporchi nafaqat genetik jihatdan aniqlangan neyrodinamik va psixodinamik xususiyatlar bilan, balki sportchini psixofiziologik holati hamda sport faoliyati ishtirokchilarining natijaviy motivining namoyon bo'lish darajasi bilan ham belgilanadi. Olib borilgan tadqiqot natijasi shuni ko'rsatadiki, yosh futbolchilar mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining qaydarajada ekanligi, asab jarayonlari muvozanati, yosh futbolchilarda noverbal intellekt, ma'lumotlarni tez va samarali idrok etish qobiliyati, hamda boshqa psixofiziologik komponentlar chuqur o'rganilib tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Yosh futbolchilar, psixofiziologik holat, kognitiv qobiliyatlar, neyrodinamik xususiyatlar.

Kirish. Sport faoliyatida sportchilarni saralash va ularni psixoemotsional holatini nazorat qilish va aniq infarmotiv hulosalari qayd etish hozirgi davrning dolzarb talablaridan biri bo'lib qolmoqda. Shunday ekan futbol sport turida ham futbolchilarni nafaqat texnik-taktik, jismoniy balki psixoemotsional xususiyatlarini bilish, mashg'ulotlarni oqilona tashkil etishga qaratilgan samarali individuallashtirilgan nazorat harakatlari yordamida mashg'ulot jarayonini tartibga solish muhimligini anglatadi. Tabiiyki, mashg'ulotga moslashish nafaqat genetik jihatdan aniqlangan neyrodinamik va psixodinamik xususiyatlar bilan, balki sportchini psixofiziologik holati hamda sport faoliyati ishtirokchilarining ixtiyoriy sa'y-harakatlarining namoyon bo'lish darajasi bilan ham belgilanadi (Lisenchuk, Kozina). Shunday qilib, yosh futbolchilarni mashg'ulot va musobaqa sharoitlarida psixofiziologik holati ilmiy asoslab nazorat qilinsa, futbolchini o'yinga qay darajada tayyor ekanligi hamda bir vaqtning ozida saralash amaliyotini ham amalga oshirish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mashg'ulot va musobaqa faoliyatga tayyorlik holati nafaqat organizmning funktsional tizimlaridagi zarur o'zgarishlar, balki dinamik fiziologik va psixik jarayonlarning tegishli intensivligi bilan ham bog'liqdir. Har qanday sharoitda sportchida yuzaga keladigan psixofiziologik holatni, stressni, o'z-o'zini nazorat qilishni, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishni va boshqa psixofiziologik holatlarni sporchi psixikasini bardoshlilik bilan izohlanadi (Korobeynikov, Mishchenko) [5].

Har qanday holatda sporchining psixofiziologik holati uning mashg'ulot yoki musobaqa sharoitida o'z-o'zini boshqarishning psixofiziologik va psixik darajalari aniqlashni talab etadi [2]. P.E.Ilin va boshqa psixofiziolog olimlarning fikriga ko'ra, psixofiziologik holat sababiy hodisa bo'lib, u shaxsda yaxlit holda namoyon bo'ladi [5].

Psixofiziologik holat uchta javob darajasi bilan tavsiflanadi: psixik (stress, xavotir), fiziologik (inson organizmining somatik tuzilmalarining reaksiyalari, vegetativ asab tizimining ta'sir mexanizmlari) va xulq-atvor [3].

Kognitiv-faoliyat uslublarini o'rganish shaxsning kognitiv faoliyat strategiyalarining o'ziga xosligini ko'rsatuvchi individual barqaror xususiyatlarini (axborotni idrok etish, qayta ishlash, muammolarni hal etish, o'rganish, mustaqil qaror qabul qilish) aniqlashga imkon beradi. Kognitiv-faoliyat uslublari qisman genetik jihatdan belgilangan va ontogeneza barqaror xususiyatlarga ega deb hisoblanadi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda Toshkent futbol akademiyasida tahsil oluvchi 13 yoshli futbolchilardan 17 nafar futbolchi ishtirok etdi. Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanilgan, Luscher testi, Ravenning progressiv matritsalarini markaziy nerv tizimida qo'zg'alish va tormozlanish nerv jarayonlari muvozanatini aniqlash uchun "Harakatlanayotgan obyektga reaksiya" (RDO) fazoviy-vaqt ekstrapoliyatsiyasi metodikasidan foydalanilgan. Testdagi aniqlik ko'rsatkichi bevosita mavjud vizual ma'lumotlar asosida dinamik obyektning fazo va vaqtdagi holatini antitsipatsiya qilish (oldindan taxmin 1-jadval

Lyusher rangli testi bo'yicha yosh futbolchilarning psixoemotsional holatini o'rtacha ko'rsatkichlari, (n=17)

Test	Ko'rsatkichlar	Ko'rsatkichlar qiymati		
		mediana	quyi kvartal	yuqori kvartal
Rang tanlash testi (Lyusher)	ish qobiliyati, shartli birlik	10,63	7,86	12,00
	toliqish, shartli birlik	4,48	2,72	5,48
	vahima, shartli birlik	2,52	0,94	3,55
	autogen me'yordan og'ishlar, shart.	16,48	12,37	22,05
	ekscentriklik	10,28	3,85	11,88
	konsentriklik	8,57	6,58	12,48
	vegetativ koeffitsiyent, shartli birlik	17,53	13,42	19,59
	geteronimlik, shartli birlik	7,69	5,48	9,11
	avtonomlik, shartli birlik	10,21	8,58	11,09

Ishchanlik qobiliyati ko'rsatkichi bo'yicha yosh futbolchilar ish qobiliyati o'rtacha namoyon bo'lish darajasi (Me=10,63 birlik), teng. Yosh futbolchilarda toliqish darajasi o'rtacha ko'rsatkichi (Me=4,48 birlik)ga teng. Stress rivojlanishining birinchi bosqichi sifatida xavotir ko'rsatkichi o'rtachadan yuqori darajada bo'lib, noaniqlik hissi va salbiy hodisalarni kutishni ifodalaydi. Yosh futbolchilarni bu ko'rsatkichlari qiymati (Me=2,52 birlik) ga teng.

Autogen normadan og'ish ko'rsatkichi (AVN) ham o'rganilayotgan sportchining qulaylik zonasidan og'ish darajasini subyektiv baholashni tavsiflaydi. Yosh futbolchilar uchun bu ko'rsatkich o'rtacha darajada (Me=16,48 birlik), qiymatlarning past darajadan yuqori darajagacha o'zgarib turishi aniqlandi.

Izlanish, o'zgarishlarga intilish, hozirgi mashg'ulotdan qoniqmaslik va kelajakka intilish bilan tavsiflanuvchi ekscentriklik ko'rsatkichi bo'yicha futbolchilar o'rtacha darajaga ega (Me=10,28 birlik). Qiymat ko'rsatkichi past darajadan o'rtacha darajaga bundan esa yuqori darajagacha o'zgarib turadi.

Passivlikni ifodalovchi konsentriklik ko'rsatkichi tahlili shuni ko'rsatdiki, bizning tadqiqotimizdagi sportchilar orasida qiymatlar o'rtacha darajada (Me=8,57 birlik) aniqlandi. Ko'rsatkichlarning tarqalishi o'rtachadan past darajaga va o'rtachadan yuqori darajagacha o'zgarib turishi aniqlandi.

Vegetativ koeffitsiyent simpatik (ergotropik tonus) yoki parasimpatik (trofotropik tonus) vegetativ nerv sistemasi ta'sirining ma'lum ustunligini tavsiflaydi.

Yosh futbolchilarda vegetativ koeffitsiyent ko'rsatkichi o'rtacha darajada (Me=17,53 birlik), tarqoqlik o'rtachadan past va o'rtachadan yuqorigacha o'zgarib turadi. Ya'ni ushbu guruhda ergotrop va trofotrop tonuslar muvozanatlashgan. Geteronimlik-murosasozlik, bo'ysunuvchanlik va tashqi ta'sirlarga tobelik nuqtayi nazaridan futbolchilarni tavsiflovchi xususiyat sifatida o'rtacha darajada (Me=7,69 birlik), ko'rsatkichlarning tarqalishi o'rtachadan past va o'rtachadan yuqorigacha o'zgarib turishini ifodalaydi.

O'z-o'zini baholash, ixtiyoriylik, mustaqillik, tashqi ta'sirlardan mustaqillikni ifodalovchi avtonomlik ko'rsatkichi bo'yicha guruh o'rtachadan past darajada (Me=10,21 birlik), ko'rsatkichlarning tarqalishi pastdan o'rtachagacha o'zgarib turadi.

qilish yoki oldinda ko'ra bilish) qobiliyati darajasini tavsiflaydi, barqarorlik ko'rsatkichi asab tizimining muvozanatlashganlik darajasini ko'rsatadi. Shu bilan birga qo'zg'alish ko'rsatkichi ham aniqlandi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalarini tahlili shuni ko'rsatadi dastlab Lyusher testi bo'yicha ranglarni tanlashga shaxsning aktual psixik holatiga ta'sir etuvchi omilni aniqlashga qaratilgan testidan foydalanilgan.

Lyusher testning asosiy ko'rsatkichlari ish qobiliyati, charchoq va xavotir hisoblanadi, barcha ma'lum ko'rsatkichlar bir-birini to'ldiradi va o'rganilayotgan sportchilarning psixoemotsional holatining yaxlit manzarasi haqida maksimal darajada ma'lumot beradi.

Ma'lumotlarni qayta ishlashda matematik tahlildan foydalanildi: o'rtacha qiymatlar usuli va korrelyatsion tahlil. 1-jadvalga qarang.

Umuman olganda, rangli tanlov testining deyarli barcha ko'rsatkichlari bo'yicha yosh futbolchilar o'rtacha darajani namoyish etishdi.

Autogen me'yor va vegetativ koeffitsiyentdan og'ish ko'rsatkichlari muvozanatlashgan bo'lib ekscentriklik-konsentriklik kabi bipolyar xususiyatlar muvozanatlashgan bo'lib, avtonomlik-geteronimlik ko'rsatkichining tahlili avtonomlikning pasayishi va geteronimlikning ustunligi tendensiyasini ko'rsatadi.

Har qanday psixofiziologik holatni o'rganish vaqtida turli darajani ko'rib chiqish va inson holati haqida har bir tenglikni tavsiflovchi informativ ko'rsatkichlar to'plami asosida xulosalar chiqarish lozim.

Markaziy asab tizimidagi nerv jarayonlarining muvozanatini o'rganish uchun "Multipsikometr-05" psixodiagnostik kompyuter majmuasini ishlab chiquvchilar "Fazoviy-vaqt ekstrapoliyatsiyasi"ga nisbatan turli xil uslubiy yondashuvlarni taklif qilganlar. Yosh futbolchilarni o'rganish uchun "Harakatlanayotgan obyektga reaksiya" RDO testi orqali ularni reaksiyalari telshirildi.

Barcha futbolchilar uchun "Harakatlanayotgan obyektga reaksiya" testining mutlaq aniqligi Me =2,96 ni tashkil etadi, bu o'rtacha daraja sifatida aniqlanadi. Ushbu testning mutlaq aniqligi bevosita mavjud bo'lgan vizual ma'lumotlar asosida dinamik obyektning fazo va vaqtdagi holatini antitsipatsiya qilish (boshorat qilish) qobiliyati darajasini belgilaydi.

Futbolda yaxshi darajadagi o'yin malakalarini namoyish etgan sportchilar antitsipatsiya qobiliyatining o'rtacha darajasiga ega degan xulosaga kelish mumkin.

"Harakatlanayotgan obyektga reaksiya" testini bajarishning barqarorlik ko'rsatkichi asab tizimining muvozanatlashganlik darajasini ko'rsatadi. Ushbu testni bajarishning barqarorlik ko'rsatkichiga ko'ra, barcha futbolchilar o'rtacha Me = 3,95% dan yuqori deb baholanishi mumkin bo'lgan sonli qiymatlarga ega.

Biroq, RDO testida aniqlik va barqarorlik uchun past sonli qiymatlar ushbu ko'rsatkichlarning yuqori rivojlanish darajasiga mos keladi. Ushbu faktlarga asoslanib quyidagi fikrga kelish mumkin, yosh futbolchilarda asab tizimining muvozanat darajasi o'rtachadan pastroq. 2-jadvalga qarang.

2-jadval

Asab jarayonlari muvozanatini aniqlash testi bo'yicha yosh futbolchilarning neyrodinamik xususiyatlari (n=17)

Test	Ko'rsatkichlar	Ko'rsatkichlar qiymati		
		mediana	quyi kvartal	yuqori kvartal
Nerv jarayonlari muvozanati	aniqlik darajasi, %	2,96	2,49	3,34
	turg'unlik, %	3,95	3,59;	4,46
	qo'zg'alish.	0,02	-0,08;	0,47

Tadqiqotda ishtirok etgan yosh futbolchilarni qo'zg'alish jarayonlari tormozlanish jarayonlaridan ustunligi, qo'zg'alish jarayonining namoyon bo'lish darajasi $Me=0,02$ birlik, guruhlardagi ko'rsatkichlarning tarqalishi o'rtachadan pastdan, o'рта darajagacha o'zgarib turishi aniqlandi.

Yosh futbolchilar guruhi uchun qo'zg'alish jarayonlarining tormozlanish jarayonlariga nisbatan ustunligi xos, ammo sezilarli emas, bu asab tizimidagi tiklanish jarayonlari bilan bog'liqlik borligidan dalolat beradi.

Shunday qilib, "Harakatlanayotgan obyektga reaksiya" testi ko'rsatkichlari tahlili shuni ko'rsatdiki, yosh futbolchilarda qo'zg'alish jarayonlari tormozlanish jarayonlaridan ustunligini, faollashuvning individual-maxsus darajasi ustunlik qilishi, bu esa

3-jadval

Yosh futbolchilarning umumiy kognitiv qobiliyatlarni namoyon bo'lish darajasi (n=17)

Test	Ko'rsatkichlar	Ko'rsatkichlar qiymati		
		mediana	quyi kvartal	yuqori kvartal
Ravenning progressiv matritsalar	samaradorlik, signallar	5,31	5,53;	9,5
	tezlik, signal/kv	3,11	2,84	5,04
	aniqlik	0,42	0,41	0,75
	samaradorlik, %	13,89	13,88	53,57

Testni bajarish sifati (aniqligi) o'rtacha darajada ($Me=0,42$ birlik), qiymatlarning tarqalishi pastdan o'rtagacha o'zgarib turadi.

Samaradorlik ko'rsatkichi bo'yicha yosh futbolchilar o'rtachadan past darajaga ega ($Me=13,89$) bo'lib, qiymatlar farqi past va o'рта darajalar o'rtasida joylashgan.

Shunday ekan sinaluvchilarimizning "Ravenning progressiv matritsalar" testi bo'yicha barcha ko'rsatkichlari yuqori bo'lmagan, bu yosh futbolchilarda noverbal intellektni rivojlantirish haqida yetarli darajada xabardor emasligini ko'rsatadi. Vaholanki, futbol o'yinida maksimal muvaffaqiyat qozonish uchun barcha taktik tayyorgarlik verbal va noverbal intellektual qobiliyatlarga asoslangan bo'lishi lozim.

Yosh futbolchilarda psixoemotsional holat, neyrodinamik xususiyatlar va kognitiv funksiyalar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun (spearman bo'yicha) korrelyatsion tahlil o'tkazildi.

Tahlil natijasida o'rganilayotgan parametrlar o'rtasidagi funksional bog'liqlikni aks ettiruvchi ishonchli korrelyatsiya koeffitsiyentlari olindi. Aslini, olganda natijalarni aloqalari sifatida ko'rsa ham bo'ladi. Ushbu asosiy belgilovchi komponent Lyusher testi bo'yicha psixoemotsional holat hisoblanadi. Ushbu metodika nafaqat psixoemotsional holatning xususiyatlarini, balki sportchining xulq-atvor reaksiyalarining tavsifini ham aniqlashga imkon beradi.

Shunday qilib, noverbal intellektning optimal namoyon bo'lishi uchun yosh futbolchilar qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarini muvozanatlashtirishni o'rganishlari kerak. Psixoemotsional holat va noverbal intellekt ko'rsatkichlari

o'yin faoliyati va xulq-atvorining individual uslubiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi namoyon bo'ldi.

Yosh futbolchilarning umumiy kognitiv (intellektual) qobiliyatlarini aniq darajalarini tekshirish va tadqiqot natijalarini tahlil etadigan bo'lsak, o'tkazilgan test test va unga doir mashqlarni tushuna olish qobiliyatidan dalolat beruvchi asosiy informativ samaradorlik ko'rsatkichi bo'yicha futbolchilar o'rtacha darajaga ega samaradorlik qiymati ($Me=5,31$ sign), tengligi aniqlandi.

Keyingi ko'rsatkich testning o'rtacha darajaga mos kelishi tezlik, signal/kv ($Me=3,11$ signal), ko'rsatkichlarning tarqalishi o'rtachadan past darajadan, o'rtachadan yuqori darajagacha o'zgarib turishi aniqlandi.

o'rtasida o'tkazilgan korrelyatsion tahlil ushbu komponentlar o'rtasidagi bilvosita bog'liqlik to'g'risida ma'lumot olish imkonini berdi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki psixofiziologik holatning namoyon bo'lish xususiyatlarini o'rganishda uning tarkibiy qismlarining barcha darajalarini o'rganish va har bir darajani tavsiflovchi informativ ko'rsatkichlar majmui asosida sportchi holati haqida xulosalar chiqarish zarur.

Shunday qilib, otkazilgan barcha testi ko'rsatkichlari tahlili shuni ko'rsatdiki, yosh futbolchilarda qo'zg'alish jarayonlari tormoz jarayonlaridan ustunligini namoyon bo'ldi, faollashuvning individual-maxsus darajasi ustunlik qiladi, bu esa yosh futbolchilarning individual o'yin uslubiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Demak, yosh futbolchilarda noverbal intellektni aniqlash testi bo'yicha ko'rsatkichlari yuqori emas va bu futbolchilarda noverbal intellektni rivojlantirishga nisbatan murabbiylarning yetarli darajada xabardor emasligidan dalolat beradi.

Futbol o'yinida butun jamoaning maksimal muvaffaqiyati uchun barcha taktik tayyorgarlik verbal va noverbal intellektual qobiliyatlarga asoslanishi kerak.

Yosh futbolchilarda psixoemotsional holat, neyrodinamik xususiyatlar va noverbal intellekt o'rtasida bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Subyektiv psixik holat, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatining mavjudligi asab jarayonlarini muvozanatlashtirishga olib keladi va yosh futbolchilarda noverbal ma'lumotlarni tez va samarali qabul qilish va qayta ishlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

- Brandão FM, Duarte TS, Cunha VF, Werneck FZ, Bara Filho MG. Physical demands and psychophysiological stress in young athletes team sports. *Journal of Physical Education*. 2023;34:e3440.
- Clayson PE. The psychometric upgrade psychophysiology needs. *Psychophysiology*. 2024;61(3):e14522.
- Clayson PE, Keil A, Larson MJ. Open science in human electrophysiology. *International Journal of Psychophysiology*. 2022;174:43-46.
- Korobeinikova L, Raab M, Korobeinikov G, Pryimakov O, Kerimov FI, Chernozub AN, Korobeinikova IV, Goncharova OL. Comparative analysis of psychophysiological state among in physical active and sedentary persons. *Journal of Physical Education and Sport (JPES)*. 2024 Feb 29;24(2):382-389.

5. Kozina Z, Polishchuk D, Polishchuk S. Integral testing indicators individual features of various playing roles volleyball players at the specialized basic training stage. *Health Technologies*. 2023;1(2):6-21.
6. Korobeynikov G, Korobeinikova L, Raab M, Baić M, Borysova O, Korobeinikova I, Shengpeng G, Khmel'nitska I. Cognitive functions and special working capacity in elite boxers. *Pedagogy of physical culture and sports*. 2023;27(1):84-90.
7. Marder MA, Miller GA. The future of psychophysiology, then and now. *Biological Psychology*. 2024;189:108792.
8. Lizohub VS, Chernenko NP. Neurophysiological Mechanisms of Regulation of Sensomotor Reactions of Differentiation in Ontogenesis. *Journal of Cellular Neuroscience and Oxidative Stress*.;11(1):805-814.
9. Pranoto NW, Fauziah V, Oekta Y, Zarya F, Iswanto A, Hermawan HA, Fitriady G, Geantă VA, Orhan BE, Karacam A, Adıgüzel NS. Comparison of anxiety levels of individual and group athletes. *Retos: nuevas tendencias en educación física, deporte y recreación*. 2024(60):263-268.

Naimjon XOJIQULOV,
Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

TDPU dotsenti PhD B.Absattorov taqrizi ostida

MARKAZIY OSIYO MUTAFAKKIRLARINING O‘G‘IL BOLA TARBIIYASIGA OID QARASHLARINING O‘ZIGA XOSLIGI

Аннотация

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mutafakkirlarining o‘g‘il bola tarbiyasi haqidagi qarashlari mintaqaning tarixiy, madaniy va diniy an‘analari ta‘sirida shakllangan o‘ziga xos xususiyati ochib berilgan. O‘g‘il bola tarbiyasini madaniyatlar sintezi, oila va jamiyatning o‘rni, axloqiy qadriyatlar, ta‘lim va fan, jismoniy rivojlanish rakurslarida tahliliy ko‘rib chiqilgan. O‘rta Osiyo mutafakkirlarining o‘g‘il bola tarbiyasi haqidagi qarashlarining o‘ziga xosligi ma‘naviy-axloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanish, madaniy an‘analari va jamoaviy qadriyatlariga asoslanganligi bo‘yicha xulosalar falsafiy jihatdan bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Tarbiya, gender tenglik, tarbiya modeli, ma‘naviy kamolot, tarbiya falsafasi.

УНИКАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ МЫСЛИТЕЛЕЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ НА ВОСПИТАНИЕ МАЛЬЧИКА

Аннотация

В данной статье раскрывается своеобразие взглядов мыслителей Средней Азии на воспитание мальчиков, сформировавшихся под влиянием исторических, культурных и религиозных традиций региона. Воспитание мальчика анализировалось аналитически с позиций синтеза культур, роли семьи и общества, нравственных ценностей, образования и науки, физического развития. Сделаны выводы об своеобразии взглядов мыслителей Средней Азии на воспитание мальчиков, основанные на духовно-нравственном, интеллектуальном и физическом развитии, культурных традициях и коллективных ценностях.

Ключевые слова: Образование, гендерное равенство, модель образования, духовная зрелость, философия образования.

THE UNIQUENESS OF THE VIEWS OF CENTRAL ASIAN THINKERS REGARDING THE UPBRINGING OF A BOY

Annotation

This article reveals the unique nature of the views of Central Asian thinkers on the upbringing of boys, formed under the influence of the historical, cultural and religious traditions of the region. The upbringing of boys is analytically examined from the perspectives of the synthesis of cultures, the role of family and society, moral values, education and science, and physical development. The conclusions on the uniqueness of the views of Central Asian thinkers on the upbringing of boys are philosophically stated, based on spiritual and moral, intellectual and physical development, cultural traditions and collective values.

Key words: Education, gender equality, upbringing model, spiritual maturity, philosophy of upbringing.

Kirish. O‘g‘il bola tarbiyasi murakkab jarayon bo‘lib, bunda albatta ijtimoiy-madaniy, siyosiy, iqtisodiy, diniy, etnik, milliy va jinsiy manfaatlar hamda ehtiyojlar nuqtai nazaridan yondashish maqsadga muvofiq. Agarda masalaga retrospektiv yondashgan holda xalq og‘zaki ijodi namunalari e‘tibor qaratsak, har bir xalq, avvalo, o‘zining hayotiy tajribalariga tayangan holda milliy hayot yo‘lini, kundalik faoliyati va kuzatishlarini umumlashtirilgan qisqa va lo‘nda ko‘rinishda ifodalangan maqollarni yaratgan. Xususan, “Tarbiya taqani to‘g‘rilaydi” maqolida “chinakam tarbiya bilan “tuzalmas” odamni ham (bunda o‘g‘il bola nazarda tutilgan, sababi Odamning etnologik jihati Odam Ato bilan, ya‘ni birinchi odam nomi bilan bog‘liqligini e‘tiborga olish zarur – X.N.), jumladan “quloqsiz” o‘jar, goj, o‘ta sho‘x o‘g‘il bolani ham tuzatib, odobli qilish”[1] mumkinligiga ishora beradi. Shuningdek, maqollarda o‘g‘il bola tarbiyasiga “gender yondashuv asosidagi munosabat”[2] ham o‘z ifodasini topgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ota-bobolarimiz o‘g‘il bola tarbiyalashda agarda so‘zning, pand-nasihatning o‘zigina kor qilmaydigan bo‘lsa, do‘q po‘pisa qilish, kerak bo‘lsa “qamchini uchini” ko‘rsatish ham foydadan holi bo‘lmaydi deya hisoblab, “Payg‘ambarda ham ozgina po‘pisa bo‘ladi”, degan fikrni ilgari surishgan. Demak, o‘g‘il bola tarbiyasida juda yumshoqlik ham, o‘ta qattqlik ham hamisha kutilgan natija bermasligini e‘tiborga olgan holda xalqimiz o‘z yaratgan maishiy falsafasida “me‘yori”ni bilish, ya‘ni masalaning gnoseologik jihatiga ham e‘tibor qaratishgan. Shu boisdan ham “Bolani so‘kaversang beti qotar. Uraversang eti qotar”, “Otasi qilsa zo‘rligni, bolasi ko‘rar xo‘rligni” deya o‘g‘il bola tarbiyasiga nihoyatda ehtiyotkorlik bilan yondashish lozimligini uqtirishgan.

Markaziy Osiyo xalqlarining «Alpomish», «Kuntug‘mish», «Go‘ro‘g‘li», «Oysuluv», «Tohir va Zuhra»,

«Yusuf va Zulayho», «Manas», «Qizjibek», «Qozi Kurpesh Bayan suluv» kabi dostonlarida ham o‘g‘il bolalarni tarbiyalash, ularni oila qurishga tayyorlash, shuningdek, kasbiy va shaxsiy sifatlarini shakllantirish masalalari ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqotchilar ta‘kidlashicha, bunda o‘g‘il bolalarning “jismoniy qobiliyatlariga alohida ahamiyat berilgan. Yigitning jismoniy qobiliyati sinab ko‘rilgan. Masalan, kuyovga munosib yoki nomunosib ekanligini aniqlash uchun o‘zaro ot poygasi, kamondan nishonga urish, uzoqqa o‘q uzish, kurash tushish kabi bellashuvlar o‘tkazilgan”[3].

Zardushtiylikning muqaddas kitobi «Avesto»da ham o‘g‘il bola tarbiyasiga oid qimmatli fikrlar bayon etilgan. Jumladan, ota-onalarning o‘g‘il farzandlarga munosabati, ularning burch va vazifalari, uylanish va kelin tanlash xususidagi g‘oyatda qimmatli fikrlar bugunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Bu xususida B.M.Ubaydullaeva “O‘zbek xalqi yosh avlod tarbiyasida o‘z modeliga ega bo‘lib, mazkur model asrlar davomida shakllantirilgan va uchta asosiy negiz – xalq amaliy tajribalari e‘tiqodiy (zardushtiylik va Islom) hamda nazariy-falsafiy (O‘rta Osiyo mutafakkirlari va jadid ma‘rifatparvarlarining ta‘lim-tarbiyaga oid ilg‘or g‘oyalari) negizga ega” degan fikrni ilgari suradi. Ilmiy jamoatchilik uchun ma‘lum bo‘lgan “Avesto”dagi: “Ezgu fikr, ezgu kalom va ezgu amalikim, bu yerda va har yerda ulug‘lanadi va ulug‘langusi, madh etaman. O‘zim ham jonu dilim bilan yaxshilikka intilaman”[4] degan falsafiy mulohazada ham o‘g‘il bola tarbiyasida niyat, so‘z va ish birligiga amal qilish muhimligi uqtirilgan holda, “har bir ayol yo er o‘zi durust va yaxshi deb bilgan narsasiga amal qilishlari va boshqalarni ham ogohlantirishlari hamda ular ham o‘sha narsalarga amal qilishlari kerak”ligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Tadqiqotlar metodologiyasi. Sharq mutafakkirlari imyon, ilm va amal birligini tarkib toptirishga alohida e‘tibor

qaratganlar. Ular o'g'il bolani tarbiyalashda "shaxs iste'dodi, aqliy-fikriy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga harakat qilganlar. Shaxsning ijodiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun qulay muhit yaratishga intilganlar. Natijada shaxsning aqliy-ijodiy faolligi yaqqol namoyon bo'lgan". Xususan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibatul-hakoyiq", Sa'diy Sherozining "Guliston", Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" kabi asarlarida o'g'il bola tarbiyasiga doir ilgari surilgan qarashlar, mutafakkirlar tomonidan bayon etilgan hikmat va aforizmlar, amaliy hayotda o'z isbotni topgan nazariy yondashuvlarining o'ziga xos jihatlariga ushbu paragaf doirasida qisman to'xtalib o'tamiz.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» («Saodatga yo'llovchi bilim») asari ta'lim-tarbiya tarixi, uning nazariy masalalari, o'g'il bolalarni komil inson qilib tarbiyalashda foydalanish muhim bo'lgan mohiyatan teran manbadir. «Qutadg'u bilig» asarini birinchi marta o'zbek tiliga tarjima qilgan filolog olim Q.Karimov, bu asar "axloq va odob, ta'lim va tarbiya hamda ma'naviy kamolotning yo'l-yo'riqlari, usullari, chora-tadbirlarini mujassamlashtirgan qomusdir" deya munosabat bildirgan. Tadqiqotchi D.Yu.Xodjaeva "Qutadg'u bilig" asarida ilgari surilgan axloqiy-ma'naviy qarashlar to'g'risida shunday munosabat bildiradi: Asardagi "to'rtta yetakchi qahramon; Kuntug'di, Oyo'tdi, O'gdulmush, O'zg'urmish obrazlari orqali ramziy timsollar tarzida adolat, davlat, aql va qanoatni ifodalashi talqin qilinib, qahramonlar o'rtasida kechgan savol-javob, munozara asosida muallif o'zining ilg'or falsafiy qarashlarini, odob-axloq me'yorlarini jamiyat turli tabaqalarining burch va farzlarini ijtimoiy hayotning hamma tomonlari haqida fikr yuritgan. Faqat bilimli, aql zakovatli kishilargina ezgu savobli ishlarni qilishga qodir bo'lib, haqqoniy odil, adolatli siyosat yurgazib kelgan" degan xulosani ilgari suradi. Asarda o'g'il bola tarbiyasida otaning roliga alohida e'tibor qaratilib: "Bolaga otaning mehnati singgan bo'lsa, So'ng u bolaning xulq-atvorida bilinadi. Ota bolani nazoratda tutsa, U yaxshi, ezgu bo'ladi". "Ota bolani kichikligidan bebosh qilib qo'ysa, Bolada gunoh yo'q, barcha jafo otada"[5] degan mulohazalar ifodalangan.

Tahlil va natijalar. Tarbiya masalasiga bag'ishlangan yana bir qimmatli manba bu XI asrda Eronda yaratilgan va Sharq xalqlari o'rtasida mashhur Unsurulmaoliy Kaykovus qalamiga mansub "Qobusnoma" (fors: قابوسنامه), yoki «Nasihatonoma» (fors: نصيحتنامه) asaridir. Bu asarda o'g'il bolani tarbiyalashda ijtimoiy hayotda kerakli bo'lgan amaliy ahamiyatga ega fikrlar mantiqiy izchillik asosida o'z ifodasini topgan. Tadqiqotchi B.B.Hamdovning yozishicha, «Qobusnoma»da farzand tarbiyasi va ma'naviyatini rivojlantirishga doir turli xil pandu nasihatlar o'rin olgan. Jumladan, «Ota-ona haqini bilmak zikrida», «Suxandonlik bila baland martabaga erishmoq zikrida», «Qarilik va yigitlik sifati zikrida», «Mehmon olmoq va mehmon bo'lmoq zikrida», «Omonatni saqlamoq zikrida», «Farzandni parvarish qilmoq zikrida», «Do'st tutmoq zikrida» deb nomlangan bo'limlarda shaxs kamoloti masalalari ilgari surilgan".

Darhaqiqat asarning «Farzandni parvarish qilmoq zikrida» deb nomlangan yigirma yettinchi bobida o'g'il bola tarbiyasida ota-ona tomonidan e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan xatti-harakatlar va amallar xususida shunday yozilgan: "agar farzanding bo'lsa, unga yaxshi ot qo'yg'il, nedinkim, otadin farzand haqlaridin biri unga yaxshi ot qo'ymoqdur. Yana biri uldurkim, farzandni oqil va mehribon doyalarga topshurg'aysan. Sunnat qilur vaqtida sunnat qilg'aysan, qudratingga loyiq to'y va tomosha qilg'aysan hamda o'qishni o'rgatgaysan. Ulug'roq bo'lg'ondin so'ng, agar riyat bo'lsang, unga hunar va kasb o'rgatg'aysan, agar siphoh ahlidin bo'lsang, siphoh ilmin o'rgatg'aysan. Bularni bilg'ondin so'ng shinovarlik, ya'ni suvda yuzmakni o'rgatg'il"[6]. Bu yerda hunar o'rganishda avlodlar vorisligi masalasiga alohida e'tibor qaratilishi, Sharq xalqlariga xos xususiyat ekanligini ta'kidlash joiz. Ko'rsatib o'tganimizdek, Kaykovus o'g'il bola tarbiyasida shinovarlik, ya'ni suvda suzishni o'rgatish muhimligiga ham o'z e'tibor qaratgan. Hozirgi davrda o'z ta'limning o'ziga xosligi bilan dunyoning ko'plab davlatlarini qiziqtirib kelayotgan Yaponiyada bu jihatga alohida e'tibor qaratilib, ta'lim-tarbiyasini ajralmas qismi sifatida, yapon maktablarida suzish o'quv dasturiga kiritilgan va juda ko'pchilik

maktablar o'zining katta basseynlariga egaligi, har bir yapon o'quvchisi suzishni o'rganishga majbur hisoblanishi qayd etilgan. Bu esa Kaykovusning tarbiya to'g'risidagi qarashlarining amaliy ahamiyatini va jozibadorligini kuchaytiradi.

Umuman Kaykovusning "Qobusnoma" asari o'g'il bolalarni tarbiyalashdek mas'uliyatli ishda muhim qimmatli manba bo'lib qoladi, undagi o'g'it va pand-nasihatlardan foydalanish amaliy ahamiyat kasb etib, o'g'il bolalarni komil inson qilib tarbiyalash mexanizmlarini takomillashtirish uchun xizmat qiladi.

O'g'il bola tarbiyasida muhim hisoblangan yana bir muhim manba Ahmad Yugnakiy qalamiga XIII asrga mansub "Hibatul-haqoyiq" ("Haqiqatlar armug'oni" yoxud "Sevimli haqiqatlar") asaridir[7]. Manbaining to'liq nusxalaridan biri Hirotda, XV asrda qadimgi uyg'ur yozuvi asosida ko'chirilgan. Yugnakiy to'g'risida Alisher Navoiy o'zining "Nasoim ul-muhabbat" asarida shunday yozadi: "Adib Ahmad ham turk elidin erinish. Aning ishida g'arib nimalar manquldur. Derlarki, ko'zlari bitov erinishki, aslo zohir ermas emish. Basir bo'lib, o'zga basirlardek andoq emas erinishki, ko'z bo'lg'ay. Ammo bag'oyat ziyrak va zakiy va zohid va mutaqqiy kishi erinish" deya qayd etgan. Demak, Ahmad Yugnakiy jismoniy kamchiligi bo'lishiga qaramasdan o'zidan keyin kelajak avlodga foydasi tegandigan va uning nomini tarix sahifalariga abadiy muhirlangan ulkan ma'naviy meros sifatida "Hibatul-haqoyiq" asarini qoldirdi. E.Ochilovning yozishicha asar "O'ziga xos axloq kitobi bo'lgan bu asarga Qur'oni karim va Hadisi sharif ma'nolari singdirilgan. U islom dini axloqini tashviq qilish, komil insonni tarbiyalab yetishtirish maqsadi bilan yozilgan" deb ko'rsatib o'tilgan. Asarda o'g'il bolaga bilim berish orqali ilmi qilib tarbiyalash masalasiga alohida munosabat bildirilgan.

Alisher Navoiyning ta'limiy-axloqiy asarlari inson shaxsini ma'naviy-axloqiy shakllantirish muammosini hal etishda sof falsafiy asarlar sifatida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ana shunday ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan asarlaridan biri "Mahbub ul-qulub (Qalblarga mahbub hikmatlar va hikoyatlar)" bo'lib, bunda insonning ma'naviy kamolga yetishida yuksak hulq-odob, ilm-fanni egallash g'oyasi ilgari surilgan. Tadqiqotchi B.Tursunovning bayoniga ko'ra, Alisher Navoiy nasrining gulto'ji bo'lgan "Mahbub ul-qulub" Sharq pandnoma adabiyotining durdonalaridan hisoblanadi. Uning "Hamida af'ol va zamima hisol xosiyatida" (Yaxshi fe'llar va yomon xislatlar to'g'risida) nomli qismida "tahsinga sazovor fe'l-atvor, yuksak xulqqa erishish tamoyillari orqali ochib berilgan. Bular tavba, zuhd, tavakkul, qanoat, sabr, tavoze va adab, zikr, rizo, tavajjuh va ishq ekanligini, mana shu fazilatlar inson qalbin tug'yon va isyondan saqlashi, unga huzur va halovat baxsh etishi, xulqini go'zal qilishi, bardoshini oshirishi bilan birga irodasini baquvvat bo'lishiga ko'maklashishini"[8] ko'rsatib o'tgan. Xususan, Navoiy o'g'il bolada yaxshi xulqni tarbiyalash axloqiy jihatlariga haqida shunday yozadi: "Tavoze va odoblilarga xalq ta'zim va hurmat bilan qaraydi va odob urug'ini ekan javohir hosilini oladi. Xalq bilan munosabatda yaxshi xulqni bo'lishning hosilasi shunday va aksi bo'lsa, o'rtadagi muhabbatga xalal yetadi. Ikki tomondan ham xulq chiroyli bo'lsa, adab va tavoze muqobilida izzat va hurmat hosil bo'ladi". Navoiy o'g'il bolalarni saxovatli qilib tarbiyalashning ijtimoiy ahamiyati va falsafiy mohiyati to'g'risida shunday dedi: "Saxovat odamiylik mulkining mavj urib turgan dengizi, balki u sermavj dengizning bebaho gavharidir... Saxovat faqat himmat ahlida bo'ladi va bu ulug' sifat pokiza kishilarga xosdir. Odam bir badan bo'lsa, himmat uning jonidir".

Tadqiqotchi M.Sulaymonov fikricha, Navoiyda "hozirgi zamon shaxsi uchun nihoyatda zarur bo'lgan mehr-muruvvat, poklik, yaxshi xulq, ezgulik, ilmga tashnalik, zukkolik, onglik, donolik, dilkashlik, nafislik, iffatilik, xushmuomalalik, nazokatlik, beg'arazlik singari ko'plab yuksak insoniy umumpsixologik fazilatlarini ulug'lagan" deya munosabat bildirgan.

Xulosa. Umuman olganda, tarbiya falsafasi to'g'risida, xususan o'g'il bola tarbiyasi to'g'risida ko'plab sharq mutafakkirlari o'zlarining qarashlarini turli nomlar bilan ataluvchi asarlarida ilgari surishgan. O'rta Osiyo mutafakkirlarining o'g'il tarbiyasi haqidagi fikrlarini qisqacha quyidagicha izohlash mumkin. Birinchidan, oila va jamiyat qadriyatlarini asosida o'g'il

bola tarbiyasi oila va mahalla sharoitida amalga oshiriladi, bunda keksa avlodlardan bilim va an'analar o'tkazish muhim ahamiyatga ega. Ikkinchidan, axloqiy me'yorlar (kattalarni hurmat qilish va boshqalarga g'amxo'rlik qilish) asosiy o'rinni egallaydi. Uchinchidan, ma'naviy rivojlanish islom an'analari ta'limi va tarbiyasi, jumladan, diniy tamoyillar va ma'naviy qadriyatlar

asosiga quriladi. To'rtinchidan, ta'lim orqali turli sohalarda bilimlarni egallash orqali, voqea va hodisalarga mustaqil fikr bildirish imkonini beradi. Beshinchidan, bu jihatlar o'g'il bola tarbiyasiga ma'naviy, axloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanishni o'zida mujassam etgan holda yaxlit yondashuv shakllanadi.

ADABIYOTLAR

1. Shomaqsdov Sh., Shorahmedov Sh. Hikmatnoma. O'zbek maqollarining izohli lug'ati. –Toshkent, 1990. – B. 385.
2. Gender tadqiqot asoslari kursi xrestomatiyasi. / Ilmiy muharrir O'.Abilov – Toshkent: O'zbekiston, 2003. – 276 b.
3. Arapbaeva D.K., Arapbaeva V.K. Sharq mutafakkirlarining oila va tarbiya haqidagi qarashlari // Zamonaviy ta'lim. 2015, 7-son. – B. 66-72.
4. Avesto: tarixiy-adabiy yodgorlik / N.Jo'raev; tarjimon A.Mahkam. – Toshkent: G'.G'ulom, 2015. – B. 158.
5. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig. / F.Ravshanov she'riy tabdili. Toshkent: Akademnashr, 2015. – 512 b.;
6. Kaykovus. Qobusnoma. / Forschadan M.R.Ogahiy tarj. Nashrga tayyor. S.Dalimov, U.Dalimov. – Toshkent: O'qituvchi NMIU, 2006
7. Ahmad Yugnakiy. Hibatul-haqoyiq / Turkchadan B.G'oyib tarj. – Toshkent: Akademnashr, 2002.
8. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub (Qalblarga mahbub hikmatlar va hikoyatlar). – Toshkent: Sano-standart, 2018. – B. 5.

Muhammad XOLIQULOV,

O‘zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti o‘qituvchisi
E-mail: xoliqulovmuxammad1997@gmail.com

O‘z-Fin pedagogika instituti professori J.Yaxshilikov taqrizi asosida

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI GEOMAFKURAVIY SIYOSATINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Annotatsiya

Maqolada gemafkura, geosiyosat, geiqtisodiyot va mintaqaviy siyosat tog‘risidagi xorijiy va yurtimiz olimlarining bir qancha ilmiy ishlari tadqiq etilgan. Markaziy Osiyo davlatlarining geomafkuraviy siyosatining rivjlanish tendensiyalariga, mustaqillikka erishgandan so‘ng geomafkuraviy siyosatdagi yangilanishi ustuvor bo‘lgan vazifalari hamda yangilanishi zarur bo‘lgan geomafkuraviy siyosatlar keltirib o‘tilgan. Mintaqadagi geomafkuraviy siyosatning asosiy maqsadlari tahlil etilib, ularning integrativ jarayonlarda yaxlit jarayon sifatida ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Geosiyosat, geomafkura, geiqtisod, geomafkuraviy yangilanish, geosiyosiy yondashuvlar, mintaqaviy hamkorlik, integratsiya, savdo-iqtisodiy integratsiya, tashqi sarmoya, diplomatik aloqalar.

DEVELOPMENT TENDENCIES OF GEO-IDEOLOGICAL POLICY OF CENTRAL ASIAN STATES

Annotation

In the article, a number of scientific works of foreign and domestic scientists on geo-ideological, geopolitics, geo-economics and regional politics are researched. The development trends of the geo-ideological policy of the Central Asian countries, the priority tasks of updating the geo-ideological policy after gaining independence, and the geo-ideological policies that need to be updated are mentioned. The main goals of the geo-ideological policy in the region are analyzed and their socio-philosophical analysis is carried out as a whole process in the integrative processes.

Key words: Geopolitics, geoideology, geoeconomics, geoideological renewal, geopolitical approaches, regional cooperation, integration, trade-economic integration, foreign investment, diplomatic relations.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГЕОИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В статье исследуется ряд научных работ зарубежных и отечественных ученых по географии, геополитике, геоэкономике и региональной политике. Отмечены тенденции развития геоидеологической политики стран Центральной Азии, приоритетные задачи обновления геоидеологической политики после обретения независимости, а также геоидеологическая политика, нуждающаяся в обновлении. Анализируются основные цели геоидеологической политики в регионе и проводится их социально-философский анализ как целостный процесс в интегративных процессах.

Ключевые слова: Геополитика, геоидеология, геоэкономика, факторы, геоидеологическое обновление, геополитические подходы, региональное сотрудничество, интеграция, торгово-экономическая интеграция, иностранные инвестиции, дипломатические отношения.

Kirish. Markaziy Osiyo davlatlari o‘zining geosiyosiy va iqtisodiy ahamiyati tufayli nafaqat mintaqaviy, balki global siyosatda ham muhim o‘rin egallaydi. Ushbu mintaq, tarixan, bir nechta yirik imperiyalar va davlatlar o‘rtasida geosiyosiy raqobat, siyosiy o‘zgarishlar va iqtisodiy aloqalar markaziga aylangan. Xususan, Markaziy Osiyo o‘zining geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va iqtisodiy imkoniyatlari bilan jahon siyosatida muhim geostrategik mintaq sanaladi. Mintaqa, tarixan, turli kuchlar o‘rtasida geosiyosiy raqobat va hamkorlik maydoniga aylangan. Sovet Ittifoqining parchalanishi bilan Markaziy Osiyo mamlakatlari mustaqillikka erishib, yangi geomafkuraviy geosiyosat yo‘nalishlarni tanlashga kirishdi.

Sovet Ittifoqining parchalanishi va Markaziy Osiyo davlatlarining mustaqillikka erishishi bilan, mintaq yangi geosiyosiy rejalashtirish, xavfsizlik masalalari, iqtisodiy integratsiya va global siyosatdagi o‘rnini aniqlash jarayoniga kirishdi. Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlari geomafkuraviy siyosatining rivjlanish tendensiyalarini o‘rganish, nafaqat mintaqaviy barqarorlik, balki global xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlik nuqtai nazaridan ham dolzarb masalalardan hisoblanadi. Muhtaram yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev 2022-yil Qirg‘izistondagi sammitda ta’kidlaganlaridek, “Biz Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash, barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivjlantirish borasidagi murakkab vazifalarni izchil hal etib kelmoqdamiz”[7]. Shuningdek, yuqorida keltirilgan so‘zning isboti o‘laroq, “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”,gi Prezident farmonida ham uning aksini ko‘rishimiz mumkin. Xususan,

taraqqiyot strategiyasining VII bobida mamlakatimiz xavfsizligi va mudofa salohiyatini kuchaytirish, ochiq va pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish deb nomlangan bo‘lib, 93,94,95,96,97,98,99 va 100-moddalari aynan shu sohaga bag‘ishlangandir[8]. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda mavzuimizning dolzarbligini quyidagilarda belgilaymiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Gemafkura, geosiyosat, va mintaqaviy siyosat haqidagi ilmiy tadqiqotlar so‘nggi yillarda juda rivjlandi. Markaziy Osiyo hududi bo‘yicha yozilgan ilmiy ishlar orasida bir qancha muhim tadqiqotlar mavjud bo‘lib ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: Markaziy Osiyo davlatlarining geosiyosiy pozitsiyalari, geografik o‘rni va tashqi siyosatdagi faoliyatini o‘rganadigan bir nechta asarlar mavjud. Masalan, S.S.Dudarovning “Markaziy Osiyo geosiyosati: Geopolitik va strategik aspektlar”[2], Zbignev Bjezinskiy “Buyuk shaxmat taxtasi”[9], asarida, mintaqaviy integratsiya va global siyosatdagi o‘zgarishlarning ta’siri keng tahlil qilingan. Mintaqaviy iqtisodiy va siyosiy integratsiya jarayonlari haqida T.A.Tashmatov va A.I.Axmedov tomonidan yozilgan “Mintaqaviy integratsiya va Markaziy Osiyo”[6], N.E.Muxammadiyev[5] J.Ya.Yaxshilikov[10]larning tadqiqotlar mintaq davlatlarining ShHT va Yevrosiyo Ittifoqidagi ishtirokini ko‘rib chiqadi. Bu tadqiqotlar Markaziy Osiyo mamlakatlarining global miqyosdagi integratsiya tendensiyalarini tushunishga yordam beradi. Gemafkura va madaniyatning siyosatga ta’siri haqida L.A.Fedorova va V.S.Pirogova[3] hamda Samuel Hantington[4] tomonidan olib borilgan izlanishlar mavjud. Ularning ishlarida milliy identifikatsiya, diniy va madaniy

faktorlar geosiyosiy qarorlar va tashqi siyosatga qanday ta'sir qilishini ko'rsatuvchi tahlillar berilgan.

Tahlil va natijalar. Markaziy Osiyo tarixan geosiyosiy nuqtai nazardan muhim bo'lgan hududdir. Xorazmshohlar, Temuriylar va boshqa musulmon imperiyalari mintaqada o'zaro aloqalarni rivojlantirib, o'z pozitsiyalarini mustahkamlagan. XIX asrning oxirlariga kelib, Markaziy Osiyo Rossiya imperiyasi tomonidan mustamlaka qilib olinishi bilan yangi geosiyosiy sharoit vujudga keldi. Sovet Ittifoqining shakllanishi bilan, Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarining geomafkuraviy siyosatini Moskva tomonidan belgilangan siyosatlar asosida amalga oshirgan. Mustaqillikni qo'lga kiritganidan keyin, Markaziy Osiyo mamlakatlari o'zlarining geomafkuraviy siyosatlarini yangilashga kirishdi. Bu siyosatlar, asosan, quyidagi yo'nalishlarga qaratilgan edi:

Birinchidan, hududiy suverenitetni ta'minlash: Sovet davrida markazdan boshqarilayotgan davlatlar o'z suverenitetlarini mustahkamlashga intilishdi.

Ikkinchidan, geosiyosiy mustaqillikni qo'lga kiritish: Rossiya va Xitoy kabi yirik kuchlar bilan balansni saqlashga harakat qilish.

Uchinchidan, savdo va iqtisodiy integratsiya: Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida savdo aloqalari va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan siyosatlar.

Mintaqada olib borilayotgan geomafkuraviy siyosatning mintaqa davlatlarida amalga oshirilayotgan faol tashqi va pragmatik siyosatning mahsuli hisoblanadi. Xususan, J.Ya.Yaxshilikov va N.E.Muxammadiyev: "Geomafkuraviy siyosat – bu bir mintaqada yashovchi davlatlar xalqlarining o'zaro konsensusga kelganligi natijasida shakllangan muayyan g'oyaviy qarashlar tizimini odamlar ongiga singdirish, zararli ma'naviy-mafkuraviy ta'sirlar, turli ko'rinishdagi tazyiqlarning oldini olishga qaratilgan uslub va vositalar hamda ularni ishlab chiqish, tartibga solish va boshqarish bilan bog'liq faoliyat majmuidir"[10,426], deya ta'riflaydi. Bu fikrga qo'shilgan holda geomafkuraviy siyosatni quyidagicha ta'riflaymiz: "Geomafkuraviy siyosat – bu davlatlarning geosiyosiy va iqtisodiy maqsadlarini amalga oshirishda geografik, siyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik omillarini hisobga olgan holda yuritiladigan siyosatni anglatadi.

Fikrimizni davom ettirar ekanmiz, geomafkuraviy siyosatni bir mintaqada bajarilishi lozim bo'lgan mafkuraviy vazifalarni amalga oshirish uchun bo'lgan harakat tarzida ham tushunish mumkin. Ushbu vazifalar bir mintaqada joylashgan mamlakat yoki xalqning dunyo hamjamiyatida tutgan o'rni, nufuzi, xalqaro iqtisodiy, siyosiy, diplomatik aloqalardagi movqei, taraqqiyot darajasi kabi bir qator ko'rsatkichlardan kelib chiqadi.

Geomafkuraviy siyosatning asosiy maqsadi mamlakatlarning hududiy manfaatlarini himoya qilish, xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va global raqobatda o'z o'rini topishdir. Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun geomafkuraviy siyosat, ayniqsa, energiya resurslari, xavfsizlik, savdo aloqalari va iqtisodiy integratsiya masalalariga qaratilgan.

Geomafkuraviy siyosatning o'zgaruvchan global sharoitlarda davlatlar va mintaqalar uchun yangi siyosatlarni ishlab chiqish va moslashuvchan strategiyalarni ishlab chiqish zarurati anglatadi. Shuningdek, mintaqadagi yangiliklar va tahdidlarga javoban yangi geosiyosiy paradigmalarni ishlab chiqish va milliy man'fatlardan kelib chiqqan holda tanlashni taqozo qiladi.

Markaziy Osiyo uchun geomafkuraviy siyosat quyidagi omillar asosida yuzaga kelgan:

Birinchidan, geosiyosiy tahdidlarga javob: Mintaqada global va mintaqaviy xavfsizlik tahdidlari ortib bormoqda (terrorizm, ekstremizm, ekstremistik guruhlar).

Ikkinchidan, iqtisodiy va energiya integratsiyasi: Yangi iqtisodiy aloqalar, energiya resurslarining boshqarilishi va eksportga yo'naltirilgan siyosatlar.

Uchinchidan, xalqaro raqobat va integratsiya: Markaziy Osiyo davlatlari o'zaro iqtisodiy va siyosiy aloqalarni kengaytirish orqali geosiyosiy o'zgarishlarga javoban siyosiy kurslarini o'zgartirishga majburdirlar.

Markaziy Osiyo mintaqasidagi geomafkuraviy siyosatning asosiy yo'nalishlari:

Birinchidan, Markaziy Osiyo mintaqasidagi geomafkuraviy siyosatning o'zgarishi va uning ahamiyati;

Markaziy Osiyo hududi geografik jihatdan, Xitoy, Rossiya, Hindiston, Eron va Turkiya kabi global kuchlar bilan chegaradosh bo'lib, mintaqaning geosiyosiy va geostrategik ahamiyatini yanada oshiradi. Boymirza Hayitning fikriga ko'ra: "XV asr ikkinchi yarmidan – XX asrgacha Turkiston o'lkasi Rossiya va Xitoy o'rtasidagi geostrategik manfaatlar to'qnashgan huquq hisoblanadi"[1], deya bejiz takidlamagan. Xususan, Sovet Ittifoqining tarqoqligi bois, mintaqaning siyosiy strukturasi va iqtisodiy integratsiyasi nuqtai nazaridan yangi geosiyosiy realizmni yaratdi. Zbignev Bjezinskiy yuqorida ta'kidlanganlarning barchasini: "Geoiqtisodning rivojlanishi orqali davlatlarning global miqyosda kuchayishini anglatad. Bunga misol qilib "XX asrning so'ngi o'n yilliklarida dunyoishlarida kuchli iqtisodiy zilzilalarga o'xshab ketadigan siljishlar sodir bo'ldi. Tarixda birinchi marta Yevrosiyoga mansub bo'lmagan davlat – AQSh nafaqat Yevrosiyoda davlatlari orasidagi munosabatlarda qozikalonlik vazifasini o'tadi, balki jahondagi eng qudratli davlat ham bo'ldi"[9,7], bunga asosiy sabab AQShning iqtisodiy qudratiga kelganligi edi.

Bugungi kunda Markaziy Osiyo davlatlari, o'zlarining milliy suverenitetini mustahkamlash, mintaqada xavfsizlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sish uchun yangi siyosiy yo'nalishlarni ishlab chiqmoqda.

Sovetlar Ittifoqidan ajralgan davlatlar sifatida Markaziy Osiyo mamlakatlari o'z milliy manfaatlarini himoya qilishda va yangi geosiyosiy muvozanatni yaratishda qiyinchiliklarga duch kelishdi. Xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish va hududiy integratsiya sohalarida amalga oshirilayotgan siyosatlar, Markaziy Osiyoning global siyosatdagi o'rini va ahamiyatini belgilaydi.

Ikkinchidan, Markaziy Osiyo geomafkuraviy siyosatining asosiy tendensiyalari;

Markaziy Osiyo davlatlarining geomafkuraviy siyosati yangi global va mintaqaviy sharoitlarga moslashishga intilmoqda. Xususan, global va mintaqaviy geomafkuraviy siyosatni yuritishda ko'zga tashlanmoqda. Quyidagi asosiy tendensiyalar mintaqada sezilarli o'zgarishlar mavjudligini anglatadi. Ular quyidagilar:

Mintaqada xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash: Markaziy Osiyo mamlakatlariga asosan, Afg'oniston bevosita terrorizm, ekstremizm va boshqa tahdidlari orqali mintaqa xavf solmoqda. Potensial xavfga mintaqa davlatlarining birgalikda kurashishda o'zaro hamkorlikni kuchaytirishga harakat qilishiga undamoqda. Xususan, minqata davlatlarining o'zaro kelishuvlari asosida ShHTning "Mintaqaviy aksilteror tuzulmasi" va MDHning "Aksilteror markazi" faoliyat yuritmoqda. Rossiya, Xitoy va AQSh kabi geosiyosiy kuchlar bilan xavfsizlik masalalarida hamkorlikni rivojlantirish va xalqaro xavfsizlik tizimiga moslashish maqsadida mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan geomafkuraviy siyosatlar ishlab chiqilmoqda.

Iqtisodiy integratsiya va energiya resurslari: Markaziy Osiyo davlatlari o'z iqtisodiy siyosatlarini global bozorlar bilan uyg'unlashtirishga intilmoqda. Bugungi kunda Xitoyning "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi va Rossiya bilan iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish orqali mintaqadagi energetika resurslari, xususan, neft, gaz va suv taqsimoti muhim geosiyosiy omilga aylanmoqda. Bularning barchasi mamlakatlarning iqtisodiy mustaqilliklarini ta'minlash va global iqtisodiy raqobatda o'z o'rini topish maqsadida geomafkuraviy siyosatni amalga oshirmoqda.

Tashqi sarmoya va integratsiya: Markaziy Osiyo mamlakatlari xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish maqsadida tashqi sarmoyalar va investitsiyalarni davlat ichki tizimiga jalb qilishga intilishmoqda. Xususan, Xitoy va Yevropa Ittifoqi, Jahon savdo tashkiloti, Jahon banki va shu kabi iqtisodiy kuchlar bilan yangi integratsiya jarayonlari mavjud. Bu tendensiya nafaqat iqtisodiy o'sish, balki siyosiy stabilizatsiya uchun ham ahamiyatlidir.

Xalqaro integratsiya va diplomatik aloqalar: Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarining tashqi siyosatida yangi global muvozanatni yaratish uchun harakat qilmoqdalar. Rossiya, Xitoy,

AQSh va Yevropa Ittifoqi kabi kuchlar bilan o'zaro aloqalarni mustahkamlash va o'zining strategik pozitsiyalarini saqlab qolish uchun diplomatik rakurslarini yangi sharoitlarga moslashtirmoqda.

Uchunchidan, geosiyosiy va iqtisodiy integratsiya masalalari

Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi integratsiya darajasi va iqtisodiy aloqalar o'sib bormoqda. O'zbekiston, Qozog'iston va Tojikiston o'rtasidagi iqtisodiy va siyosiy aloqalar mustahkamlanmoqda. Shu bilan birga, Yevrosiyo Ittifoqi kabi mintaqaviy tashkilotlar orqali Markaziy Osiyo davlatlari o'z iqtisodiy va xavfsizlik manfaatlarini qo'llab-quvvatlashga intilmoqdalar.

Xususan, Xitoyning "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi mintaqada yangi geosiyosiy aloqalarni shakllantiradi. Xitoyning energiya va infratuzilma sohasidagi sarmoyalariga qarshi Markaziy Osiyo davlatlari o'z resurslarini boshqarish va ulardan foydalanish uchun yanada samarali strategiyalarni ishlab chiqmoqda.

To'rtinchidan, Markaziy Osiyoning global siyosatdagi o'rni.

Markaziy Osiyo mamlakatlari nafaqat iqtisodiy resurslar va strategik joylashuvi, balki xavfsizlik va barqarorlik nuqtai

nazaridan ham muhim o'rin tutadi. Bu mintaqada, Xitoy va Rossiya kabi global kuchlarning geosiyosiy raqobati va manfaatlarini kesishgan hudud sifatida, ya'ni geostrategik makon sifatida jahon siyosatida katta ahamiyatga ega bo'lmoqda. Shu sababli, Markaziy Osiyo davlatlari o'z geomafkuraviy siyosatini global miqyosda qiyin sharoitlar va tez o'zgaruvchi shart-sharoitlarga moslashtirish zaruratini olmoqdalar.

Xulosa. Markaziy Osiyo davlatlari geomafkuraviy siyosatining tendensiyalariga mintaqadagi va global geosiyosiy o'zgarishlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir o'tkazadi. Mintaqaning o'zaro integratsiyasi, iqtisodiy siyosati, energiya resurslarini boshqarish va saqlash aloqalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Fikr va mulohazalardan kelib chiqib biz quyidagi xulosaga keldik:

Birinchidan, Markaziy Osiyo mintaqasida rivojlanayotgan geomafkuraviy siyosat global iqtisodiy va siyosiy kuchlar muvozanatiga bog'liq holda rivojlanmoqda;

Ikkinchidan, mintaqada davlatlari o'zaro kelishgan holda yuqorida ta'kidlangan o'zaro integratsiya, tashqi xavflardan muxofazalanish, moliya va iqtisod, energiya va boshqa sohalarda birgalikda geosiyosatni amalga oshirish orqali mintaqada manfaatlarini o'zaro kelishgan holda ishlab chiqishlari zarurati kabi muammolarni bartaraf etishga urinishmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Boymirza Hayit. Turkiston Rossiya va Xitoy oralig'ida. Tarjimon. B.Isobek-O'rdabekali. –T.: Yangi asr avlodi. 2023-yil.
2. Dudarov S.S. "Markaziy Osiyo geosiyosati: Geopolitik va strategik aspektlar". –T.: O'zbekiston nashriyoti, 2020.
3. Fedorova, L. A., Pirogova, V. S. "Markaziy Osiyo madaniy geopolitikasi". Moscow: Nauka, 2019. 4. A. A. Gvozdev, "Xalqaro siyosat va xavfsizlik: Markaziy Osiyo misolida", 2017.
4. Hantington Samuel Fillips. Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va yangi dunyo tartibi. Tarjimon: J.Qodirov. –T.: "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2023.
5. Mukhamadiev, N. E. (2019). Geo-economics and geo-ideology-ideas and economical bases of the origin of a new world order in the conditions of globalization. Theoretical & Applied Science, (8), 60-63.
6. Tashmatov, T. A., Akhmedov, A. I. "Mintaqaviy integratsiya va Markaziy Osiyo". Almaty: KazNITU, 2018.
7. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining to'rtinchi maslahat uchrashuvi. Qirg'iziston. 2022-yil. 21-iyul. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/07/21/president-uz/>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son.
9. Збигнев Бжезинский. Буюк шахмат тахтаси. –T.: "Trust and support" nashriyoti. 2023-yil.
10. Яхшилик Ж.Я., Мухаммадиев Н.Э. Миллий ғоя: Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Дарслик.–T.: "Чўлпон номидаги нашриёт - матбаа ижодий уйи". 2018

Sherali XOLOV,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: Sherali.holov@mail.ru

BuxDU professori, f.f.d G. Bekmurodova taqrizi asosida

FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT: ECONOMIC -PHILOSOPHICAL INTERPRETATION

Annotation

The article analyzes the social-philosophical aspects of the concept of "economic development." It examines the goals of economic reforms concerning achieving economic development through various concepts. The article emphasizes that economic development encompasses changes associated with the formation of an innovative economy, which reflects processes related to the application of new technologies in the economy. It presents scientific reflections on the idea that economic growth is one of the critical directions indicating economic development and draws theoretical conclusions.

Key words: Economy, economic sector, economic development, innovative economy, global economy, economic growth, investments, traditional economy.

ФАКТОРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: ЭКОНОМИЧЕСКО-ФИЛОСОФСКОЕ ТОЛКОВАНИЕ

Аннотация

В статье анализируются социально-философские аспекты понятия «экономическое развитие». Рассматриваются концепции, связанные с целью экономических реформ и вопросом достижения экономического развития. Указывается, что экономическое развитие включает изменения, связанные с формированием инновационной экономики, а инновационная экономика отражает процессы внедрения новых технологий в экономику. Также выдвигаются научные рассуждения о том, что экономический рост является одним из важных направлений, указывающих на экономическое развитие, и делаются теоретические выводы.

Ключевые слова: Экономика, экономическая сфера, экономическое развитие, инновационная экономика, глобальная экономика, экономический рост, инвестиции, традиционная экономика.

IQTISODIY TARAQQIYOT OMILLARI: IQTISODIY- FALSAFIY TALQIN

Annotatsiya

Maqolada "iqtisodiy taraqqiyot" tushunchasining ijtimoiy-falsafiy aspektlari tahlil qilinadi. Iqtisodiy islohotlarning maqsadi iqtisodiy taraqqiyot erishish masalasi haqidagi konsepsiyalar tahlil qilinadi. Iqtisodiy taraqqiyot innovatsion iqtisodiyotning shakllanishi bilan bog'liq o'zgarishlarni ham o'z ichiga olishi, innovatsion iqtisodiyot yangi texnologiyalarning iqtisodiyotga tatbiq etilishi bilan bog'liq jarayonlarni ifodalashi, iqtisodiy o'sish iqtisodiy taraqqiyotdan darak beruvchi muhim yo'nalishlardan biri ekanligi haqida ilmiy mulohazalar ilgari suriladi va nazariy xulosalar qilinadi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiyot, iqtisodiy soha, iqtisodiy taraqqiyot, innovatsion iqtisodiyot, global iqtisodiy, iqtisodiy o'sish, investitsiyalar, an'anaviy iqtisodiyot.

Kirish. "Iqtisodiy taraqqiyot" tushunchasi nafaqat mazmunan boy, balki hajman ham kengdir. Hajman iqtisodiy taraqqiyot deganda bir necha yo'nalishdagi sifatiy o'zgarishlar nazarda tutiladi. U avvalo biz yuqorida tilga olib o'tgan iqtisodiy o'sishni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy o'sish mahsulot va xizmatlarning miqdoran ko'payishi bilan bog'liqligini aytib o'tdik. Iqtisodchi olimlar iqtisodiy o'sishga olib keladigan mexanizmlarni turlicha tavsiflaydilar. Masalan, L.Valras, A.Marshall, M. Fridman kabi olimlar o'z asarlarida iqtisodiy o'sishni sof iqtisodiy omillar ta'sirida yuzaga kelgan miqdoriy yuksalish sifatida tasvirlaydilar[1]. J.Tobin kabi iqtisodchi olimlar esa iqtisodiy o'sish nafaqat iqtisodiy, balki iqtisodiyotga dahldor bo'lmagan ko'plab omillar ta'sirida yuzaga kelishini uqdiradilar[2]. R.Nelson va S.Uinter o'z asarlarida iqtisodiy o'sishni milliy iqtisodiyot rivojining yorqin natijasi deb ko'rsatadi[3]. Ko'rinish turibdiki, iqtisodiy o'sish tabiati, namoyon bo'lishi xususiyatlari, omillari va vositalarini turlicha tavsiflash mumkin. Lekin, bundan qat'i nazar, u har qanday mamlakatda ham, har qanday holatda ham iqtisodiy taraqqiyotdan darak beruvchi muhim yo'nalishlardan biri sifatida qolaveradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iqtisodiy taraqqiyot omillarini tahlil qilib, o'rgangan mutaxassislar G.V.Semeko, I.A.Ugarov, G.V.Ploxotnikova esa iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omillari sifatida – ta'lim va fan rivojiga diqqatni qaratadilar[4].

Atoqli davlat arbobi Islom Karimov "O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" nomli kitobida iqtisodiyot tarkibini tubdan o'zgartirishni, xom ashyo yetkazishdan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga o'tishni, uning sifatini va raqobatga bardoshlilikini jahon talablari darajasiga

yetkazishni iqtisodiy siyosatning strategik vazifalaridan biri sifatida belgilagan edi.[6, s.301]

Rus olimlari A.V.Loginov va A.O.Yaroslavsevalar siyosiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyot o'rtasidagi dialektik aloqadorlikning boshqa jihatiga e'tiborni qaratadilar. Ular iqtisodiy taraqqiyotning o'zi siyosiy barqarorlikni mustahkamlovchi omil vazifasini o'tashi, mamlakatda iqtisodiy ravnaq sur'atlari jadallashgani sayin siyosiy barqarorlik ham qat'iyilashishini, iqtisodiy tanazzul esa siyosiy vaziyatni izdan chiqarishini qayd etadilar [7].

Amerikalik iqtisodchilar D.Adjemoglu va J.Robinsonlar iqtisodiy taraqqiyot siyosiy barqarorlikni taqozo qilishiga e'tibor qaratadilar. Ularning fikriga ko'ra, siyosiy barqarorlik iklyuziv institutlarning shakllanishiga zamin yaratadi. Bu institutlar aholining katta qismini iqtisodiy masalalar yuzasidan siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb etish imkonini beradi. Natijada iqtisodiy muammolarning o'z vaqtida bartaraf etilishiga, iqtisodiyotning shiddat bilan rivojlanishiga yo'l ochiladi. Aksincha, siyosiy beqarorlik ekstraktiv institutlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Mazkur institutlar aholining salmoqli qismini jamiyat iqtisodiy hayotidan uzib qo'yadiki, buning oqibatida iqtisodiy taraqqiyot sur'atlari sekinlashadi[9].

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda iqtisodiy taraqqiyot tushunchasi jamiyatning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy kategoriyalaridan biri bo'lib qolmoqdaki, uni iqtisodiy-falsafiy aspektlarini to'g'ri talqin qilish bugungi davrning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda.

Tahlil va natijalar. "Iqtisodiy taraqqiyot" tushunchani Y.Shumpeter iqtisodiy ravnaqni oddiy iqtisodiy o'sishdan

tafovutlash maqsadida qo'llaydi. O'zining "Iqtisodiy taraqqiyot nazariyasi" nomli kitobida iqtisodiy taraqqiyot oddiy iqtisodiy o'sishdan tubdan farq qilishini yorqin misol yordamida tasvirlab beradi.

Iqtisodiy taraqqiyot innovatsion iqtisodiyotning shakllanishi bilan bog'liq o'zgarishlarni ham o'z ichiga oladi. Innovatsion iqtisodiyot yangi texnologiyalarning iqtisodiyotga tatbiq etilishi bilan bog'liq jarayonlarni ifodalaydi. Bu texnologiyalarning joriy qilinishi nafaqat mahsulotlar va xizmatlar miqdori va sifatiga o'zgarishlar kiritadi, balki mehnat samaradorligining tubdan yuksalishiga zamin hozirlaydi. Uning ahamiyati shundaki, innovatsion iqtisodiyot aholi turmush darajasining oshishiga, yangi ish o'rinlarining yaratilishiga, eksport salohiyatining yuksalishiga, fan va ta'lim ravnaqiga xizmat qiladi. Iqtisodiy taraqqiyot yo'nalishlaridan yana biri iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar xarakteri bilan bog'liq. Sodda tarkibga ega iqtisodiyotlar asosan xom ashyo yetkazib berishga moslashgan bo'ladi. Xom ashyo ishlab chiqarish va eksport qilishga asoslangan iqtisodiyot ravnaq topmasligi hammaga ma'lum fikr. Bunday iqtisodiyot turg'unlikdan nariga o'tmaydi, unda biror bir rivoj ko'rinishi bag'oyat mushkul. Iqtisodiyot ravnaq topishi uchun tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga urg'u berilmog'i lozim. Buning uchun esa iqtisodiyot tarkibida tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, ya'ni iqtisodiy subyektlar faoliyatini tubdan yangilash, yangi tarmoqlar va sektorlarni vujudga keltirish, ular o'rtasidagi aloqadorlikni mustahkamlash lozim bo'ladi. Ana shu jarayonlarning bo'y ko'rsata boshlashi iqtisodiyotning ravnaqqa hozirligidan dalolat beradi. Boshqacha aytganda, tarmoq va sektorlarning turli-tumanligi, zamonaviyligi, davr talablari va aholi ehtiyojlariga mosligi nafaqat milliy iqtisodiyot tarkibini boyligini, balki uning taraqqiyotga yuz tutayotganini ko'rsatadi. Shu bois atoliq davlat arbobi Iqtisodiy taraqqiyotning navbatdagi yo'nalishi mehnat samaradorligi bilan bog'liq. Mehnatning samarali tarzda tashkil etilishi va amalga oshirilishi qisqa muddatda ko'proq mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish imkonini beradi. Buning natijasida mamlakatdagi ishlab chiqarish hajmi muttasil miqdoran oshib boradi, aholiga taqdim qilinayotgan tayyor mahsulotlarning tannarxi esa pasayadi. Bundan tashqari, unumli va oqilona mehnat turli resurslar sarf-xarajatini kamaytiradi. Mutaxassislar mamlakatdagi inflyatsiya darajasi bilan mehnat samaradorligi o'rtasida ham muayyan aloqadorlik mavjudligini qayd qiladilar. Xususan, samaradorlik ortgani sayin inflyatsiya miqdori kamayadi, aksincha, mehnatning nooqilonaligi va besamarligi inflyatsiyaning jadal sur'atlar kasb qilishiga sabab bo'ladi [10]. Mamlakat korxonasi va tashkilotlari, firma va kompaniyalarida mehnatning samara kasb qilib borayotgani milliy iqtisodiyotning taraqqiy topayotganidan dalolat beradi.

Shuni ham ta'kidlab o'tish zarurki, yuqorida tilga olingan yo'nalishlarning hech biri boshqalaridan ayri tarzda iqtisodiy taraqqiyot manbai bo'la olmaydi. Masalan, xom ashyo sotish evaziga iqtisodiy o'sish sur'atlari yuqori bo'lgan, ayni paytda arxaik tarkibiy tuzilishga ega, innovatsion texnologiyalardan yiroq iqtisodiyotni rivojlanayotgan iqtisodiyot deb atash nihoyatda qiyin. Yangi tarmoqlar va sektorlar vujudga keltirilayotgan, lekin ulardagi mehnat samarasi past darajada qolayotgan yurtlarda ham iqtisodiy taraqqiyot sodir bo'lmaydi. Iqtisodiyotda sifatii o'zgarishlar yuz berishi, uning ravnaq topishi uchun yuqorida ko'rsatilgan yo'nalishlarning barchasi uyg'un va o'zaro aloqador ravishda, uzoq muddat davomida uzluksiz holda namoyon bo'la boshlamog'i lozim.

Iqtisodiy taraqqiyot stixiyali va tasodifiy ravishda sodir bo'ladigan va bo'y ko'rsatadigan jarayon emas. U jamiyatning barcha mavjud resurslarini keng ko'lamda safarbar qilishni taqozo etadi. Mutaxassislarining ilmiy ishlarida iqtisodiy taraqqiyotga turki beruvchi ko'plab omillar tavsiflanadi. Masalan, amerikalik iqtisodchilar D.Adjemoglu va J.Robinsonlar iqtisodiy taraqqiyot siyosiy barqarorlikni taqozo qilishiga alohida urg'u beradilar. Ularning fikriga ko'ra, siyosiy barqarorlik iklyuziv institutlarning shakllanishiga zamin yaratadi. Bu institutlar aholining katta qismini iqtisodiy masalalar yuzasidan siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb etish imkonini beradi. Natijada iqtisodiy muammolarning o'z vaqtida bartaraf etilishiga, iqtisodiyotning shiddat bilan rivojlanishiga yo'l ochiladi. Aksincha, siyosiy

beqarorlik ekstraktiv institutlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Mazkur institutlar aholining salmoqli qismini jamiyat iqtisodiy hayotidan uzib qo'yadiki, buning oqibatida iqtisodiy taraqqiyot sur'atlari sekinlashadi. [10]. Mualliflar iklyuziv institutlar qaror topgan AQSH, Fransiya, Avstraliya kabi mamlakatlardagi iqtisodiy taraqqiyotni, ekstraaktiv institutlar faoliyat ko'rsatayotgan Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlaridagi iqtisodiy vaziyatni misol tariqasida keltiradilar[9].

G.V.Semeko, I.A.Ugarov, G.V.Ploxotnikova esa iqtisodiy taraqqiyotning boshqa omiliga – ta'lim va fan rivojiga diqqatni qaratadilar. Ularning mulohazalariga ko'ra, ta'lim va fan iqtisodiy taraqqiyotga erishishda muhim rol o'ynaydi, chunki aynan fan va ta'lim iqtisodiyotni innovatsiyalar, yangi texnologiyalar va malakali kadrlar bilan ta'minlaydi. Bu vazifalarning samarali ado etilishi esa mehnat unumdorligini yuksaltirish, korxonasi va tashkilotlar raqobatbardoshligini oshirish, yangi va yangi investitsiyalarni jalb etish uchun imkon yaratadi. Shuningdek, fan va ta'lim sharofati bilan iqtisodiyotning turli sektorlarida mashg'ul bo'lgan mutaxassislar muttasil ravishda o'z mahoratlari va malakalarini oshirib borishga muvaffaq bo'ladilar, bu esa iqtisodiyotning innovatsion rivojiga yo'l ochadi[11]. Ta'lim va fan yuksalishisiz iqtisodiy taraqqiyotga erishish bag'oyat mushkul. Ushbu sohalarining zamon talablaridan ortda qolishi yoxud inqirozi iqtisodiyot sohalarini malakali kadrlarsiz qoldiradi, yangi texnologiyalar va innovatsiyalarning vujudga kelishi jarayonlariga putur yetkazadi. Ta'lim va fan inqirozi, shuningdek, jamiyatdagi mehnat unumdorligini zaiflashtiruvchi omil xamdir. Bularning natijasida iqtisodiyot asta-sekinlik bilan turg'unlikka yo'liqadi.

Mutaxassislarining yana bir guruhi iqtisodiy taraqqiyotga erishish uchun iqtisodiy infratuzilmani takomil toptirish kerakligini uqdiradilar. Iqtisodiy infratuzilmaning ahamiyati shundaki, u iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishi uchun zaruriy shart-sharoit yaratadi, iqtisodiy obyektning xom ashyo va resurslar bilan uzluksiz ta'minlanishi, mahsulot va xizmatlarning iste'molchilarga yetkazilishi, yangi texnologiyalarning o'zlashtirilishi va tatbiq etilishi uchun zamin hozirlaydi. Jumladan, transport infratuzilmasi mahsulotlar va odamlarning harakatlanishiga imkon beradi va ularning bozorlarga kirishini ta'minlaydi, bu esa savdo va biznesni rivojlantirishga yordam beradi. Energetika infratuzilmasi sanoatlashtirish va iqtisodiyotni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan energiya ta'minotini amalga oshiradi. Aloqa va axborot infratuzilmasi biznesni rivojlantirish, turi innovatsiyalarni o'zlashtirishga yordam beradi. Bank tizimi investitsiyalar va iqtisodiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslardan foydalanishni ta'minlaydi. Tilga olingan infratuzilmaviy tizimlarning samarali faoliyat ko'rsatayotgani esa mamlakat iqtisodiyoti taraqqiyotga qadam qo'yganini ko'rsatadi.

Olimlar iqtisodiy taraqqiyot innovatsiyalarining ishlab chiqarishga keng miqyosda tatbiq etilishi mahsuli ekanligini ham ta'kidlaydilar. "Har qanday sohaning istiqbolli, rivojlanishini ilmfan yutuqlarisiz tasavvur etish qiyin,- deb yozadi Innovatsion ishlanmalarni joriy etish ilmiy-amaliy markazi direktori Sh.Sharifov.- Hozirgi global rivojlanish davrida, qayerda innovatsion ishlanmalar hayotga izchil tatbiq etilsa, o'sha joyda o'sish bo'ladi"[12]. Darhaqiqat, bizning davrimizga kelib, innovatsiyalarning iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlashdagi roli shu qadar yuksaldiki, mutaxassislar innovatsiyalarning o'rni salmoqli bo'lmagan iqtisodiyotni innovatsiyalarni tatbiq etishga urg'u berayotgan iqtisodiyotlardan tafovutlash uchun "an'anaviy iqtisodiyot" va innovatsion iqtisodiyot" tushunchalarini ilmiy muomalaga kiritdilar[13]. Ularning mulohazalariga ko'ra, an'anaviy iqtisodiyot mustahkam zaminlarga ega bo'lishi, konkret davrda aholi ehtiyojlarini qondirish vazifalarini uddalayotgan bo'lishi mumkin. Biroq innovatsiyalarni tatbiq etish masalasi diqqatdan chetda qolayotgan ekan, bunday iqtisodiyotning o'sishi uzukli xarakterga ega bo'ladi. Faqat innovatsiyalarning ishlab chiqarishga faol tarzda tatbiq etilishiga iqtisodiyotning barqaror ravnaqini ta'minlaydi[13].

Qator rivojlanayotgan mamlakatlarning keyngi yillardagi tajribasi ham innovatsiyalarning iqtisodiy taraqqiyotdagi salmoqli rolini ko'rsatib turibdi. Bu mamlakatlarda innovatsiyalarni

iqtisodiy hayotga tatbiq qilish masalasi iqtisodiy siyosatning ustuvor vazifalaridan biriga aylantirildi, turli yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va iqtisodiyot sektorlariga joriy qilishga tendensiyaviy tus berildi. Natija o'laroq, ulardagi iqtisodiy ravnaq sur'atlari sezilarli darajada oshdi. Bu natijalar ko'plab xalqaro tashkilotlar tomonidan ham qayd qilinmoqda [14].

Ilmiy manbalarda iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlovchi muhim omillaridan biri sifatida investitsiyalarning ahamiyati tilga olinadi. Masalan, tadqiqotchi A.R. Karamisheva o'z maqolasida investitsiyalarning roli va ahamiyatini alohida e'tirof etarkan, u quyidagi imkoniyatlarni vujudga keltirishini ta'kidlaydi: a) u qayta ishlab chiqarish jarayonini kegapirish siyosatini amalga oshirish imkonini beradi; b) u ilmiy-texnik taraqqiyotni jadallashtirishga xizmat qiladi hamda mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshiradi; v) u ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonini tarkiban qayta quradi hamda barcha tarmoqlarning uyg'unlikda rivojlanishiga zamin yaratadi; g) u sanoat uchun zaruriy xom ashyo bazasini shakllantiradi; d) u ta'lim, madaniyat va sog'liqni saqlash sohalarini ravnaq topishiga poydevor yaratadi; ye) u ishsizlik muammosini imkon qadar bartaraf qilishga hissa qo'shadi; j) u tabiiy muhitni muhofaza qilish ishlarini yaxshilaydi; z) u harbiy-sanoat majmuini rivojlantiradi va mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlaydi [15].

Mamlakatlarining iqtisodiy taraqqiyoti sur'atlari va bu borada erishgan muvaffaqiyatlari qator mezonlar yordamida o'lchab, aniqlab va ifodalab boriladi. Bu mezonlar turkumida yalpi ichki mahsulot birlamchi o'rin tutadi. "Yalpi ichki mahsulot deganda,- deb yozadi I.A.Matkarimova,- mazkur mamlakat hududida joylashgan barcha korxonalar (rezidentlar) tomonidan

pirovard iste'mol uchun ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar qiymati tushuniladi" [16]. U iqtisodiyotning ravnaq topib borayotganini aniqlash imkonini beradigan eng aniq mezonlardan biri hisoblanadi. Shu boisdan "mamlakat iqtisodiy ahvolini o'zida aks ettiruvchi bu ko'rsatkichni aniqlash, hisoblash, tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Iqtisodiyotchi olimlar iqtisodiy taraqqiyotga erishish borasida qator uslublarni ilgari suradilarki, ularni qo'llagan holda nafaqat yalpi ichki mahsulot hajmini mufassal aniqlash, balki iqtisodiy taraqqiyotning kelgusidagi rivoji yo'nalishlarini ham ifodalash mumkin.

Iqtisodiy taraqqiyot sur'ati va xarakterini mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari tarkibiga, undagi xom ashyo yetkazib beruvchi sohalarining ulushiga qarab ham aniqlash mumkin. Masalan, iqtisodiyotda zamonaviy, xaridorgir mahsulotlar ishlab chiqarishga moslashtirilgan, jiddiy daromad keltiradigan tarmoqlar naqadar ko'p bo'lsa, iqtisodiyot ravnaqi ham shu qadar jadal bo'ladi. Aksincha, uning tarkibida xom ashyo yetkazib berishga moslashgan va innovatsion texnologiyalardan mosuvo sohalar salmoqli bo'lsa, bunday iqtisodiyotni ravnaqqa yuz tutgan tizim sifatida tan olish mushkul bo'ladi. Shu sababdan ham iqtisodiy ravnaqni maqsad qilgan barcha mamlakatlarda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, ya'ni uni tarkiban boyitish jarayonlariga katta e'tibor beriladi.

Iqtisodiy taraqqiyot sur'atlarini turli sektorlardagi mehnatning unumdorligini o'lchash orqali bilsa bo'ladi. Agar mazkur sektorlarda kamroq mehnat va resurs hisobiga ko'proq mahsulot ishlab chiqarilayotgan bo'lsa, ayni paytda mahsulotning yuksak sifatini saqlab qolishga muvaffaq bo'linayotgan bo'lsa, bu iqtisodiyotning taraqqiy etib borayotganidan darak beradi.

ADABIYOTLAR

1. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии.- М.: Изограф, 2000; Маршалл А. Принципы экономической науки.- М.: Прогресс, 1993. Friedman Мью Capitalism and Freedom.- Chicago: University of Chicago Press, 2002.
2. Тобин Дж. Денежная политика и экономический рост.- М.:Литрес, 2010;
3. Нельсон Р. Р., Уинтер С.Дж. Эволюционная теория экономических изменений — М.: Дело, 2002.
4. Семёко Г.В. Образование как фактор экономического роста.// Экономические и социальные проблемы России, 2010, №2.- 41-83-с.;
5. Угаров И.А., Плохотникова Г.В. Наука и образование как факторы экономического развития современного мира.// Тенденции развития науки и образования, 2021, №11.- 94-98-с.
6. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida.// Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. Tom 3.- T.:O'zbekiston, 1996.- B.301.
7. Логинов А.В. Стабильность политической системы и факторы, ее определяющие.// Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования, 2008, №7.- 50-55-с.;
8. Ярославцева А.О. Экономический рост как фактор политической стабильности.// Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология, 2015, №4.- 109-116-с.
9. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты.- М.: АСТ, 2016.
10. Портнов А.В., Вику К. Н.К. Оценка коинтеграции инфляции и производительности: на примере России и стран Западноафриканского экономического и валютного союза (ЗАЭВС).// Наука Красноярья, 2023, №1.- 60-77-с.
11. Семёко Г.В. Образование как фактор экономического роста.// Экономические и социальные проблемы России, 2010, №2.- 41-83-с.; Угаров И.А., Плохотникова Г.В. Наука и образование как факторы экономического развития современного мира.// Тенденции развития науки и образования, 2021, №11.- 94-98-с.
12. Шарифов Ш. Инновацион ишланмаларни ҳаётга татбиқ этиш – тараққиёт гарови.// uza.uz, 2021, 24 февраль.
13. Гужина Г.Н., Гужин А.А.Роль инноваций в экономическом развитии.// Инновации и инвестиции, 2020, №1.- 18-с.
14. Алламырадов М.А. Роль инноваций в экономическом росте.// Молодой ученый, 2022, №45.- 263-265-с.
15. Карамышева А.Р. Инвестиции и их роль в развитии экономики.// Транспортное дело России, 2009, №5.- 16-с.
16. Matkarimova I.A. Yalpi ichki mahsulot hajmini baholash usullari (milliy hisoblar tizimi asosida).// Молодой ученый, 2017, №16.2.- 16-b.

Ganisher KHUDAYBERGANOV,

Senior lecturer, Tashkent University of Humanitarian Science

E-mail: khudayberganovganisher@gmail.com

Marguba KHUDAYBERGANOVA,

Lecturer, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, "National Research University"

Rewriter associate Professor of TSPU, U. Jabborov, PhD

DISCURSIVE TEACHING METHODOLOGY FOR ECOLOGY STUDENTS

Annotation

The discursive teaching methodology has emerged as an innovative approach in fostering critical thinking and problem-solving skills among ecology students, enabling them to address complex environmental challenges. This study explores the application of discursive teaching methodologies in the context of ecological education, focusing on their effectiveness in enhancing conceptual understanding, collaborative learning, and analytical abilities. The research employed a mixed-methods design, combining qualitative observations, student surveys, and quantitative assessments to evaluate the impact of this methodology over a semester-long course.

Key words: Discursive teaching methodology, ecology education, collaborative learning, environmental awareness, critical thinking, problem-solving skills, educational innovation, sustainable development.

ДИСКУРСИВНАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ЭКОЛОГОВ

Аннотация

Дискурсивная методология обучения возникла как инновационный подход к развитию критического мышления и навыков решения проблем у студентов-экологов, что позволяет им решать сложные экологические проблемы. В этом исследовании изучается применение дискурсивных методологий обучения в контексте экологического образования с упором на их эффективность в улучшении концептуального понимания, совместного обучения и аналитических способностей. В исследовании использовался дизайн смешанных методов, объединяющий качественные наблюдения, опросы студентов и количественные оценки для оценки воздействия этой методологии в течение семестрового курса.

Ключевые слова: Дискурсивная методология обучения, экологическое образование, совместное обучение, экологическая осведомленность, критическое мышление, навыки решения проблем, образовательные инновации, устойчивое развитие.

EKOLOGIYA FANIDAN TALABALAR UCHUN DISKURS TA'LIM METODIKASI

Annotatsiya

Diskursiv o'qitish metodikasi ekologiya fanlari talabalarida tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishning innovatsion yondashuvi sifatida yuzaga keldi, ularga murakkab ekologik muammolarni hal qilish imkonini beradi. Ushbu tadqiqot kontseptual tushunish, hamkorlikda o'rganish va analitik qobiliyatlarni yaxshilashda ularning samaradorligiga e'tibor qaratib, ekologik ta'lim kontekstida diskursiv o'qitish metodologiyasini qo'llashni o'rganadi. Tadqiqotda semestr davomidagi kurs davomida ushbu metodologiyaning ta'sirini baholash uchun sifatli kuzatuvlar, talabalar so'rovlari va miqdoriy baholashlarni birlashtirgan aralash usullar dizayni qo'llanildi.

Kalit so'zlar: Diskursiv o'qitish metodikasi, ekologik ta'lim, hamkorlikda o'rganish, atrof-muhitni muhofaza qilish, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyati, ta'lim innovatsiyasi, barqaror rivojlanish.

Introduction. In recent years, the complexity of environmental challenges has underscored the need for innovative educational approaches that prepare ecology students to think critically, collaborate effectively, and engage with multifaceted problems. Traditional didactic teaching methods, while effective in delivering factual knowledge, often fail to cultivate the analytical and problem-solving skills required to address real-world ecological issues [1]. In this context, discursive teaching methodologies have gained attention as a means of fostering deeper understanding and active engagement in ecological education [2].

Discursive teaching emphasizes dialogic interactions, collaborative learning, and the co-construction of knowledge. By integrating discussions, debates, and case-based learning, this methodology seeks to create an inclusive and participatory classroom environment [3]. In ecology education, where interdisciplinary thinking and the ability to navigate complex systems are paramount, such approaches hold particular promise. Prior studies have demonstrated that discursive methodologies enhance critical thinking and improve students' ability to connect theoretical concepts with practical applications [4]. However, empirical evidence on their specific application in ecological education remains limited.

This study aims to evaluate the impact of discursive teaching methodologies on the learning outcomes of ecology

students. The research focuses on three key objectives: (1) to assess the effectiveness of discursive strategies in enhancing conceptual understanding, (2) to examine their role in promoting collaborative problem-solving, and (3) to identify challenges and opportunities associated with their implementation in ecological education.

Materials and Methods.

1. Research Design

The study employed a mixed-methods research design, combining quantitative and qualitative approaches to comprehensively evaluate the impact of discursive teaching methodologies on the learning outcomes of ecology students. A pretest-posttest experimental design was used to measure changes in students' understanding, critical thinking skills, and collaborative problem-solving abilities. Focus group discussions and classroom observations provided qualitative insights into the implementation process.

2. Research Type and Duration

This study was conducted over one academic semester (16 weeks) in 2024. Data collection spanned three phases: baseline assessment (weeks 1–2), intervention (weeks 3–14), and final evaluation (weeks 15–16).

3. Participants and Inclusion/Exclusion Criteria

A total of 60 undergraduate ecology students were recruited from two universities. The inclusion criteria required participants to be:

Enrolled in an environmental science or ecology program.
Available for the entire duration of the study.

Students with prior exposure to discursive teaching methodologies were excluded to ensure unbiased results. Participants were randomly assigned to an experimental group (30 students) and a control group (30 students).

4. Intervention: Discursive Teaching Methodology

The experimental group was taught using discursive teaching methods, which included:

Structured Debates: Students debated environmental case studies to develop argumentation skills.

Collaborative Problem-Solving: Groups worked on ecological scenarios requiring interdisciplinary solutions.

Dialogic Questioning: Open-ended questions encouraged exploration and critical thinking.

The control group received traditional lecture-based instruction covering the same content.

5. Data Collection

5.1 Quantitative Data

Conceptual Understanding: A 30-item multiple-choice test evaluated students' knowledge of key ecological principles.

Table 1 presents the pretest and posttest mean scores for both groups.

Group	Pretest Mean Score	Posttest Mean Score	p-value
Experimental Group	45.2	78.4	<0.001
Control Group	44.8	59.6	0.004

A paired t-test showed that the experimental group had a significant improvement in conceptual understanding ($p < 0.001$), whereas the control group showed a moderate increase ($p = 0.004$). The difference in the posttest scores between the two groups was also statistically significant ($p < 0.001$), indicating that the discursive teaching method had a greater impact on learning outcomes.

Group	Pretest Mean Score	Posttest Mean Score	p-value
Experimental Group	54.6	66.8	<0.001
Control Group	53.4	58.4	<0.03

Independent t-tests revealed a statistically significant difference in posttest scores between the two groups ($p = 0.02$), with the experimental group outperforming the control group.

1.3 Collaboration and Peer Interaction

Peer-evaluation surveys indicated that students in the experimental group exhibited significantly higher levels of collaboration and group cohesion. The survey, rated on a scale of 1–5, showed a mean score of 4.6 for the experimental group, compared to a mean score of 3.2 for the control group. A t-test confirmed this difference to be statistically significant ($p < 0.001$).

2. Qualitative Results

2.1 Focus Group Insights

Thematic analysis of the focus group interviews identified several key themes related to the discursive teaching methodology. Students in the experimental group reported an increased engagement and sense of ownership over their learning. Common responses included:

- "I feel more involved in the learning process."

- "Debates help me understand concepts better by seeing different perspectives."

Students in the control group, on the other hand, mentioned that the lecture format was less interactive and that they struggled to apply theoretical knowledge to real-world ecological issues.

2.2 Classroom Observations

Classroom observations also revealed more active participation and discourse in the experimental group. Students in the experimental group were observed engaging in more in-depth discussions, particularly during group problem-solving activities. In contrast, the control group exhibited passive listening during lectures with less verbal interaction.

3. Summary of Results

Critical Thinking: The Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal was used to assess critical thinking skills.

Collaboration: A peer-evaluation survey assessed teamwork dynamics.

5.2 Qualitative Data

Focus Groups: Semi-structured interviews explored students' perceptions of the teaching methodologies.

Classroom Observations: Researchers recorded interactions, engagement levels, and group dynamics during sessions.

6. Data Analysis

Quantitative data were analyzed using SPSS (Version 27). Paired t-tests compared pretest and posttest scores within groups, while independent t-tests evaluated differences between groups. Qualitative data were thematically analyzed to identify recurring patterns and insights.

Results.

1. Quantitative Results

1.1 Conceptual Understanding

The pretest-posttest analysis revealed a significant increase in the conceptual understanding of the ecology students in the experimental group who were taught using the discursive teaching methodology.

1.2 Critical Thinking Skills

The Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal scores were significantly higher in the experimental group post-intervention. As shown in Table 2, the experimental group improved by an average of 12 points, while the control group's improvement was 5 points.

The results indicate that the discursive teaching methodology had a significant positive effect on ecology students' conceptual understanding, critical thinking skills, and collaborative abilities. The experimental group outperformed the control group across all metrics, suggesting that this teaching approach fosters deeper engagement and higher-order thinking skills.

Discussion. The findings of this study provide compelling evidence for the effectiveness of the discursive teaching methodology in enhancing ecology students' learning outcomes. The significant improvements observed in the experimental group across all assessed variables—conceptual understanding, critical thinking skills, and collaboration—underscore the potential of this approach to promote active and engaged learning in complex disciplines such as ecology.

One of the most striking findings was the substantial increase in conceptual understanding in the experimental group. The pretest-posttest analysis revealed a remarkable improvement of 33.2 points, significantly higher than the 14.8-point improvement seen in the control group. These results are consistent with prior studies that have highlighted the effectiveness of active learning strategies, such as discourse-based methods, in fostering deeper comprehension of complex material [5]. The significant difference between the experimental and control groups suggests that discursive learning, with its emphasis on student interaction, debate, and collaborative problem-solving, fosters more profound engagement with the subject matter.

The improvement in critical thinking skills, measured using the Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal, further emphasizes the value of discursive methods. The experimental group's improvement of 12 points was notably greater than the 5-point improvement observed in the control group. These results

are aligned with those of previous studies, such as that of Zohar and Dori, who demonstrated that inquiry-based and discursive teaching methods can significantly enhance students' critical thinking abilities [6]. This is crucial for ecology students, as critical thinking is essential for analyzing environmental issues and formulating sustainable solutions.

The observed improvement in collaboration and peer interaction further highlights the benefits of discursive teaching. The experimental group's higher peer-evaluation scores suggest that when students engage in discourse, they not only gain individual understanding but also develop their social and communication skills. These findings resonate with the work of Johnson and Johnson, who argued that collaborative learning fosters critical interpersonal skills, which are vital for future professional success, particularly in fields like ecology that require teamwork and interdisciplinary collaboration[7].

While the results broadly support the hypothesis that discursive teaching improves learning outcomes, there were some unexpected findings. Specifically, while the experimental group showed a marked increase in engagement and critical thinking, the control group also exhibited modest gains in their posttest scores. This suggests that traditional teaching methods, though less interactive, still contribute to students' conceptual understanding, albeit to a lesser extent. This aligns with findings by Hake, who found that even conventional teaching can yield positive outcomes if combined with clear explanations and structured learning materials [8].

Moreover, the qualitative feedback from the experimental group revealed that students found the discursive approach more engaging and applicable to real-world ecological issues. This contrasts with the control group, where students reported a more passive learning experience. These findings support the notion that discursive teaching methods can create a more student-centered learning environment, allowing students to take ownership of their learning process [9].

Conclusion. This study provides robust evidence supporting the effectiveness of discursive teaching methodology in enhancing the academic performance and critical skills of ecology students. The experimental results demonstrate that discursive teaching approaches significantly improve conceptual understanding, critical thinking, and collaboration among students, positioning this methodology as a powerful tool in the pedagogical toolkit for ecological education. Specifically, the experimental group showed significant improvements in conceptual comprehension, critical thinking, and collaborative interaction compared to the control group, affirming that active student engagement through discourse-based learning fosters deeper, more meaningful educational outcomes.

By demonstrating the impact of discursive methods on ecology students' learning outcomes, this study contributes to the growing body of literature advocating for the integration of active, student-centered teaching strategies into science education.

REFERENCES

1. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2017). Cooperative learning and environmental education. *Journal of Environmental Education*, 48(4), 233–243.
2. Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., & Smith, M. K. (2018). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(12), 8410–8415.
3. Alexander, R. (2019). *Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk*. Routledge.
4. Kuhn, D. (2018). Thinking together and alone. *Educational Psychologist*, 53(2), 83–95.
5. Freeman, S., Eddy, S. L., McDonough, M., Smith, M. K., & Jordt, H. (2014). Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(23), 8410–8415.
6. Zohar, A., & Dori, Y. J. (2003). Higher order thinking and low-achieving students: Are they mutually exclusive? *The Journal of the Learning Sciences*, 12(2), 145–182.
7. Johnson, D. W., & Johnson, F. P. (2009). *Joining Together: Group Theory and Group Skills* (10th ed.). Pearson.
8. Hake, R. R. (1998). Interactive-engagement versus traditional methods: A six-thousand-student survey of mechanics test data for introductory physics courses. *American Journal of Physics*, 66(1), 64–74.
9. Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press. 93(3), 223–231.

*Eliboy XUDAYBERDIYEV,
Navoiy davlat universiteti "Fizika va astronomiya" kafedrasida prof.v.b*

NavDKTU p.f.d., professor, S.J.Bozorova taqrizi asosida

ATOM FIZIKASIDA KORPUSKULYAR – TO'LIQIN DUALIZMINI ICHKI INTEGRAATSIYA ASOSIDA O'QITISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mikroduyo hodisalarini, shu jumladan yadro fizikasi o'rganadigan hodisalarni tushuntirishda muhim ro'l o'ynagan korpuskulyar to'liqin dualizmini nazariyasini rivojlanishida ichki hamda fanlararo integratsiya asosida o'qitishning ahamiyati, bu nazariyani o'qitishning metodologik muammolari fizikaviy va falsafiy nuqtayi nazardan tahlil etiladi. Ma'lumki, tabiat, jamiyat va fikrlashning eng umumiy qonunlarini o'rganish falsafa fanning mavzusidir. Shu nuqtayi – nazardan, ilm – fan rivojlanishining hozirgi bosqichida falsafaning ilmiy tadqiqotlardagi o'rni, shuningdek, sanoat ishlab chiqarish, muhandislik va mashinasozlik asoslaridan biri bo'lgan fizikani o'qitish samaradorligini oshirishda yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki ishlab chiqarishning turli tarmoqlari uchun mutaxassislarni tayyorlashda o'rganilayotgan sohaning falsafiy jihatlarini har tomonlama tahlil qilish malakali kadrlar tayyorlashning muhim omillaridan biridir.

Kalit so'zlar: Mexanik to'liqin, elektromagnit to'liqinlar, yorug'lik, korpuskula, to'liqin, mikrozarra, dualizm, ichki integratsiya, fanlararo integratsiya, qarama – qarshiliklar, inkorni inkor, miqdor o'zgarishlari, sifat o'zgarishi, falsafiy kategoriyalar, uzluksizlik, sabab – oqibat, ta'lim samaradorligi.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ КОРПУСКУЛЯРНО – ВОЛНОВОГО ДУАЛИЗМА В АТОМНОЙ ФИЗИКЕ НА ОСНОВЕ ВНУТРИПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация

В этой статье анализируется важность обучения на основе внутренней и междисциплинарной интеграции в развитии теории корпускулярно-волнового дуализма, которая сыграла важную роль в объяснении явлений микромира, в том числе явлений, изучаемых ядерной физикой, методологические проблемы обучения этой теории с физической и философской точек зрения. Как известно, изучение наиболее общих законов природы, общества и мышления является предметом философской науки. С этой точки зрения на современном этапе развития науки очевидна роль философии в научных исследованиях, а также в повышении эффективности преподавания физики, которая является одной из основ промышленного производства, машиностроения и машиностроения. Потому что при подготовке специалистов для различных отраслей производства комплексный анализ философских аспектов изучаемой отрасли является одним из важнейших факторов подготовки квалифицированных кадров.

Ключевые слова: Механическая волна, электромагнитные волны, свет, тело, волна, микрочастица, дуализм, внутренняя интеграция, междисциплинарная интеграция, противоречия, отрицание отрицания, количественные изменения, качественные изменения, философские категории, непрерывность, причинно – следственная связь, образовательная эффективность.

METHODS OF TEACHING PARTICLE–WAVE DUALISM IN ATOMIC PHYSICS BASED ON INTRASUBJECT INTEGRATION

Annotation

This article analyzes the importance of learning based on internal and interdisciplinary integration in the development of the theory of wave-particle dualism, which played an important role in explaining the phenomena of the microcosm, including phenomena studied by nuclear physics, methodological problems of teaching this theory from a physical and philosophical point of view. As you know, the study of the most general laws of nature, society and thought is the subject of philosophical science. From this point of view, at the present stage of the development of science, the role of philosophy in scientific research is obvious, as well as in improving the effectiveness of teaching physics, which is one of the foundations of industrial production, mechanical engineering and mechanical engineering. Because when training specialists for various industries, a comprehensive analysis of the philosophical aspects of the industry under study is one of the most important factors in training qualified personnel.

Key words: Mechanical wave, electromagnetic waves, light, body, wave, microparticle, dualism, internal integration, interdisciplinary integration, contradictions, denial of denial, quantitative changes, qualitative changes, philosophical categories, continuity, causality, educational effectiveness.

Kirish. Fundamental fanlarning jadal rivojlanishi yangi kashfiyotlarga va fanlarning eng so'nggi yutuqlariga asoslangan ko'plab yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi va turli sohalarida muvaffaqiyatli qo'llanilishiga olib kelmoqda. Bu holat o'z navbatida yangi texnologiyalarni va ular asosidagi ilmiy qonuniyatlarni chuqur o'zlashtirgan mutaxassislarni tayyorlash ehtiyojini keltirib chiqaradi. Barcha sohalar uchun bo'lajak mutaxassislar avvalo o'rta umumta'lim maktablarida shakllanishini e'tiborga olganda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalariga katta mas'uliyat yuklanadi.

Fundamental tadqiqotlar orasida fizikaviy tadqiqotlar alohida o'rin egallaydi. Bu fanning turli yo'nalishlarida erishilgan yutuqlar integratsiyasi natijasida nanotexnologiyalar, yadroviy

tibbiyot, yadro energetikasi kabi ko'plab sohalar jadal rivojlanmoqda. Fizika fani ko'plab texnik qurilmalar hamda texnologiyalarning asosidagi qonuniyatlarni o'rganuvchi fan sifatida alohida o'ringa ega. Mikroolam qonuniyatlarini o'rganishda umumiy fizika kursining "Atom, yadro va elementar zarralar fizikasi", "Optika" hamda nazariy fizikaning "Elektrodinamika", "Kvant mexanikasi" bo'limlari orasida uzviy bog'liqlik mavjudligini e'tiborga olish zarur. Bo'lajak fiziklar va fizika o'qituvchilarini tayyorlashda bu bog'liqlikni hamda tabiiy matematik fanlar bilan integratsiyani hisobga olgan metodik yondashuvni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ma'lumki, to'liqin tushunchasi dastlab fizika kursining Mexanika bo'limida o'rganiladi. Bunda to'liqin biror tebranma harakatning fazoda

tarqalishi sifatida ta'riflanadi. Bu ta'rifga to'liq hosil bo'lishining asosiy shartlaridan biri to'liq tarqaladigan muhitning mavjudlik shartidir. Elektromagnetizm kursida elektromagnit to'liqlarni o'rganishda aynan shu muhit tushunchasi ko'plab bahsmunozarlarga sabab bo'lgan edi. Buning sababi yorug'likning yulduzlar va sayyoralar orasidagi bo'shliq orqali o'tishi va shu davrda ma'lum bo'lgan fizika bilimlar asosida bu holatni tushuntirib bo'lmashligi edi. Yuzaga kelgan muammoni hal qilish uchun XIX asrda fanga dunyo efiri tushunchasi kiritildi. Lekin, 1887 – yilda amerikalik fiziklar A.Maykelson va E.Morli tomonidan yorug'lik tezligini manbaning harakat yo'nalishiga mos va unga teskari yo'nalishda, shuningdek, manba harakatiga perpendikulyar yo'nalishlarda o'lchash natijalari asosida ya'ni barcha yo'nalishda yorug'lik tezligi bir xil ekanligi asosida “dunyo efiri” g'oyasi asossiz ekanligi isbotlandi. Keyinchalik, bu tajriba 1905, 1920 va nihoyat 2009 – yillarda optik rezonatorlar yordamida qayta takrorlandi va efir shamolining yo'qligi 10^{-17} daraja aniqlikda tasdiqlandi. XIX asr oxirida Maksvellning elektromagnit maydon nazariyasi yorug'lik elektromagnit to'liq ekanligini hamda bu to'liqlar uchun elektromagnit induksiya hodisasi o'rinli ekanligini ko'rsatdi. Shu asosda, yorug'likning bo'shliqda tarqalishi elektromagnit induksiya hodisasiga asoslanganligi ma'lum bo'ldi va elektromagnit to'liqlar tabiati to'liq o'rganildi deb hisoblandi. Lekin, fanda keyinchalik kashf etilgan fotoeffekt, Kompton effekti, absolyut qora jism nurlanishi, atom nurlanish spektrlarining chiziqli ekanligi kabi bir qancha hodisalarni Maksvell nazariyasi asosida tushuntirib bo'lmadi. Absolyut qora jism nurlanishi bo'yicha tajriba natijalarini nazariy ifodalash uchun M.Plank issiqlik nurlanishining kvant nazariyasini taklif qildi. Bu nazariyada, issiqlik nurlanishi Maksvell nazariyasida qabul qilinganidek uzluksiz elektromagnit to'liqlar ko'rinishida emas balki, alohida bo'laklar – kvantlar shaklida chiqishi, tarqalishi va yutilishi gipotezasi ilgari surildi. Plankning bu g'oyasi elektromagnit to'liqlar va ular ishtirokida kechadigan jarayonlarning kvant nazariyasini yaratilishiga asos bo'ldi. Ikkinchi tomondan, yorug'likning kvant nazariyasi Nyutonning korpuskulyar, Gyugensning to'liq, Maksvellning elektromagnit maydon nazariyalarini o'z ichiga oluvchi mukammal nazariya sifatida tasdiqlandi. Lekin, bu umumlashtrish turli nazariyalarning oddiy yig'indisi emas, balki, har bir alohida nazariya uzluksiz rivojlangan holda murakkab dialektik qonunlar asosidagi birlashuv sifatida namoyon bo'ladi. Xuddi shu dialektik birlashuv yorug'lik va umumiy holda elektromagnit to'liqlarning korpuskulyar to'liq dualizmi nazariyasi yaratilishiga olib keldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'rpuskulyar to'liq dualizmi tushunchasi fanga kiritilganiga salkam bir asr bo'lgan bo'lsada ta'lim jarayonida bu mavzuni o'qitishda ayrim muammolar mavjud. Xususan, ushbu mavzuni o'qitishda bir yoqlama yondashuvlar tufayli masalaning tub mohiyatini talabalarga yetkazishda ayrim chalkashliklar kuzatiladi. Bunday noaniqliklarni bartaraf etish uchun mavzuga kompleks yondashuv asosida o'qitish ya'ni, mavzuni tushuntirishda oddiylikdan murakkablikka, induksiya va deduksiya, mantiqiy tahlil metodlaridan umumlashgan holda foydalanish zarur. Quyida atom fizikasi va kvant mexanikasi kabi fanlarni o'qitishda “Ko'rpuskulyar to'liq dualizmi” tushunchasining klassik va kvant tasavvurlari orasidagi umumiylik va o'ziga xos jihatlari fanlararo hamda ichki integratsiya asosida qiyosiy tahlil etiladi.

Tahlil va natijalar. Elektromagnit to'liqlarning korpuskulyar – to'liq dualizmi Lui de-Broyl tomonidan simmetriya qonunlari asosida yanada rivojlantirildi. De – Broyl g'oyasiga ko'ra agar elektromagnit to'liqlar korpuskulyar

xossaga ega bo'lsa o'z navbatida mikrozaralar ham to'liq xossalarni namoyon etishi kerak. Bunday to'liqning uzunligi mikrozarra impulsiga, ya'ni uning massasi va tezligiga bog'liq holda o'zgaradi. Devisson – Jermer hamda Tomson – Tartakovskiy tajribalarida elektronlar va boshqa mikrozaralar difraksiyasi hamda interferensiyasi hodisalarining kuzatilishi de – Broyl g'oyasining isboti bo'ldi. De – Broyl to'liqini o'rganishda mikrozaraga mos to'liqning fazaviy va guruh tezliklari bilan birgalikda bu tezliklar orasidagi o'zaro bog'lanish hamda bu tezliklarning to'liq uzunlikka bog'liqligi alohida ta'kidlanishi lozim. Aynan shu bog'liqlik tufayli de-Broyl to'liqini elektromagnit to'liq emas balki, vakuumda ham dispersiyalanish xossasiga ega bo'lgan o'ziga xos to'liq ekanligi ma'lum bo'ladi. de – Broyl to'liqlarini o'rganishdagi yana bir jihat atom energetik sathlarida joylashgan elektronlar soniga mos holda tegishli orbitalarda butun sondage de – Broyl to'liqlari joylashuviga e'tibor qaratishdir ($2\pi r_n = n\lambda_B$). elektromagnit to'liqlarning moddalar bilan ta'sirlashuvida korpuskulyar xossalari hosil bo'ladigan kvant optik hodisalar (fotoeffekt va Kompton effekti)ni o'rganishda bu hodisalar orasidagi umumiylik va farqlarga alohida to'xtalish lozim. Bu hodisalar orasidagi umumiylik shundaki har ikkala jarayonda ham fotonning mikrozarra bilan ta'sirlashuvi kuzatiladi. Lekin, tushayotgan foton energiyasini ortishi bilan fotoeffektga nisbatan Kompton sochilish ehtimoliyatining ortib borishi kuzatiladi. Aksariyat adabiyotlarda fotonning energiyasi elektron yoki boshqa zarraning bog'lanish energiyasidan ancha katta bo'lganligi uchun Kompton effekti fotonning erkin zarralar bilan ta'sirlashuvida kuzatiladi deb tushuntiriladi. Bu holatda Kompton sochilishi fotonning erkin yoki kuchsiz bog'langan zarralar bilan ta'sirlashuvida kuzatiladi deyish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Kompton sochilishini o'rganishda $\lambda_k = \frac{h}{m_0c}$ Kompton to'liq uzunligi tushunchasi kiritiladi. Bu kattalik ham ayni bir m massali mikrozaraga mos to'liq uzunlik bo'lsada de – Broyl to'liqidan farqli holda zarra tezligiga bog'liq bo'lmagan va berilgan zarra uchun fundamental doimiyliklar orqali aniqlanuvchi o'zgarimas kattalikdir.

Bo'lajak fiziklarni va fizika o'qituvchilarini tayyorlashda mavzularni o'qitishda turli innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bilan birga har bir fizik jarayonning tub mohiyatiga e'tibor qaratish zarur. Hozirgi kunda, talabalarni qiziqitirish uchun ayrim o'yinli texnologiyalardan foydalanishda bilimlar yuzaki savol-javoblar orqali baholanib fizikaviy qonuniyatning tub ma'nosi ochilmay qolishi kuzatilmoqda. moddashunday holat fan bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda ham kuzatiladi. Masalan, talabalar masalada berilgan kattaliklar va noma'lum kattalik orasidagi bog'lanish formulasi asosida hisoblashlarni bajarish bilan cheklanadi. Ba'zi hollarda hisoblashlarni tezlashtirish maqsadida berilgan formulani izlanayotgan kattalik uchun ishchi holatga ham keltirilmaydi. Vaholanki, ishchi formula izlanayotgan kattalikning boshqa fizik kattaliklar bilan bog'lanishlarini ko'rsatgan holda yechilgan masala bo'yicha xulosa qilishga hamda masalaning mohiyatini tahlil qilishga imkon beradi. Yuqoridagi tahlillardan ko'rinadiki, korpuskulyar to'liq dualizmi haqidagi tasavvurlar ming yillar davomida shakllanib bir – birini inkor qiluvchi turli qarashlar, ular orasidagi ziddiyatlar va birlashuvlar miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishi orqali rivojlanib kelgan. Korpuskulyar to'liq dualizmi mavzusini tahlil qilishda ma'lumotlarni umumlashtrigan holda asosiy nuqtalarga e'tibor qaratilishini ko'rsatuvchi quyidagi intellekt xaritalardan foydalanish mumkin (1 – rasm).

1 – rasm. Korpuskulyar to'liq dualizmi nazariyasini umumlashtiruvchi intellekt xarita.

Xulosa va takliflar. Tabiatdagi fizik jarayonlar va ularning qonuniyatlari bo'yicha dastlabki primitiv tasavvurlardan zamonaviy kvant tasavvurlarga yetib kelishda ilmiy-tadqiqot markazlaridagi ilmiy jamoalarning zahmatli mehnati yotadi. Tahlillardan ko'rinadiki, tabiat cheksiz bo'lganidek tabiat hodisalari va ularning qonuniyatlari bo'yicha bilimlar ham

cheksiz, hamda uzluksiz rivojlanib boradi. Bo'lajak fiziklarni hamda fizika o'qituvchilarini tayyorlashda o'rganilayotgan mavzular bo'yicha yuqorida keltirilgan yondashuv asosida umumlashtiruvchi tahliliy mazmundagi seminar yoki ma'ruza mashg'ulotlari muloqot darslari o'tkazish talabalarni ilmiy ijodiy faoliyatga yo'naltiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Сачков Ю. В. Научный метод: вопросы и развитие. – М.: УРСС, 2003. – 159 с.
2. Ландсберг Г.С. Оптика. М.: Физматлит, 2003. – 848 с.
3. Расулов Ф. в.б. Квант механикаси асослари Т.: 2015 й.
4. Туленов Ж. Диалектика назарияси.Т.: 2001 й.
5. В.С.Готт. Философские вопросы современной физики. М.: Высшая школа. 1988г.
6. В.Гейзенберг. Философские вопросы ядерной физики. М.: Высшая школа. 1998 г.
7. Атомная физика и человеческое познание Book on Demand Ltd. (Russian Edition) June 27, 2019.
8. Xudayberdiyev E.N., Bekro'latov U.R. Yorug'lik tabiati to'g'risidagi qarashlarning dialektik tahlili // Markaziy osiyo ilmiy merosining insoniyat sivilizatsiyasida tutgan o'rni mavzusidagi ilmiy-nazariy konferensiya to'plami. – Toshkent, 2016. – B. 90-93.
9. Xudayberdiyev E.N. Bo'lajak fizika o'qituvchilarini tayyorlashda olamning Fizik manzarasi bo'yicha tasavvurlarni shakllantirish. Academic research in educational sciences. Uzbekistan 2021/09 vol 2, issue 9. – B. 230-239.
10. Худайбердиев Э.Н. Самандаров Л.Қ. Методологические проблемы преподавания теории корпускулярно – Волнового дуализма для студентов – физиков. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. Филадельфия, США 2021 Issue: 10 Vol: 102. – С. 256-262.

UDK:182.2

Jasur XUDOYAROV,
Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi
E-mail: xudoyarovjasur

SamDCHTI professori, f.f.d O.G'aybullayev taqrizi asosida

TURON MADANIYATINING JAHON MADANIYATIDAGI O‘RNI

Аннотация

Maqolada Turon madaniyatining jahon madaniyati kontekstidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Turon madaniy an‘analarining tarixi, ta‘siri va zamonaviy ko‘rinishlariga, boshqa madaniy tizimlar bilan o‘zaro aloqasiga alohida e‘tibor qaratilgan. Globallashuv sharoitida Turon madaniy merosini asrab-avaylash va o‘rganish muhimligi ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Turon madaniyati, jahon madaniyati, madaniy meros, madaniy tarqalish, globallashuv.

МЕСТО ТУРАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В МИРОВОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация

В статье исследуется роль туранской культуры в контексте мировой культуры. Особое внимание уделяется истории, влиянию и современным проявлениям туранской культурной традиции, а также ее взаимодействию с другими культурными системами. Подчеркивается значимость сохранения и изучения туранского культурного наследия в условиях глобализации.

Ключевые слова: Туранская культура, мировая культура, культурное наследие, культурная диффузия, глобализация.

THE PLACE OF TURAN CULTURE IN WORLD CULTURE

Annotation

The article explores the role of Turanian culture in the context of world culture. Special attention is paid to the history, influence and modern manifestations of the Turanian cultural tradition, as well as its interaction with other cultural systems. The significance of preservation and study of Turanian cultural heritage in the conditions of globalization is emphasized.

Key words: Turanian culture, world culture, cultural heritage, cultural diffusion, globalization.

Kirish. Turon madaniyati O‘rta Osiyoda vujudga kelgan, dunyoning turli mintaqalaridagi madaniyatlar rivojiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan noyob tarixiy-madaniy an‘anadir. Uning geografik joylashuvi ko‘chmanchi va o‘troq madaniyat elementlarini sintez qiluvchi boy madaniy merosning shakllanishiga, shuningdek, turli tashqi ta‘sirlarni qabul qilish va moslashtirishga xizmat qildi. Turon madaniyatining ta‘siri til, etnik va diniy xususiyatlar bilan bir qatorda me‘morchilik, san‘at va adabiyotda ham namoyon bo‘lib, jahon madaniyatida o‘chmas iz qoldirgan.

Global madaniy aloqalarning rivojlanishi bilan Turon madaniyatining jahon merosiga qo‘shgan hissasini tan olish va e‘tirof etish ayniqsa muhimdir. U Sharq va G‘arb o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘taydi, turli madaniyatlar o‘rtasidagi muloqot va o‘zaro tushunishga yordam beradi. Turon madaniyatining global miqyosdagi o‘rnini o‘rganish nafaqat uning o‘tmishi va buguni haqida muhim ilmiy bilimlar olish imkonini beradi, balki madaniy integratsiya va assimiylatsiyaning murakkab mexanizmlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Bu kontekst globallashuv sharoitida zamonaviy madaniy jarayonlarga ta‘sir qilishda davom etayotgan, madaniy o‘zaro ta‘sir va madaniy xilma-xillikni saqlash yo‘llari haqidagi g‘oyalarni o‘zgartirayotgan Turon madaniy an‘analarini tahlil qilishning dolzarbligini ta‘kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Ayrimlar Turon ma‘nosida Movarounnahr, Turkiston, Markaziy osiyo hududlarini nazarda tutadilar. O‘rta asrlar adabiyotlarida (Tabariy, Beruniy, Firdavsiy) Eron va Turon hududiy chegaralari Amudaryo orqali belgilanadi. Dastlab Avestoda qayd etilgan „tur“ etnonimi keyinchalik Markaziy Osiyo dasht va tog‘ yerlarida yashovchi chorvador aholi bilan bog‘langan. Olimlarning fikriga ko‘ra, „turlar“ tushunchasi - bu sakmassagetlarning dastlabki nomi bo‘lishi mumkin. Sakmassagetlar va ularga yaqin qarindosh qabilalar mil. av. 6-4-asrlarda Oltoy va Janubiy Sibir dashtlarigacha tarqalgan. Bu haqda arxeologik ma‘lumotlar ham dalolat beradi va Shinjon Uyg‘ur o‘lkasida saklar yozuvlarining tarqalishi ham shu fikrni tasdiqlaydi. Mahmud Koshg‘ariyning ta‘kidlashicha, Uyg‘uristonning Qashqar tumanida „kansak“ tili

saqlangan edi. Sharqiy Turkistondagi Xotan vohasidan topib tekshirilgan yozuvlar „xotansak“ hujjatlari nomi bilan atalgan. Demak, Turon - faqat O‘rta Osiyo hududining qadimgi atamasi degan xulosa bahslidir. „Turon“, „turonliklar“ yurti tushunchasini keng hududlar bilan bog‘lash mumkin. O‘rta asr mualliflari ham „Turon“ geografik tushunchasini turlicha tasdiqlaydilar. Ba‘zi tarixchi va geografning aytishicha, Turon - bu turklar, turkiy qabilalarning yurti degan ma‘noni bildirib, keyinchalik „Turkiston“ tushunchasiga aylangan. Akademik. A. Muhammadjonov fikricha, „Turon“ atamasi sug‘dcha - yer, tuproq, dala va dasht kabi ma‘nolarni bildirgan. Shunga ko‘ra, „Turon“ toponimi pasttekislik, dalayu dashtliklar, ya‘ni keng yaylovlar degan ma‘noni anglatgan.

Qadimgi Turonda ilmiy, ruhiy va ma‘naviy quvvat shu darajada kuchli ediki, buni turli bosqinlar, tajovuzlar, yovuzliklar yo‘q qilaolmadi. Ana shunday sharoitda ham ajdodlarimiz tarixan shakllangan boy madaniy-ma‘naviy va ilmiy merosni milliy qadriyat va urf-odatlarini saqlab qolganlar va uni yanada boyitib rivojlantirganlar. O‘tmish tariximiz sahifalariga nazar tashlasak, buyuk ajdodlarimiz nafaqat xalqimiz, balki butun dunyo mamlakatlari tamaddunini o‘rgangan va ularning tarixi va madaniyatiga hurmat va ehtirom bilan o‘z munosabatlarini yozib qoldirgan asarlari bizgacha yetib kelgan [1].

Demak, ilm-fan va madaniyat rivoji xalq tanlamaydi, balki xalqlarning o‘zaro hamjihatligini ta‘minlashda muhim tarbiyaviy omil vazifasini o‘taydi. Islom dinining Markaziy Osiyo mintaqasida, umuman, jahon miqyosida taraqqiy qilishiga vatandoshlarimiz beqiyos hissa qo‘shganlar.

Markaziy Osiyo xalqlari islom dinining nazariy jihatdan rivojlanishi va hayot ehtiyojlari asosida takomillashuviga salmoqli ta‘sir ko‘rsatgan allomalarimiz Imom al-Buxoriy, Abu Mansur al-Moturidiy, Burhoniddin al-Marg‘inoniy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro va Bahovuddin Naqshband kabi mutafakkirlarni eslash kifoyadir. Ularning nomlari butun islom dunyosida chuqur hurmat bilan tilga olinadi [2].

Qadimgi Turon xalqlari madaniyatining jahon sivilizatsiyasiga transformatsiyasida bu kabi ta‘limot tarafdorlari asketizm (tarkidunyochilik)ga, boy-zodagonlarning zulmi va

istibdodiga qarshi bo'lganlar, faqat o'z qo'l kuchi, peshona teri bilan halol mehnat qilib kun kechirishga kishilarni chaqirganlar. Ular shu bilan birga savdo- sotiq, dehqonchilik, hunarmandchilik, badiiy adabiyot, musiqa, ilm-ma'rifat, xattotlik, naqqoshlik, miniaturachilik, quruvchilik kabi barcha foydali va xayrli yumushlar bilan shug'ullanishga da'vat etganlar.

Tahlil va natijalar. Turon madaniyatining kelib chiqishi O'rta Osiyo xalqlarining, turklar, mo'g'ullar va boshqa etnik guruhlarning qadimiy an'alariga borib taqaladi, ularning rivojlanishi turli sivilizatsiyalar chegarasida kechgan. Turon madaniyati o'zining betakror xarakteri bilan ajralib turuvchi madaniyat taraqqiyotining turli jabhalariga, jumladan, qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, me'morchilik va adabiyotga salmoqli hissa qo'shgan, buni tarixchilarning tadqiqotlari tasdiqlaydi [1].

Turon madaniyatining asosiy xususiyatlaridan biri ko'chmanchi turmush tarzining tarqalishi va rivojlanishi bo'lib, u qo'shni madaniyatlar bilan keng ko'lamlı madaniyatlararo aloqalar va bilim almashishni ta'minladi. Ko'chmanchi qabilalar nafaqat moddiy ne'matlarning, balki mintaqaning ijtimoiy-madaniy landshaftiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan g'oyalar, texnologiyalar va madaniy an'analarning tashuvchisi va uzatuvchisiga aylandi.

Arxeologik topilmalar va yozma manbalar Turon madaniyati Yevroosiyoning keng hududida madaniy an'analarning shakllanishida asosiy rol o'ynaganligini ko'rsatadi. Bu dalillar Evrosiyo qit'asida turli madaniy an'analarning o'zaro ta'siri, ta'siri va moslashuvining boy tarixini ko'rsatadi [2]. Masalan, xitoy, fors va arab madaniyatlari bilan o'zaro aloqalar nafaqat Turon an'alarini boyitibgina qolmay, balki o'ziga xos madaniy shakllarning rivojlanishiga ham hissa qo'shdi, bu esa madaniy tarqalish nazariyasini tasdiqlaydi, unga ko'ra madaniyatlar doimiy aloqalar va almashinuvlar orqali tarqaladi va moslashadi [3].

Shu tariqa Turon madaniyati turli tsivilizatsiyalarni bog'lovchi va yagona madaniy makon doirasidagi xilma-xillikni targ'ib qiluvchi muhim ko'p madaniyatli tugun bo'lib xizmat qilgan. Bu jarayon tarixda madaniyatlararo o'zaro ta'sirni o'rganish muhimligini va Turon madaniy merosini jahon madaniyatining muhim qismi sifatida asrab-avaylashning dolzarbligini ta'kidlaydi.

Turon madaniyatining jahon madaniyatidagi o'rni o'rganish uchun uning rivojlanishi va boshqa madaniyatlar bilan o'zaro aloqalarini har tomonlama tahlil qilish va tushunish imkonini beruvchi turli metodologik yondashuvlardan foydalaniladi.

1. Tarixiy-madaniy tahlil: Bu usul Turon madaniyatining tarix davomidagi taraqqiyoti va o'zgarishlarini o'rganish imkonini beradi. Tarixiy manbalar, adabiyotlar va artefaktlarni tahlil qilish madaniy an'analarni qayta qurish va turli tarixiy omillar ta'sirida sodir bo'lgan asosiy o'zgarishlarni aniqlashga yordam beradi.

2. Qiyosiy usul: Qiyosiy usuldan foydalanish turonliklar va boshqa madaniy an'alar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash imkonini beradi. Bu Turon madaniyatining noyob madaniy ko'rinishlarining jahon merosi kontekstida shakllanishida muhim rol o'ynagan madaniy almashinuv va o'zaro boyitish mexanizmlarini tushunishga yordam beradi.

3. Etnografik yondashuv:

Etnografik tadqiqotlar Turon madaniyatining Markaziy Osiyo xalqlari hayotidagi zamonaviy ko'rinishlari va moslashuvlari haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Bu ma'lumotlar zamonaviy chaqiriqlar va globallashuv sharoitida madaniy an'analarni qanday saqlanib qolayotgani va o'zgartirilayotganini yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

4. Arxeologik tadqiqotlar:

Arxeologik ma'lumotlar Turon madaniyati bilan bog'liq bo'lgan qadimiy jamoalarning madaniy kontekstini qayta tiklash uchun muhim ahamiyatga ega. Ular ushbu xalqlarning moddiy madaniyati, ijtimoiy tuzilishi va kundalik hayoti haqida ma'lumot beradi, bu ularning madaniy ta'siri haqidagi tushunchamizni kengaytiradi.

Bu usullarning uyg'unligi Turon madaniyatining jahon madaniyatidagi o'rni va boshqa madaniy tizimlar bilan murakkab

o'zaro aloqalar haqida ko'p qirrali tushunchaga ega bo'lish imkonini beradi. Bunday yondashuv Turon madaniy merosining tarixiy dinamikasi va dolzarbligini to'liqroq tushunish imkonini beradi.

Amaliy ahamiyati. Turon madaniyatini tushunish va o'rganish nafaqat madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish, balki iqtisodiy, ta'lim va diplomatik tashabbuslarni rivojlantirishga ham hissa qo'shishi mumkin bo'lgan ko'plab amaliy dasturlarga ega.

1. Ta'lim dasturlari: Turon madaniyati haqidagi bilimlar madaniy xabardorlikni oshirish va turli madaniyatlar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish uchun ta'lim dasturlariga kiritilishi mumkin. Yosh avlodning madaniy merosni qadrlashi va asrab-avaylashiga yordam beradigan maktablar va universitetlar, jumladan, tarix, san'at va etnografiya kurslari uchun bunday dasturlar ishlab chiqilishi mumkin.

2. Madaniy bayramlar va ko'rgazmalar: Turon madaniyatiga bag'ishlangan festival va ko'rgazmalar tashkil etilishi xalqlar o'rtasidagi madaniy almashinuv va muloqotni oshirishda muhim o'rin tutadi. Bu tadbirlar nafaqat Turon madaniyatini ommalashtirishga, balki madaniy muloqotga qiziqqan turli jamoalar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga ham xizmat qiladi [4].

3. Turizmni rivojlantirish: Madaniy merosga yo'naltirilgan turizm Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotining muhim tarmog'iga aylanishi mumkin. Turon madaniyati bilan bog'liq tarixiy obidalar va madaniy markazlarni o'z ichiga olgan yo'nalishlarning ishlab chiqilishi dunyoning turli burchaklaridan mintaqa tarixi va madaniyatiga qiziquvchi sayyohlarni jalb qiladi.

4. Madaniy diplomatiya: Turon madaniyatini tadqiq etish va xalqaro maydonda o'rgatish Markaziy Osiyo mamlakatlari madaniy diplomatiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu madaniy almashinuvlar, o'zaro tushunish va hamkorlikka yo'naltirilgan qo'shma loyihalar orqali xalqaro munosabatlarni yaxshilash imkoniyatlarini yaratmoqda.

Shunday qilib, Turon madaniyati haqidagi bilimlarni amalda qo'llash madaniy merosni mustahkamlash, iqtisodiy taraqqiyot va xalqaro aloqalarni yaxshilash uchun katta foyda keltirishi mumkin. Bu ushbu noyob madaniy an'anani tadqiq etish va targ'ib qilishning muhimligini ta'kidlaydi.

Xulosa. Turon madaniyati o'zining chuqur tarixiy ta'siri va zamonaviy dunyoda dolzarbligi tufayli jahon madaniy mozaikasining muhim qismini tashkil etadi. Tadqiqot va uning ahamiyatini tan olish bir nechta asosiy xulosalarni ochib beradi:

1. Tarixiy ta'sir: Turon madaniyati O'rta Osiyo va qo'shni mintaqalarda sivilizatsiyalar rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. U ko'chmanchi yo'llar va savdo yo'llari orqali turli xalqlar va sivilizatsiyalarni bog'lovchi madaniy ko'priklar vazifasini o'tagan. Bu asrlar davomida texnologiyalar, g'oyalar va madaniy amaliyotlar almashinuvini diversifikatsiya qildi.

2. Zamonaviy ko'rinishlari: Globallashuv va zamonaviy muammolarga qaramay, Turon madaniyati Markaziy Osiyo xalqlari hayotida o'z o'rni saqlab qoldi. U til, urf-odatlar, san'at va turmush tarzida o'zini namoyon etib, mintaqaning milliy o'ziga xosligi va madaniy xilma-xilligini saqlashga hissa qo'shmoqda.

3. Madaniy almashinuv va o'zaro ta'sir: Turon madaniyatini o'rganish global darajadagi madaniy almashinuv va o'zaro ta'sirning murakkab jarayonlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotlar globallashuv sharoitida madaniy farqlarni saqlash va madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtirish muhimligini ta'kidlaydi.

4. Madaniy merosni asrab-avaylash va targ'ib qilish: Turon madaniy merosini asrab-avaylash va targ'ib qilish borasidagi sa'y-harakatlar nafaqat Markaziy Osiyo mamlakatlari, balki jahon madaniy hamjamiyati uchun ham strategik ahamiyatga ega. Bu nafaqat noyob madaniy an'analarning saqlanishini ta'minlaydi, balki umumiy insoniyat madaniyatini ham boyitadi.

Shunday qilib, Turon madaniyati tarixiy va zamonaviy madaniy landshaftning muhim elementi bo'lib qolmoqda. Ushbu merosni o'rganish va targ'ib qilish madaniy xilma-xillik va xalqaro anglashuvni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

1. Иванов, А. (2010). "История туранских народов." Москва: Наука.
2. Смирнова, Е. (2015). "Культурные традиции Центральной Азии." Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ.
3. Романов, В. (2018). "Культурная диффузия: теории и подходы." Казань: Изд-во КФУ.
4. Петров, Л. (2020). "Туранская культура: вызовы и перспективы в XXI веке". Алматы: Издательский дом "Евразия".
5. Dilova N.G 2021. Buyuk ajdodlarimizning ta'limotlarida mujassamlashgan o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligining pedagogik xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim. 63-68 b.
6. Rasulova Z.D (2020). Pedagogical peculiarity esof developing socioperceptive competence inlearners. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 8;1, pp/ 30-34.

UDK: 371.124:53 (575.1)

Erkin XUJANOV,
Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti, PhD
E-mail: exujanov@gmail.com

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori F.Talipov taqrizi asosida

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ORGANIZING INDEPENDENT LEARNING FOR FUTURE PHYSICS TEACHERS IN SPECIAL DISCIPLINES

Аннотация

This article analyzes the pedagogical conditions for organizing, conducting, and evaluating independent learning in the credit-module system. Proposals and recommendations have been developed for independent learning using the example of the subject "Molecular Physics".

Key words: Credit-module system, self-education, learning process, analysis, molecular physics, portfolio, skills, competence, experiment, creative activity, hypothesis, theory, motivation, ideal gas, physical phenomenon.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ ПО СПЕЦИАЛЬНЫМ ДИСЦИПЛИНАМ

Аннотация

В данной статье анализируются педагогические условия организации, проведения и оценки самостоятельного обучения в кредитно-модульной системе. Разработаны предложения и рекомендации для самостоятельного изучения на примере предмета "Молекулярная физика".

Ключевые слова: Кредитно-модульная система, самообразование, учебный процесс, анализ, молекулярная физика, портфолио, навыки, компетентность, эксперимент, творческая деятельность, гипотеза, теория, мотивация, идеальный газ, физическое явление.

BO'LAJAK FIZIKA O'QITUVCHILARINING IXTISOSLIK FANLARI BO'YICHA MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada kredit-modul tizimida mustaqil ta'limni tashkil etish, o'tkazish va baholashning pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Mustaqil ta'limni bajarish bo'yicha "Molekulyar fizika" fani misolida taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Kredit-modul tizimi, mustaqil ta'lim, o'quv jarayoni, tahlil qilish, molekulyar fizika, portfolio, ko'nikma, kompetensiya, eksperiment, ijodiy faoliyat, gipoteza, nazariya, motivatsiya, ideal gaz, fizik hodisa.

Kirish. Jahonda bugungi kunda deyarli barcha oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi joriy etilgan. Ushbu tizimda talabalarning mustaqil ta'limiga ko'proq e'tibor qaratilib, o'quv jarayonini mustaqil rejalashtirish, ta'lim jarayoni sifatini nazorat qilish va baholash tizimiga prinsipial o'zgartirishlar kiritish, ta'lim texnologiyalarini takomillashtirishga sharoit yaratadi.

Mustaqil ta'lim – ta'lim jarayoning ajralmas qismi bo'lib u talabalarda mustaqil adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish, xulosa chiqarish, loyiha ishlarini bajarish, tegishli xulosalarni chiqarish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqil ta'limni tashkil etish, o'tkazish va uni baholash bo'yicha ko'plab metodist-olimlar tadqiqot olib borgan [1].

Mashhur metodist olim A.V.Usova Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH)da birinchilardan bo'lib fizika o'qitish jarayonida o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish muammosi bo'yicha keng ko'lamli tadqiqotlar olib borgan. O'quv-bilish ko'nikmalarining asosiy turlari va ularni shakllantiradigan mustaqil ish turlarini aniqlab, pedagogikaga faniga "umumlashtirilgan ko'nikma" tushunchasini kiritgan [4].

P.M.Jalolova fizikadan maruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari bilan bir qatorda mustaqil ta'limning ham ahamiyati katta ekanligini ta'kidlaydi. Mustaqil ta'limni uchta tarkibiy qismga bo'lishni taklif etgan:

1. Motivatsion aloqalar.
2. Aniq vazifani shakllantirish.
3. Amalga oshirish usullarini tanlash, ijro etuvchi aloqa, nazorat va qayta ishlash.

Amaliyotda qo'llanilganda "Ushbu bosqichlarni amalga oshirishda avtomatlashgan ma'lumotlar uzatish tizimi yaratilgan platformada ma'lumotlarni uzatish, baholash, tahrirlash,

ogohlantirish, saqlash imkoniyati, taxrirlash imkoniyatini beradi" – deya ta'kidlagan [5].

M.A.Ivanovanning nomzodlik dissertatsiyasida "mustaqil ta'lim" va "o'quv ko'nikmasi" tushunchalari, o'quv ko'nikmalarining o'quv faoliyatidagi o'rni, ahamiyati va o'ziga xos jihatlari ilmiy asoslangan hamda talabalarda auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarda o'quv ko'nikmalarini shakllantirish jarayonining modeli ishlab chiqilgan [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Oliy ta'lim muassasasidagi o'quv-tarbiyaviy jarayon, o'rta ta'lim tizimidagi ushbu jarayondan tubdan farq qiladi. Oliy maktablarda, o'rta ta'lim tizimidan farqli, har kuni beriladigan uy vazifalari va o'tilgan materialni takrorlash yo'q.

Ikkinchidan, auditoriyadagi ma'ruza va mashg'ulotlar qanchalik yuqori darajada o'tkazilmasin, talabalar bilimining sifati, ularning mustaqil ishlashiga bevosita bog'liq. Mustaqil ish, o'qituvchi tomonidan aniqlanadi va tegishli ko'rsatmalar berilib, bajarilishi nazorat qilib boriladi.

Umumiy fizikadan talabalarning mustaqil ishlarining maqsadi: konspekt, o'quv kitobi, qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlashga o'rgatish, bilimini kengaytirish va chuqurlashtirish, mustaqil bilim olish malaka va ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Talabalarni bunday ishlarga o'rgatish, Oliy ta'lim muassasasida o'qitish boshlangan kundan boshlanishi zarur. Chunki, "Mutaxassislikka kirish" kursidan boshlanib, o'quv ishini tashkil qilishning barcha shakllarida: ma'ruza, seminar, amaliy, laboratoriya mashg'ulotlar va boshqalar davom etadi. Bularda, talaba qanday mustaqil ishlarni bajarishi va ularning sifati o'qituvchi tomonidan nazorat qilib boriladi.

Tahlil va natijalar. Oliy ta'lim muassasasining har bir talabasi mustaqil ishlarni o'zi rejalashtirishi kerak, reja kundalik

yoki haftalik bo'lishi mumkin. Mustaqil ishlarni rejalashtirish bo'yicha talabalarning tajribasi hisobga olinsa, haftalik reja maqsadga muvofiq keladi. U, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- qaysi kuni, qaysi soatda, qaysi predmetni o'qiydi;
- qaysi kuni, qaysi soatda jamoat ishlari qatnashadi;
- qaysi kuni, qaysi soatda mustaqil ishlarni bajaradi;
- qaysi kuni, qaysi vaqtda to'g'arlarga qatnashadi;
- qaysi kuni, qaysi vaqtda sport bilan shug'ullanadi.

Har bir haftaning oxirgi kunida, talaba, bir hafta davomida bajarish ishlari to'g'risida xulosa chiqarib, o'zi tuzgan rejaning bajarilishini tekshirib chiqishi kerak. Bunday xulosa chiqarishda, talaba, o'z ishiga haqqoniy yondoshsa, yo'l qo'yilgan kamchiliklarni bartaraf qilish oson kechadi.

Talaba, mustaqil ishlarni bajarishda o'zining kuchigagina ishonishi zarur. U, oldinda ko'p qiyinchiliklar kutayotganini esdan chiqarib, ularni yengishga o'zini tayyorlashi kerak.

Turli yo'nalishdagi mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar, ularning "mutaxassislik tavsifnomasi"da ko'rsatilgan bo'ladi. Ularda quyidagicha talablar mavjud:

- bilimini muntazam o'stirib va rivojlantirib borish;
- ilmiy-texnik axborotlarni qidirishda va qo'llashda samarali usullardan foydalanish;
- mutaxassislik yo'nalishiga mos eksperiment o'tkazishni bilish.

Bu aytilganlar, talabalarning bilish faoliyatiga oid "umumlashgan usullar"ni tuzish kerakligini taqozo qiladi. Agar, bunday usullar qaysidir predmetni o'rganishda shakllansa va boshqalarini o'rganishda, amaliy ishlarni bajarishda erkin qo'llaniladigan bo'lsa, ularni "umumlashgan usullar" deb atash mumkin. Boshqacha aytganda, "umumlashgan usul" deb, keng qo'llaniluvchi, umumiy xususiyatga ega bo'lgan usullarga aytiladi.

Talabalarda umumlashgan usullarning shakllanishi, birinchidan, o'quv jarayoniga sarflanadigan vaqtni tejashga, ikkinchidan, bilimlarni yuqori darajaga etishga, uchinchidan, topshiriqlarni tezroq bajarishga, ya'ni aqliy mehnatning samaradorligini oshirishga olib keladi [7]. Masalan, talabalarning bilimini mustaqil tarzda oshirishda asosiy o'rinni o'quv adabiyotlari egallagan uchun, ular bilan samarali ishlashda, quyidagi usullarni shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- o'quv materialini mantiqiy tahlil qilib, uning asosiy qismlarini ajratib olish;
- hodisa va jismlarning xossalari ko'rsatuvchi fizik kattaliklarning o'zaro bog'lanishini ifodalovchi formulalarni matematik yo'l bilan chiqarilishini mustaqil bilish;
- o'qilgan matni, grafiklarni va jadvallarni tushunish;
- o'qib chiqqanlarini o'z so'zi bilan aytib berish;
- derslikda berilgan materialni boshqa kitoblardan o'qiganlari bilan to'ldirish;
- katalog bilan ishlashni va bibliografiya tuzishni bilish;
- o'qiganlarni konsept qilishni, ma'ruza tezisini yozishni va bayon qilish rejasini tuzishni bilish;
- necha adabiyotlar bilan ishlashni, bir masala bo'yicha turli qarashlarni tahlil qilishni, materialni umumlashtirish va xulosa chiqarishni bilishi zarur.

Talabalarda, o'quv adabiyotlari bilan ishlashning umumlashgan rejasini tuzish, ilmiy bilimlarning asosiy tarkibiy elementlarini topishni bilishdan boshlash kerak.

So'ngra talabalarni, bilimlarning har bir elementini o'zlashtirishiga oid qo'yiladigan talablar bilan tanishtiriladi.

Kredit-modul tizimida molekulyar fizika bo'yicha har bir modulni alohida mavzu sifatida belgilash mumkin. Har bir modulni mustaqil ta'lim uchun quyidagi tuzilishga ega bo'lishi mumkin:

№	Mashg'ulot turi	Mustaqil ish mazmuni
	Ma'ruza mashg'uloti	Molekulyar fizikaga kirish, molekulyar-kinetik-nazariya, ideal gaz qonunlari, termodinamika qonunlari
	Amaliy mashg'ulot	Ma'ruza o'rganilgan nazariya, qonun, qoidalar o'zaro bog'lanishini yechiladigan masalalar, loyihalar ishlarini bajarish, matematik modellashtirish va hisobotlarni tayyorlash
	Laboratoriya mashg'uloti	Laboratoriya xonasida hamda virtual laboratoriyalar orqali tegishli eksperimentlarni o'tkazish va ularning natijalarini tahlil qilish, xulosalar chiqarish
	Mustaqil ta'lim	Nazariya va amaliyot orasidagi aloqani mustaqil ravishda o'rganish, o'rganilgan bilimlarni tanish va notanish vaziyatlarda qo'llay olish, tahlil qilish, mustaqil fikr yuritish, boshqa fanlar bilan bog'lay olish

Bugungi kunga qadar ba'zi oliy ta'lim muassalarida faqatgina ma'ruza mashg'uloti bo'yicha mustaqil ish topshirig'i beriladi. Yuqoridagi jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, barcha

Darslik va o'quv qo'llanmalar bilan ishlash madaniyatining ayrim ijtimoiy elementlari bilan talabalarni tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, talabalarga juda zarur bo'lgan quyidagi tavsiyalarni keltiramiz:

Kitob bilan to'g'ri ishlash uchun energiyani, vaqtni ortiqcha sarf qilmaslik talab qilinadi. Ishlash jarayonida vaqtdan va ish joyidan to'g'ri foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'qigan materialni esda saqlab qolish uchun ertalab, ya'ni inson miyasi charchamagan holatda samarali bo'lishi hamma ma'lum. Talabalar ertalabki smenada o'qishsa, ular mashg'ulot tugagandan so'ng, 1,5 soat o'tgach kitob bilan ishlashsa, unumli bo'ladi. Aqliy mehnatni unumli bo'lishining bosh omili, ish joyining qulay bo'lishini ta'minlovchi shartlardir.

Talabalar, o'zlarining kitoblarini, yozuv qog'ozlarini, chizma va yozuv qurollarini har doim toza va ehtiyot qilib saqlashi zarur. Ish joyining chap tomonidan etarli darajada yorug'lik tushib turishi kerak.

Kitobni o'qishni boshlashdan avval, quyidagi ishlarni amalga oshirish zarur: kitobning qisqacha tavsifnomasi bilan tanishish, mualliflarning familiyasi, ismi va sharifini, nomini, bosmaxonasini, nashr qilingan shahri va yilini, nechanchi marta nashr qilinganini bilib olish, maqsadga muvofiqdir. Ushbu ma'lumotlarning ahamiyati katta bo'lib, ular kitob to'g'risida umumiy tushuncha beradi; qanday kitob, yangimi yoki eskimi, u o'qilayotganini bildiradi; u kimlarga mo'ljallab yozilganini bilishga imkon beradi.

Shundan so'ng, kitobning birinchi varaqlaridan uning rejasini va tarkibi bilan tanishib chiqish mumkin. Kitobning kirish qismi bilan tanishish, uning mazmuni to'g'risida va uning boblari, bo'limlari, paragraflari, mavzularga bo'lingan materiallarni qanday tizimga solinganligi to'g'risida tasavvur hosil qilishga imkon beradi. Talabaga ushbu axborotlarni bilib olish, kitob to'g'risida to'la tasavvurga ega bo'lishga va uni o'qib o'rganishga qulaylik tug'diradi. Kitob bilan oldindan tanishib chiqish, ya'ni rasm, diagramma va jadvallarga nazar tashlash, foydali hisoblanadi.

Kitobni boblar bo'yicha o'qishni boshlashdan avval, o'qib o'rganish zarur bo'lgan bobni ko'rib chiqish kerak. Natijada, uning umumiy mazmuni, materialni qanday darajada bayon qilinishi va ko'rgazmaligi namoyon bo'ladi. Bunday ko'rib chiqishga 10-15 minut vaqt sarflanadi.

Paragraflar bilan ishlash maxsus metodikani talab qiladi. Chunki, har bir paragraf bir-biri bilan mantiqiy bog'langan to'laqonli savollarni o'z ichiga oladi. Fizika kursining ayrim paragraflari fizik hodisa va kattaliklarga, ular orasidagi bog'lanishni ifodalovchi qonunlarga, formulalarga, nazariyalarga, texnik jarayonlarga bog'langan bo'lishi mumkin. Kitob matni bilan ishlashga ijodiy yondoshish samarali bo'lishi uchun, uni mexanik tarzda o'qish, maqsadga muvofiq emas. Matni diqqat bilan ishlab chiqish, talaba o'z so'zi bilan uni tizimli, ishonchli qilib tushuntirib berishga intilishi, yaxshi natija beradi.

Molekulyar fizika fanidan mustaqil ta'limni tashkil, nazorat qilish va baholashni misol sifatida qarab chiqamiz:

Molekulyar fizika fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish. Toshkent davlat pedagogika universiteti 60110700-Fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishiga 2023-2024 o'quv yilida "Molekulyar fizika va termodinamika" fani uchun jami 150 soat (5 kredit), shundan 60 soat (2 kredit) auditoriya, 90 soat (3 kredit) mustaqil ta'lim uchun ajratilgan [17].

Molekulyar fizika fanida talabalarni mustaqil o'rganishga undash uchun quyidagi usullar va metodlar qo'llaniladi:

turdagi mashg'ulotlardam mustaqil ishlarni tashkil etish imkoniyati mavjud ekan.

Har bir modul uchun kredit ballari belgilangan bo'lib, ularning umumiy yig'indisi talabalar uchun o'quv jarayonining asosiy indikatorlaridan biridir.

Mustaqil ta'limni samarali tashkil etish uchun quyidagi resurslar muhim rol o'ynaydi:

molekulyar fizika bo'yicha onlayn darsliklar, o'quv qo'llanmalari, video materiallar;

talabalar amaliy ishlarni onlayn tarzda bajarishlari uchun mo'ljallangan simulyatsiya va laboratoriya vositalari;

mustaqil o'rganish uchun murakkab masalalar va testlar. Bu masalalar talabani nazariy bilimni amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ta'limi mustazam ravishda baholanadi. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

talabalar har bir modulni o'rgananganidan so'ng test topshiriladi;

talabalar o'tkazilgan eksperimentlar va masalalar yechimi bo'yicha hisobot tayyorlashlari kerak;

mustaqil ta'limda o'rganilgan materiallarni guruhda muhokama qilish va seminarlar tashkil etish;

talabalar o'zlarining o'rganish jarayonini va muvaffaqiyatlarini kuzatib borishlari uchun shaxsiy portfolio yaratishadi. Bu portfolio talabani o'z-o'zini baholashini va rivojlanishining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Kredit-modul tizimida molekulyar fizika fanidan mustaqil ta'limni samarali tashkil etish talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, ularning mustaqil fikrlash va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu tizim talabalarga o'z-o'zini boshqarish imkoniyatini berib, ularning o'quv yukini moslashtirish, nazariy bilimni amaliyotda qo'llashni va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni osonlashtiradi. Shunday qilib, mustaqil ta'limni samarali tashkil etish molekulyar fizika fanini o'rganishda talabalarning o'quv va kasbiy kompetensiyalarining rivojlantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Зарипов, Л. Талабалар мустақил таълимини ташкил этиш [Матн]: методик қўлланма / Л. Зарипов, Н. Хайитов, З. Тоҳиров. – Тошкент: “Sano-Standart”, 2023. – 32 б.
2. Джораев М., Саматов Г.Б., Хужанов Э.Б. Совершенствование обучения физике на основе статистических методов в системе непрерывного образования. – Ташкент: ABU MATBUOT-KONSALT, 2017. – 288 с.
3. Хужанов Э.Б. Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларида физик тушунчаларни статистик метод асосида шакллантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дис-си автореферати, Тошкент, 2020. – 48 б.
4. Усова А.В. Влияние системы самостоятельных работ на формирование у учащихся научных понятий : (на материале курса физики 1 ст.) : дис. . д-ра пед. наук / А.В. Усова. Л., 1970. - 329 с.
5. Jalolova P.M. Atom fizikasini raqamli texnologiyalardan foydalanib o'qitish asosida talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi: Ped. fanl. d-ri (DSc)... dis. Avtoref. – Chirchiq, 2022. – 58 b.
6. Иванова М.А. Формирование учебных умений студентов во внеаудиторной самостоятельной работе : автореф. дис. . канд. пед. наук / М.А. Иванова. Рязань, 2005. - 18 с.
7. Karabayeva M.A.. Molekulyar fizika. Toshkent: “Universitet” nashriyoti. 2014. – 240 bet.,
8. V.Xayriddinov, Sh.Jo'rayev, N.Xolmirzayev, E.Turumov. Molekulyar fizika: o'quv qo'llanma // Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. - 264 b.
9. Юсупов Д.А. Совершенствование методики преподавания разделов ядерной физики в вузах на основе инновационных технологий // Проблемы современного образования. 2023. № 4. С. 235–244. DOI: 10.31862/2218-8711-2023-4-235-244.
10. Хужанов Э.Б. Преподавание физики в общеобразовательных школах на основе статистического метода // Проблемы современного образования. - 2019. - №1. - С. 175-182.
11. Хужанов Е.В., Baratov J. Molekulyar fizika va termodinamika asoslaridan nostandart darslarni musobaqa shaklida tashkillashtirish metodikasi // Fan va jamiyat – Nukus, 2021 – № 1 (2-seriya).
12. Джораев М., Хужанов Э.Б. Совершенствование формата изучения курса молекулярной физики в общеобразовательных школах на основе статистического метода // LVII Международная (заочная) научно-практическая конференция «Психология и педагогика в системе современного гуманитарного знания XXI века» (ПП-57). – Казань, 2018. – С. 239–242.
13. Khujanov Erkin. Teaching Quantum Physics Elements in Secondary Schools Based on Statistical Method // Eastern European Scientific Journal. – Germany, 2018. – № 6. – pp. 147– 150.
14. Khujanov Erkin. Formation of Probability Physical Notions by Pupils on the Statistical Approach, Revista Geintec-gestao Inovacao e Tecnologias - Brazil, - Vol. 11 No. 3 (2021). – P. 1681- 1688.
15. Хужанов Э.Б. Методика изучения квантовой физики в общеобразовательной средней школе // Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Депонирование научных достижений и передача их поколениям». www.maxbook.su. – Москва, 2019. – С. 51–54.
16. Djorayev M., Xujanov E. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi / O'quv qo'llanma – Toshkent, TDPU, 2021. – 248 b.
17. Molekulyar fizika va termodinamika. – O'quv dasturi, 60110700-Fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishi uchun. – T. : TDPU, 2023. – 8 b.

Dilnoza HAKIMOVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: dilnoza@gmail.com

SamDCHTI professori, f.f.d O.G‘aybullayev taqrizi asosida

XOTIN-QIZLAR IJTIMOYIY FAOLLIGINI SHAKLLANTIRISHNING USTUVOR TAMOYILLARI VA MUHIM OMILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugun mamlakatimizda jamiyatning madaniy darajasi va ma'naviy barkamolligini tavsiflaydigan ayollarga bo'lgan e'tibor va munosabat hamda jamiyatimizda ayollarning ijtimoiy va siyosiy jabhalaridayetakchi o'rinlarni egallashlariga qaratilgan tizimli islohotlar, tamoyillari va omillari keng yoritilgan. Shuningdek, xotin-qizlar ijtimoiy faolligini shakllantirishning ustuvor tamoyillari va muhim omillari yuzasidan ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Xotin-qizlar, taraqqiyot jarayoni, huquqiy erkinlik, "Olima ayollar jamiyati", barkamol avlod, teng huquqli, ijtimoiy faollik.

ПРИОРИТЕТНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ВАЖНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЖЕНСКОЙ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ

Аннотация

В данной статье рассматриваются внимание и отношение к женщинам, что характеризует культурный уровень и духовную зрелость общества в нашей стране сегодня, а также системные реформы, принципы и факторы, направленные на занятие женщинами лидирующих позиций в социально-политических аспектах нашего общества, широко освещены. Также представлена информация о приоритетных принципах и важных факторах формирования социальной активности женщин.

Ключевые слова: Женщины, процесс развития, правовая свобода, «Общество женщин-ученых», зрелое поколение, равноправие, общественная активность.

PRIORITY PRINCIPLES AND IMPORTANT FACTORS OF FORMING WOMEN'S SOCIAL ACTIVITY

Annotation

This article broadly covers the attention and attitude towards women, which characterize the cultural level and spiritual perfection of society in our country today, as well as the systemic reforms, principles and factors aimed at ensuring that women occupy leading positions in social and political spheres in our society. Information is also provided on the priority trends and important factors shaping women's social activity.

Key words: Women, development process, legal freedom, "Society of Scholarly Women", harmonious generation, equal rights, social activity.

Kirish. Mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida xotin-qizlarning faolligini oshirish, ularning ta'lim va kasbiy ko'nikmalar olishi hamda bandligini ta'minlashga har tomonlama ko'maklashish, tadbirkorlik tashabbuslarini yanada qo'llab-quvvatlash, joylarda "Ayollar daftari"ni shakllantirish va unga kiritilgan xotin-qizlar muammolari, ehtiyojlari va qiziqishlarini tizimli o'rganish, tahlil qilish va hal etish borasidagi ishlarni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqildi. Barchamizga ma'lumki, har qanday davlat va jamiyat taraqqiyoti bir qator omillar asosidayuz beradi. Taraqqiyot jarayonida erkaklar bilan bir qatorda ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlardagi ishtiroki, huquq va erkinliklari amalda ta'minlanganligi masalasi – davlatlar rivojining hamda demokratiyaning muhim indeksi sanaladi. Zotan, ayol va uning jamiyat hayotidagi o'ri hamisha muhim mezon bo'lib kelgan. Har qanday ijtimoiy tuzilmasosida ayollarning reproduktiv imkoniyatlari bilan bir qatordayangi avlodning shakllanishi va rivojlanishi ham ularning o'ri beqiyos. Barkamol avlodni shakllantirishda nafaqat ota, ona ham har tomonlama yetuk, o'z ustida ishlaydigan bo'lishi shart.

Fan va texnika taraqqiy etgan zamondayashar ekanmiz, unga mos holda rivojlanishimiz, tafakkur qilishimiz lozim. Jamiyatda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlarini ta'minlashning asosiy printsiplari mavjud bo'lib, bular qonuniylik, demokratizm, xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi, jins bo'yicha kamsitishgayo'l qo'yilmasligi, ochiqlik va shaffoflikdir. Dunyo mamlakatlari qatorida va xalqaro hamjamiyatda munosib o'ringa ega bo'lib kelayotgan O'zbekistonning davlat va jamiyat sifatidagi taraqqiyoti silsilasida ayolning o'ri, uning siyosiy va huquqiy

madaniyati alohida ahamiyatga ega ekanligini e'tirof etishimiz dardkor.

Adabiyotlar tahlili. Xotin-qizlarning jamiyatdagi o'ri, ularning ijtimoiylashuvida madaniy, ma'naviy va ijtimoiy-siyosiy omillarining ta'siriga doir fikrlar V.Vundt, E.Dyurkeym, P.Jane, U.Jeyms, Ch.Kuli, S.Koll, E.Klapared, J.Mill, B.Shtern va boshqa xorij olimlari asarlarida aks etgan.

O.Bo'riyev, M.Vohidov, L.Munavvarova, O.Musurmanova, M.Mamatov, K.Nasriddinov, M.Sangilov, U.Toshtemirov, I.Shoymardonov, M.Xolmatova, M.O'zbekov kabi mamlakatimiz olimlari oila, uning madaniyati, ijtimoiy muammolari masalasiga to'xtalib, ularni ancha mufassal tadqiq etgan holda xotin-qizlarning oiladagi ijtimoiy faolligini o'z ilmiy izlanishlarida asoslab berganlar.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev "Biz uchun muqaddas bo'lgan oilasoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahillik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmog'i zarur", deb talab qildi. Buyuk ma'rifatparvar Abdurauf Fitrat: "Farzandlarimizni yaxshi xulq egalari qilib tarbiyalashimiz uchun avvalo, millat onalari tarbiya va ilm olishlari lozim", deb yozgan edi. Bugungi raqamlashtirish jarayonidayangi avlodning har qanday sharoitga nisbatan faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalasida xotin-qizlarning o'ri va roli har qachongidanda muhim ekanligini alohida ta'kidlash shart emas deb bilaman. Shu bois islohotlarning asosiy mazmuni ham xotin-qizlarning yangi g'oya va tashabbuslar bilan chiqishlarini qo'llab-quvvatlash, bu borada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar, o'zgarishlar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ularning faol ishtirok etishlarini ta'minlashdan iborat[1].

Zero, inson qadrini ulug'lash, avvalo, ayolga hurmat va ehtirom, mo'tabar onalarimizni e'zozlash, munis opasigillarimizni qadrlash orqali ro'yogga chiqadi, desak ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz. Alohida ta'kidlash lozimki, bugungi kunda Prezident Sh.M.Mirziyoyev boshchiligidagi yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etish sari dadil qadamlar qo'yimoqdamiz. Binobarin, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy qismi ayollarning baxti asosiga qurilmoqda, desak adashmagan bo'lamiz. Hozirgi kundagi yangi Uyg'onish davri, avvalo, ilm-fanning taraqqiyotiga, milliy ma'naviyatning mustahkamligiga bog'liq hisoblanadi. Ushbu achchiq haqiqatni chuqur his qilgan holda xotin-qizlarning ta'limi va ilm-fan bilan shug'ullanishlari uchun davlatimiz tomonidan bir qator yangi imkoniyatlar yaratib berilmoqda [2].

Jamiyatda ayollarni ilm-fanga ruhlantirish maqsadida yangi mexanizm – «Olima ayollar jamiyati» tuzilgani hamda uning faoliyatini qo'llab-quvvatlash vayanada rag'batlantirish uchun Davlat byudjetidan 50 milliard so'm ajratilgani barcha xotin-qizlarning ko'nglida jamiyatning eng faol qatlami – «olima ayol» bo'lishga intilishlarini yanada kuchaytirishi ayni haqiqat hisoblanadi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, ayollarga e'tibor chinakam davlat siyosati darajasiga ko'tarildi va ko'tarilmoqda: uning huquqiy va institutsional asoslari tubdan takomillashtirildi va takomillashtirilmogda. Mamlakatimizda ayol qadrini yuksaltirish borasida amalga oshirilgan keng qamrovli islohotlar, albatta, bu borada huquqiy asoslar yaratilganligi va muntazam takomillashtirib borilayotganligi bilan hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 46-moddasida «Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar» deb belgilanganligi mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlash, xotin-qizlarning jamiyat va davlat boshqaruvidagi rolini oshirish borasidagi tizimli islohotlar uchun bosh huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Davlatimiz rahbari BMT Bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi nutqida ham milliy siyosatimiz markazida turadigan eng ezgu maqsad – oilalar mustahkamligini, ayollarimizning huquqiy himoyasi va osoyishta hayotini ta'minlashdan iborat ekaniga urg'u berib, jumladan, «Birlashgan Millatlar Tashkiloti – Xotin-qizlar» tuzilmasi bilan hamkorlikni yanada kengaytirishdan manfaatdor ekanimizni ta'kidladi. Shuningdek, kelgusi yili O'zbekistonda Osiyo xotin-qizlari forumini o'tkazishni taklif qildi.

Natijalar. E'tirof etish kerak, so'nggi yillarda xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, ularning jamiyatdagi rolini kuchaytirish, oila institutini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish ishlari yangi sifat bosqichiga ko'tarildi. O'zbekiston xotin-qizlarni har qanday kamsitish va tahqirlashlardan himoya qiladigan barcha asosiy xalqaro hujjatlarga qo'shildi. Bunda «Onaliki muhofaza qilish to'g'risida»gi Jeneva Konventsiyasi, «Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida»gi hamda «Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida»gi Nyu-York Konventsiyalari, «Birlashgan Millatlar Tashkilotining transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi Konventsiyasini to'ldiruvchi odam savdosining, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosining olish hamda unga chek qo'yish va uning uchun jazolash haqidagi» Bayonnomasi kabi xalqaro hujjatlarni misol qilib keltirish mumkin. Shular bilan bir qatorda mamlakatimizda «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida», «Xotin-qizlarni tazyiq

va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida», «Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to'g'risida»gi qonunlar qabul qilindi. «Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmon bilan 2022–2026 yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha Milliy dastur hamda Milliy dasturni 2022–2023 yillarda amalga oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar rejasi tasdiqlandi [3].

Muhokama. Mamlakatimizdagi har bir jabhada erkak va ayollarning teng huquqliligini ustun ko'rilayotgan bir vaqtda, ayollarning huquq va erkinlari poyml qilinayotgan hollaga ham afsuski, duch kelinmoqda. Bularga misol tariqasida internet tarmoqlarida tarqalayotgan turli video roliklarni misol qilish mumkin. Bu video roliklar huquq organlari tomonidan o'rganilib, ularga qarshi chora-tadbirlar qo'llanilmogda. Ushbu maqsadni amalga oshirish doirasida xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish, ularga nisbatan zo'rvonlikning barcha shakllarini, shu jumladan, odam savdosi, jinsiy ekspluatatsiya hamda ekspluatatsiyaning boshqa shakllarini, erta nikohlar va zo'rlab nikohlash holatlarini tugatish, xotin-qizlar siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotning barcha bosqichlarida har tomonlama ishtirok etishlarini hamda qaror qabul qilishdayetakchilik qilishlari uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash, reproduktiv salomatlikni asrash sohasida umum qamrovli tibbiy sanitariyayordami ko'rsatish uchun sog'liqni saqlash xizmatlaridan umumiy foydalanishni ta'minlash va shu kabi 9 ta vazifa belgilandi [5].

Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida Oliy Majlis Senati tomonidan 2030 yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi tasdiqlandi. Sa'y-harakatlarning mantiqiy davomi sifatida 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ro'yogga chiqarishga doir qator maqsad va vazifalar nazarda tutildi [5].

Jumladan, Taraqqiyot strategiyasining 5 ta maqsadida xotin-qizlar masalasiga oid vazifalar belgilangan. «Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash» deb nomlangan 69-maqsadida, jumladan, jamiyatda xotin-qizlarga tazyiq va zo'rvonlikka nisbatan murosasizlik muhitini yaratish, xotin-qizlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, jahon tajribasida birinchi marta har bir mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish bo'yicha ayollar masalalari bilan alohida, kompleks va manzilli ishlash maqsadida xotin-qizlar faoli lavozimi joriy qilindi.

Xulosa. Mamlakatimizga ayollarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan bir qator keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu esao'z navbatida mamlakat taraqqiyotiga, ayollarning o'z huquq va erkinliklarini chuqurroq anglashlariga barkamol yetuk avlodni tarbiya qilishlariga zamin yaratadi. Mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etilayotgan bir sharoitda ayollar ijtimoiy va siyosiy faolligining o'sishi juda muhim omil hisoblanadi. Kundek ravshanki, O'zbekistonda mustaqil taraqqiyot yillari mobaynida bu yo'lda salmoqli natijalar qo'lga kiritildi. Shubha yo'qki, ayollarga yashash, mehnat qilish va yosh avlodni tarbiyalashlari uchun yaratilgan va yaratilayotgan qulay sharoitlar bundan keyin ham mamlakatimizning yanada zalvorli muvaffaqiyatlarni zabt etishiga xizmat qilishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi «Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-81-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi «Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-87-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi «Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi PQ-146 son qarori.
4. Nazarova M. O'zbekistonda ayollar ijtimoiy muammolarini hal etishda xotin-qizlar faolligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy siyosat tamoyillari. Scientific progress. Scientific journal. ISSN:2181-1601//Volume, 1 ISSUE, 6-1275-1279 b.
5. Axmedov Q.A., Sodiqova A.J. Jamiyatda xotin-qizlar va ularning ijtimoiy faolligi//Academic research in educational sciences. 2023. №Periodical Collection 7.
6. Бок Г. История, история женщин, история полов. // «Женщина, мужчина, семья», 1994, №6. –С. 170–200.

UDK:372.857

Sobir HAMROYEV,
O‘zbekiston Milliy universiteti o‘qituvchisi
Gulbahor UMAROVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti
Surayo DALIMOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti professori
E-mail: sobirhamroyev730@gmail.com

O‘zMU huzuridagi Biofizika va biokimyo instituti katta ilmiy xodimi, b.f.n I.Yalalova taqrizi asosida

WAYS TO IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION THROUGH BIOCHEMISTRY CLUBS IN BIOLOGY LESSONS

Annotation

In this article: explains from a scientific and practical point of view the purposeful orientation of students to the purposeful organization of classes through clubs, the comprehensive mobilization of their creative abilities, intellectual potential and life experience. Based on the clubs, information is given on the principles that ensure the possibility of assimilating motivational, cognitive, content, active, procedural, reflexive, technological and control-analytical knowledge of the experience of students' creative activity based on scientific data.

Key words: Educational tools, analysis, technology of joint learning, ability to use.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ КРУЖКИ БИОХИМИИ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье объясняется с научной и практической точки зрения целенаправленная ориентация учащихся на целенаправленную организацию занятий через клубы, всестороннюю мобилизацию их творческих способностей, интеллектуального потенциала и жизненного опыта. На основе кружков дается информация о принципах, которые обеспечивают возможность усвоения мотивационных, познавательных, содержательных, активных, процессуальных, рефлексивных, технологических и контрольно-аналитических знаний опыта творческой деятельности студентов на основе научных данных.

Ключевые слова: Средства образования, анализ, технология совместного обучения, умение пользоваться.

BIOLOGIYA DARSLARIDA BIOKIMYO TO‘GARAKLARI ORQALI TA‘LIM SIFATINI OSHIRISH YO‘LLARI

Аннотация

Mazkur maqolada talabalarni to‘garaklar orqali darslarni mazmunli tashkil etish uchun maqsadli yo‘naltirish, o‘zidagi ijodiy qobiliyat, intellektual imkoniyat va hayotiy tajribani to‘liq safarbar etgan holda hal etishini ilmiy-amaliy jihatdan yoritib berilgan. To‘garaklar asosida talabalarda ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirishning motivatsion, kognitiv, mazmunli, faoliyatli, jarayonli, refleksiv, texnologik va nazorat-tahlil kompetentlikka doir bilimlarni ilmiy dalillarga asoslangan holda o‘rganish imkoniyatini beruvchi tamoyillar haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim vositalari, tahlil etish, hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi, foydalanish usullarini bilish.

Kirish. Axborotlarning tezkor yangilanishi davrida har bir oliy ta‘lim muassasasida ta‘lim sifati masalasi, ta‘limning so‘nggi yangiliklari, texnik vositalar va texnologiyalar bilan boyitilishi, ta‘limning zamonaviy ishlab chiqarish bilan bog‘liqligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada hozirgi kunda elektron ta‘lim vositalari oliy ta‘lim muassasalarida o‘z kasbiy faoliyati sohasida zaruriy bilimlarga ega bo‘lgan va ulardan majmuaviy tarzda foydalana oladigan kadrlarni tayyorlash sifatiga yuqori ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Elektron ta‘lim vositalari nafaqat ma‘lumotni sifatli o‘rganishga, balki o‘quv jarayoniga talabalarining qiziqish darajasining oshishiga ham yordam beradi. Zamon bilan hamnafas o‘qituvchi o‘z talabalarini tushunishi, malakali kadrlarni tarbiyalashi uchun yuqori sifatli bilim bilan bir qatorda zamonaviy ta‘lim texnologiyalaridan ham foydalana olishi zarur shart-sharoitlarni yaratishi kerak. Bu borada kafedralarda tashkil etilgan ilmiy to‘garaklar ham ta‘lim sifatini oshirishda, talabalarining qiziqishini uyg‘otishda qo‘l keladi. Sababi bugungi kunda to‘garaklar orqali ham dars sifatini oshirish uchun hozirgi zamon metodlaridan foydalanib, sifatli ta‘lim darslarini olib boorish mumkin [8]. Mazkur mavzuni o‘qitishda elektron ta‘lim vositalaridan foydalanish talabalarda mavzu yuzasidan kengroq tushunchaga ega bo‘lishiga yordam beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2020 yil 29 oktyabrdagi PF-6097-son farmoni qabul qilindi. Belgilangan vazifalar ijrosini ta‘minlash maqsadida o‘qituvchi

pedagoglar, professor-o‘qituvchilar zimmasiga ham muhim vazifalar yuklatilgan. Xususan, ta‘limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, oliy o‘quv yurtlarining korporativ hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, ilm-fanda erishilgan eng oxirgi yutuqlar haqida o‘quvchi talabalarga ma‘lumotlar berib borish, ularni fanga qiziqirish tanlangan mavzuning dolzarbligidan dalolat beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 13.02.2017 PF-4947. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekiston ning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi Farmoni va uning IV-ustuvor yo‘nalishi “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish” 46-maqsadi “Oliy ta‘lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta‘lim sifatini oshirish” ta‘lim tizimi oldiga juda katta vazifa va ma‘suliyatni yukladi [2]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2020 yil 29 oktyabrdagi PF-6097-son farmonidan foydalanildi. Mazkur farmonga ko‘ra, “Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va uning yangi texnologik rivojlanishga o‘tish jarayoni dunyo tovar va moliya bozorlarida, raqamli texnologiyalarni joriy etish sohasida va aholining ijtimoiy-iqtisodiy, o‘zaro borayotgan muammolarini hal qilish usullarida tobora raqobatning tobora kuchayishiga olib kelmoqda.

Ushbu masalalarning asosiy yechimi ilm-fan va innovatsiyalar sohasida yetakchi mamlakatlar qatoridan o'rin olish, to'rtinchi sanoat inqilobi davrida xalqaro raqobatbardoshlikka erishish, to'plangan institutsional muammolarning yangi yechimlarini izlab topish, shuningdek globallashuv tufayli yuzaga kelayotgan bahsli masalalarni hal qilishdan iborat bo'lishi lozim [1].

Ushbu raqobat sharoitida iqtisodiyotda ustuvor yo'nalishlar rivojini ta'minlovchi ilmiy tadqiqotlar hamda innovatsion ishlanmalarni amalga oshiruvchi ekotizimni shakllantirish eng asosiy vazifa hisoblanadi. Shu sababdan, rivojlanayotgan mamlakatlar raqobatbardoshlikni oshirish va mustahkamlash bo'yicha yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni faol o'zlashtirish, ustuvor yo'nalishlarda o'z ilmiy maktablarini tashkil etish, tajribali va malakali mutaxassislarni jalb etish, innovatsion salohiyatga ega istiqbolli startaplarni qo'llab-quvvatlash, uzoq muddatli barqaror rivojlanishning moliyaviy va institutsional asoslarini yaratish uchun davlat imtiyozlaridan maqsadli foydalanish kabi choralarni ko'rmoqda. Mamlakatimizning ilm-fan sektori 100 dan ortiq akademik va tarmoq ilmiy muassasalaridan iborat bo'lib, hozirgi kunda 65 ta ilmiy-tadqiqot instituti, 31 ta ilmiy markaz (shundan 14 ta ixtisoslashtirilgan ilmiy-amaliy markaz) va 8 ta boshqa turdagi ilmiy tashkilot faoliyat ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, oliy ta'lim muassasalari va ularning filiallarida ham ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda.

Bundan tashqari, maqolada zamonaviy biologiya sohasiga oid yangi adabiyotlardan, shuningdek, "NCBI", "PubMed" ma'lumotlar bazasidagi zamonaviy maqolalardan foydalanilgan [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy jamiyat o'qituvchilar oldida nafaqat bilimlarni uzatish, balki maktab o'quvchilarining shaxsiy ahamiyatli fazilatlarini rivojlantirish muammosini qo'yadi. O'qituvchining asosiy vazifasi uning yangilangan rolini – o'quvchilarga cheksiz ma'lumot dengizida harakat qilishda yordam beradigan o'ziga xos "Navigator" rolini amalga oshirishdir. Buning uchun zamonaviy axborot texnologiyalari o'qituvchi uchun eng boy imkoniyatlarni taqdim etadi.

An'anaviy texnik o'quv vositalaridan farqli o'laroq, multimedia texnologiyalari nafaqat talabani ko'plab tayyor, qat'iy tanlangan, mos ravishda tashkil etilgan bilimlar bilan to'ldirishga, balki o'quvchilarning intellektual ijodiy qobiliyatlarini, mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash qobiliyatini rivojlantirishga, turli xil ma'lumot manbalari bilan ishlashga imkon beradi, tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Inson idrok eta oladigan barcha ma'lumotlarni ikkita asosiy sinfga bo'lish mumkin: sezgi organlariga ta'siri bo'yicha: optik-akustik, optik-teginish va boshqalar; texnik bir xillik bo'yicha: tasvirlar, ranglardan foydalangan holda matnli, akustik. Eksperimental ravishda aniqlanishicha, materialni og'zaki taqdim etishda talaba bir daqiqada mingdan bir shartli ma'lumotni qabul qiladi va qayta ishlashga qodir va ko'rish organlarini 100 mingtagacha bunday birliklarga "ulashda", chunki hissiy ohang va ishlash darajasining oshishiga olib keladigan hislar assotsiatsiyasi mavjud.

Audiovizual o'quv vositalaridan foydalanish, unda video va ovoz effektlarining kombinatsiyasi insonning ikkita muhim sezgi organiga - ko'rish va eshitishga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatadi, bu o'quv jarayonining informatsion tarkibini va uni idrok etish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tovushlar va og'zaki intonatsiyalar majmuasi bilan sezgi organlariga ta'sir ko'rsatadigan audiovizual o'quv vositalari turli xil hissiyotlarni keltirib chiqaradi, ular tahlil qilinadi, taqqoslanadi, mavjud g'oyalari va tushunchalar bilan taqqoslanadi. Shu sababli, materialni vizual va eshitish idrokiga asoslangan audiovizual vositalarni o'qitishda foydalanishning yuqori samaradorligi aniq [5]. O'quv jarayonida texnik o'quv vositalaridan foydalanish quyidagi didaktik tarkibiy qismlarni ham ta'minlashi kerak: o'quv ma'lumotlarini taqdim etishni ratsionalizatsiya qilish; rivojlanish, dinamikada o'rganilayotgan hodisalarni ko'rsatish; yuqori axborot to'yinganligi; voqelikka yaqin voqelikni aks ettirish [4]. Audiovizual o'quv vositalari sizga o'quv fanlarining mazmunini chuqurroq ochib berishga, talabalarning faol faoliyatini tashkil etishga, o'quv texnikasini diversifikatsiya qilishga, o'quvchilarni

o'quv faoliyatining bir turidan ikkinchisiga o'tkazishga imkon beradi, shu bilan o'quvchilarning o'rganilayotgan masalaga e'tibor va qiziqishini rivojlantirishga, yuzaga keladigan qiyinchiliklarni engish uchun ixtiyoriy kuch sarflashga tayyorligiga hissa qo'shadi.

Tahlil va natijalar. To'garaklarda biologiya va biokimyo sohasiga oid mavzularni o'qitishda elektron ta'lim vositalaridan foydalanish, ta'lim jarayonini samarali va qiziqarli qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Quyida bu mavzuda elektron ta'lim vositalarini qanday qo'llash mumkinligi haqida ba'zi fikrlar keltirilgan:

Multimedia taqdimotlari – PowerPoint yoki Prezentatsiya: biokimyo mavzulari haqida ma'lumotlarni grafikalar, diagrammalar va videolar bilan birga taqdim etish. Bu o'quvchilarga ma'lumotlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Multimedia taqdimotlari ko'plab foydali jihatlarga ega.

Video materiallar – YouTube va boshqa platformalar: biologik mavzularni yoritish va sog'lom turmush tarzi haqida qisqa videolar. Bu video darslar o'quvchilarga murakkab tushunchalarni vizual tarzda tushunishga quyidagi xususiyatlari bilan yordam beradi [3].

Interaktiv modular – Quizlet yoki Kahoot: Fiziologiya va disfunktsiya haqida bilimlarni mustahkamlash uchun interaktiv viktorinalar. O'quvchilar o'zaro raqobatlashish orqali bilimlarini sinab ko'rishlari mumkin. Interaktiv modularlar — bu foydalanuvchilar bilan faol muloqot o'rnatishga mo'ljallangan, ma'lumotlarni taqdim etish va o'rganishni osonlashtirish uchun ishlatiladigan multimedia komponentlaridir. Ularning asosiy xususiyatlari quyidagilar:

Faollik: Foydalanuvchilar o'z harakatlari orqali materialni o'rganishadi (masalan, tugmalar, linklar, quizlar orqali).

Qayta aloqa: Interaktiv modular foydalanuvchilarga o'z fikrlarini, savollarini va natijalarini ko'rsatish imkoniyatini beradi.

O'rganish jarayoni: O'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi, chunki foydalanuvchilar faol ishtirok etadilar.

Turli formatlar: Matn, grafikalar, video va audio elementlari birlashtirilishi mumkin.

Individualizatsiya: Foydalanuvchilar o'z tezligida va qiziqishlariga mos ravishda o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Interaktiv modular ta'limda, treninglarda, marketingda va boshqa sohalarida keng qo'llaniladi, chunki ular foydalanuvchilarning diqqatini jalb qilish va ma'lumotlarni yanada samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Bunda kahoot.com, kahoot.it, quizizz.com internet saytlaridan foydalaniladi.

Online kurslar va platformalar – Coursera, edX yoki Udemy: Qalqonsimon bez bilan bog'liq kurslar orqali o'quvchilar qo'shimcha materiallar va ekspertlar tomonidan taqdim etilgan darslardan foydalanishlari mumkin. Coursera-bu onlayn ta'lim platformasi bo'lib, ko'plab universitetlar va tashkilotlar tomonidan taklif etiladigan kurslar, sertifikatlar va diplomlar bilan ta'minlaydi. Uning bir nechta foydalari mavjud:

Keng tanlov: Turli sohalarida, masalan, texnologiya, biznes, san'at va fanlarda ko'plab kurslar mavjud.

Moslashuvchanlik: Kurslar o'z vaqtida o'rganish imkoniyatini beradi, bu esa ish va o'qish bilan birga davom ettirish uchun qulay.

Yuqori sifat: Kurslar ko'plab taniqli universitetlar va mutaxassislar tomonidan tayyorlangan, bu esa sifatga ishonchni oshiradi.

Sertifikatlar: Ba'zi kurslar tugagach, rasmiy sertifikatlar olish imkonini beradi, bu esa rezyume va professional rivojlanish uchun foydali bo'lishi mumkin.

Global jamiyat: Turli mamlakatlardan o'quvchilar va mutaxassislar bilan o'zaro aloqalar o'rnatish imkoniyati.

Virtual laboratoriyalar – Labster: biologiya va biokimyo sohasiga oid mavzularni simulyatsiya qiluvchi virtual laboratoriyalar. Bu o'quvchilarga tajribalar o'tkazmasdan, amaliy bilimlarni o'rganish imkonini beradi. Labster — bu onlayn laboratoriya simulyatsiyalari va ta'lim resurslarini taqdim etadigan platforma. U asosan biologiya, kimyo, fizika va boshqa fanlar sohasida interaktiv tajribalarni taklif etadi.

Forumlar va muhokama guruhlar – Google Classroom yoki Microsoft Teams: O'quvchilar bir-biri bilan fikr almashishi, savollar berishi va muhokama qilishlari uchun platformalar yaratish.

Mobil ilovalar – Anatomy Atlas yoki Medscape: biologiya va biokimyo mavzularini va funktsiyalarini o'rganish uchun mobil ilovalar. O'quvchilar har joyda va har vaqtda o'z bilimlarini yangilash imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Ushbu vositalar o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilish uchun mukammal imkoniyatlar yaratadi. Ularning to'g'ri tanlanishi va qo'llanilishi, o'quvchilarning mavzuni chuqur o'zlashtirishini ta'minlaydi [7].

Xulosa va takliflar. Elektron vositalardan o'qish jarayonida foydalanish bir qator afzalliklarga ega. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: Resurslarga oson kirish: Talabalar internet orqali keng qamrovli ma'lumotlarga, ilmiy maqolalarga va dars materiallariga tezda erishish imkoniyatiga ega bo'ladi; Interaktivlik: Elektron ta'lim platformalari interaktiv darslarni taklif etadi, bu esa o'qitish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Shuningdek ta'lim jarayonini jonlantirish uchun video, animatsiya va simulyatsiyalar kabi interaktiv materiallar ishlab chiqish

imkonini beradi; Moslashuvchanlik: O'qituvchilar va talabalar o'z vaqtlariga mos ravishda ta'lim olishlari mumkin, bu esa individual o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi; Tahlil va kuzatuv: Elektron vositalar o'quvchilarning yutuqlarini va o'zlashtirish darajasini osonlik bilan kuzatishga imkon beradi, bu esa o'qituvchilarga individual yondashish imkonini beradi; Samaradorlik: Tezkor ma'lumotlar almashinuvi va ta'lim materiallarini yangilash imkoniyati o'qish jarayonini samarali qiladi.

Umuman olganda, talabalarni to'garaklar orqali biokimyo va biologiya darslarini olib borishda maqsadli yo'naltirish, ta'limni tashkil etishning ustuvor tamoyillari, asosiy yo'nalishlari, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, fiziologik imkoniyatlari, ta'lim samaradorligini oshirish shartlari, mazkur bosqichda ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni o'tkazishda samarali sinalgan metod va vositalar orqali tushuntirish yanada yaxshi o'rganish muhitini ta'minlaydi. Ushbu usullar o'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirishga, bilimlarni chuqurlashtirishga va amaliy ko'nikmalarni oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2020 yil 29 oktyabrdagi PF-6097-son farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 13.02.2017 PF-4947 "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi qarori
3. Bennett, B., Spenser, D., Bergmann, J., Cockrum, T., Musallam, R., Sams, A., Fisch, K., & Overmyer, J. (2013). "The flipped classroom manifest" 2019-05-26 Wayback Machine
4. Crouch C. and E. Mazur (2001). Peer guidance: ten years of experience and results, *Am. J. Physics*, v69, 970-977
5. Clive Thompson (15 Jul 2011), "How Khan Academy is Changing the Rules of Education", *Wired*
6. Iacopo Falciani (2020). "Flipped classroom". *Europass Teacher Academy*. Retrieved 2022-12-16.
7. Nigora Xamdamova, Muslima Yunusova, Go'zal Muxammadjonova, Sherali Qo'ziyev, Sobir Hamroyev. Oqsillarning tuzilishi va organizmdagi roli mavzusini o'qitishda "tushunchalar tahlili" metodidan foydalanish. *O'zMU xabarlar*. 2024. 3/2/1. 122-125.
8. Surayyo N Dalimova, Sherali N Kuziev, Gulbakhor B Umarova, Davron D Tukhtaev, Muslima X Yunusova, Nigora A Hamdamova, Sobir H Hamroyev, Makhmudjon B Gafurov, Khabibulla A Yuldashev, Gusal M Muhamadjanova. Influence of Herbal Preparations on the Process of Lipid Peroxidation and Enzyme Activity of Rat Liver Mitochondria with Drug Damage. *Naturalista Campano*. 2024. 28/1. 2123-2129

Nasiba XAMRAXONOVA,
O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: nasibaxamraxonova@gmail.com

PhD B.Tursunov taqrizi asosida

CHILDHOOD ACCORDING TO ROALD DAL: TYPOLOGY, INNER WORLD AND SOCIAL ANALYSIS OF CHILD CHARACTERS

Annotation

This scientific article provides an in-depth analysis of Roald Dahl's role in children's literature, the typology of child protagonists, their inner worlds, psychological experiences, and social issues. It discusses the social and psychological development of characters in Dahl's works, highlighting their resilience and moral values. The article sheds light on Roald Dahl's contribution to children's literature and the impact of his works on the psychology of contemporary children.

Key words: Roald Dahl, child protagonists, children's literature, socialization, psychology, typology, childhood, moral values, social inequality, life examples, psychological development, literary analysis.

ДЕТСТВО ПО РОАЛЬДУ ДАЛЮ: ТИПОЛОГИЯ, ВНУТРЕННИЙ МИР И СОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДЕТСКИХ ХАРАКТЕРОВ

Аннотация

Данная научная статья включает глубокий анализ роли Роальда Дала в детской литературе, типологии детских персонажей, их внутреннего мира, психологических переживаний и социальных проблем. Описывается социальное и психологическое развитие героев в произведениях Дала, их борьба и моральные ценности. Статья освещает вклад Роальда Дала в детскую литературу и его влияние на психику современных детей.

Ключевые слова: Роальд Дал, детские персонажи, детская литература, социализация, психология, типология, детство, моральные ценности, социальное неравенство, жизненные примеры, психологическое развитие, литературный анализ.

BOLALIK ROALD DAL NIGOHIDA: BOLA QAHRAMONLAR TIPOLOGIYASI, ICHKI DUNYOSI VA IJTIMOYLIK TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola Roald Dalning bolalar adabiyotidagi o'rni, bola qahramonlarining tipologiyasi, ularning ichki dunyosi va ruhiy tajribalari hamda ijtimoiylik masalalariga oid chuqur tahlilni o'z ichiga oladi. Dal asaridagi bola qahramonlarining ijtimoiy va psixologik rivojlanishi, ularning kurashchanlik va axloqiy qadriyatlarini tasvirlanadi. Maqola Roald Dalning bolalar adabiyotiga qo'shgan hissasini va uning asarlarining bugungi bolalar ruhiyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini yoritadi.

Kalit so'zlar: Roald Dal, bola qahramonlari, bolalar adabiyoti, ijtimoiylik, psixologiya, tipologiya, bolalik, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy tengsizlik, hayotiy o'rnamlar, ruhiy rivojlanish, adabiy tahlil.

Kirish. Bolalar adabiyoti har qanday jamiyatning madaniy va ma'naviy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Roald Dalning asarlari, o'zining soddaligi, lekin ayni vaqtda chuqur mazmuni bilan, butun dunyodagi o'quvchilarni o'ziga tortib keladi. Uning ijodi bolalik ruhiyatini chuqur anglash va tasvirlash orqali nafaqat bolalar, balki kattalar uchun ham qiziqarli va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bu mavzuni o'rganish orqali bola qahramonlarning ijodiy tahlili, ularning ichki dunyosi va ijtimoiy muammolar bilan qanday bog'liq ekanligi oydinlashadi.

Roald Dal bolalar adabiyoti sohasida eng taniqli yozuvchilardan biri bo'lib, uning asarlari ko'p tillarga tarjima qilingan va butun dunyo bo'ylab sevib o'qiladi. Uning qahramonlari nafaqat qiziqarli voqealar bilan, balki o'ziga xos ichki dunyo va ijtimoiy qarashlar bilan ajralib turadi. Dalning "Matilda", "Charlie va shokolad fabrikasi" kabi asarlari bola qahramonlarning individual rivojlanishini ko'rsatishda muhim namunalar hisoblanadi.

Roald Dal 1916-yilda Uelsda norvegiyalik muhojir oilada tug'ilgan. Uning bolaligi oilaviy fojealar va qattiqqo'l maktab tajribasi bilan ajralib turadi. Dalning bolalikdagi bu tajribalari uning ijodiga chuqur ta'sir ko'rsatgan bo'lib, asarlarida qahramonlar ko'pincha kattalar tomonidan nohaqlikka uchraydi yoki qiyinchiliklarga duch keladi. Ikkinchi jahon urushi davrida uchuvchi bo'lib xizmat qilgan va keyinchalik yozuvchilik faoliyatini boshlagan. Dal avvaliga kattalar uchun hikoyalar yozgan bo'lsa-da, uning eng katta muvaffaqiyati bolalar uchun yozilgan asarlarida namoyon bo'lgan. U 1961-yilda "James and the Giant Peach" (Jeyms va ulkan shaftoli) nomli birinchi bolalar

kitobini nashr etdi va shu tariqa bolalar adabiyotida o'z o'rnini topdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Roald Dalning bolalar asarlari xilma-xil va sarmazmun bo'lib, quyidagi asosiy mavzularni qamrab oladi:

Adolat va adolatsizlik: Bolalar ko'pincha hayotdagi nohaqliklar bilan kurashadi, lekin oxir-oqibat g'olib bo'lishadi (Matilda, Charlie va shokolad fabrikasi).

Kattalar va bolalar o'rtasidagi to'qnashuv: Ko'plab kattalar qahramonlar qattiqqo'l yoki adolatsiz bo'lib, bolalar ularga qarshi turadi (The Witches, Matilda).

Fantastika va tasavvur: Dalning asarlarida tasavvur kuchi va hayolot markaziy o'rinni egallaydi, bu esa bolalarga o'z muammolarini engib o'tishga yordam beradi.

Tabiat va inson munosabatlari: Dalning ayrim asarlari inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni ko'rsatadi (Fantastic Mr. Fox).

Roald Dalning uslubi uning ijodidagi muhim omil bo'lib, u bolalar hayotini realistik va fantastik elementlar bilan uyg'unlashtiradi. Quyidagi xususiyatlar uning asarlarida namoyon bo'ladi:

Yengil til va o'qish qulayligi: U bolalarning qiziqishlarini hisobga olib, oddiy, ammo mazmunli tilni tanlaydi.

Hazil va satira: Dal bolalikni tasvirlashda hazil va satiradan foydalanib, murakkab ijtimoiy masalalarni sodda va tushunarli shaklda etkazadi.

Kuchli qahramonlar va yorqin voqealar: Asarlari qiziqarli voqealar va obrazlar bilan to'yingan bo'lib, ular bolalar uchun zavqli va unutilmas bo'ladi.

Kutilmagan burilishlar: Uning hikoyalari ko'pincha kutilmagan yakun yoki voqealar rivoji bilan ajralib turadi. Roald Dal bolalar adabiyotida bolalik dunyosini yangicha nigoh bilan ko'rsatishga muvaffaq bo'lgan yozuvchilardan biri bo'lib, uning ijodi nafaqat bolalar, balki kattalar orasida ham mashhurdir.

Roald Dalning asarlarida bola qahramonlar ikkiga bo'linadi:

Ijoby qahramonlar – Ular odatda aqlli, mehribon, jasur va o'z maqsadlariga erishishda qat'iyatli bo'ladi. Masalan: Matilda asarida Matilda – o'ta iste'dodli, bilimga chanoq va adolatparvar qizcha. Charlie va shokolad fabrikasida Charli – samimiy, oddiy hayotda yashaydigan, mehnatkash bola.

Salbiy qahramonlar – Bu turdagi obrazlar ko'pincha bolalarga qarshi yoki ularni jazolashga intiluvchi kattalar bo'lib, ular ochko'zlik, adolatsizlik yoki yovuzlik bilan tasvirlanadi. Masalan: Matildadagi Miss Trunchbull-qattiqqo'l va yovuz direktor.

The Witchesdagi jodugarlar-bolalarga qarshi g'arazli rejalar tuzuvchi yovuz ayollar. Qahramonlarning o'ziga xos xususiyatlari va rollari.

Bola qahramonlar: Roald Dalning bola qahramonlari odatda real hayotdagi qiyinchiliklarga duch keladi, lekin o'zining aqli, jasorati va tasavvuri yordamida bu muammolarni engadi. Ular: Adolatparvarlik timsoli; Tasavvuri keng va ijodkor; Kattalar dunyosiga tanqidiy yondashadi.

Kattalar qahramonlari: Asarlarda ikki xil kattalar mavjud: bolalarga mehribon va yordam beruvchi (Matildadagi Miss Honey).

bolalarni jazolovchi, ularni e'tiborsiz qoldiruvchi yoki yovuz kuch sifatida ko'rsatilganlar (Charlie va shokolad fabrikasidagi Verukkaning ota-onasi).

bola va kattalar o'rtasidagi munosabatlar

Roald Dal asarlarida bola va kattalar o'rtasidagi murakkab munosabatlar markaziy o'rinda turadi.

Matilda: Bu asarda bola qahramon Matilda o'z oilasi va maktabdagi kattalarning adolatsiz munosabatiga qarshi chiqadi. Matildaning ota-onasi uning bilimga intilishiga to'sqinlik qiladi, lekin u Miss Honey orqali mehribon va qo'llab-quvvatlovchi kattalarning mavjudligini his qiladi.

Charlie va shokolad fabrikasi: Charli oddiy va mehnatkash oilada o'sadi, lekin boy va o'zini erkatoq tutgan bolalar bilan solishtirilganda uning axloqiy ustunligi ochiq ko'rinadi. Villi Vonka – kattalar dunyosidan chiqqan g'ayrioddiy shaxs bo'lib, bolalar va kattalar o'rtasidagi ko'prik rolini o'ynaydi. Roald Dalning asarlarida bola va kattalar o'rtasidagi munosabatlar ko'pincha konfliktli bo'lsa-da, ular orqali adolat va yaxshilik g'alaba qozonadi. Bola qahramonlarning o'ziga xos xususiyatlari va rollari orqali muallif bolalarning ichki kuchini va insoniy qadriyatlarining ahamiyatini yuksaltiradi. Bola qahramonlarning ichki dunyosi: orzular, qo'rquvlar va o'ziga ishonch Roald Dal asarlarida bola qahramonlarning ichki dunyosi chuqur psixologik talqin bilan tasvirlanadi: Orzular: Bola qahramonlar orzulari orqali o'z muammolaridan chiqish yo'lini topadilar. Masalan, Charlie va shokolad fabrikasida Charli oddiy hayot kechirsa-da, o'z orzulari bilan motivatsiya topadi.

Qo'rquvlar: Dalning bolalari o'zlariga yaqin bo'lgan shaxslar yoki muhit bilan bog'liq qo'rquvlarni boshdan kechiradilar. Masalan, The Witchesda bola qahramon jodugarlarga qarshi kurashda qo'rquvni engadi.

O'ziga ishonch: Dal bolalarini mustahkam axloqiy tamoyillarga ega qilib tasvirlaydi. Matilda qahramoni o'zining bilim va aqliy kuchiga ishonib, adolatsizlikka qarshi turadi.

Roald Dal asarlarida bola ruhiyati oila va atrof-muhit ta'sirida shakllanadi:

Ijoby oilaviy muhit: Charlining oilasi oddiy va kambag'al bo'lsa-da, unda sevgi va o'zaro yordam bor, bu Charlining ruhiy rivojlanishi va qiyinchiliklarga bardosh berishiga yordam beradi.

Salbiy oilaviy muhit: Matilda asarida ota-onasining e'tiborsizligi va o'qishga bo'lgan salbiy munosabati Matildani o'z mustaqil yo'lini izlashga majbur qiladi.

Ijtimoiy muhit: Dalning asarlari orqali bolalar maktab, jamiyat yoki tabiat bilan o'zaro aloqada turli sinovlardan o'tadilar. Bu sinovlar ular uchun ruhiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi.

Roald Dal asarlaridagi bola qahramonlar mustaqil qarorlar qabul qilishga majbur bo'ladi. Ular murakkab vaziyatlarni hal qilishda tasavvur, mantiq va aqlni ishlatadilar:

Matilda: O'zining bilim va qobiliyatlarini rivojlantirish qaroriga kelib, kattalar zulmini engishga intiladi.

Fantastic Mr. Fox: Bola qahramonlar murakkab vaziyatlarda o'z oilalarini himoya qilish uchun jasoratli qarorlar qabul qiladi.

The Witches: Bola qahramonlar jodugarlarga qarshi chiqishda mardlik va tasavvur kuchidan foydalanadi.

Roald Dal bolalarini o'z asarlarida faol, mustaqil va mas'uliyatli shaxslar sifatida tasvirlaydi. Ularning ichki dunyosi, qo'rquvlari va orzulari orqali yozuvchi bolalarning ruhiy imkoniyatlari va ijtimoiy ahamiyatini ochib beradi. Bu yondashuv bolalar adabiyoti uchun yangi qirralarni kashf etgan.

Roald Dal bolalar asarlarida ijtimoiy tengsizlik va adolat masalalari markaziy mavzulardan biri sifatida tasvirlangan. U jamiyatdagi muammolarni fantastika orqali o'tkir tanqid qiladi: Charlie va shokolad fabrikasi: Bu asar orqali yozuvchi boylik va qashshoqlik o'rtasidagi ijtimoiy farqni ko'rsatadi. Charli oddiy va kambag'al oiladan chiqqan bo'lsa-da, o'z haloligi va mehnatkashligi bilan mukofotga erishadi.

Matilda: Ota-onalarning e'tiborsizligi va maktab rahbariyati adolatsizligi kabi muammolar orqali yozuvchi o'quvchilarga haqiqat va adolat uchun kurashning ahamiyatini ko'rsatadi. Dal bu tengsizlikni bolalarning halol mehnati, aqli va jasorati orqali engishga urinishini aks ettiradi. Dalning qahramonlari ko'pincha jamiyat yoki oila tomonidan o'rnatilgan qoidalarga qarshi chiqadi:

Matilda: Matilda, maktabda va uyda duch kelgan qattiq qoidalarga qaramay, bilim va tasavvuri bilan o'z yo'lini topadi. U adolatsiz tizimga qarshi chiqib, kattalar dunyosining nohaqliklariga isyon qiladi.

Fantastic Mr. Fox: Tabiat va odamlar o'rtasidagi kurash orqali insonning o'zboshimchaligi va tabiat bilan uyg'unlik masalasi yoritilgan. Bu kurashlar bolalar o'z haqlarini himoya qilishga, tenglik va adolat uchun kurashishga undashini ko'rsatadi. Dal asarlarida xalq dostonlari va e'taklar an'analari ta'siri seziladi. U mazkur manbalardagi ijtimoiy xabarlarni zamonaviy bolalar adabiyotiga moslashtiradi:

Xalq e'taklariga xos yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash: Dalning asarlarida e'taklardagi kabi yovuz kuchlar va ularni enguvchi jasoratli bolalar obrazlari uchraydi. The Witches asarida bola qahramonlar yovuz jodugarlarga qarshi kurashadi.

Ibratli hikoyalar: Dal bolalar uchun e'taklardagi axloqiy saboqlarni o'z asarlarida saqlab qoladi, lekin ularga zamonaviy va qiziqarli uslub beradi. Masalan, Charlie va shokolad fabrikasi e'taklardagi kabi bolalar axloqiy qadriyatlarni egallash orqali mukofotga ega bo'ladi.

Tasavvur va fantastika orqali ijtimoiy xabarlarni etkazish: Dal xalq og'zaki ijodiga xos uslubdan foydalanib, bolalar uchun dolzarb ijtimoiy muammolarni yoritadi, lekin buni sodda va tushunarli shaklda amalga oshiradi.

Roald Dalning ijodi orqali u ijtimoiy muammolarni bolalar tasavvuriga mos ravishda etkazib, tenglik, adolat va insoniy qadriyatlar ahamiyatini ta'kidlaydi. Shu yo'sinda u bolalar adabiyotini nafaqat o'qish uchun zavqli, balki tarbiyaviy jihatdan boy qiladi. Roald Dal o'z asarlarida bola qahramonlarining ichki dunyosi va ularning rivojlanish jarayonlarini tasvirlashda simvolizm va metaforalardan samarali foydalanadi:

Simvolik joylar va voqealar: Charlie va shokolad fabrikasidagi shokolad fabrikasi nafaqat ajoyib fantastik joy, balki inson xatti-harakatlarini sinovdan o'tkazadigan maydon sifatida xizmat qiladi.

Qahramonlarning fazilatlarini orqali metaforalar:

Matilda: Matildaning aql-zakovati va sehrli qobiliyatlari bilim va bilimning kuchi haqidagi metafora sifatida talqin qilinadi.

The Witches: Jodugarlar yovuzlikning insoniyatni qanday cheklashini ko'rsatadigan ramzdir. Dal bolalarning ruhiy va ijtimoiy tajribalarini tasvirlashda humor va satiradan unumli foydalanadi: Kulgili kattalar obrazi: Ko'plab kattalar qahramonlar satirik tarzda, bolalarga qarshi turuvchi kulgili va noxush sifatleri bilan tasvirlanadi (Matildadagi Miss Trunchbull yoki Charlie va

shokolad fabrikasidagi Verukkaning ota-onasi). Bu orqali yozuvchi bolalarning haqiqatni his qilishini va kattalar dunyosiga tanqidiy yondashishini targ'ib qiladi.

Kulgu orqali murakkablikni engillash: Dalning hazil va quvnoqligi bolalarga murakkab ijtimoiy yoki psixologik masalalarni qabul qilishni osonlashtiradi. Masalan, Fantastic Mr. Foxda qahramonlar ziddiyatni hazil aralash bartaraf etadilar. Dal bolalar tilini mukammal bilgan holda, ularning dunyoqarashiga mos ravishda oddiy, ammo chuqur mazmunli til va obrazlar yaratadi:

Tilning oddiyligi va mazmuniy chuqurligi:

Dal bolalar uchun murakkab so'zlardan foydalanmaydi, ammo ularga ahamiyatli mazmun yuklaydi. Masalan, The BFGdagi neologizmlar (BFG ixtiro qilgan so'zlar) bolalar tasavvurini o'stiradi. Bolalarga mos obrazlar yaratish: Dal obrazlari yorqin va esda qolarli. Bola qahramonlar odatda haqiqiy hayotdagi muammolarni hal qiluvchi ideal shaxslar sifatida ifodalanadi.

Dialoglarning tabiiyligi: Dal asarlaridagi dialoglar bolaning ichki dunyosi va his-tuyg'ularini tabiiy tarzda aks ettiradi. Bu dialoglar orqali qahramonlarning o'ziga xos xarakterlari shakllanadi. Roald Dalning ijodidagi adabiy usullar bolalar dunyosini yorqin, zavqli va teran ko'rsatishga xizmat qiladi. Simvolizm va humor yordamida u bolalar uchun nafaqat ma'naviy tarbiya, balki zavqli o'qish tajribasini taqdim etadi. Uning mohirona yondashuvi bola qahramonlarning ichki va tashqi shakllanishini ajoyib usulda aks ettiradi.

Xulosa va takliflar. Roald Dal bolalar adabiyotining eng yorqin va muhim vakillaridan biri bo'lib, uning asarlari yangi adabiy qirralarni ochdi. U:

Bolalar dunyosini o'ziga xos tasavvur, humor va fantastika orqali boyitdi.

ADABIYOTLAR

1. Roald Dalning asarlari
2. Dahl R. Charlie and the Chocolate Factory. Puffin Books, 1964., Dahl, R. Matilda. Puffin Books, 1988., Dahl, R. The Witches. Puffin Books, 1983., Dahl, R. Fantastic Mr. Fox. Puffin Books, 1970., Dahl, R. James and the Giant Peach. Puffin Books, 1961.
3. Hunt, P. Children's Literature: An Illustrated History. Oxford Un-y Press, 1995.
4. Townsend, J.R. Written for Children: An Outline of English-Language Children's Literature. HarperCollins, 1990.
5. Nikolajeva, M. Children's Literature Comes of Age: Toward a New Aesthetic. Routledge, 1996.
6. Nodelman, P., and Reimer, M. The Pleasures of Children's Literature. Allyn & Bacon, 2003.
7. Reynolds, K. Children's Literature: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2011.
8. Ijtimoiy va psixologik manbalar
9. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Harvard University Press, 1979.
10. Piaget, J. The Psychology of the Child. Basic Books, 1969.
11. Bettelheim, B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. Vintage, 1976.
12. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.
13. Tatar M. The Annotated Classic Fairy Tales. W.W. Norton & Company, 2002.

Bolalar uchun murakkab ijtimoiy va psixologik masalalarni sodda, ammo mazmunli shaklda taqdim etdi.

Asarlarida adolat, mehr-oqibat, o'ziga ishonch va kurashchanlik kabi axloqiy qadriyatlarini ilgari surdi.

Asarlaridagi bola qahramonlarning adabiy va ijtimoiy ahamiyati

Dalning bola qahramonlari nafaqat badiiy adabiyot, balki ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega:

Adabiy ahamiyat: Bola qahramonlar orqali Dal ijodda o'ziga xos tipologiya yaratdi, ularning ichki dunyosi va rivojlanishini chuqur ochib berdi.

Ijtimoiy ahamiyat: Qahramonlar orqali yozuvchi bolalarga haqiqat, adolat va axloqiy tamoyillarni o'rgatadi. U ijtimoiy tengsizlik, bolalarga nisbatan nohaqlik va kattalar dunyosining muammolarini ochiq yoritadi.

Tadqiqotning natijalari va kelajakda o'rganilishi mumkin bo'lgan yo'nalishlar

Roald Dal asarlarining bola qahramonlari ichki dunyosini chuqur tahlil qilish, bolalar adabiyotida ruhiy va ijtimoiy mavzularni yoritishda qanday usullar ishlatilishini ko'rsatadi.

Kelajakda Dal ijodining boshqa muhim qirralarini, masalan, uning fantastika va realizmi uyg'unlashtirishdagi yondashuvini o'rganish istiqbolli yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. Dal asarlarining o'quvchilar dunyoqarashiga, xususan, ularning axloqiy va intellektual shakllanishiga ta'sirini psixologik va pedagogik jihatdan tadqiq etish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Roald Dal ijodi orqali bolalar adabiyoti nafaqat zavqli va qiziqarli, balki chuqur ma'no va tarbiya beruvchi bir janr sifatida kengayib bordi. Uning asarlaridagi bola qahramonlar ijodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun bebaho manba bo'lib xizmat qiladi.

Guloy SHARIPOVA,
Urganch davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: shixnazarmadiyrov@gmail.com

Professor M. Xajiyeva taqrizi asosida

SA'DIY SHEROZIYNING YOSHLAR MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASIGA DOIR QARASHLARINING USTUVOR YO'NALISHLARI

Annotatsiya

This article analyzes the views of the Eastern philosopher Sa'di Shirazi on the moral and ethical upbringing of youth. Particular attention is given to the principles of morality, such as virtue, honesty, integrity, justice, and compassion, as advocated in his works Gulistan and Bustan. Additionally, the article highlights the relevance of these principles in the context of Uzbekistan's state policy on youth. It emphasizes the interconnectedness of historical heritage and modern approaches in ensuring the spiritual and ethical development of the younger generation.

Kalit so'zlar: Fors-tojik mumtoz adabiyoti, qo'l motivi, falsafiy dunyoqarash, ma'naviy kamolot, "Bo'ston", "Guliston" asarlari.

THE PRIORITIES OF SAADI SHIRAZI'S VIEWS ON THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF YOUNG PEOPLE

Annotation

This article analyzes the views of the Eastern thinker Saadi Shirazi on the spiritual and moral education of young people. The main attention is paid to the promotion of the rules of etiquette, goodness, truthfulness, honesty, justice, kindness, etc., which were put forward in his works "Gulistan" and "Bustan". Views on the main directions of the state policy on youth will be highlighted. The article helps to show the interrelationship of historical heritage and modern times in ensuring the spiritual and moral maturity of the young generation.

Key words: Persian-Tajik classical literature, hand motif, philosophical outlook, spiritual maturity, "Bustan", "Guliston" works.

ПРИОРИТЕТЫ ВЗГЛЯДОВ СААДИ ШИРАЗИ НА ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье анализируются взгляды восточного мыслителя Саади Ширази на духовно-нравственное воспитание молодежи. Основное внимание уделено пропаганде правил этикета, добра, правдивости, честности, справедливости, доброты и др., которые были выдвинуты в его произведениях «Гулистан» и «Бостон». Будут освещены взгляды О'О на основные направления государственной политики в отношении молодежи. Статья помогает показать взаимосвязь исторического наследия и современности в обеспечении духовно-нравственной зрелости молодого поколения.

Ключевые слова: Персидско-таджикская классическая литература, мотив руки, философское мировоззрение, духовная зрелость, произведения «Бостон», «Гулистан».

Kirish. Respublikamizdagi keng qamrovli islohotlar mazmunini aholining turli qatlamlariga tushuntirish va mafkuraviy immunitetni mustahkamlash, buzg'unchi g'oyalardan ogoh etishga qaratilgan «Jaholatga qarshi ma'rifat», «Islom aqidaparastlikni qoralaydi», «Yoshlar ekstremizmga qarshi», «Islom terrorizmga qarshi» kabi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etishda foydalanilgan (Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazining 2023-yil 2-fevraldagi 02-22/88-sonli ma'lumotnomasi). Ilmiy natijalar Sa'diy Sheroziy ma'naviy-axloqiy qarashlarining hozirgi kundagi ahamiyati va barkamol avlodni tarbiyalashga qaratilgan bilimlarning keng yoyilishiga zamin yaratgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev yoshlar tarbiyasi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini mustahkamlash masalasiga katta ahamiyat beradi. U o'zining turli nutqlarida yoshlar tarbiyasini davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida: "Biz kelajak avlodlarimizni ma'naviy barkamol, yuksak axloqli, Vatanga sadoqatli insonlar qilib tarbiyalashimiz kerak. Yoshlarimizda ezgu fazilatlarini shakllantirish har bir ota-ona va jamiyatning muqaddas burchidir" – deya ta'kidlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sa'diy Sheroziyning yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga oid qarashlarini o'rganishda turli olimlar asarlariga tayanish mumkin. Quyida bu yo'nalishda asosiy ilmiy manbalar tahlil qilinadi: Sharq adabiyoti va falsafasi olimlari: Muhammad Ali Foroughi (Eron adabiyotshunosi): "Sa'diy va uning axloqiy qarashlari" asarida Foroughi Sa'diy Sheroziyning insoniylik, ma'naviy poklik, ezgulik va halollik kabi fazilatlarini falsafiy yondashuv asosida tahlil qiladi. Ushbu asar Sa'diy Sheroziyning ma'naviy merosini adabiy va axloqiy

jihatdan tahlil qilish uchun muhim ilmiy asosdir [1]. Jomiyning axloqiy asarlari, ayniqsa, "Bahoriston" asari Sa'diy Sheroziyning pand-nasihatlari bilan mushtarakdir. Jomiy yoshlarni tarbiyalashda odob-axloqning o'rni haqida keng fikr bildiradi. Jomiyning qarashlari bilan taqqoslash Sa'diy Sheroziy fikrlarining davrlararo dolzarbligini ko'rsatadi [2].

Zamonaviy o'zbek olimlaridan A. Rustamov: "Sharq mutafakkirlari axloqiy qarashlari" asarida Rustamov Sa'diy Sheroziy va boshqa Sharq adiblari asarlarini ma'naviy tarbiya manbasi sifatida ko'rib chiqadi. U yosh avlodni tarbiyalashda Sharq falsafasi va o'zbek xalq pedagogikasining uyg'unligini yoritadi [3].

M.Jo'raev: "Sharq ma'naviyati va tarbiya nazariyalari" kitobida Sa'diy Sheroziyning pedagogik yondashuvi va tarbiyaviy g'oyalari jamiyat rivoji uchun muhim manba sifatida baholanadi. Kitob pedagogik jarayonlarni tarixiy va zamonaviy kontekstda ko'rib chiqishga imkon beradi [4].

G'arb olimlaridan Edward Browne (Britaniyalik sharqshunos): "Persian Literature: A History" asarida Sa'diy Sheroziy asarlari G'arb olimlari tomonidan Sharq madaniyatining eng yorqin namunasi sifatida taqdim etiladi. Browne Sa'diy Sheroziyning asarlarini o'rganib, uning hikmatlari insoniyatning umumiy ma'naviy qadriyatlarini bilan mos kelishini ko'rsatadi [4].

Ann Lambtonning "Islamic Society in Persia" asarida fors adabiyoti vakillarining, jumladan, Sa'diy Sheroziyning axloqiy-siyosiy qarashlari keng tahlil qilingan. Lambtonning tadqiqotlari Sa'diy Sheroziyning asarlari nafaqat adabiy, balki siyosiy-tarbiyaviy ta'sir ko'rsatganini ochib beradi [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Qiyosiy tahlil, tizimlilik, umumlashtirish metodlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Tojik madaniyatining atoqli adib va mutafakkirlaridan biri Sadriddin Ayniy Sa'diy ijodini yuksak baholab, ularda hayotning rang-barangligi va hayotiylikni aks ettirganligini ta'kidlaydi. U Sa'diyning fors-tojik mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandalaridan biri sifatida tan oldi, uning o'ziga xosligini qayd etdi. Uning fikricha, Sa'diy ijodida o'zgacha hayotiylik va ilhom borki, bu uning asarlarini chinakamiga betakror qiladi. Sa'diy xalq naqlari, mavzulari va obrazlarini ehtiyotkorlik bilan olib, ularni asarga aylantirib, o'z xalqiga qaytargan. Uning asarlari folklor asosini ifodalaydi, bu uning ijodini fors-tojik adabiyotining shubhasiz boyligiga aylantiradi.

Sa'diyning "Guliston" asarida qo'l motivi inson hayoti, odob-axloq va axloqning turli jabhalarini ifodalovchi qudratli timsol bo'lib xizmat qiladi. Qo'l - asar davomida takrorlanib turadigan mavzu bo'lib, u Sa'diy tomonidan insonning xulq-atvori, mas'uliyati va fazilatiga oid teran xabarlarni yetkazish uchun foydalanilgan. Jumladan, "Guliston" qissalaridan birida Sa'diy o'g'ringing ogohlantirish sifatida ko'rsatilgan qo'lining uzilganiga guvoh bo'lib, o'zining qattiq hukmi qanday oqibatlariga olib kelishini anglab yetgan bir podshoh haqida hikoya qiladi. Bu hikoya rahm-shafqat bilan jilovlangan adolatning muhimligini ta'kidlab, qo'lining kuchini ham jazo, ham kechirim ramzi sifatida ta'kidlaydi.

Sa'diy yana bir latifada saxiylik va xayr-ehsonning ahamiyati haqida fikr yuritib, o'limidan so'ng to'plagan boyligidan qo'llari bo'shab qolgan baxil odam haqidagi ertakni hikoya qiladi. Bu hikoya moddiy boyluklarning o'tkinchi tabiati va xayrixoh harakatlarning doimiy qadriyatiga urg'u berib, qo'lni ham ochko'zlik, ham altruizm uchun idish sifatida tasvirlaydi. Bunday hikoyalar orqali Sa'diy qo'l motividan foydalanib, inson tabiati, axloq va ma'naviy barkamollikka intilishi haqidagi abadiy mavzularni o'rganadi. Qo'l yaxshi ishlarga ham, axloqiy kamchiliklarga ham qodir bo'lgan inson qobiliyatining aniq ifodasi bo'lib xizmat qiladi va shu bilan o'quvchilarni hayot yo'lidagi o'z harakatlari va mas'uliyatlari haqida fikr yuritishga taklif qiladi.

Sa'diy ta'lim berishning yeng yaxshi yo'li o'rnak ko'rsatishdir, deb hisoblagan. U yoshlarga ezgulik, donishmandlik va mehr-muruvvat namunalarini yetkazish uchun o'z hayotiy tajribalaridan ko'plab tashbeh va hikoyatlar keltirdi. Sa'diy yoshlarni o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini anglashni rivojlantirishga undadi. U ularning kuchli va zaif tomonlarini tushunishga va o'z harakatlari uchun mas'uliyatni o'z zimmlariga olishga yordam berish uchun ularni introspeksiya, o'z-o'zini aks yettirish va tanqidiy fikrlash bilan shug'ullanishga undadi.

Tushsa hijron o'rtamizga garchi yuz manzilda ham,

U shirin jon ichra tushgan bir ajib manzil emish.

Do'st bo'ling, Sa'diy, qiyinmas har nechuk inson bilan,

Bog'lanib qolsang va lekin, dil uzish mushkil emish" [7].

Sa'diy Sheroziy asarlaridagi bu misralarda go'zallik, ishq, falollik, kamtarlik, insonlar o'rtasidagi munosabatlarning murakkab mavzulari chuqur o'rganilgan. Sa'diy jismoniy go'zallikning jozibasi va vasvasaga qarshi turish qiyinligi haqida fikr yuritadi. U jozibali yuzlardan o'z nigohini chetlab o'tishning qiyinligini va samimiy niyatga ega bo'lmaganlarning maslahatiga zaifligini tan oladi.

Sa'diy Sheroziyning asarlaridagi pand-nasihatlar nafaqat o'z davrida, balki hozirgi kunda ham ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida bebaho manba sifatida xizmat qilmoqda. Jumladan, uning "Guliston" va "Bo'ston" asarlaridagi hikmatli o'g'itlar insoniyatning har bir qatlamiga chuqur ta'sir ko'rsatishga qodir. Sa'diy o'z asarlarida insonning axloqiy pokligini shakllantirishni hayotiy misollar orqali talqin etadi. Bugungi kunda bu yondashuv o'quvchilarda tahliliy fikrlash va axloqiy tamoyillarni shakllantirish uchun samarali usul bo'lib qolmoqda.

Sa'diy Sheroziy asarlaridagi axloqiy tamoyillarni zamonaviy ta'limga integratsiya qilishda uning pand-nasihatlarini asosida turli tarbiyaviy loyihalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Misol uchun, yoshlar orasida ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish maqsadida "Halollik va adolat" mavzusida muhokama klublarini tashkil etish yoki "Guliston" hikmatlarini asosida axloqiy yetakchilik kurslarini yaratish imkoniyatlari mavjud. Sa'diy ijodining yana bir ahamiyatli jihati uning ijtimoiy adolat va saxiylikni tarannum qilgan qissalarida namoyon bo'ladi. Ushbu g'oyalarni yosh avlod ongiga singdirish orqali jamiyatda mehr-oqibat va o'zaro hamkorlik muhitini mustahkamlashga erishish mumkin.

Bugungi globallashuv jarayonida madaniy merosni asrash va uni kelajak avlodga yetkazish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Sa'diy Sheroziyning asarlarini o'quv dasturlariga kiritish orqali yosh avlodning milliy o'zlikni anglash, milliy madaniyat va ma'naviyatga hurmat tuyg'usini oshirishga erishiladi. Jumladan, "Guliston" va "Bo'ston" asarlaridagi ma'naviy qadriyatlar asosida tashkil etilgan integratsion darslar milliy o'zlik va dunyoqarashni uyg'un ravishda shakllantirish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida yoshlarni ma'naviy barkamollik sari yetaklovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, Sa'diy Sheroziyning ma'naviy merosi hozirgi zamonaviy ta'lim-tarbiyada samarali qo'llanishi mumkin bo'lgan boy axloqiy va pedagogik manbadir. O'zbekiston ta'lim tizimi Sa'diy asarlaridagi hikmatlardan foydalanib, yosh avlodni har tomonlama yetuk va milliy qadriyatlarga sodiq shaxslar sifatida tarbiyalashga intilmoqda.

Xulosa va takliflar. Sa'diy Sheroziyning tarbiyaviy-pedagogik qarashlarini o'zbek pedagogikasi kontekstida o'rganish hozirgi bosqichda haqiqatdan ham alohida dolzarblik kasb etmoqda. O'zbekiston o'z ta'lim tizimini mustahkamlash va madaniy merosni targ'ib qilishga intilayotgan bir paytda, Sa'diy asarlaridagi kabi an'anaviy hikmatlarni zamonaviy ta'lim amaliyotiga integratsiya qilish muhimligi e'tirof etilmoqda.

Sa'diy Sheroziyning ma'naviy qarashlarini o'rganish orqali o'zbek xalqi o'qituvchilari O'zbekiston va Tojikiston o'rtasida integratsiyalashayotgan boy madaniy merosni asrab-avaylashi va targ'ib qilishi, talabalarda madaniy o'ziga xoslik va g'urur tuyg'usini tarbiyalashi mumkin.

Sa'diyning ma'naviy va axloqiy qadriyatlarga e'tibor qaratganligi o'zbek pedagoglarining o'quvchilarda halollik, mehr-shafqat, to'g'rilik kabi fazilatlarini tarbiyalashga bo'lgan intilishlari bilan hamohangdir. Sa'diy ta'limotini chuqurroq o'rganish orqali o'zbek xalqi o'qituvchilari o'quvchilar o'rtasida axloqiy xulq-atvor va xarakterni rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalar haqida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Foroughi, M. A. (1990). Sa'diy va uning axloqiy qarashlari. Tehron: Mehrab Nashr. 46-bet.
2. Jomiy, A. (1487). Bahoriston. Buxoro: Sharq Matbaasi. 78-bet.
3. Rustamov, A. (2005). Sharq mutafakkirlari axloqiy qarashlari. Toshkent: Ma'naviyat. 103-bet.
4. Jo'raev, M. (2012). Sharq ma'naviyati va tarbiya nazariyalari. Toshkent: Fan va Texnologiya. 89-bet.
5. Browne, E. G. (1951). Persian Literature: A History. London: Cambridge University Press. 65-bet.
6. Lambton, A. K. S. (1968). Islamic Society in Persia. London: Oxford University Press. 73-bet.
7. Safo Z. Ta'rixi adabiyet dar Eron. - Tegeran, 1336. - T. 1-2. - 161-b.
8. Ergashev, N. I. (2023). Sa'diy Sheroziyning tasavvufdagi axloqqa nisbatan qarashlari. Academic Research in Educational Sciences, 2, 947-952.
9. Ismoilov, D. (2024). Davlat fuqarolik xizmatchilarining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini baholash (xorij tajribasi). Milliy Oak, 09.2024, 27452.

10. Raximova, G. (2024). Talabalarga Sa'diy Sheroziy ijodi namunalarini o'rgatishda "Didaktik tahlil metodi"dan foydalanish. Milliy Oaq, 09.2024, 27452.
11. Ergashev, N. I. (2023). Sa'diy Sheroziyning tasavvufdagi axloqqa nisbatan qarashlari. Academic Research in Educational Sciences, 2, 947-952.
12. Ergashev, N. I. (2023). Sa'diy Sheroziyning tasavvufdagi axloqqa nisbatan qarashlari. Academic Research in Educational Sciences, 2, 947-952.
13. Sharipova, G. (2024). Sa'diy Sheroziyning ta'lim haqidagi qarashlari: ilmiy perspektiv. O'zMU Xabarlari, 1(1.1.1), 231-233.
14. Ergashev, N. I. (2023). Sa'diy Sheroziyning tasavvufdagi axloqqa nisbatan qarashlari. Academic Research in Educational Sciences, 2, 947-952.

Гульнора ШАХМУРОВА,
Профессор Ташкентский государственный педагогического университета

Рецензент док.пед наук, проф. Д.Шарипова

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SCIENCE TEACHING

Annotation

This article presents the possibilities of using artificial intelligence in teaching natural sciences. Using mathematical functions and logic, a computer system imitates the learning process. Such technology - artificial intelligence contributes to the improvement of the educational process and learning environment. This will make it possible in the near future to demonstrate a progressive approach to the introduction of artificial intelligence in the economy and social sphere.

Key words: Artificial intelligence, virtual reality, natural sciences, education, methodology, learning process, schools.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБУЧЕНИИ ЕСТЕСТВЕННЫМ НАУКАМ

Аннотация

В данной статье представлены возможности использования искусственного интеллекта в преподавании естественных наук. Используя математические функции и логику, компьютерной системы имитируя процесс обучения. Такая технология - искусственного интеллекта вносит свой вклад в улучшение учебного процесса и обучающей среды. Эта даст возможность в ближайшее время продемонстрировать прогрессивный подход к внедрению искусственного интеллекта в экономику и социальную сферу.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, виртуальная реальность, естественные науки, образование, методика, процесс обучения, школы.

FAN O‘QITISHDA SUN‘IY INTELEKT

Аннотация

Ushbu maqola tabiiy fanlarni o‘qitishda sun‘iy intellektdan foydalanish imkoniyatlarini taqdim etadi. Matematik funktsiyalar va mantiqdan foydalanib, kompyuter tizimi o‘quv jarayonini simulyatsiya qiladi. Ushbu texnologiya - sun‘iy intellekt ta‘lim jarayoni va o‘quv muhitini yaxshilashga yordam beradi. Bu yaqin kelajakda iqtisodiyot va ijtimoiy sohaga sun‘iy intellektni joriy etishda progressiv yondashuvni namoyish etish imkoniyatini beradi.

Kalit so‘zlar: Sun‘iy intellekt, virtual haqiqat, tabiiy fanlar, ta‘lim, metodologiya, o‘quv jarayoni, maktablar.

Искусственный интеллект (ИИ) играет революционную роль в современном мире, оказывая глубокое влияние на самые разные отрасли и аспекты повседневной жизни. Он преобразует способы, которыми мы работаем, учимся, занимаемся творчеством и взаимодействуем с технологиями [1].

Искусственный интеллект:

-используется для автоматизации рутинных и сложных задач во многих отраслях, например, в производстве, банковском деле, медицине и ритейле. Он способствует повышению эффективности и сокращению времени на выполнение задач;

-вносит значительный вклад в научные исследования, помогая анализировать большие объемы данных, создавать новые материалы и лекарства, и даже предсказывать эпидемии;

- используется для создания персонализированных обучающих программ, предоставления обратной связи студентам и оптимизации процесса обучения. Технологии ИИ также могут помочь преодолеть языковые барьеры и делают образование доступным для более широкого круга людей;

- играет ключевую роль в медицинской диагностике, лечении и управлении данными пациентов. Он помогает в

быстром анализе медицинских изображений, предсказании рисков заболеваний и разработке индивидуализированных планов лечения;

- лежит в основе персональных помощников, таких как Siri и Alexa, и используется для персонализации пользовательского опыта в социальных сетях, стриминговых сервисах и онлайн-играх;

- используется в системах видеонаблюдения для распознавания лиц и в кибербезопасности для обнаружения и предотвращения угроз;

-самоуправляемые автомобили, беспилотные летательные аппараты и интеллектуальные транспортные системы – это лишь некоторые из примеров применения ИИ в транспорте, что способствует повышению безопасности и эффективности;

- используется для прогнозирования потребностей в энергии, оптимизации использования возобновляемых источников энергии и мониторинга экологических условий [2].

Искусственный интеллект имеет значительное значение в образовании, поскольку он трансформирует способы обучения и преподавания, а также открывает новые возможности для студентов и учебных заведений:

В каждом из этих аспектов, ИИ открывает новые возможности, но также представляет и ряд вызовов, включая вопросы конфиденциальности, безопасности и этики.

В общем, ИИ в образовании предлагает уникальные возможности для улучшения качества обучения, делая его более персонализированным, интерактивным и доступным, что особенно актуально в эпоху цифровизации и постоянных технологических изменений.

Каждая из этих аспектов отражает постепенное развитие и интеграцию ИИ в образовательный процесс, предлагая новые подходы и инструменты для улучшения качества и доступности образования.

Основные принципы использования ИИ в обучении:

В образовании применяется ряд технологий искусственного интеллекта (ИИ), каждая из которых вносит свой вклад в улучшение учебного процесса и обучающей среды:

Адаптивное обучение: Системы адаптивного обучения используют алгоритмы машинного обучения для анализа процесса обучения студента и адаптации учебного контента и заданий под индивидуальные потребности и скорость обучения.

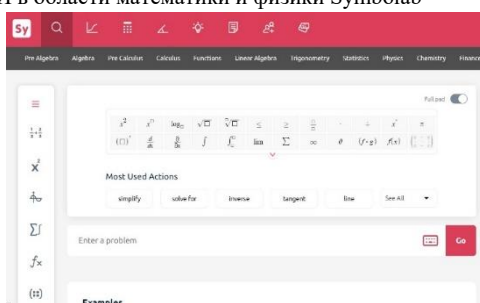
Интеллектуальные тьюторские Системы: Эти системы предоставляют персонализированные рекомендации и обратную связь студентам, помогая им понять сложные концепции и улучшить учебные навыки.

Чат-боты и виртуальные ассистенты: применяются для обеспечения непрерывной поддержки студентов, отвечая на их вопросы и предоставляя помощь в реальном времени.

Анализ естественного языка: Технологии обработки естественного языка (NLP) используются для анализа текстовых ответов и эссе студентов, помогая в автоматизации оценки и предоставлении конструктивной обратной связи.

Игровые технологии и симуляции: игровые образовательные платформы и симуляции, использующие

Рис 1. ИИ в области математики и физики Symbolab

StudyMonkey: AI-поддержанный тьютор и помощник по домашним заданиям, предоставляющий мгновенные ответы на различные вопросы по физике.

Mathway: Обширный ресурс для решения задач по математике, физике и тригонометрии, предлагающий экспертные решения в удобном интерфейсе.

Эти инструменты представляют собой эффективные средства для улучшения процесса обучения физике, предлагая студентам и учителям доступ к продвинутому аналитическим и решающим способностям ИИ.

В области химии образовательные программы на основе ИИ предлагают разнообразные инструменты и приложения, которые способствуют глубокому изучению и пониманию химических процессов. Некоторые из них включают: HyperWrite's Chemistry Assistant: это инструмент на базе ИИ, разработанный для ответов на вопросы по химии и решения химических задач. Он упрощает сложные химические проблемы и предоставляет подробные, понятные решения. Особенно полезен для студентов, учителей и исследователей, помогая в выполнении домашних заданий, подготовке к урокам и экзаменам, а также в научных исследованиях.

В области химии ИИ также играет ключевую роль в обнаружении молекулярных свойств, проектировании молекул, открытии новых лекарственных препаратов,

элементы ИИ, делают обучение более интерактивным и увлекательным, помогая учащимся лучше усвоить сложные концепции через практический опыт.

Персонализированные рекомендации контента: ИИ может анализировать образовательные потребности и интересы учащихся для предоставления персонализированных рекомендаций учебных материалов, курсов и дополнительных ресурсов.

Прогностический анализ: системы на основе ИИ способны предсказывать учебные траектории студентов, выявлять риски отставания или отсева и помогать в разработке стратегий вмешательства для поддержки учащихся.

Автоматизированная администрация: ИИ также используется для автоматизации административных задач, таких как расписание занятий, управление ресурсами учебного заведения и отслеживание успеваемости студентов.

Эти технологии ИИ способствуют созданию более эффективного, инклюзивного и персонализированного образовательного процесса, помогая как учащимся, так и учителям достигать лучших учебных результатов применение ИИ в обучении естественным наукам.

В области физики для обучения используются различные программы на основе ИИ, включая:

Symbolab: использует продвинутые алгоритмы машинного обучения для решения математических и физических задач, от элементарной математики до сложных дифференциальных уравнений (рис.1).

Sumath: анализирует и решает физические задачи, предоставляя пошаговое руководство, аналогичное помощи учителя.

Wolfram Alpha: предлагает экспертные ответы на основе динамических вычислений, широкого массива данных и сложных алгоритмов (рис. 2).

Рис 2. ИИ для разных областей наук

проведении ретросинтезных реакций и проведении предсказательного анализа. Эти приложения ИИ помогают ускорить и упростить процессы обнаружения и анализа, которые традиционно могли занять гораздо больше времени и ресурсов. Эти инструменты и методы открывают новые горизонты в обучении химии, обеспечивая более глубокое понимание предмета и способствуя развитию навыков критического мышления и решения проблем у студентов.

В области биологии для обучения используются различные программы на основе ИИ, предназначенные для улучшения понимания сложных биологических процессов и структур. Вот несколько примеров таких приложений:

Интеллектуальные Обучающие Системы: Эти системы используют алгоритмы ИИ для предоставления персонализированной поддержки и руководства студентам. Они адаптируются к индивидуальным стилям обучения и предпочтениям, предлагая настроенные объяснения и практические упражнения.

Виртуальная Реальность и Симуляции: VR-симуляции предоставляют погружающиеся обучающие опыты в биологии, позволяя студентам исследовать сложные биологические структуры, среды и процессы. Такой подход улучшает понимание и вовлеченность в процесс обучения.

Чатботы и Виртуальные Ассистенты: ИИ-поддерживаемые чатботы и виртуальные ассистенты

предоставляют мгновенный доступ к информации, отвечая на вопросы студентов и предоставляя руководство по темам биологии.

Анализ Данных и Визуализация: Алгоритмы ИИ могут анализировать большие биологические наборы данных, выявлять закономерности и создавать визуализации. Эти визуализации помогают студентам интерпретировать сложные данные и понимать биологические явления.

Эти инструменты и методы значительно улучшают образовательный процесс в биологии, обеспечивая более глубокое понимание предмета и способствуя развитию навыков критического мышления и решения проблем у студентов.

Один из примеров виртуальной лаборатории по биологии - это "Virtual Biology Lab", созданный доктором Томасом Джонсом (рис.3). Эта бесплатная, онлайн-ресурс предоставляет образовательный материал для изучения биологии. Лаборатория имитирует естественные среды и реакции живых организмов на изменяющиеся условия, предлагая мир для исследования, а не четко заданный путь обучения. Здесь представлены различные модели, включая популяционную экологию, генетику популяций, клеточную биологию и другие, что позволяет студентам проводить эксперименты и собирать данные в разнообразных виртуальных условиях.

Существуют некоторые исследования и обзоры, касающиеся использования ИИ в образовательном процессе в целом, которые предоставляют важные выводы.

Одно из исследований, проведенное Chu et al. в 2022 году, сфокусировано на топ-50 наиболее цитируемых статьях о применении ИИ в высшем образовании с 1996 по 2020 годы. Основными темами в этих работах были предсказание учебного статуса студентов и применение ИИ в инженерных курсах, а также в профилировании и предсказании. Важно отметить, что ИИ чаще всего использовался в качестве инструмента для профилирования и предсказаний в образовательном процессе.

В другом исследовании, Zawacki-Richter et al. в 2019 году исследовали использование ИИ в высшем образовании с 2007 по 2018 год и выделили четыре основных направления применения ИИ: профилирование и предсказание, оценка и оценочная деятельность, адаптивные системы и персонализация, интеллектуальные обучающие системы.

Узбекистан активно развивает сферу искусственного интеллекта. В последние годы в стране наблюдается усиление

фокуса на технологии ИИ, что включает создание инновационных исследовательских центров и программ обучения в этой области. Учреждения высшего образования и частные компании проводят исследования и разрабатывают решения на основе ИИ. Узбекистан также сотрудничает с международными партнерами и организациями для ускорения развития этой отрасли. Это свидетельствует о стремлении страны использовать ИИ для решения местных задач и улучшения жизни населения.

Так, Первая в стране виртуальная химическая лаборатория заработала в школе Ахангаранского района, в 12-й общеобразовательной школе ввели программу "Интерактивное обучение VR" по направлению "Умное образование". В ходе урока химии ученики надевают очки виртуальной реальности и переносятся в лабораторию, где могут безопасно проводить химические опыты. Также стоит отметить, что Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев подписал Указ о создании совместного альянса для развития искусственного интеллекта, согласно предложению Министерства по развитию информационных технологий и связи, Министерства инновационного развития, государственных органов, коммерческих банков и крупных промышленных предприятий. Альянс был создан с целью ускорения и совместной реализации приоритетных проектов по внедрению технологий ИИ в экономической и социальной сферах, оптимизации затрат на их развитие и распространения лучших практик в этой области в государственных органах и организациях. Это указывает на серьезный подход к развитию искусственного интеллекта на государственном уровне в Узбекистане [6].

В заключении, Узбекистан демонстрирует значительные достижения в развитии ИИ, подчеркнутые личным вкладом Президента страны, который способствовал созданию альянса для ускорения внедрения ИИ в различных секторах. Страна демонстрирует прогрессивный подход к внедрению ИИ в экономику и социальную сферу. Однако остаются вызовы, особенно в образовании, такие как трудность обучения учителей более взрослого поколения использованию новых технологий. Будущие перспективы развития ИИ в Узбекистане выглядят обнадеживающе, но требуют продолжения вложений в образование, обучение и инфраструктуру для достижения полного потенциала этой технологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Искандерова Ш.Д. Влияние искусственного интеллекта на современный мир // "Science and Education" Scientific Journal. 2023. Volume 4, Issue 4. С.564-570.
2. Хотамова, Г. К. Reforms in the education of Uzbekistan: state and prospects / Г. К. Хотамова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 20 (362). — С. 203-206. — URL: <https://moluch.ru/archive/362/81090/> (дата обращения: 24.02.2024).
3. Зулфоров Х. З., Шахмурова Г. А. Цифровое общество и цифровое образование в биологии // Республиканская научно-практическая конференция «Трансформация высшего образования в условиях цифровых технологий». Ташкент. 2023. С.130-134.
4. Зулфоров Х.З., Шахмурова Г. А. Методы и средства обеспечения связи теории с практикой в курсе анатомия и физиология человека для студентов на дистанционном обучении // Изучение и сохранение растительного и животного мира: Материалы Международной научной конференции молодых ученых Казахстана и Узбекистана. – Алматы, 2023. – С.129-132.
5. Gulyamov, S.S., Shermukhamedov, A.T., Mukhiddinova, M.H. (2022). Development of artificial intelligence in Uzbekistan. SJ International journal of theoretical and practical research, 2 (5), 7-17.
6. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по созданию условий для ускоренного внедрения технологий искусственного интеллекта» от 17 февраля 2021 № 4996. <https://lex.uz/docs/5297051>

UDK: 33M(575.1)

Nurali *SHERALIYEV*,

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti katta o'qituvchisi

Email: stal-2010@inbox.ru

TIFT dotsenti v.b., PhD R.G'oziyev taqrizi asosida

CULTURAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLICS OF UZBEKISTAN AND TAJIKISTAN

Annotation

This article highlights the cultural cooperation between Uzbekistan and Tajikistan, highlighting the fact that the two neighboring countries have had close ties in this area for centuries and are currently developing rapidly.

Key words: Uzbek and Tajik nations, Days of Culture of Uzbekistan and Tajikistan, “Sharq Taronalari”, “Ovozi Tojik” newspaper, International Center.

СОТРУДНИЧЕСТВО ТАДЖИКИСТАНА И УЗБЕКИСТАНА В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В данной статье освещаются особые даты сотрудничества Узбекистана и Таджикистана в культурной сфере, вековые тесные связи двух соседних стран в этой сфере, которые к настоящему времени развиваются в динамичном темпе.

Ключевые слова: Узбекский и таджикский народы, Дни культуры Узбекистана и Таджикистана, “шарқ тароналари”, газета “овози тожик”, Интернациональный центр.

O‘ZBEKISTON VA TOJKISTON RESPUBLIKALARINING MADANIY SOHADAGI HAMKORLIGI

Анотация

Ushbu maqolada O‘zbekiston va Tojikistonning madaniy yo‘nalishdagi hamkorlik munosabatlari, ikki qo‘shni mamlakatning ushbu sohadagi asrlar davomida yaqin aloqalari hozirgi vaqtga kelib jadal rivojlanib kelayotgani alohida sanalar bilan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbek va tojik xalqlari, O‘zbekiston va Tojikiston madaniyat kunlari, sharq taronalari, “ovozi tojik” gazetasi, baynalminal markaz.

Kirish. O‘zbekiston va Tojikistonni asrlar davomida yaqin ma‘naviy qadriyatlar, din, tarix, urf-odat va an‘analarga asoslangan mustahkam do‘stlik rishtalari va yaxshi qo‘shnichilik bog‘lab turadi. O‘zbekiston va Tojikistonni asrlar davomida yaqin ma‘naviy qadriyatlar, din, tarix, urf-odat va an‘analarga asoslangan mustahkam do‘stlik rishtalari va yaxshi qo‘shnichilik bog‘lab turadi. Qardosh o‘zbek va tojik xalqlari bir-birining adabiyoti, madaniyati va san‘atini yaqindan biladi va hurmat qiladi. Bu omillar turli sohalaridagi ikki tomonlama hamkorlikni jadal rivojlantirishdan O‘zbekiston ham, Tojikiston ham birdek manfaatdor ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xalqlar taraqqiyotida madaniyat har vaqt muhim ahamiyat kasb etib kelgan, zero madaniyat kishilarda yuksak ma‘naviy sifatlarni shakllantirib, o‘zida milliy xoslikni mujassam etadi, xalqlarni bir-biriga yaqinlashtiradi. Qardosh xalqlar madaniy aloqalarining rivojlanishi mustaqillikning bardavomligini ta‘minlashda, milliy madaniyatlarni taraqqiy ettirishda, mintaqaxalqlari birodarligini mustahkamlashda katta o‘rin tutadi.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta‘kidlaganidek: “Madaniyatimiz, umuman, xalqlarimiz o‘rtasida asrlar bo‘yi o‘zaro ijodiy musobaqa, bir-biriga ustoz, bir-biriga shogird bo‘lish tamoyili hukm surgan va ayni shu narsa ikki xalq taraqqiyoti uchun muhim zamin yaratgan, ikki xalq bu omildan barobar oziqlangan. Darhaqiqat, ming yillar davomida birgalikda kechirgan hayot bu ikkala xalqni, ularning urf-odatlari va madaniyatini shu qadar yaqinlashtirib yuborganki, bu hol o‘zbek bilan tojik ikki tilda so‘zlashadigan bir xalqdir deysing olib keladi” [1]. Markaziy Osiyoda integratsiya jarayonlarini rivojlantirish zarurligini Tojikiston Respublikasi Prezidenti Imomali Rahmon ham bir necha bor ta‘kidlagan: “Biz, siyosatchilar, faqat so‘zda emas, balki amalda ham iqtisodiy, madaniy va ilmiy aloqalarni rivojlantirishni, tabiiy resurslardan, suv, gaz, elektr energiyasidan samarali foydalanishni, mahsulotlar, mablag‘larning hech bir to‘siqsiz erkin harakatlanishini, mamlakatlarimiz o‘rtasida erkin bordi-keldilarni ta‘minlashimiz lozim” [2].

Bugungi kunda har ikki mamlakat o‘z mustaqilligini mustahkamlash sari intilib, jahon hamjamiyatida o‘z o‘rnini

belgilash uchun harakat qilar ekan, har ikki mamlakatning umumiy rivojlanishiga ushbu mamlakatlardan har biri qo‘shayotgan hissani, qoldirilgan boy merosini aniqlash g‘oyat muhim. Darhaqiqat, O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov qayd etganidek: “Tarixdan ma‘lumki, O‘rta Osiyo hududida aholi azaldan vodiylarda, katta suv manbalari - daryo va anhor bo‘yida yashab keladi. Atrofi cho‘l va shaharlar bilan o‘ralgan, tabiati, iqlimi g‘oyat murakkab bo‘lgan mintaqa sharoitining o‘zi ana shu elat va millatlarning ming yillar davomida bir-biriga moslashib, yaqin yelkadosh bo‘lib, bir-birining og‘irini yengil qilib yashashini taqozo etib keladi” [3].

Shu o‘rinda ta‘kidlash joizki, ikki mamlakat o‘rtasidagi do‘stona munosabatlarda madaniy-gumanitar hamkorlik O‘zbekistonda tojik, Tojikistonda esa o‘zbek millatiga mansub ko‘p sonli aholining mavjudligi mamlakatlarimiz o‘rtasidagi haqiqiy do‘stlikning “oltin ko‘prigi” hisoblanadiki, bu chegaradoshlik va gumanitar hamkorlik taraqqiyotida juda katta ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada 2015-2016 yillarga mo‘ljallangan hamkorlik dasturi doirasida ikki mamlakatning madaniyat san‘at namoyandalari O‘zbekiston va Tojikistonda o‘tkaziladigan turli kontsertlar, festival va ko‘riklar, ko‘rgazma, forum, hamda davra suhbatlarida faol ishtirok etmoqda [4].

Bundan tashqari, bugungi kunda O‘zbekistonda millatlararo totuvlikni ta‘minlash masalalariga alohida e‘tibor qaralib, tojik millatiga mansub oilalar farzandlarining malakali ta‘lim olishlari uchun sharoitlar yaratib kelinmoqda.

Jumladan, respublika ta‘lim tizimida 9692 ta umumta‘lim maktablari mavjud bo‘lib, shulardan tojik tilida faoliyat olib borayotgan umumta‘lim maktablari soni 250 tani tashkil etadi. Undagi o‘quvchilar qamrovi jami respublika o‘quvchilarining 1,28 %ini yoki 59360 nafarni tashkil etadi. Xususan hududlar kesimida qaraladigan bo‘lsa, Buxoro viloyatida 2 ta, Jizzax viloyatida 6 ta, Qashqadaryo viloyatida 45 ta, Navoiy viloyatida 5 ta, Namanganda 15 ta, Samarqandda 38 ta, Surxondaryoda 79 ta, Sirdaryoda 6 ta, Toshkent viloyatida 25 ta, Farg‘ona viloyatida 29 tani tashkil etmoqda.

Shuningdek, Termiz davlat universiteti o‘zbek fiologiyasi fakulteti qoshida tashkil etilgan tojik filologiyasi bo‘limi

faoliyatini to'liq tojik tilida olib borayotgani esa bu millat vakillarining o'z ona tilini chuqur o'rganishini o'rganishini yaratilgan o'zigi xos imkoniyat sifatida baholash mumkin. Bundan tashqari, viloyatda faoliyat olib borayotgan ommaviy axborot vositalari, xususan, "Surxon tongi" viloyat gazetasi, "Bobotog' tongi", "Sariosiyo", "Boysun" gazetalarida tojik tilidagi sahifalar tojik millatiga mansub muxlislarga to'laqonli yetkazib berilmoqda [5].

Tojikistonning O'zbekistonda o'tkaziladigan madaniyat kunlari arafasida nashr etilgan ikki kitob – "Quyosh ostonasi" va "Obshori mehr" ana shu hamkorlik natijasidir. Biri tojik shoirlarining o'zbek tiliga, ikkinchisi o'zbek shoirlarining tojik tiliga tarjima qilingan she'rlaridan tuzilgan.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi qoshida istiqbol yillarida tojik adabiyoti kengashi tuzilgan. O'tgan vaqt mobaynida uyushma respublikada tojik tilida yoki o'zbek va tojik tillarida barobar ijod qilib kelayotgan adiblarning ijodiy ravnaqiga e'tiborni kuchaytirdi. Toshkentda ko'plab olimlar tojik klassik adabiyoti bilan shug'ullanishmoqda. Jumladan, sharqshunos olim Shoismol Shomuhamedovning fors-tojik klassiklari ijodiga bag'ishlangan o'nlab monografiyalari, yuzlab maqolalari mavjud.

1998 yilning 29 iyun - 5 iyul kunlari O'zbekistonda bo'lib o'tgan Tojikiston madaniyati kunlarida nufuzli olimlar, yozuvchilar, san'atkorlar, siyosatchilar va jamoatchilik vakillaridan iborat Tojikiston delegatsiyasi to'rtta yo'nalish bo'yicha Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo va Xorazm viloyatlarida bo'lishdi. Bu kunlarda tojik san'at va ijod ahlining asarlari namoyishi barchaga manzur bo'ldi. Jumladan, O'zbekiston Badiiy akademiasining ko'rgazmalar zalida tojikistonlik rassomlarning asarlari ko'rgazmasi, "Turkiston" saroyida Tojikiston kitob va fotosuratlari ko'rgazmasi, Kinochilar uyida bir necha tojik filmlarining namoyishi tomoshabinlarda katta taassurot qoldirdi.

Prezident Islom Karimov tashabbusi bilan 1997 yildan buyon o'tkazib kelinayotgan "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivali tili, dini, urf-odatlari turlicha bo'lgan millat va elatlarni musiqa orqali birlashtirishga, Sharq mamlakatlari xalqlari milliy musiqa va qo'shiqchilik san'atining noyob namunalarini keng targ'ib qilishga, an'analarni asrash va rivojlantirishga, yosh avlod qalbida san'atga mehr-muhabbat tuyg'ularini kamol toptirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida istiqomat qilayotgan tojik millatiga mansub aholining ma'naviy-madaniy ehtiyojlarini hisobga olib "Ovozi tojik" gazetasi ko'p nusxada nashr etilmoqda. Samarqandda tojik tilida ikki haftada bir chiqadigan "Oina" nomli yana bir gazeta nashr etila boshlandi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston va Tojikiston Respublikalari o'rtasida televidenie va radioeshittirish sohasida ham aloqa va hamkorliklar rivojlanmoqda. 1993 yil 18 fevralda Toshkentda Markaziy Osiyo davlatlari teleradio tashkilotlari beshliklarining hamkorlik masalalaridagi uchrashuvi bo'lib o'tdi [6].

O'zbekiston televideniya sinfining to'rtinchi xalqaro telekanali ham boshqa oz sonli millatlar tillarida har haftada ko'rsatuvlar berib boryapti: uyg'ur tilidagi "Umid", tojik tilidagi "Ranginkamon", qozoq tilidagi "Zamandas", tatar tilidagi "Biznen miras", koreys tilidagi "Chinsen" yoki umumiy nomdagi "O'zbekiston - bizning umumiy uyimiz" ko'rsatuvlari mazkur xulosaga dalil bo'la oladi [7]. "Do'stlik" radiokanalida ham tojik tilidagi axborot dasturlari haftaning to'rt kuni davomida berib boriladi. Ular orasida 30 daqiqalik "Hamroz" axborot-musiqiy va "Sehri suxan", "Ranginkamon" adabiy eshittirishlarini tilga olish mumkin [8].

Bundan tashqari, tojik madaniyat markazlarining faoliyati respublikada chop etilayotgan "Ovozi tojik", "Narodnoe slova", "Pravda Vostoka", "Sport", "O'zbekiston ovozi", "Toshkent oqshomi", "Birlik" va "Edinstvo" kabi ko'pgina ro'znoma va jurnallarda yoritib borilmoqda.

O'zbekiston va Tojikiston Respublikalari xalqlari o'rtasida aloqalar va hamkorliklarni rivojlantirishda mazkur mamlakatlar xalqlarining ko'p asrlik an'analari, madaniyatlari, har xil bayramlari, boy qadimiy merosi o'zining alohida o'rni va ahamiyatiga ega. Masalan, "Navro'z" bayrami ikkala mamlakat xalqlari uchun, avvalo, eng qadimgi, asl milliy, eng ardoqli, xalq

bayramidir. O'zbekiston va Tojikiston Respublikalari o'rtasida umuminsoniy qadriyatlarining "Tinchlik madaniyati" sohasida ham aloqa o'rnatishga hamda uni mustahkamlashga katta e'tibor berilmoqda.

O'zbekistonda millatlararo totuvlik va hamjihatlikning mustahkamlanishiga hamda O'zbekiston va Tojikiston Respublikalari xalqlari, xususan, o'zbek va tojik millati qardoshlik munosabatlarining rivojlanishi va takomillashuviga munosib hissa qo'shib kelayotgan milliy madaniy markazlardan biri Toshkentda 1990 yil 8 iyunda tashkil topgan "Oriyono" tojik milliy-madaniy markazidir. Markazning asosiy maqsadi tojik madaniyati, tili, urf-odatlarini saqlab qolish, rivojlantirish hamda boshqa qardosh xalqlar madaniyatini o'rganishdan iborat.

"Oriyono" bilan birga, Jizzax, Samarqand, Namangan, Farg'ona va Surxondaryo viloyatlarida, Toshkent viloyati Chirchiq shahrida ham tojik madaniy markazlari mavjud. Ayni paytda Buxoro viloyatida "Oftobi Sug'diyon" tojik - fors markazi ishlab turibdi [9], "Buxoro'i sharif" haftalik gazetasi nashr etilmoqda.

Shuningdek, hozirgi kunda davlatlar o'rtasida gumanitar yo'nalishdagi aloqalar ham rivojlanib bormoqda.

Jumladan, 2017 yilning 7 mart kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev topshirig'iga ko'ra, Tojikistonda yil boshidan buyon ro'y bergan 500 dan ortiq qor ko'chkilari salbiy oqibatlarini bartaraf etish maqsadida o'z ichiga oziq-ovqat mahsulotlari, dori vositalari, ko'mir, issiq kiyimlar va boshqa shu kabi tovarlardan iborat 60 tonnadan ziyod gumanitar yordam yetkazildi. O'z o'rnida, O'zbekistonning Dushanbedagi elchixonasiga Tojikiston Favqulodda vaziyatlar va fuqaro mudofaasi qo'mitasi raisi R.Nazarzoda nomida minnatdorlik maktubi yo'llangan [10].

Bundan tashqari, O'zbekistonda millatlararo do'stlik va totuvlikni mustahkamlash, jamiyatda turli millat va elat vakillari o'rtasida hukm surayotgan o'zaro hamjihatlik va mehr-oqibatni muhitini asrash, yosh avlodni vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash hamda milliy madaniy markazlar faoliyatini rivojlantirish borasidagi xizmatlari uchun Respublika Baynalmilal markazi tashkil topganining 25 yilligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga asosan Qashqadaryo viloyati tojik milliy madaniy markazi raisi A.Ergashev, Namangan viloyati tojik milliy madaniy markazi faoli A.Muradovlarga fahriy unvonlar berildi [11].

Tahlil va natijalar. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, 2016 yil yakunida Dushanbeda o'tkazilgan hukumatlararo komissiya faoliyati yakunlarida madaniy, gumanitar sohalarni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilib, quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishga kelishib olindi:

mamlakatlar vakillarining turli tadbir, festival, konkurs, ko'rgazma va sport musobaqalarini tashkil etishiga ko'maklashish;

davlatlar madaniyat sohasi vakillarining (ijodiy, estrada guruhlari) har ikki mamlakat hududida turli tadbirlarda ishtirok etishiga imkon yaratish;

ilmiy doiralar o'rtasida to'g'ridan-tug'ri aloqalarni yo'lga qo'yish;

sport va sog'liqni saqlash sohasidagi hamkorlikni jadallashtirish;

tojik yoshlarining O'zbekistondagi yetakchi oliy o'quv yurtlarida ta'lim olishi masalalarini ko'rib chiqish, shular sirasiga kiradi.

Bundan tashqari, joriy yilning 9-12 may kunlari Tojikistonda O'zbekiston madaniyati kunlari bo'lib o'tdi. Ta'kidlash joizki, ikki mamlakat mustaqillikka erishganidan buyon ilk marta o'tkazilayotgan ushbu tadbir ko'tarinki ruhda o'tkazildi. O'zbek san'at ustalari tojikistonlik hamkasblari va Dushanbe, Qo'rg'ontepa hamda yaqin-atrofdagi tumanlar aholisi bilan uchrashdilar. Rasmiy ochilish marosimi 10 may kuni "Sadriddin Ayniy" nomidagi davlat opera va balet teatrida tashkil etildi, bunda, Tojikiston madaniyat vaziri Shamsiddin Orumbekzoda so'zga chiqib "Tojikistonda o'tkazilayotgan O'zbekiston madaniyati kunlari kelgusida ikki davlat o'rtasida san'at va madaniyat sohasida o'zaro yaqin hamkorlik qilish yo'llarini ochib beradi [12]";-deb ta'kidlab o'tdi. Shuningdek,

o'zbek rassomlarining "Zamonaviy O'zbekiston" deb nomlangan ko'rgazmasi tashkil etildi, xususan ushbu ko'rgazmada O'zbekistonning tarixi, hozirga qadar erishgan yutuqlari, milliy urf-odatlari va qadriyatlarini aks ettirilgan 50 dan ortiq san'at asarlari namoyish etildi. Ushbu tadbirda 55 nafar o'zbekistonlik xonandalar, 10 dan ortiq rassomlar va bir necha kino san'ati vakillari ishtirok etishdi.

Xulosa. O'zbekiston va Tojikiston o'rtasida madaniy-gumanitar sohadagi hamkorlikni yangi bosqichga ko'tarish maqsadida Dushanbe shahrida 2024 yil 15-20 - aprel kunlari o'tkazilgan "O'zbekiston madaniyati kunlari" doirasida "O'zbekiston va Tojikiston ijodkor va ilmiy ziyolilari anjumani" –

o'zbek va tojik san'at ustalari ishtirokida Do'stlik konserti, "O'zbek kinosi kunlari", O'zbekiston teatrlarining Tojikistonga gastrollari, O'zbek Milliy maqom san'ati markazi Yunus Rajabiy nomidagi "Maqom" ansambli konserti tashkil etilishi ikki qardosh mamlakatlar orasidagi munosabatlarni yuqori bosqichga olib chiqdi [13].

Umuman olganda, ikki davlat o'rtasidagi madaniy sohadagi ham hamkorlikni mustahkamlash maqsadida turli tadbirlar tashkil etilmoqda. Ushbu tadbirlar Tashqi ishlar vazirliklari, elchixonalar va madaniy markazlar tomonidan amalga oshirilmoqda. Bu tadbirlar albatta ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард максадимиз. 8 - жилд. - Тошкент: Ўзбекистон, 2000. - Б. 516.
2. Центральная Азия в XXI веке: сотрудничество, партнёрство и диалог // Материалы международной конференции (13-15 мая 2003 г. Ташкент). - Ташкент: Шарқ. - Б. 145
3. Каримов И. А. Юсак маънавият - энгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. - Б. 9
4. Ўзбекистон – Тожикистон: Яхши кўшничилик муносабатлари кўлами кенгаймоқда. 10.23. 2013 // <http://www.oldxs.uz/jahon/>
5. Асрий дўстлик. <http://surxondaryo.uz/uz/?ya=4&bt=238>
6. Иброҳимов А. Марказий Осиё ҳамкорлигининг маънавий асослари... - Б. 132.
7. Бобоходжаев М.А. Республика Узбекистан. Очерки межнациональных и межконфессиональных отношений, внешнеэкономических связей. - Тошкент, 1996. - Б. 29.
8. Ўзтелерадиокомпания жорий архиви материаллари: —Дўстлик канали фаолиятининг 2003 йилги асосий йўналиши ва иш режалари. - Тошкент: Шарқ, 2003. - Б. 19.
9. Ўзбекистон умумий уйимиз. - Тошкент: Ўзбекистон, 2004. - Б. 42.
10. Og'ir damlarda ko'rsatilgan do'stona yordam uchun samimiy minnatdorlik. <http://www.mfa.uz/uz/press/news/2017/03/10454/>
11. Миллатлараро дўстлик ва ҳамжихатлик – халқимиз тинчлиги ва фаровонлигининг муҳим омилidir. <https://www.facebook.com/Mirziyoyev/posts/754297028067754:0>
12. Тожикистонда Ўзбекистон маданият кунлари бўлиб ўтмоқда <http://sputniknews-uz.com/culture/20170510/5376170/Tojikistonda-Ozbekiston-madaniyat-kunlari.html>
13. Tojikistonda "O'zbekiston madaniyati kunlari" bo'lib o'tmoqda <https://gov.uz/oz/madaniyat/news/view/9922>

Toxirjon SHOKIROV,
Farg'ona davlat universiteti, PhD
E-mail: toxir1304@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti B.Mirzaraximov taqrizi asosida

O‘ZBEK MILLIY MAQOM SAN‘ATIDA KO‘P OVOZLIK MASALALARI

Аннотация

Mazkur maqolada o‘zbek milliy maqom ijrochiligidagi ko‘p ovozlik an‘analari keng yoritilgan. Ushbu maqom san‘ati janri o‘zining betakrorligi va noyoblighi bilan xalqimizning madaniy-musiqiy merosida alohida o‘rin egallaydi. Maqolada maqomning tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari va ularning zamonaviy ijrochilikdagi o‘rni chuqur tahlil qilingan. Shu bilan birga, maqom san‘atining nafaqat an‘anaviy ijrochilikda, balki zamonaviy musiqiy sahnada ham ahamiyati muhokama qilingan. Maqomning ko‘p ovozlik ijrochilik uslublari milliy musiqa merosining boy jihatlaridan biri ekanligi alohida ta‘kidlangan. Ushbu maqolada maqom asarlarining tuzilishi va insonlarga ta‘sir etuvchi ruhiy jihatlari, ularning estetik ta‘siri hamda Sharq musiqiy dunyosiga qo‘shayotgan hissasi keng yoritilgan. Shuningdek, maqom musiqasining yangi texnologiyalar yordamida rivojlanishi va yosh avlod orasida ommalashuvi masalalariga ham e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Maqom san‘ati, ko‘p ovozlik, milliy musiqa, an‘analar, o‘zbek san‘ati.

ВОПРОСЫ МНОГОГОЛОСИЯ В ИСКУССТВЕ УЗБЕКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МАКОМА

Аннотация

В данной статье широко освещаются традиции многоголосия в узбекском Национальном магическом искусстве. Этот статусный жанр искусства по своей уникальности занимает особое место в культурно-музыкальном наследии нашего народа. В статье глубоко проанализированы исторические корни статуса, этапы его развития и их роль в современном исполнении. При этом обсуждалось значение статусного искусства не только в традиционном исполнении, но и на современной музыкальной сцене. В этой статье подробно рассматриваются структурные и эмоциональные аспекты статусных композиций, их эстетическое влияние, а также их вклад в международную культуру. Также уделяется внимание вопросам развития музыки статуса с использованием новых технологий и ее популярности среди подрастающего поколения.

Ключевые слова: Искусство макама, многоголосие, национальная музыка, традиции, узбекское искусство.

ISSUES OF PLURALITY IN UZBEK NATIONAL STATUS ART

Annotation

This article covers a wide range of vocal traditions in Uzbek national status art. This genre of status art occupies a special place in the cultural and musical heritage of our people with its uniqueness. The article provides an in-depth analysis of the historical roots of status, stages of development and their place in modern performance. At the same time, the importance of status Art is discussed not only in traditional performance, but also in the modern musical scene. It has been singled out that the multi-voice performance styles of maqam are one of the rich aspects of the National Music Heritage. This article covers extensively the structural and emotional aspects of maqam compositions, their aesthetic impact of the contribution they contribute to international musical culture. Attention is also paid to the issues of the development of maqam music with the help of new technologies and its popularization among the younger generation.

Key words: Status art, plurality of voices, national music, traditions, Uzbek art.

Kirish. O‘zbek milliy maqom san‘ati o‘zining chuqur tarixiy ildizlari va boy merosi bilan ajralib turadi. Mazkur san‘at turi o‘zbek xalqining madaniy hayotida alohida o‘rin egallab, uning ma‘naviy dunyosini boyitib keladi. Maqom musiqasi xalqimizning madaniy qadriyatlarini ifodalovchi muhim san‘at turi sifatida hamisha alohida e‘tibor markazida bo‘lib kelgan. Maqom musiqasining rivojlanish tarixi Sharq musiqiy an‘analariga asoslangan bo‘lib, unda turli xalqlarning musiqiy madaniyati uyg‘unlashgan. Xususan, bu san‘at turi qadimiy davrlardan buyon nafaqat ijro uslublari, balki nazariy asoslari orqali ham boyitilib kelgan. Shu jumladan, maqom ijrochiligi jarayonida shakllangan ko‘p ovozlik uslubi, musiqaning jozibadorligi va boyligini yanada oshirgan holda, uning tinglovchiga ta‘sirini kuchaytirgan.

Bugungi kunda maqom san‘ati milliy va xalqaro darajada e‘tirof etilayotgan musiqiy janrlardan biri hisoblanadi. “Bu borada BMTning Ta‘lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha YuNESKO maxsus tashkilotining yurtimizdagi tarixiy obidalar, qadimiy shaharlar bilan birga yozma va xalq og‘zaki ijodiyoti, katta ashula hamda “Shashmaqom” musiqasining insoniyat nomoddiy madaniy merosi representativ ro‘yxatiga kiritilganligini alohida ta‘kidlash zarur”[1].

Biz bilamizki o‘zbek milliy maqom ijrochiligi azaldan bir ovozli, ya‘ni “unison” uslubda mavjud bo‘lgan. Ushbu maqolada

o‘zbek maqom va an‘anaviy ijrochilik san‘atining ko‘p ovozlik an‘analari keng ko‘lamda o‘rganilib, ularning tarixiy shakllanishi, rivojlanish bosqichlari, ijrochilik uslublari va zamonaviy musiqiy ta‘sirchanligi haqida batafsil ma‘lumot beriladi. Shuningdek, maqom san‘ati orqali ifodalanadigan milliy madaniyat va uning bugungi kungacha davom etayotgan an‘analari, shuningdek, yosh avlodni ma‘naviy dunyoqarachini boyitishdagi ahamiyati ham alohida e‘tiborga loyiqdir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. An‘anaviy ijrochilik va maqom ijrochilik san‘ati bo‘yicha o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar uning ko‘p ovozlik xususiyati Markaziy Osiyo musiqiy madaniyatida muhim o‘rin egallashini tasdiqlaydi. A. Ikromovning “Maqomlar va ularning ijrochilik uslublari” (Toshkent, “Fan”, 2005, 128-bet) asarida ko‘p ovozlik texnikasi va uning maqom va an‘anaviy ijrochilik asarlaridagi o‘rni chuqur ochib berilgan. Muallif, ayniqsa, maqom ijrochiligining xalqaro maydondagi ahamiyati uning noyoblighi va o‘ziga xosligi haqida alohida ta‘kidlab o‘tgan. Juda ko‘p misollar ham keltirgan. Shuningdek, Z. Nizomovning “O‘zbek musiqasi va uning nazariy asoslari” (Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2010, 54-bet) kitobida maqomlarning nazariy jihatlari, ularning tuzilishi va o‘zaro uyg‘unligi batafsil tahlil qilingan. I. Rajabovning “Maqomlar” (Toshkent 2006.San‘at nashriyoti. B. 150) kitobida “Shashmaqomga: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq

maqomlari kiradi. Olti maqomning har biri juda katta xajmdagi turkumli asarlar bo'lib, ularning har biri tarkibida tahminan 20 tadan 44 tagacha katta va kichik maqom yo'llari bor. Lekin maqomlarning xalq orasida mashhur bo'lgan cholg'u, ashula va surnay yo'llari bilan qo'shib hisoblaganda, ular juda katta sonni tashkil etadi. Hozirda nashr etilgan kitoblarda maqomlarning cholg'u va ashula qismlari 208 dan 250 tagacha boradi"[2]. Ushbu asarlar o'zbek musiqiy merosini chuqur o'rganish uchun muhim nazariy manba hisoblanadi.

Maqolada ko'plab ustoz san'atkorlarning hamda yosh mumtoz maqom ijrochilarining tajribalari va ijro etgan asarlari ham o'rganildi. Xususan, tahlil va tarixiy-qiyosiy usul va musiqiy asarlarni tuzilish jihatlarini tahlil qilish metodlari qo'llanilib, maqomlar ichki strukturasiidagi ko'p ovozlik unsurlari chuqur tadqiq etildi. Shu bilan birga, maqomlarni ijro etishdagi vokal va cholg'u asboblarning hamda, ansambl bilan uyg'unligi, ularning musiqaning umumiy ta'sirchanligiga qo'shadigan hissasi alohida e'tiborga olingan. Mazkur metodologiya orqali an'anaviy maqom ijrochiligidagi an'anaviy va innovatsion yondashuvlar taqqoslandi va ular o'zaro qiyoslanib tahlil qilindi.

Muhokama va natijalar. O'zbek maqom san'atidagi ko'p ovozlik an'analarni o'rganish natijasida quyidagi asosiy natijalar aniqlangan:

Ko'p ovozlik ijrochilikning ahamiyati: Xozirgi davr musiqasi ijrochiligidagi ko'p ovozlik jozibasini surmoqda. Internet rivojlangan payt yoshlarimizda butun dunyo musiqasi na'munalaridan bahramand bo'lish imkoniyati mavjud. Asrlardan beri kuylanib kelinayotgan an'anaviy monodik ijrochilik yo'llari o'zi juda guzal. Lekin zamon talabidan kelib chiqqan xolda maqom asarlarimizni ayrimlariga ko'p ovozlikni qo'llash maqsadga muvofiq degan fikrimiz bor. Ushbu ijrochilik uslubi o'zbek maqom san'atining rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Maqom musiqasining ko'lamini kengaytirish va uning tinglovchiga estetik ta'sirini oshirishda ko'p ovozlik texnikasi katta rol o'ynaydi. Ushbu texnika maqom musiqasiga boy dinamik, murakkablik va nafosat kiritadi. Ayniqsa, turli ovoz qatlamlarining uyg'unligi tinglovchida o'ziga xos ruhiy va ma'naviy hissiyotlarni uyg'otadi.

Vokal va cholg'u uyg'unligi: Ijro va cholg'uchilar ansamblining uyg'unligi masalasi eng muxim masaladir. Ayniqsa ko'p ovozlikni cholg'u asboblari qo'llash maqom asarlarini tinglovchiga yetib borishda katta ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston xalq artisti Abduhoshim Ismoilov rahbarligidagi Yunus Rajabiy nomli respublika maqomchilar ansambli ijroga ko'p ovozlikni targ'ib qilish ishlarida ancha yutuqlarga erishdilar. Maqom san'atida vokal va turli milliy cholg'u asboblarning uyg'unligi nafaqat musiqiy asarlarning texnik sifatini, balki ularning ma'naviy va emotsional ta'sirini ham kuchaytiradi. Xususan, tanbur, dutor va rubob kabi cholg'u asboblari orqali ijro etilgan ko'p ovozli asarlar tinglovchida chuqur estetik hissiyot uyg'otadi. Bu jarayonda ijrochi va cholg'u o'rtasidagi o'zaro hamohanglik musiqiy effektni kuchaytiradi.

Zamonaviy ijrochilikka ta'siri: Zamonaviy ijrochilikka bo'lgan ta'siri ijobiy. Yuqorida ta'kidlaganimizday ko'plab qo'shiqlar va ashulalar ko'p ovozlik nuqtai nazaridan qayta ishlanmoqda. A. Ismoilovning A. Navoiy g'azali "Munojot" asarini ansambl bilan qayta ishlangan variantini ko'rib chiqadigan bo'lsak musiqiy sozlar va ijro yo'llarida ko'p ovozlikka va vakaliz masalalariga e'tibor berilganini ko'rishimiz mumkin. Bundan esa faqat tinglovchi xuzurlanadi. Hozirgi kunda zamonaviy maqom ijrochilari tomonidan ko'p ovozlik texnikasi yanada rivojlantirilmoqda. Bu esa ijrochilarning mahorati va kreativligini oshirishga, shuningdek, maqom san'atini yangi musiqiy oqimlarga uyg'unlashtirishga yordam berishi shubhasizdir. Jumladan, zamonaviy texnologiyalar va yangi

cholg'u asboblarning qo'llanilishi orqali maqom musiqasining imkoniyatlari kengaymoqda.

An'analar va innovatsiyalar uyg'unligi: Maqom san'atida an'anaviy uslublar va zamonaviy innovatsiyalarni birlashtirish orqali yangi ko'p ovozli ijro uslublari ommaviylashmoqda. Bu jarayon nafaqat milliy madaniyatni saqlab qolishga, balki uni global maydonda tanitishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, an'anaviy maqom musiqasi zamonaviy tinglovchilar talablari bilan uyg'unlashib, musiqaning universalligi va dolzarbligini ta'minlammoqda.

Tinglovchilar auditoriyasining kengayishi: Bizning maqsadimiz milliy musiqamiz durdonasi bo'lgan an'anaviy maqom ijrochiligi na'munalarini kelajak avlodga yetkazishdir. Ko'p ovozlik ijro orqali maqom musiqasining jozibadorligi oshib, yosh avlod vakillarini ham jalb qilmoqda. Bu esa milliy musiqasi san'atini zamonaviy kontekstda yangilab, uning madaniy va estetik ahamiyatini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Yana shuni ta'kidlash joizki, milliy qo'shiqchilikdagi ko'p ovozli ijro yoshlar orasida o'zaro xamjixatlikni, xamkorlikni va do'stona munosabatlarni shakllanishida muxim rol o'ynaydi. Mazkur natijalar maqom san'ati bo'yicha kelgusida olib boriladigan ilmiy va amaliy tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, ular milliy musiqasi merosining jahon miqyosida targ'ib qilinishiga zamin yaratadi.

Xulosa. O'zbek milliy maqom san'atida ko'p ovozlik an'analari nafaqat tarixiy meros sifatida, balki zamonaviy ijrochilikda ham katta ahamiyatga ega. Ushbu an'analar milliy musiqasi merosimizning asriy boyligini namoyon etib, o'zbek san'atini nafaqat mahalliy, balki xalqaro darajada ham tanitmoqda. Maqom san'atida ko'p ovozlik texnikasi orqali ijrochilik uslublari boyib, musiqaning estetik va emotsional ta'siri kuchaymoqda. Ayniqsa, bu uslub zamonaviy ijrochilar uchun yangi ijodiy imkoniyatlar eshigini ochib, milliy musiqiy an'analarni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirishga xizmat qilmoqda.

Ko'p ovozlik texnikasining maqom musiqasidagi roli nafaqat musiqiy asarlarning sifatini oshirishda, balki ularning tinglovchilar ongiga ma'naviy ta'sir ko'rsatishda ham o'z aksini topadi. Ushbu texnika orqali yaratilgan maqomlar ijrochilik mahoratini namoyish etish bilan birga, musiqaning jozibadorligini oshiradi. Bu, ayniqsa, turli ovoz qatlamlarining uyg'unlashuvi orqali tinglovchi ongida chuqur estetik hissiyotlar uyg'otilishida yaqqol seziladi. Shu bilan birga, vokal va cholg'u asboblari uyg'unligi maqom musiqasining nafosatini ta'minlab, uning xalqaro miqyosda qabul qilinishiga yordam bermoqda. Bundan tashqari, maqom san'atining yosh avlodlar orasida ommalashishi milliy madaniy merosning davomiyligini ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Hozirgi zamonaviy ijrochilar tomonidan an'anaviy uslublar va innovatsion texnikalarni uyg'unlashtirish orqali yangi musiqiy shakllar yaratilmoqda. Ushbu ijodiy jarayon milliy musiqasi san'atining rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shmoqda. Shuningdek, maqom musiqasini o'qitish va targ'ib qilish uchun zamonaviy texnologiyalar va interaktiv dasturlardan foydalanish yoshlar qiziqishini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari o'zbek maqom san'ati bo'yicha kelgusidagi ilmiy izlanishlar, shu jumladan, musiqiy kompozitsiyalarni yangicha yondashuvlar bilan boyitishga xizmat qilishi kutilmoqda. Bu jarayon milliy madaniyatning rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi va uni yangi avlodlarga yetkazish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Bundan tashqari, maqom san'atining yosh avlodlar orasida ommalashishi milliy madaniy merosning davomiyligini ta'minlashda katta rol o'ynaydi. Ushbu an'analarni asrab-avaylash va rivojlantirish orqali o'zbek musiqasining xalqaro maydondagi nufuzi oshib, uni global musiqiy madaniyatning ajralmas qismiga aylantirish imkoniyati mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Shokirov T. Monografiya. "O'zbek milliy madaniyatini rivojlantirishda vorisiylik.ijtimoiy- falsafiy tahlil. (musiqiy meros misolidagi)". -Fargona. Klassik.2023. b. 4.
2. Ikromov A. Maqomlar va ularning ijrochilik uslublari. -T.: Fan. 2005.128 bet.
3. Nizomova Z. O'zbek musiqasi va uning nazariy asoslari. -T.: Yangi asr avlodi. 2010. 54 bet.
4. Karimov B. O'zbek maqom san'atining rivojlanish bosqichlari. -T.: Akadernashr. 2018.
5. Rajabov I. Maqomlar.- T.: San'at nashriyoti. 2006. B- 150.

Gulnoza EGAMBERGANOVA,
PhD Student of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami
E-mail: egamberganovagulnoza4@gmail.com

Based on the review of TSPU, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, X. Gaybullayeva

BLENDING LEARNING APPROACHES: COMBINING TRADITIONAL METHODS WITH TECHNOLOGY FOR EFFECTIVE SPEAKING PRACTICE

Annotation

This article explores how blended learning can enhance speaking skills among middle school students, providing educators with effective strategies to implement this approach in their classrooms. Among various teaching methodologies, blended learning stands out as a powerful approach that combines traditional face-to-face instruction with online learning components.

Key words: Proficiency, integration, blended learning, feedback, tailored resource, fluency, cultural exposure, guidelines, competence, traditional approach, multimedia, online platforms, constructive criticism, pronunciation, confidence, peer feedback, coherence, debate.

ARALASH TA'LIM YONDASHUVLARI: AN'ANAVIY USULLARNI TEXNOLOGIYA BILAN UYG'UNLASHTIRIB, SAMARALI NUTQ AMALIYOTI OLIB BORISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada aralash ta'lim (blended learning) usuli o'rta maktab o'quvchilarining nutq ko'nikmalarini qanday yaxshilashi ko'rib chiqiladi va o'qituvchilarga ushbu yondashuvni o'z sinflarida qanday amalga oshirish bo'yicha samarali strategiyalar taqdim etiladi. Turli o'qitish metodologiyalari orasida aralash ta'lim an'anaviy yuzma-yuz ta'limni onlayn o'rganish komponentlari bilan birlashtiradigan kuchli yondashuv sifatida ajralib turadi.

Kalit so'zlar: Malaka, integratsiya, aralash ta'lim, fikr-mulohaza, moslashtirilgan resurs, ravonlik, madaniy tajriba, ko'rsatmalar, kompetensiya, an'anaviy yondashuv, multimedia, onlayn platformalar, konstruktiv tanqid, talaffuz, ishonch, tengdosh fikr-mulohazasi, mantiqiylik, bahs.

СМЕШАННЫЕ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ: СОЧЕТАНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ С ТЕХНОЛОГИЯМИ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ПРАКТИКИ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ.

Аннотация

В этой статье рассматривается, как смешанное обучение может улучшить навыки говорения у учащихся средних школ, предоставляя педагогам эффективные стратегии для внедрения этого подхода в свои классы. Среди различных методов обучения смешанное обучение выделяется как мощный подход, который сочетает традиционное очное обучение с компонентами онлайн-обучения.

Ключевые слова: Компетенция, интеграция, смешанное обучение, обратная связь, адаптированный ресурс, беглость, культурное воздействие, рекомендации, компетентность, традиционный подход, мультимедиа, онлайн-платформы, конструктивная критика, произношение, уверенность, обратная связь от сверстников, когерентность, дебаты.

Introduction. In today's rapidly evolving educational landscape, the integration of technology into teaching practices has become increasingly essential.

Blended learning is an educational model that merges traditional classroom experiences with digital tools and resources. This approach allows for a more flexible and personalized learning environment, catering to diverse student needs and learning styles (Graham, 2006). By leveraging technology, educators can create engaging and interactive experiences that promote active participation and collaboration among students (Garrison & Vaughan, 2008). Effective communication is a critical skill for students, particularly in the context of language learning. Speaking skills not only facilitate academic success but also prepare students for future professional environments (Lightbown & Spada, 2013). However, many students struggle with speaking due to a lack of confidence, limited practice opportunities, and insufficient feedback. Blended learning offers a solution by providing varied platforms for practice and interaction. Utilizing online platforms such as discussion boards or social media groups can encourage students to express their thoughts and ideas in writing before articulating them verbally. This approach allows students to organize their thoughts and gain confidence in their speaking abilities. Teachers can facilitate these discussions by posing questions related to class topics and encouraging students to respond and engage with their peers.

Materials and Methods. Blended learning approaches are particularly beneficial for English learners (ELs), who often

face unique challenges in acquiring language skills (Echevarria, Vogt, & Short, 2017). By combining traditional classroom instruction with online resources and interactive tools, blended learning creates an inclusive and supportive environment that caters to the diverse needs of ELs. Here are several key reasons why blended learning is essential for English learners. Blended learning allows for a more personalized approach to education, which is crucial for English learners who may have varying levels of language proficiency (Zhao, 2003). This study employed a blended learning approach to enhance speaking skills among school students. The materials used in this research included a combination of traditional resources and digital tools. The traditional materials comprised textbooks, worksheets, and audio recordings that provided students with foundational knowledge and practice opportunities in speaking. These resources were selected for their relevance to the curriculum and their ability to engage students in meaningful language use. In addition to traditional materials, various digital tools were integrated into the learning process. Online platforms such as Google Classroom and Zoom were utilized to facilitate virtual interactions and discussions. These platforms allowed for real-time communication and collaboration among students, fostering a sense of community despite physical distances. Furthermore, educational apps like Duolingo and Quizlet were employed to provide interactive speaking exercises and vocabulary practice, enabling students to engage with the language in a dynamic and enjoyable manner. The methodology of this study involved a

mixed-methods approach, combining quantitative and qualitative data collection techniques. A pre-test and post-test design was implemented to measure the improvement in students' speaking skills. The pre-test was administered at the beginning of the study to establish a baseline of students' speaking abilities, while the post-test was conducted after the intervention to assess progress. Additionally, student feedback was gathered through surveys and focus group discussions to gain insights into their experiences with blended learning and its impact on their speaking skills. Online platforms can provide tailored resources and activities that match individual learning needs, enabling students to progress at their own pace. This flexibility helps ELs build confidence as they master language skills without the pressure of keeping up with their peers. Blended learning provides English learners with access to a wealth of online resources, including videos, interactive exercises, and language learning apps. These resources can reinforce classroom instruction and offer additional practice opportunities outside of school. For instance, ELs can engage with multimedia content that exposes them to authentic language use, helping them improve their listening and speaking skills. In a blended learning environment, students can receive immediate feedback on their speaking and writing tasks through online assessments and peer evaluations (Reinders & White, 2011). This timely feedback is crucial for English learners, as it allows them to identify areas for improvement and make necessary adjustments. Teachers can also use digital tools to track student progress and tailor instruction based on individual needs.

Discussion and results. Blended learning approaches have several positive effects on the speaking skills of English learners (ELs). One of the most significant benefits is the increased practice opportunities that blended learning provides. By combining traditional classroom instruction with online resources, learners can engage in speaking activities in various settings. This increased exposure helps them become more comfortable and confident in using the language, ultimately enhancing their speaking abilities.

Another advantage of blended learning is the real-time feedback that many online platforms offer. These platforms often provide immediate assessments of speaking exercises, such as pronunciation and fluency. Interactive components keep students motivated and involved, reducing boredom and enhancing participation. Students gain essential technology skills that are crucial for future education and the workforce. When it comes to its familiarity with Blended Learning Models,

This method prepares learners for a variety of educational settings, including online and hybrid models commonly used in higher education and professional development. The ability to receive constructive criticism in real-time fosters a growth mindset, encouraging learners to persist in their efforts to improve. This instant feedback allows learners to identify areas for improvement and make adjustments quickly, which is crucial for developing effective speaking skills.

Blended learning also exposes English learners to authentic language use through multimedia resources like videos, podcasts, and interactive dialogues. This exposure helps learners understand natural speech patterns, intonation, and colloquial expressions, which are essential for effective communication. By interacting with authentic materials, learners can better grasp the nuances of the language, leading to more natural and fluent speaking.

Moreover, blended learning encourages peer interaction, which is vital for language development. Group projects, discussions, and online forums provide English learners with opportunities to practice speaking with their peers. These interactions can reduce anxiety and build confidence, as learners feel more comfortable communicating in a supportive environment. Collaborative learning experiences also promote the exchange of ideas, further enhancing speaking skills. The diverse speaking contexts offered in blended learning environments are another key benefit. Motivation and engagement are also enhanced through blended learning. The interactive nature of this approach can increase students' enthusiasm for learning, making them more likely to actively participate in speaking activities. When learners are excited about using technology and engaging in dynamic exercises, they are more inclined to practice their speaking skills consistently. Furthermore, blended learning promotes cultural exposure, which is essential for effective communication. Learners can engage in various speaking scenarios, such as formal presentations, casual conversations, and role-playing activities. This diversity helps them adapt their speaking style to different situations, improving their overall communicative competence. By practicing in varied contexts, learners become more versatile speakers, capable of navigating different social interactions. In addition, the use of technology in blended learning facilitates speaking practice in innovative ways. By accessing content that reflects diverse cultures and contexts, English learners can gain insights into cultural nuances in communication. This understanding helps them speak appropriately in various social situations, enhancing their ability to connect with others.

Conclusion. Blended learning approaches significantly enhance the speaking skills of English learners by providing diverse opportunities for practice, feedback, and interaction. By leveraging technology and fostering a collaborative learning environment, educators can help ELs develop the confidence and competence needed to communicate effectively in English. Structured speaking activities are another hallmark of blended learning. These activities, such as debates, presentations, and discussions, provide clear objectives and guidelines for learners. By focusing on specific aspects of speaking, such as clarity, coherence, and argumentation, learners can develop targeted skills that contribute to their overall speaking proficiency. Language learning apps and video conferencing tools often include features like speech recognition, which helps learners refine their pronunciation and fluency. These technological tools make speaking practice more engaging and accessible, allowing learners to practice at their own pace and convenience.

The combination of increased practice, real-time feedback, authentic language exposure, and structured activities creates a rich learning experience that supports the growth of speaking skills in English learners. This comparative analysis aimed to evaluate the effectiveness of blended learning in improving students' speaking skills compared to conventional teaching methods. Data analysis involved statistical techniques to evaluate the test scores and thematic analysis for qualitative feedback. The findings were interpreted to draw conclusions about the efficacy of blended learning in enhancing speaking skills, providing valuable insights for educators aiming to implement innovative teaching strategies in language education.

REFERENCES

1. Graham, C. R. (2006). Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. In *The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs* (pp. 3-21). San Francisco, CA: Pfeiffer Publishing.
2. Hockly, N. (2012). Blended learning. In *The Cambridge Guide to Teaching English to Speakers of Other Languages* (pp. 87-92). Cambridge: Cambridge University Press.
3. Zhao, Y., & Lai, C. (2019). Blended learning in language education: A review of the literature. *Language Learning & Technology*, 23(1), 1-20.
4. Chen, C. M., & Hwang, G. J. (2018). A new perspective on the role of technology in language learning: A blended learning approach. *Educational Technology & Society*, 21(1), 1-12.
5. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and language learning: An overview. *Language Learning & Technology*, 2(1), 3-20.
6. Lai, M. C., & Hwang, G. J. (2016). Seamless flipped learning: A mobile technology-enhanced flipped classroom with peer assessment. *Journal of Educational Technology & Society*, 19(3), 1-12.
7. Thorne, S. L., & Black, R. W. (2007). Language and the Internet: A sociocultural perspective. In *Handbook of Language and Social Interaction* (pp. 329-350). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

UDK:00.004.02

Murodjon YULDASHEV,
E-mail: murodyuldashev278@gmail.com
Nukus innovatsion instituti assistent o'qituvchisi

NDPI katta o'qituvchisi M.Berdibaev taqrizi asosida

"INFORMATIKA FANINI O'QITISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI VA ZAMONAVIY TENDENSIYALARI"

Annotatsiya

Maqola umumta'lim maktablarida informatika fanini o'qitishning zamonaviy metodik yondashuvlarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, innovatsion metodlar va ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda interaktiv o'qitish usullari, loyiha asosida o'qitish, gamifikatsiya hamda raqamli vositalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish usullari yoritilgan. Xalqaro tajribalar, jumladan, Finlyandiya va Janubiy Koreya ta'lim tizimidagi ilg'or yondashuvlar tahlil qilinib, ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Eksperimental tadqiqot natijalari bu yondashuvlarning o'quvchilarning motivatsiyasi, tanqidiy fikrlash qobiliyati va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Maqolada o'qituvchilarning malakasini oshirish va texnologik infratuzilmani yaxshilash bo'yicha zarur choralar taklif etilgan. Mazkur tadqiqot natijalari informatika fanini o'qitish sifatini oshirish va uni xalqaro ta'lim standartlariga moslashtirish uchun ilmiy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Informatika ta'limi, o'qitish metodikasi, interaktiv usullar, loyiha asosida o'qitish, gamifikatsiya, ta'lim texnologiyalari, umumiy o'rta ta'lim, xalqaro tajribalar, innovatsiya, raqamli vositalar.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ"

Аннотация

Данная статья посвящена изучению современных методологических подходов к преподаванию информатики в общеобразовательных школах, с акцентом на инновационные методы и их эффективность в учебном процессе. Исследование охватывает интерактивные методы обучения, проектное обучение, геймификацию и интеграцию цифровых инструментов в образовательный процесс. Особое внимание уделено международному опыту, в частности, системе образования Финляндии и Южной Кореи, а также разработке рекомендаций по адаптации этих подходов в национальную образовательную систему. Результаты экспериментов показали, что данные методы положительно влияют на мотивацию учащихся, развитие критического мышления и практических навыков. В статье также подчеркивается важность повышения квалификации учителей и улучшения технологической инфраструктуры для успешного внедрения таких методов. Данное исследование создает основу для повышения качества преподавания информатики и соответствия образовательного процесса международным стандартам.

Ключевые слова: Обучение информатике, методология преподавания, интерактивные методы, проектное обучение, геймификация, образовательные технологии, среднее образование, международный опыт, инновации, цифровые инструменты.

"SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND MODERN TRENDS IN TEACHING INFORMATICS"

Annotation

This article explores the modern methodological approaches to teaching informatics in secondary schools, focusing on innovative methods and their effectiveness in enhancing the learning process. The study analyzes interactive teaching methods, project-based learning, gamification, and the integration of digital tools into the educational process. Special attention is given to international practices, such as those in Finland and South Korea, to identify strategies for their adaptation to the national education system. Experimental research has demonstrated that these approaches improve students' motivation, critical thinking, and practical skills. Furthermore, the study highlights the importance of equipping teachers with the necessary qualifications and addressing infrastructural challenges to ensure the effective implementation of these methods. The results of this research provide a foundation for improving the quality of informatics education and aligning it with global educational standards.

Key words: Informatics education, teaching methodology, interactive methods, project-based learning, gamification, educational technology, secondary education, international practices, innovation in education, digital tools integration.

Kirish. Bugungi kunda axborot texnologiyalari inson hayotining barcha jabhalarida muhim o'rin tutmoqda va ta'lim sohasida ham ulardan keng foydalanilmoqda. Ayniqsa, informatika fani o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, texnologik ko'nikmalarni rivojlantirishi va ijodiy yondashuvni shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini bilish darajasi yosh avlodning kelajakda raqobatbardosh bo'lishida hal qiluvchi omil sifatida e'tirof etiladi. Jahon Bankining 2023-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda o'rta maktab o'quvchilarining atigi 35 foizi axborot texnologiyalari bo'yicha boshlang'ich bilimlarga ega. O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra esa maktablarning 65 foizi kompyuter sinflari bilan jihozlangan bo'lsa-da, o'quvchilarning faqat 40 foizi informatika fanini to'liq o'rganish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga, informatika o'qitish metodikasi nafaqat nazariy bilimlarni o'rgatish, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llashga o'rgatish uchun ham dolzarb

hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim jarayonida bu fan yosh avlodga texnologiyalarni o'zlashtirish, innovatsion fikrlashni rivojlantirish va zamonaviy kasblarga tayyorlashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro tajribadan ma'lumki, Finlyandiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda informatika fanini o'qitishda interaktiv va loyiha asoslangan yondashuvlar muvaffaqiyatli qo'llanilib, o'quvchilarning texnologiyalarni mustaqil o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishga erishilgan. Ushbu tajribalarni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish va joriy etish dolzarb masalalardan biridir. Mazkur tadqiqotning maqsadi – informatika fanini o'qitishning samaradorligini oshirish uchun innovatsion metodik yondashuvlarni o'rganish va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Mazkur maqola informatika fanini o'qitishning zamonaviy metodlari, ulardan samarali foydalanish yo'llari va xalqaro tajribani o'rganib, uni O'zbekiston ta'lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlariga bag'ishlangan.

Adabiyotlar sharhi. Bugungi kunda informatika fanini o'qitishning zamonaviy metodlarini ishlab chiqish va ulardan samarali foydalanish masalalari xalqaro va milliy darajada muhim hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'quv jarayonida keng qo'llanilishi, o'quvchilarning texnologik bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Informatika fanini o'qitish bo'yicha xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlardan biri J.S. Brown va P. Duguidning *The Social Life of Information* asaridir, unda axborot texnologiyalarining ta'limdagi roli va o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan [1]. Seymour Papertning *Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas* kitobi esa informatika o'qitishning psixologik va pedagogik jihatlari urg'u beradi [2]. Finlyandiya ta'lim tizimi bo'yicha Pasi Sahlbergning *Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland?* asarida zamonaviy ta'lim metodlarining muvaffaqiyatli joriy etilishi haqida so'z yuritiladi [3]. Shuningdek, Y. Kim va Y. Parkning Janubiy Koreya tajribasiga bag'ishlangan tadqiqotida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining global raqobatbardoshlikka ta'siri batafsil yoritilgan [4].

Rossiya olimlaridan V.V. Grebenyuk va A.V. Rummyantsevaning maqolalarida informatika fanini interaktiv usullar orqali o'qitishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan [5]. Qozog'iston olimlari N.K. Alpysbayeva va B.S. Suleymanovning tadqiqotlarida esa ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiya qilish masalalari yoritilgan [6]. Belarusda E.V. Sergeevaning ishlarida esa zamonaviy dasturlar orqali o'quvchilarning texnologik ko'nikmalarini shakllantirish tajribasi ko'rsatilgan [7].

O'zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar informatika fanini o'qitishning milliy tizimda dolzarbligini tasdiqlaydi. A.K. Xolmurodovning Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asoslari asarida milliy ta'lim tizimida AKTni qo'llash usullari va samaradorligi batafsil yoritilgan [8]. M. Ergashev va S. Rustamovning maqolasi informatika fanida interaktiv metodlarning afzalliklari va natijalarini ta'kidlaydi [9]. Shuningdek, O'zbekiston

1-Jadval: Informatika o'qitish metodikasining tahliliy jadvali

Metod	Mexanizm	Samaradorlik	Qachon qo'llaniladi	Bosqich	Yosh omillari
Interaktiv o'qitish (guruhli muhokama)	O'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, muammolarni muhokama qilish orqali fikrlashni rivojlantirish	O'quvchilar fikrlash qobiliyatini oshiradi, o'zaro mulqotni kuchaytiradi	Nazariy darslar va muammoli vaziyatlarda	6-11-sinf	O'quvchilar 12-18 yosh oraliq'ida
Loyiha asosida o'qitish	O'quvchilarni loyihalar yaratishga jalb qilish orqali mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish	Ijodkorlik va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantiradi	Maxsus mavzularni o'rganishda	8-11-sinf	O'quvchilar 14-18 yosh oraliq'ida
Gamifikatsiya (o'yinlar orqali o'qitish)	O'yin mexanizmlaridan foydalanib o'quv jarayonini qiziqarli qilish	Motivatsiyani oshiradi, o'quv jarayonini qiziqarli qiladi	Boshlang'ich tushunchalarni kiritishda	5-9-sinf	O'quvchilar 10-15 yosh oraliq'ida
Masofaviy ta'lim platformalari	Onlayn platformalarda mustaqil va qo'llab-quvvatlanadigan ta'lim olish imkoniyati	Mustaqil ta'lim olish imkonini kengaytiradi	Uy vazifalari yoki pandemiya sharoitida	7-11-sinf	O'quvchilar 13-18 yosh oraliq'ida
Amaliy ishlar (laboratoriya mashg'ulotlari)	Laboratoriya jihozlaridan foydalanib, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash	Amaliy bilimlarni mustahkamlaydi	Laboratoriya jihozlari mavjud bo'lgan sharoitlarda	8-11-sinf	O'quvchilar 14-18 yosh oraliq'ida

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, interaktiv o'qitish usullari, jumladan loyiha asosida o'qitish, guruhli muhokamalar va texnologiyalarga integratsiyalangan yondashuvlar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, bu usullar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi. Eksperimental ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, innovatsion yondashuvlar, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan keng foydalanish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Xalqaro tajribalarni, jumladan, Finlyandiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarning muvaffaqiyatli yondashuvlarini o'rganish asosida, ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari ishlab chiqildi. Ushbu tajribalar o'quvchilarning texnologik savodxonligini oshirish va global miqyosda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga yordam berishi mumkin. Tadqiqot davomida milliy ta'lim tizimidagi qator muammolar, jumladan, texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi va o'qituvchilar malakasini oshirish ehtiyoji aniqlangan.

Ushbu muammolarni hal etish orqali informatika fanini o'qitish jarayonining sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi. Natijalar informatika fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlarning global va milliy

Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi" qarori informatika fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun muhim huquqiy asos yaratgan [10].

Metodologiya. Tadqiqot informatika fanini o'qitishning samaradorligini oshirish uchun zamonaviy metodlarni tahlil qilish va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirishga qaratilgan. Tadqiqotda nazariy tahlil usuli orqali xalqaro va milliy miqyosda informatika fanini o'qitish bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, qonun hujjatlari va ilg'or tajribalar o'rganildi. Xususan, Pasi Sahlberg va Seymour Papert kabi olimlarning ishlari tahlil qilinib, informatika fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlar muhimligi qayd etildi. O'quv jarayonida informatika fanining o'rni va ahamiyatini tizimli ravishda o'rganish orqali mavjud muammolar va imkoniyatlar aniqlandi. Bu jarayonda interaktiv metodlar, jumladan, guruhli muhokamalar va loyiha asosida o'qitish kabi yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilindi. Eksperimental tadqiqotlar o'tkazilib, informatika fanini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning natijalari baholandi. Ushbu sinov ishlari davomida innovatsion metodlarni qo'llash o'quvchilarning texnologik ko'nikmalarini rivojlantirish va ta'lim jarayoniga qiziqishini oshirishda ijobiy natijalar bergani kuzatildi. Bundan tashqari, statistik tahlil asosida informatika fanini o'qitish bo'yicha mavjud ma'lumotlar tahlil qilinib, milliy va xalqaro ko'rsatkichlar solishtirildi. Misol uchun, O'zbekiston maktablarida kompyuter sinflarining mavjudligi va ulardan samarali foydalanish darajasi bo'yicha ma'lumotlar o'rganildi. Taqqoslash metodi yordamida Finlyandiya, Janubiy Koreya, Rossiya va O'zbekiston ta'lim tizimlaridagi informatika fanini o'qitish tajribalari o'rganilib, milliy sharoitga mos keladigan usullar ishlab chiqildi. Mazkur tadqiqot asosida olingan natijalar informatika fanini o'qitishda samaradorlikni oshiruvchi innovatsion metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishga xizmat qiladi.

Natijalar. Tadqiqot informatika fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo'llashning samaradorligini chuqur tahlil qilish orqali qator muhim xulosalarni taqdim etdi.

sharoitlarda samaradorligini isbotladi. Ushbu tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, u milliy ta'lim tizimining strategik rivojlanishida, yosh avlodni texnologik bilimlar bilan qurollantirishda va zamonaviy kasblarga tayyorlashda mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari xalqaro darajada ta'lim sifatini oshirish bo'yicha takliflarni boyitish va kelgusi ilmiy izlanishlar uchun platforma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot informatika fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlarning samaradorligini o'rganish va ularni milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilish imkoniyatlarini ko'rsatdi. Natijalar informatika o'qitish metodikasi bo'yicha qator muhim savollarni keltirib chiqardi.

Birinchidan, innovatsion metodlarni o'quv jarayoniga muvaffaqiyatli joriy qilish uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish muhim. Zamonaviy texnologiyalarni ta'limda qo'llashni qanchalik samarali amalga oshirish o'qituvchilarning ushbu texnologiyalarga moslashuvchanligiga bog'liq. Shu sababli, malaka oshirish dasturlarini takomillashtirish masalasi dolzarbdur. Ikkinchidan, texnologik infratuzilma yetarli darajada bo'lmagan sharoitlarda informatika fanini o'qitish qanchalik samarali bo'lishi mumkin? Misol uchun, qishloq hududlarida kompyuter sinflarining yetishmasligi va internetning past sifati bu jarayonga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu masala, o'z

navbatida, milliy ta'lim tizimida raqamli tenglikni ta'minlash uchun ko'proq sarmoya talab qiladi. Uchinchidan, xalqaro tajribalardan olingan innovatsion yondashuvlarni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirishda qanday cheklovlar bo'lishi mumkin? Finlyandiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlar tajribasi qiziqarli bo'lsa-da, ularni milliy sharoitga moslashtirishda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy omillarni hisobga olish zarur. Muhokama davomida yana bir savol yuzaga keladi:

informatika o'qitishning an'anaviy va zamonaviy metodlarini uyg'unlashtirish orqali qanday optimal natijaga erishish mumkin? Har ikkala yondashuvning afzalliklari o'quv jarayonida uyg'un holda qo'llanilsa, o'quvchilarning bilimlari va ko'nikmalarini rivojlantirish yanada samarali bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, natijalar xalqaro tajribalardan foydalanish orqali milliy ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy va amaliy takliflarni boyitishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Brown, J.S., Duguid, P. The Social Life of Information. Harvard Business Review Press, 2000. – 320 bet.
2. Papert, S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. Basic Books, 1980. – 230 bet.
3. Sahlberg, P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? Teachers College Press, 2011. – 280 bet.
4. Kim, Y., Park, Y. ICT Integration in Education: South Korea's Model for Global Competitiveness. Seoul, 2018. – 150 bet.
5. Grebenyuk, V.V., Rumyantseva, A.V. Интерактивные методы обучения в преподавании информатики. Москва: Просвещение, 2017. – 200 бет.
6. Alpysbayeva, N.K., Suleymanova, B.S. Интеграция ИКТ в образовательный процесс: проблемы и перспективы. Астана, 2019. – 175 бет.
7. Sergeeva, E.V. ИКТ как средство развития профессиональных навыков у школьников. Минск: Белорусская наука, 2020. – 180 бет.
8. Xolmurodov, A.K. Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy nashriyoti, 2021. – 220 bet.
9. Ergashev, M., Rustamova, S. O'zbekistonda informatika fanini interaktiv metodlar orqali o'qitish tajribalari. Toshkent: Ma'rifat, 2023. – 160 bet.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi". 2019-yil 8-oktabr. – 15 bet.

Jamshid YUSUBOV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
E-mail: jamshid_yusubov@mail.ru

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi Malaka oshirish markazi direktori, professor X.Ahmedov taqrizi asosida

THE NEED FOR SOCIAL DEVELOPMENT OF THE ACTIVITIES OF STATE CIVIL SERVANTS

Annotation

In this article, the possibilities of digital advertising technologies were analytically presented on the example of the United States of America. It emphasized the issue of cyber threats. The threat of the Internet is considered to be the cause of conflicts between countries today.

Key words: Cyber threat, technology, propaganda, internet, cyber war, ideology, spirituality, idea, state, national mentality, ethnic group, threat.

НЕОБХОДИМОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАЖДАНСКИХ СЛУЖАЩИХ

Аннотация

В данной статье аналитически представлены возможности цифровых рекламных технологий на примере Соединенных Штатов Америки. Особое внимание было уделено проблеме киберугроз. Угроза Интернета сегодня считается причиной конфликтов между странами.

Ключевые слова: Киберугроза, технология, пропаганда, интернет, кибервойна, идеология, духовность, идея, государство, национальный менталитет, этнос, угроза.

DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARI FAOLIYATINING IJTIMOYIY JIHATDAN RIVOJLANTIRISH ZARURATI

Аннотация

Mazkur maqolada raqamli targ'ibot texnologiyalarining imkoniyatlari Amerika qo'shma shtatlari misolida tahliliy bayon etildi. Unda kibertahdid masalasiga urg'u berildi. Internet tahdidi bugungi kunda davlatlar o'rtasida kelib chiqayotgan nizolarni sabab bo'lishi asoslandi.

Kalit so'zlari: Kibertahdid, texnologiya, targ'ibot, internet, kiberurush, mafkura, ma'naviyat, g'oya, davlat, milliy mintalitet, etnik guruh, tahdid.

Kirish. Har bir mamlakatning mustaqil taraqqiyot yo'li va uning taraqqiyot istiqboli shu mamlakatda amalga oshirib kelinayotgan kadrlar siyosatiga bevosita bog'liq. Davlat fuqarolik xizmati kadrlari siyosatini samarali olib borish, uning tizimini tashkil etish vazifalari ijtimoiy, siyosiy-iqtisodiy, ma'naviy-psixologik omillarga ko'proq urg'u berishni taqozo etadi. Hozirgi kunga qadar kadrlar siyosati sohasida davlat xizmatchilarini kasbiy, ishbilarmonlik va shaxsiy hususiyatlari tomonidan baholashning yagona mezonlari ishlab chiqilmagan. Oliy o'quv yurtlari, malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslari uchun yozilayotgan o'quv qo'llanmalarini davlat fuqarolik xizmatidagi axloqiylik muammolariga tegishli mavzular bilan boyitish lozimdir. Muammoning axloqiy-ruhiy jihati O'zbekistondagi davlat fuqarolik xizmatining an'anaviy milliy-kasbiy qadriyatlarini tiklash, amaldorlar uchun fuqarolar va xodimlarga yuqori axloqiy xulq-atvori namuna bo'ladigan me'yorlariga ega bo'lish, xizmat vazifasini sidqidildan, halol bajarishni o'zining e'tiqodi darajasida anglashni ifoda etuvchi kodeks yoki rasmiy hujjat tarzida qabul qilishni taqozo etadi.

Tashkilotdagi muayyan muammoli vaziyatda munosabatga kirishayotgan boshqaruvchi shaxs, avvalo, odamlar nimalarni o'ylayotganlarini, xodimlar nimani tasavvur etayotganlarini oldindan anglashi katta ahamiyatga ega. Odamlar esa o'zlarida turli-tuman holat, maqsad, manfaatlarni ifoda etishlari mumkin. Shuningdek, boshqaruvchiga murojaat qilayotgan, yoki boshqaruvchi murojaat qilayotgan shaxsning manfaat va istaklari o'zaro muvofiq kelishi noma'lum bo'lsada, boshqaruvchi ularning mavjudligini yaxshi bilishi kerak. Shu bois, "Avval – inson, keyin – jamiyat va davlat" degan g'oyani Konstitutsiyamiz va qonunlarimizga ham, kundalik hayotimizga ham chuqur singdirishimiz kerak. Hozirgi kundagi jiddiy sinovlar va bashorat qilib bo'lmaydigan xavf-xatarlarni yengib o'tishga qodir bo'lgan milliy davlatchiligimiz asoslarini mustahkamlash zarur. "Jamiyat – islohotlar tashabbuskori" tamoyili asosida

barcha masalalar bo'yicha xalqimiz bilan bamaslahat ish tutamiz". Aynan murojaatlar bilan ishlash davlat fuqarolik xizmatini KPI tizimida baholashning asosiy mezonini qilib belgilandi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek, - Imom Moturidiy bobomizning: "El-u yurt bilan hamdard bo'lib yashagin, toki xalq hamisha sen bilan birga bo'lgay", degan hayotiy hikmati har bir vazir, har qaysi rahbarning ongi, qalbi va harakatida muhrlanishi lozim[1. 202-206 betlar].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Davlat fuqarolik xizmatidagi kadrlarni o'z faoliyatida amaldagi me'yorlar darajasida emas, balki undanda ko'proq va sidqidildan qilishga ko'ndirish murakkab ish hisoblanadi. Insonning bunday fidoyilikka ko'nib ishlashi uchun mustaqil ravishda qaror qabul qilishiga ta'sir qilish uchun rahbar ko'pgina ko'nikmalarga ega bo'lish lozim. Bu o'rinda muvaffaqiyat, undov, ruhiy kuch yetarli bo'lmaydi. Shaxslararo munosabatlarni boshqarish salohiyatiga ega bo'lgan rahbar atrofida qilishni yaxshi tushunadi, samimiy, oqilona munosabatda bo'lish texnikasi va tajribasini doimiy ravishda boyitib borishga intiladilar. "Tadqiqotchi olimlar A.Xolbekov va R.Jumaevarlar aynan ana shu jihatga urg'u beribgina qolmasdan bunday faoliyat muvaffaqiyatini rahbarning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchining nechog'lik muhimligiga ham e'tibor qaratadilar. Rahbar aytayotgan fikr-mulohazalar, keltirayotgan dalillar suhbatdoshi uchun samimiy, ta'sirli ekanligiga, avvalo, rahbarning o'zi amin bo'lishi kerak. Boshqaruvchi odamlarni o'zi bilan kelishish, hisoblashiga ixtiyoriy tarzda ko'ndira olsagina o'z ishida muvaffaqiyatga erishadi"[2].

Biz qurayotgan fuqarolik jamiyatida fuqarolarning keng huquq va erkinliklarga ega bo'lishi davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda ular asosiy o'rin tutishi, ularning huquq va erkinliklari to'la himoya qilinishi va bu tegishli normativ-huquqiy hujjatlar asosida belgilab qo'yilishi lozim. Boshqacha aytganda fuqaro davlat fuqarolik xizmati amaldorlari va boshqa rahbar

kadrlarning har qanday tazyiqidan boshqaruv kadrlarining huquq va burchlari uchun ishlab chiqilgan huquqiy normativlar vositasida himoyalanihi kerak. Buni Prezidentimiz "O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"[3.]gi Farmonida aniq belgilab berdilar.

Spu bilan birga mustaqillik yillarida davlat fuqarolik xizmati sohasi oid ishlarni tartibga solish bo'yicha mavjud manba va asoslari[4]ni o'rgananimiz natijasida quyidagilarni alohida sanab o'tish mumkin: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 8 yanvardagi O'RQ-457-son "Mahmuriy tartib-taomillar to'g'risida"gi Qonuni; 2022 yil 8 avgustdagi O'RQ-788-son "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi Qonuni; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 oktyabrdagi PF-5843-son "O'zbekiston Respublikasida kadrlar siyosati va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni; 2022 yil 21 dekabrda PF-269-son "Yangi O'zbekiston mahmuriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni; "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni 2023 yil 11 sentyabr PF-158-son Farmoni; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 14 oktyabrdagi 595-son "Davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan odob-axloq qoidalariga rioya etilishini tahminlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori; 2024 yil 4 oktyabrdagi 629-son "Rahbar kadrlarni baholash markazini tashkil etish to'g'risida"gi qarori qarori; O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi direktorining 2022 yil 21 noyabrdagi 2-2022-son "Davlat fuqarolik xizmati faoliyatining samaradorligini eng muhim ko'rsatkichlar asosida baholash uslubiyatini tasdiqlash to'g'risida"gi buyrug'i va boshqalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ilmiy tahlilning tizimli, tarkibiy-funksional, statistik, qiyosiy va sotsiologik usullaridan foydalanilgan holda tahlillar asosida ochib berishga harakat qilindi.

Tahlil va natijalar. Har qanday inson ongiga "halollik vaktsinasi" yoshligidan singdirilib borilmog'i lozim. U tarbiya va ta'lim ko'rinishida amalga oshiriladi. Demak, har bir odam o'z ishini halol, davlat xizmatini xolis ajarsa, u "halollik vaktsinasi" bilan emlangan bo'ladi. Ana shunday immunitetni shakllantirish vazifasi, avvalo, ota-onalar, ma'ktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalari xodimlari, turli darajadagi rahbarlar, shuningdek, xalqimizning ziyoli, ma'naviyatli qismi zimmasiga yuklatiladi[5].

Davlat fuqarolik xizmatida odamlarga samarali ta'sir ko'rsatish faoliyatning bosh maqsadini tashkil etadi. Biror kishini muayyan ishini qilishga undash va natijalarga erishish uchun birinchi navbatda uning uchun kerakli bo'lgan manfaatli omil, motiv, sabab topilishi lozimki, toki xodim u ko'zlangan maqsadga muvofiq harakat qilsin. Insonni to'g'ri yashashga o'rgatish jarayoni uni to'g'ri maqsadlarga undash, buning uchun esa boshqaruvchi har bir shaxsda o'zi to'g'risida to'g'ri tasavvur uyg'ota olishi, to'g'ri namuna ko'rsata olishi bilan amalga oshiriladi. Jamiyatdagi ko'p buzilishlar rahbarlarning fuqarolar tasavvurlarida iltali ekanliklariga qat'iy ishonib qolganlari tufayli yuzaga keladi. SHuning uchun ham rahbar muloqot olib borish malakasiga ega bo'lishi, odamlarni diqqat bilan eshitishi, kuzatishi, albatta odilonalik bilan harakat qilishi kerak. Bu usul ostida tinimsiz mehnat qilish ham nazarda tutiladi.

O'zbekiston va Singapur davlatlarida inson kapitalini rivojlantirishga va uning yaratuvchanlik faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi uch ijtimoiy omil, ya'ni: a) korruptsiyaga qarshi uzluksiz kurash olib borish va rahbarlarda noto'g'ri yo'lga kirishga nisbatan barqaror immunitetni shakllantirish; b) adolatni o'rnatish; s) beparvolik, tanballik va loqaydlikka qarshi murosasiz kurash olib borish ustuvor masalalar sifatida belgilandi[6]. Bugungi kunga kelib, yana bir muhim masala davlat fuqarolik xizmatchisi tomonidan xizmat safarlari, xalqaro va boshqa rasmiy tadbirlar munosabati bilan olinishi mumkin bo'lgan sovg'a qiymati, shuningdek, uni tasarruf etish tartibi to'g'risidagi nizom qabul qilingan[7]. Mazkur nizom bilan har bir davlat fuqarolik xizmatchisi tanishib chiqishi muhim hisoblanadi.

O'zbekiston yoshlari va talabalari forumida Davlatimiz rahbari tomonidan iqtidorli yoshlar orasidan yangi avlod zaxira kadrlari – "Kelajak liderlari"ni shakllantirish tashabbusi ilgari surilgandi. Mazkur tashabbusga asosan hamda O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2021 yil 13 iyuldagi PF-6260-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan Dastur ijrosini ta'minlash maqsadida Prezident huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi, Yoshlar ishlari agentligi hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, hokimliklar hamkorligida "Kelajak liderlari" klubi tashkil etildi. Klub oldiga maqsad qilib salohiyatli yoshlarni davlat fuqarolik xizmatiga tayyorlash, ularda liderlik ko'nikmalarini shakllantirish, yosh kadrlarni seleksiya qilish, yoshlar orasida davlat xizmati jozibadorligini oshirish vazifalari qo'yildi.

Shuningdek, salohiyatli yoshlarni davlat fuqarolik xizmatiga tayyorlash, yosh kadrlarni seleksiya qilish, intellektual jihatdan ega, teran salohiyatli va faol fuqarolik pozitsiyasiga fikrlaydigan, mustaqil dunyoqarashga ega yosh liderlar qatlamini shakllantirish maqsadida «Kelajak liderlari» dasturi doirasida 30 yoshdan oshmagan qobiliyatli eng munosib yoshlar rahbarlikka tayyorlandi. O'tgan qisqa vaqt davomida yosh liderlar tomonidan "Hokim bilan bir kun", "Dublyor", "Sektor rahbari bilan bir kun", "Kitobxonlik", "Lider kitobxon", "Har oyda bitta maktab", "100 kunda 10 ta kitob", "Ozodalik — salomatlik garovi", "Bir buyuk shaxsni kashf qil", "English club", "50 nafar yangi liderlarni kashf et", "Salomatlik kuni", "Mahalla raisiga dublyor", "Notiqlik san'ati", "Rahbar imiji", "Kelajak liderlari kutubxonasi" kabi loyihalar tashkil qilindi. SHuningdek, yoshlar turli sohada muvaffaqiyatga erishgan davlat xizmatchilaridan maxsus saboqlar olishdi. "Liderlar "ilm.args.uz" platformasi orqali o'zlarining nazariy bilimlarini oshirib, tuman (shahar) viloyat hokimliklarida malaka oshirmoqda. Loyiha yo'lga qo'yilganiga qisqa vaqt bo'lishiga qaramay 60 nafardan ortiq yosh liderlar yuqori lavozimga tayinlandi"[8].

"Davlat fuqarolik xizmati sohasidagi kadrlar siyosati masalaga kompleks tarzda yondashuvini talab qiladi. Mazkur muammoning turli jihatlari mamlakatimiz Prezidenti SH.M.Mirziyoevning nutqlarida atroficha tushuntirib berilgan"[9]. Ularda masalaning mazmun-mohiyatiga ilmiy yondashish, bundagi muammolarning barcha qirralarini inobatga olish nihoyatda mas'uliyatli va murakkab ekaniga e'tibor qaratiladi. Ushbu sohadagi mumamolarning murakkabligi bunday tizimni tashkil etishda namoyon bo'lsa, ikkinchidan, unga amal qilish va amaliy samaradorligini mustahkamlash masalasi hisoblanadi. Davlat xizmati va boshqaruv sohasi xodimlarining xulqini baholashda quyidagi asosiy ko'rsatkichlarga e'tibor qaratilishi lozim:

Davlat xizmatchisi xulqiga xos me'yoriylik, kasbning axloqiy talablariga va xizmat itizomiga qat'iy rioya qilish;

Davlat xizmati va boshqaruvi muassasasi manfaatini, uning mavqei asrash va ulug'lash;

o'z xizmat sohasida kompententli bo'lish, ya'ni ixtisoslashgan bilim va malakalarga ega bo'lishi;

kommunikativlik, qiyin va muammoli vaziyatlarda muloqot vaziyatini boshqara olish;

o'z-o'zini boshqarish darajasining yuqoriligi, stressga bardoshlilik;

o'z kasbi bilan bog'liq muammoli vaziyatlarga ijodiy yondasha olish, nostandart vazifalarni hal qila olish malakasini"[10].

"Hozirgi zamonda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar davlat xizmatchisi faoliyatini asoslarini sifat jihatdan o'zgartirishni talab qiladi. Ma'lumki, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga xizmat qila oladigan malakali, tajribali, bilimli mutaxassislar bir necha o'n yillar ichida shakllanadi. Ularning iqtidori davr talablari asosida shakllanishi va rivojlanishi uchun katta kuch va mehnat talab qilinadi. Davlat siyosatida ushbu masalaning muhimligini inobatga olmaslik ijtimoiy taraqqiyotning turg'un bo'lib qolishiga yoki aksariyat hollarda intellektual resurs boshqa davlatlarning ixtiyoriga jalb qilinishiga sabab bo'ladi. Shu bois keyingi yillarda yuzaga kelayotgan muammolar hamda uning yechimiga bag'ishlangan qator fundamental ilmiy ishlar, darslik va monografiyalar nashr qilindi. Buni 2 ta guruhga bo'lib o'rganishimiz mumkin. Ya'ni, birinchi guruh mustaqillikning ilk yillarida"gi va ikkinchi guruh "Yangi O'zbekistonni barpo etishga oid nashr qilingan darslik va monografiyalar".

Shu sababli boshqaruv sohasida samarali davlat kadrlar siyosatini olib borish, davlat xizmatchisining nufuzi darajasini aniqlash uchun ular axloqiy baholanishi va ayniqsa, xodim salbiy xarakterini aniqlab beradigan mezonlarni ilmiy manbalardan to'plash tasniflash hamda real sharoitda qo'llash texnologiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga egadir. "Bugungi kunda yangi tashkil etilgan Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi"[11] tomonidan davlat fuqarolik xizmati foyiatini tizimli tashkil etish va yo'lga qo'yishda bir qator muhim bo'lgan ustuvor vazifalar amalga oshirilib kelinmoqda. Hususan, raqamlarga murojaat qiladigan bo'lsak, Davlat fuqarolik xizmatini kompetensiyalar asosida baholash tizimi joriy etilib, 20 ming martaga yaqin psixologik testlar olindi. 3 ming nafardan ortiq ko'nikmalar pasporti shu jumladan, 5 ming nafar rahbar kadrlar uchun psixologik portret shakllantirildi. Agentlik tomonidan 2022 yilda 15ta davlat fuqarolik xizmatiga oid ijtimoiy tadqiqotlar o'tkazilgan bo'lib, ularda 190 ming nafardan ortiq respondent kamrab olingan.

Turkiya, Ozarbayjon, Malayziya, Singapur, Koreya, Frantsiya, Germaniya davlatlarida tashkil etilgan malaka oshirish kurslarida 90 nafardan ortiq davlat xizmatchilari ishtirok etdi. Davlat organlari va tashkilotlarida xodimlarni boshqarish tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish, inson resurslarini boshqarish faoliyatini raqamlashtirish maqsadida "Davlat fuqarolik xizmati sohasida inson resurslarini boshqarish" (hrm.args.uz) axborot tizimi ishlab chiqildi. Hozirda tizimga 4 mingga yaqin tashkilotlar ulangan[12]. Rahbarlik lavozimlarida faoliyat yuritayotgan davlat xizmatchisi muvaffaqiyatga erishishi uchun yaxshi natija beruvchi quyidagi munosabat texnologiyalariga doimo e'tibor qaratishi zarur:

1. Rahbar odamlarga nima uchun o'zi bilan kelishishlari lozimligini tushuntirishi, o'z fikr-mulohazalari, xatti-harakatlari bilan odamlarni shunday o'ylashga o'rgata olishi kerak.

2. Rahbar odamlarni biror ishga ixtiyoriy yo'naltirishda mazkur ishning natijasi qanday bo'lishini avvaldan bilib, uni tushuntirishdan boshlashi lozim.

Davlat fuqarolik xizmatida faoliyat yuritayotgan kadrlar shunday ish tutishi kerakki, natijada o'nta odamdan to'qqiztasida unga nisbatan yaxshi munosabat uyg'onishi kerak. Buning uchun davlat fuqarolik xizmati kadrlari quyidagi imij talablarini yodda tutishi kerak:

- birinchidan, har bir uchrashuvning ilk lahzasi uchrashuv natijasini ijobiy yoki salbiy hal etishi mumkin. Bunda rahbarning ko'z qarashi, yuz ifodasi, so'z ohangi, munosabat ruhiyati, odob-axloqi, o'zini tutishi, keyinish madaniyati, tashqi shakl-shamoyili asosiy rol o'ynaydi;

- ikkinchidan, inson xulq-atvorining ikkinchi jihati - odamlar boshqalarning xatti-harakatlariga doimo ijtimoiy-ruhiy xadik, aldanib qolmaslik tuyg'usi bilan yondashadilar. Boshqaruvchi odamlarga o'z qiziqishini emas, o'zining odamlarga qiziqishini ko'rsata olishi kerak. Odamlar shaxsning o'z manfaatlarini bilan bog'liq ravishda ish olib borayotganini tushunib yetsalar unga ergashmaydilar, undan o'zlarini olib qochadilar, aksincha, odamlar boshqaruvchining o'zlarini uchun ishlayotganini sezsalar unga ergashadilar.

Xulosa va takliflar. Xulosa, davlat fuqarolik xizmati sohasida faoliyat ko'rsatuvchi kadrlar uchun yuqori davlat organlari va idoralari tomonidan qabul qilinadigan qarorlar, o'zlarini xizmat qiladigan tashkilot rahbarlari va kengashi qarorlari, tashkilot bosh rahbarlari uchun esa ana shu tashkilot bo'ysunuvchi idoralar bosh rahbarlari va kengashi qarorlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ya'ni rahbarlik va javobgarlik boshqaruv ierarxiyasi talablari doirasida amalga oshiriladi. Biroq, bu ishga turli toifadagi rahbarlar aralashmasliklari, kadrlar to'g'risidagi ma'lumotlar bankini to'ldirishga esa tashkilot kadrlar bo'limlari jalb etilishi o'rinli bo'ladi.

Bugungi kunda kadrlar xizmati mazmunan kengayib, o'z faoliyat doirasiga quyidagi funksiyalarni ham qamrab olmoqda:

- o'z organi apparatida kadrlar holatini muntazam tahlil qilib borish;

- muayyan ixtisoslik va malakaga ega bo'lgan xizmatchilar ehtiyojlarini prognozlashtirish va rejalashtirish;

- rahbariyat bilan birgalikda yangi xodimlar tanlovini o'tkazish, kasbiy o'sish va xizmat pog'onasidan ko'tarilishni ta'minlash;

- kadrlarni qayta tayyorlashni, ularning ikkinchi kasb ta'limini egallashini tashkil qilish;

- ro'yxatga, kadrlar to'g'risidagi ma'lumot bankiga kiritish uchun davlat xizmatchilari haqida ma'lumot yig'ish va tayyorlash;

- kadrlar bilan ishlashda, xizmatchilarni ijtimoiy himoyalashda qonun va me'yorlarga rioya qilinishi bo'yicha huquqiy xizmat bilan birga nazorat olib borish;

- ushbu vazifalarni tashkiliy-uslubiy jihatdan ta'minlash.

Davlat fuqarolik xizmatining ijtimoiy xususiyati quyidagi miqyoslarda namoyon bo'ladi: jamiyat miqyosida (ijtimoiy institut tabiati, uning maqsadi va vazifalari); davlat xizmatchilarining ijtimoiy qadriyatlarini miqyosida (qoidalar, majburiyatlar, an'analar, me'yorlar); alohida davlat xizmatchilari faoliyatini baholash miqyosida (ijtimoiy mavqe, nufuz, imij, reyting). Bu borada mamlakatimizda tizimli va uzoq muddatga mo'ljallangan islohotlar amalga oshirilib borilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev SH.M. Xalqchil islohotlar xalqimiz manfaatlariga xizmat qiladi. 7-jild, -T.: O'zbekiston, 2023. 202 -206 b.
2. Xolbekov A., Jumaev R., Umarova N. va boshqalar. Boshqaruvning ijtimoiy-siyosiy yo'nalishlari. -T.: G'afur G'ulom nashriyoti. 2008. -B. 136.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 dekabrda "Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-269-son Farmoni. www.lex.uz.
4. www.lex.uz
5. Bekmurodov A.SH. Korruptsiyaga qarshi kurashish. -T.: Darslik, Akademiya, 2022., 35-bet.
6. Bekmurodov A.SH. O'zbekiston - Singapur rahbar kadrlarni tayyorlash qo'shma ta'lim markazi: mo'ljallar va istiqbollarni mavzusidagi davra suhbatini to'plami. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi. -T.: 2023., 27-bet.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi direktorining 2023 yil 11 martdagi "Davlat fuqarolik xizmatchisi tomonidan xizmat safarlari, xalqaro va boshqa rasmiy tadbirlar munosabati bilan olinishi mumkin bo'lgan sovg'a qiymati, shuningdek uni tasarruf etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 54-son buyrug'i. www.lex.uz
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi veb sayti ma'lumoti. 22 dekabr 2021 yil, <https://argos.uz/uz/press-center/news/255>.
9. www.prezident.uz.
10. Xolov A. Mahmudov I. Kadirova SH. Bekimbetova G. (va boshqalar). Yosh rahbar kadrlarning boshqaruv salohiyatini baholash. (Monografiya). - T.: Yangi kitob. 2020, 104-105 betlar
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 3 oktyabrda "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4472-son Qarori. www.lex.uz
12. hrm.args.uz. Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi tomonidan 2022 yil davomida amalga oshirilgan ishlar to'g'risida ma'lumotdan.

Sobirjon YAKUBOV,
Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: yoqubovsobir@yahoo.com

Siyosiy fanlar doktori (DSc) M.Musayev taqrizi asosida

AQSH: MULTIKULTURALIZM MUQOBIL ETNIK SIYOSAT SIFATIDA

Аннотация

Madaniy bag'rikenglik g'oyasiga asoslangan multikulturalizm siyosati XX asrning ikkinchi yarmida G'arb davlatlarida muqobil model sifatida amalga tatbiq etildi. Maqolada AQSHda multikulturalizm siyosatini qo'llashda erishilgan yutuqlar, yo'l qo'yilgan kamchiliklar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'zlik, etnik ozchiliklar, muhojirlar, titul millat, madaniy gegemonlik, etnomadaniy assilyatsiya, multikulturalizm, madaniy plyuralizm.

США: МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК АЛЬТЕРНАТИВНАЯ ЭТНИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

Аннотация

Политика мультикультурализма, основанная на идее культурной толерантности, была реализована как альтернативная модель в странах Запада во второй половине XX века. В статье анализируются достижения и недостатки политики мультикультурализма в США.

Ключевые слова: Идентичность, этнические меньшинства, иммигранты, титульная нация, культурная гегемония, этнокультурная ассимиляция, мультикультурализм, культурный плюрализм.

USA: MULTICULTURALISM AS AN ALTERNATIVE ETHNIC POLICY

Annotation

The policy of multiculturalism, based on the idea of cultural tolerance, was implemented as an alternative model in Western countries in the second half of the 20th century. The article analyzes the achievements and shortcomings of the policy of multiculturalism in the United States of America.

Key words: Identity, ethnic minorities, immigrants, titular nation, cultural hegemony, ethnocultural assimilation, multiculturalism, cultural pluralism.

Kirish. Amerika Qo'shma Shtatlari dunyodagi etnik tarkibi murakkab mamlakatlar sirasiga kiradi. Tub aholi, Afrikadan keltirilgan qullar avlodi, mustamlakachilikning ilk to'lqinida kelgan yevropaliklar, davlat tuzishda hal qiluvchi o'rin tutgan anglo-sakson elitasi hamda keyingi asrlarda Lotin Amerikasi va Osiyo mamlakatlaridan kelgan muhojirlar ko'p qatlamli, rang-barang etnik manzarani hosil qilgan.

Ko'petnosli davlatlarda milliy birlik, murosas o'rnatish hamisha dolzarb masala bo'lib kelgan. AQSHda XX asrning birinchi yarmida turli millatlarni birlashtiruvchi g'oya sifatida "erituvchi qozon" (melting pot) modeli ilgari surildi [1]. Unga muvofiq, mamlakatda yashovchi turli etnos va elatlar qo'shilgan holda ingliz tilda so'zlashuvchi yagona millat – White Anglo-Saxon Protestant, ya'ni oqtanli anglosakson-protestant shaxs, Yangi odamni vujudga keltirishi kerak edi. Mohiyat e'tiboriga ko'ra, assilyatsiyani – kam sonli etnik guruhlarining titul millatga qo'shilib-qorishib ketishini ko'zda tutuvchi "erituvchi qozon" konsepsiyasi o'zini oqlamadi. Bu model qoratanlilar, hindular va Osiyo davlatlaridan borgan muhojirlar haq-huquqlari poymol etilishiga, diskriminatsiyaning kuchayishiga, jamiyatda tafriqaning ortishiga olib keldi [2].

AQSH davlatchiligi o'talaridan biri, mamlakatning siyosiy taraqqiyot yo'nalishi g'oyalari aks etgan "Federalist" turkumi mualliflaridan biri Jon Jey 1787-yilda amerikaliklarni nasl-nasabi bir, yagona tilda so'zlashuvchi, mushtarak din va qadriyatlariga rioya qiluvchi yakdil millat deb atagan edi [3]. Ammo real voqelik bunday emas edi. Ikkinchi jahon urushidan keyin butun dunyoda kuzatilgan millatlarning o'z-o'zini taftish etish, o'zligini qayta idrok qilish tendensiyasi AQSHda ham kuchaydi. Bu jarayonda "erituvchi qozon" konsepsiyasi etnik ozchilik vakillari huquqlarini poymol etuvchi ta'limot sifatida rad qilindi. Unga muqobil ravishda multikulturalizm siyosati taklif etildi.

Multikulturalizm siyosatining amalga tatbiq etilishi AQSHda bir necha asr mobaynida ildiz otgan segregatsiya muammosiga barham berib, ayirmachilik, tengsizlik kabi illatlarga

qarshi samarali kurashish imkonini yaratdi. Ammo vaqt o'tishi bilan ushbu siyosiy konsepsiyaning ham kamchilik va nuqsanlari yuzaga chiqdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Etnomadaniy assilyatsiya g'oyasiga muqobil va muxolif ta'limot sifatida vujudga kelgan multikulturalizm "Kamsonli millatlar ham o'zligini saqlab qolishga haqli" degan qoidaga tayanib, titul millatning madaniy gegemonligiga qarshi chiqadi. Mazkur siyosiy model tarafdorlari muayyan bir davlatda yashayotgan turli millat va madaniyat mansublari o'rtasida totuvlikka erishish, etnik ozchiliklarning o'zligiga daxl etmagan holda ularning jamiyatga integratsiyasini ta'minlash g'oyasini ilgari suradi.

Multikulturalizm konsepsiyasi asoschilaridan biri siyosatshunos Uill Kimlika ushbu modelni jamiyatda etnomadaniy xilma-xillikni ongli ravishda saqlashga intilish, zamonaviy liberal-demokratik jamiyatlarga xos ta'limot deb ataydi [4].

Rossiyalik olimlar fikricha, "Multikulturalizmni Ikkinchi jahon urushidan keyin yangi so'llar tomonidan Yevropa natsizmi va fashizmga javoban ishlab chiqilgan mafkura, sotsiomadaniy paradigma deb atash mumkin" [5].

Multikulturalizm madaniy plyuralizm va bag'rikenglik tamoyiliga tayangan postmodernistik siyosat sanaladi. Kanadalik faylasuf Charlz Teylor uni "tan olish siyosati" deb baholaydi [6]. Olim ta'kidicha, davlat etnik ozchiliklar tili, madaniyati va o'zligini tan olishi, ularga hurmat ko'rsatishi va saqlab qolishi lozim. Milliy bag'rikenglik siyosati insoniy mohiyatni universallashtirishga xizmat qiladi, tamaddunlar o'rtasidagi taranglikni yumshatadi, deb hisoblaydi u.

"Klassik liberal yondashuv mamlakatdagi etnik ozchiliklar muammosini hal etishga ojiz" ekanini ta'kidlagan U. Kimlika buning sababini tarixiy omil bilan asoslagan. "Gap shundaki, klassik liberalizm tarixan millatchilik bilan mustahkam bog'langan. U davlat fuqarolarning shaxsiy huquqlarini himoya qilishi kerak deb hisoblaydi. Ayni paytda, faqat bir tarixiy-madaniy jamoa – milliy davlat manfaatlariga xizmat qiladi" [7].

AQSHda o'zga madaniyat vakillariga toqatililkn shakllantirishga xizmat qilgan multikulturalizm jamiyatda birdek qo'llab-quvvatlanmadi. Tadqiqotchi Richard Bernsteyn multikulturalizm AQSH jamiyatida madaniy parokandalikni yuzaga keltirdi deb hisoblaydi [8]. Unga ko'ra, XX asrning ikkinchi yarmida AQSHda bag'rikenglik siyosati shu qadar kuchayib ketdiki, oxir-oqibat jamiyat etnik ozchilik vakillari orasida kuzatilayotgan jinoyatchilik, qashshoqlik va ta'lim bilan bog'liq muammolarni ochiq muhokama qilmay qo'ydi. Kamsonli etnik guruh vakillariga xos muammolardan gap ochish ham millatchilik deya xato talqin etila boshladi.

Amerikalik siyosatshunos Semyuel Xantington "Biz kimmiz? Amerika milliy o'zligiga tahdidlar" deb atalgan kitobida amerikancha milliy o'zlik ingliz-protestant madaniyatiga tayanishini ta'kidlab, ko'pmadaniyatlik konsepsiyasini tahdid deb baholaydi. "XX asrning ikkinchi yarmida AQSH madaniyatiga tahdidlar tug'ildi: Osiyo va Lotin Amerikasidan muhojirlarning yangi to'liqini keldi, multikulturalizm doktrinasi keng yoyildi, intellektual va siyosiy doiralarda tafriqalar paydo bo'ldi, AQSH hududida ispan tili ikkinchi til sifatida yoyilib, jamiyatning ma'lum qismi ispanlashdi, irq, etnik guruh va jinsga asoslangan guruhlar o'zlik da'vosi bilan chiqdi, diasporalar ta'sir doirasi ortdi", deb yozadi olim [9].

AQSHlik siyosatshunos, jamiyatshunos va sotsiologlar o'rtasida multikulturalizm siyosatining ijobiy va salbiy jihatlari, musbat va manfiy qutblari haqidagi bahslar amerikancha milliy o'zlik qanday bo'lishi kerak degan savolga ulanib ketgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada multikulturalizmning ilmiy-nazariy aspektlari qiyosiy tahlil prizmasi orqali tadqiq qilingan. Mazkur fenomenning mazmun-mohiyatini ochishda tarixiylik, umumlashtirish hamda statistik usuldan ham foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. AQSH garchi muhojirlar mamlakati bo'lsa-da, jamiyatda uzoq vaqt mobaynida ingliz-protestant madaniyatiga ustunlik berib kelingan. Oqtanli bo'lmagan muhojirlar va tub aholi vakillari huquqlari poymol etilgan. Masalan, hindularga nisbatan zo'ravonlik siyosati 1930-yillardagina to'xtatilgan. Tadqiqotlarga ko'ra, "1960-yillar boshida ham Janubiy shtatlardagi millionlab qoratanli aholi ikki asrdan ziyod hukm surgan qulchilik tartibining oqovasi bo'lgan aparteid sharoitida yashardi. Ular chekka mavzelerde istiqomat qilar, ularning bolalar alohida maktablarda o'qir, transport vositalarida ularga alohida o'rin ajratilgan edi. Ular oqtanlilarga mo'ljallangan shifoxonalardan foydalana olmas edi. Qoratanlilar ikki muhim huquqdan mahrum edi: ta'lim va ovoz berish. Bu esa ularni fuqarolik va teng imkoniyatlardan mosuvo etardi" [10].

Ayirmachilik va tengsizlik jamiyatni "porox solingan bochka" holiga keltirib qo'ygan edi. 1955-yil 1-dekabr kuni Montgomeri shahrida umummamlakat miqyosida aks sado bergan mojaro ro'y beradi. Qoratanli Roza Parks ismli ayol amaldagi tartibga isyon sifatida avtobusda o'z o'rnini oqtanli yo'lovchiga berishdan bosh tortadi. Ushbu hodisa qoratanli aholining o'z haq-huquqlarini, milliy o'zligini himoya qilishi yo'lidagi kurashga debocha bo'ldi. Hind siyosiy arbobi Mahatma Gandining zo'ravonliksiz qarshilik ko'rsatish g'oyasidan ilhomlangan ruhoni Martin Lyuter King irqchilikka qarshi kurashning yalovbardorlaridan biriga aylandi.

AQSHga immigratsiyaning uch yirik to'liqini jadvali

Davr va mintaqa	Jami (kishi)	Foiz hisobida	Yirik mamlakatlar	Jami (kishi)	Foiz hisobida
Yangi davr (1965 – 2024)	72.000.000	100			
Lotin Amerikasi	35.350.000	49	Meksika	17.800.000	25
Janubi-Sharqiy Osiyo	19.150.000	27	Xitoy	4.275.000	6
Yevropa	8.500.000	12	Hindiston	4.150.000	5
Afrika/Yaqin Sharq	5.900.000	8	Filippin	2.750.000	4
Kanada	1.500.000	2	Kuba	2.075.000	3
Boshqa mintaqalar	1.600.000	2	Koreya	2.000.000	3
			Sovet Ittifoqi	1.950.000	3
			Vyetnam	1.725.000	2
Janubi-Sharqiy Yevropa to'liqini (1890 – 1919)	18.244.000	100			
Janubi-Sharqiy Yevropa to'liqini	4.757.000	26	Italiya	3.764.000	21
Shimoli-G'arbiy Yevropa	11.377.000	62	Avstriya-Vengriya	3.690.000	20
Yevropa (jami)	16.134.000	88	Rossiya va Polsha	3.166.000	17
Kanada	835.000	5	Buyuk Britaniya	1.170.000	6
Lotin Amerikasi	551.000	3	Germaniya	1.082.000	6
Afrika/Yaqin Sharq	332.000	2	Irlandiya	917.000	5

Umummamlakat miqyosga ko'tarilgan kurash va qarshilik harakati AQSH siyosiy doiralari ayirmachilik siyosatini yo'q qilish yo'lida amaliy harakatlarga majbur etdi. 1964-yil 2-iyulda AQSH prezidenti Linton Jonson "Fuqaroviy huquqlar to'g'risida"gi (The Civil Rights Act) qonunini imzoladi. Ushbu tarixiy hujjatda jamoat joylari, restoran, kafe, kinoteatrlarda irqiy, milliy kamsitish holatlari taqiqlangan edi. Ammo irqchilik, ayirmachilik illatlarini bitta qonun bilan yo'qotib bo'lmas, umummilliy birlikka erishish uchun aholining tafakkur tarzi, dunyoqarashini o'zgartirish talab etilar edi.

1960-yillardan e'tiboran siyosatshunoslar "erituvchi qozon" konsepsiyasidan voz kechib, etnik plyuralizmga asoslangan multikulturalizm siyosatini taklif etdi.

Multikulturalizm ta'limoti yaxlit bir davlatda yashayotgan turli millat va madaniyat mansublari o'rtasida totuvlikka erishish, etnik ozchiliklarning o'zligiga daxl etmagan holda, ularning jamiyatga integratsiyasini ta'minlashni ko'zda tutadi [11]. Binobarin, ushbu ta'limotga muvofiq, AQSHdagi etnik ozchiliklar va migrantlar dominant mavqedagi siyosiy madaniyat muhitida o'z madaniyati, tili va qadriyatlarini saqlab qolishi lozim degan qarash ilgari surildi.

Qayd etish joizki, AQSHda shakllangan jamoatlarni birlashtiruvchi yagona qizil ip mavjud emas. Masalan, Fransiya aholi fuqaroviy, Germaniyada esa etnik mezonlarga ko'ra birlashgan. Qo'shma Shtatlar aholisi esa ham fuqaroviy, ham etnik belgilarga tayanadi. Bu hol etnik siyosatda o'ziga xos yondashuvni talab etadi.

Shu tariqa 1960-yillardan boshlab AQSHda kamsitishga uchragan etnik guruhlar vakillariga ta'lim va ishga kirishda imtiyozlar berildi. "Ma'qullov harakati" (affirmative actions) deb atalgan preferensiyalar siyosati etnik ozchilik vakillarining bilim darajasini oshirish orqali jamiyatga integratsiyasini kuchaytirishga qaratilgan edi. Federal va shtatlar miqyosida etnik ozchilik vakillarini yuqori lavozimlarga tayinlash tajribasi yo'lga qo'yildi.

Multikulturalizm muqobil siyosat sifatida ilgari surilgan sharoitda madaniy xilma-xillik, bag'rikenglik tushunchalari maktab dasturlaridan ham o'rin oldi. Jumladan, o'rta maktablarda Afrika va Lotin Amerikasi xalqlari tarixiga alohida soatlar ajratildi. Eng muhimi, bu xalqlarning bashariyat taraqqiyotidagi o'rnini kamsitish prinsipidan voz kechildi. AQSH "yumshoq kuchi"ning eng muhim vositalaridan biri bo'lgan kinematografiya san'ati ham ko'pmadaniyatlik g'oyasini targ'ib-tashviq qilishga katta hissa qo'shdi [12].

1960-yillarda AQSH universitetlarida tahsil olayotgan talabalarning qariyb 94 foizi oqtanlilar edi. Oliy o'quv muassasalariga qabul payti etnik ozchilik vakillariga imtiyoz taqdim etilishi asta-sekin ijobiy natija berdi. 1960-yilda AQSHda o'rta sinfga mansub aholining 13,4 foizini afroamerikaliklar va 44,1 foizini oqtanli amerikaliklar tashkil qilgan bo'lsa, 1981-yilda bu nisbat 37,8 ga 54,3 ko'rinishga keldi [13].

Tub aholi haq-huquqlari yo'lidagi kurash 1990-yil 30-oktyabrda maxsus qonun qabul qilishga turtki berdi. "Amerikaning tub aholisi tillari to'g'risida"gi qonunda ularning madaniyati va tillari betakror ekani e'tirof etilgan holda, hukumatga ularni saqlab qolish bo'yicha majburiyatlar yuklangandi [14].

Afrika/Yaqin Sharq	315.000	2			
Boshqa mintaqalar	77.000	0,5			
Shimoliy Yevropa to'liqini (1840 – 1889)	14.314.000	100			
Shimoli-G'arbiy Yevropa	11.700.000	82	Germaniya	4.282.000	30
Janubi-Sharqiy Yevropa	1.058.000	7	Irlandiya	3.209.000	22
Yevropa (jami)	12.757.000	89	Buyuk Britaniya	2.586.000	18
Kanada	1.034.000	7	Norvegiya va Shvetsiya	883.000	6
Janubi-Sharqiy Osiyo	293.000	2			
Lotin Amerikasi	101.000	1			
Afrika/Yaqin Sharq	5.000	0,5			
Boshqa mintaqalar	124.000	1			

Jadval Pew Research Center tahlillari asosida tayyorlandi.

1990-yillarga kelib, AQSHda etnik parokandalik yuzaga keldi. Bu Qo'shma Shtatlarga kelgan millionlab yangi avlod muhojirlarning jamiyatga integratsiya bo'lmagani, mamlakat bo'ylab etnik anklavlar vujudga kelgani bilan bog'liq edi.

Pyu tadqiqot markazi tahlillariga qaraganda, 1840 – 1889-yillarda AQSHga kelgan muhojirlarning 89 foizi Yevropa, jumladan, 70 foizi Germaniya, Irlandiya va Buyuk Britaniya mamlakatlari vakillari edi. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, AQSHga Lotin Amerika va Osiyodan migratsiyaning katta to'liqini sodir bo'ldi. 1965 – 2024-yillar mobaynida AQSHga 72 mln muhojir ko'chib kelgan bo'lsa, ularning qariyb 36 millioni Lotin Amerikasi, 19 milliondan ziyodi Janubi-Sharqiy Osiyo elatlari hisoblanadi [15].

Gap shundaki, AQSHda 1965-yilda qabul qilingan immigratsiya va fuqarolik huquqiga doir qonun (Immigration and Nationality Act of 1965) Osiyo va Lotin Amerikasi vakillariga yo'l ochdi. Shu tariqa 2022-yilga kelib, AQSHdagi muhojirlar soni bo'yicha Meksika birinchi o'ringa chiqdi: 10,6 million kishi yoki jami muhojirlarning 23 foizi ana shu davlatdan.

2023-yilda AQSH aholisining 47 mln 831 ming nafarini yoki umumiy nufusning 14,3 foizini xorijda tug'ilganlar tashkil etadi. Bu 1970-yilga qaraganda uch baravar yuqori ko'rsatkichdir. Muhojirlarning 36,9 millioni (77 foiz) qonuniy yashamoqda. Jumladan, ularning 23,4 millioni fuqarolik olgan, 11,5 millioni doimiy yashash uchun, 2 millioni esa vaqtincha yashash uchun ruxsatnomaga ega. 11 million kishi (23 foizi) nolegal tarzda istiqomat qilmoqda.

Muhojirlar sonining ortishi jamiyatda umummilliy birlikni ta'minlashni savol ostida qoldirdi. Etnik ozchilik vakillarining jamiyatga integratsiya bo'lmay o'z qobig'ida qolib ketishi ijtimoiy ziddiyatlarga sabab bo'ldi. Ayrim tadqiqotchilar bu holatni "etnosentriзмning bosh ko'tarishi" deb baholaydi [16].

Amerikalik faylasuf va siyosiy sharhlovchi Patrik Byukenen "G'arbning o'limi" kitobida turli irq, e'tiqod va madaniyatlarga mansub kishilarning ommaviy immigratsiyasini G'arb, jumladan, AQSH tamadduniga tahdid o'laroq talqin qiladi. U, xususan, AQSHda ispan tilining mavqei oshib borayotgani, ingliz tilini mukammal bilmaydigan ispanzabon aholi qatlami kengayayotganini xavotirli hol deb ataydi. "Immigrantlarning bolalari Amerika maktabiga qadam qo'yishi bilan ingliz tilini o'rganishga kirishmog'i shart... Yagona millat bo'lib qolishning asosiy sharti – maktablarda ikki tilda mashg'ulot o'tkazishga chek qo'yishdir. Chunki ikkitalilik, ma'lum ma'noda, bir davlat chegarasida ikki madaniyat, hatto ikki mamlakat mavjudligini anglatadi", deb yozadi Patrik Byukenen [17].

Tarixchi Artur Shlezinger ham multikulturalizm yaxlit Amerika madaniyatini parchalab tashlaganidan bahs etadi. Unga ko'ra, "Amerikaning boshqa maqsadi o'zga madaniyatlarni

saqlash emas, balki yangi amerikancha madaniyatni yaratishdan iborat edi" [18].

P. Byukenen, A. Shlezinger kabi olimlar muhofazakor qatlarga mansub aksar hammaslamlari kabi migratsiya borasida bahsli, biryoyalama fikrlarni ilgari surgan bo'lsa-da, ularning AQSH jamiyati bo'linib ketayotgani xususidagi xavotirlarida jon bor. Pyu tadqiqot markazi o'rganishlariga ko'ra, mamlakatdagi ko'pmillionli muhojirlarning atigi 54 foizi ingliz tilida erkin gaplashadi. Ingliz tilini bilmaslik holati Meksika (36%) va Markaziy Amerika (35%) vakillaridan ko'proq uchraydi. Tahlillar AQSHdagi har o'n muhojirdan biri uyda ispancha gaplashishini ko'rsatgan [15].

AQSH jamiyatida ijtimoiy-siyosiy taranglikning ortishi fonida muhojirlarga nisbatan salbiy qarash kuchaymoqda. O'ta o'ng yo'nalishdagi siyosatchilar immigratsiyani butkul to'xtatib, muhojirlarni tarixiy vataniga badarg'a qilishni talab qilsa, so'llar davlat muhojirlarni qabul qilish bo'yicha cheksiz majburiyat olishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu borada oltin o'rtaliqni topish muhim. AQSHda noqonuniy yashab kelayotgan yoki qonuniy yashash huquqiga ega bo'lsa-da, mahdud holda hayot kechirayotgan muhojirlarni jamiyatga integratsiyasini kuchaytirish bo'yicha davlat miqyosida chora-tadbirlar ko'rish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Tadqiqot va izlanishlardan ma'lum bo'lmoqdaki, XX asrning ikkinchi yarmida AQSHda tatbiq etilgan multikulturalizm siyosati jamiyatda millatlararo totuvlikni ta'minlash, bir necha asr mobaynida hukm surib kelgan ayirmachilik, tengsizlik va segregatsiya illatlarini bartaraf etishga katta hissa qo'shdi. Ayni choqda, mazkur siyosiy modelni qo'llash jarayonida yo'l qo'yilgan xatolar sabab etnosentriзм kuchayib, amerikancha milliy o'zlik konsepsiyasi tahdid ostida qoldi.

Ta'kidlash joizki, AQSHda multikulturalizm tamoyillari ta'lim jarayoniga faol tatbiq etilgan bo'lsa-da, mazkur siyosiy konsepsiyaning institutsiyalashuviga e'tibor qaratilmadi. Bu borada federal darajada maxsus qonun yoki hujjat qabul qilinmadi. Ta'bir joiz bo'lsa, multikulturalizm amaliyotdan ko'ra ko'proq siyosatdonlarning nutqlarida namoyon bo'ldi.

Ushbu modelni amalga tatbiq etish jarayonida ingliz-protestant madaniyatiga asoslangan amerikancha o'zlikka etnik ozchilik vakillarining o'zligi qarama-qarshi qo'yildi. Aslida, titul millat hamda etnik ozchiliklar o'zliklarini bir-biriga muxolif deb emas, balki bir-birini to'ldiruvchi qadriyatlar deb qarash to'g'riroqdir.

Hozirda tobora qutblashuv kuchayayotgan AQSH jamiyatida umummilliy konsensusga erishish dolzarb muammoga aylangan. Bizningcha, yo'l qo'yilgan xatolardan tegishli xulosa chiqargan holda madaniy bag'rikenglik konsepsiyasini isloh qilish, davr talablariga moslashtirish hamda undan umummilliy birlik o'rnatishda istifoda etish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Aribi B. The Evolution of the Melting Pot Concept. // International Journal of Academic Research and Reflection. Vol. 6, No. 2, 2018. – P. 42-43.
2. The Myth of the Melting Pot: America's Racial and Ethnic Divides // The Washington Post. February 22, 1998. P. A1.
3. The Federalist Papers. https://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed02.asp
4. Kymlicka W. Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity. – New York: Oxford University Press, 2009. – P. 12-14.
5. Цатурия С., Филимонов Г. // Политика и общество, № 2, 2012. – С. 62-71.
6. Taylor Ch. The Politics of Recognition. Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition. – Princeton (N.J.), 1994. – P. 25-73.
7. Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. – New York: Oxford University Press, 1995. – P. 56-57.
8. Bernstein R. Dictatorship of Virtue. Multiculturalism and the Battle for America's Future. – New York, 1994. – P. 7-11.

9. Samuel P. Huntington. Who Are We? The Challenges to America's National Identity. – New York, Simon & Schuster, 2004. – P. 12-13.
10. Назаров В. Теория и практика мультикультурализма в странах Запада. Учеб. пособие. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – С. 74.
11. "Britannica" qomusi. <https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>
12. Андерсон Даниэль. Мультикультурализм как ключевой пункт повестки дня в американском кинематографе 2010-2020 гг. // Миссия Конфессий. Том XII. Часть 1. 2023. – С. 34-39.
13. Landry B. The New Black Middle Class. – Berkeley: University of California Press, 1987. – P. 68.
14. Native American Languages Act. <https://www.congress.gov/bill/101st-congress/senate-bill/2167>
15. What the data says about immigrants in the U.S. September 27, 2024.
16. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/09/27/key-findings-about-us-immigrants/>
17. Кадыралиева А., Жолдубаева А. Эволюция американского мультикультурализма: от теории "плавленного тигля" до "этнической мозаики". // Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. №2 (47), 2014. – С. 145.
18. Patrik Jozef Byukenen. G'arbnig o'limi. – Toshkent: "Ilm-Ziyo-Zakovat", 2021. – B. 245.
19. Schlesinger A. Jr. The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society. – New York, London, 1992. – P. 10.

UDK: 371.321.2

Fotima YAKUBOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

E-Mail: ladycat87-87@mail.ru

Gulbahor RO'ZUMOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

ToshDShtU dotsenti, PhD S.Nazarova taqrizi asosida

O'RTA OSIYO DAVLATLARIDA XITOIY TILINI IKKINCHI CHET TILI SIFATIDA O'QITILISHNING O'RGANILISHI

Annotation

Mazkur maqolada O'rta Osiyo davlatlarida xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitish masalasi har tomonlama yoritiladi. Avvalo, xitoy tilini o'qitishning tarixiy ildizlari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mazkur tilni o'rgatishda uchraydigan fonetik, grammatik hamda iyerogliflarni o'zlashtirishdagi murakkabliklar, ularni bartaraf etish usullari va innovatsion texnologiyalar bilan boyitish masalalariga e'tibor qaratiladi. Davlat siyosati, xalqaro hamkorlik, Konfutsiy institutlari faoliyati kabi omillarning xitoy tilini ommalashtirish va uni ta'lim dasturlariga kiritishdagi roli tahlil qilinadi. Maqola yakunida O'rta Osiyo sharoitida xitoy tilini samarali o'qitish bo'yicha ilg'or tajribalar hamda kelgusi istiqbollar haqida tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Xitoy tili, O'rta Osiyo, ikkinchi chet tili, iyerogliflar, ta'lim metodikasi, davlat siyosati, Konfutsiy institutlari, xalqaro hamkorlik.

ИЗУЧЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В данной статье всесторонне рассматривается вопрос преподавания китайского языка в качестве второго иностранного языка в государствах Центральной Азии. В первую очередь анализируются исторические корни и современные тенденции развития китайского языка в регионе. Особое внимание уделяется трудностям, связанным с фонетикой, грамматикой и усвоением иероглифической письменности, а также инновационным технологическим решениям в процессе обучения. Рассматривается роль государственной политики, международного сотрудничества и деятельности Институтов Конфуция в популяризации китайского языка и интеграции его в образовательные программы. В заключении приводятся рекомендации по повышению эффективности обучения китайскому языку с учётом условий Центральной Азии и перспективы дальнейшего развития этого направления.

Ключевые слова: Китайский язык, Центральная Азия, второй иностранный язык, иероглифы, методика преподавания, государственная политика, Институты Конфуция, международное сотрудничество.

STUDY OF TEACHING CHINESE AS A SECOND FOREIGN LANGUAGE IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Annotation

This article provides a comprehensive examination of teaching Chinese as a second foreign language in Central Asian countries. It first analyzes the historical roots and modern development trends of the Chinese language in the region. Special attention is given to phonetic, grammatical, and character-based challenges, as well as innovative technological solutions in the teaching process. The article also discusses the role of government policies, international cooperation, and Confucius Institutes in promoting the Chinese language and integrating it into educational programs. In the conclusion, the paper presents recommendations for enhancing the effectiveness of Chinese language instruction in Central Asia, along with perspectives on the future development of this endeavor.

Key words: Chinese language, Central Asia, second foreign language, characters, teaching methodology, government policy, Confucius Institutes, international cooperation.

Kirish. O'rta Osiyo davlatlarida xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitishning ahamiyati so'nggi yillarda tobora ortib bormoqda. Xitoyning jahon siyosati va iqtisodiyotida tobora katta rol o'ynashi, O'rta Osiyo davlatlarining savdo, turizm va madaniy aloqalarini mustahkamlashga intilishi ushbu tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirmoqda. An'anaviy ravishda rus tili ko'plab O'rta Osiyo hududida ko'p yillik muloqot vositasi bo'lib kelgan bo'lsa-da, so'nggi o'n yilliklarda ikkinchi chet tili sifatida xitoy tilini tanlayotgan yoshlar soni sezilarli ravishda ortdi. Bunda nafaqat davlat ta'lim siyosatining o'zgarishi, balki butun dunyoda Xitoyning iqtisodiy mavqei, diplomatik aloqalari va investitsion salohiyati ham muhim omil hisoblanadi. Shu bois O'rta Osiyo davlatlarida o'quv dasturlarini yangi chet tillari bilan boyitish, ayniqsa xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida taklif etish tobora dolzarb masalalardan biriga aylangan.

Xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitishni yo'lga qo'yish jarayonida bir nechta muhim omillarni e'tiborga olish lozim bo'ladi. Avvalo, bu jarayonda o'qituvchi kadrlarning salohiyati katta rol o'ynaydi. Xitoy tilini biladigan va uni o'quvchilarga samarali tarzda yetkazib bera oladigan, shuningdek, Xitoy madaniyati va an'analari haqida yetarli tushunchaga ega

bo'lgan mutaxassislar kerak. O'rta Osiyo davlatlarida bu boradagi kadrlar tayyorlash ishlari turlicha yo'llar bilan amalga oshirilib kelinmoqda. Ayrim davlatlarda universitetlar darajasida sinologiya bo'limlari tashkil etilsa, boshqalari Xitoyning o'zida o'qish uchun stipendiya dasturlari va qisqa muddatli malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'ygan. Shu orqali mahalliy o'qituvchilarning til va madaniyat bo'yicha bilimlarini boyitish, o'z navbatida, o'quv dasturlari sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Keyingi muhim masala o'quv dasturlarining samaradorligi bilan bog'liq. O'rta Osiyo davlatlarida xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida joriy qilish jarayonida, avvalo, mavjud ta'lim dasturlari tahlil qilinishi, so'ngra ularni mintaqaning o'ziga xos xususiyatlariga moslashtirgan holda loyihalashtirish zarur. Masalan, xitoy tilining murakkab iyeroglif yozuv tizimi, ohanglarga tayangan talaffuz tizimi va grammatik qurilishi an'anaviy lotin yoki kirill yozuvidagi tillardan keskin farq qiladi. Shuning uchun dars mashg'ulotlarida o'quvchilarning urg'u, talaffuz, iyerogliflarning o'ziga xos belgilarini to'g'ri tushunishi, savodxonlik darajasini tezroq oshira olishi uchun didaktik materiallardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Bunda innovatsion

texnologiyalar, masalan, interaktiv elektron lug'atlar, mobil ilovalar yoki virtual sinflar katta yordam beradi. Bunday vositalar nafaqat rasmiy ta'lim muassasalarida, balki mustaqil tarzda o'qishni davom ettirish jarayonida ham o'rganuvchilar uchun qulaylik yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'rta Osiyo davlatlarida xitoy tilining paydo bo'lishi va rivojlanish jarayonlari tarixiy-geografik tadqiqotlarda ham ko'p bor tilga olingan. Ba'zi tadqiqotlarda (masalan, Zhang, 2019, "Sino-Central Asia Linguistic Cooperation: From Historical Ties to Modern Expansions") Buyuk Ipak yo'li davridagi madaniy hamkorlik, savdo va diplomatik aloqalar tufayli ikki mintaqada o'rtasida o'rnatilgan lingvistik rishtalar haqida so'z yuritiladi. Ushbu tarixiy kontekst xitoy tilining mintaqaviy ahamiyatini tushunishda dastlabki nuqta bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda xitoy tilini o'qitish jarayoni avvalgi tarixiy aloqalarning zamonaviy davomidir[1].

Xitoyning iqtisodiy, siyosiy va madaniy salohiyati ortgani sari O'rta Osiyo davlatlarida ham xitoy tiliga qiziqish kuchaygani bir qator tadqiqotlarda (masalan, Zhou & Sun, 2020, "Teaching and Learning Chinese in Belt and Road Countries: A Policy Perspective") ta'kidlanadi. Ayniqsa "Bir makon, bir yo'l" tashabbusi doirasida amalga oshirilayotgan savdo-iqtisodiy loyihalar mahalliy kadrlarni tayyorlash zaruratini vujudga keltirgan. Shuning uchun xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida o'rganish masalasi mintaqaviy rivojlanish omili sifatida o'rganiladi[2].

Xitoy tilini o'qitish borasida yaratilgan mobil ilovalar, interaktiv elektron lug'atlar, virtual sinf platformalari haqida bir nechta maqola va qo'llanmalar chop etilgan. Liu, Y. (2018). "Blended Learning Approaches for Teaching Chinese as a Foreign Language" tadqiqotida an'anaviy dars mashg'ulotlari va raqamli platformalar uyg'unligining samaradorligi ko'rsatiladi. Muallifning fikricha, xitoy tilidagi ohanglar va iyerogliflarni o'rganishda audio-vizual interaktiv vositalar o'quvchining mustaqil o'rganish jarayonini samaraliroq qiladi[4].

Bu turdagi qiyosiy tadqiqotlar ikkinchi chet tili sifatida xitoy tilini o'rganuvchilar duch keladigan eng keng tarqalgan muammolarni aniqlashda yordam beradi. O'zbekiston, Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'iziston va Turkmaniston kabi davlatlarning rasmiy ta'lim strategiyalarida chet tillarini, jumladan, xitoy tilini rivojlantirish bo'yicha bandlar mavjud. Masalan, O'zbekistonning "Xorijiy tillarni o'qitishni takomillashtirish" bo'yicha qabul qilgan qarorlari (2012-yildan buyon yangilanib kelayotgan) xitoy tilini ham bosqichma-bosqich maktab dasturlariga kiritishni qo'llab-quvvatlamogda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son qarori (xorijiy tillarni o'qitishni takomillashtirishga qaratilgan) doirasida xitoy tilini o'rgatish bo'yicha maxsus sinflar, o'quv qo'llanmalari, o'qituvchi kadrlar tayyorlash dasturlari joriy etilgani aytiladi.

Qozog'iston Milliy ta'lim dasturlari ham (2019-yilda qayta ko'rib chiqilgan) maktab bosqichidan boshlab xitoy tilini tanlov fan sifatida kiritish imkoniyatini ko'zda tutgan[3].

Xitoy va O'rta Osiyo davlatlari o'rtasida imzolangan bir qator ta'lim hamkorligi bitimlarida (masalan, "Xitoy-Xalqaro ta'lim hamkorligi to'g'risidagi" ikki tomonlama memorandumlar) xitoy tilini o'qitishni rivojlantirish alohida band sifatida kiritilgan. Ushbu hujjatlar asosida davlatlar o'rtasida talabalar almashinuvi, stipendiya dasturlari, o'qituvchi va tadqiqotchilar uchun malaka oshirish kurslari yo'lga qo'yilayotgani adabiyotlarda qayd etiladi. Bu hujjatlar, ayni paytda, tadbirkorlik, turizm va boshqa yo'nalishlarda ham xitoy tiliga bo'lgan talabni kuchaytirayotgani xulosasiga kelishadi.

Xitoy tilini o'rganuvchilar bilimini baholash tizimlari bo'yicha ham bir nechta maqola va qo'llanmalar topish mumkin. Tan, L. (2020). "HSK Assessment as a Motivational Factor in Chinese Language Acquisition" tadqiqotida baholash tizimining o'quvchilarni rag'batlantirish, ularni muayyan darajada saqlab qolish va real kompetensiyasini oshirishdagi roli qayd etiladi. O'rta Osiyo davlatlarida HSK imtihon markazlarining paydo bo'lishi xitoy tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirgani alohida ta'kidlanadi[5].

Shuningdek, xitoy tilini o'rganish jarayonida madaniy kontekstni tushunish ham katta ahamiyatga ega. Xitoyning ko'p asrlik tarixi, falsafiy merosi, adabiyoti va an'analari bilan yaqindan tanishish tilni puxta o'zlashtirishga xizmat qiladi. Buning uchun turli madaniy tadbirlar, tadqiqot ekspeditsiyalari, talabalar almashinuvi dasturlari, xalqaro konferensiyalar kabi forumlarni yo'lga qo'yish juda foydali. Misol uchun, O'rta Osiyo davlatlarida so'nggi yillarda Xitoy madaniy kunlari, kinofestivallari, an'anaviy bayramlar taqdimotlari kabi tadbirlar o'tkazilishi odatiy holga aylanmogda. Ushbu tadbirlar davlatlararo do'stlik munosabatlarini mustahkamlash bilan birga, xitoy tiliga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi va til o'rganishga bo'lgan rag'batni oshiradi.

Bundan tashqari, ta'lim siyosatidagi o'zgarishlar ham xitoy tilini o'rganish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Har bir O'rta Osiyo davlati o'zining milliy ta'lim konsepsiyasida chet tillari o'qitilishiga alohida e'tibor qaratadi. Ko'plab rasmiy hujjatlarda xorijiy tillarni bilish xalqaro darajadagi raqobatbardoshlik, iqtisodiy taraqqiyot va innovatsion rivojlanish kaliti sifatida e'tirof etilgan. Shuning uchun xorijiy tillarga ixtisoslashgan maktablarning soni tobora ortib bormogda, ularda xitoy tili ham asosiy fanlardan biriga aylangan. Ba'zi hollarda xitoy tilini chuqur o'rganishga mo'ljallangan maxsus sinflar tashkil qilinmogda. Ayni paytda, ayrim oliy ta'lim muassasalari bakalavriat va magistratura bosqichlarida xitoy tilini chuqur o'qitish dasturlariga ega. Bu esa talabalar o'qish davrida nazariy bilimlar bilan birga, amaliy til ko'nikmalarini ham shakllantirish imkonini yaratadi.

Ta'limdagi bu jarayonni yanada takomillashtirish uchun ilmiy-tadqiqot ishlari ham muhim rol o'ynaydi. Jumladan, xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida o'rganishdagi asosiy metodik yondashuvlar, o'qitish texnologiyalari, talabalarining qiyinchiliklari va ularni yengish usullari bo'yicha tadqiqotlar olib borish zarur. Bu borada mintaqadagi universitetlar, ilmiy markazlar, xorijiy hamkor institutlar hamkorligida keng ko'lamli ilmiy loyihalar amalga oshirilishi mumkin. Tadqiqot natijalari praktika bilan bog'langan holda darsliklar, qo'llanmalar va elektron manbalarni ishlab chiqish hamda o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, so'nggi yillarda xitoy tilini o'rganish bo'yicha yaratilgan raqamli platformalar, masofaviy ta'lim modullari, onlayn interaktiv darslar o'quvchilarning xitoy tili bilan tanishish imkoniyatlarini keskin kengaytirmogda.

Ijodiy yondashuvlar ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Til faqat grammatika va so'z yodlash bilan o'rganilmaydi, balki uni kundalik hayotda qo'llay bilish, imkon qadar jonli muloqotga kirishish orqali ham mustahkamlanadi. Shuning uchun xitoy tilidan foydalanishni rag'batlantiruvchi turli klub va to'garaklar, qo'shma seminarlar, musiqali yoki teatrlashtirilgan tadbirlar tashkil etish foydali. Masalan, xitoy tili klublarida nafaqat gaplashish amaliyotlari, balki milliy taomlar pishirish va o'zaro bayramlarni birgalikda o'tkazish orqali Xitoy madaniyatini chuqur his etish imkoniyati tug'iladi. Bu jarayon yoshlar orasida tilni o'zlashtirishni faqat majburiyat yoki dars vazifasi sifatida emas, balki shaxsiy qiziqish orqali o'rganishga aylantiradi. Natijada, talabalarining mustahkam motivatsiyasi shakllanadi va o'qish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, xitoy tilini o'qitishga xos bo'lgan murakkabliklar haqida ham to'xtalish lozim. O'rta Osiyo davlatlarida kirill yoki lotin yozuvida o'qish-o'rganishga ko'nikkan talabalar uchun xitoy iyerogliflarini o'zlashtirish avvalida qo'rqinchli yoki murakkab tuyulishi mumkin. Albatta, bu borada professional o'qituvchi rahbarligida sekin-astalik bilan iyerogliflar tizimini o'rganish, talaffuz va uslubiy tavsifalarni vaqtda berib borish juda muhim. Shu maqsadda, darsliklarda iyerogliflarning shakli, o'qilishi va ma'nosini yaxlit tarzda ko'rsatadigan vizual materiallar hamda ovoqli manbalar bilan ta'minlash kerak. Bunday yondashuv talabalar uchun o'qish jarayonini yengillashtiradi, ularda qiziqish va ishtiyoqni saqlab qolishga ko'maklashadi.

O'rganish jarayonidagi navbatdagi ahamiyatli omil til bo'yicha stajirovkalardir. Talabalar Xitoyda qisqa muddatli yoki uzoq muddatli tahsil olish imkoniga ega bo'lsalar, ular o'sha yerda to'g'ridan-to'g'ri amaliy suhbatga kirishish, til muhitida o'qitishga xos bo'lgan nozik jihatlarni his qilish imkonini

topadilar. Amaliy stajirovka nafaqat lingvistik, balki madaniy integratsiyani ham kuchaytiradi. Bo'lajak mutaxassislar o'qish davrida xitoylik tengdoshlari yoki hamkasblari bilan doimiy muloqotda bo'lib, ko'nikmalarni tezroq rivojlantiradilar. Ayni paytda, Xitoyning turli shaharlaridagi ilmiy markazlar, tillar institutlari O'rta Osiyo davlatlari bilan hamkorlikda bunday stajirovkalarni har yili o'tkazishni an'anaga aylantirishgan. Bu esa mintaqaviy hamkorlikka ham, til o'rganish jarayonining barqaror rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadbirkorlik va investitsion hamkorlik ham xitoy tiliga bo'lgan talabni sezilarli darajada oshirgan. O'rta Osiyo davlatlari Xitoy bilan iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda, qo'shma korxonalar, infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda tobora faol rol o'ynamoqda. Buning natijasida tilni biladigan kadrlar har doim talabgir bo'lib, yuqori maosh evaziga yollanadi. Bunday vaziyat nafaqat talabalarning, balki kasbiy sohalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarning ham xitoy tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Natijada, turli kasbiy malaka oshirish kurslari, tezkor til o'rgatish dasturlari, maxsus terminologik lug'atlar chop etish kabi amaliy loyihalarga ehtiyoj ortdi.

O'rta Osiyo davlatlarida xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitish bo'yicha tajribalarni baholash uchun til bilimini sinovdan o'tkazadigan xalqaro sertifikatlarni joriy qilish ham qiziqarli tajriba bo'ladi. Bunday sertifikatlar mahalliy mehnat bozorida ham, xalqaro maydonda ham kadrlarning bilimi va malakasini rasmiy tasdiqlash imkoniyatini beradi. Hozirda xitoy tilini baholash bo'yicha mashhur imtihonlardan biri HSK (Hanyu Shuiping Kaoshi) bo'lib, bu imtihon til o'rganuvchilarning lug'at boyligi, grammatika qoidalari bo'yicha bilimlari hamda iyerogliflarni to'g'ri tushinish bo'yicha darajalarini belgilaydi. O'rta Osiyo davlatlarida HSK sinovini topshirish uchun

zamonaviy markazlar, test topshirish sharoitlari yaratish ham til o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni rag'batlantiradi.

Xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitish – mintaqa jamiyatining madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy istiqbollari boyitishga xizmat qiluvchi strategik qadamdir. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, yuqori malakali pedagoglar, zamonaviy o'quv dasturlari va kuchli motivatsiya uyg'otuvchi muhit mavjud bo'lsa, xitoy tili bo'yicha bilimlari yoshlar safi yana-da kengayishi shubhasiz. O'rta Osiyo davlatlarida bu jarayon allaqachon boshlangan va ortib borayotgan raqobat hamda hamkorlik sharoitida yanada jadallashishi kutiladi. Kelajakda xitoy tilini bilish nafaqat til ko'nikmasi yoki diplomatik aloqalarni mustahkamlovchi vosita, balki mintaqa yoshlari uchun xorijiy ta'lim, ilmiy izlanishlar va global mehnat bozorida keng imkoniyatlar eshigini ochuvchi muhim manba bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Shu tariqa, O'rta Osiyo davlatlarida xitoy tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitish jarayoni turli omillar – iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ilmiy-texnik rivojlanish bilan uyg'un holda kechmoqda. Bu jarayonda o'qituvchilarni tayyorlash, o'quv dasturlarini takomillashtirish, raqamli vositalardan foydalanish va madaniy almashinuvni rivojlantirish kabi muhim jihatlardan bir-birini to'ldirib, sifatli ta'limni yo'lga qo'yishda xizmat qilmoqda. Ushbu maqsadlarni ro'yobga chiqarish, amaliyotga tadbir etish va barqaror rivojlanishni ta'minlash O'rta Osiyo davlatlarining jahon miqyosida integratsiyalashuvini yana-da tezlashtirishi, yosh avlodning global sivilizatsiya bilan hamqadam bo'lishiga xizmat qilishi kutiladi. Bu esa kelajakda butun mintaqa manfaatlariga mos keluvchi, o'zaro boyish va madaniy muloqotga hissa qo'shuvchi muhim omil sifatida qadrlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Zhang, J. Sino-Central Asia Linguistic Cooperation: From Historical Ties to Modern Expansions. Beijing: Foreign Language Press.2019.
2. Zhou, M., & Sun, T. (2020). Teaching and Learning Chinese in Belt and Road Countries: A Policy Perspective. Journal of Chinese Language Education, 12(2), 45–62.
3. Maksudov, A. Қазақстанда қытай тілін оқытудың сатылы әдістемесі. Nur-Sulton: Qozog'iston Pedagogika markazi.2019.
4. Liu, Y. Blended Learning Approaches for Teaching Chinese as a Foreign Language. Language Teaching Research, 22(3), 341–359.2018.
5. Tan, L. HSK Assessment as a Motivational Factor in Chinese Language Acquisition. International Journal of Language Testing, 4(1), 21–34.2020.